

LABYRINTEM REVOLUCE

AKTÉŘI, ZÁPLETKY A KŘÍŽOVATKY
JEDNÉ POLITICKÉ KRIZE
(od listopadu 1989 do června 1990)

JIŘÍ SUK

PROSTOR

Copyright © Jiří Suk, 2003
Czech edition © PROSTOR, 2003
Photos © Pavel Štěcha, 2003

ISBN 80-7260-099-0

Tato kniha vznikla v rámci projektu Research Support Scheme
of the Open Society Support Foundation (grant č. 148/1998).

This work was supported by the Research Support Scheme
of the Open Society Support Foundation, grant No.: 148/1998.

Jiřině Marcinové

Obsah

Úvod / 15

Přístup k tématu / 15

Listopad '89 a věc revoluce / 18

Revoluce bez revolucionářů / 21

Povaha přechodného období / 28

Poděkování / 34

1. díl

INTELEKTUÁLOVÉ A REVOLUCE / 35

Kapitola I

„Občanské fórum neaspiruje na žádné ministerské křeslo“ / 37

Na vlně a pod vlnou masových demonstrací / 37

Opozice tváří v tvář státní moci / 44

Jak se rodila strategie Občanského fóra / 49

Strategický rámec vnější kontroly moci se rozpadá / 59

Kapitola II

Hledání vlastní totožnosti: alfa i omega Občanského fóra / 65

Ke kořenům Havlova pojetí Občanského fóra / 66

Definice Občanského fóra / 75

Neexistovalo jednoduché řešení / 78

Kapitola III

Řád uprostřed chaosu: hledání pevných bodů / 80

Návrat k povaze charizmatu: Václav Havel v roce 1989

– mezi nezávislým intelektuálem a politikem / 80

<i>Jádro</i>	/ 91
<i>Koordináční centrum – návod k použití</i>	/ 96
<i>Časný odchod otce-zakladatele</i>	/ 104

Kapitola IV

Zápletka: hranice mezi nepolitickým a politickým pojetím moci / 110

<i>Předsunutá blídka – buněčná jádra – kukaččí vejce – trojští koně</i>	/ 111
<i>Nedořešený rébus: předsunutá blídka, nebo vytlačování komunistů z vlády?</i>	/ 114
<i>„Jakási absurdní bra“</i>	/ 118
<i>Nejprve převládala zdrženlivost... (první poločas: 5. prosince, od 16.50 do 22 hodin)</i>	/ 121
<i>... a pak přišel obrat (druhý poločas: 5./6. prosince, od 23 do 4.45 hodin)</i>	/ 132
<i>Poslední generální tajemník</i>	/ 135
<i>„Jakási absurdní bra“ – pokračování</i>	/ 137
<i>Opatrně a pomalu</i>	/ 139
<i>Druhý dopis premiérovi</i>	/ 141
<i>Premiér Adamec promlouvá k národu</i>	/ 143
<i>Výsledek zastrašování: obava z ústavní krize a vojenského puče</i>	/ 146
<i>Občanské fórum přiznává, že „jedná s panem předsedou vlády velmi zdrženlivě“</i>	/ 149
<i>Brána otevřená...</i>	/ 151

Kapitola V

Ke „kulatému stolu“: jak se zrodily „rozhodující politické síly“ / 155

<i>V roli hegemonů</i>	/ 155
<i>Občanské fórum a politické strany</i>	/ 160

Kapitola VI

Občanské fórum a Verejnost' proti násiliu – rozestupování / 167

<i>Společná východiska a vzájemná dobrá vůle</i>	/ 170
<i>Limity strategie vnější kontroly</i>	/ 171
<i>Verejnost' proti násiliu a slovenské strany Národní fronty</i>	/ 177
<i>Kr.ach politiky uplatňované vnějším tlakem</i>	/ 180

Kapitola VII

Pokus o rozuzlení zápletky / 188

Mezi dvěma tradicemi / 189

Václav Havel prezidentským kandidátem Občanského fóra... / 195

... a Verejnosti proti násiliu / 198

Zauzlování / 200

„Startujeme něco mnohem významnějšího než jen demokratický proces v Československu“ / 204

Kdy začít s kampaní? / 207

Intriky, názorové frakce, spiknutí? / 208

Kapitola VIII

„Občanské fórum nevědělo,
jak udělat z Havla prezidenta“ / 212

Komunisté prosazují přímou volbu prezidenta / 212

Nové kolbiště: parlament / 215

Šalfa-Štolfa-Štalfa: Čalfa / 220

Kapitola IX

Zasvěcování / 230

Odvrácená tvář politiky / 230

Oni na nás s pendrekem, my na ně s chlebem a solí / 233

„Jen jestli ten Dubček nebude zas tralovat!“ / 235

„A to všechno je domluveno...“ / 238

„Život v pravdě“ a politika / 241

Odkaz a rozloučení / 250

2. díl

**OBČANSKÉ FÓRUM JAKO AKTÉR
SYSTÉMOVÉ ZMĚNY** / 253

Kapitola X

Leden '90 jako třetí revoluční měsíc:
problémy s udržení dynamiky / 255

- Pokus o novou ústavu aneb stručná historie
jednoho zapomenutého návrhu / 256*
- Počátek divergence moci: problémy se vznikem volebního zákona / 268*
„Drobný problém: Federální shromáždění“.
- Pokus prezidenta Havla o udržení politické dynamiky / 283*
Koordinační centrum Občanského fóra v lednu 1990.
*Přetížení a rozkládání struktury,
která měla být ohniskem nové politiky / 295*

Kapitola XI

Chaos v řádu / 303

- Sněm versus rada. Vysoké napětí mezi periferií a centrem / 303*
*Politická komise versus rada. Občanské fórum stranou neustraníků,
nebo koalicí politických proudů? / 307*
Další spory o pojetí Občanského fóra / 319
Šabata versus Cibulka. Jakobínská hereze v Brně / 326

Kapitola XII

V postavení mimo hru / 342

Kapitola XIII

V tavicím kotli / 350

- Propuknutí česko-slovenského sporu. „Pomlčková válka“ / 351*
*Problém Státní bezpečnosti. Ministerstvo vnitra
jako laboratoř boje o politickou moc / 355*
- Komunistická strana – koaliční partner, nebo zločinná organizace? / 380*
Popis jednoho zápasu – o nejlepší „scénář“ ekonomické reformy / 400

Kapitola XIV

Komunikace jako politický problém / 415

- Politické typy přechodného období / 415*
Komunikační vazby a vytváření politických sítí / 417
K povaze vztahu mezi federálním a slovenským parlamentem / 421
Ke vztahům prezidenta republiky a slovenských státních funkcionářů / 425
Prezident republiky a předseda federální vlády / 428

Pohled na federální vládu z Koordinačního centra Občanského fóra / 428
Kontrast mezi vztahem Verejnosti proti násiliu ke slovenské vládě
a Občanského fóra k české vládě / 430
Rozdílné pozice českého a slovenského demokratického hnutí v politice / 431

Kapitola XV

Občanské fórum vítězem i poraženým / 442

Odsouvaný problém budoucnosti Občanského fóra / 442

Odvraćená strana volebního triumfu / 445

Zesílené symptomy štěpení / 452

Počátek konce nestranické improvizované politiky / 457

Poznámky / 461

Chronologický přehled událostí / 483

Seznam použitých zkratk / 499

Jmený rejstřík / 501

Úvod

„Jednou z paradoxních vzájemností této paradoxní části kontinentu je vzájemná izolace, vzájemná neznalost a vzájemné předsudky, ne-li dokonce nepřátelství; železné opony mezi zdejšími národy nevznikly ostatně až teprve r. 1948. (...) Dokonce nejnovější středoevropská revoluce byla množinou či kolekcí jednotlivých revolucí, jež se sice navzájem ovlivňovaly a potencovaly, ale proběhly v rámci jednotlivých států nebo národů; každá z nich měla také svůj odlišný rytmus. Dokonce i československá ‚něžná revoluce‘ – přiznávám, že pojmu ‚něžná‘ mám až po krk – byla vlastně dvojitým hnutím, jež proběhlo paralelně v českých zemích a na Slovensku a vytvořilo také dvojí národní, i když spojeneckou reprezentaci.“

JAN KŘEN, 1992

Přístup k tématu

Domnívám se, že v zásadě je možný trojí přístup ke zkoumání toho, co samo sebe nazvalo „sametovou (něžnou) revolucí“. Značný a stále rostoucí počet autorů věnuje pozornost komparativní analýze pádu komunistických režimů ve středovýchodní Evropě roku 1989. Největší předností komparací, které nebývají založené na archivním bádání, je široký záběr mapující celý politický terén někdejší „jiné Evropy“. Cena kvalitních studií – většinou politologické proveniencce – spočívá v neotřelých postřezích, v odhalování zajímavých analogií, totožností i rozdílů. Inspirativní i provokativní teze podněcují diskusi, vybízejí k souhlasné i nesouhlasné reakci. Vnášejí do ní novou terminologii, metodické inovace a interpretační hypotézy, které oksylichují bádání založené výhradně na archivních pramenech.¹

Zatímco komparativní analýza vychází z horizontální perspektivy, historické bilancování je založeno na perspektivě vertikální. Krouží kolem podstatných otázek souvisejících tak či onak se zlomovými body česko-slovenských dějin: ... 1918 – 1938 – 1939 – 1945 – 1948 – 1968 – 1989 – 1992... Meditace o „smyslu českých dějin“ mají u nás silnou tradici, v současnosti však nemnoho osobností vládnoucích pronikavou silou vhledu do podstaty minulých dějů. Nejde totiž o nic menšího než osvětlit naši přítomnost v souvislostech běžnému po-

hledu skrytých; vyložit, jak se utvářela naše soudobá situace – kde jsme, jací jsme a proč takoví jsme. Je nutné proměřit hlubinu dějin (s nevyhnutelným rizikem subjektivity pohledu) a podílet se tím na vytváření další perspektivy. Bilancování je v jistém smyslu nejvyšším stupněm historické interpretace; jeho žánrem bývá pronikavý esej na pomezí oborů, oprostěný od detailů, soustředěný na podstaty.²

Zkoumání modalit změny představuje třetí badatelskou možnost. Předpokládá soustředit se na samotné období revoluce, proniknout do jejích ohnisek, odhalit spleť sítí souvislostí a identifikovat revoluci jakožto jedinečnou Událost. V celé své síle musí před námi vystat konkrétní činitele a faktory, které tvořily a poznamenávaly dobovou realitu. Vyžaduje se takřka mikroskopický rozbor událostí, postojů i gest aktérů, strategií, ideologií, zájmů. Měla by to být fenomenologie revoluce, která uspokojí naši touhu po plasticitě a drobnokresbě, po zápletkách a rozuzleních, ale také naši potřebu shromáždit podklady pro systematické poznání. Existuje mnoho způsobů, jak téma uchopit – od analýzy politických strategií po rozbor symbolických gest, obrazů a rétoriky revolucionářů.³

Ideální interpretace bude v nejlepším slova smyslu poznamenána všemi naznačenými metodologickými přístupy. Synchronní, diachronní a punktuální dimenze se v ní stanou organickou a vzájemně vyváženou součástí textu. Aby však nedošlo k omylu: v knize, kterou jste právě otevřeli, nenajdete takovou ideální interpretaci. A to nejen proto, že nejsem tím, kdo by ji dokázal napsat. Stále jsme na počátku cesty – je mnohem více toho, co napsáno nebylo a co by napsáno být mělo. Pokud mám svůj text přiřadit k jednomu ze zmíněných metodologických rámců, pak zcela jistě k tomu poslednímu. Pokusil jsem se o fenomenologii revoluce. Nejlepším způsobem, jak proniknout do samého středu, se mi jevila analýza Občanského fóra (OF) jako aktéra politických změn v období od listopadu 1989 do června 1990. Neměla to však být analýza omezená pouze na fenomén OF, ale zohledňující širší politický a společenský kontext (včetně slovenského). Nevšední audiovizuální prameny, které se mi dostaly do rukou, v určitých úsecích umožňovaly sledovat dramatický děj takřka z bezprostřední blízkosti, někdy i hodinu po hodině. Společně s některými písemnými prameny poskytly poměrně obsáhlou a reprezentativní (i když zdaleka ne vyčerpávající) „databanku“ názorů, výroků, dialogů pronesených ve vypjatých situacích při jednáních opozice se státní mocí nebo pak v klidnějším zázemí rozhodujících grémií Koordinačního centra OF. Mnohé z nich jsem se pokusil integrovat do textu, i přímo citovat, abych nevyhnutelnou analytičnost a popisnost doplnil a obohatil o prvek dramatický, kterým re-

voluce překypují. Mým cílem byla vyváženost. Prál jsem si, aby vědecká systematickosti nezahladila lidský (lečde „příliš lidský“) rozměr dění. Nejsem si jist, zda se mi to podařilo. Takové počínání je vždy riskantní, zvláště pak jde-li o psaní z oblasti soudobých (žitých) dějin. Takřka všichni jsme aktivními pamětníky „devětaosmdesátého“, pro tehdejší mladší a zčásti i střední generaci znamenal tenhle rok první historický zlom prožitý na vlastní kůži, o němž lze říct, že výrazně ovlivnil individuální osudy většiny jejich příslušníků.

Podstatný problém spočívá v protikladnosti historie a paměti. Historie (metodologie a systematika) nenávratně zpracovává paměť (prožitek a spontánní vědomí významu); systematické zkoumání neoživuje příběhy, dopouští se na nich násilí.⁴ „V srdci historie působí kriticismus ničící spontánní paměť. Paměť je pro historii vždy podezřelá, neboť skutečným posláním historie je její zničení a potlačení. Historie je tím, co odnímá žité minulosti legitimitu. (...) Pohyb historie, historizující ambice nejsou exaltací toho, co se opravdu stalo, ale jeho srážením do nicoty.“⁵ Toto jest úhelným problémem mé interpretace, neboť je do určité míry hodnocením individualit. Je pravděpodobné, že ten či onen účastník a pamětník revolučních dějů řekne: to, co zde stojí, nepodobá se mému příběhu, „listopad '89“ je pro mě něčím zcela jiným. Bude mít pravdu, svoji pravdu, totožnou s individuálním příběhem nebo širším kolektivním prožitkem. Podobně je tomu u paměti, vzpomínek, memoárů – žánru pohybujícím se na pomezí literatury a historie –, přestože v nich zpravidla jde o stylizaci, zejména pokud jsou jejich autory významní historičtí aktéři. I sebeprovokativnější stylizace je třeba si vážit, neboť jakýkoli výsledek je lepší než nic. Pozorný badatel zaregistruje nejen to, na čem své svědectví vystavěli, o čem chtěli své současné i budoucí čtenáře přesvědčit, ale i toho, co pominuli, potlačili, zamlčeli či zkrasovali – to vše se stává „zprávou“. Politická paměť na sebe bere různou podobu. Objektivizující „politologická studie“ někdejšího místopředsedy Federálního shromáždění Zdeňka Jičínského⁶ se v mnoha ohledech liší od ryze subjektivních beletrizovaných vzpomínek někdejšího předsedy Slovenské národní rady Rudolfa Schustera.⁷ Mezi těmito protikladnými přístupy k prožité minulosti zaujímají výjimečné postavení eseje někdejšího předsedy české vlády Petra Pitharta, v nichž se na vyšší interpretační úrovni mísí vzpomínky s reflexemi.⁸ Vyšší analytická i systematická kvalita bývá očekávána od kolektivních akcí tzv. orální historie, při nichž mají historici jedinečnou možnost konfrontovat aktéry s interpretačními hypotézami a klást jim otázky. V tomto ohledu pokročili na Slovensku⁹ o poznání dále než v Česku.¹⁰

Listopad '89 a věc revoluce

Stačí upozornit na otazníky v názvech knih, které u nás vyšly deset let poté (*Velký převrat či snad revoluce sametová?*¹¹ a *Česká cesta ke svobodě: Revoluce či co?*¹²) a vidíme, že se jedná o pojem navýsost problematický. Odborná literatura proveniencí historické, sociologické a politologické se k němu nestaví jednoznačně. Nejprve uvedu dva protikladné závěry. Anthony Giddens si je jist, že sociální a politické procesy roku 1989 ve východoevropských zemích byly ve své podstatě revoluční; poukazuje přitom na nejnovější poznatky teorie revoluce.¹³ Naproti tomu slovenská politoložka Soňa Szomolányiová se kloní k názoru, že to revoluce nebyly. Odvolává se na výsledky, k nimž dospěla politologická subdisciplína – tranzitologie (teorie přechodu k demokracii), která pojem revoluce vyhradila násilné, krvavé změně politického režimu. Podle tranzitologů došlo ve středoevropských zemích roku 1989 k různým typům tzv. negociované tranzice (to jest přechodu k demokracii dojednaného liberálními představiteli starého režimu a konstruktivní složkou protirežimní opozice. Nejzářnějším příkladem je polský „kulatý stůl“).¹⁴

V prostoru, který ohraničují oba pohledy, se dnes odehrává diskuse sociálních vědců. Americký odborný časopis *East European Politics and Societies* uspořádal anketu k desátému výročí pádu komunistických režimů.¹⁵ „Do jaké míry byly události roku 1989 skutečnými revolucemi?“ Na tuto a další otázky odpovědělo sedmnáct odborníků na východoevropskou problematiku ve 20. století, působících především na severoamerických univerzitách. Vesměs jde o pokusy o výklad podle starých schémat a koncepcí, protože nové ještě neexistují, a pokud se rodí, nenabyly zatím v diskurzu větší váhy. Oba pojmy, které jsme na počátku úvahy postavili do protikladu, koexistují v některých příspěvcích vedle sebe jako komplementární („revoluce a tranzice“, „negociovaná revoluce“ atd.). Většina příspěvateľů pojem „revoluce“ použila, včetně těch, kteří jej neuznali, avšak cítili nutnost víceméně pregnantně se vůči němu vymezit; to svědčí o velké přitažlivé síle tradičního pojmu. Ti, kdo jej zařadili do svého interpretačního instrumentária, tak téměř vždy učinili s určitými omezeními či korekcemi, zejména pokud jim jako vzor sloužily klasické příklady revoluce ve Francii a Rusku. Je patrné, že hledání centrálních pojmů, normativních konceptů a teorií, které by uspokojivě vysvětlily kolaps komunismu a komplikovaný proces přechodu středoevropských zemí k demokracii, je i po deseti letech ve stavu zrodu. Přestože i nadále nepochybně bude existovat značná názorová pluralita vycházející z oborové, metodologické a osobní

perspektivy badatelů, dá se předpokládat pokračující konceptualizace a systematizace výkladu.¹⁶ Pro zámořské politology a historiky má smysl zabývat se střední a východní Evropou pouze jako jediným geopolitickým celkem. Intepretační pokusy založené na systematickém komparativním pojetí jsou komplikovanější a z podstaty věci vyžadují obecnější a teoretičtější pojetí. Perspektiva této knihy je jiná: pád komunismu v někdejším Československu. Zvolil jsem toto téma s nadějí, že výsledky, k nimž dospěju, přinesou něco nového do všeobecné diskuse o roce 1989.

Uskutečnila se v Československu na přelomu let 1989/1990 revoluce? Domnívám se, že neexistuje žádný důvod – zvláště jsme-li v počátcích tázání –, aby odpověď zněla jednoznačně – buď ano, nebo ne. Rád bych totiž tradiční a silný pojem udržel ve hře, a to nikoli jako závaznou konstantu, nýbrž jako badatelskou hypotézu (kteřou zkoumání posílí nebo zpochybní), srovnávací kritérium (na jehož základě bude možné posoudit strategii politických elit) a terminus technicus (neboť mít po ruce nějaký centrální pojem je nutné, abychom neupadli do ještě větších terminologických a koncepčních zmatků). Ptejme se, zda má „listopad '89“ základní parametry revoluce. Pokud nám jako východisko poslouží tři kritéria formulovaná Giddensem, která lze považovat za vyhovující, pak můžeme říci, že má: 1. uplatnilo se v něm „masové sociální hnutí“; 2. vedl k „procesu zásadních reforem a změn“; nová moc „dosáhla alespoň části cílů, které si určila“; 3. nebylo v něm sice přítomno „násilí“, ale aktéři obou stran jednali pod jeho bezprostřední „hrozbou“.¹⁷

Důvody, pro něž jsem volil revoluční koncept výkladu, leží hlouběji. Od sklonku 18. století je revoluce součástí moderních evropských dějin. A přitom není tím, co někdo může uskutečnit podle svého plánu, je děním přesahujícím přání a vůli jednotlivců, i když teprve prostřednictvím jejich činů se stává skutečností. Zůstává jedním z charakteristických projevů moderny, který není možné vyloučit. Česká společnost, podobně jako ostatní středoevropské národní společnosti, neprošla modernizačním procesem přímo, nýbrž dosti komplikovaně. Až v prvních desetiletích 20. století se dostala na úroveň západoevropského standardu. Další vývoj ovšem poznamenaly převraty a revoluce, které přinesly hluboké zásahy do politického, sociálního, ekonomického a mentálního ustrojení národa. Nacistická a komunistická nadvláda ho vrhla o značný kus zpět. V druhé polovině 20. století (resp. od sklonku třicátých let) zapadala česká a slovenská společnost hlouběji do bludného kruhu revolucí a kontrarevolucí, nastolování a odčiňování. Všimněme si, jak je sevření stále těsnější. Rok 1918 odčiňoval rok 1620, rok 1939 odčiňoval rok 1918,

rok 1945 odčiňoval rok 1938, rok 1948 odčiňoval celou „feudální“ a „kapitalistickou“ fázi dějin, rok 1968 chtěl alespoň částečně odčinit rok 1948, rok 1989 jej chtěl odčinit úplně.

Vahou dějin se otázka revoluce v roce 1989 znovu stala žhavou aktualitou. Oživila právo na svržení nedemokratické vlády a možnost všech občanů rozhodovat o svém osudu podle vlastní demokraticky zajištěné vůle. V tomto smyslu existuje transtemporální a transversivní souvislost mezi událostmi, které oddělují dvě dlouhá staletí. Michel Foucault ve shodě s Immanuelem Kantem označil rok 1789 za historickou událost, která zakládá sebevědomí moderních společností, zrozených v epoše osvícenství. Aby mohla působit jako trvalá příčina ukazující, jak se věci dosud měly, jak se mají v této chvíli a jak se budou mít už napořád, musela taková událost nabýt mimořádné síly a všeobecné působnosti. Naplněním této trojjediné podmínky nezůstala omezena pouze na svůj historický okamžik, ale poskytla evropským národům „všeobecnou tendenci postupovat ve směru pokroku“. Na Francouzské revoluci není v tomto smyslu podstatné „revoluční drama samo o sobě, ani revoluční činy a gestikulace“. Již záhy bylo zřejmé, že v krvavé realitě truchlivě triumfují ztráty nad zisky. „Revoluční proces sám... není tím, co je důležité.“ Tím je skutečnost, že revoluci naplňuje – a tady Foucault cituje Kanta – „účast, pokud jde o přání, která téměř hraničí s entuziasmem“. Pro Kanta byl bezprecedentní entuziasmus „morální dispozicí lidstva“, která se projevuje „za prvé v právu všech národů na takové politické zřízení, které jim vyhovuje, a za druhé v principu souhlasném s právem a morálkou takového politického zřízení, které se ze své podstaty samo vyhýbá každé útočné válce“. Foucault dodává: „Revoluce jako podívaná, a ne jako gestikulace, revoluce jako ohnisko entuziasmu pro své diváky, a ne jako princip převratu pro ty, kdo se ho přímo účastní, je signum rememorativum, protože ukazuje přítomnost této dispozice už od počátku; je signum demonstrativum, protože ukazuje přítomnou účinnost této dispozice; a je také signum pronosticum, neboť i když nepochybně existují výsledky revoluce, jež mohou být zpochybněny, není možné zapomenout na dispozici, která byla skrze tuto revoluci odhalena.“¹⁸

Není možné zapomenout na dispozici... Právě to se mi zdát být podstatné – rok 1989 je vedle všeho dalšího také rozvzpomínkou na skrytou dispozici. V tomto ohledu je v něm věc revoluce přítomna jako potence naděje i hrozby. Revoluce jako nanejvýš ambivaletní věc je součástí kolektivního vědomí i nevědomí moderního lidstva; je archetypem spravedlivého zúčtování i pomsty; přitahuje i odpuzuje; rozebraná na pitevním stole sociálních věd, ale stále velká neznámá, pokud někde propukne.

Revoluce bez revolucionářů

První slova Pithartova bilančního článku z roku 1993, nazvaného příznačně *Dost bylo revolucí*, chtějí přivést české čtenáře k nahlédnutí, že revoluční temperament nepatří k charakteristickým národním znakům: „Všichni jsem se ochotně shodli na tom, že čeho jsme se na náměstích našich měst účastnili, byla revoluce. Měl jsem a mám o tom své pochybnosti: ztrouchnivělá střecha sice spadla právě tehdy vskutku proto, že jsme se konečně dostavili na náměstí v tak hojném počtu, ale spadla by za čas stejně sama – i kdybychom čekali, až nás předběhnou také Rumuni. Nebo pro jistotu ještě i Albánci. Plný Václavák třeba už v roce 1985, to by patrně zvonění klíčů a písničky z balkonu nestačily. To by pak asi musela být doopravdická revoluce. Ne že bych po něčem takovém toužil, v tom se ostatně my Češi, Moravané i Slezané poměrně vzácně shodneme. Dejme tomu, že bylo dobře, že se to seběhlo až před čtyřmi lety a právě tak, jak se to seběhlo. Ale: bylo by také dobře, kdybychom to zároveň střízlivě pojmenovali a smířili se s tím, že už jsme zkrátka takoví, že se do revolucí moc nehrneme.“¹⁹

Slova míří do černého. Nic není obtížnějšího než představit si českou společnost 70. a 80. let prostoupenou a ovládanou nějakou revoluční doktrínou. Po srpnové invazi v roce 1968 a brutálním potlačení velkých občanských demonstrací o rok později se lidé instinktivně otočili čelem vzad: pryč od politiky, považované za svinstvo, pryč od hrdé občanskosti, která byla k ničemu. Na společnost dopadla únava z dějin, z velké politiky, z protichůdných změn a převratů. Všeobecně sdílené zklamání vedlo k úniku do soukromí, které se mělo stát dobře fortifikovanou tvrzí, posledním útočištěm. A okupační režim vyšel této tendenci vstříc. Jedinou věcí, kterou bychom snad mohli považovat za zárodek „revolučního kapitálu“, bylo všeobecné, ale výhradně v soukromí ventilované opovržení režimem.

Ve stejném článku o něco dále se Pithart dotkl vztahu předlistopadové opozice k revoluci: „Nechci být originální za každou cenu: dobrá tedy, revoluce. Avšak revoluce s pravidly, kterými sama sebe vzápětí omezuje? Vítězové, kteří nevyužijí ani zdaleka všech možností, které jim vítězství nabídne? Co je to za revoluci, co je to za vítěze? Když už revoluce, tak pokud možno poslední. Když už vítězové, tak takoví, kteří se obejdou bez poražených na hlavu. Tak poražených, aby nemohli myslet na něco jiného než na nějakou další revoluci, převrat, prudké otočení směru. Ano, na nic jsme nebyli připraveni, vskutku amatéři. Jedno ale ‚idealistický Havel a jeho druhové‘ věděli, měli promyšleno či spíše zažito dosti přesně a praktic-

ky: že to, co jednou přijde, neměla by být opět jen další revoluce v řadě, jeden z převratů, jedna debilní zeď extrému proti jiné debilní zdi jiného extrému.“²⁰

Bylo-li tomu tak, jakým způsobem chtěla opozice dosáhnout změny v uspořádání režimu, jehož politická elita připouštěla jen ty změny, které sama nachystala? Dialogem, to jest otevřeným vyjednáváním o zásadních věcech celospolečenského významu. Jenomže komunistický režim si počínal, jako by měl před sebou skutečné revolucionáře, kterým jde jen o uchopení moci a zúčtování. Na výzvy k dialogu nejen neodpovídal, ale ty, kdo o dialog usilovali, různými rafinovanými i brutálními způsoby pronásledoval a trestal. Byl to začarovaný kruh, jehož protnutí leželo v nedohlednu. Politický převrat (ve smyslu pokojných demonstračních akcí, potlačených armádou a policií v srpnu 1969) se nikdy nestal jednoznačným a nezpochybnovaným politickým prostředkem odpůrců Husákova režimu. Je to zcela pochopitelné pro léta sedmdesátá a první polovinu let osmdesátých, kdy se s ohledem na mezinárodní situaci zdál být daný stav neotřesitelný. Není to však zcela samozřejmé pro léta 1987–1989, kdy se věc otevřené protirežimní revolty stávala aktuální a jako taková byla v opozičních kruzích tematizována a přetřásána.

Nejrigidnější komunistické režimy ve střední a východní Evropě – východoněmecký, československý a rumunský – mohly padnout pouze za určitých revolučních okolností, bez vnitřního otřesu by zřejmě přetrvaly ve víceméně autoritářské podobě. Není vyloučené, že jejich elity uvažovaly o „konzervativní ose“ Berlín – Praha – Bukurešť. Složitá doba – plná očekávání, nadějí i obav a strachu – postavila nepolitické společenství disidentů před problém přechodu od obhajoby lidských a občanských práv k politicky a strategicky vyhraněné opozici. Rozhodně to nebyl lehký úkol. Disidenti byli pod permanentním dozorem státní moci, byli pravidelně zatýkáni či zadržováni, schůzky či početnější shromáždění byly rozeznávány. Represivnímu aparátu se úspěšně dařilo izolovat dissent od pasivní společnosti, přímý a trvalý kontakt byl vyloučený. V druhé polovině osmdesátých let vzrostly však možnosti kontaktu zprostředkovaného – zvýšil se počet samizdatových periodik (a zároveň počet obíhajících exemplářů), zvětšila se kvalita a dostupnost elektronických komunikačních prostředků, pod vlivem liberalizace v Sovětském svazu přestaly být koncem roku 1988 i v Československu rušeny zahraniční rádia Svobodná Evropa a Deutschlandfunk. Tyto a další okolnosti přispěly k vyšší kvalitě a rozsahu veřejné informovanosti; zvýšila se poptávka po „jiných“ informacích, které stále úspěšněji konkurovaly všudypřítomné oficiální propagandě. Nezávislé skupiny – vě-

domé si těchto změn – s větším či menším důrazem usilovaly o vytvoření jednotné a silné občansko-politické formace, která přinutí režim k jednání. Jejich počínání však bylo kontroverzní a ani v příznivějších podmínkách nevedlo ke kýženému výsledku.

Vezmeme-li v potaz, že jak pasivní společnost, tak dissent neměly co do činění s revolučním konceptem, pak nám z toho – použijeme-li jednoduchou kauzální operaci – vyplyne, že revoluce byla v česko-slovenském sociálním a politickém kontextu nanejvýš nepravděpodobná. A přesto nastala, jako by uhranutými lidmi pohnula nějaká tajemná síla, jako by potom o to prudčeji chtěli od sebe odvrhnout ponižení, hanbu a frustraci. Převratné dění v sousedních zemích a vzrůstající vnitropolitické napětí v letech 1988–1989 oživilo otázku revoluce jako posledního a krajního způsobu, jímž si občané mohou přisvojit – pokud jim bylo odebráno – právo rozhodovat o svém osudu. V těchto letech dozrávala v československé společnosti niterná a nepřilíš konturovaná, ale všudypřítomná tendence ke změně, která měla mnoho podob. Nejvýstižnější charakteristiku podal sociolog Ivo Možný – takřka všechny sociální vrstvy, profesní a zájmové skupiny, ti, co se živili rukama i ti, co se živili hlavou, rodiny i jednotlivci měly zájem na určité změně politického a ekonomického klimatu. A nebyl to zájem jen těch dole – dodává Možný –, ale i těch nahoře. A tak skutečně obhájce statu quo bychom pravděpodobně našli jen v úzké stranické špičce. Ta se však změnám, které nechtěla a nekontrolovala, urputně bránila – opírala se přitom o státní aparát, o jeho byrokratickou i represivní složku, kalkulovala s letitým a zakořeněným nezájmem většiny obyvatelstva o politiku.

V česko-slovenské společnosti roku 1989 vládl onen zvláštní před-revoluční nepokoj, ono dusné ovzduší naplněné očekáváním změn a zároveň strachem z represí, které visely ve vzduchu. Zdánlivě se nic nedělo, ale pod povrchem doutnal „nespočet nezřetelných sociálních pohybů, jež se skládaly v text, který dával smysl, ale v úplnosti nedokázal ho tehdy nikdo přečíst“.²¹ Převratné dění v sousedních zemích vzbuzovalo i u nás velké očekávání a posilovalo tendenci ke změnám. Od léta do podzimu 1989 jsme byli svědky nevidané a neslychané mediální akcelerace. Obrazy revoluce do Československa pronikaly drátovou a satelitní cestou. Dalo se tomuto virtuálnímu (jemnému, ale suggestivnímu) tlaku odolat? Pouze nějaký čas. Nakonec strhl i ty vlažné.

* * *

V polovině listopadu 1989 se stala věc revoluce akutním případem. Jak se s tím česká a slovenská společnost vypořádaly? Narážíme na

zvláštní skutečnost, která patrně nemá příliš analogií – v Československu propukla revoluce, do jejíhož čela se postavili ti, kteří ji nepovažovali za svoji věc; dodejme, že za svoji věc nepovažovali dokonce ani politiku (ve smyslu „politiky jako povolání“). V důsledku kolapsu komunistického režimu vzniklo mocenské vakuum, které umožnilo intelektuálům proniknout do zhuštěného politického prostoru a zaujmout v něm strategickou pozici. Disponovali symbolickým kapitálem, který revoluční situace ještě umocnila. Vzhledem k dlouholeté vyprázdňenosti politiky neměly ostatní opoziční potence (perestrojkoví komunisté či bývalí reformní komunisté) tak dobrou výchozí pozici. Reformní komunisté se stali součástí Občanského fóra, které ovládla skupina intelektuálů obklopujících nejznámějšího středoevropského disidenta Václava Havla. Výsostně politické místo dočasně obsadila nepolitická alternativa. Intelektuálové se nemohli vykázat konceptem systémové změny a hledali nějaké provizorní řešení, které by jim poskytlo čas na zformování a rozšíření vlastních řad. Názorově heterogenní občanské iniciativy začaly vyvířet cílevědomou opozicí až v důsledku události 17. listopadu.

Občanské fórum se postavilo do čela masových protestních demonstrací a v několika dnech se stalo mluvčím veřejnosti dožadující se zásadních politických změn. Zaplněná náměstí a trvale rostoucí počet protestujících antikvovaly představu o postupné liberalizaci starého režimu. Nečekaně rychlá změna společenského klimatu zaskočila režim i opozici. Na pořadu dne bylo najednou to, nač se před několika týdny málokdo odvažoval pomyslet – předávání moci. Občanské fórum ale nechtělo převzít moc, a proto rozehrálo mocenskou partii velice zdrženlivě, nepustilo se do smělé ofenzivy, nýbrž postupnými a opatrnými kroky reagovalo na chyby a ústup dezorientovaného a paralyzovaného protihráče. Absenci mocenské strategie odpovídalo sebevymezení Občanského fóra, které se takřka přes noc stalo velkým sociálním hnutím, ale ještě nechtělo být hnutím politickým. Nevzniklo jako mocenský subjekt, který je tu kvůli tomu, aby vlastními silami prosadil a uskutečnil zásadní společenské změny, nýbrž jako nadstranický garant, jenž proces změn teprve připravuje, iniciuje a kontroluje. Podle vůle svého zakladatele se chtělo stát základnou pro obnovu občanství v jeho hlubší existenciální rovině, nikoli jen v rovině mocenské a politické. Všechny nekomunistické politické strany usilující o plnokrevnou demokracii se měly stát na přechodnou dobu součástí Občanského fóra a vytvořit antitotalitní, demokratický blok schopný čelit bloku komunistickému. Občanské fórum nechtělo obsazovat vlády a jiné státní instituce svými aktivitami. Zůstávalo nakloněno myšlence ponechat více vládních funkcí ko-

munistické straně – byla to přece ona, kdo daný stav svojí dlouholecou neomezenou vládou způsobil, a proto neměla být vyvázána z odpovědnosti.

Kdo jedná podle logiky revoluce, neuvažuje tímto způsobem. Občanské fórum přibrzdžovalo a tlumilo revoluční dynamiku, protože se jí nechtělo poddat. Pohybovalo se na samé hranici veřejné vůle, evidentně protikomunistické (byť ne v militantním slova smyslu).

Poslední autoritativně vystupující představitel starého režimu Ladislav Adamec se v klíčových dnech na přelomu listopadu a prosince '89 dopustil tří politických chyb, z nichž každá by ho stála místo, pokud by o ně opozice usilovala. V neděli 26. listopadu odmítli demonstranti na Letenské pláni jeho proslov, v němž se projevil, že jeho spjatost se starými strukturami a praktikami převažuje nad schopností a ochotou k „jiné“ politice. Dočkal se pískotu a volání po demisi. Občanské fórum ovšem nic na svém kladném vztahu k premiérovi nezměnilo, nepožadovalo jeho „demisi“, naopak ponechalo mu volnou ruku k „rekonstrukci“ vlády. Druhou, tentokrát už fatální chybou bylo složení Adamcovy vlády z 3. prosince, v níž z 20 vládních funkcí 15 zůstalo komunistům. Nespokojená veřejnost vládu prudce odmítla – rozpoutala se další vlna masových protestů. Vláda „15 : 5“ demaskovala Adamce jako muže starého režimu. Občanské fórum však – tentokrát už v rozporu s míněním Verejnosti proti násiliu – nepožadovalo jeho odchod z veřejného života. V následujících dnech dokonce připustilo, že další rekonstrukci vlády provede opět on a opět ve své režii. Třetí chybu už nelze považovat za ryze Adamcovu věc, jako spíše za selhání Občanského fóra, které nedokázalo jednoznačným gestem zabránit Adamcovi kandidovat do úřadu prezidenta republiky a zkomplikovalo si tak přístup k nejvyšší státní funkci. Premiér potřetí využil váhavosti politického protivníka k tomu, aby se udržel ve hře.

Neurčitá, improvizovaná strategie vnější kontroly moci se ihned po svém zrodu začala drolit a rozpadat. Občanské fórum se posouvalo po nakloněné rovině. Překotný vývoj je donutil přemýšlet o vládách, v nichž jeho aktivisté zaujmou klíčová místa. Při prvním jednání tzv. rozhodujících politických sil 8. prosince si s neskrývaným překvapením uvědomilo, že se stalo hegemonem. Že se tak zásadní posun – totiž proměna marginálních nezávislých iniciativ v respektovanou formaci – udála ve třech týdnech, svědčí o skutečně revolučním rozměru dění. Najednou bylo zřejmé, že komunisté nechtějí bojovat, ale spíše se domluvit. Svou existenční záchranu spatřovali v jediné věci – v „kulatém stole“, který měl legitimizovat jejich otřesené postavení. Potřebovali se dohodnout s opozicí na vytvoření

účelového koaličního souručenství pro přechodné období. Po 3. prosinci v tom spařovali jediný způsob, jak zůstat u moci. Dobře věděli, že opozice nechce celou vládu, a zároveň dobře věděli i to, že demonstrující veřejnost nechce je. Takže do určité míry to byli oni sami, kdo vtáhli svého váhajícího protivníka do vládní politiky. S ohledem na volání ulice i překvapivou vstřícnost komunistů si Občanské fórum uvědomilo, že může, ba přímo musí požadovat víc. Většinu z nejvýznamnějších křesel ve federální vládě obsadilo svými aktivisty.

Jak nejlépe pokračovat v nadějně rozehrané partii? Co ještě učinit, aby bylo směřování k demokracii definitivně zpečetěno? Po ustavení federální vlády – nazvané symbolicky „vládou národního porozumění“ – bylo Občanské fórum přesvědčeno, že konečně je aktivním subjektem dějin, nikoli jejich pasivním objektem. Dosavadní logika jednání velela postupně a s rozvahou vytlačovat „přátele starých pořádků“ z veřejného života. Po rekonstrukci vlád se nabízelo řešení, jež této logice odpovídalo a v jistém smyslu ji radikalizovalo a dovršovalo – kandidatura nesporného a respektovaného vůdce Občanského fóra do nejvyšší státní funkce. Kontrast mezi snadno zaměnitelnými komunistickými „neosobnostmi“ a charizmatem všeobecně známého, ale pořád ještě dost neznámého Václava Havla byl nadmíru působivý a povyšoval význam prezidentské otázky až na samu hranici kritičnosti a střizlivosti. Obsazení prezidentské funkce považovali aktivisté rozhodujících grémií KC OF za punktum svého úsilí. Personifikovali revoluci – heslo „Havel na Hrad“, které po většinu prosince '89 okupovalo veřejný prostor, bylo synonymem nezvratnosti směřování k demokracii, hráze proti reformnímu komunismu, záruky svobodných voleb, schopnosti integrovat politicky a národnostně heterogenní česko-slovenskou společnost atd. Jméno Havel se přes noc stalo symbolem „jiné“ politiky. Od této chvíle se revoluce do určité míry proměnila v českou dobu „Svátku Nejvyšší bytosti“.

Po Adamcově demisi 7. prosince ustoupili ti, kteří ovládali komunistickou stranu, a při sestavování federální vlády již nekladli opozici žádný odpor. Velmi ji tím zaskočili. Ale co se jevilo jako velkorysost a vstřícnost, bylo jen přistrojeným kalkulem. Komunisté si spočítali, že jim ve vládách a parlamentech zůstane i tak nejvíce křesel. Po bouři, kterou rozpoutala vláda „15 : 5“, to mohli považovat jen za drama se šťastným koncem. Ústup ve věci federální vlády byl taktickým manévrem vytvářejícím předpolí pro soubor o prezidentské křeslo. V této věci ustoupit nehodlali. Ještě jednou zkomplikovali Občanskému fóru a Verejnosti proti násiliu cestu k vítězství, jež se

jevila po úspěšném sestavení federální vlády jako hladká a rovná. Vedení KSČ, k němuž se opět přimkl bývalý premiér Adamec se svými poradci, využilo skutečnosti, že komunisté disponovali ve Federálním shromáždění absolutní většinou. Klub komunistických poslanců navrhl a začal prosazovat přímou volbu prezidenta. Zájem o nejvyšší státní funkci projevíli další kandidáti – Alexander Dubček, Čestmír Cisar a Ladislav Adamec. Přímá volba sejevila jako nejčistší, protože plně demokratické řešení komplikované situace. Občanské fórum si další běh věcí rýsovalo úplně jinak. Předpokládalo, že parlament ve starém složení – v němž 29. listopadu bez problémů odhlasoval odstranění ústavního článku o vedoucí úloze KSČ ve společnosti – zvolí ještě Václava Havla prezidentem a pak bude pro přechodné období personálně rekonstruován.

Znovu se však ocitlo v situaci, s níž si nevědělo rady. Muselo totiž řešit zvláštní dilema. Ovládnout parlament – který byl odhodlán prosadit vlastní politický záměr a v němž nedisponovalo ani jedním poslaneckým mandátem – a nepoužít při tom revolučních prostředků. Demokraté se rozhodně chtěli vyhnout ústavní krizi, což v této chvíli znamenalo zabránit rozpadu parlamentu, jenž by se tak stal nezpůsobilým volit prezidenta. Nechtěli bořit státní instituce, naopak hodlali je učinit součástí přechodné moci. Zároveň však hledali způsob, jak přinutit neposlušné poslance, aby se podrobili vůli demokratického hnutí. Nepříliš přesvědčivě odmítali přímou volbu a bez viditelného úspěchu soupeřili s probuzeným protivníkem o náklonnost poněkud dezorientovaného veřejného mínění. V nekončících úvahách jeho rozhodujících grémií se znovu objevovaly náběhy k revolučnímu rozetnutí spletité situace. Ve vzduchu visely jiné, neústavní možnosti – od permanentní mobilizace veřejnosti až po rozeznání parlamentu. Revoluce ve své rigorózní podobě se opět hlásila o slovo.

V této chvíli vstoupil do dění předseda federální vlády Marián Čalfa, který patřil do týmu bývalého premiéra Adamce, avšak rozhodl se ho opustit. V rozhovoru mezi čtyřma očima nabídl Havlovi řešení nové zápletky. Slíbil, že se postará o to, aby ho Federální shromáždění zvolilo ještě v roce '89 prezidentem republiky. Na námitku, že na to parlament v současném složení nepřistoupí, reagoval jako protřelý znalec mocenských praktik: „Parlament je třeba využít právě v tom složení, v němž je zvyklý odhlasovat všechno, co se mu předloží.“ Věděl, o čem mluví. „Brutální“ tlak, který pak vyvinul na některé poslance Federálního shromáždění, rychle vedl k uspokojivému výsledku. Od 15. do 19. prosince byl dokonán úplný obrat, komunističtí poslanci nyní unisono podporovali Havlovu kandidaturu

a byli ochotni provést volbu ještě před koncem roku. Za této situace mohlo demokratické hnutí odvolat své každodenní demonstrace před budovou Federálního shromáždění, zapomenout na neústavní politické prostředky, a – z obavy před poloprázdným parlamentem – dokonce vítat přicházející poslance chlebem, solí a květinami.

Co si počít s Čalfovým zásahem do revoluce? Myslím, že není nutné uchylovat se k ostrým závěrům, jakých jsme byli svědky bezprostředně poté, co věc vešla ve známost. Čalfa neučinil nic jiného, než že vyšel vstříc nejvlastnějším intencím demokratického hnutí, spočívajícím v nenásilném převzetí vládních a zastupitelských institucí, které měly být pacifikovány a pak alespoň zčásti rekonstruovány, aby se mohly stát základnou nové demokratické moci. Pokud by se OF a VPN rozhodly pro jiné, mimoústavní řešení, pak by jim federální premiér nemohl nijak posloužit. Rozhodující měrou napomohl k pacifikaci parlamentního ohniska odporu. Poslední baštu komunistické státní moci dobyl komunist.

Povaha přechodného období

Moc komunistické strany jako politického hegemonu byla zlomena. Federální shromáždění 29. prosince 1989 jednomyslně zvolilo Václava Havla prezidentem. Demokratické hnutí do něj kooptovalo první poslance a potvrdilo tím jeho výsadní zákonodárné postavení i metodu částečné personální rekonstrukce, jejímž smyslem bylo, aby v zastupitelských sborech všech stupňů ztratili komunisté nadpoloviční většinu. Institucionální rámec pro první fázi transformační politiky se uzavřel. Revoluce – pokud v ní spatřujeme principiální otevřenost vůči různým (ústavní zvyklosti a literu zákona přetvářejícím) způsobům politické praxe – byla spoutána. „Ústavní způsob provádění změn“²² se s definitivní platností stal kanonizovanou praxí přechodného období. Co to znamenalo pro další vývoj? Jaké byly bezprostřední důsledky široce pojaté ústavní kontinuity?

Nesporným kladem spoutané revoluce byla logická posloupnost a celková spořádanost klíčových politických změn. Smysl pro konstruktivnost a ochota ke konsenzu byly patrně jednou z příčin, proč se Češi a Slováci vydali k demokracii nenásilnou, pokojnou cestou. Běsi, s nimiž není nikdy dobré si začít, nedostali příležitost. Už v lednu '90 se však ukázalo, že revoluční živel není možné zcela uhasit, pronikl do určitých sociálních a politických segmentů. Revoluce se tu a tam – na určitých teritoriích a v různé intenzitě a podobě – „lăsila o slovo. Zřejmě nejsilnějším plamenem vyšlehla na přelomu února

a března v Brně. Přestože se pak již nikdy v plné síle neobjevila, brala na sebe v přechodném období různé nepřehlédnutelné masky, především podobu dekomunizace politické a ekonomické sféry.

Měla ústavní kontinuita nějaké stinné stránky? Její obhájci tvrdí, že nikoli. Říkají nebo píší, že se dosáhlo všeho podstatného: vlády a parlamenty byly na základě všeobecné dohody rekonstruovány, připravily a schválily základní zákony zajišťující nezvratnost směřování k otevřené a svobodné společnosti (o politických stranách, o volbách, o právu sdružovacím, shromažďovacím, petičním atd.). Pokud na minulost pohlížíme tímto (legislativním) prizmatem, neshledáme na ní nic mimořádně problematického. Vlastní zkoumání ovšem začíná až tam, kam pronikne hlubší pohled. A tomu se ukazuje jiný obraz – propukající a rychle se prohlubující divergence a dezintegrace v mocenské, ústavní a národnostní oblasti. Je dějinnou ironií, že to, co mělo být zárukou racionálního a stabilního vládnutí, se do značné míry zvrátilo ve svůj opak. Institucionální rámec v podobě federativního uspořádání česko-slovenského státu byl pro uplatňování nové politické vůle příliš komplikovaný a těžkopádný. Masivní státní aparát se po odstranění ústavního článku o vedoucí úloze KSČ proměnil v administrativní labyrint. Zmizela funkce jednotné a neodvolatelné direktivy shora, která po dvacet let stavěla komplikovaný systém „do latě“. Jenom poslanců tří nejvyšších zákonodárných sborů bylo dohromady 700, federálních, českých a slovenských ministrů přes 50. Nejen některá ministerstva, ale i další státní úřady existovaly v trojím provedení – českém, slovenském a federálním. Není třeba připomínat, že moloch nikdy nefungoval v podmínkách otevřené společnosti. Ve vzduchu visela otázka kompetencí, rozdělení sfér vlivu a moci, ale skoro nikdo ji cílevědomě a programově nekladl.

Demokratické hnutí neobsadilo místa nejvyšší výkonné a zákonodárné moci ani z jedné poloviny, na širší záběr nemělo spolehlivou personální kapacitu a politické zkušenosti. Paradoxní na tom je, že zcela neadekvátně k tomuto poměru sil bylo obtíženo bezvýhradnou odpovědností za další vývoj. Ve vládách mu připadlo pouze 13 ministerstev, to je méně než třetina celkového počtu obsazených míst; ve Federálním shromáždění rovněž obsadilo kolem třetiny z celkového počtu 350 poslaneckých křesel. Ad hoc vytvořené poslanecké kluby OF a VPN byly souborem názorově heterogenních, nezkušených, ambiciózních jedinců, nikoli semknutou a disciplinovanou politickou formací. Bylo tomu snad tak, že proti představitelům nové politiky stáli semknutí a odhodlaní obhájci starého režimu? Naprosto ne. Politika první poloviny roku 1990 měla zcela jinou tvář – jako by v ní

mávnutím kouzelného proutku působili jen vyznavači demokracie, svobody, politické plurality, právního státu a tržní ekonomiky.

Jací aktéři byli ve hře? Rozlišuji šest základních politických typů: občanští političtí aktivisté (nekomunističtí disidenti a zástupci tzv. šedé zóny), exkomunisté (vyloučení po roce 1968 z KSČ), postkomunisté (politici bývalého režimu, kteří změnili politickou ideologii), nekomunisté (nezměnili politickou ideologii), pragmatici (revolucionáři poslední hodiny); šestý typ – staří demokraté (politici, kteří měli přímou zkušenost s předválečnou parlamentní demokracií) – se v polistopadové vysoké politice takřka nevyskytoval. Každý z typů se vyznačoval určitým strategickým zájmem vyplývajícím ze svébytné politické zkušenosti a vlastní představy o podobě nového režimu. Ve vysokých státních funkcích převažovaly první tři typy. Postkomunisté Čalfa, Čič, Pitra, Schuster, Stank, Mohorita, Bartončík, B. Kučera ad. byli společně s exkomunisty Dubčekem a Jičínským rutinními politickými praktiky, kteří lpěli na daných státních strukturách, byrokratických procedurách a vazbách, v nichž a skrze něž před rokem 1968 nebo po něm dlouhá léta působili. Představitelé občanského pojetí politiky Havel, Budaj, Kňážko, Urban, Pithart ad. – kteří daný institucionální rámec a s ním spjaté procedurální zvyklosti z různých pohnutek a v různé míře nerespektovali a překračovali – byli v tomto skrytém souboji o novou tvář politiky v menšině. Měli jiné představy, které se většinou neúspěšně pokusili uplatnit.

Institucionální kritérium zaujímal v přechodném období centrální postavení, ve hře ovšem byla další kritéria – především národnostní, antikomunistické a ekonomické –, podle nichž se rychle štěpila iluzorní jednota. Koncem ledna 1990 v souvislosti s otázkou nového názvu státu vnikla nečekaně prudkým způsobem do veřejného prostoru otázka česko-slovenských vztahů. Nový režim ze všeho nejméně potřeboval, aby se problémy prvořadého významu stávaly politickým tématem živelně a chaoticky. Těžít z toho mohly pouze partikulární strategie na úkor celku. Slovenští postkomunisté – zaštítní vahou nejvyšších institucí, do jejichž čela je vynesla „sebeomezující revoluce“ – přizpůsobivě měnili komunistický internacionalismus v politiku obhajoby slovenské národní věci uvnitř česko-slovenské federace. Ochotně vycházeli vstříc hlasu ulice, v němž hledali a nacházeli podporu. Na druhé (české) straně panovala lhostejnost k tomuto dlouhá léta dřímajícímu problému, jenž nebyl nikdy dořešen a který zatěžovaly četné faktory a reminiscence. Češi a jejich političtí reprezentanti (až na výjimky) nepovažovali česko-slovenské vztahy za otevřený problém, jenž by vyžadoval okamžité systémové řešení, natož za klíčovou otázku přechodu k demokracii a tržní ekonomice.

Velkorysá politika „národního porozumění“ zažehnala fenomén antikomunismu jen zdánlivě a dočasně. Už v prvních měsících roku 1990 se stával dělítkem uvnitř demokratického hnutí a záhy pronikl i do velké politiky. Zmocnili se ho především „revolucionáři poslední hodiny“. Postavení komunistické strany mimo zákon požadovaly politické strany, které s ní dlouhá desetiletí kolaborovaly uvnitř Národní fronty. Okresní a krajská Občanská fóra nalézala v antikomunismu jednoduchý a pádný instrument pro boj s místními „komunistickými mafiemi“ a „nomenklaturními bratrstvy“ konvertujícími z politiky do ekonomiky. Byli tu také ti, jejichž legitimita (právo promluvit nejdříve a nejhlasitěji) pro vyrovnání s komunistickou minulostí byla nezpochybnitelná – političtí vězňové 50. let. Jejich menšinový hlas se ztrácel ve vrávě doby, málokdo mu naslouchal. Složitý problém *dekomunizace* nabyl na síle po červnových parlamentních volbách a stal se jedním z klíčových faktorů názorového a politického štěpení, které předznamenávalo rozpad Občanského fóra na přelomu let 1990/1991. Na Slovensku byl antikomunismus zanedbatelný, politickou prioritou se tu stala slovenská národní a státní suverenita.

Problém Státní bezpečnosti otrásal politikou po celé přechodné období. Ministerstvo vnitra se okamžitě stalo centrem pozornosti těch zájmových skupin, jejichž představitelé se – ať už shodou okolností nebo cílevědomě – ocitli v jeho magnetickém poli. Potkávalo se tu více rozličně motivovaných záměrů a úmyslů, přičemž OF a VPN neměly až do červnových voleb na dění v resortu rozhodující vliv. Vítězové revoluce rezignovali na ovládnutí klíčové mocenské instituce, v níž si udrželi vliv předlistopadoví funkcionáři! Leitmotivem většiny aktivit bylo přivlastnit si mocenský kapitál, jenž se skrýval v archivech ministerstva. Za dveřmi spisoven a sekretariátů se začaly provádět první, neoficiální „lustrace“ (prověřování kontaktů a vazeb politika se strukturami ministerstva vnitra), které nebyly spojeny jen s ideou očisty veřejného života od konfidentů, ale také s pokusy prefabrikovat a účelově používat kompromitující spisy na osobnosti z řad státních struktur i demokratického hnutí. Nekontrolovaný a pochybný proces (spisy asi 15 tisíc nejdůležitějších konfidentů byly na počátku revoluce zničeny či odstraněny) vyústil v oficiální předvolební lustrace – prověřování kandidátů politických stran a hnutí. Zaznamenáváme příklad křížení a prolínání kritérií, které mělo v obou republikách odlišné důsledky. Na Slovensku byli nacionálně (re)orientovaní postkomunisté a exkomunisté zajedno v podezření a odporu vůči občanským politikům, reprezentujícím liberální a federativní ideje. Naopak v Česku se ostře střetli „normalizátoři“ a „reformisté“ o koncepci ministerstva vnitra.

Také otázka ekonomické transformace nabyla paradigmatického charakteru. Nějaký čas po ustavení „vlády národního porozumění“ se mohlo zdát, že půjde o věc ryze odbornou, leč první měsíce nového roku ukázaly, že ekonomika bude politikum par excellence. Z podnětu Občanského fóra začala neformální soutěž o nejlepší „scénář ekonomické reformy“, v níž se snažily uplatnit a vyniknout rozličné školy a přístupy. Je přirozené, že nejvlivnějšími se nakonec ukázaly být ty koncepce, které vypracovali ekonomičtí odborníci jednotlivých vlád. Harmonogram reformy vytvořený týmem expertů při české vládě se alespoň částečně protnul s alternativou, kterou předložili ekonomičtí odborníci federální vlády a která posléze v neformální (ale o to vyhocenější) soutěži zvítězila. Čeští a federální ekonomové spolu komunikovali nanejvýš komplikovaně a neproduktivně – mezi oběma týmy panovala konkurenční nevráživost. Slovenské představy o ekonomické reformě (ale i o ústavním uspořádání) se rodily paralelně, bez dotyku s českým a federálním vývojem a kotvily většinou v představách o specifické cestě Slovenska k tržní ekonomice, která úzce souvisela se slovenskou státní samostatností. Povážlivou asymetrii zaznamenaly političtí reprezentanti obou demokratických hnutí až na samém konci přechodného období.

* * *

Podle těchto a dalších, méně evidentních kritérií se polistopadová politika živelně dělila na četné partikulární a paralelní politiky. Formující se mocenská ohniska vyplňovala komplikovaný ústavní systém a obsazovala strategické body. Ve většině případů to nečinila z nějakých temných, novému režimu nepřátelských pohnutek, ale proto, aby si zajistila co nejlepší výchozí pozici pro uplatnění individuálního a skupinového zájmu. Ve složitém ústavním systému, který do listopadu '89 stmelovala hegemonie jediné politické strany, neexistoval nyní žádný integrující faktor (např. v podobě jednotného česko-slovenského politického hnutí), který by dokázal silný odstředivý pohyb účinně korigovat. Důsledkem byl nespojitý, divergentní vývoj v základních oblastech české a slovenské politiky. Dělitka však nevznikala jen mezi českým a slovenským, federálním a národním, institucionálním a občanským, ale také mezi mocenskými entitami, u nichž se předpokládala uzká a bezproblémová spolupráce (mezi OF a prezidentem, OF a federální vládou, OF a VPN, mezi federální a českou vládou, mezi někdejšími revolučními spojenci OF a ČSL, ČSS atd.). Ke štěpení docházelo i uvnitř politických hnutí (krajská Občanská fóra versus Koordinační centrum, sněm versus ra-

da, politická komise versus rada atd.). Křehký systém „parlamentní demokracie“ – restaurovaný na počátku února nástupem několika desítek kooptantů do nejvyšších zákonodárných sborů – se pod nátlakem heterogenních politických vůlí otřásal v základech, leč i navzdory tomu zůstal jedinou, těžko zpochybnitelnou základnou, o níž se jednotlivé politiky opíraly na cestě ke svobodným volbám. Směřování ke svobodným volbám a k demokracii nemělo alternativu, zásadní otázkou bylo, jaké náplně se dostane nové demokracii, jaká politická, ekonomická a občanská kultura se vytvoří.

Jaká to tedy byla revoluce? Něktými rysy se nelišila od jiných revolucí, v něčem však zůstala specificky česká a slovenská. Nesnesitelně tvrdý a provokativní policejní zásah proti pokojné manifestaci, studentská revolta, tisíce protestních rezolucí přicházejících ze všech koutů republiky, masa v ulicích, starý režim versus opozice, informační blokáda, obavy a strach z policie, armády, Lidových milicí, všudypřítomná zanícenost pro změnu, obětavost a nasazení dělníků revoluce, patetická gesta. Pokojnost a nenásilí nebyly samozřejmou věcí, revoluce měla i svou druhou tvář, která sice převážně zůstávala ve stínu, ale alternativu bohapustého násilí nemůže vyloučit žádná interpretace. Leč vážné spektakulární drama od samého počátku odlehčoval hapeningový prvek, který nabyl na síle poté, kdy už bylo téměř jisté, že zhroucený režim se nevzchopí k protiúderu. Pocity svátečnosti a dějinné satisfakce, marnivé plýtvání velkými slovy i britká slovesná moudrost, česká věcnost s příměsí sarkasmu a ironie, slovenská temperamentní emotivnost a citová přímočarost. Vlak něžné revoluce, drakiáda, několikakilometrový lidský řetěz, účastenství umělců a populárních osobností – těch, jejichž profesní kariéra nebyla přetržena, i oněch, kteří se vrátili z krajiny zapomnění, symbolické zvonění klíči, stříhání ostnatých drátů na hranici Východ-Západ, a většina z toho v přímém televizním přenosu. Absence násilí, rychlost politických změn a hapeningový charakter inspirovaly revoluci, aby samu sebe nazvala „sametovou“, „něžnou“ (ti střízlivější raději mluvili o revoluci „pokojné“). Slovo revoluce užíval tehdy každý, nikdo o něm nepochyboval. Byla to revoluce, kterou málokdo čekal, a proto se na ni skoro nikdo nepřipravoval – o to silnější a spektakulárnější byl všeobecný dojem, který vyvolala; revoluce, jejíž aktéři improvizovali, a proto mezi nimi vynikli především ti, kteří disponovali politickou zkušeností a mocenskou zdatností – exkomunisté a postkomunisté; revoluce rychlá a zdánlivě nekomplikovaná, v níž brzy skoro všichni, které reálně i potenciálně ohrožovala, ztratili zájem obhajovat předlistopadový status quo. Skoro každý se k ní přidal, skoro každý byl tak trochu revolucionář (i komunisté), a pro-

to není dodnes zřejmé, kdo byl jejím vítězem a kdo poraženým. Začala jako revoluce étosu, ale velice rychle se změnila v revoluci zájmů. I proto brzy vyvolala pocity zklamání a deziluze, rok poté ji studentští předáci překřtili na revoluci „ukradenou“. Založili dlouhou řadu pochybností a otázek, na něž hledáme odpovědi. V mnohém zůstává tahle revoluce po třinácti letech záhadou.

Poděkování

První poděkování patří Petru Pithartovi, jednomu z mála českých politiků, který je ochoten učinit pro poznání naší nedávné, stále přítomné minulosti opravdu mnoho. Byl to on a Milan Horáček z Nadace Heinricha Bölla – jemuž také mnohokrát děkuji –, kteří se zasloužili o nezávislou reflexi „listopadu '89“. Za mnohé vděčím oběma dosavadním ředitelům Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR – Vilému Prečanovi a Oldřichu Tůmovi, jakož i řediteli Ústavu politologie FF UK Milanu Znojovi. Děkuji ovšem také dalším přátelům a kolegům (především Milanu Drápalovi a Jaroslavu Cuhrovi), kteří mě v našich nikdy neukončených, vždy znovu začínaných debatách provokují, inspirují, korigují a zneklidňují. Poslední, ale neméně vřelé poděkování patří mé ženě Ireně za nenápadnou, ovšem o to působivější a trvalejší přízeň, kterou chová ke mně a k mé práci.

1. díl

INTELEKTUÁLOVÉ A REVOLUCE

„... a když se rozpadlo s krachem
Imperium Hunorum, když odpadaly
Baltikum, Ukrajina, Kazachstán
a Těžkoslovensko, nastoupila garnitura
dokonalých slabochů, zatímco měla vládnout dekrety
a vyleštit do zlatova parkety.“

IVAN DIVIŠ, 1998

Kapitola I

„Občanské fórum neaspíruje na žádné ministerské křeslo“

Na vlně a pod vlnou masových demonstrací

Starý režim srazil na kolena masové demonstrace, které se po 17. listopadu 1989 vyvalily ze zdánlivě klidného a do sebe uzavřeného lůna společnosti. Znamenaly kvalitativní změnu kolektivního vědomí, které se představitelé režimu propagandistickými triky a rafinovanými represivními způsoby snažili zabránit, a s nímž naopak dosud nepřiliš vlivné občanské iniciativy spojovaly svůj další osud. Lokální aktivity přerostly v několika hodinách do nepřetržitého řetězce občanských nepokojů. Vířivý revoluční proces vtahoval stále více lidí, urychloval politický vývoj. Prudký nápor událostí spojil názorově heterogenní opoziční skupiny do jednoho šiku. V pondělí 20. listopadu odpoledne – necelých čtyřicet hodin po vzniku Občanského fóra – demonstrovalo na pražském Václavském náměstí více než sto tisíc lidí. Kameraman samizdatového Originálního videožurnálu zachytil demonstraci z lešení, jímž byl obehnán jeden z domů v horní polovině náměstí. Lidé zaplnili celý prostor i přilehlé ulice, nespočetné zástupy se vzdouvaly jako rozbouřený oceán. Hesla, která demonstranti skandovali, se rodila v četných ohniscích, odrážela se od stěn vysokých domů a splývala v nesrozumitelných poryvech zvuků připomínajících hukot větru v členitém terénu. Byl to jedinečný projev kolektivity v její masové podobě, který skýtal až mysteriózní zážitek. Skončilo dlouhé čekání na historickou chvíli, v níž se doufalo a o níž se zároveň tolik pochybovalo. Na přelomu října a listopadu se Československo ocitlo v plném osvětlení reflektorů zaměřených z Polska, Maďarska, Německa; mířily na ně mikrofony s jedinou otázkou. Asi půlminutový záběr nepotřeboval komentář, zachytil masu v okamžiku, ve kterém dokončila svoji krystalizaci a vyzařovala jedinečnou, s ničím nesrovnatelnou energii. Dějnotvorná potence. Sála tvárné impulzy, čekala na vůdce. Zavládlo euforické, poněkud poblouzněné vědomí, že hříchy občanské pasivity a mlčenlivého tolerování komunistického režimu zcela zahladila tato nevšední událost. Několik hodin poté zasedal v pražském Realistickém

divadle výbor Občanského fóra a přijal dvě důležitá rozhodnutí: Občanské fórum se postaví do čela masových demonstrací a pokusí se navázat dialog se státní mocí (nikoli ovšem s vedením komunistické strany, nýbrž s předsedou federální vlády Ladislavem Adamcem).

* * *

Občanské fórum chtělo oslovit demonstranty v srdci občanských nepokojů – na Václavském náměstí. Jak to udělat nejúčinněji? Od jezdecké sochy sv. Václava – dosavadního ohniska protestů – bylo možné ovládnout pouze horní polovinu náměstí. Jako dobré řešení se ukazovalo promluvit z vyšších pater některého domu stojícího zhruba uprostřed rozlehlého podlouhlého prostoru. Budova nakladatelství Melantrich, opatřená ve třetině své výšky balkonem, splňovala tyto parametry takřka ideálně. Patřila Československé straně socialistické, která se po 17. listopadu stejně jako ostatní strany Národní fronty rozhodla vymanit ze svého dosavadního satelitního postavení vůči Komunistické straně Československa. Ústřední tajemník této strany Jan Škoda byl dávným přítelem Václava Havla z dob středškolských studií a 19. listopadu se na Havlovo pozvání zúčastnil ustavující schůze Občanského fóra v pražském Činoherním klubu.

Účastníci prvního veřejného vystoupení OF v úterý 21. listopadu vzpomínají na zvláštní, dobrodružnou cestu do melantrišského domu vedoucí skrze dvorky, chodby a sklepní části domů. O improvizovaném a dramatickém proniknutí do budovy Melantrichu píše Vlasta Chramostová: „Prodrala jsem se do Melantrichu. Standa [Milota] s Johnem Bokem kmitají a my s Václavem Havlem stojíme užaslí u okna. Pod námi Václavské náměstí, statisícový zástup. (...) V rychlém sledu událostí bylo třeba jednat rychle, improvizovat v krkolomných situacích. Petr Kučera jako tehdejší redaktor *Svobodného slova* sjednal možnost vystoupit na balkoně Melantrichu, sídla Československé strany socialistické. ‚Pomohly osobní kontakty,‘ vzpomíná. Dušan Provozník šel za Janem Haladou, šéfem Lidového nakladatelství, neboť ředitel Vavrinčík nebyl přítomen. Řekl, co chystáme a přesvědčil ho. Získal od něho klíč od balkonu, s příchodem přes účtárnu. Pak se postavil před dveře a čekal na příchod Havla a spol. Krátce nato dorazila parta kluků, která měla instalovat ozvučení. Dali se do práce a v tom se tam objevil Vavrinčík. Byl na mrtvici. Ale prvnímu balkonu už nezabránil. I když to zkoušel. Snad jen několik minut poté jsme do kanceláře ústící na balkon vešli my v čele s Václavem Havlem. Tam stál Vavrinčík, bledý jako stěna. Tehdy ho Standa nečekaně důrazně odstrčil a řekl památnou větu: ‚Teď jdeme my!‘“²³

V působivé zkratce vyličil začátek veřejného vystupování Občanského fóra Radim Palouš: když zaujali pozice v oknech Melantrichu, bylo Václavské náměstí již zcela zaplněné. Pozornost demonstrantů byla upřena do horní poloviny náměstí, odkud byl stejně jako předchozího dne mítink improvizovaně moderován. Palouš zvolal do připraveného mikrofonu: „Vážení přátelé! Hovoří k vám Občanské fórum.“ Tváře demonstrantů matně ozářené pouličním osvětlením se jako na povel obrátily k Melantrichu a lidé začali skandovat: „Kdo to je?“ Překvapený řečník zareagoval poněkud zkratkovitou formulací: „Občanské fórum je Václav Havel!“, která ovšem shromážděné lidi zcela uspokojila, neboť začali volat: „Ať žije Havel!“²⁴ První mítink moderovaný Občanským fórem mohl začít.

* * *

Prolomení informační blokády a šíření idejí politických změn do všech koutů republiky – naléhavé úkoly prvních dnů. Kolem nich se strukturovalo hnutí. Vzniklo Nezávislé tiskové středisko vydávající deník *Informační servis*; vytvářely se výjezdové skupiny, na kterých se podíleli umělci (především populární herci a zpěváci) a vysokoškolští studenti; uskutečňovaly se první kontakty a výměna informací, zahájena byla evidence nově ustavených občanských fór. Boj o přístup do velkých médií – televize a rozhlasu – byl z pochopitelných důvodů nejurputnější a demokratické hnutí v něm zaznamenalo první výraznější úspěchy na konci prvního týdne. V přímém přenosu vysílala televize až sobotní demonstraci na Letenské pláni (25. listopadu). Téhož dne večer se poprvé na televizní obrazovce objevil první muž Občanského fóra Václav Havel. Skutečný průlom přinesla generální stávka 27. listopadu a výsledky jednání delegace Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu s předsedou federální vlády Adamcem 28. listopadu. O dva dny později zahájilo Občanské fórum pravidelné každodenní vysílání na rozhlasové stanici Hvězda. Otevřely se mu také brány Československé televize.

* * *

Dálnopis generálního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Československa Miloše Jakeše nižším stranickým složkám – odeslaný v pondělí 20. listopadu – obsahuje zprávu o situaci v Praze ve dnech 17.–19. listopadu 1989. Text se snaží zachytit vše podstatné, co se v neklidné metropoli o víkend stalo. Bylo to však již nad možností deskriptivního popisu. Život společnosti se vymkl z klou-

bů. Protestní aktivita pražských občanů výrazně překročila doposud ostře sledované hranice disidentského ghetta – povstávali studenti, herci, zpěváci, výtvarníci, hudebníci, novináři, představitelé stran Národní fronty, Socialistického svazu mládeže a dalších organizací, hodnostáři církvi ad. Okresní a krajské funkcionáře komunistické strany muselo dění v Praze šokovat. Co si počít, jsou-li věci už tak daleko? Jak zabránit rozšíření revoluční nálady do dalších měst?

Jak jim velely stranické předpisy a příkazy z centra, přikročili ihned k opatřením: „Pracovní skupiny ústředního výboru KSČ, krajských a okresních výborů strany byly delegovány do rozhodujících center a podniků, aby zabezpečily jednotnou informaci a analýzu politické situace. Zabezpečována je ochrana podniků, přijata byla opatření proti pronikání nežádoucích elementů a šíření negativních jevů. Do pohotovosti byly uvedeny krajské a okresní štáby Lidových milicí.“²⁵ Komunistická strana se pustila do boje o veřejné mínění. Zatímco její funkcionáři v okresech a krajích hodnotili situaci dogmaticky, v pražských stranických strukturách se v hojně míře vyskytovalo názorové kolísání. Většina stranických složek poukazovala na sebevražednou pasivitu, která zavládla v centru, a vyzývala k informačně ideologické ofenzivě. Totální mobilizace strany, kterou si tolik přála uvést do chodu, byla však sotva možná. Stranu živelný pohyb společnosti paralyzoval a zatlačil do hluboké defenzivy. Rychle převládl názor, že výrazné personální změny ve vedení strany a státu jsou nevyhnutelné. V každodenních „situačních zprávách“, stranických „pokynech a směrnicích“ se odrážel posun situace v neprospěch KSČ. Strana se nejprve chtěla vypořádat s opozicí podle starého schématu třídního boje. Pokusila se dosáhnout toho, aby sociální skupiny, o které se tradičně opírala, jednoznačně odsoudily a odmítly Občanské fórum, stávkové hnutí studentů a kulturní obce jako destruktivní faktor usilující o „rozvrat socialistického uspořádání“.

Spád událostí – zejména však aktivizace veřejnosti, která dávala zřetelně najevo svůj nesouhlas s komunistickou hegemonií – ji rychle přinutil změnit politickou taktiku. Stalo se tak po 24. listopadu, kdy odstoupilo předsednictvo ÚV KSČ v čele s Milošem Jakešem. Strana se uchýlila k rafinovanějšímu boji proti silicímú oponentovi, kterého už nešlo zničit. Komunisté měli rozkládat občanská fóra zevnitř, poukazovat na totožnost programových východisek, pomocí umných dialogů vést na různých úrovních taktickou ofenzivu s cílem udržet na pracovištích základní organizace strany, jednotky Lidových milicí a naopak umenšovat význam stávkových výborů a občanských fór, nepřipustit odvolávání nomenklaturního managementu průmyslových podniků, odmítat majetkové vypořádání. Hlavním politickým

cílem nyní bylo zasazovat se o zahájení „kulatého stolu“, u něhož by jako dva rozhodující partneři zasedly Komunistická strana Československa a Občanské fórum. Příliš očividně a tedy dosti neohrabaně se pokusila působit jako strana, která se odstříhla od totalitní minulosti a chce zásadním způsobem přispět k budování svobodného, pluralitního demokratického prostředí.

* * *

Ovládnutí masových shromáždění bylo prvořadým úkolem výboru Občanského fóra; každý den zasedalo jeho užší grémium (od pátku 24. listopadu zvané krizový štáb), které rozhodovalo o skladbě řečníků, pořadí a obsahu projevů. Kritérium výběru hledejme především v uměleckém a intelektuálním zázemí, které v Občanském fóru dominovalo, ale také ve snaze představit se lidem jako širokospektrální hnutí, reprezentující všechny sociální vrstvy. Nejdůležitější samozřejmě bylo účinně reagovat na aktuální politickou situaci – zasazovat se o otevřenost médií, usilovat o zahájení politického dialogu, odmítat formální rekonstrukci předsednictva ÚV KSČ a požadovat zrušení vedoucí úlohy komunistické strany zakotvené v ústavě, prosazovat vytvoření parlamentní komise k přešetření zákroku proti nedávné studentské manifestaci, požadovat odstoupení zkompromitovaných poslanců atd. Začátek a konec manifestací Občanské fórum ritualizovalo. První slokou dvacet let staré písně Modlitba je zahajovala zpěvačka Marta Kubišová a končily zpěvem československé státní hymny. Občanské fórum tím chtělo podtrhnout svou politickou konstruktivnost a státotvornost. Vedle známých a populárních tváří herců, zpěváků, písničkářů a sportovců se na tribuně střídali zástupci dělníků, studentů, učitelů, propuštěných politických vězňů, nezávislých občanských a profesních iniciativ, národnostních menšin atd. Účelem veřejných mítinků bylo otevírání tabuizovaných témat, jakými byly sovětská okupace Československa v srpnu 1968, nelichotivé zaostávání Československa za vyspělými státy, špatná ekologická situace, existence druhé, neoficiální kultury, náboženský útlak ad. Manifestace symbolicky naplňovaly prostor svobody, který se náhle otevřel.

* * *

Uvádím sestřih z projevů Václava Havla na listopadových veřejných shromážděních. Koncipoval je jako úvodní klíčová sdělení, aby uvedl manifestující veřejnost do nálady odpovídající záměrům a směřování Občanského fóra. Byl stručný, úsporný a především se snažil být

výstižný. Z úryvků je patrné, jak modeloval dynamiku vývoje, jak ji opatrně, ale zřetelně stupňoval, jak volil akcenty. Mnozí svědkové tvrdí, že se pohyboval ve svém živlu. Dobře ho znali: na počátku padesátých let – to mu bylo teprve šestnáct – dokázal vytvořit a vést generační společenství tzv. šestatřicátníků; ve dvaceti letech jako neznámý začínající literát šokoval auditorium spisovatelské obce, kterému vnutil k projednávání téma neoficiální literatury; v šedesátých letech se podílel na režii svých úspěšných divadelních her; v sedmdesátých a osmdesátých letech se stal neformálním vůdcem nonkonformního společenství a jedním z neznámějších východoevropských disidentů. Konsekvantní směřování ho dovedlo až k příležitosti režirovat toto „reálné drama“. Vycházel přitom bezesbytku z původního časování, které se zrodilo ze spontánní interakce studentů a umělců v sobotu 18. listopadu: týdenní stávka (od pondělí 20. do neděle 26. listopadu) vyvrcholí na počátku nového týdne dvouhodinovou generální stávkou, která zároveň otevře další fázi vývoje. Do tohoto rámce zasadil hlavní politický cíl, který měl svůj původ v počátcích Charty 77 – dialog státní moci s reprezentanty prodemokratické veřejnosti o změně politického a ekonomického uspořádání ve státě.

21. listopadu, úterý / z projevu na Václavském náměstí:

„Jsem spisovatel, nikoli táborový řečník. Promluvíme je velmi krátce. Občanské fórum je zamýšleno jako okamžitá a prozatímní reprezentace kriticky smýšlejících občanů. Může se k němu spontánně přidat kdokoli, kdo se cítí být jeho členem.“

Z tiskové konference:

OF se zatím „necítí být způsobilé vést dialog s představiteli moci“. Hodlá však pro něj připravit půdu. Partnerem jednání bude kvalifikovaný „všeobčanský výbor“, reprezentující široké spektrum veřejnosti.

22. listopadu, středa / z projevu na Václavském náměstí:

„Občanské fórum se v tuto chvíli stává reálným reprezentantem kriticky smýšlející československé veřejnosti, který začíná být brán vážně i soudobou státní mocí. V nejbližších hodinách se Občanské fórum pokusí sjednotit všechny vznesené požadavky do jednotné listiny. Tyto požadavky podpoří, jak pevně věřím, všichni, kteří chtějí demokracii v naší zemi, manifestační generální stávkou v pondělí 27. listopadu.“

23. listopadu, čtvrtek / z projevu na Václavském náměstí:

„Občanské fórum je faktickým představitelem lidové vůle. (...) Je při-

praveno okamžitě zajistit dialog veřejnosti s dnešní mocí a disponuje kvalifikovanými silami ze všech oblastí společenského života, schopnými vést svobodnou a věcnou diskusi o reálných cestách ke změnám politických a hospodářských poměrů v naší zemi.“

24. listopadu, pátek / z projevu na Václavském náměstí:

„Dialog dnes nabízí Občanské fórum, které existuje sice jen pět dní, ale fakticky reprezentuje většinu obyvatel této země. Občanské fórum je připraveno okamžitě jednat s mocí jinde než na ulici. Nezáleží tedy na nás, ale na nich, jestli se bude demokracie v naší zemi rodit ve vzrušené atmosféře náměstí nebo v klidu na nejrůznějších pracovištích. Na tahu nejsme my, ale oni. Voláte po svobodných volbách, po zrušení vedoucí role jedné strany, po zrušení Národní fronty jako manipulačního nástroje této strany. Ubezpečujeme vás, že dojde-li k pokojnému dialogu, budeme s vládou o všech těchto touhách občanů jednat.“

25. listopadu, sobota / z projevu na Letenské pláni:

„Vyzýváme všechny občany, aby co možná nejvýraznějším způsobem manifestovali svou touhu po demokracii generální stávkou vyhlášenou na pondělí 27. listopadu od 12 do 14 hodin. Žádáme zároveň, aby co nejlépe organizačně připravili stav permanentní stávkové pohotovosti, který by měl po stávce následovat. Studenti a umělci sami zváží, zda by neměli reagovat pokračováním své probíhající stávky. Generální stávka... by se měla stát skutečně všennárodním neformálním referendem o vedoucí úloze jedné strany. Personálními změnami jsme byli již tolikrát podvedeni, že se něco takového nikdy nesmí opakovat. Vytrvejme, buďme obezřetní, stupňujme svůj tlak na vládnoucí kruhy! (...) Rád bych vás ještě informoval o tom, že jediným mužem v současném vedení, který se dokázal veřejně podívat do tváře nás všech, byl předseda federální vlády pan Ladislav Adamec. Na včerejším zasedání ÚV KSČ reagoval na tento fakt pan Štěpán otázkou, jak si to mohl dovolit bez jeho souhlasu. Pan Adamec se vzdal obou svých vysokých funkcí, protože – jak řekl – s takovými lidmi tam pracovat nechce. Myslím, že bychom měli v tuto chvíli podpořit pana Adamce.“

26. listopadu, neděle / z projevu na Letenské pláni:

Za Občanské fórum vám mohu oznámit, že dialog moci s veřejností začal. Dnes odpoledne se sešel ministerský předseda pan Adamec s delegací Občanského fóra. Veřejně děkuji za dobrou vůli panu premiérovi, který za chvíli jako host Občanského fóra promluví. Zítřa

projevíme svou touhu po demokracii, svobodě a míru manifestační generální stávkou. (...) Všichni si klademe otázku, co bude po stávce. Občanské fórum navrhuje, aby stávkové výbory setrvaly v permanentní stávkové pohotovosti a zároveň se proměnily ve fóra, která budou svéprávnými a samostatnými reprezentanty společenské vůle v celé republice. V této chvíli musíme být jednotni proto, abychom se mohli brzy a pokojně rozejít do nejrůznějších svobodných odborových, politických, studentských a zájmových organizací. Občanské fórum chce být mostem od totality ke skutečné demokracii a pluralitě, kterou posléze zajistí svobodné volby.“²⁶

Opozice tváří v tvář státní moci

Výsledky mimořádného zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa 24. listopadu přesvědčily předsedu federální vlády Adamce, že má-li si uchovat politický vliv, musí se vyvázat ze stranických pout a jednat samostatně, bez direktiv z centrálního sekretariátu. Odmítl se stát členem nového předsednictva ÚV KSČ, jehož složení ukazovalo, že stranická špička neztratila nic ze svého anachronického konzervatismu a zcela ztratila smysl pro realitu. Avšak bez přímé podpory konkrétní (byť ustupující) politické síly se Adamec ocitl ve vzduchoprázdnu. Plán nástupu do čela strany, který hrál v jeho úvahách významnou roli, vzal prozatím zasvě. Jakešovým nástupcem se stal neznámý aparátčík Karel Urbánek, jenž – jak se záhy ukázalo – nedokázal být na výši doby. Adamec mohl počítat se zvolením do čela komunistické strany nejdříve na jejím mimořádném sjezdu, prozatímně svolaném na leden příštího roku.

Zajistit Adamcovi okamžitou podporu se pokusili jeho poradci Oskar Krejčí a Miroslav Pavel. Využili k tomu jednoznačně deklarovanou vůli Občanského fóra jednat o politických změnách právě s předsedou federální vlády. Připomeňme, že v pátek 24. listopadu – v době, kdy se konalo mimořádné zasedání ústředního výboru KSČ – Občanské fórum dokonce oslovilo Adamce přímo z melantrišského balkonu: „Zatím se nám od pana ministerského předsedy nedostalo přesného termínu jednání o aktuálních požadavcích veřejnosti. Opakujeme, co jsme již řekli: při nultém setkání [21. listopadu] šlo pouze o vyjasňování pozic. Konkrétní požadavky ještě projednány nebyly. Občanské fórum je k tomuto jednání neustále připraveno. Vývoj událostí si to naléhavě žádá. Protože víme, že nás z tohoto fóra velmi dobře slyšíte, vyzýváme vás, pane ministerský předsedo federální vlády, abyste na naši naléhavou žádost reagoval.“²⁷ Krejčí byl

takřka v nepřetržitém kontaktu s představiteli iniciativy Most hudebníkem Michaelem Kocábem a novinářem Michalem Horáčkem, kteří se 19. listopadu stali součástí Občanského fóra a blízkými spolupracovníky Václava Havla. V sobotu 25. listopadu ráno jim Adamcův poradce oznámil, že po včerejším mimořádném zasedání ústředního výboru se předseda vlády za dramatických okolností rozešel s vedením komunistické strany, a prostřednictvím iniciativy Most požádali Občanské fórum, aby Adamce podpořilo na odpolední manifestaci na Letenské pláni. Občanské fórum to učinilo a odpověď předsedy vlády na sebe nenechala dlouho čekat. Ve svém večerním televizním vystoupení vyjádřil ochotu vstoupit s Občanským fórem do jednání.

První schůzka se uskutečnila v neděli 26. listopadu, několik hodin před demonstrací na Letenské pláni. Delegace Občanského fóra na ní vznesla původní stávkové požadavky, to znamená ty, které obsahovalo týden staré základní provolání Občanského fóra: odstoupí nejzkompromitovanější politici (oproti provolání jmenovala pouze prezidenta Gustáva Husáka, vedoucího tajemníka Městského výboru KSČ v Praze Miroslava Štěpána a předsedu Federálního shromáždění Aloise Indru); budou propuštěni političti vězňové; vznikne parlamentní komise pro vyšetření zákroku policejních sil proti studentské manifestaci; neprodleně bude respektována svoboda tisku a informací. Delegace se vyjádřila pro politická vyjednávání na různých institucionálních úrovních a o různých tematických okruzích. Obě strany se na závěr shodly, že jednání bude pokračovat po generální stávce – 28. listopadu. V návaznosti na vzájemnou vstřícnost z předchozího dne požádala delegace premiéra Adamce, aby promluvil jako host Občanského fóra na odpoledním mítinku. Adamec pozvání přijal, avšak jeho vystoupení skončilo velkým neúspěchem a znamenalo citelné oslabení dobré výchozí pozice. Masa přivítala premiéra ovacemi, vzápětí však dokázala dát najevo svou nevoli, když premiér žádal o omezení generální stávky na několikaminutovou symbolickou úroveň, vyslovil se pro rychlé ukončení stávkového hnutí a oznámil, že s požadavky, které obdržel, seznámí komunistickou stranu. Zaplněná Letná reagovala hlasitým pískotem. Poslední Adamcovu větu („Věřím, že v tom získám i vaši plnou podporu“) vyprovodila skandováním „Pozdě! Pozdě! Pozdě!“.²⁸

Důvodem takového krachu patrně byla Adamcova sverepost, nechota (možná neschopnost) přizpůsobit politický styl situaci. Snad se domníval, že lidé ocení jeho zásadovost, názorovou důslednost a v čase všeobecné rozkolísanosti uznají jeho autoritu, opřenou částečně také o benevolenci demokratického hnutí. Od 20. listopadu se otevřeně prezentoval jako politik gorbáčovského ražení, jehož varování

a progresivní názory zůstávaly v minulosti oslyšeny. Společně se svými poradci však nedocenil, že veřejné mínění se od základů proměnilo. Nepovažovalo již komunistickou stranu za rozhodující politickou sílu a jakýkoliv náznak, že by si měla i nadále podržet své předlistopadové postavení, přijímalo s vášnivým nesouhlasem. Ze subjektivních i objektivních důvodů musel Adamec zůstat politikem tak či onak svázaným se stranou. Dokázal se odpoutat od stranického vedení, nemohl se však vzdát své příslušnosti ke komunistické straně, zvláště pak, chtěl-li v blízké budoucnosti stanout v jejím čele a opřít o ni svůj koncept politických proměn.

Vtírá se otázka, proč Občanské fórum, disponující v čase masových mítinků tak neobyčejnou, okamžitě vykazatelnou mocí, nepožadovalo po letenském neúspěchu Adamcův odchod z politiky. Zdá se, že ho k tomu vedla fixní idea dialogu jako nenásilného, řízeného a kontrolovaného otevření přechodu k demokracii. Dialog je nutné s někým vést a ono nevidělo žádného jiného vrcholného reprezentanta státu, s nímž by mohlo jednat, neboť prezidenta Husáka a předsedu Federálního shromáždění Indru vyzvalo k odstoupení a nového generálního tajemníka ÚV KSČ už nepovažovalo za představitele státu, ale pouze jedné z více politických stran. Na podvečerním mítinku, kterým na pražském Václavském náměstí vyvrcholila 27. listopadu generální stávka, už Občanské fórum Adamce nepodpořilo jako před dvěma dny, naznačilo jen, že bere na vědomí jeho současné postavení: „Zahájili jsme jednání s předsedou federální vlády, kterého považujeme za dnešního představitele státní moci. Dosud platné programové prohlášení vlády i její složení neodpovídá dnešní politické situaci. Zeptáme se zítra předsedy vlády, zda je on sám odhodlán program a složení vlády zásadně změnit a přijmout požadavky Občanského fóra. Tyto požadavky máme připraveny. V kladném případě s ním budeme jednat, předložíme mu své požadavky a náměty. Jeho odpověď rozhodne o našem dalším postupu. Nerozhodne-li se ministerský předseda v tomto duchu, budeme žádat jeho demisi.“ Občanské fórum se mohlo v případě úsilí o Adamcův odchod pokusit dosadit někoho ze svých řad do čela vlády a získat tak rozhodující vliv na její složení a směřování. Protože se však obávalo radikálního a dobrodružného vývoje, nebylo na takové řešení připraveno; a ani po případné Adamcově demisi nehodlalo ještě vzít věci do svých rukou: „Předpokládáme, že prezident republiky realisticky zváží situaci a pověří sestavením vlády jiného kandidáta, který bude pro československou veřejnost přijatelný a který bude ochoten od první chvíle jednat také se zástupci Občanského fóra. Za rozhodující podmínku považujeme jeho odhodlání zajistit uspořádání svobodných voleb.“²⁹ I po ob-

rovském sesuvu její prestiže a reálných mocenských možností si Občanské fórum uchovávalo respekt před státní mocí, která pořád měla ve svých rukách většinu donucovacích prostředků, zejména ozbrojené síly. Opatrnost a zdrženlivost byly opodstatněné, nevyplývaly však jen z mocenské setrvačnosti a momentální taktiky, byly do struktury Občanského fóra vepsány hlubším a původnějším písmem.

* * *

Druhým mítinkem na Letenské pláni v neděli 26. listopadu vyvrcholil dosavadní způsob politické aktivity Občanského fóra. Bezprostředně po návratu do prozatímního sídla v divadle Laterna Magika bylo vystaveno první vážnější negativní odezvě přicházející z vlastních řad. Kritický hlas pozvedli především stávkující studenti (ale i některá místní OF), které pobouřil způsob moderování mítinku – vytýkali organizátorům laciná gesta, teatrálnost, dokonce i elitářské tendence a manipulativní počínání. Nepovažují za důležité zkoumat, zda byla kritika výsledkem racionálního rozmyslu nebo spíše emotivní reakcí. Berme ji jako faktum, které mělo nesporný vliv na další směřování Občanského fóra; v jeho rozhodujících grémiích vyvolala rozčarování a rezignační náladu. Václav Havel a Václav Malý (tiskový mluvčí) uvažovali dokonce o tom, že opustí přední řady hnutí. Druhý z nich to v následujících dnech skutečně učinil. Vlivný Havel vyjádřil názor, že je nezbytné považovat první protestní fázi za uzavřenou, se zitřejší generální stávkou ukončit mítinky a soustředit se na politická vyjednávání: „Jako Občanské fórum jsme své poslání splnili. Nyní nastává čas profesionálů. Zdá se, že je téměř vyhráno; v každém případě na to všechno přestáváme stačit. (...) Občanské fórum nesmí dopadnout jako Solidarita. Ta trvala dlouho a příliš se vyprofilovala. My musíme přemostit dobu mezi totalitou a životaschopnou demokracií. (...) Zítřka musí být manifestace čtvrt hodinová, doba velkých shromáždění skončila. Já to tušil, jako dramatik vím, že každé drama má určitý počet částí; už to dnešní bylo vlastně navíc. (...) V naší činnosti končí etapa kritiky, přecházíme do fáze programové.“³⁰

* * *

Jednoznačné vyznění generální stávky – již dominovaly dva požadavky ztvárněné hesly „Konec vlády jedné strany“ a „Svobodné volby“ – zavazovalo Občanské fórum k tomu, aby tlak na státní moc stupňovalo. Jakým způsobem se toho při druhém jednání s předsedou federální vlády Adamcem v úterý 28. listopadu zhostilo? Půso-

bilo o poznání sebevědoměji, i když stále spíše v roli nátlakové skupiny než politické strany či koalice politických sil. Výsledky tohoto v zásadě konstruktivního dohadování můžeme rekapitulovat v základních bodech:

1. Federální vláda se 3. prosince představí v novém složení. Tento požadavek byl zcela v souladu s polistopadovými proklamacemi premiéra Adamce, v nichž vyjádřil vůli a ochotu přetvořit vládu na koaličním základě, tak aby v ní vedle zástupců komunistické strany zasedli představitelé jiných politických stran a nestraníků. Vznikne „vláda odborníků, profesionálů“. Delepace OF a VPN ustoupila ve dvou věcech: vzdala se požadavku demise staré federální vlády a svého původního termínu vyhlášení nové vlády, kterým byl 1. prosinec.

2. Nová vláda měla již ve svém programovém prohlášení poskytnout záruku, že je „připravena vytvořit předpoklady pro zabezpečení svobodných voleb, svobody shromažďovací a spolčovací, svobody projevu a tisku, pro zrušení státního dozoru nad církvemi, pro úpravu branného zákona a dalších“. Na tyto základní požadavky se vláda dokázala pružně připravit – legislativní odbor měl již přichystánu sadu návrhů zákonů, které zajišťovaly zavedení či novelizaci vyjmenovaných svobod. Nevíme, jak se v tomto okamžiku stavěl Adamec k požadavku zrušení Lidových milicí a základních organizací KSČ na pracovištích, vedení komunistické strany je prozatím odmítalo. Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu se rozhodly, že poskytnou nově vládě pro splnění zmíněných požadavků čas do konce roku 1989.

3. Vypuštění článků ústavy zakotvujících vedoucí úlohu KSČ ve společnosti a marxismus-leninismus jako státní ideologii. Rovněž tento požadavek byl zcela v souladu s úmysly vedení federální vlády, která aktuálně upravila návrh nové ústavy tak, aby v něm zmíněné články nefigurovaly. Adamec slíbil, že návrh na vypuštění tří článků z ústavy bezprostředně předloží Federálnímu shromáždění. (Ve středu 29. listopadu nejvyšší zákonodárný sbor bez problémů příslušnou úpravu schválil. Jmenováním komise Federálního shromáždění a České národní rady pro dohled nad vyšetřováním událostí 17. listopadu 1989 zároveň splnil původní požadavek stávkujících studentů.)

4. Zajištění pravidelného a bezproblémového přístupu Občanského fóra do médií a podmínek pro vydávání vlastního deníku. Tyto požadavky vyplývaly ze společenské situace po generální stávce. Rozhlas a televize se již de facto osvobodily a otevřely občanským iniciativám; zbývalo pouze vypracovat nové řídicí a programové schéma, které by daný stav optimalizovalo a potvrdilo de iure. Premiér, který již 27. listopadu jmenoval do funkce ústředního ředitele Československé televize svého poradce Miroslava Pavla, přijal poža-

davky bez výhrad. Rovněž přislíbil, že se postará o přidělení budovy pro potřeby Koordinačního centra Občanského fóra.

5. Odsouzení vojenské intervence pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968 měla federální vláda taktéž v úmyslu. Příslušné prohlášení zveřejnila současně se svým vznikem, v neděli 3. prosince.

K dalším požadavkům – odstoupení prezidenta Husáka do 10. prosince, propuštění zbývajících politických vězňů – premiér Adamec uvedl, že jejich splnění není v kompetenci federální vlády, nicméně přislíbil, že doporučí příslušným orgánům a institucím, aby je realizovaly. A konečně, k požadavku „návrhu ústavního zákona, podle něhož poslanci Federálního shromáždění, České národní rady a Slovenské národní rady, kteří se zpronevěřili svému poslaneckému slibu a nedbali vůle a zájmů lidu, budou ze své funkce odvoláni“, se zatím nevyjádřil.

Je patrné, že opozice nepožadovala o mnoho více, než co byla státní moc ochotna učinit ze své vlastní vůle. Představy o prvních liberalizačních krocích byly v tomto okamžiku na obou stranách takřka totožné. Od sklonku prvního týdne přestalo být paralyzované předsednictvo ústředního výboru KSC mocenským centrem, nahradil je užší a operativnější vládní kabinet, který se dokázal přizpůsobit rychlému sociálně-politickému pohybu. Ve snaze přimět opozici, aby 28. listopadu iniciovala definitivní ukončení stávků, byl premiér Adamec úspěšný jen částečně. Občanské fórum vyzvalo všechny občany k „pokračování klidné práce při zachování stavu trvalé stávkové pohotovosti“.³¹ Zároveň je vyzvalo, aby sami posoudili výsledky jednání a dostupnými prostředky dali najevo svou vůli. S ohledem na dvacet let trvající nehybnost se za deset předchozích dní stalo skutečně mnoho. Mobilizovanou veřejnost dosavadní vývoj uspokojil, a tak akceptovala výzvu Občanského fóra k ukončení masových mítinků a opustila náměstí velkých měst.

Jak se rodila strategie Občanského fóra

Nejprve se ve stručnosti zmíním o způsobu mocenské transformace v Polsku a Maďarsku, který počínání československé opozice (a po 17. listopadu i komunistické strany) nesporně ovlivnil. Při své oficiální návštěvě Československa 1. února 1989 podrobně vysvětlil nejvyšší představitel Polské lidové republiky Wojciech Jaruzelski zdejší stranickým a státním funkcionářům změnu politické strategie, ke které polská státní moc přikročila v důsledku hospodářského úpadku a pod narůstajícím společenským tlakem. Opozice, reprezentova-

ná odborovým hnutím Solidarita, se od roku 1987 opět těší velké podpoře společnosti, přestože ještě v roce 1985 se zdálo, že se jedná o „muzeální záležitost“. Nezbyvá než respektovat ji jako politického partnera. Jedinou schůdnou cestou je přimět opozici k převzetí části odpovědnosti za věci veřejné. Ukazuje se, že její představitelé se v pozici politických partnerů chovají mnohem zdrženlivěji a uvážlivěji. Solidarita se štěpí do vzájemně soupeřících frakcí, některé z nich mění rétoriku, vyzývají ke klidu, k ukončení stávek. Výsledkem konvergence měl být – podle Jaruzelského – nový typ „vlasteneckého socialistického režimu, ve kterém zůstanou zachovány všechny hlavní zásady socialistického zřízení; legální a konstruktivní působení politické opozice bude novým prvkem“.³²

Opoziční Solidarita se na jednání s polskou státní mocí připravovala od prosince 1988, kdy ustavila Občanský výbor, ve kterém na pozvání Lecha Wałęsy přijalo místo 119 zástupců opozičních struktur, vyjma radikálních skupin. Občanský výbor byl rozdělen do patnácti podvýborů v čele s předsedy odpovědnými za připravenost Solidarity v dané oblasti. Podmínku, kterou si opozice stanovila pro zahájení jednání, byla legalizace Solidarity a dalších společenských a politických skupin. Většina požadavků, která chtěla uplatnit u „kulatého stolu“, navazovala na původní požadavky z let 1980–1981 (zrušení cenzury, svoboda tisku, přístup opozice do médií, likvidace nomenklatury a organizačních monopolů, svoboda sdružování, nezávislá územní samospráva, ekonomická reforma ad.). „Kulatý stůl“ byl zahájen 6. února 1989. Rokování, která se vedla ve třech základních oblastech – hospodářská a sociální politika, politické reformy a hospodářský pluralismus, skončila 5. dubna dohodou o liberalizaci a demokratizaci režimu. Základní hodnotou byly pro Solidaritu svobodné volby. V zájmu jejich budoucího uskutečnění přistoupila na model přechodných voleb, v nichž mohla získat v dolní komoře polského parlamentu – Sejmu maximálně 35 % mandátů; volby do druhé komory – Senátu se měly konat bez omezení. Solidarita se rozhodla, že po volbách nebude usilovat o moc, ani se na ní podílet kvůli „prohlubující se hospodářské krizi, reálné síle v podobě armády a bezpečnostního aparátu a také kvůli nejistotě ohledně postoje Moskvy“.³³ Předpokládala, že v přechodném období bude působit jako parlamentní opozice, iniciovat legislativní změny a kontrolovat vládnoucí Polskou sjednocenou dělnickou stranu při výkonu moci. Naprosto jednoznačný a pro vládnoucí stranu zdrcující byl výsledek voleb, které se konaly 4. a 18. června. „Wałęsova družina“ obsadila takřka všechna místa, která byla ponechána ke svobodné volbě – v Sejmu 260 z celkových 560 (a z 260 možných) a v Senátu 99 ze 100.

Jednoznačné vítězství přimělo Solidaritu změnit strategii – ohlásila, že pokud vládnoucí strana obsadí funkci prezidenta republiky, bude opozice požadovat premiérské křeslo. 19. srpna pověřil polský prezident Wojciech Jaruzelski sestavením vlády katolického aktivistu ze Solidarity Tadeusze Mazowieckého. Nová vláda, v níž ze čtyřiaadvaceti křesel obsadila Solidarita polovinu, začala pracovat 12. září.

Československé stranické funkcionáře možná ještě více znepokojila informace o politické situaci v Maďarsku, kterou při své návštěvě Československa ve dnech 16.–18. února 1989 přednesl generální tajemník Maďarské socialistické dělnické strany Károly Grósz. Vylíčil počátek alarmujícího rozkladu maďarské komunistické strany. Nově složené politbyro a ústřední výbor nejsou jednotné, projevuje se v nich značná názorová různorodost a odstředivost. Maďarský tisk si počíná nezávisle a vydobyl si již vlivnou mocenskou pozici. Vzrůstající počet členů opouští vládnoucí stranu, maďarská inteligence se překotně politicky aktivizuje.

O čtyři měsíce později, na setkání s vysokým funkcionářem KSČ Miroslavem Štěpánem v Bratislavě, líčil člen politického byra MSDS Mihály Jassó maďarskou situaci v mnohem temnějších barvách. Sociální vývoj nabyval nebývalé dynamiky, kterou vedení MSDS nedokázalo předvídat, a ani teď ji ještě zcela nepochopilo. Stranu dezintegruje silná frakční heterogenost, která by stačila k vytvoření několika samostatných politických subjektů. Maďarská média se zcela vymkla statní a stranické kontrole. Jedním z největších problémů je poměr Maďarů k vlastní poválečné historii, zejména k událostem roku 1956. Pohřeb ostatků popraveného ministerského předsedy Imre Nagye, který se konal 16. června, byl pro MSDS další citelnou politickou prohrou (Jassó si v této souvislosti povzdechl, že lepší je živý Dubček než mrtvý Nagy). Na rozdíl od Polska, kde je opoziční silou pouze Solidarita, působí v Maďarsku více nových politických stran. Takové zprávy musely funkcionáře KSČ šokovat.

Částečně z vlastní vůle a zčásti pod vnějším tlakem uznala vládnoucí MSDS politický pluralismus a postupně se vzdávala svého mocenského monopolu. Již v lednu schválil maďarský parlament zákon o shromažďovacím a sdružovacím právu, který umožnil legálně zakládat politické strany. Nové politické strany vytvořily 22. března „kulatý opoziční stůl“, který měl sjednotit a připravit opozici pro vyjednávání s vládnoucí stranou o přechodu k demokratickému systému. Po určitých peripetiích začala 13. června politická vyjednávání u „trojhranného stolu“, kterého se zúčastnily MSDS, kulatý opoziční stůl a tzv. třetí strana tvořená oficiálními společenskými organizacemi. Mimořádný sjezd MSDS (6.–10. října) uzavřel liberalizační ob-

dobí – zrušil Maďarskou socialistickou dělnickou stranu; vytvořil Maďarskou socialistickou stranu jako její nástupkyni, která se přihlásila k pluralitní parlamentní demokracii, smíšenému vlastnictví, sociální tržní ekonomice a systému občanské samosprávy. Ve dnech 17.–20. října schválilo Národní shromáždění ústavní a další zákonné dodatky dohodnuté u trojhranného stolu: o činnosti a hospodaření politických stran, zrušení Prezidiální rady, volbě poslanců a prezidenta republiky a nápravě rozsudků souvisejících s lidovým povstáním v roce 1956. Vypustilo z názvu státu slovo lidová a vyhlásilo Maďarskou republiku nezávislým právním státem.³⁴

* * *

Českoslovenští komunisté – na rozdíl od svých maďarských a polských soudruhů – mocenský kompromis jednou provždy vyloučili. Podle jejich výkladu byla jakákoli opozice (i socialisticky orientovaná – a v jistém smyslu především tato) destruktivní, neboť ohrožovala jejich pozice, zakotvené v brežněvovském status quo. Mocenská strategie východní supervelmoci se ovšem za éry Michaila Gorbačova (1985–1991) výrazně měnila. Sovětský svaz, rozkolísán vlastními hospodářskými, politickými a národnostními problémy, nebyl již v roce 1989 pro své satelity mocenskou záštitou. Nedávná jednomyslnost byla ta tam. Generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš se o tom přesvědčil 18. dubna v Moskvě v rozhovoru, ve kterém nejvyšší sovětský představitel Gorbačov vyjádřil přesvědčení, že dohoda mezi vládou a opozicí v Polsku a Maďarsku je jedinou možností, jak zabránit „společenskému rozkladu“ a politickému chaosu. O tradičním vojenském řešení, jehož předehrou byla nátlaková diplomatická aktivita, nepadlo ani slovo.

Pro československé komunistické funkcionáře zůstávala klíčovou otázkou intepretace vpádu vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968. Proto opakovaně naléhaly na Gorbačova a představitele satelitních států, aby nic neměnili na oficiálním výkladu intervence jakožto „internacionální pomoci bratrských komunistických stran v boji proti kontrarevoluci“. Gorbačov připouštěl, že reformní proces, který v lednu 1968 tehdejší Komunistická strana Československa zahájila, měl své kladné stránky; jako celek jej však nehodnotil kladně a vždy Husáka, Jakeše a spol. ubezpečil, že Sovětský svaz nebude přehodnocovat výklad zakotvený v mocensko-ideologickém traktátu *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. Českoslovenští komunističtí představitelé usilovně (i když poštětili a marně) pracovali na petrifikaci daného stavu; reformy odměřo-

vali shora v takové kvalitě a dávkách, aby nepodnítli spontánní liberalizační proces. Ve vztahu ke svým protivníkům uplatňovali dobovou variantu třídního boje, typickou pro pozdní socialismus v Československu. Spočívala v permanentní kontrole a selektivní perzekuci nepoččetného a politicky málo významného opozičního společenství a v masivním propagandistickém tlaku v médiích. V druhé polovině roku 1989 se v názorové soudržnosti a vzájemné podpoře mezi státy sovětského bloku již objevovaly velké a nepřehlédnutelné trhliny.

Na pravidelných ekonomických, politických či vojenských poradách generálních tajemníků se stále hlasitěji a bouřlivěji projevovaly názorové různice a protichůdné zájmy. Způsobila to odlišná vývojová dynamika, která se výrazněji uplatňovala v Polsku, Maďarsku a Sovětském svazu, zatímco ve východním Německu, Československu, Rumunsku a Bulharsku převládala stagnace. Ceaușesková rumunská výzva z 20. srpna adresovaná všem socialistickým státům, aby jednomyslně vetovaly nominaci představitele Solidarity do funkce předsedy polské vlády, se nesetkala s kladnou odezvou. Stejně marné bylo úsilí Miloše Jakeše iniciovat podzimní setkání, na kterém by představitelé států sovětského bloku nově definovali postavení a zájmy socialistického společenství. Jakešovo vedení vědělo, že někdejší bratrství „na věčné časy“ je v troskách. Doslova zděšení v jeho řadách musely vyvolat zářijové a říjnové události ve východním Německu – silící exodus desítek tisíc východoněmeckých občanů do západního Německa, masové pouliční demonstrace ve východoněmeckých městech, které 9. listopadu vyústily do prolomení „berlínské zdi“. Východoněmecký Honeckerův režim se zhroutil. Představa o vytvoření osy Berlín–Praha–Bukurešť, která by tvořila dostatečně pevnou konzervativní protiváhu k liberalizujícím se Polsku a Maďarsku, vzala za své. Netrvalo dlouho a padl i československý komunistický režim. V úterý 28. listopadu, den po generální stávce, se nově zvolené stranické vedení obrátilo k nižším stranickým strukturám se sdělením, že KSČ „bude muset“³⁵ respektovat Občanské fórum jako politického partnera. Týž den vyzval předseda federální vlády Adamec Občanské fórum, aby se podílelo na vytvoření nové vlády a převzalo tak spoluodpovědnost za výkon státní moci.

* * *

Vliv polské a maďarské mocenské transformace na československou opozici byl patrný. Chartistická idea svobodného dialogu se v roce 1989 přístrojila do podoby „kulatého stolu“, u něhož se měl dojednat přechod k demokratickému systému. O dvojím vlivu se můžeme

přesvědčit v písemném návrhu na ustavení „koordinačního výboru československé politické opozice“ z přelomu října a listopadu 1989.³⁶ Objevil se maďarský termín „opoziční kulatý stůl“, u kterého by se nezávislé skupiny dobraly potřebné názorové a akční shody. Z politické praxe Solidarity převzal dokument myšlenku vybudování „národního a občanského výboru“, který by formuloval a prosazoval zájmy všech vrstev obyvatelstva. Sjednocení opozice a vznik vyjmenovaných grémií však zůstaly pouze na papíře, k realizaci nedošlo z důvodu názorových neshod mezi jednotlivými opozičními ohnisky.

Opozice se dokázala sjednotit až v Občanském fóru. Také první prohlášení tohoto hnutí předpokládala vznik „všeobčanského výboru“, složeného ze zástupců opozice, „šedé zóny“ a „struktur“, který měl se státní mocí vyjednávat o systémových změnách. Přestože situace po 17. listopadu byla zcela odlišná a umožňovala i radikálnější řešení, vůdčí aktivisté Občanského fóra si podrželi představu o přechodném liberalizačním období podle polského modelu. Moc se měla transformovat uvážlivě a pozvolna, horizontem úplné změny byly svobodné volby v druhé polovině následujícího roku. Nepřipustili řešení, jaké se v počátcích pokoušela prosadit nezávislá (málo vlivná) politická strana Československá demokratická iniciativa. Podle jejího konceptu měla stará vláda podat demisi do 25. listopadu; v přechodné „vládě občanského soužití“ měli zasednout představitelé vedení státu před srpnem 1968, představitelé nezávislé opozice a nezkompromitovaní zástupci staré vlády. Nová vláda se měla postarat o nezbytné liberalizační kroky a o uspořádání svobodných parlamentních voleb koncem ledna 1990.³⁷

Občanské fórum využilo masové podpory, kterou si zajistilo ovládnutím protirežimních demonstrací, k tomu, aby komunistickou státní moc přimělo vyjednávat. Pokusilo se tlumit zrychlený pohyb a nepodlehnout předčasnému pokušení převzetí moci, které se mu mohlo vymstít. I tento prvek převzalo z taktické výzbroje polské Solidarity. Dávalo přednost zdrženlivosti, uvážlivosti, zdůrazňovalo kontinuitu, protože se nechtělo proměnit v revoluční mašinu. Mnohokrát o tom samo sebe různými argumenty přesvědčovalo: nesmíme dovolit komunistické straně, aby se rychle vyvázala z odpovědnosti za to, co způsobila svou čtyřicetiletou neomezenou vládou; naopak, ať se v tom – pod ostrou kontrolou veřejnosti – ještě nějaký čas „škvaří“ a „plácá“. Nejúčinnější politickou zbraní, kterou máme, je a ještě nějaký čas zůstane rychlá mobilizace veřejnosti. S obsazením vlád by vzala možnost demonstračního nátlaku za své. Nejvýhodnější pro nás je kontrolovat první liberalizační kroky přechodné vlády. Vývoj v nejbližších týdnech a měsících bude velmi nestabilní

a mohl by vyústit v naši předčasnou diskreditaci. Nemáme ve svých řadách lidi se zkušeností řídit rozsáhlé byrokratické aparáty. Z toho důvodu budeme prosazovat vládu složenou z odborníků, jejichž politická příslušnost nebude prioritní podmínkou – tou necht' je odborná zdatnost a čistý morální profil kandidátů. Nejsme připraveni nejen personálně, ale ani programově – náš program z 26. listopadu („Co chceme“) je pouhou proklamací, naznačením směru a vyžaduje rozpracování.

V první fázi revoluce (do 3. prosince) nebyly představy o strategii písemně ani zvukově zachyceny. Jako dobrý orientační bod mohou posloužit dokumenty Verejnosti proti násilíu z 29. listopadu. Právě tohoto dne se kolektivní vedení OF a VPN při svém prvním setkání v Praze dohodla na totožnosti politických cílů a prostředků. V postoji k uchopení moci se Občanské fórum a Verejnosť proti násilíu prokazatelně shodovaly. Verejnosť proti násilíu však dala mnohem zřetelněji najevo, že převzít moc nehodlá: zveřejnila, že „sa nechce podieľať na moci“ a „orientovať sa na politické boje“; zaměří se pouze na „kontrolu výkonu tejto moci“.³⁸ A načrtla, jakým způsobem bude uplatňovat svoji politickou vůli. V první fázi je nutné, aby každá pobočka VPN shromáždila balík nejdůležitějších místních problémů a otázek; nejvhodnějším způsobem je učinit to na veřejných mítincích, schůzích a při dialogu s vedením místního úřadu nebo podniku. Řešením složitějších problémů se budou zabývat skupiny nezávislých expertů, které bude VPN organizovat. Až bude dosaženo shody v základních otázkách, soustředí se VPN na to, aby „rôznymi spôsobmi“ požadované změny politicky prosadila. Byla to taktika mobilizace veřejnosti a prosazování politické vůle pomocí vnějšího nátlaku. Hnutí se nechtělo stát politickým subjektem, ale pouze ad hoc ustavenou nátlakovou skupinou.

* * *

Jenomže mocenský střet byl rozehrán jinak než v Polsku na přelomu let 1988/1989. V Československu prostor pro přechod k demokracii neotevřela dohoda elit, ale masové nepokoje. Až do 28. listopadu nebyla Komunistická strana Československa nakloněna kompromisu a vliv opozice byl patrný spíše v morální než politické oblasti. Přes noc však propukla revoluce a elektrizovala atmosféru konfrontačním prvkem – staré musí být odstraněno, aby mohlo začít nové. Nebyla taktika vnější kontroly moci v revoluční situaci riskantním podnikem? Byla pravým opakem skutečné revoluční politiky, jejíž snahou je eliminovat protivníka a převzít moc. Občanské

fórum jako progresivní politický subjekt nechtělo stupňovat radikality veřejného mínění a beze zbytku ji zužitkovat. Naopak spíše ji tlučilo a regulovalo – snažilo se ji přizpůsobit svým možnostem. Zaujalo místo na hranici mezi kompromisem, který revoluční společnost (podléhající vlastním zákonitostem) byla ještě s to vstřebat, a kompromisem, který už přijmout nemohla. Bylo si vědomo tohoto rizika a přijalo je jako hrozbu svého možného smetení z revoluční scény. Implicitně volilo taktiku opatrných a uvážlivých kroků vpřed. Improvizovaný postup v sobě skrýval výhody i úskalí. Improvizace! Jakmile se 26. listopadu poprvé tváří v tvář setkali Václav Havel a Ladislav Adamec, začala hra na způsob šachů, v níž bylo možné předvídat jen omezený počet protivnickových tahů. Postup závisel na dvou základních proměnných – na stavu veřejného mínění, s nímž bylo třeba nepřetržitě operovat, a na představách o síle a úmyslech protivníka, které bylo nutné neustále předvídat.

* * *

Pokusme se odpovědět na otázku po povaze mocenské strategie OF. Jako výchozí bod poslouží Foucaultova definice pojmu „strategie“, rozvinutá v úvaze o subjektu a moci: „Slovo strategie je dnes používáno třemi způsoby. Jednak označuje prostředky použité k dosažení určitého účelu; jde o racionalitu prosazovanou za účelem dosažení nějakého cíle. Za druhé označuje způsob, jakým jedná partner v dané situaci s ohledem na to, jak si myslí, že budou jednat ostatní, a jaké jednání ostatní očekávají od něj; to je způsob, jímž se někdo pokouší získat výhodu vůči ostatním. A za třetí označuje postupy, jichž se v konfliktu používá proto, aby byl protivník zbaven prostředků boje a přinucen se vzdát. To je tedy otázka prostředků k dosažení vítězství. Tyto tři významy vystupují společně v konfrontačních situacích – válkách či hrách –, kdy je cílem zasáhnout svým jednáním protivníka tak, abych mu boj znemožnil. Strategie je tedy definována výběrem „vítězných“ řešení.“³⁹

Cílem Občanského fóra bylo odstranění mocenského monopolu komunistické strany a demokratické uspořádání stvrzené svobodnými volbami. Pokusme se přiblížit, jak si Občanské fórum představovalo „vnější kontrolu moci“, kterou si společně s Verejností proti násilí zvolilo jako prostředek k dosažení tohoto cíle. Předpokládalo, že v revoluční situaci nezbude premiéru Adamcovi nic jiného než vytvořit přechodnou „vládu odborníků, profesionálů“. Svou důvěru v jeho úmysly neváhalo veřejně deklarovat. Charismatický dělnický předák a představitel Občanského fóra Petr Miller vyslovil 1. prosin-

ce v televizním vysílání názor, že premiér Adamec je mužem na svém místě, který převede společnost přes úskalí přechodného období. Téhož dne na tiskové konferenci specifikoval Václav Klaus, jakým způsobem budou ekonomové Koordinačního centra Občanského fóra uplatňovat svůj vliv vůči počínání vlády v hospodářské oblasti: „Nová vláda musí přijít se svým programovým prohlášením, a já věřím, že v něm bude též zaujetí určitého stanoviska k tomu, co začne 1. ledna [tohoto dne měla být zahájena vládní koncepce ekonomické reformy – tzv. přestavba hospodářského mechanismu]. My máme svoje odborníky-ekonomy a jsme připraveni v řadě interview říct svůj názor, co si myslíme o budoucí hospodářské politice. Jsme si vědomi, že jakákoliv vláda, která vznikne, má první a krátkodobý cíl zabránit jakémukoliv ekonomickému chaosu, inflaci, kterou vidíme v ostatních zemích východní Evropy. Krátkodobý stabilizační program je klíčová věc, která kdyby nebyla, tak by podkopala jakékoliv nutné dlouhodobé změny. K tomu jsme ochotni každý z nás přispívat.“ Klausovu širěji formulovanou představu výmluvně zobecnil Zdeněk Jičínský: „Vytvořit program nové vlády je její úlohou. Občanské fórum bude sbírat reakce lidí a bude je formulovat a v tomto směru bude s vládou jednat o tom, zda je její programová koncepce správná či nikoli.“⁴⁰

Aby umožnilo vládě zahájit liberalizační práci, považovalo Občanské fórum za nutné uklidnit rozjítřenou veřejnost, především otupit hroty studentské radikality, neboť studenti zůstávali symbolem občanských nepokojů. Na schůzce, která se uskutečnila 3. prosince – tři hodiny před oficiálním vyhlášením federální vlády – se představitelé Občanského fóra za podpory zástupců stávkujících umělců snažili přesvědčit studentské předáky, aby ukončili stávkou a umožnili nové vládě vládnout. Vysvětlování a naléhání Václava Havla bylo úspěšné, vzepřel se mu pouze Martin Mejstřík, jemuž připadalo úsilí o kompromis předčasné a příliš dalekosáhlé. Situace byla velmi dramatická: „OF... nemělo jistotu, že nám můžou stávkou zakázat, ale doporučovalo stávkou skončit. Bylo nemožné udržet stávkou proti OF a Šimonovi [Pánkovi], k němuž se přidávali další lidi z ekonomky, ze stavárny, z ČVUT... Byl jsem už unavený a začínal jsem být arogantní a asi jsem je už pěkně štvál. Některé věci jsem už ani nechtěl vysvětlovat. Byl jsem v takovém stavu, že když na mě někdo promluvil, tak to fyzicky bolelo. Asi jsem je postupně nasíral, všichni se přimkli k Šimonovi a tak nabýval v Disku silnou podporu. Uprostřed toho jednání přiběhl Kocáb se seznamem vlády a vysvětloval, jak je úžasné, že se podařilo sestavit novou vládu.“⁴¹ Seznam členů nové vlády předal Kocábovi premiérův poradce Oskar Krejčí. Nový kabi-

net nebyl podle Kocába „nic moc“, četl jména ministrů, o některých se vyjadřoval pochvalně, na závěr tlumočil vzkaz předsedy vlády, že rekonstrukci nelze ještě považovat za ukončenou – nechť Občanské fórum co nejdříve sdělí svou představu optimálního složení vlády. Účastníci schůzky se rozešli, aniž by se k vládě kladně či záporně vyjádřili. Studenti vzápětí odvolali svou stávku, i když se tomuto verdiktu nedostalo podpory od celé studentské obce. Podle svědectví Václava Žáka bylo mnoho představitelů rozhodujícího grémia KC OF ochotno vládu „15 : 5“ podpořit, neboť se obávali ústavní krize, v níž mohla vyústit současná rezignace premiéra Adamce a prezidenta Husáka.⁴²

Jenomže vývoj se dal zcela jiným směrem. Přes strategii vnější kontroly se převalila mohutná vlna občanské nespokojenosti, která se vzdula v neděli 3. prosince odpoledne, bezprostředně po vyhlášení federální vlády. Patnáct komunistů, tři nestraníci, po jednom lidovci a socialistovi – v jednoduché číselné formuli „15 : 5“ našla veřejnost důvod k aktivizaci své zdaleka ještě nevyčerpané energie. Politické složení vlády hrubě přehlíželo skutečnost, že komunistická strana ztratila 29. listopadu zákonné zajištění své neomezené moci. Přes noc vyvěsili pobouření občané nespočetné množství plakátů s nesouhlasnými, často vtipně formulovanými hesly: „Staronová vládo, nejsme tupé stádo!“; „15 : 5 – naučte se kupecké počty, soudruzi!!!“; „Žádnou moc prozatímní vládě!“ – V. I. Lenin“; „Kouzelníci s křesly“; „Vážení diváci! Zhlédli jste původní televizní komedii Jak sestavit federální vládu“. Režii měl ÚV KSČ⁴³ atd. Organizovali protestní podpisové akce a četné veřejné mítinky. Studenti, kteří s patetickým gestem obnovili svou stávku, vytvořili před budovou federální vlády symbolickou, několik metrů vysokou blokádu z papírových krabic.

Houstnoucí atmosféra poznamenala pochopitelně i Občanské fórum. Večer 3. prosince zveřejnilo stanovisko, ve kterém federální vládu odmítlo. Formulovalo je však velice opatrně a zdrženlivě: nemůže vládu „zatím podpořit“, neboť do jejího složení se nepromítlo zrušení vedoucí úlohy komunistické strany, a požaduje, aby do neděle 10. prosince byla „důkladná změna dokončena“.⁴⁴ K tomuto symbolickému termínu – Dnu lidských práv – mělo směřovat splnění všech hlavních požadavků: propuštění zbývajících politických vězňů, dokončení rekonstrukce české vlády a odstoupení prezidenta republiky. Jestliže je státní moc nesplní, vyzve OF společně s VPN občany k účasti na generální stávce v pondělí 11. prosince.

Prohlášení posílilo vnitřní rozpornost strategických úvah a vyjevilo ono již zmíněné balancování na hranici – Občanské fórum si chtělo uchovat dosavadní zdrženlivost a zároveň ji zaobalilo do hrozby stupňování občanských nepokojů. Riziko politického selhání se zvět-

šilo, neboť Občanské fórum dalo zřetelně najevo, že ani po druhém fatalním Adamcově faux pas nebude požadovat demisi vlády, a poskytlo jejímu tvůrci ještě týden času. Veřejná vůle se ovšem výrazným způsobem posunula vpřed a vystavila demokratické hnutí, které svou taktiku neměnilo, do neudržitelné pozice. V rozporu s míněním demonstřující veřejnosti ponechávalo Občanské fórum moc těm, kteří svou příležitost nenávratně propásli. Počínalo si velmi rozpačitě: požadovalo změnu vlády, aniž upřesnilo jakou. Formulovalo jen požadavek, aby všechny staré tváře vládu opustily – kromě ministra zahraničí a ministra paliv a energetiky však nikoho nejmenovalo! Vrátilo se k obecnému návrhu z 29. listopadu o obsazení ministerstev vnitra a národní obrany, aniž navrhlo konkrétní kandidáty! Zopakovalo výčet základních úkolů z 28. listopadu, které čekají vládu v první fázi demokratizace. Jinak nic nového! Události následujících dnů dovedly rozpor ve strategii Občanského fóra až na samu mez únosnosti. Kdo nahradí ve vládě komunisty, když ne představitelé opozice?

* * *

Ani po krachu „vlády 15 : 5“ nebylo Občanské fórum způsobilé přinutit zdiskreditovaného protivníka ke kapitulaci. Odhalilo svoji nepřipravenost převzít moc. Kdo to však postřehl? Ne-li nikdo jiný, tak zcela určitě strategický protihráč – Ladislav Adamec a jeho lidé. Občanské fórum mu podruhé (tentokrát už s velkorysostí o mnoho méně samozřejmou) ponechalo manévrovací prostor, o který se sám připravoval. Odmítlo revoluční prostředky a podtrhlo své směřování k historickému kompromisu.

Strategický rámeček vnější kontroly moci se rozpadá

Ústřední tajemník Československé strany lidové Richard Sacher navštívil 5. prosince krátce před polednem Koordinační centrum Občanského fóra, aby politické partnery informoval o postoji své strany k české vládě, jejíž rekonstrukci právě v těchto chvílích dokončoval staronový premiér František Pitra. Striktní zásadovost vzbudila u představitelů Občanského fóra respekt i nepříjemný pocit z vlastního zastávání. Lidovci podmínili svou účast v české vládě těmito požadavky: polovina vlády bude vytvořena z ministrů bez stranické příslušnosti, o druhou polovinu se podělí komunisté s příslušníky ostatních stran (takto jednoduchým a pádným klíčem OF nedisponovalo); předsedou vlády nebude člen komunistické strany (ani to OF nepožadovalo).

Sacher se s oprávněnou obavou zeptal, zda je Občanské fórum ochotno podpořit lidovou stranu. Zaskočený Havel navrhl, aby politické strany společně s Občanských fórem požádali premiéra Pitru o čtyřadvacetihodinový odklad, který by jim umožnil sladit odlišná stanoviska. Váhavě podotkl, že odstoupení Pitry nelze ještě požadovat, a připustil, že tento požadavek ho překvapil, neboť OF preferuje kontinuitu státní moci, tzn. prozatímní setrvání vůdčích představitelů výkonné moci v úřadech. Náhlá změna postoje by působila neorganicky a mohla by nepředvídatelně zkomplikovat vývoj. Sachra to pochopitelně neuspokojilo a tak vzápětí ještě jednou (a o poznání důrazněji) požádal o „zásadní stanovisko“. Nová odpověď jej mohla potěšit, neboť vůdce demokratického hnutí uznal, že lidová strana je radikálnější než Občanské fórum; opět jej však nemohla uspokojit. Pokud by nedosáhli výslovné podpory, ocitli by se ambiciózní lidovci v krajně nevýhodné pozici – museli by svou progresivitu, na které si zakládali, výrazně utlumit. Takový ústup, jak podotkl Sacher, by vedení strany jen stěží obhajovalo před členskou základnou.

Meritum rozporu spočívalo v poměru straníků a nestraníků ve vládách. Občanské fórum si teprve nyní začalo ujasňovat problém, z kterého veřejnost demonstrující proti federální vládě učinila politickou prioritu. Kocáb připomněl, že první místopředseda federální vlády Bohumil Urban potvrdil při setkání s delegací OF a VPN dne 4. prosince, že pokračující rekonstrukce povede s největší pravděpodobností k „podpolovičnímu“ zastoupení komunistů ve federální vládě. Sacher zajásal: „To bylo vaše stanovisko k federální vládě? Tak to můžete vzít zrcadlově jako stanovisko k české vládě!“ Občanské fórum však takové stanovisko neformulovalo. V komuniké, přijatém po jednání s místopředsedou Urbanem, stálo pouze, že federální vláda „by měla lépe odpovídat rozložení politických sil v československé společnosti“.⁴⁵ Opoziční centrum stále ponechávalo její rekonstrukci na představitelích starého režimu. Lidovci také, jenomže s explicitně formulovanými limity. Výsledek, k němuž se 5. prosince při jeho polední návštěvě ve Špalíčku nakonec dospělo, mohl Sachra uspokojit jen částečně: Havel uznal, že ke změně přístupu k moci dozrál čas, a přislíbil, že v otázce poměru straníků a nestraníků v české vládě se Občanské fórum přizpůsobí lidové straně.

Nové vedení této strany (ve funkcích od 28. listopadu), složené ze zkušených praktiků, vnímalo posun veřejného mínění ostřeji než Občanské fórum. Vědělo také velmi dobře, že neponese hlavní tíhu odpovědnosti, chovalo se jako štika v rybníce – usilovalo o renomé progresivní síly, která se stane trvalým faktorem rozkolísané politic-

ké struktury. A proto nezaváhalo a vyjádřilo se i ke způsobu vytváření vlády – rekonstrukce je málo, vláda by měla být „ve stavu demise“. „To je přesně náš postoj!“⁴⁶ – vpadl do Sachrova výkladu Pithart, aby zdůraznil, že Občanské fórum za lidovou stranou nezaostává.

* * *

Obraťme pozornost k pojmu „demise“, jak ji chápalo Občanské fórum. Vycházím z toho, že základním požadavkem politických revolucí zpravidla bývá odstoupení představitelů starého režimu. Při druhém setkání s premiérem Adamcem 28. listopadu Občanské fórum požadovalo demisi federální vlády. Nechápalo ji však absolutně, protože zároveň oznámilo, že nebude mít nic proti tomu, bude-li Adamec znovu pověřen sestavením vlády. O pár okamžiků později mu dokonce vyjádřilo podporu. Adamec ovšem rezolutně odmítal demisi v jakékoli podobě. Havel tedy znovu vysvětlil stanovisko OF a navrhl východisko: opozice chápe demisi jako „symbolické gesto“, které uklidní veřejnost, neboť ta na svých demonstracích unisono po demisi volá. Po takovém formálním aktu se Adamcovi otevře prostor pro rekonstrukci vlády podle jeho představ. Adamec však sverpě trval na svém a donutil Občanské fórum, aby se vzdalo i redukováného pojetí demise. Věc se mu mohla jevit takto: bylo by přece škoda nechat se zatlačit do kouta formací, která neprojevuje žádný zájem o převzetí moci a dokonce podporuje mé setrvání ve funkci. Premiér toho beze zbytku využil. Ve společném tiskovém sdělení se neobjevil ani jeden z termínů, o které vedly obě strany spor – demise versus rekonstrukce. Stálo v něm: předseda vlády „slíbil, že do neděle 3. 12. 1989 sestaví vládu v novém složení“.⁴⁷

O tři dny později (1. prosince) vstupovala delegace OF do jednání s předsedou české vlády Pitrou s odhodláním ve věci demise neustoupit. Avšak podobně jako v případě federální vlády neměla na mysl demisi absolutní, tzn. odstoupení všech členů vlády, po němž by následovalo vytvoření úplně nového kabinetu. Demise opět měla být jen „technikou rekonstrukce vlády“. Delegace se nyní více odvolávala na vůli veřejnosti a místních občanských fór. Aby byly její argumenty pádnější, připomněla českému premiérovi, že v neděli 19. listopadu v reakci na důsledky páteční studentské manifestace přednesl v televizi projev, v němž potvrdil svou věrnost starému režimu, a že se o den později připojil ke společnému prohlášení federální a národních vlád s ještě ostřejším obsahem. Postavila jeho konání do kontrastu se vstřícným vystupováním Adamce a vznesla tím vlastně pádný důvod pro to, aby se stáhl z veřejného života. Jenomže to ne-

požadovala! Stejně jako Adamcovi dala i Pitrovi najevo, že nebude mít nic proti tomu, objevi-li se po demisi v čele české vlády opět on.

Také Pitra demisi houževnatě odmítal a chtěl jednat pouze o „rekonstrukci vlády“ jako nejschůdnějším a příslušnými orgány již schváleném postupu. Potvrzuje se domněnka, že představitelé státní moci konsekventně využili politické zdrženlivosti Občanského fóra, aby si upevnili velmi nejisté postavení. Kalkulovali s tím, že termín „rekonstrukce“ jim poskytne nový kredit. S ohledem na rozjitřené veřejné mínění zněla tisková formulace „... byl pověřen rekonstrukcí vlády...“ úplně jinak než věta „... po výzvě Občanského fóra podal s celou vládou demisi...“. Rozporuplnost situační strategie – nemít vlastní kandidáty do vlády a požadovat její demisi (!) – donutila Občanské fórum i tentokrát k ústupku. Ve společném komuniké se objevila kompromisní formulace: „Delegace tlumočila názor Koordináčního centra, že nejvhodnější formou změny vlády, vzhledem k závažným výhradám k řízení některých resortů, by byla demise.“⁴⁸ Opozice balancovala na hraně mezi jednoznačnou vůlí veřejnosti k okamžité změně a svou nepřipraveností převzít moc. Nemohla-li prozatím důsledně jednat, důslednost alespoň předstírala.

Ani na okamžik však neztrácejme ze zřetele faktor zrychleného, dynamického vývoje, který navozoval permanentní situační posun. Historická interpretace, která ze své podstaty tíhne ke statickému popisu událostí a strategií jednajících aktérů, jej nemůže adekvátně zachytit. Viděli jsme, že už po rozhovoru delegace OF a VPN s premiérem Adamcem 28. listopadu bylo Občanské fórum nuceno zamyslet se nad tím, zda se bude podílet na tvorbě federální vlády. Tehdy se jednomyslně shodlo na tom, že nikoli, a svůj postoj nazítří zveřejnilo ve stručném, jednoznačně odmítavém stanovisku. O tři dny později již tento striktní postoj neplatí. Zaznamenáváme posun, ale ještě ho nelze charakterizovat jako obrat: Při přípravě na jednání s Pitrou už Občanské fórum připouští, že může doporučovat do vlády ministry – nestraniky či příslušníky jiných stran, nikoli ještě vlastní aktivisty. Při vlastním jednání narazila delegace na problém konkrétních nominací. Pitra se zeptal, koho do vlády navrhuje, a ona neměla připraveno žádné jméno. A to i přesto, že požadovala odstoupení pěti ministrů! Petr Pithart si ještě po pěti letech lámal hlavu s tím, jak to bylo možné: „Pokud jde o Pitrovu vládu, tak naše příprava byla mimořádně dlouhá a mimořádně důkladná. Nějak jsme čím dále věděli, že musíme chodit připravenější, takže příprava trvala... nejméně šest, možná i osm hodin. Všechny možné alternativy jsme probrali, všechny možné reakce, argumentaci a variabilně – co kdyby a tak dále. A teď faktem zůstává, že jsme ta jména neměli připravená.“⁴⁹

* * *

Jak vysvětlit pozoruhodný rozdíl mezi postojem Občanského fóra k federální a české vládě? V české vládě byla ministerstva, k nimž Občanské fórum muselo zaujmout ráznější stanovisko, především resorty kultury a školství. V rozhodujících grémiích KC OF působilo mnoho umělců; Občanské fórum také cítilo závazek vůči studentům, kteří byli symbolem a hnací silou revoluce. Mnohé napovídá pouhé profesní složení delegace, která s premiérem Pitrou jednala: spisovatel a dramatik, divadelní režisér, hudební publicista, bývalý vysokoškolský učitel, student. Vedle změny ve zmíněných resortech požadovalo Občanské fórum abdikaci tří dalších ministrů – vnitra, spravedlnosti a zdravotnictví. Připomeňme, že premiéru Adamcovi doručilo pouze obecnou a neultimativní představu o profilu federálních ministrů vnitra a národní obrany! V mnohahodinové přípravě, o níž hovoří Pithart, si pravděpodobně řekli: K Pitrovi budeme důslednější; slovo „demise“ se musí objevit v komuniké! Učili se z vlastních chyb. Odlišný přístup k federální a české vládě napovídal, že uvažování Občanského fóra je v neustálém pohybu a dotyku s pohyblivou skutečností. Vyrovnání hladin bylo otázkou času.

* * *

Bezprostředně po návratu z pěti hodinového jednání s premiérem Pitrou analyzovali jeho výsledky a zamýšleli se nad blízkou budoucností. Petr Pithart (v podání Ivana Ryndy) tehdy konstatoval: „My jsme byli velmi úspěšní, protože oni ustoupili daleko dál, než jsme čekali. Oni chtěli konkrétní jména!“⁵⁰ Tato slova otevřela debatu, v níž se přetřásal problém účasti Občanského fóra na vytváření vlád. Pamětníci těchto dlouhých porad, jež se zpravidla protahovaly do pozdních nočních hodin, vzpomínají především na sebevědomá vystoupení Václava Klause, která byla v prostředí Koordinačního centra něčím novým, dosud neslýchaným. Opakoval, že on a jeho kolegové z akademického Prognostického ústavu jsou vhodnými kandidáty do hospodářských resortů ve federální i české vládě. Vykládal o své dlouholeté známosti s předními polskými ekonomy; zmiňoval se především o Leszku Balcerowiczovi, který se v září 1989 stal ministrem financí v Mazowieckého vládě a hlavním strůjcem radikální ekonomické reformy. Zároveň však upozorňoval na chyby, kterých se polská vláda v ekonomické oblasti již dopustila, a zdůrazňoval, že pro něj a jeho kolegy jsou zdrojem poučení. Později sdělil, že společně

s náměstkem ředitele Prognostického ústavu Vladimírem Dlouhým byl ještě před 17. listopadem jmenován členem „týmu špičkových světových ekonomů“ (použil anglický výraz „rescue team“), působících pod záštitou OSN. Úkolem týmu bylo – a tady Klaus skutečně neoplýval přehnanou skromností – „zachránit ekonomiku Sovětského svazu, Polska, Maďarska, Jugoslávie a Československa“.⁵¹ V debatách se také uvažovalo o obsazení ministerstev spravedlnosti, životního prostředí a školství. Mezi kandidáty se poprvé objevili zástupci Koordinačního centra Občanského fóra – Radim Palouš, Petr Pithart a další.

Kapitola II

Hledání vlastní totožnosti: alfa i omega Občanského fóra

Původní představa o struktuře a funkcích Občanského fóra byla tak stručná a lapidární, jak jen to bylo možné a únosné – zůstávala otevřena budoucím možnostem. OF se stalo hromadným nábořem všech stoupenců demokracie, „naprosto otevřeným společenstvím těch, kteří se cítí být odpovědní za pozitivní rozřešení neúnosné politické situace, které chce spojit síly všech poctivých a demokraticky smýšlejících občanů“.⁵² V naprosté otevřenosti byla jeho (počáteční) síla, ale i (pozdější) slabost. Mohla vzniknout nějaká jiná formace? Proč se do čela občanských nepokojů po 17. listopadu nepostavily ty opoziční skupiny, které reprezentovaly politické proudy?

Působili tu reformní komunisté (eurokomunisté), sdružení v Klubu za socialistickou přestavbu Obroda, kteří měli blízko k sociálně-demokratickému vyznání; existovaly také skupiny, které se hlásily k liberálním i konzervativním politickým tradicím – Hnutí za občanskou svobodu, Československá demokratická iniciativa, Občanská demokratická aliance, Křesťansko-demokratická strana. Ani jedna z nich však nebyla politickou stranou v běžném slova smyslu, mnohem více se podobaly klubům, působícím bez většího ohlasu v přísně střežené disidentské rezervaci. Nepodařilo se jim vytvořit životaschopné pluralitní podhoubí, z kterého by mohlo vyrůst politické spektrum. Společnost byla po čtyřech desetiletích neomezené vlády komunistické strany apolitická, a když se krize systému dostala do akutní fáze, nedisponovala v náhle vytrysklém odporu politickými nástroji. Občanské fórum se nestalo doménou občanských a politických skupin, které ho 19. listopadu 1989 v pražském Činoherním klubu spoluzakládaly. Jejich představitelé museli být záhy zklamáni (a také byli, jak ještě uvidíme), protože Občanské fórum bylo něčím podstatně jiným než koalici. Vynořilo se ze své prehistorie a vyvíjelo se po křivce: zárodky svobodného občanství (Charta 77 a další nezávislé iniciativy) – protestní akce (od sklonku roku 1988) – sociální hnutí (listopad a prosinec 1989) – politické hnutí (od počátku roku 1990) – politická strana (od počátku roku 1991).

Nastíněnou trajektorii bude třeba naplnit konkrétním obsahem, což je úkolem následujících analýz. Občanské fórum působilo na dvou základních rovinách – centrální a místní. Na místní úrovni fungovala občanská fóra jako nástroje prosazování různých zájmů a lokálních strategií, které se lišily podle toho, v jakých místech sociální struktury vznikaly – na vesnicích, ve městech, v průmyslových podnicích, úřadech, institucích, družstvech, zájmových a kulturních svazech atd. V jednotlivých oblastech měl vývoj OF svou dynamiku, která snad bude podrobena speciálnímu monografickému výzkumu. V této a následující kapitole se budu snažit odpovědět na dvě základní otázky: čím bylo OF ve svém celku jako politické hnutí, za které se koncem prosince 1989 prohlásilo, a jaká byla struktura OF na jeho centrální úrovni (v Koordinačním centru), jak fungovala a jak se přetvářela.

Ke kořenům Havlova pojetí Občanského fóra

Nejprve bude třeba zkoumat, čím chtěl mít Občanské fórum jeho zakladatel a spiritus movens – Václav Havel. Chtěl jeho prostřednictvím překonat schéma tradiční hierarchické organizace tak, jak to v roce 1978 nastínil v proslulém eseji *Moc bezmocných*? Pokusil se v něm naplnit svou vizi a vybudovat charismatické společenství nezávislých osobností nespoutaných partajní kazajkou a náhubkem?

V červenci 1989 – dva měsíce po svém podmíněném propuštění z vězení – charakterizoval Havel v rozsáhlém interview pro Rádio Svobodná Evropa soudobou situaci v sovětském bloku a zejména v Československu; při této příležitosti rezervovaně vyjádřil své přesvědčení o blízkosti nového typu společenského uspořádání: „Domnívám se, že žijeme v historické chvíli krize totalitního systému komunistického typu a že se začíná těžce rodit nějaký systém jiný, systém demokratičtější, ale nevím jaký; to ještě nebylo jaksí v historii vyzkoušené, co se z toho může zrodit. Rozhodně není myslitelný nějaký návrat do minulosti – taková ta normální parlamentní demokracie, jak funguje na Západě; to asi bude něco jiného, něco nového, ale nevím přesně co. Já mám samosebou své osobní všelijaké představy a vize a nápady, ale to je věc druhá.“⁵³ Na tiskové konferenci 19. prosince 1989 – to už byl Občanským fórem a Verejností proti násilí kandidován do prezidentského úřadu – určitou část svých představ a vizí poodhalil. Osobnosti by se – podle jeho názoru – v novém politickém prostředí měly těšit mnohem větší pozornosti a prestiží než politické strany; politické strany by se

neměly podílet na moci, protože to vždy vede k její anonymizaci, měly by fungovat pouze jako základna pro růst nezávislých osobností. Jenom osobní nasazení a konkrétní odpovědnost „vysvobodí člověka z manipulace všech megastruktur“.⁵⁴

Politický převrat otevřel Havlovi prostor k formulování myšlenek, které po dlouhá léta spřádal v „privátních meditacích“, avšak doposud jen úsporně a obezřetně vyjadřoval. Podrobíme-li Havlovo politické myšlení kritice inspirované zakladatelem sociologie vědění Karlem Mannheimem,⁵⁵ zjistíme, že není důvod nahlížet na ně jako na něco neobvyklého, neboť „každý historický stupeň bytí byl vždycky protkaný představami, jež transcendovaly toto bytí“; tím spíše období politického útlaku a kulturní stagnace. Myšlení disidenta Havla nebylo ideologické, nýbrž „utopické“. Ideologickým by se stalo až tehdy, pokud by nějaké sociální hnutí usilovalo o jeho dějinnou realizaci politickými prostředky. V období Občanského fóra již nepochybně o takovou realizaci mohlo jít. Ptejme se – mělo Občanské fórum ztělesnit Havlovu utopii? Proměnilo ji v ideologický projekt? V této studii půjde mj. o stopování, do jaké míry byl vývoj Občanského fóra realizací určitého konceptu a do jaké míry imanentním procesem odpovídajícím živelnému situačnímu posunu.

* * *

Vezměme známou pasáž z jedenadvacáté kapitoly *Moci bezmocných*⁵⁶ jako výchozí představu a zkoumejme, jak se promítla do utváření Občanského fóra v období, kdy v něm přímo působil Václav Havel. Pokusme se nalézt styčné body spojující jeho disidentské myšlení s jeho politickým působením. Havel především odmítal definovat Občanské fórum jako politickou stranu a nepřál si ani, aby bylo zařazováno mezi standardní společenské organizace. Přisuzoval mu hlubší význam, považoval je za společenství, skrze které by měly být ve všech oblastech rekonstituovány tradiční občanské, demokratické, kulturní hodnoty; chápal je jako neformální, spontánní občanské sebevyjádření, jehož intence míří hlouběji pod politickou rovinu, přestože se pozitivní definici většinou vyhýbal.

Moc bezmocných, 1978

„Věřím ve struktury neorientované k ‚technické‘ stránce výkonu moci, ale ke smyslu tohoto výkonu; ve struktury tmelené víc společně sdíleným pocitem smysluplnosti určitých komunit než společně sdílenými expanzivními ambicemi směrem ‚ven‘. (...) Rozhod-

ně to nemohou být struktury zakládající svou autoritu na dávno vyprázdněné tradici (jako tradiční masové politické strany), ale na svém konkrétním vstupu do situace.“

Občanské fórum, 1989

„Z mnoha různých důvodů se nám zdá, že Občanské fórum je cosi, co není srovnatelné s normálními společenskými organizacemi. Především ta maličkost, že nejsme organizace. Za druhé to, že nejsme součástí jakékoliv nějaké koalice nebo tím méně Národní fronty nebo čehokoliv. To je hnutí spontánně vzniklé, které se pokoušíme v rychlosti nějak koordinovat. Nicméně je to hnutí významné. Ta občanská fóra vznikají po celé republice jako houby po dešti a cítí se být čímsi víc a hlavně čímsi žánrově jiným než normální společenské organizace. My prostě se necítíme být naroveň postavení třeba filatelistům a jiným, kteří jsou nebo nejsou v Národní frontě.“⁵⁷ (8. prosince)

Úvaha o nadpolitickém postavení Občanského fóra se promítla do pojetí jeho vztahů s ostatními politickými subjekty, které bylo třeba v okamžiku, kdy začalo vyjednávat se státní mocí, nějak vymezit. Představa o místě OF v politickém systému byla zhruba následující: Koordinační centrum reprezentuje občanskou společnost při vyjednávání se státní mocí – iniciuje jednání, předkládá témata, dohlíží na jejich řešení; není součástí politické struktury, ale působí nad ní jako iniciátor, garant, arbitr. Bude tuto roli vykonávat právě tak dlouho, jak bude potřeba (minimálně do svobodných voleb). Neobsazuje ministerstva, nedeleguje své aktivisty do dalších státních struktur, ale ustavilo čtyřstupňovou škálu svého vztahu k těm, kteří tam míří: nesouhlasíme – bereme na vědomí – podporujeme – doporučujeme. Je místem, jímž procházejí všichni, kdo chtějí v politice reprezentovat nové pořádky, ať už jsou jakékoli politické příslušnosti či vyznání. Občanské fórum ze své podstaty nereprezentuje žádnou doktrínu nebo ideologii, ale znovuustavuje primární rovinu občanství – všeobecné a všudypřítomné péče o věci veřejné. Neusiluje o zákaz či omezování společenských organizací, ale stará se o jejich autentický rozvoj.

Moc bezmocných, 1978

„Musí to být struktury, které ze své podstaty neomezují vznikání struktur jiných; jakákoliv kumulace moci by jim měla být bytostně cizí. Struktury nikoli jako orgány či instituce, ale jako společenství.“

Občanské fórum, 1989

„Novou vládu sestavovat samozřejmě nechceme. Občanské fórum, ze samé své podstaty není způsobilé a nechce své ministry nebo aby byl za něj někdo ve vládě, jako je za stranu socialistickou, lidovou, komunistickou a podobně. To je proti samé jeho podstatě, ale samozřejmě je ochotno o složení vlády operativně jednat. (...)

My z mnoha různých důvodů nechceme vstoupit do Národní fronty, nechceme být politickou stranou. My jsme kontrolou moci, garantem, že moc bude zařizovat uskutečnění společenských ideálů, včetně svobodných voleb. Ale nejsme ti, kteří chtějí participovat na moci. Nás to neustále zaskakuje. My můžeme určité osoby posoudit, máme experty, kteří řeknou o každém z nich, jaký je, ale to není účast na sestavování vlády.⁵⁸ (1. prosince)

... do těch jsoucích vlád určité lidi jakýmsi způsobem dáváme. S tím, že nejsou žádnými přímými delegáty [Občanského fóra], ani tam nejsou vysláni Občanským fórem, ale pouze s tou formulací, že se těší podpoře Občanského fóra. Jsou to všelijací lidovci, socialisti, bezpartijní a podobně, z nichž některé jsme přemluvili, aby do těch vlád šli, a jiní tam šli nějakými jinými mechanismy přes ta ministerstva nebo přes ty druhé strany. Ale máme přehled, jak národní vláda v tomto okamžiku vypadá.“⁵⁹ (5. prosince)

Vedle již zmíněné nedůvěry k politickému stranictví nenacházíme v Havlových charakteristikách Občanského fóra žádnou přesnou definici, žádný pokus o formulaci hierarchické struktury a vymezení vazeb a kompetencí. I tento fakt poukazuje k favorizování charizmatického společenství.

Moc bezmocných, 1978

„Mohou a musí to být struktury otevřené, dynamické, malé; nad jistou hranici nemohou už ony ‚lidské vazby‘, jako osobní důvěra a osobní odpovědnost, fungovat. (...) Než statický soubor zformalizovaných organizací jsou lepší organizace vznikající ad hoc, prodchnuté zápallem pro konkrétní cíl a zanikající s jeho dosažením. (...) Tyto struktury by měly vznikat samozřejmě zdola, jako výsledek autentické společenské ‚samo-organizace‘, měly by žít ze živoucího dialogu se skutečnými potřebami, z nichž vznikly, a s jejich zánikem by měly samy i zanikat. Měly by mít velmi rozmanité a zvenčí minimálně regulované principy vnitřní výstavby; rozhodujícím kritériem této ‚sebekonstituce‘ by měl být její aktuální smysl, nikoli tedy pouhá norma.“

Občanské fórum, 1989

„Občanské fórum by mělo být blíže nespécifikovaným útvarem, který má ke vznikajícím stranám několikový vztah. Buďto je podporuje nebo dokonce doporučuje, staví se za ně, nebo strany jsou mimo něj. Budou i strany, s nimiž nebude mít OF nic společného, protože OF nebude chtít nebo ty strany nebudou chtít. Vztah je tedy diferencovaný, nedoporučuji však, aby se OF samo stalo stranou. Fórum dnes je něčím mnohem víc než koalici několika stran. OF reprezentuje široké spektrum veřejnosti, zahrnuje v sobě zárodky stran nebo již existující strany, které ovšem musí být samostatné, nezávislé na nějaké pseudokoalici. OF je až do voleb univerzálním garantem pokojné cesty k demokracii, vztah ke stranám by měl být co nejvolnější, ať nejsou strany fórem svazovány a naopak. Tento model se již osvědčil při sestavování vlády, kdy jsme některé lidi podpořili, nebyli však našimi delegáty. Tedy jsme někoho doporučili, někoho podpořili, a zdá se mi, že stejný by měl být i vztah ke stranám. (...) Doporučuji vám omezit úvahy na období do voleb, které by měly být v červnu. Do té doby se domnívám, že by nebylo dobré, kdyby se to příliš profilovalo, mělo by to zůstat jako cosi dost rozmlženého. Nezapomeňte na to, že v OF je naprostá většina lidí, kteří v žádné straně být nechtějí, kteří chtějí jen lepší život. Neuvažujte o fóru jako o nějakém spiknutí pěti nebo šesti stran.“⁶⁰ (23. prosince)

Neosobní mechanismy a praktiky aparátu měly být nahrazeny osobními vazbami a prostoupeny vzájemnou důvěrou. Občanské fórum mělo být především společenstvím nezávislých osobností. Projedávalo se to mj. jmenováním, nikoli volbou rozhodujících grémií KC OF (akční skupiny, krizového štábu, rady KC OF, operativního kruhu ad.).

Moc bezmocných, 1978

„Autorita vůdců by měla vyrůstat z jejich osobnosti osobně jejich okolím zakoušené, a nikoli z jejich nomenklaturního postavení; měli by být vybaveni velkou osobní důvěrou a na ní založenou i velkou pravomocí; jediné tudy vede zřejmě cesta z klasické bezmocnosti tradičních demokratických organizací, které se mnohdy zdají být založeny spíše na vzájemné nedůvěře než na důvěře a spíše kolektivní neodpovědnosti než odpovědnosti; jediné zde – v plném existenciálním ručení každého člena komunity – lze asi založit trvalou hráz proti ‚plíživé totalizaci‘.“

Občanské fórum, 1989

„Já bych chtěl říct, že ten nově jmenovaný útvar (...) – rada Koordinačního centra Občanského fóra, který má mít patnáct lidí, by měl být skládán, jmenován s přihlédnutím k několika věcem. Za prvé, že v daný situaci je všechno a jen na principu důvěry! Nemůžem o ničem hlasovat. Je to bohužel tak! Dáváme jakousi důvěru lidem podle jakýchsi kritérií. Já myslím, že jedno z těch kritérií je, že Občanské fórum bez ohledu na to, zdali v něm já budu nebo nebudu fungovat, by mělo být věrno ideám a atmosféře, z nichž se zrodilo. To znamená, že by tu měli být především ti lidé, kteří se za posledních čtrnáct dní až tři neděle osvědčili jako rychle jednající, operativní. Ať už se vzali odkudkoliv, z nezávislých iniciativ, ze struktur nebo podobně. Který nesou v sobě záruku, že se z toho nestane jakási politická partaj podezřelá nebo, že se z toho nestane něco jiného. Že se pouze zpevní a podle dané situace jakýmsi způsobem proorganizuje a vůbec jakýsi pořádek do sebe vnese to, čím jsme byli doteď. Že se z toho nestane něco jiného. (...)

Absolutně souhlasím a plnou důvěru dávám Petrovi [Pithartovi] jako tomu, který převezme moji podivnou roli. Ta moje role nebyla nějak pojmenována a vymezena. Byl jsem akorát snad členem páteře krizového štábu akční skupiny Koordinačního centra Občanského fóra.“⁶¹ (11. prosince)

* * *

Myšlení disidenta Havla bylo kritizováno z hlediska závislosti na zdrojích (Husserl, Heidegger, Patočka, Lévinas), ideologické orientace (levice versus pravice) nebo politické taktiky (nepolitická politika versus stranická politika). Stranou ovšem zůstávají širší dobové souvislosti, otázka všeobecného milieu, z něhož se Havlovo svébytné myšlení zrodilo. Nemohu se pouštět do přílišných podrobností, domnívám se však, že existují pozoruhodné styčné plochy mezi západoevropskou teorií nových sociálních hnutí 70. a 80. let a zdejším nezávislým disidentským myšlením. Je samozřejmě třeba brát v úvahu specifika kulturně-politických tradic a aktuální společenský kontext, odlišit spíše vědecký přístup (i když namnoze motivovaný politicky) od přístupu spíše existenciálního (disidentského). Západoevropské sociology znepokojovaly od konce 60. let nové otázky: Co je příčinou celé řady revolt proti politickému establishmentu vyspělých společností? Proč se bouří sociální skupiny, když je k tomu primárně nevedou materiální důvody? Jaké jsou pravé příčiny jejich aktivit? Oč usilují?

Vznik Charty 77 – jako společenství občanů sdílejících určité hodnoty a nikoli jako politicky orientované formace – je také příkladem vystoupení proti neosobní technokratické moci a není v této souvislosti důležité, že šlo o moc jiného typu. Většina z těch, kteří se o existenci Charty 77 dozvěděli z jiných než oficiálních československých zdrojů, si musela položit otázku: O co Chartě 77 jde, ne-li o moc? Byla tato občanská, programově nepolitická iniciativa v něčem podobná novým sociálním hnutím na Západě? Jakou roli hrála společná zkušenost revolty a svobodomyšlnosti 60. let, která v západních zemích výrazně poznamenala poválečný sociální smír? Měla také vliv na vznik Charty 77, Havlovo politické myšlení, profil Občanského fóra? Nebo zůstala omezena jen na západní svět a východního se podstatně nedotkla? Následující obecné srovnání nelze považovat za analýzu, je jen výzvou k zamyšlení.

Podle Jürgena Habermase se v realitě „pozdního kapitalismu“ střetávají dvě sféry – „systém“ a „životní svět“. Rafinovaný systém prorůstá celou společností a kolonializuje životní svět. Disponuje výhradně instrumentálním rozumem a postrádá kontrolní instituce, které by ho korigovaly z hlediska morálních a estetických hodnot. Nová sociální hnutí se ujímají této role, neorientují se však už na svět tradic, nýbrž na svět posttradičního řádu. Základním nástrojem k překonání konfrontační situace je podle Habermase „komunikativní etika“, která koordinuje „funkce společenských subsystémů“; a to tak, aby zajišťovala „podmínky jejich relativně nezávislého rozvoje bez nebezpečí dominantního postavení některého z nich“. Komunikativní etika je předpokladem toho, zda je sociální hnutí nositelem „morální evoluce“.⁶²

V pojetí Alberta Melucciho nejsou sociální hnutí nositeli historického poslání. Produkují „systémy znaků, jejichž funkcí je být symbolickou výzvou dominantním strukturám kódů. Představují projevy nikdy neuhasínající aktivity některých částí populace, které disponují schopností vnímat situaci jinak než jejich spoluobčané. Hnutí pro zbývající část společnosti představuje poselství o možnosti jiného než dominujícího pohledu na skutečnost.“ Důležitou funkcí hnutí je odhalovat mechanismy moci, které se „skrývají za formální racionalitu administrativních struktur“. Hnutí mohou přispívat k demokratizaci společnosti, rozšiřovat veřejnou sféru a posilovat funkci politiky. Podmínkou existence hnutí je „veřejný prostor nezávislý na byrokratických institucích, stranických strukturách a státu“. Aby mohl plnit svou funkci, musí být tento prostor „mírně“ institucionalizován, teprve pak v jeho rámci dochází k „vyjednávání o konfliktních tématech a udržování vědomí existence dilemat postindustriální společnosti“, která jsou podmínkou „kulturní inovace“.⁶³

Pro naše předběžné, komparativní účely má smysl Buechlerův pokus o výčet charakteristických rysů nových sociálních hnutí: 1. Symbolické jednání v prostoru občanské společnosti, které je opakem instrumentálního jednání státu a politické sféry; 2. orientace jednání aktérů hnutí na dosažení autonomie a sebeurčení v protikladu k jednání orientovanému na získání vlivu a moci; 3. dominance postmateriálních hodnot v jednání hnutí nad hodnotami přisuzovanými materiálním zdrojům; 4. sociální konstruování kolektivních identit a identifikace skupinových zájmů snižující význam role objektivní struktury při jejich vzniku; 5. sociálně konstruovaná nespokojenost a ideologie nededukovatelná ze strukturálního postavení aktérů; 6. široké spektrum latentních a dočasných neformálních sítí tvořících hnutí, odsunující formální organizace hnutí do role sekundárního faktoru.⁶⁴

Mohli bychom se hlouběji zamyslet nad tím, do jaké míry Habermasovy pojmy „životní svět“ a „systém“ odpovídají Havlovi konceptu ztráty „přirozeného světa“ v důsledku spoutání společnosti byrokraticko-technickou „megastrukturou“. Nepodobá se projekt komunikativní etiky projektu všeobecného dialogu, který ztělesnila Charta 77 a převzalo od ní Občanské fórum? Neodpovídá působení Charty 77 (a konsekvantně i Havlova idea Občanského fóra) Melluciho názoru, že moderní sociální hnutí nebudou politickými aktéry, ale kontrolory politického procesu, nositeli demokratizace každodenního života? Srovnáme-li Chartu 77 s Buechlerovou bodovou charakteristikou, můžeme Chartu označit za nepříliš silný, ale vyhraněný zárodek nových sociálních hnutí v podmínkách totalitního režimu sovětského typu. V tomto světle se nám Havlovo politické myšlení vůbec nejeví jako ojedinelé, zcestné, nestandardní; je specifickou součástí širokého sociálně-kulturního hnutí, které se zrodilo v 60. letech v západní Evropě a ve Spojených státech. Charta 77 a pozdější disidentské aktivity jsou v podmínkách pozdněsocialistického totalitního režimu jakýmsi pandánem západoevropských nových sociálních hnutí. Znovu připomínám, že to, co jsem tu nastínil, je pouhá hypotéza, s níž je třeba dále pracovat.

* * *

Počátkem 70. let se v intelektuálních kruzích Západu rozmohla všeobecná skepse k dosavadním dominantám industriálního vývoje – především k ekonomickému růstu. Katastrofická budoucnost se stala námětem četných knih, publicistických statí, konferencí, polemik a diskusí. Podle Ralfa Dahrendorfa nebylo od Spenglerova *Zániku západu* a Ortegovy *Vzpouře davů* skeptičtějšího období v kulturních dě-

jinách 20. století.⁶⁵ Nejfrekventovanějším slovem se stal pojem „mez“, „limit“. V roce 1972 vyšla kniha Dennise Meadowse *Meze růstu*, kterou jako svou 1. zprávu vydalo vlivné společenství podnikatelů, vědců a politiků Římský klub. Autor zpracoval počítačový model vývoje v pěti klíčových oblastech – industrializaci, produkci potravin, životním prostředí, surovinových a energetických zdrojích a populaci. Dospěl k závěru, že lidstvo – má-li zůstat zachováno – nemůže pokračovat v dosavadním způsobu svého vývoje. Mocné intelektuální impulzy překračovaly hranice západního světa. Vzhledem k našemu tématu je důležité, že součástí tehdejších diskusí byla také kritika byrokratického a politického uspořádání vyspělých společností.

Ať už přímo nebo zprostředkovaně, mohla Václava Havla inspirovat proslulá kniha Alvina Tofflera *Šok z budoucnosti*, která vyšla již v roce 1970.⁶⁶ Obsahovala kromě jiného i sugestivní formulace o zániku byrokracie a postupném, avšak nezadržitelném uplatňování nového typu organizace – „adhokracie“. Povšimněme si terminologické podobnosti: o osm let později bude Havel psát o malých a pružných organizacích ustavovaných „ad hoc“ podle potřeby a nutnosti a rozpuštěných po dosažení konkrétního cíle. Toffler se pokusil odhalit slabiny klasické byrokratické organizace a doložit její neschopnost adaptovat se na proměny supermoderní společnosti; ukázat, jak ve výrobě i v řízení hierarchický princip ustupuje horizontálnímu uspořádání. Uvažoval o manažerském „projektovém, úkolovém“ řízení, v němž příležitostně sestavené týmy budou pružně řešit specifické aktuální problémy. Havel vytvořil vizi „postdemokratické společnosti“, jejíž zárodek spatřoval v disidentském společenství (jedním dechem ovšem odmítl prosazovat ji politickými prostředky nebo násilím, neboť se musí realizovat sama svou vlastní vahou). Toffler se pokusil o racionální představu budoucí supermoderní západoevropské společnosti; Havel v hrubých rysech narýsoval vizi postautoritativního samosprávného uspořádání, v němž již nebudou dominovat politické strany a byrokratické kolosy. Různá východiska, podobné cíle.

* * *

Situace Charty 77 byla ovšem zcela jiná než situace Občanského fóra. Přechod k demokracii v letech 1989/1990 byl výsostně politický problém! Jak mu Občanské fórum dostálo? Nebyla mu jeho vlastní nepolitická prehistorie překážkou? Vzniklo přece proto, aby změnilo politický režim, i když s ohledem na svůj improvizovaný zrod a rozvolněnou strukturu mohlo být jen stěží politickou stranou. Havlova vize postdemokratického společenství koexistovala s reálným po-

litickými úkoly, které před Občanským fórem ležely. Nebyla ovšem ani metodická, ani systematická, působila spíše jako výzva či odkaz. Byl to ovšem odkaz otce zakladatele, který mívá velikou váhu. Tendence ponechat OF v „blíže nespecifikované“ a „dosti rozmlžené“ podobě narážela na přirozenou potřebu racionalizovat, organizovat, rozdělovat, kontrolovat. Havel své dílo záhy opustil a nástupcům zanechal problematické dědictví.

Definice Občanského fóra

Utváření Občanského fóra bylo ve své podstatě dobíháním a přizpůsobováním se situačním proměnám. Není to nic mimořádného, uvědomíme-li si, že do určité míry jsou takto limitované i standardní byrokratické organizace: „Jednající vycházejí jen zřídka ze zcela jednoznačně a dopředu zformovaných cílů, ještě řidčeji mají již na počátku k dispozici celé koherentní projevy vlastní akce. Jejich cíle bývají více či méně nejednoznačné, více či méně explicitní, více či méně si protirečí. Mění je v průběhu jednání, často je nepředvídané vedlejší důsledky jejich jednání nutí původní cíle přehodnocovat. To, co vystupuje v jednu chvíli jako prostředek, stává se vzápětí cílem a naopak.“⁶⁷

Význam Občanského fóra rostl ze dne na den, a přitom byl kryt vágní definicí, neustále novelizovanou, avšak i navzdory tomu stále pokulhávající za realitou. Občanské fórum se permanentně vypořádávalo s otázkou, čím je a čím chce být. Pokusy o realistické funkční vymezení byly spíše sérií vynucených reakcí, než cílevědomou vůlí vtisknout hnutí konkrétní charakter. Jinak to ale v revoluci nejde! Diskuse o tomto primárním problému nebyla uzavřena po celou dobu existence OF – to jest až do jeho rozpadu na počátku roku 1991. Naznačil jsem, že výchozí předpoklady a intence byly většinou obecné a nekonkrétní, přesto (nebo možná právě proto) se z nich stala šířeji sdílená axiomata, která pak figurovala v definicích hnutí coby základní kameny.

První definice přijatá 28. listopadu začíná příznačnými slovy – Občanské fórum „je prostorem“⁶⁸ – tedy něčím ze své podstaty otevřeným, prázdným, bezobsažným; něčím, co je v přímém protikladu ke konkrétnímu, hmotnému, nasměrovanému; něčím, co je třeba teprve obsadit a zabydlet. Žádná struktura, svázaná reglementy a disciplínou, projektovaná na dosažení konkrétních cílů, ale její přímý protiklad – volnost, prostor, variabilita. Cílem nebylo vnutit spontánně vzniklému hnutí podrobné stanovy, ale nabídnout základní vymezení spo-

lečně s několika radami a doporučeními. Takové vymezení odpovídá organizační struktuře nových sociálních hnutí, kladoucích důraz na „volné, slabě hierarchizované formální vztahy respektující princip decentralizace, otevřenosti a demokracie“.⁶⁹ V tomto smyslu bylo Občanské fórum pokračovatelem Havlova politického uvažování.

O deset dní později (8. prosince) už však bylo nezbytné základní dokument o vnitřní organizaci doplnit, neboť jeho původní verze přestávala odpovídat překotnému vývoji a rostoucí společenské váze Občanského fóra. Základní teze a strukturu dokumentu „Co jsme“ jeho tvůrci ponechali, avšak do původního textu vložili důležité doplňky. Právě 8. prosince při rozhovorech politických stran a hnutí u „kulatého stolu“ si Občanské fórum poprvé výrazně uvědomilo, že v politice zaujímá postavení hegemonu. Promítlo se to především do následujícího dodatku: „K volbám přistoupí OF jako koalice všech demokratických sil společnosti. Po volbách se mohou jednotlivé politické strany od OF odloučit. Předpokládáme však, že OF umožní i po volbách organizovanou politickou činnost těm občanům, kteří se nestanou členy některé z politických stran. OF bude usilovat o garantování přechodu k demokratickému, pluralitnímu právnímu státu, jehož součástí bude i podstatná změna struktury politického a ekonomického systému. OF může také podstatně přispět k rozvoji přímé demokracie (samosprávy).“⁷⁰ Do strategických úvah poprvé pronikl vzdálenější horizont – Občanské fórum bude působit i po parlamentních volbách v roce 1990. Intence Václava Havla – který si přál, aby limitovalo svůj výhled volbami – byla překročena. Občanské fórum rezignovalo na jednu z původních, velice obecných představ, že bude působit jako dočasné volné společenství občanských a politických proudů. Do dokumentu „Co jsme“ přibylo 8. prosince doporučení ustavovat nad místními jednotkami okresní a krajská centra a na všech úrovních připravovat volební programy. To je další z momentů zásadního obratu: horizontálně strukturované sociální hnutí zahájilo proces hierarchizace a politizace.

Koncept horizontálního uspořádání zařazený do původní verze dokumentu byl na druhé straně ponechán beze změn. Nezávislost, svébytnost, samosprávnost pro občanská fóra na všech úrovních – to bylo *conditio sine qua non!* Horizontální struktura měla zaručit místním, podnikovým a dalším občanským fóřům principiální nepodřízenost Koordinačnímu centru. V tom byl *étos* demokratického hnutí, které se vymezilo vůči totalizujícím praktikám, jaké představoval demokratický centralismus v komunistické straně. Volné liberální uspořádání však skrývalo úskalí – centrum, které si vyhradilo exkluzivní právo „zastupovat OF v jednáních s centrálními státními a me-

zinárodními institucemi“, se nemuselo z těchto významných aktivit nikomu bezprostředně zodpovídat. Dodatek o tom, že se tak má dít „především na základě námětů a doporučení místních OF“,⁷¹ plnil zpočátku spíše funkci pojistky proti nařčení z oligarchických praktik. Do konce roku 1989 nevyvolával tento rozpor žádné potíže, ovšem o pár týdnů později se stal jedním z několika podstatných problémů, které ohrožovaly identitu a integritu Občanského fóra.

* * *

Tendenci učinit z OF dlouhodobě orientované politické hnutí potvrdil následující pokus o sebevymezení z 11. prosince. Pozorujeme tu další odchýlení od představ formulovaných Havlem na přelomu listopadu a prosince. Od této chvíle bylo definitivní, že Občanské fórum nebude ani mateřskou základnou, ani koalici politických stran. Etablované strany již deklarovaly svou vůli vstoupit do politiky jako nezávislé subjekty (připomeňme, že OF do sebe původně chtělo zahrnout i obrozené nekomunistické strany Národní fronty). Zárodky nových politických stran, pokud již nepůsobily v OF, projevovaly zájem v něm prozatím setrvat; a pokud se ustavovaly vně OF, usilovaly dostat se pod jeho ochranný deštník.

Pozměněná definice mohla jen stěží poskytnout jednodušší a přehlednější vymezení Občanského fóra, které mělo být i nadále „organizovaným politickým hnutím nestraniků“ a zároveň „koalici demokratických politických sil“.⁷² Podvojnost v sobě zjevně obsahovala zárodek konfliktu, ale zdá se, že nebylo jiného východiska. Autoři návrhu – Josef Vavroušek, Petr Pithart a Jan Štern ml. – předložili dvojí pojetí zcela záměrně: na jedné straně nemohli (a ani nechtěli) vyřadit politické kluby, které do OF vplynuly a dočasně s ním spojily svůj osud; na druhé straně se cítili zavázáni většině aktivistů OF, která si podle všech zpráv a improvizovaných průzkumů nepřála vstoupit do žádné politické strany. V této chvíli dominoval občanský étos nad ideou politického stranictví, pro niž ještě nedozrál čas. Bylo těžké najít statut, který odpovídal intencím všech složek, které hnutí spoluvytvářely a podílely se na jeho provozu. Ale bylo nevyhnutelné vycházet z toho stavu, v kterém se heterogenní občanský masív právě nacházel. Občanské fórum neuvažovalo o radikálním řezu, o redukci, ale rozhodlo se naplnit všechny své vnitřní možnosti a být zároveň: a) všeobecným občanským hnutím nesoucím v sobě zárodky budoucí občanské společnosti (spolky, nadace, agentury, informační centra, kulturní organizace atd.); b) politickou formací s vlastním programem a vlastní volební kandidátkou; c) koalici vznikajících politických stran.

Čím bylo více, čím méně, v čem bylo úspěšné, v čem nikoli? To jsou otázky, na které se pokusím hledat odpověď především ve 2. dílu. Mohu ovšem už předeslat, že nejednoznačné pojetí Občanského fóra formulované na přelomu listopadu a prosince 1989 dalo vzniknout několika polaritám, které později výrazně ochromovaly jeho akceschopnost: 1. mezi Koordinačním centrem a krajskými (okresními, místními) OF – spory o demokratizaci; 2. mezi zastánci politiky angažovaných nestraníků a stoupenci politických stran uvnitř OF – spory o participaci na vedení a umístění na kandidátce; 3. mezi několika názorovými skupinami uvnitř KC OF – spory o obecné pojetí OF; 4. mezi OF a nezávislými politickými stranami – spory o politický vliv; 5. mezi vedením KC OF a představiteli OF ve vysokých státních funkcích – spory o program a politickou profilaci.

Neexistovalo jednoduché řešení

Nebylo by spravedlivé přisuzovat vůdčím aktivistům KC OF bezbřehou naivitu a slepou neprozřetelnost. Problematičnost svého počínání si uvědomovali velmi ostře. Havlův nástupce Petr Pithart zahájil svůj proslov na druhém sněmu KC OF (6. ledna 1990) těmito slovy: „Základním problémem je, že nejsme, a předpokládám, že ani nechceme být politickou stranou. Přitom chceme jednat účinně a docházet k rozhodnutím demokraticky. Osobně se domnívám, že je to problém neřešitelný, a zároveň jsem přesvědčen, že je to problém, který musíme řešit. Je to paradox a jediné východisko neboť jediná naděje je v tom, že cílíme k něčemu, co je velmi konkrétní a co je časově stanoveno – tedy k volbám.“⁷³ Jako autor knih zdůvodňujících a obhajujících tradiční (tedy stranickou) politiku, především její konzervativní pojetí, věděl Petr Pithart velmi dobře, že se československá demokracie neobejde bez politických stran; věděl také, že Občanské fórum by nejlépe zvládlo svoji obtížnou roli, pokud by se transformovalo v politickou stranu. Nezbyvalo mu však než respektovat stávající heterogennost a nevyhraněnost hnutí, které stále ještě byly jeho silou. Ležel před ním těžký úkol – učinit z občanského masívu akceschopnou politickou formaci, která uspěje v parlamentních volbách. Skeptický podtext v prvním projevu před zástupci krajských OF jakoby už předznamenával Pithartův brzký odchod z horkého křesla (nejvyššího) „představitel Občanského fóra“. Řízení hnutí v jeho neustálé, chaotické, dostředivé i odstředivé podobě bylo nad síly jednotlivce.

V radě KC OF nebylo mnoho aktivistů, kteří by si takto ostře uvě-

domovali problematičnost OF a zároveň na to upozorňovali, iniciovali diskusi a hledali východiska. Mezi nimi nesmíme opomenout neodbytného Josefa Vavrouška, který se o to pokusil už 2. prosince v elaborátu „Perspektivy OF“. Bylo to ještě v okamžiku, kdy OF neuvážovalo o podílů na vládě; i tak považoval za nezbytné „reagovat na desítky připomínek členů OF ze všech částí republiky a přesněji definovat perspektivy hnutí na příští rok“.⁷⁴ Narýsoval budoucí podobu hnutí ve třech základních alternativách (neurčité a dočasné seskupení všech odpůrců totality; koalice politických proudů; dlouhodobě orientovaná politická formace, organizovaná buď pevněji jako strana, nebo volněji jako hnutí). V důsledném systémovém uvažování předbíhal realitu, a proto není divu, že ho v hektické atmosféře nabitě spoustou jiných aktuálních problémů takřka nikdo nenásledoval. Trajektorie mířící až za horizont voleb se zdála být nanejvýš neaktuální – demokratické hnutí čekalo šest rušných, událostmi nabitých měsíců.

* * *

Zmíněné tendence a vlivy se vtělily do znění stanov OF připravěných na sklonku roku a schválených sněmem 6. ledna, v nichž se síce OF prohlásilo za „občanské politické hnutí“, jeho reálný statut však byl, jak jsem už uvedl, velmi komplikovaný. I přesto je nutné ještě jednou potvrdit skutečnost, že uvnitř sociálního hnutí nezadržitelně krystalizovalo hnutí politické.

Kapitola III

Řád uprostřed chaosu: hledání pevných bodů

Hledáme odpověď na druhou ze dvou základních otázek, které jsem vytyčil v úvodu předchozí kapitoly: Čím bylo Koordinační centrum Občanského fóra ve svém vnitřním ustrojení? S pouhým přehledem četných schémat a propozic, kterými se v marném úsilí pokoušelo samo sebe stabilizovat, bychom nevystačili. Musíme pátrat po skryté logice, kterou písemné explikace, rýsující ideální, nikdy nedosažený stav, více či méně zkreslují. Pro vnitřní vývoj Koordinačního centra jsou charakteristické tendence k hierarchizaci a oligarchizaci. Přál bych si, aby oba pojmy byly pochopeny jako hodnotově neutrální; nereprezentují kritické stanovisko, ale pouze svou instrumentalitu. Oligarchizační a hierarchizační tendence budeme sledovat ve dvou odlišných fázích, z nichž každá má vlastní dynamiku a obsahuje vlastní okruh problémů: 1. zformování rozhodujícího grémia vedeného Václavem Havlem a peripetie jeho vysouvání z nestrukturovaného, chaotického hnutí; 2. utváření vůdčí skupiny aktivistů OF (Havlových nástupců) na přelomu prosince a ledna a počátek její oligarchizace – vydělování z nově vytvořené základny hnutí.

*Návrat k povaze charizmatu: Václav Havel v roce 1989
– mezi nezávislým intelektuálem a politikem*

Havlovo výjimečné postavení v Občanském fóru nás stává před otázkou, jejíž řešení na prvních stránkách této kapitoly zdánlivě odvádí od jádra problému. Budování a obrana osobní identity tvoří osu Havlova života od prvního veřejného vystoupení na spisovatelské konferenci v roce 1956 až do nástupu do nejvyšší státní funkce v prosinci 1989. Od oficiálních kulturních struktur v 50. a 60. letech si zachovával zřetelnou distanci. Působil na jejich okraji v pozici rebely, který dokáže pořádně rozvířit stojaté vody; intelektuála s poselstvím odjinud, nespjatého s komunistickou stranou a její ideologií, která byla nezbytnou podmínkou existence všech tehdejších organi-

zaci. Zpravidla vystupoval jako solitér, nereprezentoval žádnou kolektivní identitu – bral na sebe úlohu vynášet na světlo skrývané špatné svědomí spisovatelské organizace.

Okupace Československa vojsky pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968 byla bodem zásadního historického obratu v životě celé společnosti. Vedle mnoha dalších byl i Havel ze všech oficiálních struktur vyloučen a jako vyloučený měl být odsunut na okraj a zapomenut. Prohibiční a perzekuční politika konsolidované komunistické strany přispěla k vytvoření disidentského společenství, které Havla respektovalo jako jednu ze svých tvůrčích a vůdčích individualit. Pod tíhou reality, které musel čelit, transformoval – po jisté počáteční krizi – svůj dosavadní statut a činil tak s odhodláním a vehemencí sobě vlastní: Známary dramatik a spisovatel přesunul část své pozornosti do oblasti politického myšlení a stál u zrodu jedinečné disidentské ideologie a středoevropské varianty nepolitické politiky.

Od vzniku Charty 77 patřil k předním a známým východoevropským intelektuálům a jeho význam překračoval profesní a lokální hranice. Působil v disidentské komunitě, ale zároveň nad ni vždy nějak vyčníval. Střežil si svou těžce nabývanou svobodu a nezávislost. Stal se duchem-hybatelem, mužem dialogu, zprostředkovatelem dorozumění, hledačem východisek v názorových střetech. V autobiografickém textu *Dálkový výsledek* se zahloubal do svých životních témat. Kniha vznikala v letech 1985–1986. V bilancování, k němuž se uchýlil po svém nejdelším pobytu ve vězení (1979–1983), je patrná životní zralost, názorová vyhraněnost a přesvědčení o správnosti dosavadního směřování. Avšak bilancování v čase historického přelomu, který zrovna začal, se ukázalo jako předčasné. Nadcházející údobí historických změn postavilo Havla před nové úkoly a jeho projekt budování „disidentské identity“ podrobilo další, možná nejtěžší zkoušce – koncept nezávislé osobnosti žijící v pravdě a odpovědné pouze svému svědomí narazil na své hranice.

* * *

Jsme v roce 1989. Nečekaně silný odpor ke komunistickému režimu, který se vzedmul v „Palachově týdnu“ (15.–21. ledna), posílil naději na rychlou změnu politických poměrů také v Českoslovenku. Historické změny ve většině okolních států se už rýsovaly v reálných obrysech. Zahraniční média, zaměřená na dějinný pohyb v sovětském impériu, měla nyní pádný důvod přibrat do svých zpravodajství a komentářů také dění v československé metropoli. Svobodná média nebyla jen zprostředkovatelem nezávislých a objektivních informací,

ale zároveň i silou, která rafinovaně a cílevědomě formovala veřejné mínění, a tak významnou měrou přispívala k akceleraci událostí. Jejich vliv na postupnou proměnu mentality strnulé československé společnosti byl stěžejní. Nesčetné a nezadržitelné proudy informační řeky sílily (od 16. prosince 1988 nebylo rušeno vysílání Rádía Svobodná Evropa), odpoutávaly se od svých zdrojů a stávaly se znamením a předzvěstí, kumulující se energií, která posouvala a měnila individuální i kolektivní vědomí.

Na lednové demonstrace bezprostředně navázalo petiční hnutí. V několika peticích se známi umělci, vědci, ale už i nijak výluční občané vyslovovali pro zahájení dialogu státní moci s občanskými iniciativami a propuštění Václava Havla a dalších politických vězňů. V lednu a únoru se petičního hnutí účastnilo několik tisíc lidí. Státní moc všechno pečlivě monitorovala. Předsednictvo ústředního výboru KSČ připustilo v informaci pro okresní a krajské výbory z 2. února, že nezávislé občanské struktury zvýraznily svůj vliv. Připojená čísla dosti přesně vystihovala realitu v její kvantitativní podobě: 20 opozičních formací, které reprezentuje asi 500 aktivních „exponentů“, je podporováno 5 tisíci „sympatizantů“.⁷⁵ Byla to čísla, do nichž odpůrci i příznivci změn vkládali své naděje – ti první, že vyjadřují krajní mez a dále už se nezvyší, a ti druzí, že společnost se konečně probudila a počet protestujících poroste. V samém středu všech číselných a jiných kalkulací se nacházel Václav Havel, který byl 21. února odsouzen k devíti měsícům vězení (o měsíc později snížila odvolací instance trest o jeden měsíc). Dva kongresmani USA navrhli počátkem února Havla, který dlel již třetí týden ve vyšetřovací vazbě, na Nobelovu cenu míru. Do poloviny roku shromáždil tuzemský Výbor na podporu udělení Nobelovy ceny míru Václavu Havlovi skoro čtyři a půl tisíce podpisů. V různých zemích se před československými velvyslanectvími konaly mítinky za jeho propuštění. Zahraniční televize (mezi nimi i polská a maďarská) zařazovaly do vysílání dokumentární pořady o nejznámějším československém disidentovi. Počátkem dubna zahájil činnost tuzemský Výbor na podporu žádosti Václava Havla o podmíněčné propuštění z výkonu trestu, který získal tři a půl tisíce podpisů. Na podnět Mezinárodního výboru pro podporu Charty 77 se stal 24. duben Dnem solidarity s Václavem Havlem. Mnoho evropských divadel zařazovalo do svého repertoáru jeho hry. Americký dramatik Arthur Miller zveřejnil 29. ledna protestní text, jehož okřídlený závěr byl v následujících měsících častokrát opakován: „Jeho vězňitelé chytají dým a vrhají síť po oblaku. Svět ví, že budoucnost je v Havlově cele, kolem ní je minulost.“ Srovnatelné pozornosti médií se těšili snad jen Lech Wałęsa, Michail Gorbačov a Jan Pavel II.

Zahraniční mediální a diplomatická kampaň nepochybně přispěla k Havlovu podmíněnému propuštění 17. května, po uplynutí poloviny trestu. Venku ho čekala jiná realita: od lednových událostí se již společnost nevzepjala k podobné kumulaci občanských nepokojů, které by otráasaly režimem; byla prostoupena onou zvláštní předrevoluční strnulostí a nejasným očekáváním. Většina petičních akcí ztratila po Havlově návratu na svobodu svou aktuálnost a původní razanci. Čekalo se na nový výrazný čin. Společenská prestiž nejznámějšího československého disidenta se výrazně zvýšila, stal se jedním ze symbolů doby. Politické zhodnocování symbolické moci bylo však problematické. Mediální simulace skutečnosti učinila z Havla vůdce politické opozice, aniž by však v Československu silná, respektovaná politická opozice vůbec existovala. Podle názoru lidí s hlubším vhledem do středoevropské situace byl nejvyšší čas začít ji budovat.

Rádio Svobodná Evropa 15. června rozsáhle citovalo z úvahy nejznámějšího představitele demokratického exilu Pavla Tigrida, která vyšla v časopise *Svědectví*. Tigrid se postavil reformním komunistům, kteří tvrdili, že jejich program odpovídající Gorbačovově perestrojce je nyní jedinou reálnou politickou alternativou: „Existuje však ještě jiná možnost. Není na hned, ale tím lépe, práce na ní potřebuje čas. Je to alternativa neskrývaně politická, jasná i prostá; a zemi, o níž je řeč, nikoli cizí. Je určena třemi nezaměnitelnými hodnotovými pojmy: svoboda, demokracie, nezávislost. Snadno srozumitelný program, který teď hledá svou postavu. Může to být jenom liberál a demokrat bez bázně a hany. A musí to být člověk z masa a krve, řadový občan, nepovýšený a nepovyšovaný. Známá a konkrétní tvář, tady a teď. To všechno ukazuje jedním směrem, k jedné osobě, které se do politiky nechce. Jsou ovšem v historii situace, které jedinci takového formátu a takových vlastností nedovolí odmítnout politickou roli, naopak ho do ní dotlačí. Takový snad bude bezprostřední osud dnešního kandidáta, zítra doufejme i nositele Nobelovy ceny míru Václava Havla.“⁷⁶

Oslovený se však vstupu na politický terén bránil. Nechtěl se stát politickým vůdcem a 15. července se v tomto duchu vyjádřil v Rádiu Svobodná Evropa: „Já chci být spisovatel, je to mé původní povolání. Celý život nedělám nic jiného, než že píšu. A píšu to, co si myslím. Prostě píšu pravdu a tento holý fakt ze mě udělal jakousi politickou veličinu nebo politický fenomén. Je to docela pochopitelné, protože v podmínkách, ve kterých byla zrušena politika jako oblast lidské činnosti, vyhlazena politická kultura, vyhlazeny všechny přirozené způsoby společenské sebeartikulace a sebestrukturace a vyhlazeno veřejné mínění, v takových podmínkách se politika, která

byla vyhnána dveřmi, jakoby vracela oknem; jakoby se rozlévala po celém společenském životě. Všechno se stává jakoby polopolitické nebo kryptopolitické – od rockového koncertu až po mši nebo pouť. No a samozřejmě tím spíš se stává politickým fenoménem ten fakt, že někdo prostě říká pravdu, která je režimu nepříjemná.⁷⁷

Společenské renomé Václava Havla v roce 1989 dalece přesahovalo postavení nezávislého spisovatele. Spisovatel Havel nebyl v tomto okamžiku srovnatelný se svými profesními kolegy Ludvikem Vaculíkem, Ivanem Klímou, Bohumilem Hrabalem nebo Janem Trefulkou. Byl v tom paradox jako vystřižený z jeho dramatu: být a zároveň nebýt politickou osobností! Odmítat nesporný společenský vliv, ale zároveň jím reálně disponovat a nezříkat se je! Všeobecně se čekalo na to, jakým způsobem se po návratu z vězení zapojí do veřejného života. Přemýšlel o tom se svými nejbližšími přáteli. Za optimální považoval orientovat se nadále na petiční hnutí, zúročit polednové petiční akce, akumulovat a zesílit jejich rozptýlený účinek. Nová petice Několik vět, která se o to pokusila, byla zveřejněna 29. června. Její organizátoři v čele Havlem si slibovali, že ji podepíše statisíce občanů; a právě proto se rozhodli pro krátký, všeobecně srozumitelný text, který bude obsahovat pouze základní požadavky. Hlavní myšlenkou Několika vět byla stejně jako u základního prohlášení Charty 77 výzva státní moci, aby zahájila s reprezentanty občanské veřejnosti dialog o změně politických poměrů. V několika rozhovorech pro zahraniční televize a tisk Havel uváděl, že v Československu žije možná poslední opoziční generace, která je ochotná zasednout se zkompromitovaným režimem ke „kulatému stolu“.

Petiční akce nebyly v roce 1989 jediným prostředkem, kterým společnost vyjadřovala svou nespokojenost. Ve výročních dnech se odpůrci režimu účastnili protestních demonstrací na pražském Václavském náměstí (15.–21. ledna, 1. května, 21. srpna, 28. října, 10. prosince...), ale ani na jedné nepřekročily občanské nepokoje kritickou mez, za níž by bezprostředně ohrožovaly samu existenci režimu. Spor o manifestaci k 21. výročí srpna 1968 vyjevil názorový nesoulad mezi opozičními proudy. Havel dal najevo svou distanci od těch skupin, které považovaly protirežimní demonstrace za nejdůležitější prvek opoziční činnosti. Rozhodování nebylo jednoduché, neboť se rozšířily obavy, že státní moc hodlá demonstraci tvrdě potlačit a zúčtovat s občanskou opozicí. I navzdory složitosti situace, ve které se musel rozhodnout, je z vyjádření vysílaném Rádiem Svobodná Evropa patrné, že nepovažoval protestní demonstrace za dobrý prostředek opoziční praxe. Pro něj byly „vždy až krajním“⁷⁸ řešením. A protože – podle jeho názoru – zatím zdaleka nebyly vyčerpány

ostatní nekonfrontační prostředky, není nutné proti režimu demonstrovat. Doporučil občanům, aby namísto konfrontačních a jednorázových protestních mítinků podepisovali petici Několik vět.

Demonstraci 21. srpna, které se velice obávala, hodnotila nakonec státní moc jako nepovedenou, protože politickému protivníkovi se nepodařilo „vyvolat na více místech v ČSSR hromadná protispolečenská vystoupení, která se měla stát počátkem série dalších akcí, směřovaných k diskreditování současného vedení strany a státu a postupnému získávání mocenských pozic podle polského vzoru“.⁷⁹ Je zřejmé, že přední muži starého režimu dosti nadhodnocovali sílu a vliv občanských iniciativ. Považovali je za cílevědomou a organizovanou politickou opozici (kterou ve své podstatě nebyly), zaměřenou na převzetí moci (o níž reálně neusilovaly). „Preventivní strach“ držitelů moci je ovšem pochopitelný – opatrnosti není nikdy dost, zvláště jde-li o udržení absolutní moci.

V druhé polovině října se pozornost přesouvala k dalšímu výročí. Jak dopadne demonstrace, kterou na 28. října, den vzniku Československé republiky, svolaly – tentokrát ve všeobecné shodě – opoziční skupiny? Využijí konečně Češi a Slováci příležitosti k masovému vystoupení proti režimu, který si většina z nich nepřeje? Zapůsobil na ni dostatečně mohutný a bezprecedentní příklad masových protestů v sousedním východním Německu? Avšak ani říjnová manifestace, které se neúčastnilo o mnoho více občanů než té srpnové, nepřinesla změnu. Pozornost mnoha evropských i zámořských médií se upírala na Československo, které nyní bylo – podle jejich interpretace východoevropských událostí posledních měsíců – na řadě. Poprvé byla připomenuta naruby obrácená „teorie dominového efektu“, která nepřímou polemizovala s údajnými nadějemi východoněmeckých, československých a rumunských představitelů na vytvoření osy konzervativních komunistických režimů Berlín – Praha – Bukurešť. Po říjnové demonstraci bylo zřejmé, že československým režimem otrěsou jen masové občanské nepokoje. Jako poslední příležitost k uspořádání účinné protestní akce v roce 1989 se nabízel Den lidských práv. Organizátoři petice Několik vět se rozhodli svolat na 10. prosince do Prahy její signatáře. Pokud by přišli všichni, shromáždilo by se na Palackého náměstí kolem čtyřiceti tisíc lidí – tedy síla osminásobně převyšující všechny dosavadní protestní akce. Bude tento počet rozhodující? Donutí opozice s takovou podporou v zádech státní moc ke kýženému dialogu? A jak se státní moc zachová? Nechá se zatlačit do kouta, nebo přejde do ofenzivy?

* * *

Září a říjen byly pro ty, kteří toužili po změně, obdobím rozčarování a kladení hořkých otázek: Proč se Češi a Slováci ještě nepohli? Proč tolerují vyžilý zdiskreditovaný režim a jeho představitele? Co se ještě musí stát, aby povstali, jako to učinili občané východního Německa? Z Československa se stával „smutný ostrov“. Ze svobodného světa stále častěji vplouvaly do dusného československého éteru sarkastické, skryté apelativní věty: „Reformy, svoboda myšlení, demokracie? Ale ano, proč ne? U piva v hospodě mají Češi rádi trochu té politiky. Ale musí to být politika bez rizika. Nechtějí dát v sázku svou životní úroveň, po Německé demokratické republice nejvyšší ve východním bloku“ (17. října). „Jen stěží se můžeme vduchu i navzájem utěšovat, že v roce 1968 jsme byli první, dokonce tak první, že Leonid Brežněv považoval za nutné poslat na nás tanky. Dnes jsme poslední a neradi se o tom jednou budeme z čítanek učit“ (25. října). „Československý režim už je úplně sám jako ten pověsný Jakešův ‚kůl v plotě‘“ (27. října). „Myslím si, že v současné době si svobodu jako národ ještě nezasloužíme. Chce to od nás mnohem více obětí, než jsme zatím ochotni dávat. (...) Nejsem netrpělivý. Je mi jen líto této země, která se topí ve špíně, smradu a nepořádku a která za nás váhavě nemůže“ (4. listopadu). „Místo, aby režim projevil vděčnost za umírněnost domácí opozice a splnil alespoň některé z jejích krotkých požadavků, zavírá její členy do vězení“ (9. listopadu). „Opczice je podle *Neue Zürcher Zeitung* přes zvýšenou aktivitu v poslední době opozicí roztržštěnou, nejednotnou, bez politického programu. Podle názoru většiny pozorovatelů v Praze je příliš slabá, než aby donutila vedení ke kompromisům“ (10. listopadu). „Hlavní náměty by se daly shrnout asi takto: berlínská zeď se mění v ementálský sýr a generální tajemníci padají jako shnilé hrušky. (...) Těžko věřit že v situaci, kdy národy vyšly a dnes a denně vycházejí do ulic, aby se dožadovaly svých práv, zůstanou občané českoslovenští na chalupách a u obvyklého nadávání u piva“ (11. listopadu). „V československé společnosti silně působí nepohyblivá obyvatelská masa, pečlivě střežící své těžce vydobyté konzumní statky a obtížně vybudované konexe.“ (...) „Komentátoři z celého světa se spojili: Ostrov mírně zmodernizovaného stalinismu uprostřed prudkého reformního vývoje není natrvalo udržitelný“ (13. listopadu).⁸⁰ Tyto a další podobně hořké komentáře mohli čeští a slovenští občané poslouchat denně, pokud si naladili na svém radiopřijímači Svobodnou Evropu. Měly jízlivé poznámky k české národní povaze nějaký účinek?

* * *

V dané souvislosti je zajímavé podrobněji zkoumat, jak na počínání československé opozice v předvečer revoluce nahlíželi její vnější a vnitřní kritici. Vnější pohled reprezentují přední komentátor Svobodné Evropy Milan Schulz a autorita demokratického exilu Pavel Tigrid a pohled vnitřní zastupují nezávislý novinář Ivan Lamper a filosof Petr Rezek.

1. Schulzův kome ntář, vysílaný 20. září, byl pokusem o nezaújatý a střízlivý popis příčin politické nehybnosti, avšak také apelem do řad občanských iniciativ; jen stěží mohl jeho autor skrýt své zklamání nad pasivitou obyvatelů a a měkkostí opozice. Vyjádřil pochybnost o možnosti dialogu se státní mocí, která ze samé své totalitní a okupační podstaty svobodný dialog vést nemůže. Mají-li se nezávislé iniciativy stát skutečnou politickou opozicí, pak se podle Schulze nemohou vyhnout „střetu s mocí“; v něm budou mít naději na úspěch pouze tehdy, získají-li dostatečnou „podporu zdola“. Získat ji však bude velmi nesnadné, protože opozice je zatím slabá a spokojuje se s čistě defenzivní a vyčkávací taktikou. Režim jí čelí zastrasováním a represemi, a ona jim podléhá, ačkoli se zdá, že důvody k velkému strachu pominuly.

Záhy se však ukázalo, že změnit heterogenní opoziční společenství upřímnými a dobře míněnými apely není reálné. Jeho politizace a radikalizace zůstávala jen zbožným přáním exilu. Schulz si nespojitost přání a reality uvědomil a za necelý měsíc – 11. října – vzal svůj zářijový apel zpět. Nyní hájil teorii „malých kroků“ a tak souhlasil s pozvolna, ale jistě narůstající občanskou nespokojeností. Porovnejme klíčové části obou komentářů:

Z komentáře Milana Schulze, Rádio Svobodná Evropa, 20. září 1989:

„Po celém státě působí několik desítek iniciativ, které kladou důraz na různé oblasti veřejného života. I pod vlivem vývoje v sousedních zemích se konečně některé z nich nebojí nazvat samy sebe „opozicí“. To by mohl být také první krok k formulaci vlastního programu či aspoň konkrétnější představy o budoucnosti a cestě k ní. Tady se ovšem opozice – a proto se tak taky nazývá – nevyhne střetnutí s mocí, protože jí nemůže navrhnout nic jiného, než aby se aspoň části svého monopolu vzdala. Aby takový požadavek měl váhu, musí se ovšem opozice prokázat co nejpočetnější podporou zdola. To je za současných možností velmi obtížné, protože právě tomu se bude moc snažit za každou cenu zabránit. Je otázka, zda se za této situace může opozice spokojit s čistě defenzivní taktikou, která je sice

takřečeně rozumná, která však opoziční stanoviska zamlžuje, znejasňuje. Navíc neoficiální skupiny, žádající po režimním vedení vzájemný dialog, nedospěly k plodnému dialogu mezi sebou. (...) Kdyby nepřevládala historicky mírně zprofanovaná zásada, že radši s tím či oním ještě počkáme, abychom ‚nepoškodili vývoj‘. Možná že se vývoj daleko víc poškozují právě takovými odklady a obavami. Někdy to vypadá, jako by si nezávislé struktury daly shora, od režimu, vnutit nejrůznější ‚strachy‘ z blíže neurčených nepředložených činů a samy se předem lekaly hrůz, které nejspíš vůbec nehrozí.“⁸¹

Z komentáře Milana Schulze, Rádio Svobodná Evropa, 11. října 1989:

„Taková diskuse je věčná: jestli se do řešení věci má jít takříkajíc ‚prsama‘, nebo jestli je účinnější postupovat pomalu a obezřetně. Není žádné jednoznačné odpovědi. Jsou doby, kdy se jeví lepším to, a kdy ono. Jsou lidé, kteří jinak než postupují, postupovat neumí. Záleží ovšem vždycky na motivaci takového postupu – tedy na tom, proč se co a jak dělá. A pak k čemu takové jednání směřuje. Dnes se občas objevuje teorie ‚malých kroků‘ jako nejschůdnější cesta k zahájení nějakého reformního procesu, jehož potřebu cítí skoro všichni. A zřejmě mají v československých okolnostech pravdu víc než jinde, což lze dokázat především na krocích již učiněných. (...) Takové malé kroky... samozřejmě přispívají k žádoucímu růstu společenské aktivity a nemůže jich nikdy být málo. Jsou pak i akce důraznější, které sice taky nezmění ani rázem, ani dvěma rázy nežádoucí nešvary, ale nejsou to akce pasivní – jako solidarita čtenářů a diváků –, ale aktivní postoje, vyjádřené např. podpisem pod některou z petic či stížností. (...) Záleží na vynalézavosti a vytrvalosti rozhodných, odhodlaných obětavců, které – už se to dá cítit – obdivuje čím dále více lidí dosud pasivních. Až se oni rozhodnou k prvnímu malému krůčku, pak bude teprve možno zhodnotit, které z minulých impulzů byly ty neúčinnější“⁸²

2. Pavel Tigrid – nesporná autorita demokratického exilu – neměnil styl svých komentářů a k československé opozici byl kritický. Nejprve 22. října ve Svobodné Evropě znovu připomněl, že je nejvyšší čas, aby přešla od obrany lidských práv ke skutečné politice, a varoval před komplikacemi, které nastanou, neučiní-li to ihned. Vývoj ve východní Evropě akceleruje a historické změny se Československu nevyhnou: „Jde o to, že nastane chvíle, a ta myslím v Československu nastala, kdy spád událostí... je tak rychlý a tak očividně spěje k obnově politické kultury, že v Československu by byla škoda, a budou z toho jen zmatky, když to přijde příliš pozdě.“⁸³ O dva dny později komentoval nehybnost Čechů a Slováků ve světle masových demonstrací

ve východním Německu, které vedly ke kolapsu tamního komunistického režimu a vynucují si další hluboké změny. Hovořil o nutnosti „vzpourey, stávků, revolty“ a odvolal se na příklad let 1956 a 1980. „V NDR stačilo sto tisíc lidí nebojácných, kteří odešli [do západního Německa], a dalších sto tisíc, kteří zůstali a vyšli do ulic. Výsledek: do čtyřiceti osmi hodin padl diktátor.“ Československý komunistický režim se ocitl v tísní pod vlivem vnějších okolností, nikoli pod tlakem vlastního obyvatelstva. Je bohužel „dosud neodhadnutelné, jak energicky nebo naopak poklesle se občanská společnost v republice kdysi Masarykově sama zasadí o to, aby nástup do života ve svobodě nebyl příliš dlouho a za cenu neúměrně vysokou oddalován“.⁸⁴

3. V září 1989 otiskl samizdatový časopis *Sport* rozhovor novináře Ivana Lampera s Václavem Havlem. Lamperovy otázky nebyly ani formální, ani zdvořilostní a vedly k otevřené výměně názorů na pojetí opozice. Havel zopakoval, že nikdy nechtěl a stále nechce být profesionálním politikem. Oproti červencovému interview ve Svobodné Evropě však formuloval kompromisní východisko: na politiku nehodlá rezignovat, bude se jí však věnovat pouze do té doby, kdy v ní bude moci vystupovat jako „amatér“. Nestane se politikem, který se uchází o přízeň veřejnosti, o její hlasy, zůstane intelektuálem, pro kterého je rozhodující, aby žil v souladu se svým svědomím. Jako politik-amatér bude prostředníkem „různých kulatých stolů a společenského dialogu“; tedy „kingmakerem“, nikoli „kingem“. Lamper ovšem upozornil na to, že doba, kdy nezávislou politiku suplovaly nonkonformní kulturní akce, je nenávratně pryč. Rodí se opravdová politická opozice a Havel v ní – ať se mu to líbí nebo ne – zaujímá přední místo. Pozornost a uznání, kterých se mu dostává, očekávání, která jsou s jeho osobou spjata, ho zavazují k jednání podle etiky společenské odpovědnosti. Nezmění-li svůj názor, zůstane-li věrný nepolitické politice, budou i nadále mít jeho „soukromá vyjádření obrovský politický dopad“, který ovšem bude nevypočitatelný a neregulovatelný. Na Lamperovy opakované připomínky zareagoval Havel o poznání rezolutněji, a snad i podrážděněji: není odpovědný za špatný morální a politický stav společnosti, která se musí sama politicky strukturovat a sama artikulovat svou vůli. Odvolávat se na symboly a očekávat od nich spásu nestačí. Není v jeho silách změnit opozici, změnit národ. Opět kritizoval občanské iniciativy, které se primárně orientují na protirežimní demonstrace, zanedbávají drobnou práci politickou (např. přípravu nové ústavy) a nejsou schopny komunikace. Demonstrace „nezakládají politickou kulturu“, účastní se jich „nepatrná hrstka společnosti“. Československo se nachází ve „zvláštním mezidobí“, které nejlépe charakterizují slova chaos, zmatky, spory, nejistoty, ambice, iluze. „Mno-

ho lidé si myslí, že jsme dál, než jsme. Jsou okouzleni faktem, že když vyhlásíme manifestaci, tak tam přijde pět tisíc lidí, a z toho vyvozují závěry neadekvátní současné společenské situaci.“⁸⁵ Podle Havla okamžik historického přelomu ještě nenastal.

4. Filosof Petr Rezek – rozčarován Havlovými politickými postoji – se v září 1989 pokusil nalézt souvislost mezi Havlovým disidentským myšlením a jeho negativním vztahem k politice. Srovnal několik jeho starších textů s čerstvě uveřejněným rozhovorem ve *Sportu* a dospěl k závěru, že ve svém klíčovém eseji *Moc bezmocných* formuloval Havel koncepci „života v pravdě, jakožto života autentického, který zakládá „moc“ bezmocných“, a poskytl tím potenciální politické opozici pocit nadřazenosti a útěchu, že „stačí protestovat, bouřit se ve jméno své identity, autentičnosti a pravdivosti“. Avšak moc, kterou jí vsugeroval, byla ve své podstatě kvazimocí, mocí nepolitickou. Podle Rezka nelze nic namítat proti tomu, když někdo žije podle zásad svého morálního přesvědčení (svědomí), ovšem jen „stěží lze souhlasit s tím, že když někdo takovým svým pokusem o uspokojení své potřeby ostatním poskytl náhražku politického života, že k tomu jednoduše dodá: „já nic, já intelektuál“.“⁸⁶ Výsledkem Havlova lpění na dobou překonaném konceptu opozice je, že bezmocni v roce 1989 – tedy v čase, kdy se jim reálná moc přiblížila na dosah – zůstávají bezmocnými, oklamáni iluzí o své údajné moci.

* * *

Největšího prostoru ve svobodných médiích se dostávalo právě Václavu Havlovi a aktivitám či iniciativám spjatým s jeho jménem (Charta 77, Několik včt...). Havlova slova zněla jako komentář nezávislého pozorovatele, nikoli jako politický apel, který od něj očekávali Schulz, Tigrid, Lamper, Rezek a další. Odpovídalo to zcela místu, jaké sám sobě v opozičním společenství vymezil. Střežil si svou nezávislost a nadstranickost, nabízel se jako zprostředkovatel porozumění a názorového konsenzu, dával k dispozici svou komunikační dovednost a mobilitu. O tom, že na tomto vymezení nehodlal ani s nárůstajícím tlakem nic měnit, svědčí nejlépe jeho poslední předlistopadový komentář v samizdatových *Lidových novinách*, příznačně nazvaný *Hodina mezi zkrachovancem a politikem*: „Nezávislé iniciativy – zdaleka už nejsou jen tím, čím donedávna byly – ještě zdaleka zároveň nejsou (a být nemohou) tím, čím by je tolik lidí chtělo mít a jako co je mnoho lidí už chápe, totiž skutečnou politickou opozicí se vším, co k ní patří, charismatickými a profesionálními vůdci počíná-

je a konkrétními a reálnými politickými programy konče. Tato veskrze přechodná situace, kdy už nejsme tím, čím jsme byli, ale zároveň ještě nejsme a nemůžeme (a mnohdy dokonce ani nechceme) být tím, čím bychom zřejmě být měli, je lehce zneklidňující, lehce chaotická a především velmi náročná. (...) Nezávislé iniciativy by neměly propadat jakemukoliv přemrštěnému okouzlení z toho, že lidé chodí na manifestace, že se nebojí spolu s nimi podepisovat vládě nemilé petice a že část společnosti je začíná vnímat jako reálnou politickou alternativu, upínat k nim (často až nezdravě) své naděje a doufat, že to budou ony, které samy za společnost vyřeší všech 10, co ve skutečnosti musí a jedině může vyřešit společnost jako celek.⁴⁸⁷

Teď už snad můžeme přejít k zamyšlení nad povahou Havlova charizmatu. Opoziční hnutí – tak, jak se profilovalo v letech 1987–1989 – bylo polarizované do několika ohnisek, která výrazně nepřekročila práh své exkluzivity. Nad nepřehledným terénem vyčnívala osobnost Václava Havla, jehož světové renomé nebylo přímo úměrné jeho vůli k politické akci. Kampaně zahraničních sdělovacích prostředků, jež se v roce 1989 vzedmuly na jeho podporu, z něj učinily prvořadou politickou osobnost ještě předtím, než do reálné politiky vstoupil. On však do ní vstoupit vůbec nechtěl. Jeho moc spočívala především v symbolické rovině. V myslích lidí, kteří se o něm v poslední době dozvídali ze svobodných informačních zdrojů, byl morální autoritou, která dlouhá léta vzdorovala obludné mašinérii totalitního režimu; spisovatelem a dramatikem, který si jako jeden z mála dokázal uchovat svou integritu a nezávislost. Havlovo působení v rozhodujícím roce 1989 mělo charakter mravně-apelativní, nabadatelský. V předvečer revoluce nechtěl situaci měnit, reflektoval ji a komentoval.

Oč nehybnější a tíživější byla doba čekání na události, které prolomí dlouhotrvající nehybnost, o to větší byla Havlova aktivita po 17. listopadu. V neděli 19. listopadu 1989, kdy už byly věci v prudkém pohybu, směřovali představitelé občanských iniciativ do jeho bytu na nábřeží Vltavy, který se stal ohniskem sjednocování opozice – vyrovnáváním rozdílů mezi jednotlivými proudy.

Jádro

Václava Havla, ústřední postavu Občanského fóra, takřka nepřetržitě obklopovali Alexandr Vondra a Jiří Křížan. Kolem kroužili další důvěrníci a spolupracovníci – Eda Kriseová, Radim Palouš, Michael Kocáb, Vladimír Hanzel, Stanislav Milota, o něco později Petr Pithart. Další ve větší vzdálenosti, více nebo méně častěji – Zdeněk Ji-

činský, Václav Klaus, Petr Miller, Pavel Rychetský, Petr Oslzlý, Ladislav Kantor, Jiří Černý, Petr Kučera... Užší výběr vycházel z jisté logiky – Havel soustředil kolem sebe typy a charaktery, které ho doplňovaly, korigovaly, a také ty, na něž se mohl spolehnout.

O generaci mladšího Vondru, působícího od počátku roku 1989 ve funkci jednoho ze tří mluvčích Charty 77, považoval za politický talent, cenil si jeho mladistvé vitality, nápaditosti a produktivity. V polovině září byl Vondra uvězněn za organizaci petice Několik vět a na svobodu se vrátil až 10. listopadu, den po pádu „berlínské zdi“. Překvapila ho zvláštní neopakovatelná atmosféra – klidná, ale dusná jako před bouří. Prahu již oblehli novináři z celého světa a zasypávali představitele opozice lavinou dotazů: Proč se u vás stále nic neděje? Není zdejší opozice příliš pasivní? O týden později už bylo všechno jinak. Vondra se jako jeden z mála disidentů zúčastnil studentské manifestace 17. listopadu, a proto mohla Charta 77 rychle zareagovat na její brutální rozehnutí. Nazítří dopoledne sepsali její tři mluvčí prohlášení, které Vondra považoval za nebyvale ostré. Odešel s ním na odpolední shromáždění v pražském Realistickém divadle, aby ho zde studentům a hercům přečetl: „Studenti DAMU nejprve lícili, či spíše hráli celý průběh demonstrace včetně brutálního policejního zásahu. Očitá svědectví měla značný emoční náboj. Na závěr přečetli prohlášení, že jdou do stávkové a že na příští týden vyzývají ke generální stávce. To byl požadavek do té doby neslýchaný. Čist chartovní dokument nemělo už vůbec smysl, najednou to byla strašně stará věc. (...) Návrh stávkovat byl teď daleko důležitější. Mezi herci se rozpoutala diskuse, zda stávkovat hned, anebo ještě pár dní počkat, než se navzájem domluví i divadla mimo Prahu. To se mi zdálo nebezpečné. Přihlásil jsem se proto do diskuse a vysvětlil polskou zkušenost, že stávka musí někde začít a ostatní se buď přidají, a pak je úspěšná, anebo ne, a stávka selže. Je třeba riskovat. (...) Po asi hodinové bouřlivé debatě se všichni herci a režiséři rozjeli do dalších divadel. Stávka začala.“⁸⁸

Scenárista Křižan ztělesňoval chlapeckou tvrdost a nekompromisnost. Při poradách rozhodujících grémii Koordinačního centra příliš často nehovořil, a když ano, byla jeho slova tvrdá. Do nezávislých občanských iniciativ se zapojil až na přelomu let 1988/1989 a svým způsobem tak ztělesnil nezadržitelně postupující a stále markantnější průnik tzv. šedé zóny do izolované disidentské obce. Na přelomu března a dubna se ujal organizování petiční akce za podmínečné propuštění Václava Havla z vězení, kterou do května podpořilo na tři a půl tisíce signatářů. S Havlem se seznámil po jeho návratu na svobodu v hospodě Na Rybárně, kde se zrodil nápad uspořádat podpisovou akci Několik vět. Tady si Havel vybral dva nejbližší spolupracovníky. Zatímco

Vondra plnil funkci spojky s disidentským prostředím, Křížan zprostředkoval kontakt s šedou zónou. Organizátoři petice spolu trávili většinu času: „Od května 1989 jsem byl prakticky v denním kontaktu s Havlem a s Vondrou, protože jsme ty tisíce dopisů různě vybírali, připravovali a dávali do Svobodné Evropy. Žili jsme prakticky u něj v bytě, na Hrádečku, u Saši Vondry. Byli jsme v denním styku, ale protože jsme neměli k dispozici počítače, dělali jsme to fakticky na koleně sami tři. Bylo to šílené, po stolech a po zemi byly rozházené papírky, zabralo nám to strašně moc času.“⁸⁹ Iniciativa Most – reprezentovaná hudebníkem Michaelem Kocábem a novinářem Michalem Horáčkem – se pokusila dojednat kontakt organizátorů petice Několik vět s předsedou federální vlády Ladislavem Adamcem. Prostředníkem mezi premiérem a Mostem byl Adamcův poradce Oskar Krejčí. Na schůzce sjednané na 20. září zastupoval petici Křížan. S premiérem Adamcem se však osobně nesetkal. Dopis dvaadvaceti osobností, které vyzvaly předsedu vlády k zahájení dialogu vládní moci se zástupci třiceti tisíc signatářů Několika vět, převzal od Křížana poradce Krejčí před budovou vlády. Adamec výzvu ignoroval (také je možné, že mu ji Krejčí vůbec nepředložil), a proto bylo – podle ujednání – její znění o deset dní později zveřejněno ve Svobodné Evropě. Ve vzpomínce na zakládající schůzi Občanského fóra 19. listopadu v Činoherním klubu hovoří Křížan o Havlově mimořádné autoritě, kterou respektoval i přes svůj odlišný názor na míru radikality: „On byl v té době daleko víc než kdokoli jiný schopen okamžitého reagování a formulování nějakých myšlenek, úkolů a kroků. A tam už velice zásadně razil cestu tomu, co se pak nazvalo ‚sametová revouce‘. Měl to asi zafixované. To, že jsem říkal, že pro mne byl silný, to neznamená, že se se vším, co dělal, ztotožňuju. To nikoli. Ale považoval jsem ho tehdy za nejsilnější osobu. Razil cestu smíru, jakéhosi pokusu dostat na tu cestu všechny, aby se zabránilo nějakým excesům. Nad těmi pokusy požadovat okamžité volby a dávat ultimáta zvítězil názor, že to je předčasné, že to zatím nemá v ničem oporu, že to je příliš samozvané – protože se sešlo pár stovek lidí (tři sta, čtyři sta) v maličkém divadle. Tehdy zvítězil tenhle názor – založit Občanské fórum a počkat až se stane skutečným mluvčím převážné části národa a tím dostane oprávnění k nějakému ultimativnímu požadavku. Já jsem byl radikálněji naladěný a byl bych tvrdší vůči bolševikovi, který mi v roce 1951 popravil otce, ale nejdůležitější bylo na něčem se sjednotit.“⁹⁰

Politolog Petr Pithart byl schopen rychlé a přesvědčivé situační analýzy, nejlépe zachvtil skutečnost v pohybu. Vynikal věcností a formulační schopností. Doplnoval Havla, který sice byl schopen pronikavého pohledu, avšak takovou, řekl bych akademickou, formou

vyjadřování nedisponoval. Do Občanského fóra přišel až 26. listopadu, v době, kdy již byla vůdčí grémia víceméně dotvořena, a nejprve se uplatňoval ve spodních patrech právě vzniklé hierarchie. Do Havlova okruhu ho pozvedlo diskusní vystoupení 1. prosince, v němž formuloval taktiku, kterou by měla delegace Občanského fóra uplatnit při jednání s předsedou české vlády Pitrou: „Přišel jsem s tím, že Pitrova vláda musí podat demisi a že my to budeme vyžadovat. Měl jsem proto jakési argumenty... a měl jsem to zkonstruováno. To se Havlovi a dalším líbilo do té míry, že řekli: Ty budeš členem té delegace!“⁹¹ Druhou skutečností, která zajistila Pithartovi respekt a předurčila ho jako Havlova nástupce, se stalo jeho vystoupení v televizní debatě 7. prosince. Původně se v ní měli střetnout vrcholní zástupci Občanského fóra, Verejnosti proti násilí a Komunistické strany Československa. Komunistická strana se však otevřeného názorového střetu zalekla, protože nedisponovala osobnostmi s patřičnou mediální zdatností. A proto – jak vyplývá z některých svědectví – do televizního studia vyslala svého bývalého člena, později signatáře Charty 77 a exilového politologa Zdeňka Mlynáře, o jehož rychlý přesun z Rakouska se v minulých dnech postarala. Petr Pithart podporován zástupcem studentů Šimonem Pánkem čelil překvapivě ostrým názorům, v nichž Mlynář obhajoval komunistickou stranu a veřejností příkře odmítanou Adamcovu „vládu 15 : 5“. Ráno 8. prosince po příchodu do sídla Koordinačního centra sklidili Pithart a Pánek bouřlivé ovace.

Václav Havel: „Přišel Petr Pithart. Měli bychom mu všichni zatleskat za jeho statečný boj.“ (Potlesk)

Radim Palouš: „A já ještě chci, aby se zatleskalo Pánkovi.“ (Potlesk)

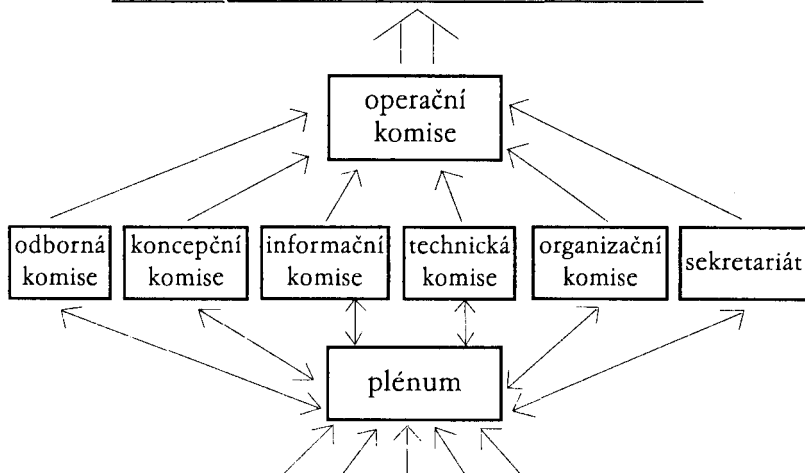
Václav Havel: „Statečně jste bojovali proti neskutečné mafii!“⁹²

* * *

Po několika dnech byla nerozlučná trojice Havel–Vondra–Křížan označena jako „páteř krizového štábu“. Každý kromě nich ve výboru OF byl pověřen nějakým úkolem, aby se – osvobození od všeho efemérního – mohli soustředit na podstatné – na politiku. V pátek 24. listopadu se uskutečnil první pokus o organizační reformu, jehož účelem bylo vybudovat systém, podle kterého by se do několika orgánů rozčlenil dosud nestrukturovaný výbor OF, do něhož živelně přibývali noví a 1.0ví aktivisté. Motivy této vůle k řádu byly v zásadě dva: 1. ustavením komisí vybudovat systém koryt a příkopů, kterými by byla odváděna personální energie kumulující se od prvních dnů kolem jádra; 2. racionalizovat vnitřní strukturu a přivést hnutí

k větší výkonnosti. Zmíněné tendence se odrážejí v prvním pokusu o schéma, které bylo ještě velice jednoduché, protože pouze odráželo stav v prvních revolučních dnech:

1. SCHÉMA POLITICKÉHO ROZHODOVÁNÍ

Jak je patrné, z horizontální linie se vymykala komise operační, kterou tvořila „páteř“ doplňovaná podle potřeby aktivisty z ostatních komisí. Byl pro ni vyhrazen úkol ryze aktuální – připravovat scénář odpoledních manifestací na Václavském náměstí a Letenské pláni, což v zásadě znamenalo činit aktuální politická rozhodnutí (sestavit znění hlavního projevu) a stanovit kdo, v jakém pořadí a s jakým akcentem vystoupí (zkontrolovat, příp. ovlivnit obsah projevů). Pokus o zavedení řádu pokračoval až do ranních hodin 25. listopadu. Kolem půlnoci byly výsledky diskuse fixovány do složitějšího schématu, které si v následujícím období (do 11. prosince) podrželo svoji platnost. Původní horizontální nestrukturovaná „anarchie“ výboru OF se převrátila v trojstuňovou vertikální „hierarchii“. Na vrcholu stánu „krizový štáb“ (zpravidla do 10 lidí). Pod krizovým štáblem působila jako filtr a ocnranný polštář „akční skupina“, na jejíž práci se podílelo kolem čtyřiceti aktivistů. Její kompetence nebyly stanoveny, proto můžeme mluvit pouze o trsu činností, které vykonávala: skrze ní se vstupovalo do krizového štábu (s nímž byla personálně úzce propojena); působila jako jeho výkonný orgán; informovala jej o záležitostech, o nichž se domnívala, že by se jimi měl zabývat; sama řešila ty, které by krizový štáb odváděly od soustředění na priority; di-

strbuovala úkoly jednotlivým komisím. Její funkce byla podvojná – organizační a ochranná.

Nejnižší složkou hierarchie bylo „plénium“, které doposud fungovalo jako nestrukturované širší společenství aktivistů Občanského fóra. Pozorujeme důležitý jev, který má právě zde svůj počátek. Zavedení a reformování vnitřní struktury nebylo vždy totožné s demokratizačními tendencemi hnutí, které se stále důrazněji ohlašovaly. Někdy bylo odmítavou reakcí na ně, jindy jejich korektivem. Odtud pramenila kritika těch, kteří se nechtěli smířit s oligarchizací hnutí. Ve své podstatě však nebyla původní otevřenost demokratičnosti, ale spíše regulovanou anarchií, kterou se užuž chystal vystrnadit řád, jenž by jednoznačněji hierarchizoval přístup k moci.

S výhradami proti uzavírání rozhodujících grémií nejčastěji vystupoval signatář Charty 77 a nezávislý ekologický aktivista Ivan Dejmala: „Skupina lidí, která měla bezprostřední přístup k informacím, se pomalu ale jistě začínala vzdalovat lidem, kteří tvořili plénium a kteří přišli upřímně s něčím pomoci. Přicházeli tam se svými zkušenostmi a se svým programem. A najednou vlastně během devíti dnů, někdy ve středu 29. listopadu, se to ustříhlo, a pak už se jenom oznamovalo, že bude svoláno plénium.“⁹³ Váha a důležitost pléna skutečně klesala, za bod obratu lze v přibližné shodě s Dejmalem považovat počátek vyjednávání delegace OF s federálním premiérem Adamcem. Plénium přestávalo být poradním orgánem, jehož vliv na politická rozhodnutí byl v období velkých manifestací (21.–27. listopadu) nezanedbatelný, a stávalo se tolerovaným apendixem, s kterým se snažila akční skupina či krizový štáb čas od času navázat přerušovaný kontakt a potvrdit si tak svou výlučnost.

Koordinální centrum – návod k použití

Uspořádání ze sklonku prvního týdne bylo pod vlivem rozličných neformálních aktů postupně fixováno. Po prvních improvizovaných rozhodnutích následovala vůle k systematizaci. Společně s prvními náčrtly politických trajektorií začala vznikat také schémata vnitřního uspořádání. Teorie doháněla praxi. Většinou marně, jak později připomněl Pithart: „Pokud jde o tu strukturu, o tu se nesmírně dbalo, ale zůstává otázkou, co bylo v lidských možnostech. Ivan Havel... byl pověřen, aby neustále rýsoval schémata vnitřní struktury KC OF. My jsme z toho byli vždy nešťastní, protože sotva jsme jakžtakž pochopili to, co narýsoval před pěti dny, tak jsme se museli učit něco nového. Stejně jsme tušili, že to nebude dokonalé a že nedokážeme,

aby to fungovalo.⁹⁴ Ivan Havel vytvořil prvního „organizačního pavouka KC OF“, který byl distribuován na zasedání akční skupiny 29. listopadu. Havlovo schéma bylo snahou o znázornění daného stavu, nikoli pokusem o jeho ideální vyjádření a poskytuje dobrou představu o tom, jak Koordinační centrum na přelomu listopadu a prosince fungovalo.

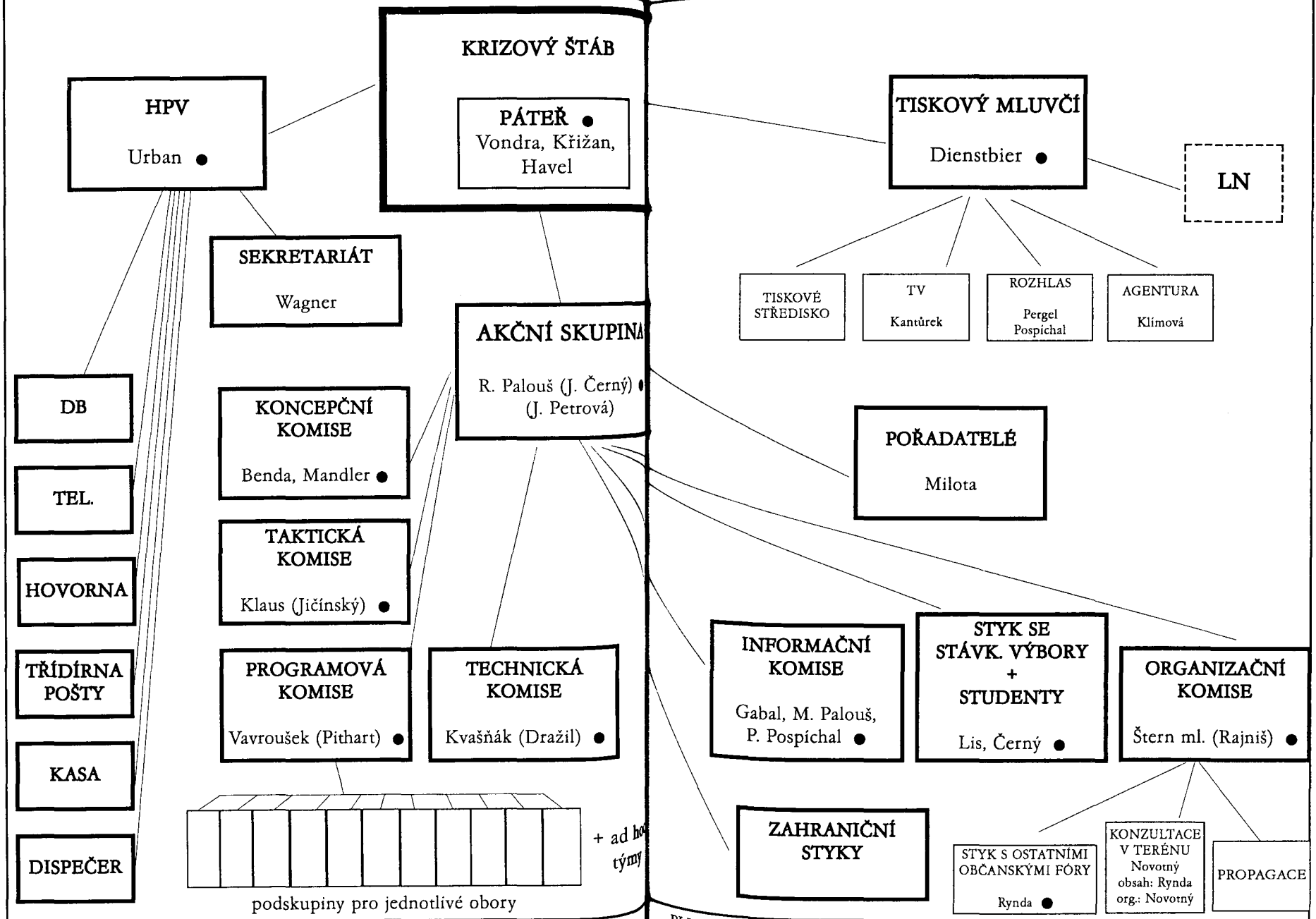
Hlavou pavouka je krizový štáb (jehož neměnnou součástí byla „páteř“); „tělem“, v němž dochází k transformačním procesům, je akční skupina; pavouk má mnoho údů a chapadel – správní centrum se sekretariátem, tiskovou sekci a četné komise. Je v něm fixována revoluční struktura, neboť centrem je velká a zvýrazněná hlava, zatímco plénium je rozptýleno do jednotlivých údů. Ve schématu měl najít každý své místo: náplň práce a linie styků jsou určeny pouze pro údy, pro hlavu a tělo je vymezeno nespécifikované polyvalentní pole působnosti.

Pouze v krizovém štábu se vytvářela skutečná politika OF, tato slova zaznívala z úst kritiků ještě dlouho poté. Avšak zjednodušené tvrzení, že hlava s tělem uzurpovaly veškerou moc a ostatní orgány odsunuly do bezvýznamnosti, není vyčerpávající. Na jedné straně pozorujeme značnou personální promiskuitu – zejména v akční skupině se okrajové složky hnutí mnohonásobně protínaly a vrstvily. A na druhé straně zaznamenáváme evidentní proces delegování či spontánní distribuci moci do všech úrovní hnutí, neboť pole moci se otevřelo do všech stran. Komise obsadily všechny vstupy i východy, vtoky i výpusť; bude třeba zkoumat, jak si počínaly, především ty výkonné, např. komise pro styk se stávkovými výbory a místními OF (tzv. výjezdové skupiny), komise organizační a komise programová. Koncepční komisi, do které měli být podle Ivana Havla soustředěni všichni úzce stranicky uvažující aktivisté s vůdcovskými ambicemi, připadla marginální role; neuplatnila se rovněž komise taktická (odborná).

Vůdčí grémia se od základny hnutí výrazněji odštěpila ve dnech 4.–10. prosince, kdy bylo Občanské fórum vtaženo do hry o moc. Strategický rámec vnější kontroly moci – o němž jsem pojednal v první kapitole – se rozpadal a Občanské fórum muselo krýt svou narůstající váhu konkrétním politickým ziskem. V těchto chvílích se krizový štáb a akční skupina (ať už dohromady nebo zvlášť) uzavíraly, aby se mohly soustředit na promyšlení a přípravu nástupu představitelů Občanského fóra do vládních funkcí. V krizovém štábu se sbíhaly aktuální informace a vytvářela politická rozhodnutí, která byla zpětně distribuována (většinou formou ústních referencí) do okruhu zhruba tří až čtyř desítek aktivistů na úrovni akční skupiny; ovšem ani toto užší společenství – nazvané mezi 5.–9. prosincem „rozšíře-

ORGANIZAČNÍ PAVOUK KOORDINAČNÍHO CENTRA

OBČANSKÉHO FÓRA (PRAHA)

PLÉNUM JSOU VŠICHNI ČLENOVÉ SKUPIN A KOMISÍ OZNAČENÝCH ●

PLUS ZÁSTUPCI VŠECH OSTATNÍCH SKUPIN

ným krizovým štábem“ – nevytvořilo homogenní celek, ale spíše imobilní, personálně proměnlivý oponentský sbor. Plénum bylo informováno selektivně, s větším časovým odstupem od přijatých rozhodnutí, a tudíž víceméně nahodile a nespojitě. Bylo odstaveno na vedlejší kolej.

Proměnlivou strukturu, jejímž pevným bodem a středem bylo Havlovo jádro, není snadné popsat. Každé schéma je do určité míry zavádějící, a proto zde otevírám vějíř konkrétních vyjádření, jakýsi deník, který přibližuje dobovou atmosféru v jejích situačních kontroverzích.

Václav Havel, 5. prosince:

„Říkám-li ‚my‘, tak tím myslím ten krizový štáb plus další, kteří se kolem něj motají. Zdálo se mně, že ty naše organismy, ta naše grémia nějak bobtnají. Něco má deset lidí, druhej den šedesát a třetí den dvě stě a vyprodukuje to ze sebe něco menšího a operativního a to za dva dny zase nabobtná a tak to jde donekonečna. A tady je bezvadný, že tyto místnosti mají svůj omezený počet sedadel, takže akční komise nemůže mít víc jak pětadvacet členů, který se můžou vyměňovat pochopitelně každéj den různě. A budou tam přicházet lidé se zprávami a odcházet. Tento sál má šedesát míst a plénum tedy nemůže mít víc než šedesát členů. Krizový štáb má osm míst. Navrhuji, aby měl vždycky jen pět členů, každéj den jinejch třeba, s tím, že ta ‚páteř‘ bude v něm nějak přítomná a ty tři křesla jsou pro ty, co tam budou přicházet a odcházet.“⁹⁵

Radim Palouš, 5. prosince:

„Tak prosím! Ostatní laskavě opusťte tuto místnost. Nebudete se na mě zlobit, když si vzájemně jenom pohledem zkontrolujeme, zda jsme tady jenom ti, co sem patří?“

Václav Havel:

„Nejsme akční skupina!“

Radim Palouš:

„Nejsme akční skupina, jsme rozšířená krizová skupina krizového štábu. (Z místnosti odcházejí poslední nepovolané osoby.) Tak jedeme.“⁹⁶

Radim Palouš, 5. prosince:

„Je jedna velice napjatá situace a tohleto bude asi dost dlouho trvat. Venku jsou lidé, kteří měli přijít sem od pěti hodin na plénum. Už čekají přes půl hodiny. Pravděpodobně se na ně vůbec nedostane. Prosil bych Jirku Křížana, aby šel ven a nějak jim vysvětlil – po-

něvadž už včera chtěli, aby bylo více času pro plénum –, že se dneska nesetkáme, že se setkáme až zítra v pět hodin zde. A pokud možná – aniž bys cokoliv desintimoval – je uklidnil a poprosil o prominutí.“

[...]

Jiří Křížan:

„Já jsem tam oznámil tedy, že plénum bude až zítra. Omluvil jsem se. Bylo to přijato s pochopením. Nicméně mě poprosili, abych se zeptal, zda jim nemůžeme dát jenom obecnou informaci o tom, co bylo u Adamce. Já mám v úmyslu, jestli to schválíte, jim říct, že je prosíme, aby vydrželi do půl osmé, kdy je tiskovka.“

Václav Havel:

„Můžeš jim říct, co bude na tý tiskovce, možná už.“

Pavel Rychetský:

„Můžeš jim říct, že došlo k rozporu a že není vyřešeno –“

Václav Havel:

„– a že prostě jednání byla vzrušená, intenzivní a budou zítra dopoledne pokračovat.“

Radim Palouš:

„Toto, toto, toto.“

Jiří Křížan:

„A ten ‚rozpor‘ tam říct. To ne?“

Vladimír Hanzel:

„Byla přerušena a nejsou dokončena jednání.“

Václav Havel:

„Jednání nejsou dokončena.“

Jiří Křížan:

„A říct, že vznikly nečekané okolnosti?“

Petr Pithart:

„Ne. My jsme slíbili, že to bude identické s tím Pavlovým komuniké.“

Jan Štern ml.:

„Ale tam nejsou novináři, tam jsou naši lidi.“

Jiří Křížan:

„Ale tam je spousta všelijakejch –“

Jan Štern ml.:

„Dobře, tak řekněte, že došlo k rozporu, který bude řešen zítra, no.“
(Projevy nesouhlasu doprovázené rozličnými návrhy.)

Jiří Křížan:

„Ano. Já už vím, co řeknu. A ještě se tam ptají různý lidi, že měly být kromě pléna různé podkomise, například ty jsi měl mít nějakou. Že dneska nebude nic? Takže zítra v pět hodin plénum? Ano.“⁹⁷

Václav Havel, 6. prosince:

„To je pytel blech, tohle! Zamkneme se jako ti, co volej papeže, to konkláve.“⁹⁸

Radim Palouš, 6. prosince:

„Václave, já mám teď jednu nutnou operativní věc. V 15 hodin začíná v zasedačce akční skupina, kterou nebudu už zase rozpouštět a vyhánět ven. Navrhuji, aby ti, co pracují tady dál, zůstali v této místnosti v nějakém užším složení. Já tam v akční skupině budu pokračovat v jednání, máme spoustu velice důležitých věcí. Potom v 17 hodin musí být plénum, nemůžeme ho zase jen vypudit ze dveří. Já si to vezmu na starost a tady může zůstat tolik lidí, kolik budeš chtít.“⁹⁹

Václav Havel, 7. prosince:

„[Akční skupina] má smysl jen tehdy, bude-li mít permanentní složení. Nebude-li jakýmsi průchozím domem, protože potom ztrácí smysl a přestává být operativní. A musí pracovat krizový štáb, který je posléze podezírán z toho, že dělá cosi bez této akční skupiny. Neprojednává se jedna věc, druhá, třetí, ale projednávají se některé už projednané prostě proto, že u toho jejich předchozího projednání nebyl ten, kdo to tady jako naléhavost žádá nebo sděluje. Akční skupina by měla mít permanentní složení, nemusí tady permanentně sedět, může tu sedět jednou denně, ale musejí sem přijít všichni ti, který sem patří, a nemůžou bejt někde jinde – a přijít druhý den a říkat: Jak to, že tamto jste zkazili?! A proč jste udělali toho předsedou vlády a ne tamtoho?! A proč jste byli na Hradě nebo nebyli na Hradě?!“

Radim Palouš:

„Pozorujete, že i při tomto zasedání neustále fluktuují lidi sem, ven, dovnitř, ven, takže to, co se řeklo před pěti minutami, někteří už nevědí. Takže nejenom, že sem nechodí vždycky ti, kteří sem patří – ačkoliv existuje seznam a ačkoli jsme rozdělení do komisí –, nýbrž že během tohoto zasedání běhají lidi sem a tam. Není možno zřejmě v dané situaci, aby tomu tak nebylo. Je to možno omezovat, ale není možno zcela, poněvadž jsme zachytitelní jinými důležitými věcmi jenom na tento okamžik, jenom na tuto chvíli a pak se děje to, že ta práce je takhle rozplízlá a otázky se neřešej systematicky. Ode dneška se začíná pořizovat zápis.“

[...]

Petr Pospíchal:

„Byly tady takový návrhy, aby ta akční skupina zasedala permanentně. Jaksi zcela permanentně to není možné, to je jasný, to by se zase odcházelo, přicházelo. Ale musí zasedat často. V minulých dnech byla samozřejmě kritika proti uzavřenosti toho jednání. Myslím si, že to

je vyřešený, že to všichni chápeme. Ale k tomu, abychom měli jakési vliv a byli v neustálém spojení s krizovým štábem, tak tu musíme sedět ne jednou denně – vývoj událostí nejde po hodinách, ale po minutách – musíme tu sedět několikrát denně na kratších setkáních.“

[...]

Václav Benda:

„Navazuju na Petra Pospíchala a na Vaška [Havla]. Necht' se jaksi plénum zruší nebo necht' se jaksi plénum přesně definuje. Ale bylo by velmi žádoucí, kdyby lidi z akční skupiny chodili na to plénum. Třeba jak jsme tady seděli včera, tak tam jaksi kromě Radima [Palouše], který to řídil, a kromě mě, který jsem měl nějaké informace, prakticky seděli lidi úplně odjinud – a vyvolává to disharmonie.“¹⁰⁰

Václav Havel o tom, kdo se za OF zúčastní jednání politických stran a hnutí u kulatého stolu, 8. prosince:

„A Saša Vondra a Jirka [Křižan]. To je páteř krizového štábu, kterej to tady vede od začátku celý. Já chci všude vás. Petře [Miller], měl bys jet s náma taky tam. Proč tě tam nedali? Kdo tě tam nedal vlastně? Pojď, posaď se sem, budem se držet spolu a pojedem tam. My musíme držet pohromadě – Saša, Jirka, ty, já a Petr Píthart – a zachraňovat, co se dá.“¹⁰¹

Daniel Kroupa, z návrhu K postavení pléna, 8. prosince:

„Na jednání pléna dne 8. prosince byla vznesena řada výhrad k postupu a chování rozhodujících grémií vůči tomuto shromáždění. Jednou k němu přistupují jako k rozhodujícímu orgánu OF, sdělují mu důvěrné informace a nechají je rozhodovat o záležitostech nejvyšší důležitosti, podruhé je ignorují a potřetí obtěžují bezvýznamnými technickými podrobnostmi, které nejlépe vyřeší jedinec. Když si na to účastníci pléna stěžují, odpovídají členové grémií omluvou, že jsou příliš zaměstnaní, přepracováni, a apelují, aby jim byla poskytnuta důvěra. Takové omluvy však nedělají dobrý dojem, protože odhalují nedostatečnou organizaci práce, neujasněné kompetence a pravomoci. Zdá se, že alespoň ve vztahu k plénu je naléhavé tyto věci řešit, jinak budou komplikovat a diskreditovat jednání OF.“¹⁰²

Radim Palouš, 9. prosince:

„Ve čtyři hodiny zároveň začne plénum. Je mírně nasraný, ale snad jsme je upokojili včera.“

[...]

Václav Havel:

„S někým jsem – teď už nevím s kým – o tý schůzi toho pléna mluvil a řekl jsem: Ať tomu plénu je vysvětlena jedna věc. Že plénum se nemů-

že cítit bejt bařtipánem, který sem přijde v pět a teďkon chce, aby všichni skládali účty. My tady všichni pracujem čtyřicet hodin denně a to plénum prostě přijde – každé si ohřívá svou polívčičku někde, každé do televize a do rádia a dělá propagandu té či oné své skupině. A někteří makají a dělají smysluplnou práci pro Občanské fórum. Nicméně nemůžou v pět přijít a teďko říct: ‚Tak skládejte účty!‘ Když my zrovna mluvíme s předsedou vlády nebo s tímhle, tak oni musejí počkat, jako čekají ti novináři. Všechno jim vysvětlíme, všechno jim řekneme, všechno s nima prodebatujeme, ale musejí obětovat aspoň to, že na nás počkají, až budeme mít čas. Od půlnoci do rána jsme schopný jim všechno vysvětlovat, všechno s nima debatovat. Ale ne hodinu, že oni sem přijdou jako bařtipáni v pět hodin a řeknou: ‚Skládejte účty!‘ To je vyloučený prostě!“¹⁰³

Z deníku Radima Palouše, 10. prosince:

„Od 22 hodin plénum. Rozhodnuto přetvořit organizaci OF. Konflikt s Ivanem Dejmallem. Doma v půl jedné.“¹⁰⁴

Časný odchod otce-zakladatele

V neděli 10. prosince vznikla federální vláda v souladu s intencemi Občanského fóra. Sedm jeho ministrů tvořících pouhou třetinu federální vlády se může zdát málo, ale v tomto případě se jednalo o přelomový politický zisk. Nástup několika předních představitelů Občanského fóra do vysokých státních funkcí naznačoval trend následujících měsíců – postupné, ale rychlé dobývání dalších pozic. Občanské fórum vítězilo, ale odvrácenou stranou úspěchu bylo zvýšené napětí v jeho řadách. Podrážděnost se projevovala dole i na vrcholu hierarchie. Na bránu pražského Koordinačního centra navíc začínala klepat místní občanská fóra. Souběh těchto tendencí vyústil v pokus o reformu – o nahrazení ad hoc ustaveného revolučního tělesa demokratickým hnutím se širokou teritoriální působností. To byl úkol, který svou náročností značně přesahoval dosavadní improvizovanou praxi – tvrdý oříšek pro Havlova nástupce v čele Koordinačního centra.

Centrum pocítovalo bytostnou potřebu zachovat samo sebe v podobě revolučního jádra, kterého se demokratizace nedotkne, a když, tak jen v omezené míře. Projevilo se to už 11. prosince při vytváření rady KC OF. Kontinuita moci a odpovědnost za výsledek rozehrané partie byly stěžejní. Vysvítá to z Havlova úvodního komentáře k navrhované reformě, který jsem zařadil do předchozí kapitoly. Havel si nepřál, aby byla rada volena podle demokratických pravidel, ale aby byla jmenována na základě vzájemné známosti a důvěry. O jejím složení – měla

být patnáctičlenná – rozhodli Havel a Pithart. Havel do ní jmenoval studenta Šimona Pánka, hudebního publicistu Jiřího Černého (jako jeho náhradníky Ladislava Kantora a Miroslava Masáka), nezávislého novináře Ivana Lampera, filosofa Radima Palouše, ekonoma Václava Valeše, ústavního právníka Zdeňka Jičínského a doporučil, aby jedno místo v radě obsadil zástupce dělníků. Pithart jmenoval kybernetika Ivana Havla, novináře Petra Kučeru, katolického kněze Václava Malého, ekologu Josefa Vavrouška a politické aktivisty Ladislava Lise, Jana Šterna ml. a Jaroslava Šabatu. Havel také rozhodl o svém následníku v čele KC OF – Petru Pithartovi, kterého obdařil svou „absolutní důvěrou“. Vzniklo neformální grémium osobností „vybavené velkou osobní důvěrou a na ní založenou i velkou pravomocí“ (V. Havel: *Moc bezmocných*).

Způsob jmenování rady a její složení odpovídaly tomu, jak se před čtrnácti dny formovala akční skupina – jako vybrané množství aktivistů, kteří kroužili v těsné blízkosti jádra. Od Havlova odchodu z Koordinačního centra do jeho nástupu na Hrad (10.–29. prosince) existovala v Koordinačním centru dvě jádra (Havlovo a Pithartovo), která se občas prolínala. Po vyhlášení prezidentské kandidatury se Havel s Křížanem a Vondrou stáhli z Koordinačního centra a zasedání rady se zúčastňovali jen v případech, které se týkaly prezidentské volby. Paralelně s „páteří“ působil triumvirát ve složení Petr Pithart, Petr Kučera a Ivan Havel, který se vyloupl z rady s „právem rozhodovat samostatně o důležitých věcech“. „Tři zmocněnci“¹⁰⁵ – tak byl triumvirát oficiálně představen prvnímu sněmu KC OF 23. prosince – nahradili pak bývalé jádro krizového štábu, které se koncem prosince 1989 stalo zárodkem sboru poradců prezidenta republiky Václava Havla.

Je patrné, že horní část hierarchie KC OF žádnou zásadní transformací neprošla, v podstatě byla pouze potlačena revoluční terminologie, jak přiznal Pithart, když oznámil, že snahou těch, kteří reformu připravili, bylo „opustit žargon revolučních dní – ty krizové štáby a akční skupiny, to všechno jsme se snažili nahradit běžnými, pokud možno ne úplně ošoupanými českými jmény“.¹⁰⁶ Jinak tomu ovšem bylo s dolní částí hierarchie. Plénum bylo přeměněno na „sněm KC OF“, který se měl za účasti tří zástupců každého krajského OF scházet jednou týdně. Sněmu byl přiznán statut nejvyššího orgánu KC OF. To byl významný zásah do vnitřního ustrojení hnutí – místní, okresní a krajská OF mohla uplatňovat své zájmy a stupňovat svůj vliv na Koordinační centrum. Začal složitý demokratizační proces. Mezi formálně demokratickým uspořádáním a nedemokratickou politickou praxí však zela trhlinka. Pokus o reformu ji nemohl zacelit, naopak zvýraznil ji a učinil z ní skutečný problém, který poznamenával v následujících měsících politickou praxi Občanského fóra jako politického hnutí.

Následující přehled nám pomůže nahlédnout do reálného stavu věci v rozhodujícím grémiu KC OF v druhé polovině prosince.

SCHÉMA 1
<p>Složení rady jmenované 11. prosince Havlem a Pithartem:</p> <p>Šimon Pánek, Jiří Černý (Ladislav Kantor, Miroslav Masák), Jiří Křížan, Alexandr Vondra, Ivan Lamper, Petr Pithart, Zdeněk Jičínský, Radim Palouš, Václav Valeš, Aleš Vančura, Ivan Havel, Ladislav Lis, Petr Kučera, Václav Malý, Jan Štern ml., Jaroslav Šabata, Josef Vavroušek – [19]</p>
<p>Účastníci schůzí rady KC OF podle dochovaných zápisů – 15. prosince. Kurzívou uvedeni jmenovaní členové rady:</p> <p><i>P. Pithart, J. Vavroušek, J. Štern ml., Š. Pánek., I. Havel, A. Vondra, L. Lis</i> – [7] I. Gabal, P. Nauman, V. Benda, J. Petrová, P. Burian, O. Veverka, P. Oslzlý, J. Kořán, V. Jablonský, I. Rynda, L. Szigeti, J. Budaj, R. Battěk, J. Skalník, Z. Rajniš – [15]</p>
<p>Účastníci schůzí rady KC OF podle dochovaných zápisů – 18. prosince. Kurzívou uvedeni jmenovaní členové rady:</p> <p><i>P. Pithart, I. Havel, Z. Jičínský, A. Vondra, V. Havel</i> – [5] B. Doležal, I. Gabal, J. Langoš, T. Louženský, J. Bok, I. Dejmal, B. Kučera, J. Bartončík, S. Kukrál – [9]</p>
<p>Účastníci schůzí rady KC OF podle dochovaných zápisů – 19. prosince. Kurzívou uvedeni jmenovaní členové rady:</p> <p><i>V. Malý, P. Pithart, J. Štern ml., I. Havel, J. Vavroušek, R. Palouš, P. Kučera</i> – [7] K. Srp, V. Wágner, I. Fišera, P. Nauman, J. Kořán, Z. Rajniš, V. Žák, J. Petrová, P. Uhl, A. Šabatová, V. Benda, P. Rychetský – [12]</p>
<p>Účastníci schůzí rady KC OF podle dochovaných zápisů – 21. prosince. Kurzívou uvedeni jmenovaní členové rady:</p> <p><i>J. Štern</i> – [1] P. Pospíchal, V. Benda, A. Marvanová, M. Kvašňák, P. Burian, P. Rychetský, J. Oberfalzer – [7]</p>

SCHEMA 2
Složení rady schválené sněmem KC OF 23. prosince:
I. Havel, P. Kučera, P. Pithart, R. Palouš, Š. Pánek, J. Štern ml., Z. Jičínský, A. Vančura (J. Křížan, A. Vondra), V. Benda, I. Fišera, Z. Kotrlý, L. Lis, P. Muraško, M. Palouš, J. Petrová, P. Pospíchal, Z. Rajniš, P. Rychetský, K. Srp, J. Šabata, K. Štindl, M. Tyl, P. Uhl, J. Urban – [26]
Účastníci schůzí rady KC OF podle dochovaných zápisů – 27. prosince. Kurzívou uvedeni zvolení členové rady:
<i>J. Štern, P. Kučera, R. Palouš, J. Vavroušek, I. Havel, Z. Rajniš, L. Lis, M. Tyl, J. Urban, A. Vančura</i> – [10] I. Lamper, P. Suchý, J. Kopecký, M. Žantovský – [4]
Účastníci schůzí rady KC OF podle dochovaných zápisů – 28. prosince. Kurzívou uvedeni zvolení členové rady:
<i>P. Kučera, J. Vavroušek, J. Štern ml., R. Palouš, I. Havel, Z. Rajniš, P. Rychetský, P. Uhl, I. Fišera, L. Lis, V. Benda, A. Vondra</i> – [12] P. Naumann, J. Exner, I. Rynda, Kozelka, J. Bok, P. Burian, J. Oberfalzer, J. Borecký, Vojšta – [9]
Účastníci schůzí rady KC OF podle dochovaných zápisů – 30. prosince. Kurzívou uvedeni jmenovaní členové rady:
<i>P. Pithart, R. Palouš, J. Štern ml., J. Vavroušek, P. Kučera, Š. Pánek, Z. Jičínský, I. Havel, J. Šabata, P. Rychetský, I. Fišera, M. Tyl, V. Benda</i> – [13] O. Veverka, P. Burian, Bičkovský, Kotásek, I. Gabal, V. Mikule, V. Klaus, R. Češka, E. Mandler, Kopecký, D. Kroupa, K. Stome, M. Vorlová – [13]

Jak je patrné z prvního schématu, rada KC OF ve složení jmenovaném 11. prosince nikdy nezasedala v plném složení. Z celkového počtu 19 členů se jich nejvíce sešlo 7! Schůzí se zúčastňoval mnohem širší okruh aktivistů. Ani nedemokraticky vytvořený orgán neodpovídal reálnému rozložení sil a vztahů v horní části hierarchie Koordinačního centra. Pokus o jmenování grémia osobností selhal ve svém počátku – Koordinační centrum překypovalo personální energií, která vždy vytvářela přebytek. Vezmeme-li na vědomí některé

změny (nahrazení byli např. ti, co odešli do státních struktur), můžeme říci, že do rady pronikla někdejší akční skupina, doplňovaná neustále o nové a nové tváře – přátele, spolupracovníky, známé, známé známých atd. Mnoho lidí chtělo „být u toho“. Poprvé byla rada volena dne 23. prosince. Sněm, který se jako nejvyšší orgán hnutí teprve hledal, ovšem členy rady nevybral, pouze potvrdil kandidáty navržené představiteli Kordinačního centra. Ve druhém schématu vidíme, že účast na zasedáních rady tentokrát více odpovídala jejímu složení. Avšak ani v tomto případě se rada nikdy nesešla v plném složení. Na žádné ze sledovaných schůzí dokonce nebylo dosaženo účasti nadpolovičního počtu jejích řádných členů! Stejně jako v předchozím případě zaznamenáváme poměrně velký počet účastníků schůzí, kteří nebyli řádnými členy rady. Revolučnost měla jednoznačně navrch nad proklamovanou demokratizací a byrokratizací.

Po akční skupině zdědila rada celý vějíř neduhů a problémů. Na sklonku roku 1989 cítil Petr Pospíchal potřebu znovu na ně upozornit. Ve svém „půlnočním náčrtu“¹⁰⁷ (často zůstával ve Špalíčku přes noc) vycházel ze skutečnosti, že rada nefunguje, jak by měla. O mnoha závažných věcech se např. rozhoduje už v sekretariátu: „V kanceláři rady by se... přes den měly rozhodovat jen věci neodkladné, členové rady by tedy byli více nuceni na její zasedání docházet, protože by věděli, že v kanceláři rady žádného zásadního rozhodnutí nedosáhnou.“ Sama práce rady je poznamenána nedostatky – diskuse je špatně řízená, rozvláčná, nemá pevný program, rozhodování není operativní, na schůze chodí kdekdo, není pořizován zápis.

Na nový problém spojený s fungováním rady upozorňoval už v druhé polovině prosince Ivan Dejmal – seismolog vnitřních mocenských přesunů v Koordinačním centru. Po 10. prosinci se v radě postupně začaly objevovat dosud neznámí aktivisté, kteří zaujali místa v „sekretariátu“ („kanceláři“) a dalších správních funkcích a začali získávat vliv i v politickém rozhodování. „V těch orgánech začali převládat lidé, kteří nepřišli z opozice. A tito lidé jako celek si tam začali systematicky zvát k práci další a další své známé, což je pocho-pitelné. A ostatní, kteří do této doby pracovali v opozici, byli od vlastní práce v Koordinačním centru neustále odsouváni.“¹⁰⁸ Dejmal se těžká smířoval s tím, že klesá význam opozičních skupin, které vznikly a působily v nelehkých podmínkách před listopadem 1989. Věřil, že ty z nich, které se v posledních měsících profilovaly politicky, mohou uplatnit svůj program, svou představu o budování jiné společnosti. Opozičním skupinám se však v druhé polovině 80. let nepodařilo vytvořit akceschopný organismus, který by se etabloval jako politická síla. Tou bylo nyní Občanské fórum. V předchozí ka-

pitole jsem ukázal, že společně s ním vznikla nová politická kvalita, nebylo (a nemohlo být) pouhou koalici předlistopadových opozičních formací. Mísení lidí z opozice s lidmi z „šedé zóny“ a tzv. struktur, které nesl Dejmal s nelibostí, bylo nevyhnutelné. Nenadálý a úplný kolaps komunistického režimu vedl k tomu, že Občanské fórum považovali za své zástupci rozličných sociálních vrstev a profesních skupin, reprezentujících partikulární představy, strategie a zájmy, které měly v kynoucí hmotě rodícího se politického hnutí postupně vykvasit.

* * *

Václav Havel – stále považovaný za vůdčí osobnost hnutí – docházel na schůze rady jen výjimečně, Občanskému fóru se vzdaloval i odcizoval. O několik let později charakterizoval Pithart jeho secesi těmito slovy: „Václav Havel po 10. prosinci odešel, ale zůstal zároveň v budově. Ve Špalíčku se vytvořilo jedno patro, jakási nepřístupná zóna, a to mnoho lidí vnímalo strašně úkorně. Tam se prostě nesmělo! I já jsem ho tehdy viděl tak jednou za dva tři dny. A pak se Havel odstěhoval, ukryl se do ateliéru Josky Skalníka u Riegrových sadů. To už úplně zmizel a tam jsem byl jako jeho zástupce snad jednou nebo dvakrát. Havlův odchod byl pocíťován jako velká ztráta, s čímž se mnozí lidé nedokázali vyrovnat, protože Havel byl opravdu nepostradatelný a najednou byl pryč.“¹⁰⁹

Kapitola IV

Zápletka: na hranici mezi nepolitickým a politickým pojetím moci

„... revoluční politika není uvažováním o prostředcích.“

FRANÇOIS FURET¹¹⁰

Byl „listopad '89“ revolucí nebo nebyl? Často kladená otázka je zavádějící, protože odpověď – ať už kladná nebo záporná – nic podstatného nesděljuje. Měli bychom se raději ptát, do jaké míry byly v událostech přítomny revoluční prvky? Kolik revolučnosti bylo vepsáno v gestech a činech aktérů? Namísto popisu obecných znaků bychom měli proniknout do nitra dění; nesnažit se o abstraktní pojmový obraz, ale zkoumat ideologii a politiku; neusilovat o komplexní srovnávací analýzu po vzoru politologických typologií; hypertrofovaná teorie nevede ke koncentrovanému poznání, spíše je zmnožuje a rozředuje svým vlastním diskurzem.

Rámec „listopadu '89“ je revoluční: lidé zaplavili ulice a náměstí, společnost se vymanila ze sevření totalizujícího státu, sociální pohyb vyústil v systémové politické, ekonomické a sociální změny. Avšak – a zde vidím klíč – státisícové mítinky na náměstích nebyly projevem endogenního revolučního vědomí, jako spíše důsledkem dlouhodobého a složitého procesu inverze kolektivní mentality, který v roce 1989 mocným způsobem dynamizovalo převratné dění v okolních státech, bezprostředně a působivě medializované. Poptávka po „jiných“ informacích rostla a média bezesbytku využila své schopnosti vytvářet dominantní obraz skutečnosti. Tak se v nejostřejší možné míře vyhroutil protiklad mezi domácím „světem lži“ a okolním „světem pravdy“. V tom už byla revoluce ve virtuální podobě přítomna. Od konce roku 1988 působil jedinečný příklad nezadržitelně se valícího reformního procesu, který se tam, kde mu nebyl dán průchod, přemýkl do kolapsu. Svobodná média vytvářela a mnohonásobně multiplikovala schéma zákonitého návratu k demokracii, které nemělo alternativu (stará schémata ztratila svou dominanci). Od poloviny roku 1989 den co den předjímal blížkou budoucnost – pád komunistických re-

žimů ve střední a východní Evropě. Každá nová skutečnost do tohoto schématu zapadala, a pokud ne, pak to bylo v příkrém protikladu k dobové podobě historické nutnosti.

V rovině uchopení moci byl „listopad '89“ kompromisem. Opozice má na své straně demonstrující veřejnost, ale vládní moc není vyřazena, hraje o veřejné mínění jako její legitimní politický soupeř. Aktéři obou stran stanuli na prahu hry o moc. Čtvrtá kapitola je pokusem o dosti podrobné zmapování té krátké a zdánlivě jednoznačné cesty, která ve skutečnosti vedla různými zákrutami, v nichž se hra mezi vládní a opoziční stranou dramatisovala, zauzlovala, a tudíž skýtala aktérům více možných východisek a trajektorií. Historie se tu nepředstavuje ve statické podobě, ale jako dobrodružství okamžiku, jako poziční hra plná napětí a zvratů spočívajících v situační konfrontaci okamžitých taktik. Historie koncentrovaných událostí podobná šachové partii. Zde, v podmínkách improvizace nebylo místo pro rozvinutí dlouhodobých strategií; vrstevly se tu šťastné i nešťastné náhody, dobré i špatné předpoklady, chyby a pokusy o jejich nápravu. Nepodlehne pokušení retrospektivního determinismu (který se nám snaží namluvit, že to, co se stalo, stalo se nutně) a sledujme dění krok za krokem jako by se teprve stávalo.

Předsunutě blízky – buněčná jádra – kukaččí vejce – trojští koně

Navazuji na závěr I. kapitoly, v níž jsem upozornil na markantní rozdíl mezi postojem vůči federální a české vládě, který Občanské fórum ponechalo bez zdůvodnění. Již v pondělí 4. prosince začalo pracovat na vyrovnání rozdílu; zneklidněné výbuchem nespokojenosti po jmenování federální vlády nahlédlo, že musí disponovat odvážnějším scénářem přechodu. Komise pro alternativní vládu ustavená k tomuto účelu, v níž se nejvíce uplatnili Petr Pithart, Josef Kotrč a Zdeněk Jičínský, vypracovala jiný koncept obsazení federální vlády. Pozornost však poutala nejprve česká vláda, neboť premiér Pitra s ní spěchal a Občanskému fóru připomínal, že se zavázalo podílet se na jejím vytváření.

Krizový štáb strávil noc ze 4. na 5. prosince hledáním vhodných ministerských kandidátů, kteří by splňovali kritérium odbornosti a zároveň reprezentovali nestrannickou veřejnost. Oslovení adepti byli nabídkou vesměs zaskočení. Jak by ne! Nic netušili a najednou (třeba i uprostřed noci) se dozvěděli, že je chce Občanské fórum kandidovat do funkce ministra. Čas na rozmyšlenou neměli žádný, čekal je okamžitý improvizovaný konkurz ve Špalíčku. Havel je požádal o po-

chopení: je nutné uspokojit a uklidnit rozjitřené veřejné mínění; komunisté nesmí v české vládě dominovat s takovou převahou, jakou si ponechali ve vládě federální; výkon ministerské funkce je v tomto okamžiku spíše symbolický, resort mohou řídit zdatní náměstci; podle jeho názoru postací, když nový ministr-nestraník setrvá ve funkci alespoň týden. Jak je patrné, postrádalo rychlé a veskrze improvizované obsazování ministerstev hlubší koncepční a personální zázemí. A pokud nějaké existovalo, nevycházelo z Občanského fóra, ale nejspíše z oficiálních institucí, kde působila resortní občanská fóra a jiné zájmové skupiny. Odborné komise Koordinačního centra ustavené 24. listopadu (pokud vůbec zahájily činnost) pochopitelně nedospěly k vytvoření stínové vlády, ani se o to nepokoušely. O duševním rozpoložení a prvních pocitech ministerských kandidátů vypovídá vystoupení Dagmar Burešové na poradě rozšířeného krizového štábu 5. prosince večer, krátce po svém jmenování ministryní spravedlnosti. Naléhavě vyzývala někoho z přítomných, aby se stal jejím prvním náměstkem: „Já nevím, jak řídit ministerstvo, je to pro mě úplně cizí resort, je to pro mě skutečně spojené s velkými obtížemi!“¹¹¹

Občanské fórum narychlo přebíralo odpovědnost za složení části české vlády, ačkoli o tom před několika dny vůbec neuvažovalo. Nyní nemohl bez jeho posvěcení do vlády vstoupit žádný nestraník, a vlastně ani žádný člen nekomunistické politické strany. Do Špalíčku se spěchali představit oba kandidáti bez politické příslušnosti nekontaktovaní Občanským fórem – Pavel Klener (ministr zdravotnictví a sociálních věcí) a Vlasta Štěpová (ministryně obchodu a cestovního ruchu). Stávkující studenty musel osobně žádat o důvěru nově jmenovaný ministr školství, mládeže a tělovýchovy Milan Adam z Československé strany socialistické, neboť studenti si přáli v této funkci Petra Pitharta.

* * *

Koordinační centrum jako celek si proměnu politického postavení OF uvědomovalo nespojitě, v odstupňovaných časových rovinách. Informace cirkulovaly rozličnými kanály, v různé kvalitě a obsažnosti. Laterna magika (od 4. prosince Špalíček stojící v dolní části Václavského náměstí) připomínaly mobilizované mraveniště. Způsobem, jakým se dařilo alespoň dočasně odpovídat nárokům zrychlené revoluční doby, byla živelná sebestrukturace a improvizovaný rozhodovací proces. Aktuální informace nebyly v hektickém prostředí ihned k dispozici všem z těch, kteří se podíleli na kolektivním rozhodování. Objevovaly se názorové různice a kontroverze způsobené odlišnou kadencí informova-

nosti. Rozhodovaly hodiny, někdy minuty. Kdo v diskusi vycházel z informací několik hodin starých, nemluvil už zpravidla k věci. Závažné proměny byly denní realitou. V tomto světle se nám kritizovaná odtrženost rozhodujících grémií od základny Koordinačního centra jeví jako jediný možný způsob, jak udržet bezprostřední kontakt s vývojem.

Jak jsem již naznačil, hnutí nemělo stálou strukturu a pevný rozhodovací mechanismus. V mezidobí zostřené vládní krize hrálo rozhodující úlohu jádro – krizový štáb. V něm se sbíhala většina vazeb a soustřeďovaly informace, tady se přijímala finální rozhodnutí. Širší grémia (rozšířený krizový štáb, akční skupina, plénum) – která jinak fungovala jako informační, personální a ochranné zázemí a poskytovala politickým rozhodnutím větší legitimitu – se stávala místem rozporů a zdoluhavého projednávání, a proto někdy byla i záměrně odsouvána na vedlejší kolej (především plénum); finální politické rozhodnutí bylo často výsledkem působení osobního charizmatu, založeného na schopnosti orientovat se v situaci, navrhnout východisko a přesvědčit ostatní o jeho správnosti; pouze tyto dispozice dokázaly vykroužit dostatečně pevnou obruč kolem společenství, jehož akceschopnost byla neustále ohrožována názorovou rozpínavostí a personální proměnlivostí.

* * *

V noci zasvěcené hledání kandidátů do české vlády byl rozhodujícím aktérem krizový štáb. Zůstal jím i ráno 5. prosince, kdy jednal se zástupci Prognostického ústavu ČSAV o otázce obsazování ekonomických resortů ve federální vládě. Od samého počátku se hovořilo o tom, že jednou z prioritních oblastí výkonu státní moci bude ekonomická reforma. Avšak ani do této oblasti, která se jevila jako nejkritičtější a obtěžkaná velkými problémy, se nechtělo Občanské fórum přetokně pouštět. V Koordinačním centru se začala formovat komise zaměřená na přípravu reformy národního hospodářství, jejímž primárním úkolem měla být kontrola ekonomické politiky přechodné vlády. Avšak politické ambice pracovníků Prognostického ústavu – zejména těch, kteří zprostředkovávali kontakt s Koordinačním centrem – byly v obecném srovnání značně vysoké. Dotkli jsme se tohoto bodu v závěru I. kapitoly. Prognostici označili sami sebe za jedinou alternativu k vládnímu pojetí reformy (tzv. přestavbě hospodářského mechanismu). Již 27. listopadu upozornil Václav Klaus v denním tisku na existenci „silné skupiny ekonomů“,¹¹² která je na vysoké odborné úrovni a v úzkém kontaktu se světovou ekonomickou vědou, a která je schopna dovést československé národní hospodářství do roku 2000 na úroveň vyspělých západoevropských ekonomik. Neúspěšný pokus o rekonstrukci fe-

derální vlády z 3. prosince posílil jejich odhodlání prosadit se prostřednictvím Občanského fóra přímo do vládních struktur. V úterý 5. prosince ráno předestřeli a prosadili v krizovém štábu taktiku postupného získávání pozic v hospodářských resortech federální vlády.

Bezprostředním impulzem ke zvýšenému zájmu o vládu federální byl podíl Občanského fóra na vytváření české vlády. Havel na to několikrát upozornil: hořekování premiéra Pitry, že bez přímé podpory Občanského fóra vládu nesestaví, nás přimělo, abychom počítali s analogickým vývojem na federální úrovni. Nepromyšlená, ad hoc formulovaná strategie doporučování neutrálních, nepolitických osobností brala za své. Nést odpovědnost za ministry, kteří nevzešli z Občanského fóra, bylo riskantní. Je přirozené, že do popředí se začali dostávat osobnosti z centra. Zástupci krizového štábu a Prognostického ústavu se 5. prosince ráno shodli na změně v přístupu, která vyplývala ze zkušenosti při spoluvytváření české vlády. Václav Havel v následujících hodinách formuloval v diskusi několik termínů, jimiž charakterizoval posun v taktice – „předsunutá hlídka“, „buněčná jádra“, „kukaččí vejce“, „trojští koně“. Co se za nimi skrývalo? Občanské fórum se pokusilo o kompromis mezi dvěma možnostmi – kontrolorskou taktikou a převzetím moci; chtělo si uchovat svou dosavadní zdrženlivost a zároveň být připraveno na další situační posuny, které se daly předpokládat. Vysunutím hlídek do vlád de facto chtělo jinými prostředky pokračovat v kontrolorské taktice. Je ovšem otázka, jakými reálnými možnostmi by disponovali jeden-dva ministři, pověřeni úkolem připravit pozdější „vpád“ opozice do vlády. Bylo by to vůbec v jejich možnostech? Takovou otázku si však nikdo nepoložil; posun byl příliš náhlý, než aby mohl být reflektován a promyšlen. Brzy se ukázalo, že taktika předsunutých hlídek byla stejně epizodická jako strategie vnější kontroly.

*Nedořešený rébus: předsunutá hlídka,
nebo vytlačování komunistů z vlády?*

„Do 15 hodin bychom měli zase jakési buněčné jádro budoucí lepší vlády, jakousi naši dobrou reprezentaci tam mít; nevystřílet sice všechny trumfy, ale kohosi tam mít, čímž by se zajišťovala kontinuita moci. Prý to chce veřejnost, je to pod jejím tlakem, proto to děláme...“

(VÁCLAV HAVEL, akční skupina KC OF, 5. prosince 11 hodin)¹¹³

Je úterý 5. prosince 13.45 hodin, právě začala porada akční skupiny. Asi dvacet účastníků má k dispozici hodinu času – na 15.00 pozval

totiž předseda federální vlády Adamec delegaci Občanského fóra k jednání. Původně se chtěl sejít pouze s Václavem Havlem, ten však schůzku mezi čtyřma očima odmítl. Vedle přípravy na jednání s Adamcem musejí ještě projednat změnu postoje Občanského fóra k české vládě, která bude jmenována v nejbližších hodinách. To je neméně akutní problém, neboť krizový štáb se – po odpolední návštěvě Richarda Sachra ve Špalíčku (viz I. kapitolu) – rozhodl revokovat kladné stanovisko k Pitrově vládě a žádat hlubší změny v jejím složení. Aby vyšlo vstříc Československé straně lidové, která požadovala vládu obsazenou z jedné poloviny nestraníky podporovanými Občanským fórem, rozhodlo se obsadit ještě ministerstvo vnitra a ministerstvo financí. Prvního kandidáta bude hledat v řadách profesního sdružení architektů a druhého mezi pracovníky Prognostického ústavu. Proto se netrpělivě čeká na příchod Vladimíra Dlouhého, který byl na ranní schůzce krizového štábu s prognostiky pověřen úkolem urychleně vypracovat seznam ekonomických profesionálů ochotných vstoupit s podporou Občanského fóra do české a federální vlády. Témat k projednání je mnoho, času málo.

Zaznamenáváme další veskrze improvizovaný krok vpřed. Občanské fórum se rozhodlo vstoupit na neznámý, dosud zapovězený terén. Vlastní personální návrhy na složení federální vlády připravit nemuselo, neboť na poslední schůzce s prvním místopředsedou Bohumilem Urbanem (4. prosince odpoledne) se o ničem takovém nemluvilo a obě strany jednaly podle původních intencí – po návratu z Moskvy sestaví vládu premiér Adamec zcela ve své režii. Jenomže nezanedbatelný podíl, který mu připadl při vytváření české vlády, přinutil ipso facto Občanské fórum, aby analogicky připravilo své kandidáty i do vlády federální. Proto také ustavilo komisi pro alternativní vládu, která nyní předložila koncepci „politického kabinetu předsedy vlády“. Představili ji Josef Kotrč (Obroda) a Petr Pithart. Havel se o ní dozvěděl až v této chvíli, zalíbila se mu a bez váhání ji přijal jako základ dalších úvah. Spočívala v jednoduché kalkulaci: nikoli federální vláda jako celek, ale kabinet složený z jejích místopředsedů bude reprezentovat poměr politických sil po zrušení ústavního článku o vedoucí úloze komunistické strany. Přesunutí klíčové formule poměru sil z celé vlády do politického kabinetu předsedy vlády se Občanskému fóru hodilo, neboť pro četná odvětvová ministerstva nemělo kandidáty, navíc se prognostici vyslovili pro rychlou integraci hospodářských resortů, a tak by nebylo produktivní většinu z nich v přechodné vládě obsazovat.

Kotrč doporučil, aby jednomu z místopředsedů byla podřízena oblast Státní bezpečnosti. Havel navrhl sféru působení dalšího: dohled nad ekonomickou reformou. Tento místopředseda by působil jako

„předsunutá hlídka“ budoucího vládního týmu Valtra Komárka. V jediné vteřině se tak sloučily dvě představy, které vznikly v rámci odděleně pracujících skupin – koncept politického kabinetu a taktika předsunutých hlídek. Pithart považoval za nutné zpřesnit složení kabinetu: podle dosavadních zvyklostí zůstanou místopředsedy federální vlády předsedové vlád národních (oba členové KSČ), po jednom kandidátovi nominují do kabinetu Československá strana lidová a Československá strana socialistická, sestavu místopředsedů doplní dva zmínění nestraníci, které doporučí Občanské fórum a Verejný proti násiliu. Poměr bude 2 : 4 v neprospěch komunistické strany, a to je rozhodující. Havel si ovšem vzápětí vzpomněl na funkci prvního místopředsedy vlády, kterým pravděpodobně zůstane Adamcův pobočník Bohumil Urban (KSČ), a opravil tím poměr na 3 : 4. Vzápětí ho doplnil Vondra: součástí kabinetu je i premiér. Je pozoruhodné, že ani sám Vondra, ani nikdo další neupozornil, že takto složený kabinet ztratí proklamovaný smysl – komunistická strana v něm sice nebude mít většinu, ale bude v něm se čtyřmi křesly i nadále nejsilnější složkou. A pokud obsadí i většinu dalších vládních resortů, jak se dalo předpokládat, nebude splněn základní požadavek demonstrující veřejnosti. Poměr 4 komunisté versus 4 ostatní odporoval také požadavku lidovců, ke kterému se Občanské fórum chtělo připojit.

Několik minut před koncem porady přinesl náměstek ředitele Prognostického ústavu Dlouhý seznam se šesti ministerskými kandidáty (dva z Prognostického ústavu, dva ze Státní plánovací komise, jeden z ministerstva financí a jeden pracovník rakouské banky Kredit-Antstalt v Praze). Havel začal hovořit o obsazení konkrétních funkcí. Navrhl, aby se místopředsedou vlády orientovaným na mocenské nástroje státu stal slovenský katolický disident Ján Čarnogurský a místopředsedou vlády pověřeným dohledem nad ekonomickou oblastí Vladimír Dlouhý. Nikdo nezaregistroval, že jmenováním Dlouhého (KSČ) ztratí kabinet zcela svůj smysl, protože komunistická strana v něm získá většinu 5 : 3! Havel obrátil pozornost k ministerským resortům. Občanské fórum doporučí disidenta Jiřího Dienstbiera do funkce ministra zahraničních věcí, dělnického předáka Petra Millera do funkce ministra práce a sociálních věcí, Václava Klause z Prognostického ústavu do funkce ministra financí a disidenta Pavla Rychetského do funkce ministra vnitra.

* * *

Z návrhu je zřejmé, že se nejen nepodařilo naplnit ideu redukované parity v ministerském kabinetu, ale že původní smysl ztrácela i tak-

tika předsunutých hlídek, protože Havlem narýsovaný podíl na vládě ji výrazně překračoval. A to ještě nepředložila své kandidáty veřejnost proti násilíu! Nešlo již o předsunuté hlídky, ale o ještě ne zcela uvědomělé vytlačování komunistů z klíčových vládních funkcí (ekonomika, vnitro, zahraničí, sociální sféra...). Povšimněme si, že změněné intence Občanského fóra zastarávaly ještě dříve, než mohly být realizovány! Bylo to zcela v logice zrychleného revolučního vývoje: jakmile se opozice rozhodla vstoupit do vlád, nemohla se z podstaty věci spokojit s obsazením dvou míst, politická dynamika ji nutila k dalším (byť zatím hypotetickým) krokům. Čas vyčkávaní a odkladů definitivně skončil. Ve hře byly osobní a taktické důvody. Dlouhý o ministerskou funkci stál, vyjádřil ovšem určité obavy o svou budoucnost: je mladý a nechce si „nabít hubu“; navíc je členem „partaje“, z které ovšem – jak obratem zdůraznil – „při první příležitosti vystoupí“. Jako místopředseda vlády pověřený dohledem na ekonomickou reformu potřebuje přinejmenším jednoho partnera do tandemu; a tak se přimluvil, aby Občanské fórum navrhlo za ministra financí jeho kolegu z Prognostického ústavu: „Kdyby Klaus byl ministrem financí, tak by to byla fantastická vazba.“¹¹⁴ Podobně tomu bylo u představitele slovenského katolického disentu Jána Čarnogurského, který měl v návrhu Občanského fóra vykonávat jako místopředseda vlády kontrolu nad mocenskými nástroji státu. Pokud by se ministrem vnitra stal někdo z prostředí opozičních hnutí, vytvořil by s Čarnogurským tandem, který by se náročného úkolu zhostil jistě lépe než jednotlivec (i když v tomto případě byla vazba nastolena spíše intuitivně). V návrzích na obsazení dalších dvou ministerstev se skrývaly dva trumfy, kterými OF disponovalo: nabízíme osobnosti schopné vést takové resorty, jakými jsou ministerstvo zahraničí a ministerstvo práce a sociálních věcí; jsou jimi dlouholetý zahraniční zpravodaj a zasvěcený komentátor světového dění Jiří Dienstbier a charismatický dělnický předák Petr Miller, který si v posledních dnech vydobyl obrovské renomé. Občanské fórum bylo připraveno a ochotno demonstrovat, že disponuje osobnostmi. Úhrnem vzato, v Havlově návrhu se již nepřehlédnutelně rýsují zárodky personální koncepce, která obsahuje možnost úplného převzetí vlády.

* * *

Rozhovor o federální vládě přerušil posel s žádostí od premiéra Pity o předložení návrhů na obsazení míst náměstků ministrů. Česká vláda byla totiž před několika minutami jmenována. Havel doporu-

čil na tuto výzvu nereagovat, neboť Občanské fórum musí ještě požadovat změnu v resortu vnitra a financí. Čas na poradu rychle uplynul. Vůdce osmělující se opozice chvatně vložil do své „disitašky“ papír s načrtnutými jmény kandidátů a společně s Pithartem, Křížanem, Vondrou, Hanzelem a Kocábem odjel na Úřad předsednictva vlády, kde za několik minut začínala schůzka s premiérem Adamcem.

„Jakási absurdní bra“

Chvatná příprava, vedoucí pouze k rozpracované a nedotažené taktice, schůzku poznamenala. Nejednalo se podle programu a toho využil Adamec. Zcela proti očekávání požádal delegaci, aby předložila své návrhy na složení federální vlády. Zaskočený Havel se domníval, že o konkrétních návrzích se pravděpodobně vůbec nebude hovořit, a pokud ano, tak až později. Nevysvětlil podstatu a účel kabinetu ministerského předsedy, ale bezděky poodkryl nově rozdané karty. Prozradil, že Dlouhého vysílá Občanské fórum do vlády jako „předsunutou hlídku“ širšího ekonomického týmu. Při uvádění dalších jmen si ve dvou případech nebyl jistý, a namísto klidného a věcného výkladu se s ostatními členy delegace polohlasně radil o tom, kdo kandiduje a na jaké místo. Za své váhání se omluvil a s nefalšovanou upřímností přitom odhalil pravý důvod nepřipravenosti: „My jsme si vlastně teprve včera uvědomili, že asi něco takového si máme připravit, protože jsme to zjistili po jednání o složení národní vlády.“¹¹⁵ Pro předsedu vlády a jeho poradce to byl zřetelný signál, že opozice tlačena veřejným míněním se dává do pohybu a překotnému vývoji přizpůsobuje svoji strategii. Bylo až příliš zjevné, že se odhodlává k ráznějšímu postupu, aniž si zatím vytvořila jasnou představu; že hodlá přebírat moc v postupných krocích.

Premiér reagoval obratnou připomínkou, že v takto složeném kabinetu je velmi málo Slováků. Dostalo se mu rozpačité odpovědi: Občanské fórum se pokusí zajistit, aby Verejnosť proti násiliu kabinet nevetovala. Nevydařený vstup do jednání vyvrcholil Havlovou rozržitostí. Adamec se delegace zeptal, zda souhlasí s tím, aby vládu rekonstruoval první místopředseda Urban. Havel to bez výhrady podpořil a začal v tomto smyslu vyjednávat. Až po důrazném upozornění svého tajemníka Hanzela si uvědomil, že Adamec odmítá být ministerským předsedou: „Vy nebudete ministerským předsedou?!“ zvolal překvapeně a zeptal se ostatních, zda to pochopili. Odpověděli kladně a Havel si až teď uvědomil, že Adamcovo rozhod-

nutí významně mění situaci. Na Pithartovu otázku Adamec odpověděl, že nehodlá vést vládu, v níž budou působit ministři, které Občanské fórum právě navrhlo. Doposud zaskočený Havel nabral dech a odhodlal se k ráznější reakci: „Za této situace bychom navrhli takového ministerského předsedu, o němž víme, že bude chápat smysl těchto návrhů, kvalifikovanost těchto lidí, že to bude člověk, který bude vědět, že to není banda amatérů.“ Delegace je připravena okamžitě odjet na Pražský hrad a navrhnout prezidentu republiky svého kandidáta do funkce předsedy federální vlády. Diskuse spěla k nečekanému rozuzlení, které si ovšem obratně taktizující vládní tým nepřál (a nepřála si je koneckonců ani delegace OF). V kritické chvíli navrhl poradce Krejčí, aby si Adamec a Havel promluvili ještě mezi čtyřma očima.

Po krátké rozmluvě v Adamcově pracovně – která k ničemu nevedla, protože byla pouhou vedlejší součástí taktického manévrování vládního týmu – potvrdil Havel předchozí rozhodnutí a dodal, že Koordinační centrum na večerní tiskové konferenci zveřejní, že se předseda vlády rozhodl podat demisi, protože předložené požadavky jsou pro něho nepřijatelné; Občanské fórum navrhne prezidentu republiky svého kandidáta do premiéřské funkce. Jenomže ostatní členové delegace, kteří mezitím debatovali s Krejčím a Pavlem, se vyslovili pro jiné, ne tak uspěchané a krajní řešení. Doporučili odložit cestu na Hrad, protože nejprve je třeba získat čas a důkladně se poradit. V těchto chvílích učinila delegace úplný obrat: nemluvila již o vlastním kandidátovi do premiéřské funkce, ale začala přesvědčovat Adamce, aby si demisi rozmyslel! Uvedla, že návrhy, které dnes předložila, nejsou ultimativní; domnívala se, že na ně vůbec nepříjde řeč, a pokud ano, že budou předmětem dohadování; předseda vlády ji dvojnásobně zaskočil, když se na ně okamžitě zeptal a když je vzápětí striktně odmítl; nepočítala s jeho demisí, není na ni připravena a musí se v širším grémiu poradit, zda si ji vůbec přeje.

* * *

Premiér a jeho poradci měli plán. Využijí váhavosti a nevyhraněnosti Občanského fóra a pokusí se zajistit svému šéfovi prezidentské křeslo. Adamec se rozhodl odejít z vlády, přestala pro něj být perspektivním působištěm, z kterého mohl účinně provozovat svoji politiku. Dění po 3. prosinci ho o tom přesvědčilo – veřejnost projevila jednoznačnou vůli, další změny musely vyústit v menšinové zastoupení komunistů ve vládě. Velmi ostře si tuto skutečnost uvědomoval, na rozdíl od Občanského fóra, které proti komunistické

většině ve vládě neintervenovalo. Bylo krajně nevýhodné (a vlastně nepřijatelné) sestavovat vládu, jejíž směřování nemohl účinně ovlivňovat. Možná se obával, že ztratí tvář a bude vnímán jako slaboch, který se podvolil tlaku, aby si uchoval své postavení. Byl si jist, že v čele vlády, v níž budou dominovat ministři Občanského fóra a Veřejnosti proti násiliu, nesetrvá dlouho. Vynucený odchod doprovázený nedůstojnými okolnostmi už neumožňoval návrat a on se ještě nechystal odejít. A tak mu přišlo velmi vhod zdůvodnit svou vůli k demisi principiálním nesouhlasem s návrhy Občanského fóra. Nechtěl být premiérem, ale rozhodl se využít toho, že OF o jiném řešení neuvažovalo.

* * *

Slovo si vzal poradce Pavel: „Já si myslím, že soudruh Adamec disponuje u velké části naší veřejnosti kapitálem důvěry. O tom, myslím si, není sporu. To dokázal i v době velice dramatické. Pojdme teda zkusit vymyslet nějakou politickou konstrukci, která by ten kapitál důvěry využila. Já teď řeknu třeba možná nesmysl, ale řekněme – na funkci prezidenta republiky. A dohodněme se na funkci předsedy vlády, která by byla obecně přijatelná.“ V Havlově a Adamcově nepřítomnosti řekli Krejčí a Pavel delegaci OF, že tento úmysl v plné míře podporuje Moskva, a dodali, že prezident Husák tvrdošíjně odmítá abdikovat a učiní tak jenom v případě, že se jeho nástupcem stane právě Adamec. Delegace – nepřipravená na takový vývoj debaty – nedokázala návrh odmítnout, naopak, začala vážně uvažovat o možnosti, že Občanské fórum Adamcovu prezidentskou kandidaturu podpoří. Nejednoznačněji to vyslovil Pithart: „My vám podporu dáme, nepodceňujte nás.“

Havel navrhl, aby v takovém případě předsedou federální vlády byl ústřední tajemník Československé strany lidové Richard Sacher – politik, kterého si v posledních dnech obzvláště oblíbil. To však neodpovídalo záměrům Adamcova týmu, který chtěl do této funkce prosadit vlastního člověka – místopředsedu vlády Mariána Čalfu (KSC). Taktika vládního týmu se v tomto bodě opírala o národnostní paritu, kterou nebylo možné obejít – v čele federální vlády bude Slovák, do prezidentského křesla usedne Čech. Opomíjela však jinou dimenzi parity – politickou, kterou demonstrující veřejnost obdařila po 3. prosinci stejnou silou: zůstane-li předsedou vlády člen komunistické strany, prezidentem by měl být člověk bez politické příslušnosti. Adamec jako prezident chtěl mít po svém boku premiéra, s nímž by bez potíží spolupracoval. Nevyhraněnost opozice mu dovolovala pokusit se o riskantní, ale z jeho pohledu nikoli beznadějnou rošádu. Občanské

fórum s novým pojetím parity kalkulovalo, a proto vystoupila delegace s návrhem, aby se předsedou federální vlády stal slovenský katolický disident Ján Čarnogurský. Návrh, který byl okamžitou reakcí a nikoli součástí prodiskutované a domyšlené taktiky, však Havel vzápětí znehodnotil nediplomatickým dovětkem: „Ale to je asi moc ostrý kafe v tuhle chvíli.“ Bystří poradci v tom postřehli další příklad strategické nevyhraněnosti opozice. Delegace nebyla schopna zásadovějšího a tvrdšího postoje. Neodhadla protihráčův záměr a nedokázala domyslet jeho důsledky. Potřebovala čas na poradu. Neměla v ruce žádný nástroj, kterým by znemožnila svému protivníkovi manévrovat. Na Havlovu situační radikalitu („Pojedeme na Hrad navrhnut svého premiéra!“) zapomněla. Lze ji považovat za jednu z nenaplněných alternativ a každý může dle libosti a svých kombinálních schopností spekulovat, jaký vývoj by následoval po roztržce.

Vládní tým dosáhl svého – donutil nepřipravené Občanské fórum, aby se zamyslelo nad návrhem nového rozdělení karet. Radikální řešení situace (odjezd delegace OF na Hrad) by plán Adamec – Čalfa zhatilo. Proto poradce Krejčí doporučoval opatrnost a rozvahu: „Spěchat, ale neuspěchat.“ Jednání režírované pouze z jedné strany skončilo dohodou, že zítra v osm hodin doručí Občanské fórum premiérovi své stanovisko s návrhy na obsazení federální vlády a o dvě hodiny později se s ním znovu setká.

*Nejprve převládala zdrženlivost...
(první poločas: 5. prosince, od 16.50 do 22 hodin)*

Po návratu do Špalíčku svolali členové delegace poradu početnějšího grémia, jež bylo vzápětí nazváno rozšířeným krizovým štábem, a začali podrobně analyzovat atmosféru a obsah jednání s cílem odhalit jeho nejasné, znepokojující pozadí. Ve vystupování vládního týmu brzy rozpoznali určitý plán. Uvědomili si, že by se mohli stát proti své vůli jeho pasivní, manipulovatelnou součástí, a proto se pokusili co nejpřesněji určit jeho kontury a možné důsledky. Z pléna zazněla otázka: „Naznačili jste varianty, kdy by to celé pro nás bylo nepřijatelné?“ Nedalo se na ni odpovědět, protože delegace nejednala s Adamcem z pozice silnějšího partnera, který ví, co chce a jak toho dosáhne. Havel několikrát opakoval, že byli vtaženi do „jakési absurdní hry“, ale podařilo se jim získat čas na poradu. Kdo však získal čas, ne-li především premiér k dalšímu manévrování?

Miloš Hájek z Klubu za socialistickou přestavbu Obroda informoval o odpoledním rozhovoru předsedy federální vlády s předními

členy klubu Čestmírem Císařem a Vojtěchem Menclem. Havla a jeho důvěrníky zneklidňovalo počínání těchto reformních komunistů, tím spíše, že Obroda byla od 19. listopadu součástí Občanského fóra. Z Hájkovy informace se jako ze skořápky vyloupil cíl Adamcovy skupiny: vytvoření kabinetu pod vedením Mariána Čalfy, v němž by sice komunistická strana ztratila většinu, avšak některé resorty by dostali reformní komunisté spjatí s „pražským jarem“ 1968. Kabinet by prosadil politický a ekonomický kurz podle vzoru sovětské přestavby a jeho úsilí by zaštiťoval Ladislav Adamec coby prezident republiky. Podle Hájkovy informace vládní tým už úspěšně intervenoval ve Federálním shromáždění – zvolení Adamce do nejvyššího úřadu nebude problém. Nyní bylo víceméně jasné, oč ve hře jde. Jaká byla odezva účastníků rozšířeného krizového štábu po úvodní informaci a prvním pokusu o analýzu? Abychom si učinili přehled o názorovém spektru, které bylo v této chvíli vlastní tomuto grémiu, uvedu v poněkud zkrácené podobě všechny podstatné reakce:

Václav Malý:

„Já jsem k tomu velice skeptický, přátelé. My jsme si získali určitý respekt jakousi čistou hrou. A teď ti komunisti nejsou tak hloupí. Chtějí nás do té hry vsunout. Poštvat proti nám lidi. Říci: koukněte se, vy máte ve vládě osm ministrů, a co vy jste dokázali! Buďte rezervovaní vůči tomu. Já jsem pro to určité lidi podpořit v té vládě, ale už jednat o předsedovi vlády!? Vždyť prosím vás existujeme teprve tři neděle! Vždyť nemáme vůbec ještě rozlišenou nějakou strategii ekonomickou, politickou, a teď do toho prostě skočit. Nenávisť lidí se obrátí proti nám. Buďte rezervovaní!“

Václav Benda:

„Mně se to zdá celé nešťastné. Poněvadž z pozice, která byla velmi silná, z pozice jakési celonárodně podporované opozice, která je tlačí, aby pozvolna dekontaminovali nebo rozbourali totalitní systém, se teď dostaneme do velice složitého kuhhandlu pro jednotlivé ministry, bez patřičného vlivu a patřičné moci něco vykonat a patrnější schopnosti něco vykonat. A přitom převezmeme odpovědnost. Já vím, že je tady důležitý faktor, že sami ti komunisté jsou na ústupu. Přesto přese všechno jim jistou setrvačností těch jejich mocenských praktik zůstává velice silný potenciál.“

Zdeněk Jičínský:

„My prostě nejsme v situaci, abychom mohli převzít odpovědnost za kompletní hospodářskou politiku! Přijdou noví lidé – nebo vláda

v podstatě úplně složená z nových lidí – do aparátů, které je nepřijmou. Ti lidé ty aparáty neznají. Takže se přeruší ta nezbytná kontinuita, která přece jenom zabezpečuje klidný přechod. A v krátké době potom ty negativní důsledky padnou na nás.“

Jan Škoda (ústřední tajemník ČSS):

„Já myslím, že byste si stále ještě měli zachovat určitý stupeň nezávislosti. Dosáhli jste obrovského úspěchu tím, že jste tlačili ten režim někam a velice rychle jste ho dotlačili. Ten tlak je veliký. Ale myslím si, že nebezpečí, že byste zaujali teď jaksi místa v těch vládách, je velké. Jednak by to mohlo působit do vašich řad, ale hlavně ztratíte tu nezávislost a možnost to ovlivňovat.“¹¹⁶

Josef Vavroušek:

„Myslím si, že bychom měli za každou cenu získat čas. Opravdu bychom měli bojovat, abychom měli čas nějak se konsolidovat. A aby se trošičku přibrzdil ten překotný běh událostí.“

Petr Miller:

„Já jsem měl dneska možnost proběhnout fabrikou, kde lidi říkají asi následující: jakmile opozice do toho nepůjde, tak nevznikne přijatelná vláda. V současné době komunistická strana není schopna postavit vládu. A lidé ve fabrikách říkají, abyste vy přišli konečně s něčím, byť by to třeba nemělo dlouhého trvání. Ale s něčím přijít musíte! Protože těm lidem musíte něco dát! Pokusit se o něco hmatatelného.“

Pavel Rychetský:

„Nepochybné je, že my nemůžeme odmítnout jakoukoli participaci na vládě. Poté, co jste mu dávali jména, je vyloučené, aby Občanské fórum od toho odešlo a odmítlo participovat. Ale zrovna tak si myslím, že je naprosto nepochybné, že není možný druhý extrém. Není možné připustit situaci, kdy oni půjdou od toho komplet a řeknou nám: udělejte si svou vládu! K tomu jsme nekompetentní, nezpůsobilí a skončilo by to skutečně katastrofou. My na to vůbec nemáme. Tam jsou profesionálové, kteří se dvacet let v těch strukturách pohybují. My jsme umývali výkladní skříň a já nevím, co jsme ještě dělali poslední dobou. My na ní participovat asi musíme, ale nesmí to být naše vláda!“

Rudolf Battěk:

„Jediná možnost je, že po dohodě s veřejností řekneme, že potřebujeme vládu přechodného období, která nebude žádným optimumem, pro-

tože nejde o to, jaké v ní budou osoby – rozhodně by v ní nemohly být osoby zkompromitované a nepřijatelné po vnější stránce. Ale musí to být vláda, která splní itinerář základních politických a nejen politických požadavků. A pod určitou sociální kontrolou Občanského fóra. Chtělo by to sestavit vládu bez naší široké interestance; v ní přeci nemůže být v této fázi mnoho ministrů z Občanského fóra.“

Zdeněk Jičínský podruhé:

„My jsme jedna ze společenských sil, která je ve hře. Ale tady je ve hře více společenských sil. My můžeme určité věci veřejnosti otevřeně říci: my jsme panu premiérovi řekli, že vzhledem k tomu, co se ve společnosti stalo, by měla vzniknout vláda, která by měla být především vládou odbornickou. Na to pan premiér reagoval tímto způsobem. Společnosti se tato vláda nelíbí. Je pan prezident, který se společnosti také nelíbí. My navrhuje toto: Myslíme si, že by prezidentem měl být ten a ten. Pokud jde o vytvoření nové vlády, je projevem neodpovědnosti dosavadní politické struktury, jestliže se nyní chce zcela zbavit toho, za co odpovídá, a svrhnout to na nestrukturovanou občanskou společnost, která samozřejmě za čtrnáct dní nemůže postavit odpovědně vládu. A my žádáme vyhradit čas, abychom mohli jednat se všemi ostatními společenskými silami, které v této zemi jsou, včetně vedení komunistické strany, včetně sil na Slovensku. Protože přece není možné řešit takovouto situaci pod tlakem! Proč bychom měli přistoupit na to, abychom pod tlakem byli nuceni formulovat vládu, která podle mého soudu, ať bude složena ze sebelepších osobností, není s to zabezpečit plynulý přechod aparátů, které ji nebudou akceptovat.“

Ladislav Lis:

„Jestli nebudeme mít pevnou vládu, jestli nebudou fungovat ministerstva, jestli nebude řízen jejich aparát pevnou rukou aspoň tak, jak by bylo třeba, tak se nám to rozloží, s čímž tahleta mizerná vláda, možná i Adamec, i ta partaj počítají. Protože nám se to hodí na krk. Tudíž dávám v úvahu, jestli v dané situaci není lepší pevnější vláda než se upínat k osobě prezidenta. Musíme uvážit, že jsou tady určité nálady ve veřejnosti, ale ty jsou i proti Adamcovi. Já se domnívám, že dneska nemůže být ani Adamec už premiérem. Volání lidí je volání po demisi. On nemůže být ale ani prezidentem. To jsou strašně důležité věci.“

Miroslav Masák:

„Určitě je důležitá osoba premiéra i osoba prezidenta. Ale důležitější je celkový postup. A mně se zdá, že to, co se včera dohodlo, je

v pořádku a že bychom se toho měli držet. Nemělo by se stát, aby se Adamec, s kterým se dlouho jedná, dostal ze hry tím, že někam odejde a přijde za něj někdo jiný a začne se znova od začátku: To jsem já neřekl, to řekl někdo jiný a tak dále. Mně se zdá, že je několik pádných důvodů pro to, abychom chtěli jednu pádnou alternativu: aby Adamec zůstal ve funkci dál. Je nutné podržet ho v jeho roli.“

Josef Vavroušek podruhé:

„Jediný základ možného jednání je jít k Adamcovi. Nepřístupujme na hru, kdy nám chce vrazit veslo do ruky. Seš tam, zůstaň tam! Nedá se nic jiného dělat, musíš to ještě nějakou chvíli vydržet. Na jinou variantu bych vůbec nepřístupoval. A abychom to Adamcovi trochu osladili, měli bychom mu navrhnout dva nebo tři ministry do jakýchkoliv resortů. O něčem jiném bych doporučoval už se nebavit.“

Václav Klaus:

„Já bych kladl důraz na to, že ta myšlenka, že hrajeme zásadně pouze o ten setbol nebo mečbol a necháme tu vládu, ať si dělá do voleb, co chce – prosím vás, to tedy já zodpovědně prohlašuji, že to se nesmí stát! Já celý život nedělám nic jiného, než navštěvuji Polsko a bavím se s ministry financí Polska a vidím, co udělali za chyby a čeho se nesmí Československo dopustit v prvních týdnech a měsících téhle vlády. Asi před třemi týdny sem přijela špička světových ekonomů udělat pod hlavičkou OSN *rescue team*, záchranný tým pro východní Evropu, který by zachránil ekonomiku Sovětského svazu, Polska, Maďarska, Jugoslávie a Československa. Bez tušení o 17. listopadu zařadil Dlouhého a mě do tohoto týmu. Chci říci, že se tím už trochu zabýváme.“

Petr Oslzlý:

„Já jsem v noci zaslechl ohlasy z našeho divadla, které soustřeďuje to centrum. Veřejnost je opravdu zklamaná, že jsme do té vlády nechtěli nikoho delegovat, proto si mylím, že to složení, které bylo řečeno teď – té delegace do té vlády i s Petrem Millerem na ministerstvo práce a sociálních věcí, je velice prozřetelné. Poněvadž my pořád říkáme, že chceme zemi sociálně spravedlivou, čili na to ministerstvo, které by k tomu mělo přispívat, postavíme svého člověka.“

Alexandr Vondra:

„Adamec nám dnes nabídl dvě možnosti. To neznamená, že nepočítá s dalšími, ale ani jedna z těch, které tam navrhl, není prostě přijatelná.“

telná. My nic nesestavíme tady přes noc. A tím, že on by šel dělat prezidenta a pověřil Čalfu, aby sestavil vládu, tím se nic nezmění. Zvážil bych, jestli ten Adamec musí v tuto chvíli zachovávat tu kontinuitu. Proč se teď přeci jen nevydat za tím Komárkem?”

Petr Kučera:

„Podstatná je otázka, nakolik se my budeme skutečně fyzicky angažovat v té nové vládě. Já mám pocit, že bychom měli jít o krůček zpět od toho, co tady bylo řečeno; že bychom tam neměli vystrkovat fyzické představitele Občanského fóra – Petra Millera, Václava Klause a další. Měli bychom se spokojit s tím, že tam budou lidé, kteří s námi sympatizují, nebo kteří jsou ochotni tu rekognoscaci tam pro nás provést. Měli bychom tam mít ten můstek do budoucna, to je bez diskusí a já to podporuji. Ale každopádně bych viděl jako nevýhodu vzhledem k možné radikalizaci veřejnosti a nepředvídatelným náladám, abychom tam měli své fyzické představitele.“¹¹⁷

Názorové spektrum je reprezentativní, další diskusní příspěvky měly totožný nebo podobný obsah. Je zřejmé, že naladění rozšířeného krizového štábu mělo blíže k opatrnosti a zdrženlivosti. Náběhy ke smělejšímu úvahám se nesetkaly s dostatečně kladnou odezvou a prozatím neurčovaly ráz diskuse. Občanské fórum zaostávalo za událostmi, jeho výbor se nechoval jako revoluční síla. Bytostní revolucionáři nedohánějí veřejné mínění – utvářejí je, stupňují, využívají. Podle Fureta v revoluci ztrácí moc „svoje zakotvení“, „nenachází se v žádné instituci“ – je celá „ve slovech“. Revolucionáři „naplnili v okamžiku svého největšího vlivu onen mistrovský úřad komunikace, který byl od té doby nejen převodovou pákou moci, nýbrž podstatou moci samé. Nicméně to byl Robespierre, kdo jediný systematicky proměnil tento úřad v ideologii a v techniku moci. Tento alchymista revolučního veřejného mínění se vždy nacházel na strategickém místě, kde se křížily projevy ulice, klubů a shromáždění...“¹¹⁸ Je patrné, že „listopad '89“ je zcela jiným případem: bytostně založení jeho aktérů nebylo revoluční, ale reformistické. Protože však prvky revolučnosti byly v událostech přítomny, veřejnost tlačila váhající aktéry blíže k moci, k jejímu uchopení. Po návratu ze schůzky s premiérem Adamcem znovu a naléhavěji vyvstávaly otázky, které se poprvé objevily 1. prosince po jednání s předsedou české vlády Pítrou. Kolik požadovat ministerských křesel? Je už vhodné navrhopat do vládních funkcí přední aktivisty Občanského fóra a Verejnosti proti násilii? Za jakých okolností by předsedou vlády měl být zástupce demokratického hnutí? Kdo by měl být prezidentem republiky?

V diskusi si jako obvykle nejčastěji bral slovo Václav Havel, reagoval na jednotlivá vystoupení ve snaze uvést je na pravou míru, pokud neodpovídala aktuálnímu stavu věcí. Všechny podstatné informace, jež byly nutné k zevrubné analýze, měl pouze on a jeho důvěrníci z krizového štábu, protože se od počátku minulého dne nepřetržitě nacházeli v ohnisku dění. K prvnímu a druhému názoru, které de facto vybízely k podržení strategie vnější kontroly, podotkl, že společenská situace se nevratně změnila. Občanské fórum zaostává za vývojem událostí i za veřejným míněním. Minulého dne (4. prosince) se akční skupina nejednoznačně a váhavě, ale přece jen dopracovala k taktickému posunu. Občanské fórum prozatím nehodlá vytvořit svou vládu, ale vyšle do ní „předsunuté hlídky“. Návrat před toto rozhodnutí není možný. Havel mluvil o ranní dohodě krizového štábu se zástupci Prognostického ústavu, reagoval tím na výhrady, že Občanské fórum není způsobilé zajistit hospodářskou reformu. Prognostici nabídli Občanskému fóru své služby a jsou odhodláni vzít odpovědnost na sebe. Disponují koncepcí přechodu k tržní ekonomice i odborníky, kteří jsou schopni ji realizovat. Svůj nástup však nechtějí uspěchat – do vlády vedené Adamcem vyšlou prozatím předsunutou hlídku. Celý tým vedený populárním Valtrem Komárkem do ní vstoupí až později. Je však nanejvýš nutné, aby se to stalo do 1. ledna 1990, neboť tohoto dne má začít polovičatá a nebezpečná „přestavba hospodářského mechanismu“, připravovaná za minulého režimu a hrozící uvrhnout zemi do ještě většího hospodářské krize. Komárkův tým považoval Havel za největší trumf, a proto jej vynesl s patřičnou razancí.

* * *

Diskusi dominoval názor, že v čele vlády má zůstat Adamec. Nikdo nepředestřel rázné nekompromisní řešení: Adamec musí odejít, protože promarnil šanci, kterou mu Občanské fórum velkoryse poskytlo; sestavil vládu, jež rozbouřila veřejné mínění; premiérské křeslo se pro něj stalo příliš horké, a proto usiluje o křeslo prezidentské, jež by mu poskytlo novou legitimitu k uplatnění vlastní politiky; obrátne manévruje a využívá naší velkorysosti; s touto nedůslednou politikou je třeba skoncovat.

Občanské fórum nechtělo navrhnout vlastního ministerského předsedu, neboť v takovém případě by vytvářelo vládu. To považovalo za krajní a tedy nepřijatelné řešení. Pithart v jednu chvíli přiznal, že při návratu z jednání uvažovala delegace o možnosti navrhnout za ministerského předsedu slovenského disidenta Miroslava

Kusého a vzít věc vlády do svých rukou, ale jeho slova vyvolala okamžitý a prudký nesouhlas: „To je absurdní! To je absurdní!“ volal Jičínský. „Tohle, pánové, nemůže projít!“ doplňoval ho Klaus. „Mám pocit, že jsme ztratili realismus“,¹¹⁹ sumarizoval projevy nevole Gabala. Diskuse ovšem vyloučila i druhou krajní možnost – ještě jednou ponechat sestavení vlády zcela na Adamcovi. Původní kontrolorská strategie a vytvoření vlastní vlády představovaly dvě nepřijatelná extrémní řešení. Hledalo se nějaké kompromisní východisko. Pole, které se otevřelo, bylo dosti široké a poskytlo diskutujícím možnost rozdělit se na radikálnější a umírněnější proud.

Debata pokračovala v tomto duchu. Havel shrnul dosavadní diskusi: „To, co říkáte, v podstatě potvrzuje, že byla správná ta včerejší strategie, že nebudeme sestavovat vlády, že je mají sestavovat oni, ale že my do těch vlád budeme posílat předsunuté hlídky, které tam nebudou jako delegáti Občanského fóra, ale pouze s podporou Občanského fóra, a Občanské fórum je může dále podporovat, nebudou-li dělat něco blbého. A koncepčně by to byly resorty a místa, která přežijí tyhle prozatímní vlády sestavené komunisty, a která mohou být zárodkem nějaké pozdější nové vlády. S tím, že to je přesně uprostřed těch dvou extrémů, o nichž jsme mluvili: že nejsme zralí vzít vládu do svých rukou, ale nejsme zároveň na tom tak blbě, abychom to nechali jim všechno, ať se v tom smaží. A není to hlavně v zájmu národa, protože kdyby se stalo něco takového, tak tady opravdu hrozí krveprolití, bouře, nekontrolované stávky a Občanského fórum bude svrženo a nebude žádný partner, který by s nimi jednal. Nám se národ vysměje, že jsme se tam s nimi o čemsi handrkovali a nakonec to stejně vyhráli oni. A nastane krize a jsou ještě další prvky, které by ji mohly zesílit. Nepřehledná krize, živelné stávkové hnutí, zmatek. A proto si myslím, že to má být někde uprostřed těchto extrémů. Ale v tomto duchu jsme už jednali, na tom jsme se dohodli včera.“¹²⁰

Odpolední jednání delegace OF s Adamcem se stalo bodem, v němž se vývoj zauzčil a skýtal různá východiska. Názorová konfrontace a kolize vytvořila silové pole, v němž se přetvářely výchozí předpoklady, taktika a strategie obou stran. Nebylo-li pro Občanské fórum skutečné převzetí vlády ještě reálné, mohlo o něm uvažovat alespoň v hypotetické rovině. Dialog – kopírující spád událostí – nutil aktéry, aby v úvahách pokročili o kus dále. Moc Občanského fóra se rodila ve virtuálním prostoru dlouhých diskusí, plných pozvolných posunů i náhlých zvrátů. Havel se pokusil sestavit alternativy, z nichž některé obsahovaly dosud nenavržené a nediskutované způsoby přiblížení k moci: 1. nepředložit Adamcovi žádné návrhy a požadavky; 2. přenechat Adamcovi prezidentský úřad a navrhnout Já-

na Čarnogurského za předsedu federální vlády; 3. navrhnout prezidenta republiky z řad Občanského fóra nebo Verejnosti proti násilium – Čecha nebo Slováka; Adamec bude nucen přizpůsobit tomuto návrhu úvahu o nástupci na místě předsedy vlády; 4. navrhnout Alexandra Dubčeka do funkce prezidenta a ponechat Adamcovi či nějakému jinému komunistovi funkci předsedy vlády a zároveň navrhnout do vlády šest či sedm kandidátů; 5. navrhnout nějakého Čecha (cestovatele Jiřího Hanzelku nebo matematika Miroslava Katětova) do funkce prezidenta republiky a nějakého Slováka (Jána Čarnogurského či Jána Budaje) do funkce předsedy federální vlády; 6. navrhnout Dubčeka do prezidentského úřadu a lidovce Richarda Sachra za předsedu vlády a tuto vládu obsadit všemi kandidáty OF.

Otevření pestřejšího vějíře alternativ se pro některé debatéry stalo impulzem ke směřlejší úvahám. Stala se pozoruhodná věc: zatímco na samém počátku debaty se Vavrouškovo konstatování, že Adamec je v této chvíli jediným možným předsedou vlády, setkalo se souhlasnou odezvou; nyní, když Vavroušek své stanovisko zopakoval, byla reakce spíše negativní. Jeden z řečníků vůbec poprvé (i když ještě nepříliš důrazně) varoval před tím, aby Občanské fórum nadále akceptovalo Adamce ve funkci premiéra, neboť se tím před veřejností kompromituje. Jak je vidět, mínění rozšířeného krizového štábu jako celku nebylo pevné a neměnné. Nejdále zašel Kocáb, když řekl, že Občanské fórum se mylí v předpokladu, že vládní tým má k dispozici velký manévrovací prostor, naopak, nachází se v defenzivě a opozici se naskýtá „historická šance“ obsadit oba nejvyšší úřady. Vondra, který předtím neúspěšně navrhoval Komárka za předsedu vlády, upozornil na nevypočitatelnost Adamcova jednání: jak Občanské fórum zareaguje, pokud se zítra zachová stejně jako dnes? Necháme se opět vydírat nebo zareagujeme rázněji? Je čas přemýšlet o vlastním kandidátovi do funkce předsedy federální vlády!

Jenomže konzervativní postoje neztrácely nic ze své razance. Klaus doporučil vrátit se k realistickému uvažování, vzdát se úvah o obsazení prezidentského úřadu a „dramaticky zúžit“ počet nabízených alternativ. Z těch ovšem v úvahu připadala pouze ona již zmíněná varianta středová, jež zatím nebyla konkretizována. Diskuse se zase vrátila o několik period zpět. Benda – věren svému výchozímu názoru, že je nevýhodné vzdát se postavení celonárodně podporované opozice – trval na tom, aby Adamec zůstal v čele vlády a Občanské fórum mu navrhlo pouze dva ministry do mimoekonomických resortů. Prakticky stejný názor zastávali Vavroušek, Miloš Hájek, Jičínský a Gabal, jenž navíc vyjádřil pochybnosti o schopnosti dělnického předáka Millera řídit ministerstvo práce a sociálních věcí. Odpůrci ráz-

nějššího převzetí moci znovu a pregnatněji formulovali své stanovisko. Jičínský, který se pro tuto chvíli stal neformálním ideologem konzervativně uvažujícího proudu, vysvětlil, proč má Občanské fórum trvat na tom, aby funkce předsedy vlády zůstala Adamcovi: „To, že mu dáváme podporu jako premiérovi, má logiku v tom, že jsme řekli při prvním jednání: vy jste představitel starého systému, s nikým jiným z tohoto systému se nedá jednat. Jde o to zajistit relativně bezporuchový přechod od starého systému k novému. V tomto smyslu my s vámi jednáme jako s představitelem státní moci. Čili tedy nejde o nějakou zvláštní důvěru a nedáváme mu především politickou důvěru jako prezidentovi, který by nás měl reprezentovat pět roků po odsouzení invaze. Vycházíme z toho, že vláda Adamcova je vládou jejich, nikoli vládou naší. Nesnažil bych se za každou cenu, aby to byla vláda koaliční, ani v tom smyslu, jak jsme toho dosáhli u vlády české. Protože to bude opravdu především vláda jejich.“¹²¹ Vavroušek podtrhl poslední slova – musí to být „jejich“ vláda; a pokud se Adamec rozhodne k abdikaci, ať řeší situaci opět „oni“, neboť pro Občanské fórum je krajně nevýhodné převzít v takové chvíli iniciativu a vytvořit vlastní vládu.

Uprostřed debaty, která zatím nespěla k žádnému obecně přijatelnému výsledku, zazněl názor, zdánlivě zcela nepatřičný a jakoby z prostředí nějaké spiritistické seance, a přesto měl k reálnému stavu věci blíže než názory důsledně racionální. Kriseová, která si brala slovo jen zřídka, charakterizovala diskusi jako rozumářské kalkulování, které se stává samoúčelem. Mínila, že nastala doba převzetí moci: bude-li demokratické hnutí chtít, získá jak vládu, tak úřad prezidenta: „Konečně jste mě vyvolali. Já jsem tu jediná ženská a zdá se mi, že trochu moc politizujete a vymýšlíte konstrukce. Já jsem se na to trochu soustředila. Nerozumím politice, ale mám nějakou intuici. Mám takový pocit – ale úplně jednoznačný, jinak bych to neříkala –, že byste mohli uhrát Dubčeka jako prezidenta a Komárka jako předsedu vlády i se všemi ministry, které tam chcete mít. Myslím, že na to je už doba. Já si myslím, že vám Adamec zítra zase cukne a postaví vás do stejné situace. Vy jenom otáľíte a ten národ bude strašně nervózní, protože očekává nějaký čin.“¹²²

V okamžicích, kdy bylo zřejmé, že dialog je jen zhušťováním či rozředováním již vyřčených názorů, bral si slovo Havel, aby se pokusil zformulovat obecně přijatelné východisko. Obhájil kandidaturu Petra Millera do čela resortu práce a sociálních věcí, kterou považoval za jeden z hlavních triumfů OF. Do vlády vedené Adamcem navrhl dále Dlouhého, Klause a Dienstbiera. Redukovaná sestava odpovídala středové alternativě, na niž se shodla většina přítomných. Doplnil, že

po domluvě s Verejností proti násiliu musí Občanské fórum navrhnout občana slovenské národnosti do prezidentského úřadu.

* * *

V těchto intencích byl před 22. hodinou vypracován koncept dopisu premiéru Adamcovi s návrhy na složení federální vlády. V úvodu stálo, že Občanské fórum a Verejnost proti násiliu spatřují v dosavadním předsedovi vlády „záruku kontinuity státní moci“, a proto nemohou o rekonstrukci federální vlády jednat s nikým jiným. Do „politického kabinetu předsedy vlády“ doporučují po jednom představiteli Československé strany socialistické a Československé strany lidové do funkcí místopředsedů vlády a Vladimíra Dlouhého jako místopředsedu vlády pověřeného dohledem na ekonomickou sféru; dále Václava Klause jako ministra financí a Petra Millera jako ministra práce a sociálních věcí; křeslo ministra paliv a energetiky rezervovalo OF pro Slováka podporovaného Verejností proti násiliu. Oproti návrhu, který odpoledne předložila delegace, neobsahoval dopis požadavek na obsazení funkcí ministra vnitra, ministra zahraničí a místopředsedy vlády pověřeného dohledem nad legislativou a mocenskými nástroji. Výrazný krok zpět byl důsledkem působení konzervativního proudu, který v první polovině (5. prosince, od 16.50 do 22 hodin) dlouhého zasedání rozšířeného krizového štábu dominoval.

V závěru dopisu vyjádřilo Občanské fórum své stanovisko k Adamcově prezidentské kandidatuře: „Pokládali bychom za neodpovědné neupozornit Vás v této souvislosti na to, že Vaše eventuální kandidatura na funkci prezidenta se nesetká s příznivým ohlasem veřejnosti. Tím spíše ne, že OF a VPN Vám pro tuto funkci podporu nemohou dát.“¹²³ Tváří v tvář Adamcovi a jeho poradcům delegace bez jakýchkoli pochybností připustila, že by se prezidentem mohl stát, a dokonce několikrát naznačila, že mu Občanské fórum podporu zajistí. Mínění rozšířeného krizového štábu však vedlo k jednoznačně odmítavému stanovisku. Účastníci odpoledního jednání s Adamcem pomlčeli o svém selhání. Naopak, takřka bezvýhradná důvěra a obdivuhodný respekt většiny diskutujících umožnily Havlovi interpretovat toto selhání jako prozíravý tah: „Smyslem dopisu bylo uhrát čtyřicet hodin, abychom se domluvili, co dál. Prostě nechat to na Adamcovi, ať se v tom škvaří.“¹²⁴

Trvat za dané situace na tom, aby Adamec zůstal premiérem, bylo svým způsobem provokativní; především sám Adamec to tak mohl vnímat – premiérské křeslo se rozhodl opustit a svůj úmysl sdělil (sice s postranními úmysly, ale pravdivě) delegaci OF. Poslední věta

dopisu naznačovala, že Občanské fórum se zorientovalo v komplikované situaci (kterou si ovšem do značné míry způsobilo samo) a nehodlá hrát podle scénáře, jenž se mu premiérův tým pokouší vnutit: „Pokud podáte i po tomto dopise demisi, o níž jste v úterý 5. 12. 1989 mluvil, své návrhy zveřejníme, aby občané sami mohli posoudit jejich přiměřenost a konstruktivnost.“ Touto stručnou a lapidární formulací dalo najevo, že odhalilo úmysly vládního týmu a nehodlá dále hrát podle jeho karet. Vzepřelo se autoritativnímu premiérovi a učinilo další opatrný krok vpřed. Torzo rozšířeného krizového štábu očekávalo příjezd delegace Koordinačního výboru Verejnosti proti násiliu, s níž bylo nutné koncept projednat a upravit ho podle jejich návrhů. Krátce po 22. hodině byla porada přerušena přestávkou.

*... a pak přišel obrat
(druhý poločas: 5./6. prosince, od 23 do 4.45 hodin)*

O přestávce pokračovali Havel a jeho nejbližší spolupracovníci v rozhovoru a pravděpodobně se dohodli, že v rozhodujících grémiích budou obhajovat přímější cestu k uchopení moci. Rozšířený krizový štáb se znovu sešel hodinu před půlnocí, tentokrát v užším složení, neboť někteří účastníci se odebrali za jinými aktivitami, a ti, kteří byli příliš vyčerpaní, se šli vyspat. V úvodu Havel řekl, že nastal čas přemýšlet „o jiné vládě s jiným premiérem“.¹²⁵ Vyjádření se nesetkalo s námitkami a diskuse se mohla ubírat směrem, kterým se před několika hodinami neúspěšně pokusil vydat, když formuloval šest alternativ postupu. Tentokrát si počínal autoritativněji: Občanské fórum doručí Adamcovi dopis, doplněný o návrhy Verejnosti proti násiliu, a začne připravovat federální vládu, v níž budou obě hnutí dominovat; do konce týdne budou realizovány další změny ve složení české vlády, budou propuštěni zbývající političtí vězňové a odstoupí prezident republiky Husák. Nebudou-li splněny tyto základní požadavky, začne v pondělí 11. prosince generální stávkou. Do tohoto okamžiku nebylo mínění rozhodujícího grémia KC OF příznivě nakloněno myšlence hlubšího průniku demokratického hnutí do státních struktur a Havel potřeboval určitý čas, aby mohl uplatnit odhodlání, které v něm v posledních dnech a hodinách dozrávalo. Ke směřejším úvahám měl především dobrý osobní důvod: o přestávce se jeho přátelé dohodli, že ho navrhnou do úřadu prezidenta republiky. V další diskusi, ještě před příchodem zástupců VPN, s tímto návrhem opatrně a takticky vystoupili; a jestliže čekali odpor, museli být překvapeni – takřka všichni se k „dobrodružnému“ řešení připojili.

V 1.30 hodin (6. prosince) se konečně ve Špálíčku objevili vůdčí představitelé Koordinačního výboru Verejnosti proti násiliu Ján Budaj, Milan Kňažko, Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý a Vladimír Ondruš. Čeští partneři je zevrubně informovali o odpoledním jednání a přečetli jim návrh dopisu Občanského fóra (a Verejnosti proti násiliu) premiéru Adamcovi. Slováci pochopili redukováný návrh na obsazení vlády předsunutými hlídkami jako výrazný posun vpřed a Budajovými ústy vznesli námitku k živelné, nekoncepční strategii: v bratislavském VPN také zvítězila koncepce úřednických, odbornických vlád, do kterých demokratické hnutí nebude vysílat své čelné představitele, aby se v době plné nejistot „akoby nevystrieľalo“;¹²⁶ v takovém případě by bylo nutné zajistit, aby se v přechodných vládách nezformovala postkomunistická či reformně komunistická skupina, která by se mohla stát dominantní silou; státní moc na Slovensku je mnohem vstřícnější, bez problémů s opozicí komunikuje a nabízí jí významný podíl na moci; obsadit místo předsedy vlády a dosáhnout většinového složení už není tak nereálné, jak se zdálo ještě před několika dny; Verejnosť proti násiliu však tyto nabídky prozatím odmítala, protože nechtěla porušit strategii vnější kontroly moci. Budaj se zeptal, zda již dozrál čas k zásadní změně. Havel odpověděl, že Občanské fórum tuto změnu potvrdilo včera dopoledne, kdy přijalo taktiku předsunutých hlídek jako „zárodků budoucí pořádné vlády“.¹²⁷ Promluvil o odhodlání a kompetentnosti ekonomů z Prognostického ústavu, připravených převzít odpovědnost za československou hospodářskou politiku.

Do centra pozornosti pronikl problém, o němž před několika hodinami účastníci porady rozšířeného krizového štábu odmítali diskutovat. Koho kandidovat do úřadu prezidenta republiky a koho za předsedu federální vlády? Teď již nikdo nepochyboval o tom, že se české a slovenské demokratické hnutí musí připravit na obsazení nejvyšších státních funkcí. Slováci si vyžádali krátký čas na rozmyšlenou, pak vyložili svou představu. Do federální vlády navrhli Jána Čarnogurského a Miroslava Kusého (prvního z nich i jako případného předsedu vlády) a do prezidentské funkce disidenta Miroslava Kusého, reformního komunistu Alexandra Dubčeka, herce a revolučního tribuna Milana Kňažka. Po krátkém váhání si vzali slovo Havlovi důvěrníci – uvedli slovenské partnery do stavu debaty o českém prezidentském kandidátovi a pak nechali na Michaelu Kocábovi, aby vyslovil jejich přesvědčení, že nejlepším československým prezidentem pro přechodné období bude Václav Havel. Slováci, kteří nepovažovali populárního Dubčeka za dobrého kandidáta, bez většího otálení návrh svých českých partnerů podpořili.

Zbývalo dokončit dopis předsedovi federální vlády – to znamenalo vpravit do něj kandidatury Čarnogurského a Kusého. Nedlouhé dohadování vtisklo návrhu následující podobu: místopředsdou vlády člen Československé strany socialistické, místopředsdou vlády člen Československé strany lidové, Vladimír Dlouhý místopředsdou vlády s dohledem na ekonomickou sféru, Ján Čarnogurský místopředsdou vlády pro legislativu a vnitro, Miroslav Kusý ministrem zahraničních věcí, Václav Klaus ministrem financí, Petr Miller ministrem práce a sociálních věcí. VPN tlumočila přání svého politického partnera Maďarské nezávislé iniciativy na Slovensku a navrhla do vlády jejím jménem Gyulu Popelye jako ministra bez portfeje zaměřeného na problematiku národnostních menšin.

Počtem kandidátů odpovídal dopis návrhu, který delegace předložila odpoledne Adamcovi. Avšak ve svých úvahách pokročilo OF o notný kus dále. Je to pochopitelné: Havlovu kandidaturu – schválenou vedením českého i slovenského demokratického hnutí – nechápali pouze jako jednu z alternativ, která může i nemusí vyjít. Stala se středobodem plánu převzetí moci, stálíci, kolem níž bude od této chvíle všechno ostatní kroužit. Havel se už začínal chovat jako претенdent moci. Dopis označil za „poslední pokus nalézt přechod od jejich vlády k vládě ideální“; pokud tento pokus nevyjde, OF a VPN vytvoří vládu svou: „... [máme na to,] abychom za osmačtyřicet hodin vzali moc do svých rukou. V té sféře výkonné moci, po všech všelijakých hovorech dnešních, včerejších, předvčerejších, se mi zdá, že na to máme. S tím, že půjdou lidi jako Pithart do školství nebo Radim Palouš, že půjde Miro Kusý i Jano Budaj i Milan Kňažko. To prostě všechno jde. Nejdůležitější je, že ti normálně a chytře myslící ekonomové jsou všichni na naší straně a žádný na straně moci. A problém je politický, zda ta alternativa reálně před námi je. Jsou tu pyramidy mocenských nástrojů, je tady několik desítek tisíc estébáků, v celé republice jsou tisíce takových struktur, aparátů, nomenklatur, celá totalitní struktura. A ona se drolí, hroutí, štěpí, rozpadá, ale je. Ale umím si představit, že bychom byli schopni spravovat tuto zemi.“¹²⁸

Havel se rozhodl být prezidentem a je pochopitelné, že chtěl být v nejvyšší státní funkci obklopen lidmi z prostředí české i slovenské opozice. Nedovedl si představit, jak několikrát prohlásil, že by předsdou federální vlády byl neznámý aparátník, jehož jméno si stále nemohl zapamatovat – Šalfa, Štolfa... Krátce poté, co mu vůdci Verejnosti proti násiliu vyjádřili podporu, oznámil, že podmíní své zvolení prezidentem nominací Jána Čarnogurského do funkce předsedy federální vlády. Začal rýsovat smělou perspektivu, která ještě před

pár hodinami vyvolávala v rozšířeném krizovém štábu ostrý nesouhlas: pověří-li prezident republiky na Adamcův návrh sestavením vlády Mariána Čalfu, vypraví se delegace OF a VPN na Hrad a navrhne do funkce předsedy vlády Čarnogurského. „To je evidentní, už není jiná možnost,“ podotkl Havel, avšak vzápětí přece jen trochu zaváhal: „Anebo nemáme jet na Hrad navrnout Jána a nechat Husáka, aby pověřil Čalfu?“ Nekompromisní Křížan ho však vrátil k původní představě: „Ne! V tomto případě musíme jet na Hrad.“

* * *

Aktivisté rozšířeného krizového štábu ztratili obavy, které je v posledních dnech provázely, a rozhodli se vstoupit na obávaný terén. Nevyjadřovali mínění většiny, ale většina nikdy nebývá strůjcem zásadních rozhodnutí. Prvním, kdo v rozhodujícím grémiu nahlas řekl, že prezidentem by měl být Havel, byl před několika hodinami Ladislav Lis. Tehdy zůstal jeho názor bez odezvy. Teď byl ovšem Lis zaskočen náhlým obratem, do něhož zřejmě nebyl o přestávce zasvěcen, a s těžko potlačovaným překvapením se ptal: „My tu prohlašujeme, že bereme do rukou osud [národa]... ?!“ Havel se pokusil svého dlouholetého přítele uklidnit a jeho slova, vyřčená s největší vážností, trochu zlehčit: „O tom, jestli bereme do rukou osud, budeme mluvit až zítra, Ládo.“¹²⁹ Odpověď vyjadřovala důležitou skutečnost: Havel projevil překvapivé odhodlání k uchopení moci, byl však ještě ochoten ponechat svému protihráči – premiéru Adamcovi – volný prostor k dalšímu tahu. Bylo to projevem velkorysosti a džentlmenství, nebo naopak výrazem měkkosti a nedůslednosti? Anebo snad obojím zároveň? V druhé polovině dlouhého nočního dohadování několikrát naznačil, že OF dává představitelům státu poslední šanci k sestavení přijatelné vlády. Jak ji Adamec a jeho lidé využili?

Poslední generální tajemník

Václav Havel: „On byl trochu pomatenej.“

Eda Kriseová: „On byl pomatenej i normálně, ne jen z vás. Já znám přece blázny, tak mi věřte. Viděla jsem ho v televizi, on je blázen prostě.“

Václav Havel: „Působil dojmem hodného malého člověka, který se kamsi dostal, čemuž moc nerozumí, a je trošku zoufalý a žebrá o pomoc.“

Jiří Křížan: „Vašku, tvoje laskavost a dobré srdce tě vedou ke zjednodušenému pohledu na generální tajemníky.“

Vladimír Hanzel: „Já mám taky ten dojem –“

Jiří Křížan: „– že to bude složitější.“

Václav Havel: „Mně se zdá, že intelektuálně nemá na to, aby hrál nějakou rafinovanou hru.“

Petr Oslzlý: „On může být hercem v cizím scénáři.“

Václav Havel: „A ví o tom nebo neví?“

Ostatní: „Víš.“

(Z rozpravy krizového štábu KC OF, 6. prosince 1989 večer)¹³⁰

Setkání delegace Občanského fóra a Verejnosti proti násilíu s nejvyšším představitelem KSČ 6. prosince dopoledne je jedinečným svědectvím o propadu komunistické strany, i když slovo „propad“ se zdá být nedostatečné, raději bychom mluvili o „vyžilosti“. Karel Urbánek se snažil působit jako energický politik, který je na vyšší doby, srší iniciativou a nápady. Hned však bylo zřejmé, že není ničím víc než pouhým mluvkou, skrz naskrz prosáklým komunistickou frazeologií a partajně-byrokratickým žargonem. Pohyboval se jen v uzavřeném, léta nevětraném prostředí ústředního výboru. Neprošel zřejmě žádnými vnitrostranickými krizemi a frakčními boji, které by ho vybavily smyslem pro politickou realitu. V závětrí aparátu zůstával odtržen od možnosti osobnostního a politického růstu. Zvolení Urbánka do čela strany a jeho epizodní působení byly logickým dovršením závěrečné periody pozdního socialismu, která se vyznačovala ironickými úsměšky nad komičností generálního tajemníka Jakeše. Při rozhovoru s delegací OF se Urbánek neustále dral ke slovu, mluvil překotně a dlouze, jedna zbytečná výpověď následovala druhou. Realistický Mohorita ho marně usměrňoval. Žvanění odkrývalo prázdnotu – komunistická strana byla prosta někdejší moci a vlivu. Zatímco po válce se drala k moci jako leviatan, nyní opouštěla dějinnou scénu jako spolek starých opotřebovaných zbrojnošů budících rozpaky a smích. Na rozdíl od premiéra Adamce neztělesňoval generální tajemník žádnou politickou koncepci. Zmohl se jen na frázi, že všichni dobře smýšlející lidé bez ohledu na politickou příslušnost by se měli dát dohromady a pracovat pro dobro vlasti. Na konci rozhovoru, který – jak se ukázalo – nevedl k ničemu, ale mnoho prozrazoval, zopakoval své krédo v obzvláště nabubřelé podobě: „Já věřím, že když spojíme své síly, že nemá žádná jiná země takovou šanci jak Československo, aby udělalo přestavbu ekonomiky a demokracie. A promiňte mi ten výraz, my jim všem vytřem zrak. Všem! Ale musíme se spojit. Já su o tom přesvědčen. Ti musí mít oči tak. Ale o tom jsem přesvědčen, že budou mít oči tak.“¹³¹

Komunistická strana se nacházela v politickém suterénu. Delegace OF záhy zjistila, že nemusí čelit vážnému politickému protivníkovu, a opatrnými otázkami se pokoušela zjistit, jakou má představu o složení federální vlády. Z reakcí generálního tajemníka, jenž na vše

jen kýval, se dalo usuzovat, že vůbec žádnou. Pusté žvanění nebylo úhybným manévrem. V druhé polovině schůzky se dostavil Kocáb, který se právě vrátil od premiéra Adamce, jemuž podle včerejšího ujednání doručil dopis OF a VPN. Havel se ho nepatříčně zeptal, jak Adamec na dopis reagoval, ale Kocáb se v přítomnosti komunistických funkcionářů zdráhal odpovědět. Nepříjemnou situaci prostouše vyřešil generální tajemník: „Nás to nezajímá, protože vám můžu odpovědně říct, že nás nezajímá ani vláda, protože nejsme ‚vedoucí úloha‘. Nás zajímalo jenom, aby s námi premiér konzultoval, kteří komunisté jdou do vlády.“ Pithart nedokázal potlačit překvapení. Urbánkově čestné slovo, které vzápětí dostal, jej nepřesvědčilo, a zřejmě proto se po chvílce znovu zeptal. Přeje si komunistická strana, aby byla federální vláda pouze rekonstruována, nebo aby vznikla vláda nová? „Cítí se být ještě kompetentní do těchto věcí energicky zasahovat?“ – „To jde těžko, já nemám na to právo. Pochopte mě, já nemám na to právo,“ odpověděl představitel strany, která donedávna ovládala celý státní aparát, a zamluvil téma vlády další informací ze svého soukromí. Havel se ho pokusil vrátit zpět k věci a předestřel mu alternativu, podle níž Občanské fórum a Verejnosť proti násilii navrhnu ministerského předsedu a sestaví vládu. Upozornil na to, že disponují řadou mladých, ambiciózních ekonomů. „Výborně, to je ono – mladých!“ zvolal nadšeně generální tajemník a na pokračující argumentaci jen souhlasně kýval.

Jaký to všechno mělo smysl? Ukázalo se, že komunistická strana iniciovala rozhovor s jediným cílem. Setkání s představiteli demokratického hnutí jí mělo vrátit politickou prestiž, ukončit strašlivý horror vacui posledních dnů. Nebojovala v této chvíli o moc, snažila se pouze zajistit svou další existenci. Ohromená a ochromená strana se chtěla rychle a efektivně vřadit do pluralizujícího se politického prostředí. Generální tajemník, donedávna ještě nejmocnější muž ve státě, žádal nyní jen jediné: aby zástupci demokratického hnutí zasedli s komunistickou a dalšími politickými stranami před objektivem televizní kamery ke „kulatému stolu“. Jeho vystupování bylo natolik výmluvné, aby delegaci přesvědčilo, že mocenské centrum se již nenachází v ústředním výboru. Ihned po jednání s generálním tajemníkem se delegace odebrala do Úřadu předsednictva vlády za premiérem Adamcem.

„Jakási absurdní hra“ – pokračování

Rozhovor byl krátký a chladně zdvořilý. Měl však dramatickou přehru: v 8 hodin donesl Kocáb – na základě ujednání z minulého

dne – dopis Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu do budovy federální vlády. Adamec se s ním zavřel do své pracovny. Mezitím jeho poradci Kocábovi sdělili, že premiér nic nezměnil na svém včerejším rozhodnutí. Po chvíli Adamec povolal ministra Čalfu a vzkázal Kocábovi, aby se ještě zdržel. Když ho pak asi po hodině přijal, obořil se na něj s výčitkou, že Občanské fórum neustále mění stanoviska, stupňuje požadavky a tlačí ho kouta; pokud v tom bude pokračovat, jemu nezbude nic jiného než vyzvat národ, aby vzal situaci do svých rukou; ostré výhrůžky (zmněl se rovněž o možnosti povolání armády) obratně kombinoval s ujišťováním, že mu jde o pokojné řešení situace. Kombinace zastrašování s dobrou vůlí k dohodě. Taktika typická pro rutinizovaného komunistického politika.

Věcná příkrost, s jakou demokratická hnutí odmítla jeho prezidentskou kandidaturu, Adamce zřejmě nemile překvapila, možná i nefalšovaně rozčílila. Mohl uvažovat takto: před několika hodinami hovořilo Občanské fórum se vši vážností o tom, že je ochotno mou kandidaturu podpořit; rozpor spočíval pouze v tom, kdo bude novým předsedou vlády (my jsme navrhli Čalfu, delegace Sachra nebo Čarnogurského); shodli jsme se na tom, že na další schůzku přivede každá ze stran svého kandidáta; a najednou v rozporu s tím vším OF a VPN trvají na tom, abych zůstal ve funkci premiéra, protože ve mně „v tuto chvíli spatřují záruku kontinuity státní moci“; nevzaly v potaz mé několikrát opakované sdělení, že jsem se rozhodl pro demisi; co tím sledují?

Domnívám se, že zdánlivě nevinný výraz „v tuto chvíli“ mohl Adamce opravdu rozohnit – neznamenal totiž nic jiného než „už jen krátkou chvíli“. V tom se nemohl mýlit. Mohl předpokládat, že demokratické hnutí odmítne jeho prezidentskou kandidaturu (na takový vývoj hry se, jak ještě uvidíme, dobře připravil), mohl se domnívat, že bude požadovat jeho úplný odchod z veřejného života (i na to byl připraven zareagovat). Že ho však bude chtít ještě „použít“ jako předsedu vlády, toho se s největší pravděpodobností nenadál. Měkkost a zdrženlivost Občanského fóra se v tuto chvíli paradoxně proměnily v nezamýšlenou zbraň! Adamec už nechtěl (ani na krátkou dobu) setrvat v premiérském křesle – mj. také proto, že nehodlal sehrát nevděčnou roli přechodné postavy, kterou lze v nejbližší vhodné chvíli hodit přes palubu a bez větších problémů nahradit (Sachrem nebo Čarnogurským). Také nechtěl posloužit jako živý důkaz o státnické rozvaze opozice, která i v revolučních časech uvážlivě dbá na pozvolné a kontrolované předávání moci. Toto mohly být příčiny jeho výbuchu a výhrůžek adresovaných Kocábovi. Pravděpodobně nepochopil, že zdánlivá vstřícnost delegace při včerejší ná-

vštevě nebyla výrazem respektu a ochoty k oboustranně výhodnému kompromisu, ale že vyplývala z mlhavé strategie Občanského fóra, ze zaostávání za událostmi. I poté, co se seznámil s dopisem, zůstal Adamec rozhodnut prosadit Mariána Čálfu, od něhož si hodně sliboval, do funkce předsedy vlády a bojovat o prezidentské křeslo. Chystal se na další kolo přímého střetu o veřejné mínění, který ještě zdaleka nepovažoval za ztracený.

* * *

S delegací Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu jednal úsečně a stručně, bez zbytečných slov, pouze 13 minut. Ani stopy po strojeném rozčilování či předstírané žovialitě, k nimž se uchýloval minulého dne. Potvrdil, že bude pokračovat v „doplňování vlády“.¹³² To však bylo v zjevném rozporu s „nevratným“ rozhodnutím z vlády odejít. Havlovu otázku, zda si odchod rozmyslel, ponechal bez odpovědi. Rozhodl se již, že demisi (s níž počítal tak jako tak) učiní součástí plánu – vyhlásí ji ve vhodnou chvíli a v aranžmá, které si sám připraví. Nikoli pod tlakem OF a VPN! Delegaci oznámil, že je nutné držet se platných ústavních a právních procedur. Ve čtvrtek 7. prosince ve 14 hodin se sejdou politické strany a společenské organizace sdružené v Národní frontě, jimž předloží návrhy na doplnění vlády; zároveň bude informovat prezidenta republiky a Federální shromáždění. Delegace využila příležitosti, kterou jí nabídlo předchozí jednání s Urbánkem – Havel sdělil Adamcovi, že generální tajemník ÚV KSČ nepovažuje návrhy OF a VPN na složení federální vlády za „přemrštěné, provokativní, ultimativní, ale spíše skromné“; takový postoj opravňuje demokratická hnutí k doplnění a rozšíření návrhu. Adamec na to zareagoval klidně: požádal, aby mu OF a VPN nové návrhy předložily včas, a jednání ukončil.

Opatrně a pomalu

Mlhavá strategie a nedotažená taktika – jež se promítly do vystupování delegace při posledních vyjednáváních s premiérem Adamcem a způsobily zmatky a komplikace – zasluhovaly kritickou oponenturu. Většina přítomných však byla Havlově skupině příznivě nakloněna a plně jí důvěřovala. Na druhé straně je třeba znovu zdůraznit, že odstupňovaný přístup k informacím nedovoloval většině aktivistů asi třicetičlenného rozhodujícího grémia, aby se v situaci plně orientovala. Náznaky kritiky tu ovšem byly, ale zůstaly ojedinelé:

Ján Budaj: „V mene slovenského názoru mám pocit, že do tejto role takého významného politika sme Adamca dostali my. To nebolo šťastné... Uvedomme si, že obyvateľstvo, ktoré jednoznačne kričí na všetkých uliciach ‚demisi, demisi‘ – Adamca má plné zuby. Toto bude veľmi problematické, ako s týmto predstúpiť pred ľudí, ako udržať Adamca a vlastnú tvár.“

Rudolf Battěk: „Já mám, Vašku, jeden nepříjemný pocit a řeknu proč. Chápu, že ty seš dramatik a že tato situace, která je mimořádně dramatická a umožňuje rozehrávat to – stavět postavy do určitých rolí –, že ti svým způsobem imponuje. Ale já teď kladu otázku. Rozhodně bychom se měli vyhnout nové patové situaci, která nastala už po prvním jmenování federální vlády! A teď se ptám, než budu pokračovat. Vy zítra v deset hodin dáte jakýsi váš návrh na složení federální vlády a nemáte jistotu, co se stane.“

Václav Havel: „Nic nemáme, nic.“

Rudolf Battěk: „Čili vytváříte novou patovou situaci a to je politická nehoráznost!“¹³³

Kritickou odezvu nevyvolalo ani expoze, v němž Kocáb popsal svou ranní audienci v Adamcově pracovně. O den dříve upozorňoval Václav Benda, že se Občanské fórum nechává Adamcem vydírat. Po Kocábově dramatickém líčení mohl tento dojem ještě zesílit, ale nestalo se tak. Rozšířený krizový štáb se semkl kolem svého jádra.

Měli bychom také zkoumat, zda se oproti večerní a noční diskusi změnilo názorové zázemí tohoto grémia. U konzervativního výkladu situace setrval Jičínský; znovu nabádal k uvážlivosti a strážlivému úsudku. Uznal, že „vývoj jde rychle kupředu“¹³⁴ a že je nevyhnutelné, aby se opozice na moci podílela, bylo by však krajně neodpovědné, kdyby ji chtěla převzít celou. Funkci předsedy federální vlády je třeba přenechat „oficiálním strukturám“. Demokratické hnutí nesmí „eskalovat“ své požadavky. Hájl alternativu obsazení vlády nepočtenou předsunutou hlídkou. Jenomže Havlova skupina již tuto taktiku nepovažovala za adekvátní a pod jejím vlivem prodělalo rozhodující grémium názorový obrat – teď se již zcela otevřeně hovořilo o obsazení křesla předsedy vlády v kombinaci s křeslem prezidentským. Jeden z mnoha příkladů permanentního situačního posunu: jestliže se 5. prosince odpoledne a večer hovořilo pouze o tom, že prezidentem nemůže být Adamec, v tuto chvíli se již uvažovalo o Havlovi jako vážném kandidátovi. V mraveništi Koordinačního centra se rychle roznesla zpráva, že Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu mají svého prezidentského kandidáta. Od této chvíle by-

la Havlova kandidatura pevnou součástí úvah většiny diskutujících. Pouze Jičínský – Dubčekův příznivec – doporučoval odložit výběr kandidáta až do vyhlášení výsledku improvizovaného průzkumu veřejného mínění, který se v nejbližších dnech rozhodli provést stávkující studenti. Kolem Havlovy kandidatury už však nezadržitelně kroužily úvahy o způsobu převzetí moci.

Uvedu dva návrhy, které se v následujících hodinách ukázaly jako předjímané a nosné. Čarnogurský, kterého si Havel přál za předsedu vlády, upozornil na možné, ba pravděpodobné východisko ze složité situace: prosadí-li premiér Adamec jako svého nástupce současného místopředsedu vlády Čalfu, otevře tím opozici jedinečnou možnost kandidovat do úřadu prezidenta republiky Havla, neboť bude-li předsedou vlády komunista slovenské národnosti, musí se (s ohledem na dvojí paritu) prezidentem stát nestraník národnosti české. Jiné řešení, které se rovněž setkalo s kladnou odezvou, nabídl Miller: ponechat funkci předsedy vlády Adamcovi a zároveň vyhlásit Havlovu prezidentskou kandidaturu; do funkce prvního místopředsedy federální vlády prosadit Čarnogurského, který by po Adamcově odchodu obsadil premiérské křeslo; požadavku paritního zastoupení Čechů a Slováků v nejvyšších státních funkcích by tak bylo učiněno zadost.

Druhý dopis premiérovi

Krizový štáb (v proměnlivém složení: Havel, Vondra, Křižan, Hanzel, Kocáb, Pithart, Klaus, Kriseová, Pajerová, Šilhán, Miller, Oslzlý, Komárek) začal v podvečer 6. prosince formulovat druhý dopis premiéru Adamcovi obsahující rozšířený návrh Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu na složení federální vlády. Havel zahájil diskusi formulací postoje vycházejícího z populnočních úvah zbytku rozšířeného krizového štábu: demokratické hnutí se cítí „silnější“, a proto formuluje „silnější návrhy“, než jaké obsahoval první dopis. Odmítl hovořit o tvorbě vlády koaliční a počínání Občanského fóra charakterizoval jako „začátek procesu, na jehož konci by měla být naše vláda“. Budoucí prezident republiky formuloval (i když prozatím ještě nepřiliš jasně) představu vytlačování komunistů („přátel starých pořádků“) z vlády. Záleželo mu na tom, aby byl strategický posun patrný, a proto předpokládal dopis delší, přesněji formulovaný, v němž každý kandidát bude uveden stručnou osobní charakteristikou a zdůvodněním.

Vládla uvolněná, rozjařilá atmosféra. Četné narážky a vtipy zesměšňovaly Adamcovu domnělou iracionalitu. V nadsázce vkládali

do dopisu věty ironizující tohoto „divného brouka“, „rozšafného souseda“ a [politického] „řuhýka“. Křížan navrhl opatřit dopis podrobnými vysvětlivkami pod čarou, aby adresát nic nemohl vykládat dvojznačně a dobře porozuměl složitější terminologii. Když formulovali pasáž, v níž představovali slovenského katolického aktivistu Čarnogurského jako Adamcova možného nástupce ve funkci předsedy vlády, Hanzel nešťastně navrhl, aby napsali, že si v něm může „vychovat svého nástupce“. Nahrál ostatním na smech: „To se mu asi nepodaří“, zareagoval Pithart. „To bysme to museli nadepsat ‚Milý strýčku,‘“ doplnil ho Křížan a následoval uvolněný smích ostatních.

* * *

Občanské fórum bylo krok od historického triumfu. Avšak rostoucí sebevědomí a jistě i únava poněkud zaslepovaly jeho vůdčí grémium. Ano, Adamec se skutečně 5. prosince odpoledne dušoval, že z vlády odchází, aby 6. prosince ráno nepřipustil žádnou diskusi o tom, že pokračuje v její rekonstrukci. Nebylo to však způsobeno jeho iracionalitou, ale spletitou souhrou okolností, k níž výraznou měrou přispěla právě delegace Občanského fóra. Její členové si snad vůbec neuvědomili, že Adamcově demisi sami zabránili prudkou změnou postoje, která ovšem – a to je podstatné – nebyla výsledkem jejich strategické důslednosti, nýbrž důsledkem improvizace a nerozhodnosti. Na sebekritiku ovšem nebyl čas ani pomyšlení, a oni si svou chybu ani nepřipustili. Ironie a sarkasmus, kterými častovali svého protivníka, patřily paradoxně i jim samým. Dospěli jsme k zajímavému interpretačnímu problému. Kolik historiků už psalo a jistě ještě bude psát o tom, že Občanské fórum krok za krokem, důsledně zभावovalo premiéra Adamce moci. Zpravidla to tak bývá: pokud bylo dosaženo moci, není pro historické vědomí tím nejdůležitějším způsob, jakým se to stalo, byť by byl jakkoli spletitý a paradoxní. Historik asi napíše: toto chtěli a také toho dosáhli. Pokud však badatel nepodlehne pokušení retrospektivního determinismu, přizná událostem adekvátní míru nahodilosti a zároveň neupře jejich souvislostem určitou chaotičnost a spletitost, bude více otevřen otázkám, hypotézám a neuskutečněným vývojovým možnostem. Taková historie není tolik přehledná a jednoznačná, ale může být bohatší a zajímavější.¹³⁵

* * *

Dopis dokončili před půlnocí. Do funkce jednoho z prvních místopředsedů vlády navrhli Jána Čarnogurského, do funkce místopředsedy

dy vlády orientovaného na ekonomickou reformu Vladimíra Dlouhého (KSC) a do funkce místopředsedy vlády zaměřeného na politický systém, mocenské a legislativní nástroje státu Miroslava Kusého. V souladu s prvním dopisem se vyslovili pro to, aby po jednom místopředsedovi vlády měly Československá strana socialistická a Československá strana lidová. V první části popsali smysl a složení „politického kabinetu“,¹³⁶ který měl lépe než celkové složení vlády vyjadřovat nový poměr sil. V části druhé uvedli čtyři jména: Jiřího Dienstbiera jako ministra zahraničních věcí, Václava Klause jako ministra financí, Petra Millera jako ministra práce a sociálních věcí a Gyulu Popelye jako ministra bez portfeje orientovaného na problematiku národnostních menšin. Oproti prvnímu dopisu doporučili jednoho kandidáta navíc, takže dospěli k sedmi ministrům z celkového počtu dvaceti vládních funkcí. Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu – hnutí, která se ujímala role politických hegemonů v Česku a na Slovensku – se chystaly obsadit pouhou třetinu federální vlády! Poměr straníků a nestraníků ani teď nevyhovoval klíči, na němž lpěla Československá strana lidová. (Takový klíč by bezesbytku splňovala polská vláda Tadeusze Mazowieckého ustavená 12. září 1989, v níž z celkového počtu 24 míst obsadila Solidarita celou polovinu a o zbývajících dvanáct křesel se podělily politické strany včetně vládnoucí PSDS.)

Vzdáme-li se však počtářského pohledu na věc (který, pravda, od 3. prosince hrál rozhodující roli v naladění veřejnosti) a přihlídneme-li k obsahu návrhu, nebude se nám už jevit tak umírněně. Mířil totiž do většiny důležitých oblastí státní moci – ekonomická reforma, finance, legislativa, mocenské nástroje státu a zahraniční politika. V čele vlády, v níž opozice ovládla tyto sféry, mohl a chtěl stát Marián Čalfa, ale nechtěl a nemohl stát Ladislav Adamec. Občanské fórum přečeňovalo jeho ochotu k politické ohebnosti. Více resortů ve federální vládě nemohly OF a VPN obsadit, protože jejich personální zázemí bylo pro tuto chvíli vyčerpané. Společný návrh však dával tušit, že už je v silách demokratického hnutí dříve nebo později vystoupit z opoziční ulity a počínat si směleji.

Premiér Adamec promlouvá k národu

Součástí taktického arzenálu předsedy vlády bylo zastrašování. Krajní politické prostředky nechybějí ve výbavě žádného komunistického politika. Porovnáme-li však Adamcovo cílevědomé konání s trapným vystupováním generálního tajemníka Urbánka, vidíme in natura, kde se v této chvíli nacházely otěže moci: nikoli ve stranickém sekretari-

átu, nýbrž v pracovně předsedy federální vlády. Výhrůžku, že požádá národ o přímou podporu, myslel vážně, i když ne v tak radikálním slova smyslu, jakým při ranní audienci poděsil Kocába. Ukončit vyjednávání a uchýlit se k otevřené konfrontaci bylo pro něj po 26. listopadu a 3. prosinci nanejvýš riskantní a neskýtalo velkou naději na úspěch. Taktizoval, jak uměl – využíval pasivity Občanského fóra; chtěl vtisknout nejbližšímu vývoji událostí svou režii. Především nemohl dopustit, aby jeho odchod z vlády vyvolal dojem, že svou věc vzdal, nebo že se dopustil fatálních chyb a demokratické hnutí ho donutilo rezignovat. Naopak, chystal se určitou, politicky relevantní množinu lidí přesvědčit, že není mužem starých pořádků, ale zastáncem životaschopné politické koncepce. Jako zkušený praktik věděl, že železo musí kout, dokud je žhavé, a proto se po přečtení druhého dopisu rychle rozhodl pro situační změnu plánu.

Pravděpodobně uvažoval takto: s delegací OF a VPN už není o čem jednat, proto budu nanejvýš stručný a úsečný – oznámím jen svůj úmysl (ve skutečnosti pouhý úhybný manévr) pokračovat v rekonstrukci vlády; večer vystoupím v televizi s projevem a ujistím národ o své pevné vůli vyvést zemi z krize, zároveň ovšem vylicím překážky, které mi klade do cesty nezodpovědná opozice; na závěr projevu vyslovím varování, že pokud nedostanu příležitost ke klidné práci, nebudu schopen dostát svému slibu, v takovém případě z funkce předsedy vlády odstoupím. Projev měl vzbudit dojem, že k národu promlouvá zásadový a přímý politik, kterému leží na srdci obecné dobré; rovný chlap, jenž nelpí na funkci a osobních výhodách, které z ní plynou. Pravděpodobně už v této chvíli pojal rozhodnutí, že nazítří 7. prosince podá na zasedání Národní fronty demisi, a aniž počká na souhlas demokratického hnutí, navrhne politickým stranám a prezidentu republiky Čalfu jako svého nástupce. Těmito kroky si zajistí dobrou výchozí pozici pro boj o prezidentské křeslo.

* * *

O Adamcových výhrůžkách informoval Kocáb rozšířený krizový štáb 6. prosince kolem poledne: „A potom si mě... pozval dovnitř a začal mi vysvětlovat situaci. Asi takovým způsobem, že mi jasně dal najevo, že má plnou podporu Moskvy a že se cítí velice silnej. Nejdříve navázal na tu otázku prezidenta. Říkal: ‚Změnili jste rozhodnutí, měníte rozhodnutí každých pět minut!‘ Protože on včera pochopil, že ta verze se nám zdá. Prostě z tý naší návštěvy vyrozuměl, že bysme to mohli přijmout, že on by jako byl prezidentem [V této chvíli po-

važoval Havel za nutné podotknout: ‚To se mýlil.‘] ‚Opět jste změnili rozhodnutí!‘ (...) A překvapil, protože ti chlapi všichni na něj koukali s otevřenou hubou, protože najednou začal vlastně vyjadřovat, že teda když tím prezidentem bejt nemůže, že bude teda tím premiérem. To znamená, že se rozhodl zůstat ve hře, a mám pocit, velice intenzivní pocit, že hraje opravdu teďko na vlastní pěst. (...) Vypadá to podle mě tak, že toho premiéra vezme a že přijme všechny možný požadavky. Při té příležitosti ale řekl důležitou věc: že neustále eskalujeme svy požadavky, že se to dostává do takový nějaký turbulence, a že pokud budeme každou minutu měnit rozhodnutí a budeme ho stavět neustále před nový věci, tak to nebude schopen zvládnout. (...) A to já nevynáším, řekl mi přímo, že vám můžu tlumočit, že by vystoupil v televizi a vyzval by národ, aby si udělal pořádek, prostě.“ Tentokrát reagoval Havel tlumeným zvoláním obsahujícím obavu: „Co to je!? Co to je udělat si pořádek?“

O něco později doporučil Oslzlý bedlivě se nad Adamcovým kontroverzním výrokiem zamyslet a zvážit jeho význam. Ale autoritativní a přesvědčivý Budaj rázně ukončil diskusi na toto téma: „Čo on má kam predstúpiť!? Televízni diváci budú písať. Ani komunisti si nebudú robiť poriadok, ani Ľudové milície, sú odzbrojené. To je nemysliteľné!“¹³⁷

* * *

„Já mám jednu informaci z terénu, protože jsem v kontaktu s těmi občanskými fóry. Podařila se komunistům jedna věc, že odpovědnost za tuto vládní krizi podle přesvědčení většiny lidí nese Občanské fórum. A tento pocit se neustále prohlubuje. To je moje zkušenost. Prostě se to podařilo, nevím jakým způsobem, ale je to tady. Občanské fórum se už dneska pomalu dostává do situace dezorganizátora této společnosti.

(JAN ŠTERN ML. při jednání akční skupiny, 7. prosince, po 14. hodině)¹³⁸

Kolem 20. hodiny vystoupil premiér Adamec v rozhlasovém a televizním vysílání s ostře a zároveň naléhavě a přesvědčivě formulovaným projevem, v němž obvinil Občanské fórum z neúměrného zvyšování tlaku, eskalace požadavků a hazardního jednání. Potvrdil, že i nadále chce dostát svému slibu a zabránit politickému a hospodářskému rozvratu, avšak ocitnul se ve velmi těžké situaci: „Jeden den se hovoří o odchodu dvou lidí, za týden o změně poloviny, brzy třeba celé vlády. To je samozřejmě možné. Ptám se však těch, kteří takové návrhy předkládají, zda tím chtějí dosáhnout stability, nebo rozvratu národního hospodářství, demokracie v rámci právního řádu, nebo bez-

vlády a anarchie? A to je také jeden z hlavních důvodů, proč celá řada schopných a kvalifikovaných lidí odmítá přijmout nabízené členství ve vládě.“¹³⁹ Na závěr upozornil, že nebude-li mít k realizaci své politické koncepce vhodné podmínky, bude muset odstoupit.

Výsledek zastrašování: obava z ústavní krize a vojenského puče

O Adamcově televizním vystoupení byl krizový štáb informován v okamžiku, kdy jeho účastníci už skončili se sarkastickými poznámkami na premiérovu adresu a soustředili se na formulaci dopisu (6. prosince, po 20. hodině). Kocáb zhlédl premiérovův projev a označil jej za zdařilý pokus naklonit si veřejné mínění: „Bylo to velice zajímavé, bylo to šachistický. On v podstatě naznačil, že ty podmínky asi přijme, ale byl poměrně dost agresivní vůči našim ultimátům. Jeho akcie stoupaly a nakonec řekl, že pokud nedostane podmínky na to, aby sestavil vládu, tak bude muset dát demisi a nesplní tak svůj slib, že vyvede tuto republiku z krize. A bylo to dobře řečené. Myslím, že jeho prestiž u národa tímhle projevem vzrostla. Vypadal seriózně: že to chce zachránit, ale že na to musí mít podmínky. Bylo to šikovně formulované.“¹⁴⁰

V následující diskusi se Kocáb, v této chvíli (coby přímá spojka mezi krizovým štábem a Adamcovým sekretariátem) nejinformovanější aktivista Občanského fóra, ještě jednou vrátil k rannímu rozhovoru s premiérem. Tentokrát ho podal ve výrazně ostřejších barvách než na dopoledním rokování rozšířeného krizového štábu. Druhá autentičtější verze byla určena užšímu grémiu – Kocáb se už nemusel obávat, že aktivisté Občanského fóra, kteří do užšího kruhu nepatřili, začnou kriticky rozebírat neobratné počínání delegace 5. prosince. Možná také, že ho Adamcovo večerní vystoupení přimělo vylíčit ranní epizodu v premiérově kanceláři v temnějších barvách: „Já jsem při té ranní návštěvě z toho kontaktu s ním měl velice podivnej pocit. Protože, zaprvé, začal tím, že vytáhl nějakej fascikl, kde bylo napsáno, že Vladimír Merta včera v divadle říkal, že bude mít klid, až uvidí nějakýho komunistu oběšenýho. To znamená nějakej úplnej nesmysl, kterej on by nikdy nemohl říct, který mu museli vypracovat policajti. Já jsem říkal: ‚To je jasná provokace.‘ A on říkal: ‚Dobře, možná že to provokace je, ale je jasný, že když se tohle dá do národa, tak že to na vás nebude vrhat nejlepší světlo.‘ To znamená, že to bylo vyhrožování. A pak to šlo ještě dál. On říkal: ‚Já jsem pro tu smírnou cestu, aby netekla krev, ale jestliže mě naženete úplně do rohu a úplně do bezvýhodný situace...‘, tak už tam

vůbec nezazněla demise tentokrát, ale řekl: „... tak já jsem nucen sdělit, aby si to národ vyřídil sám. Já mám obrovskej vliv“, a znovu tam padla ta armáda. Ale pak tam bylo – to jsem vám neříkal, protože jsem na to zapomněl teda – něco ještě ohledně armády, a já už nevím přesně, jak to formuloval, ale zkrátka jsem z toho měl pocit, že si připadá velice silnej a že už s ním teďko jako nebude sranda. Že už jako končí legrace, a pak ještě znovu to zahrál do autu: že ale bysme se měli dohodnout, že přece nikdo nechce, aby to takhle doadlo. Ale s tou výhrůžkou, určitou.“¹⁴¹

Rozsáhlejší citace Kocábových diskusních vystoupení dávají nahlédnout, jakým způsobem Adamec použil taktiku zastrašování. Ve chvíli, kdy byl v sázce osud hry, volil frontální postup, tzn. použil více možností k vyvolání obav a strachu. Vyhrožoval možnou manipulací s veřejným míněním (zveřejnění údajného výroku písničkáře Mertvy), nasazením armády (klasický případ politického zastrašování), mezinárodněpolitickou situací a přímou podporou Moskvy (Gorbačovova karta). Možná chtěl vyvolat dojem semknutosti a neústupnosti státní moci, jež je nucena reagovat na nezodpovědné počínání opozice, které je v příkrém rozporu se zájmy společnosti. Nebo naopak, chtěl vzbudit dojem roztříštěnosti státní moci, a naznačit nebezpečí např. zneužití armády politickými extremisty (v podobném duchu hovořil s Havlem mezi čtyřma očima ve své kanceláři 5. prosince odpoledne: zatím mám situaci ve svých rukách, ale pokud se budete nadále chovat jako dosud, tj. nepředvídatelným způsobem stupňovat své požadavky, nemohu ručit za další vývoj). Vedle toho chtěl demokratickému hnutí vnutit gorbačovskou kartu – tzn. zdůrazňovat, že poválečné rozdělení moci v Evropě je a (přinejmenším ještě nějakou dobu) zůstane rozhodujícím faktorem pro československou politiku. Vedl souboj o politickou orientaci, v němž si ce chyboval, ale využil každé příležitosti, aby uspěl. Občanské fórum nebylo ještě ani zdaleka politicky vyprofilované a Adamcovi se nabízela možnost (kterou samozřejmě využil) oslovit jeho reformně-komunistické křídlo a pokusit se ho získat na svou (nebo Čalfovu) stranu. Tváří v tvář Občanskému fóru neváhal uplatnit drsnější způsoby hraničící s politickým vydíráním, vůči veřejnému mínění bylo jeho vystupování pochopitelně sofistikovanejší. Vždy měl připraven plán na rozdíl od tápajícího Občanského fóra.

Výhrůžky ovlivnily strategické rozhodování demokratů. Adamcovi se podařilo uvrhnout rozhodující grémium KC OF do nejistoty, která vyústila v obavu z ústavní krize, stanného práva a možného pokusu o politický převrat. Kvůli těmto obavám požadovali někteří účastníci diskuse odstranit pasáž dopisu týkající se charakteristiky

kandidáta Čarnogurského. Kocáb, Komárek, Klaus, Kriseová, Pajarová upozorňovali, že právě ona může poskytnout Adamcovi vhodnou záminku k silovému řešení situace, neboť nepřehlédnutelně (podle jejich názoru až s jistou dávkou provokativnosti) poukazuje na přechodnost jeho setrvání ve funkci: „Pokud byste se rozhodl navrhnout prezidentu republiky, aby vládu sestavil někdo jiný než Vy, doporučujeme Vám právě jeho [tj. Čarnogurského]. Výhodou jeho jmenování prvním místopředsedou by bylo, že budete mít po svém boku člověka schopného zachovat kontinuitu vládní moci i v případě, že se rozhodnete pro demisi později.“¹⁴²

I přes počáteční Havlův nesouhlas (trval na tom, že OF musí reagovat na Adamcovu podezřelou hru s demisí; že ho musí trochu přitlačit ke zdi) byla tato pasáž nakonec z dopisu vypuštěna. Pokud by v něm zůstala, neměla by pravděpodobně žádný vliv na další premiérové kroky. Ony dvě věty by ho zřejmě již nechaly klidným, neboť od doručení prvního dopisu si mohl být jist, že s ním OF a VPN v dramatu sestavování federální vlády počítají pouze jako s epizodickou postavou. Věděl také, že s ohledem na veřejné mínění je vyloučené, aby vytvořil vládu podle svých představ. Rozhodnutí navrhnout Čalfu do funkce předsedy federální vlády bylo pevnou součástí jeho plánu. Jestliže v krizovém štábu převládlo mínění, že by mu ona pasáž mohla poskytnout vhodnou záminku k použití síly, svědčilo to o ještě nezceleném sebevědomí opozice, jejíž rozhodující grémium by rádo vidělo svého člověka (Čarnogurského) ve funkci předsedy federální vlády, ale stále považovalo za předčasné a riskantní ho do ní navrhnout. Nebylo totiž s to požadovat Adamcovo odstoupení, ani odhalit jeho prezidentské ambice a použít je na veřejnosti jako argument proti němu.

Úvahám o možném stanném právu a krveprolití se postavil Křížan s typickou rozhodností: „To je poprvé od počátku všech událostí, kdy začal někdo proti nám vystupovat s otevřenou hrozbou, zstrašovat nás. A jestliže na to zstrašování přistoupíme – teď nemluvím o tom, zda je to jenom zstrašování anebo jestli je to opravdu možné, aby ten puč použili – ale jestliže my na to zstrašování přistoupíme, tak půjdou dál a dál v tom zstrašování. Takže to je situace velice zásadní, jak se k tomu postavit.“¹⁴³ Zejména díky němu se úvahy vrátily z bludných stezek strachu a obav zpět k problematice federální vlády.

*Občanské fórum přiznává,
že „jedná s panem předsedou vlády velmi zdrženlivě“*

„On opravdu bodoval.
My nemůžeme teď vystoupit a říci:
Pryč s Adamcem!“

(PAVEL RYCHETSKÝ při poradě krizového štábu KC OF,
7. prosince 1989 ráno)¹⁴⁴

Rudolf Battěk: „Já se domnívám, že v této chvíli Adamec už měl naprosto jednoznačně vědět, že žádná alternativa jeho prezidentství neexistuje. To mu mělo být řečeno.“

Václav Havel: „Vždyť mu to bylo včera ráno napsáno!“

Rudolf Battěk: „Proč o té alternativě ale uvažujete?“

Petr Pithart: „Ale ne! Že on se o to může znovu pokusit.“

Rudolf Battěk: „Ale nemůže se pokusit!“

Petr Pithart: „Naše stanovisko bylo naprosto jednoznačné!“

Václav Havel: „My jsme mu včera ráno napsali, že prezidentem být nemůže, protože by neměl podporu veřejnosti, ani naši. Ale oni přece nejsou zvyklí brát ohled na mínění veřejnosti. On tam prostě míří, protože ho tam chce Gorbačov. A ta situace může být nastražena tak, že jeho demise mu bude otvírat dveře na Hrad.“

Rudolf Battěk: „Jsme schopni toho Adamce donutit k jednání, kde bychom naprosto otevřeli karty a řekli mu, že pokud chce být premiérem, tak se s námi musí konkrétně domluvit na vládě? Že ho vezmeme na ten balkon, že svoláme lidi a že on jim dá slib, že bude dělat politiku, která odpovídá zájmům a tužbám společnosti?“

Václav Havel: „Obávám se, Rudolfe, že nás vybízíš k čemusi, co děláme od začátku. A od začátku jsme různě podváděni. Na tu tribunu jsme ho dostali, podporu národa jsme mu zajistili, když jsme ho vytáhli na Letnou a tak dále. Jednali jsme, kdykoli on chtěl. Když chtěl nějaký návrh, tak jsme mu je dali, a furt s námi hrál podezřelou hru. Ať říkáme co chceme, tak vždycky hraje jakousi hru, kterou kdesi kdosi vymýšlí. To tam na sebe všelijak řvem, on se najednou rozčílí a naprosto nezvratně podává demisi. Druhý den se usmívá a říká: ‚Kdo chcete do vlády? Dělán ji já.‘ A za chvíli zjistíme, že zase pravděpodobně lže nebo má nějaký jiný plán. Je to iracionální živel, nikoli proto, že by byl takový souseď, ale spíš hraje roli v čemsi, do čeho my pořád pořádně nevidíme. A ty nás vyzýváš, abychom se vrátili o pět dní zpátky s tou dobrou myslí, že se s ním poradíme o vládě. To děláme celou dobu a k ničemu to nevede.“

Rudolf Battěk: „No ale řekli jste mu to takhle důsledně? Pokud on není ochoten s vámi tu vládu domluvit, tak jakýpak jednání!“

Václav Havel: „On nám nabídl, že se s námi sejde v pátek, než tu vládu vyhlásí, a ukáže nám ji.“

Rudolf Battěk: „No, to je málo! Sejdete se, abyste to posoudili? Nebo vám ji jenom předloží, abyste se dozvěděli, kdo tam bude a koho on tam nechá?“

Václav Havel: „To on neřekl.“

Rudolf Battěk: „To je ale rozhodující!“

(Z rozpravy akční skupiny KC OF, 7. prosince 1989 po 13. hodině)¹⁴⁵

Před svým nevyhnutelným odchodem z vlády zatlačil autoritativní Adamec demokratickou opozici do defenzivy. Správně rozpoznali, že postupuje podle určitého plánu, avšak unikalo jim (nebo si to nechtěli připustit), že mu to z velké části umožňují sami svou benevolencí. Patrně je ovládla představa zakotvená ještě v předlistopadové realitě: stojíme tváří v tvář moci, která má na své straně všechny donucovací prostředky, my máme jen slovo. Nyní však stála za tímto slovem velká sociální síla a Občanské fórum toho nedokázalo využít. Nedorostlo ještě svému reálnému významu, který nabylo v revoluci. Od 28. listopadu do 7. prosince svádělo s Adamcem pozici boj, a přitom i v příznivých situacích váhalo použít ostřejší prostředky (vzpomeňme jen na to, jak složité a ve svých důsledcích kontraproduktivně uplatňovalo požadavek demise). Ponechávalo protivníkovi velký prostor, a to i ve chvílích, kdy ho mělo a mohlo samo obsadit. Na Adamcův projev reagovalo 7. prosince dopoledne prohlášením, v němž de facto přiznalo, že si doposud vedlo jako konstruktivní opozice, jejíž požadavky jsou vzhledem k reálným možnostem minimální. Nebylo to však kajicné doznání (ve smyslu: teď už si povedeme jinak), ale projev ctnostné zdrženlivosti (ve smyslu: nám nejde o uchvácení moci). Politika étosu – která působila silně a přesvědčivě a dočasně dominovala nad zprofanovanou politikou zájmů – měla však své hranice. Když se v Občanském fóru později nezadržitelně prosadila politika zájmů, reagovala veřejnost s jedovatou ironií; na počátku ledna 1990, kdy houfně odcházeli představitelé Občanského fóra do státních funkcí, vznikl sarkastický slogan: „Víš, co je to OF? No přece: Očekávám Funkci.“

Adamcova pádná nařčení ze stupňování požadavků, politické neodpovědnosti a hazardního jednání nebyla opodstatněná. Však je také Občanské fórum v prohlášení ze 7. prosince¹⁴⁶ odmítlo. Ve výmluvně zkratce popsalo peripetie, kterými prošlo až k okamžiku, kdy společně s Veřejností proti násilíu navrhuje do dvacetičlenné vlády sedm ministrů. Ani za této situace však nepožadovalo Adamcovu abdikaci! Z taktických důvodů (nechtělo přece vytvářet vlastní vládu) opakovalo svůj hlavní argument: odpovědným za krizi je premiér Adamec, a proto je na něm, aby ji řešil. Součástí prohlášení byl druhý dopis premiérovi s návrhem na složení federální vlády. Neobsahoval však stanovisko k Adamcově prezidentské kandidatuře, jež bylo součástí pouze prvního dopisu, který ovšem zveřejněn nebyl. Veřejnosti zůstala

tato významná skutečnost neznámá! Občanské fórum nezúžilo prostor, který Adamec hodlal využít v boji o prezidentské křeslo! I kdyby si však tuto souvislost uvědomilo, pravděpodobně by nic nepodniklo, neboť premiér mohl kontrovat sdělením, že jeho kandidaturu nejprve zřetelně podpořilo, aby ji vzápětí bez vysvětlení odmítlo. Adamec v tom mohl najít dobrý argument na podporu své teze, že demokratické hnutí bezkonceptně mění požadavky z hodiny na hodinu. Přestože v rozšířeném krizovém štábu převládal konzervativní element, názor na Adamcovu snahu obsadit prezidentské křeslo byl jednoznačně odmítavý. Ti, kteří za Občanské fórum 5. prosince odpoledne s premiérem a jeho poradci jednali, proto raději pomlčeli o svém selhání.

Brána otevřená...

Do té doby než Adamec vyklidil prostor, nepoznalo Občanské fórum svou reálnou sílu. Ve čtvrtek 7. prosince od rána trpělivě čekalo na to, do jaké situace je autoritativní premiér postaví. Účastníci akční skupiny zvažovali nejrůznější možné alternativy. O duchu diskuse svědčí jeden z četných Havlových vstupů: „Já mám dojem, že to je sehráno tak, že dá-li demisi, tak souběžně a současně a v téže chvíli pověří Husák Štolfu [Čalfu] nebo Urbana nebo někoho, a dřív než my se k tomu můžem zachovat. Ale nicméně měli bysme se rozhodnout, dá-li demisi, bez ohledu na to, koho pověří sestavením vlády (což se stane asi současně), zda máme či nemáme jít v delegaci na Hrad navrhnout premiéra a zároveň mezi řeči se zmínit panu prezidentovi, že chce-li mít důstojný odchod, tak by měl jít hned. A pro takovou alternativu musíme mít i alternativního prezidenta. Ale je možné, že se dohodnem, že je rozumnější nechat je to udělat a nechat v tom škvařit toho Urbana a toho Štalfa nebo někoho z těch jejich lidí, ale pochybuju, že on dá demisi, aniž prezident okamžitě oznámí, koho pověřil nově. To bysme tam museli číhat v prezidentský kanceláři a skočit mu do řeči, tomu Husákovi. Je to určitě sehraný tak, že jeden dá demisi a druhý bude pověřený. A možná to tak není sehraný. Je možný, že chtěj schválně vytvořit jednodenní vakuum, aby se to všechno vykrytalizovalo, aby tam ty delegace studentský a jiný šly, že chtěj Komárka nebo onoho, a aby oni demonstrovali, že nevíme, co chceme, nebo že veřejnost neví, co chce, nebo že dělá nátlak, a pak zasáhl rozum a pan Štalfa nebo Urban... byl pověřený sestavením nové vlády...“¹⁴⁷

Podobně jako předchozí porady se i tato vyznačovala hypertrofií situační analýzy na úkor politické ofenzivy. Ofenzivní plán mohl

ovšem stěží vzniknout, vždyť Občanské fórum ponechávalo Adamcovi v ruce „divokou kartu“, připraveno zareagovat až na situaci, která nastane po jeho dalším kroku. Pouze Battěk opakovaně upozorňoval na úskalí benevolence, kterou Občanské fórum vůči premiérovi nešetřilo. Je jistě pozoruhodné, že zůstal v této snaze osamocen. Vedle stále ještě převládajícího konsenzu o opatrné politice „krok za krokem“ působilo i silné Havlovo charisma – důvěra v jeho vyvolenost a schopnosti byla ohromující. I ti, kteří vládli odlišnými názory a politickým přesvědčením, uznávali bez pochyb jeho vůdčí postavení. Nesamozřejmý faktor loajality byl v Občanském fóru velmi silný. Stranou ovšem prozatím ponecháváme kritiku těch, kteří v časech zostřené vládní krize (3.–10. prosince) zůstali vně rozhodujících grémií KC OF. Na druhé straně se můžeme in natura přesvědčit o nezastupitelnosti mimořádné osobnosti v časech velkých společenských krizí. Byla jedinou integrující silou schopnou dočasně nahradit tradiční vazby loajality (ke státu a jeho institucím), které se rozpadaly.

Nezbývalo než spekulovat o tom, co se v následujících hodinách stane. V základním předpokladu se Havel nemýlil: Adamec kolem poledne oznámil na shromáždění představitelů politických stran a společenských organizací sdružených v Národní frontě své rozhodnutí abdikovat a zároveň navrhl, aby do křesla předsedy federální vlády usedl místopředseda Marián Čalfa. Vyslanci politických stran návrh podmíněně podpořili s tím, že definitivní stanovisko sdělí po projednání ve stranických grémiích; zároveň vyslovili podmínku, že je nevyhnutelné projednat návrh s Občanským fórem. Na této skutečnosti skvěle vidíme významný mocenský posun ve prospěch Občanského fóra. Adamec vědomě a se zřejmým záměrem od dalšího projednávání ustoupil (hru o vládu s OF považoval za skončenou); ostatní politické síly už však nepřipustily jinou možnost než uznání výlučnosti a hegemonie demokratického hnutí! Národní fronta se ještě před tím, než politické strany poskytly definitivní stanoviska, na OF obrátila. Ze způsobu a výsledku konzultace je evidentní, jaký byl reálný poměr sil. Politický systém Národní fronty, který dospěl ke svému konci, byl už jen prázdnou formou, aparátem fungujícím z pouhé setrvačnosti. Jeho nejvyšší představitel Josef Krejčí požádal Občanské fórum, aby na schůzi politických stran NF vyslalo své zástupce. Setkal se však s jednoznačně odmítavým gestem (víme už, že Havel nepovažoval OF za formaci, kterou lze srovnávat s politickou stranou či společenskou organizací), a proto mu nezbývalo než pokorně požádat o přijetí ve Špalíčku, kterého se mu posléze dostalo. Občanské fórum akceptovalo aparát Národní fronty jako dočasného zprostředkovatele komunikace mezi politickými subjekty.

S odchodem Adamce z funkce předsedy federální vlády zmizelo mocenské centrum, které kolem sebe vytvořil; zmizelo ze scény, nikoli ze hry. Adamcovi lidé byli připraveni uplatňovat svůj vliv zákulisně: u premiéra Čalfy; v klubu komunistických poslanců, který dominoval Federálnímu shromáždění; v předsednictvu komunistické strany, které se chystali ovládnout na mimořádném sjezdu KSČ a v Československé televizi, jejímž ředitelem byl premiérův poradce Miroslav Pavel. Moc se v tomto okamžiku nacházela mezi politickými subjekty, které projevíly odhodlání a zájem podílet se na ní. Do popředí se dostal problém její dělby: kdo, s jakým vlivem a prostřednictvím jakého mechanismu bude rozhodovat o obsazení vlády, prezidentského úřadu a dalších věcech? Předchozí výklad napověděl, že to rozhodně nebude jednostranný diktát Občanského fóra. Co to tedy bude? „Kulatý stůl“ nebo jednodušší model bilaterálních jednání držitelů moci s demokratickou opozicí? Ani na tuto otázku neuměl ještě nikdo odpovědět.

* * *

Zástupci Národní fronty Josef Krejčí a Martin Ulčák si 7. prosince odpoledne přišli do Špalíčku pro stanovisko k Čalfově jmenování předsedou federální vlády. Akční skupina vedená Havlem požádala o půl hodiny na rozmyšlenou. Je zajímavé, že grémium, které v této chvíli rozhodovalo o dalším směřování Občanského fóra, se o Adamcově abdikaci dozvědělo se zpožděním; domácí i zahraniční sdělovací prostředky již zprávu uvedly do oběhu, a zatímco komentátoři již spekovali o dalším vývoji po Adamcově demisi, aktivisté OF se mylně domnívali, že informace od poslů z Národní fronty je důvěrná. Součástí Adamcova plánu bylo vyvázat se z premiérské funkce bez vědomí a asistence opozice.

K jakému závěru Občanské fórum dospělo? Nad názorem, že by mělo jakékoli rozhodnutí odložit a poradit se nejprve s ostatními politickými stranami (tj. s komunisty, lidovci a socialisty), nabyt vrchu záměr skupiny, která prosazovala Havlovu prezidentskou kandidaturu. Jičínský a Kučera doporučovali ponechat prozatím otázku prezidenta stranou. Na to však okamžitě zareagoval Kocáb: „Skutečně to vidím jako podmínku: když bude komunista předsedou vlády, tak prezident musí být nekomunista. Já myslím, že to musí být podmíněné. Jinak jsme tady dělali zbytečně revoluci.“¹⁴⁸ Havlovi důvěrníci oživilí Čarnogurského (a Pithartův) názor z minulého dne: demokratické hnutí by mělo využít návrh na jmenování Čalfy předsedou federální vlády k uplatnění Havlovu kandidatury. Dvoji parita, která byla ve hře

(Čech versus Slovák, komunista versus nestraník), tomu nahrávala. Domnívali se, že pokud věc odůvodní tímto způsobem (předseda federální vlády Slovák, člen komunistické strany – prezident Čech, bez politické příslušnosti), znemožní Adamcovi kandidovat do nejvyššího úřadu. Jičínský v této chvíli dokonce navrhl obrátit se ještě jednou na Adamce a požádat ho, aby své rozhodnutí o demisi vzal zpět. Byl to názor ojedinělý a odpovídal logice Jičínského snahy přesvědčit aktivisty rozhodujícího grémia o tom, že Občanské fórum by mělo podpořit Dubčekovu prezidentskou kandidaturu (jmenování Čalfy předsedou vlády tuto eventualitu prakticky vylučovalo).

Výchozí stanovisko k Čalfovi bylo odmítavé („netěší se důvěře Občanského fóra ani jiných politických sil“¹⁴⁹); když však přišla řeč na to, v čem je jeho jmenování výhodné, zmírnil Havel tento striktní postoj tak, aby bylo patrné, že demokratické hnutí je ochotno ho v premiérském křesle tolerovat („v této chvíli se netěší důvěře...“). Následoval klíčový dodatek: pouze tehdy, bude-li prvním místopředsedou federální vlády Čarnogurský. Občanské fórum opět nechtělo měnit vzniklou situaci, rozhodlo se zužitkovat ji ve svůj prospěch.

Kapitola V

Ke „kulatému stolu“: jak se zrodily „rozhodující politické síly“

V roli hegemonu

Vladimír Hanzel: „Co mám říct tomu Žákovi [sekretáři generálního tajemníka ÚV KSČ]? Asi bychom měli říct, že se perspektivně nevyhýbáme ‚kulatému stolu‘, ale že je na to brzy.“

Václav Havel: „A druhá věta by byla, že věříme, že najdeme v brzkých dnech takovou koncepci, která bude vyhovovat oběma stranám.“

Vladimír Hanzel: „On se přímo ptal na náš názor, jestli by někdy mohl být ‚kulatý stůl‘.“

Michael Kocáb: „Ne, žádný ‚kulatý stůl‘! S tím měli přijít už dříve.“

Václav Klaus: „To bychom se měli domluvit, že to měli udělat dřív, a tečka.“

Vladimír Hanzel: „Dobře, za měsíc nebo tak?“

Ostatní: „Ne, ne, ne. Žádný ‚kulatý stůl‘!“

Petr Pithart: „‚Přestavba‘, ‚kulatý stůl‘, to je už passé.“

(Z jednání krizového štábu KC OF, 6. prosinec 1989 večer)¹⁵⁰

... prostě jim říct, že koncepci jednání všech se všemi vylučujeme.

(RUDOLF SLÁNSKÝ v akční skupině KC OF, 8. prosince dopoledne)¹⁵¹

Patří k dějinným paradoxům, že k politickým jednáním u „kulatého stolu“ nakonec vyzývala komunistická strana, která před 17. listopadem jakýkoli dialog s opozicí odmítala, a ty, kteří o něj usilovali, pronásledovala a perzekvovala. Pro opozici byl naopak dialog jedinou představitelnou formou přechodu k demokratickému systému. Komunikativní etika a nenásilí jako metoda: přední chartisté ohlašovali, že jsou možná poslední generací odpůrců režimu ochotnou brát zkompromitované politiky jako politické partnery. Revoluce obrátila znaménka – Komunistická strana Československa se ocitla v autu. Demokratické hnutí navázalo kontakt s předsedou federální vlády – nikoli ovšem jako se zástupcem komunistické strany, ale jako s představitelem státní moci. Premiér Adamec využil příležitosti a uchopil otěže moci. Chtěli zůstat ve hře, musel se odpoutat od paralyzovaného stranického ve-

dení, které od počátku revoluce zaostávalo za prudkým spádem událostí. Učinil tak po zasedání ústředního výboru 24. listopadu. Jeho odklon od komunistické strany byl pouze dočasný.

Od 7. prosince, kdy odstoupil z funkce předsedy federální vlády, začal v rodné straně opět hledat přirozenou oporu pro další politické aktivity (na mimořádném sjezdu 20. prosince byl pak zvolen jejím předsedou). Vláda vyhlášená 3. prosince nebyla manévrem komunistů, ale pouze přehmatem jejího tvůrce. Adamec zřejmě netušil, že právě v jednoduché formuli „15 : 5“ najde veřejnost příležitost k uvolnění akumulované energie, kterou v dosavadních protestech ještě zdaleka nevyčerpala. Nová demonstrační exploze zatlačila komunistickou stranu do ještě hlubší pasivity. Občanské fórum by na ni snad zapomnělo, kdyby se sama nepřihlásila. Přirozeně chtěla svůj hrozivý pád zastavit, neměla ovšem jinou možnost než zcela změnit své mocenské založení a vystupovat jako přívrženec plurality a iniciátor dialogu politických stran a hnutí. Takový obrat ji měl poskytnout novou legitimitu. Potřebovala „kulatý stůl“, aby se udržela v politické soutěži jako její plnoprávná složka.

Ústy generálního tajemníka Urbánka tlumočila 6. prosince dopoledne svůj návrh delegaci Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu. Urbánek, kterého později Havel shovívavě nazval „žvanivým popleťou“,¹⁵² nedokázal přesně vysvětlit intence strany a delegace pochopila jeho vyjádření jako přání utkat se ve dvoustranné televizní debatě. Přivítala to, protože disponovala několika skvělými řečníky (v revolučních časech jsou vždy po ruce), a slibovala si od televizního dialogu veřejné pokoření politického protivníka. Sebejistí byli především aktivisté Verejnosti proti násiliu, kteří už 24. listopadu triumfovali ve slovenském televizním vysílání (s jejich úspěchem kontrastovalo Havlovo první televizní vystoupení 25. listopadu, v *Laterně magice* hodnocené jako rozpačité a nepovedené). Oba slovenští tribunové Budaj a Kňazko byli přesvědčeni o mimořádné politické produktivitě veřejných diskusních fór. První z nich uvítal nabídku jako jedinečnou příležitost k veřejné „detronizaci“ generálního tajemníka, druhý byl přesvědčen, že po televizním dialogu ztratí komunistická strana další statisíce svých členů.

O několik hodin později KSČ svou představu zpřesnila. Nešlo jí o televizní pořad, nýbrž o „kulatý stůl“ podle polského a maďarského vzoru. Navrhla, aby u něj zasedli tři komunisté, po jednom představiteli z ostatních stran Národní fronty (Československé strany socialistické, Československé strany lidové, Strany slovenskej obrody a Strany slobody) a pět zástupců Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu. „Kulatý stůl“ měl začít 7. prosince v 16 hodin v reprezentač-

ních prostorách Československého svazu žen v Praze a jeho předmětem měl být „Dialog o budoucnosti země“. Občanské fórum tuto možnost odmítlo a podtrhlo svou původní představu o jednorázové televizní besedě za účasti šesti zástupců KSČ a šesti představitelů OF a VPN. Převládá jednomyslný názor, že příležitost k uspořádání „kulatého stolu“ KSČ promarnila, neboť až do zhroutení svého režimu chartistickou výzvu k dialogu ignorovala. Podpora nové komunistické iniciativy mohla podle názoru rozhodujícího grémia KC OF opozici kompromitovat. Straně nejde o nic jiného, než o to „zapojit se do národního jednotného společenství“,¹⁵³ jak trefně poznamenal Battěk.

Odmítnutí „kulatého stolu“ bylo, jak vidíme, pevné a jednoznačné. Pak ovšem nezbyvá než položit si otázku: Proč se tedy nakonec až do začátku února 1990 „kulatý stůl“ stal dominantním mechanismem politického rozhodování? Jsme svědky jednoho z četných improvizovaných rozhodnutí in statu nascendi. V reakci na určitý impulz přijalo Občanské fórum rozhodnutí, aniž domyslelo všechny souvislosti, které se k danému problému vázaly. To je přirozené, neboť v rychlém situačním posunu bylo velmi obtížné přesně zvážit všechny faktory. Také původní rozhodnutí o „kulatém stolu“ nevyplývalo z žádné pevné, předem dohodnuté premisy. Bylo improvizované. Vzniklo v situaci, jejíž relevance měla krátké trvání. Mylné představy či chybná východiska bylo nutné vzápětí korigovat či změnit. Takový stav posilovalo bytostné založení Občanského fóra, které nebylo revoluční mašinou prosazující svou vůli, ale subjektem upřednostňujícím komunikaci. Přesvědčili jsme se, že jeho živlem byla „hra“, v níž projevilo ochotu ponechat protivníkovi prostor.

Pokusme se sledovat tento případ krok za krokem: 6. prosince tedy Občanské fórum jednoznačně odmítlo „kulatý stůl“; 7. prosince po Adamcově abdikaci se vyslovilo pro konzultace s ostatními politickými stranami, aniž ovšem specifikovalo formu jednání; 8. prosince kolem poledne vysvětlilo, jak si takové jednání představuje. V akční skupině měl rozhodující slovo Havel: „Ať mu [Josefu Krejčímu – představiteli ústředního výboru Národní fronty ČSSR] někdo zavolá, třeba Michael [Kocáb], a ať mu řekne toto: Občanské fórum je samozřejmě připraveno jednat o vládě i s jinými, ale trochu jinak než vy si myslíte. Ne u ‚kulatého stolu‘, kde budou družstevníci a Obroda a další, ale je připraveno o tom jednat s Komunistickou stranou Československa. A předtím se chce domluvit na postoji těch dvou stran [Československé strany lidové, Československé strany socialistické]. My chceme, aby pan Sacher [ústřední tajemník ČSL] a Jan Škoda [ústřední tajemník ČSS] přijeli ihned sem, a budeme nejprve jednat

s nimi a potom s panem Mohoritou [tajemník KSČ]. A oni se sami rozhodnou, jestli budou sedět na jedné straně stolu s námi a na druhé straně Mohorita, anebo jestli budou sedět na Mohoritově straně. Ale bude to bilaterální jednání, žádný ‚kulatý stůl‘, bilaterální jednání s Komunistickou stranou Československa.¹⁵⁴ Návrh se opíral o dosavadní úzkou spolupráci se stranami lidovou a socialistickou, jejichž ústřední tajemníci se zpravidla účastnili jednání rozhodujícího grémia KC OF. Podle některých úvah měly být obě politické strany na přechodnou dobu (nejdéle do parlamentních voleb) součástí demokratického hnutí reprezentovaného Občanským fórem. Výsledkem takové představy nemohl být „kulatý stůl“, nýbrž „stůl obdélníkový“ o dvou hlavních stranách.

Až po Adamcově demisi si Občanské fórum v plném rozsahu uvědomilo svou skutečnou politickou váhu. Měřítkem sebeuvědomovacího procesu byl právě poměr k ostatním politickým subjektům. V této chvíli dalo znovu najevo svou jedinečnost a vymezilo se jako tlumočnická většinová vůle národa. Z takto definované pozice se rozhodlo vyjednávat s politickým protivníkem – Komunistickou stranou Československa. Odmitlo postupně redukované návrhy Národní fronty, aby se politického jednání zúčastnily Klub za socialistickou představu Obroda, Československý svaz žen, Revoluční odborové hnutí, zemědělské organizace ad. Vyjádřilo ochotu jednat pouze s českými politickými stranami (po Havlově přímluvě tolerovalo ještě Socialistický svaz mládeže), nikoliv ovšem u „kulatého stolu“, ale v rámci občanského bloku, který se sejde ještě před bilaterálním jednáním OF s KSČ. Vzkaz pro pořadatele jednání, jímž byla Národní fronta, výmluvně formuloval Havel v závěru porady: „Já myslím, že jsme v situaci, že můžem říkat jasné požadavky. Za prvé: Škoda, Sacher, Ulčák ať přijdou sem. Ať sem přijdou řekněmež v jednu hodinu, a ve tři že chceme jednat s generálním tajemníkem nebo jím pověřeným členem politbyra... to je jejich věc, a že jediné takto na to přistupujeme. Že bude v Orientálním salonku [Obecního domu] bilaterální jednání a že mezitím v jednu hodinu se domluvíme s těmi ostatními, na kterou stranu toho stolu si sednou.“¹⁵⁵

V jednu hodinu odpoledne (8. prosince) se do sídla Koordinačního centra dostavili předseda ústředního výboru Socialistického svazu mládeže Martin Ulčák a ústřední tajemníci ČSS a ČSL Jan Škoda a Richard Sacher, aby zde odpověděli na deset příležitostně zformulovaných a sepsaných otázek týkajících se osoby předsedy vlády, složení vlády, jejího postavení v politice a základních úkolů pro období do svobodných voleb.¹⁵⁶ Odpovědi byly zcela v souladu s intencemi Občanského fóra a nevyvolaly sebemenší spor. Všichni tři politici ak-

ceptovali designovaného premiéra Čalfu a v souvislosti s tím souhlasili, aby prezidentem republiky byl nestraník, občan české národnosti; podpořili koncept silného „politického kabinetu předsedy vlády“ a navrhovanou ekonomickou reprezentaci, včetně dalších ministerských kandidátů OF a VPN (uvedených v druhém dopise premiéru Adamcovi z 6. prosince). Vyslovili se proti většinovému zastoupení komunistů ve vládě.

Zbývalo vyřešit poslední problém: na čí stranu se přizvané politické subjekty připojí? Stanou se součástí „občanského demokratického bloku“ nebo zůstanou věrni dosavadním zvyklostem a přisednou ke KSČ? Na zdánlivě okrajovém problému závisel způsob dalšího politického rozhodování v revoluci a do určité míry i budoucnost politického systému. Také tento problém řešilo tolerantní Občanské fórum formou obecně formulované otázky a nikoli autoritativní „nabídkou buď a nebo“, která by nejspíše odpovídala Havlovi jednoznačnému záměru. Ulčák, Škoda i Sacher pochopitelně využili této benevolence a bez váhání se vyslovili pro nezávislost svých organizací jak na Národní frontě, tak na Občanském fóru. Zřetelně dali najevo, že jejich strany (organizace) budou vystupovat jako emancipovaná složka nového politického systému; tím se de facto přihlásili ke „kulatému stolu“, který Občanské fórum vylučovalo. Původní představa o OF jako dominantním politickým subjektem, který do sebe na určitou dobu zahrne všechny demokraticky orientované síly, nebyla reálná, pokud ji OF nechťelo svým méně významným partnerům autoritativně vnutit; a to nemělo v úmyslu. O roli politického hegemonu, odpovědného za způsob i výsledek přechodu k demokracii, se ovšem nemohlo rovnoměrně podělit s jinými stranami. Hlavní tíže odpovědnosti bude spočívat na něm. Zůstává otázkou – na níž budeme hledat odpověď v druhém dílu –, do jaké míry „kulatý stůl“ omezil možnosti Občanského fóra ovlivňovat společenský vývoj. Byla jeho obrovská odpovědnost podložena adekvátním politickým vlivem?

Odlíšné názory na podobu a fungování politického systému v přechodném období vyžadovaly kompromisní řešení. Strategickou nerovnováhu umocňoval ještě specifický stav politické plurality na Slovensku. Zatímco Občanské fórum s českými politickými stranami Národní fronty úzce spolupracovalo a podporovalo jejich účast v české i federální vládě, tak Verejnost' proti násilíu jejich slovenské protějšky (Stranu slobody a Stranu slovenskej obrody) neuznávala. „To sú paškvily,“¹⁵⁷ vyjádřil se na jejich adresu nekompromisní Budaj v souladu s názorem dalších představitelů VPN.

Rodící se politická pluralita byla asymetrická a ve svém celku nestrukturovaná a nepřehledná. Je symptomatické, že termín „kulatý

stůl“, který se zanedlouho vžil a byl běžně používán, nebyl předmětem žádné politické dohody a jako četné další fenomény vstoupil do života *via facti*, prosadil se svou vlastní vahou. V tomto i v druhém dílu budeme sledovat postupnou proměnu funkcí mechanismu politického rozhodování.

Občanské fórum a politické strany

Petr Pithart: „No, rezesadili jsme se a s údivem jsme zjistili, že celou jednu velkou stranu toho obrovského oválného stolu tvoří delegace OF, což bylo až nepatřičné. Oni proti tomu nic nenamítali, za ty ostatní strany tam byli jeden až dva. (...) Do čela toho oválného stolu se posadil [Bohuslav] Kučera, [předseda ČSS,] a bylo na něm, aby vůbec zahájil to jednání, protože jsme byli v jistých rozpacích, žádná forma není připravená. My jsme navrhli, aby to celé moderoval Radim [Palouš], který to dělal skvěle. Národní fronta zcela vypadla ze hry; ačkoliv byla svolava- telem téhle schůzky a objednala sál, tak *de facto* se nedostala ke slovu, a myslím, že to neodpovídalo situaci. (...) Říkám, bylo obtížné to rozjet, protože nic nebylo připraveno. Nakonec se dohodlo, že první slovo budeme mít my...“¹⁵⁸

Petr Pithart: „Strana KSČ četla své stanovisko z papíru, a kvůli vašemu pobavení, při tom prvním jednání to četla celé, při tom druhém četla jenom určité pasáže. V tom textu, který oni zřejmě dneska přednesou, byly takové úvodní věty o vážnosti situace, co by nás mohlo čekat, a použili tam formulaci ‚nedozírné následky‘, a já jsem jim doporučil, že by bylo pro ně vhodné, kdyby to vyškrtli. On [Mohorita] se začervenal, okamžitě to škrtl a řekl, že nám děkuje.“ (Všeobecný smích.)¹⁵⁹

Václav Havel: „Závěr toho harmonogramu je takový, že Čalfa během dnešní noci, zítřejšího dne a další noci tu vládu sestaví. V neděli dopoledne ji představí prezidentovi, ta nová vláda složí prezidentovi slib, načež prezident podá rezignaci. To slíbil Mohorita, že zařídí.“ (Všeobecný smích.)¹⁶⁰

(Z jednání pléna KC OF, 8. prosince 1989, kolem 18. hodiny)

První jednání – rozdělené do dvou částí (od 15 do 17 a od 20 do 21.30 hodin) – se konalo 8. prosince v pražském Paláci kultury a zúčastnili se ho zástupci Občanského fóra, Verejnosti proti násilíu, Komunistické strany Československa, Československé strany lidové, Československé strany socialistické, Strany slovenskej obrody (Demokratické strany), Strany slobody a Socialistického svazu mládeže. Závěrečné komuniké je sice nepředstavilo jako „kulatý stůl“, ale v přijatém termínu „rozhodující politické síly“¹⁶¹ (za něž byli *via*

facti považování všichni účastníci) byl už nevysloveně obsažen. Zvolený termín nebyl ovšem adekvátní – dialog nevedly rovnocenné síly; Občanské fórum (ve večerní části posílené ještě o zástupce VPN) výrazně dominovalo.

* * *

Chceme-li stopovat kontinuitu a diskontinuitu politického systému, pak se nám v tomto případě nabízí jedinečná možnost. Právě jsme zaregistrovali, že předlistopadový systém Národní fronty se stal východiskem pro vznik mocenského mechanismu přechodného období. Došlo v něm ovšem k zásadní změně: komunistická strana ztratila své ústřední postavení, kterého se neformálně, vahou své společenské prestiže ujaly Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu jako reprezentanti demokratické většiny. Jinými slovy: strany, jež patřily do Národní fronty, vytvořily po 17. listopadu společně s OF a VPN vrcholné politické grémium, které působilo až do formálního obnovení systému parlamentní demokracie na přelomu ledna a února 1990.

Je to další příklad nekontrolované změny priorit v rychlém politickém vývoji. Od počátku revoluce považovalo Občanské fórum Národní frontu za přežitek a přálo si její rychlé odstranění. V projevu na Václavském náměstí (24. listopadu) vyjádřil Havel jednoznačnou vůli „zrušit Národní frontu jako manipulační nástroj... [komunistické] strany“.¹⁶² V tomto duchu se také vyjádřil při dvoustranných jednáních s ČSS (30. listopadu) a ČSL (1. prosince).¹⁶³ Politické strany však jeho názor nepodpořily. Měly pro to dobré důvody: byly totiž součástí systému NF a po zrušení vedoucí úlohy KSČ v něm vzrostl jejich vliv. Nechtěly potopit instituci, která ještě mohla dobře posloužit v prosazování jejich zájmů.

V tomto duchu se 8. prosince při předběžných konzultacích v KC OF vyjádřili ústřední tajemníci ČSS a ČSL. Jan Škoda hned v úvodu svého vystoupení oznámil, že v Národní frontě od této chvíle funguje rotační princip – jednotlivé politické subjekty se po dvou měsících budou střídat v předsednictví. V tomto období předsedá ČSS. Vyjádřil se autoritativně, jako by nepřipouštěl žádné námitky: „Rád bych, aby bylo jasné, že tomu jednání [politických stran a hnutí v Paláci kultury] předsedá [Bohuslav] Kučera, člen strany naší socialistický, na dva měsíce. Čili on nebude jako předseda tlumočit názory strany socialistické, neměl by teda, a jaksi bude plnit funkci předsedy tam.“ Nebylo to poprvé, kdy se protřelý Kučera samozvaně pasoval do role iniciátora politického dialogu. Škoda ještě požádal Ob-

čanské fórum, aby vedle Socialistického svazu mládeže akceptovalo jako politické partnery Revoluční odborové hnutí a Socialistický svaz žen, kteréžto organizace – na rozdíl od filatelistů a zahrádkářů – přece jen „reprezentují určité politické zájmy“.¹⁶⁴ Lidovci měli k Národní frontě vztah odměřenější, ale ani oni si nepřáli její zrušení. Sacher tlumočil ve Špalíčku jejich přání transformovat ji v instituci zabývající se koordinací politických vztahů a všestranným servisem pro potřeby politických stran.

Ani teď – v první hodině skutečného mocenského nástupu – si Občanské fórum nepočínalo autoritativně. Netrvalo na zrušení Národní fronty, nepožadovalo ani formální hierarchizaci vztahů v množině stran a hnutí, které vehementně usilovaly o podíl na politickém rozhodování. Prosadilo pouze neúčast všech nepolitických subjektů NF (ovšem s nepochopitelnou výjimkou Socialistického svazu mládeže). Podle výroků aktivistů akční skupiny KC OF 8. prosince je zřejmé, že si – v souladu s míněním Verejnosti proti násilí – nepřáli ani účast slovenských „mikroskopických“ stran NF. V tomto duchu se vyjádřil Křížan: „K tomu jednání dnešnímu případnému. Podle posledních informací oni to zúžili už, ale stále si myslím, že k tomu jednání bychom měli jít pouze, když tam budou zástupci KSČ, socialistů, lidovců, tečka! Nevím, proč tam má být Obroda a Sloboda; nevím, proč tam má být rozpadnuté, bezvýznamné ROH; nevím, proč tam mají být nezformovaní svazáci. Čili trvat na tom, že tam budou pouze tyto tři významné složky Národní fronty, a ne ti holubáři.“¹⁶⁵

Později padlo v této věci konkrétní rozhodnutí. Kocáb tlumočil dotaz pořadatele jednání: „Vzkaz od Krejčího z Národní fronty. On tady opět píše ‚kulatý stůl‘! V Paláci kultury, salonek S1 ve 14.30; to předjednání s Mohoritou u reprevchodu. Dotaz: Jestli je možná účast Svazu žen a eventuálně stran slovenských. Odpověď na tu poslední otázku, že ne!“ Rozhodné „ne“ zaznělo vzápětí také z Havlových úst: „Strany slovenský reprezentují 100 nebo 200 lidí, a nevím, proč by tam měly bejt! Pak by tam musela bejt spousta nezávislejších iniciativ, které existují v této zemi.“¹⁶⁶ Poté odnesl Kocáb na Národní frontu vzkaz, že Občanské fórum je proti tomu, aby se jednání účastnily Československý svaz žen, Strana Slovenské obrody a Strana slobody.

* * *

První „kulatý stůl“ (8. prosince) se odehrál v režii Občanského fóra. Nemoderoval ho předseda ČSS Kučera, nýbrž člen delegace OF Radim Palouš. Tematický rámec jednání tvořila představa o charakteru a složení federální vlády, formulovaná Občanským fórem a Verej-

ností proti násilíu. Prezentovali ji Pithart s Havlem; zástupci stran se potom k jednotlivým problémům a jménům vyjadřovali. Dialog byl bezkonfliktní; ke zdrženlivým projevům nesouhlasu se uchýlili pouze zástupci slovenských politických stran, zejména když vyjadřovali výhrady k osobě designovaného premiéra Čalfy (nekonvenoval s jejich představou o Alexandru Dubčekovi jako prezidentovi republiky), a když se marně ucházeli o ministerská křesla. Přestože si VPN a OF jejich účast nepřály, nedokázaly to dát najevo. Pithart jim po dohodě s Havlem pouze nepřímo naznačil, že nikoho nerepresentují. Proč se je nepokusili z jednání vyloučit? Vedle principiální tolerantnosti mohla pravděpodobně hrát určitou roli i implicitní obava z česko-slovenské asymetrie v zastoupení u „kulatého stolu“. S přehlížením slovenských politických trpaslíků totiž kontrastoval vstřícný vztah k českým stranám Národní fronty. Malé strany balancovaly na hraně politického bytí a nebytí, o to vehementněji však usilovaly o vřazení do rozhodovacího mechanismu. Verejnost proti násilíu posléze dokonce připustila i jejich zastoupení ve vládě, ovšem jen tehdy, když jim ostatní strany Národní fronty (tzn. KSČ, ČSS, ČSL) přidělí místa ze své celkové „kvóty“, kterou byla polovina vlády (10 křesel). A protože nezazněla žádná konkrétní nabídka, nastávaly trapné situace, zvláště když zástupci slovenských stran navrhovali sami sebe do ministerských funkcí: „My máme požiadavku na obsadenie ministerstva palív a energetiky, a to mojou osobou, Kucharovicom.“ Odpovědí na tento a další podobné návrhy bylo jen rozpačité mlčení.

Jelikož stále trvala obava z komunistické strany jako silného a cílevědomého protivníka, zaskočila delegaci Občanského fóra submisivita jejího vyjednavče. Mohorita nevystupoval autoritativně. Z jeho překvapivé poddajnosti nebylo nic ani v druhé, večerní části jednání, kdy OF a VPN vznesly proti očekávání další dva požadavky (1. odstoupení prvního místopředsedy federální vlády Bohumila Urbana, proti němuž odpoledne nic nenamítaly; 2. bezvýhradná podpora Sachrovy kandidatury do funkce ministra vnitra, i navzdory tomu, že odpoledne byly ochotny ponechat tuto důležitou funkci KSČ). Odkud se vzala vstřícnost komunistické strany? V této chvíli zřejmě považovali komunisté za úspěch jen to, že se jejich strana stala hlavním politickým partnerem vítězného demokratického hnutí u „kulatého stolu“. Pro stranu – která dosud marně bojovala s hlubokým propadem a již reálně ohrožoval politický horror vacui – to byl první viditelný a hmatatelný zisk. Konečně se odpíchla ode dna. Vzhledem k protikomunistickým naladám veřejnosti, které kulminovaly v prvním prosincovém týdnu, musela být i se svým zastoupením ve federální vládě nanejvýš spokojena –

vždyť v konečném účtování obsadila z dvaceti vládních funkcí plnou polovinu! Kdo z jejích funkcionářů by si uchoval tak optimistický výhled po bouři, kterou vyvolala vláda „15 : 5“? Představa, že by všemocná strana v několika dnech zcela ztratila svůj vliv, byla Občanskému fóru velmi vzdálená. Jako by se pořád nad ním vznášel duch autoritativního Adamce, který před třemi dny označoval kandidáty OF do vlády za „dobrovolníky“ a „amatéry“, neschopné řídit národní hospodářství.

Ukázalo se, že ani to, co se zdálo být nejtvrdějším oříškem – odchod Gustáva Husáka z úřadu prezidenta, nebude žádným problémem. Občanské fórum bylo přesvědčeno, že setrvání prezidenta v úřadu je součástí komunistického plánu zadržování; nebyla to však pravda, komunisté chystali jiný plán. Argumenty ve prospěch setrvání Husáka ve funkci až do konce jeho mandátu v polovině roku 1990 (či alespoň do jeho narozenin v lednu 1990), které užil při jednání s delegací OF a VPN dne 6. prosince generální tajemník Urbánek, byly také už jen prázdnými slovy. Komunisté dobře věděli, že Husák musí odejít. Občanské fórum pojalo obsazení funkce předsedy federální vlády v neoddělitelné vazbě k obsazení funkce prezidentské, a proto znovu vzneslo podmínku Husákovy abdikace do 10. prosince s tím, že jeho nástupcem musí být občan české národnosti a nestraník. Tento ústřední požadavek se odhodlalo prosadit stůj co stůj, aby mohlo při nejbližší vhodné příležitosti vystoupit s Havlovou kandidaturou. Pro případ odporu si připravilo důkladnou (kaskádovitě odstupňovanou) argumentaci: Šimon Pánek pohrozí studentskými demonstracemi na Pražském hradě; jménem pražských dělníků bude varovat před jakýmkoli manévry či průtahy Petr Miller; a nakonec – bude-li třeba – vytáhne delegace hlavní trumf: generální stávkou v pondělí 11. prosince. Reakce komunistické strany delegaci OF a VPN překvapila. Strana přijala výzvu bez jakýchkoli výhrad a slíbila, že bude Husákovi vůli demokratického hnutí co nejdříve tlumočit. A také to učinila: prezident ještě téhož dne přislíbil, že v neděli 10. prosince po jmenování nové vlády odstoupí, aby vyhověl přání politických sil a nebránil dalšímu politickému vývoji.

* * *

Po návratu z Paláce kultury zavládla ve Špalíčku euforická nálada. Třiatřicet aktivistů rozšířeného krizového štábu vyslechlo triumfální zprávu členů delegace o atmosféře a výsledcích jednání; úspěch českého a slovenského demokratického hnutí pak oslavili připitkem,

k němuž úvodní slovo pronesl Čarnogurský. Drama uplynulých dní vyústilo do překvapivě snadného rozuzlení. Občanské fórum s ničím takovým nepočítalo, jak dokládají Havlova slova: „Všichni vlastně ve všem navzájem souhlasili, včetně komunistické strany, což bylo pro mně téměř šokující. (...) Naše původní koncepce... předsunutých hlídek a budoucí lepší vlády se musela z různých důvodů modifikovat tak, že je to cosi víc než jen předsunuté hlídky, že už je to vlastně rodící se nová vláda. S tím, že ten Čalfa se třeba asi brzo vymění. Komunistická strana souhlasí, aby prezidentem byl Čech a nestraník. Do neděle odpoledne se pokusí přimět svého člena doktora Husáka, aby rezignoval, a předtím aby přijal slib nové pěkné vlády. (...) Vlastně jsme učinili takovej ústupek, že jsme vzali toho Čalfu jako ministerského předsedu, ale s tím, že jinak na to máme, jak se ukazuje, daleko větší vliv, než jsme si mysleli... a že se nám otevřel jakýsi veliký prostor.“¹⁶⁷

Při formulaci stručného komuniké po první části jednání v Paláci kultury se zrodil termín „rozhodující politické síly“. Stejně jako v případě mnoha jiných rozhodnutí hrála také při jeho volbě významnou roli náhoda. Komuniké vznikalo v chvatu, delegace již opouštěly jednací síň; ale bylo nutné předhodit něco „novinářské smečce“ číhající v předsálí. Úkolu stylisticky ztvárnit zprávu z jednání se vždy rád ujímal Havel (viz Pithartova slova: „Pak bylo dlouhé dohadování o komuniké, které se souhlasem všech samozřejmě stylizoval spisovatel Václav Havel.“).¹⁶⁸ Jeho původní formulace „různé politické síly“¹⁶⁹ vyjadřovala skutečnost adekvátněji, byla ovšem příliš obecná a především pro zástupce KSČ neuspokojivá. Po Mohoritově námítce se objevily alternativy – „hlavní“, „významné“, „nejvýznamnější“ a „rozhodující“. Poslední z nich, která byla po krátkém dohadování přijata, sémanticky nejméně vyhovovala původní představě o charakteru politického vyjednávání, podle které „rozhodující“ měly být (a také reálně byly) pouze dva politické subjekty: OF-VPN a KSČ. Nový přívlastek kryl Československou stranu socialistickou a Československou stranu lidovou, které byly v těchto chvílích satelity Občanského fóra; ukryly se za něj i Strana slovenskej obrody a Strana slobody, jež se vůbec nedokázaly do nově vzniklého celku integrovat; mezi „rozhodující politické síly“ patřil také cum grano salis Socialistický svaz mládeže, který reprezentoval už jen svou byrokratickou strukturu.

Ani skvělý řečník Pithart, jenž obsah náročných jednání vždy přesně a živě vylíčil, nedokázal v tomto případě zvolený termín před rozšířeným krizovým štábem zdůvodnit: „Rozhodující politické síly je terminus technicus, který jsme tam prosadili, protože nejsme strana a ostatní tam nejsou... Prostě takhle se to formulovalo k všeobec-

né shodě.“ Nikdo z přítomných nezareagoval dotazem či námitkou.
Proč také? Kvůli pouhému slovu?

Kapitola VI

Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu – rozestupování

Václav Havel: „Já jsem měl v noci dlouhý rozhovor s Mirem [Kusým]. VPN se sem pokusí někoho poslat. Já jsem říkal: ‚Nemůžem pořád zvládat ty federální problémy bez vás.‘ On říkal: ‚U nás je atmosféra neporozumění a jakási až frustrace z Občanského fóra, protože nejste jednotní. A my jsme si to tady na Slovensku vyčistili.‘ A že jí nějaký uzený prostě (smích několika přítomných), protože u nich na Slovensku už je to v pohodě, tam revoluce zvítězila. A o federální vládě říkal: ‚To by měl bejt nějaký takovej koordinační útvár mezi českou vládou (kterou jste si taky jakž takž vyčistili) a slovenskou vládou.‘“¹⁷⁰

Václav Havel: „A problém velikej jsou Slováci, protože Miro Kusý říkal sám za sebe: ‚Já pod Čalfou dělat nebudu!‘ Slováci tu nejsou. Já říkal, ať sem hned letěj, jedou, cokoli. Slováci mají tu federální vládu jaksi u prdele, protože si udělali na Slovensku pořádek a mají svou národní –“
Zdeněk Jičínský: „Ale důležitá je federální, ne národní!“
Václav Havel: „No, oni tvrděj, že federální má jen koordinovat ty dvě národní a tak dále.“
Zdeněk Jičínský: „To nejde za dnešní ústavní situace, to je nesmysl!“

(Z porad rozhodujícího grémia KC OF před jednáním politických sil u kulatého stolu, 8. prosince 1989)¹⁷¹

Demokratické hnutí v Československu na sklonku roku 1989 neda-
lo vzniknout jediné společné (federativní) reprezentaci, ale vyzářo-
valo ze dvou ohnisek. Odpovídalo to logice dosavadního nespojitě-
ho vývoje v Česku a na Slovensku, jehož symptomy dlouhá desetiletí
zakrýval komunistický unitarismus. Občanské fórum a Verejnosť
proti násiliu vznikly ve stejné chvíli, ale od počátku se vyvíjely para-
lelně podle odlišných historických a sociálních podmínek. Asymetrie
zůstala v listopadových a prosincových týdnech skryta a sotva něko-
ho znepokojovala, tím spíše, když okolnosti zrodu a směřování byly
u obou hnutí totožné. Občanské fórum považovalo federální orgány
za klíčové, přikládalo jim větší důležitost než národním: punktem
moci spatřovalo v nich. V obecném povědomí do značné míry splyvalo fe-
derální s českým, žádná vazba k ryze české identitě nebyla ve hře.

Tuto tendenci můžeme označit za vkořeněný, ale nemilitantní unitarismus. Verejnosť proto násiliu upřednostňovala (v těchto chvílích nikoliv programově, ale spíše intuitivně) slovenskou národní identitu a federálním orgánům přisuzovala odvozený význam. Obě hnutí se od samého počátku hlásily k federativnímu uspořádání Československa, avšak pojímaly ho odlišně – Občanské fórum (od federace k republikám), Verejnosť proti násiliu (od republik k federaci). Je nutné dodat, že obě pojetí zůstala nejasně artikulovaná, v podobě nerozvinutých a tedy nereflektovaných možností.

Celistvější koncepce vznikaly postupně a nespojitě v následujících měsících. Na počátku dubna 1990 – kdy kulminovala první fáze živelných sporů o česko-slovenské vyrovnání, doprovázená marnými pokusy o jejich účinnou a důstojnou institucionalizaci – vysvětloval Peter Zajac představitelům Koordinačního centra Občanského fóra motivaci, s níž v listopadu 1989 vznikala Verejnosť proti násiliu: „Pre nás bolo samozrejmé a prirodzené od začiatku, že ‚nežná revolúcia‘ bola v Bratislave a na Slovensku slovenská záležitosť; v tom zmyslu, že mala svoj paralelný pohyb s pohybom pražským a českým. (...) Bolo pre nás prirodzené, že toto je slovenská revolúcia, v ktorej i my ako Slováci môžeme dozrieť v dvoch zmysloch – jednak v zmyslu demokratickom a jednak v zmyslu národnom. (...) Pre Slovákov skrýva tá revolúcia moment možného národného dozretia do normálneho prirodzeného národného sebedovania, prirodzeného v tom, že konečne môžeme byť národom a národnosťmi, ktoré chcjú nejakým spôsobom demokraticky určovať svoje veci.“¹⁷² Na sklonku roku 1989 se na společných poradách hovořilo pouze o demokratické dimenzi přechodu, v prvních měsících následujícího roku bylo nutné začít vážně diskutovat o dimenzi národní a národnostní. Pro představitele Koordinačního centra Občanského fóra byla slovenská národní otázka, která se již od počátku roku 1990 projevovala v různých formách od umírněně vlasteneckých až po militantně separatistické, nečekaným zjevením. Snad nejvýmluvněji to dokládá vzpomínka Jana Urbana na televizní záběry z bratislavské demonstrace za samostatné Slovensko. Vlály na ní vlajky, které do té doby nikdy neviděli. Byly to slovenské státní vlajky. Vraťme se však na začátek, nejprve je třeba hledat prvotní příčiny česko-slovenského rozestupování. Pokusím se je zobecnit a pak demonstrovat na konkrétních příkladech.

Verejnosť proti násiliu

Koordinační centrum Verejnosti proti násiliu bylo sociální skupinou sui generis, rekrutující se převážně z environmentálního, akademického a uměleckého prostředí. Převládal v ní nepolitický, intelektuální prvek, jinými slovy politika étosu nad politikou zájmů. Do čela demokratického procesu se dostala sama špička slovenské, opozičně laděné inteligence, která vesměs neměla politické ambice, ale kladla si náročný (a zcela politický) úkol – převést společnost od totalitního k plně demokratickému systému. Jak již napovídá název hnutí, VPN se cítila být mluvčím občanské veřejnosti, která se shromažďovala na náměstích. Udržovala s veřejností bezprostřední a vřelý kontakt, vedle manifestací pořádala četné masové happeníngy. Snažila se vložit do kolektivního vědomí nový občanský kód. VPN žila z neustále obnovované obecné vůle na veřejných mítincích; udržovala slovenskou společnost v bdělosti. Veřejnou politiku je však možno provozovat pouze dočasně, neboť ji musí z podstaty věci vystřídat politika kabinetní. Na tu nebyla VPN ani personálně ani koncepčně vybavena a připravena. Při vyjednávání s mocí těžila z mohutné obecné vůle a symbolická radikalita – nepodložená adekvátními mocenskými ambicemi (úsilím o převzetí moci) – byla sice v počátcích úspěšná, rychle však slábla a ztrácela svou účinnost. VPN nezměnila výchozí strategii vnější kontroly a skutečná moc se vrátila z ulic a náměstí do politických kabinetů. Odmítla spolupracovat s ostatními politickými subjekty. Vůdčí osobnosti hnutí zůstaly v klíčových okamžicích v politickém ústraní.

Občanské fórum

Koordinační centrum Občanského fóra se také rekrutovalo z intelektuálního a uměleckého prostředí, bylo však více otevřené možností politickým a pragmatickým (ve sférách ekonomické, ústavněprávní ad.). Působilo v něm o poznání více aktivistů s osobní politickou zkušeností. Občanské fórum vyrostlo z dlouholetého opozičního podhoubí, které sice nebylo příliš rozsáhlé, ale ve srovnání se situací na Slovensku o dost silnější. Politiku na náměstích pojali představitelé Občanského fóra jako důležitou, ale přechodnou fázi, kterou měla vystřídat běžná politická praxe, s jejímž výkonem Občanské fórum v blízké budoucnosti počítalo a připravovalo se na něj. Vyjednávání Občanského fóra se státní mocí můžeme charakterizovat obratem: od zdrženlivosti, přes rostoucí smělost až k vědomí vlastní hegemonie. Přestože se zpočátku neorientovalo mocensky, tak se – díky vlastní váze a získané energii – rychle k mocenskému pojetí politiky přiblížilo. Výchozí strategii vnější

kontroly nahradilo akcelerovaným přebíráním moci. Občanské fórum spolupracovalo s nekomunistickými politickými subjekty, které se dočasně staly jeho satelity, a tím zakládalo (byť problematicky) pluralitní politické prostředí, v němž neformálně, ale fakticky převzalo po komunistické straně dominanci. Přední osobnosti Občanského fóra obsadily ve zlomových momentech důležité mocenské posty.

Společná východiska a vzájemná dobrá vůle

Obě hnutí se konstituovala ve dnech 19. a 20. listopadu; k prvnímu vstřícnému kontaktu došlo již v úterý 21. listopadu. Zasloužil se o něj Zajac (povoláním literární historik a nyní vedle Budaje, Kňažka, Bútory a Gála jeden z lídrů slovenského demokratického hnutí), který přijel do Prahy s úmyslem získat od Václava Havla vyjádření k existenci Verejnosti proti násiliu a k budoucnosti česko-slovenských vztahů. Poselství zaznělo následujícího dne na první bratislavské manifestaci Verejnosti proti násiliu: Havel v něm přivítal slovenské demokratické hnutí jako rovnocenného partnera Občanského fóra a vyslovil se pro přeměnu federalizované totality v autentickou demokratickou federaci jako rovnoprávného státu Čechů a Slováků. Zajac vyličil svou návštěvu v Praze jako iniciační zážitek: zjitřená revoluční atmosféra, město polepené prohlášeními a výzvami, debatující hloučky lidí; vpodvečer první tisková konference Občanského fóra za účasti zahraničních novinářů, poněkud zadržávající, ale hluboký a klidný hlas Václava Havla. Při pohledu na zástupy proudící na Václavské náměstí mu náhle svitlo, že „Únor '48“ definitivně skončil. A s tímto poznáním se časně ráno unavený vrátil na Slovensko, aby to svým přátelům sdělil: „Niet o čom špekulovať, treba ísť do toho naplno. To je zmena celého systému.“¹⁷³

Za osm dní (29. listopadu) se v Praze setkaly delegace obou hnutí a deklarovaly společný záměr, obsažený již v Havlově poselství Slovákům: „OF a VPN se navzájem chápou jako suverénní reprezentanti českého a slovenského občanského hnutí. Spolupracují na základě vzájemného partnerství, vyplývajícího z podobných platforem a cílů. V tomto partnerství budou pokračovat i při veškerých jednáních s vládními orgány. Společným cílem OF a VPN je změna Československa na demokratickou federaci, ve které budou Češi a Slováci spolu s ostatními národnostmi žít ve vzájemném přátelství a porozumění.“¹⁷⁴ Večer slovenská veřejnost vřele uvítala zástupce Občanského fóra v čele s Václavem Havlem, kteří přiletěli do Bratislavy. Právě 29. lis-

topadu – v den, kdy Federální shromáždění odstranilo z ústavy články o vedoucí úloze komunistické strany a marxismu-leninismu jako státní ideologii – se obě hnutí shodla na strategii vnější kontroly moci jako optimální cestě ke svobodným volbám. O jejím konkrétním naplňování v politické praxi Občanského fóra zevrubně pojednává první a čtvrtá kapitola, nyní je budeme sledovat u Verejnosti proti násiliu.

Limity strategie vnější kontroly

Uvnitř strategického rámce vnější kontroly moci se počínání Verejnosti proti násiliu jevílo jako progresivnější a evidentně kontrastovalo s váhavostí Občanského fóra, která se plně projevila při vyjednávání s autoritativním premiérem Adamcem. V noci z 5. na 6. prosince položili slovenští aktivisté českým partnerům otázku, nad níž při svých posledních interních poradách častokrát kroutili hlavou: „Prečo ste sa vy doteraz natoľko orientovali práve na Adamca?“¹⁷⁵ Zpochybnili tím dosavadní postup, což v rozhodujících grémiích KC OF dosud nikdo neučinil. Havel a Kocáb se pokusili o důkladnou odpověď, která ovšem nebyla příliš přesvědčivá. Představa o „Adamcovi jako spojce mezi totalitním systémem a budoucí demokracií“ byla po 3. prosinci více než pochybná. Museli (byť to zatím učinili nepřímou) přiznat, že tohoto politika nelze považovat za spolehlivého partnera, nemohli však vyjednávání zničehonic přerušit a v rozporu s původními výzvami, aby ve své funkci setrval, požadovat jeho demisi.

Narazili jsme na problém omezeného vlivu aktivistů VPN na ob sah a způsob vyjednávání o federální vládě. László Szigeti (představitel Maďarské nezávislé iniciativy na Slovensku) později označil úlohu VPN při vytváření federální vlády jako „regulační“.¹⁷⁶ Je to výstižné, pokud ovšem dodáme, že ani pokusy o regulaci nebyly příliš úspěšné. Jako příklad uvedu iniciativu VPN z časných ranních hodin 7. prosince. Tehdy navrhla Občanskému fóru, aby společně nekompromisně zareagovaly na Adamcův dezinformační televizní projev a požadovaly jeho okamžité odstoupení. Pádná argumentace („Adamec nenabídl program, který by mohl být přesvědčivý. Setrvává u programu tzv. přestavby, který nabídl už před půl rokem. Jeho projev v televizi považujeme za nevhodný, za pokus o zvyšování vnitropolitického napětí. Ztratil naši důvěru.“¹⁷⁷) vyšla náprazdno, OF návrh slovenského partnera neakceptovalo. Důvěru Verejnosti proti násiliu neměl ani Adamcův nástupce Čalfa. Miroslav Kusý to vyjádřil 8. prosince večer při interní poradě krizového štábu KC OF, která před-

cházela druhé části prvního jednání u „kulatého stolu“: „Inak myslím, že nie je treba hovoriť o osobe Čalfu. Ten je na Slovensku tiež velice neprijateľná osoba.“¹⁷⁸ Ostatně již v nočním telefonickém rozhovoru (ze 7. na 8. prosince) sdělil Havlovi, že do vlády vedené Čalfou nevstoupí. Se svou kandidaturou pak přece jen souhlasil (byť s vnitřním odporem), neboť již patřil mezi adepty na ministerské křeslo a nechtěl komplikovat situaci.

Důsledkem principiálních postojů bylo zdání, že Verejnost proti násiliu má v demokratizačním úsilí před Občanským fórem výrazný náskok. V přítomnosti Čarnogurského a Kusého pronesl Havel 8. prosince večer tato slova: „Vy jste tam vždycky trochu napřed na tom Slovensku, my jsme se k tomu dopracovali dvacet čtyři hodin po vás.“¹⁷⁹ Jenomže rozdíl mezi oběma (stále ještě opozičními) formacemi platil pouze uvnitř strategického rámce vnější kontroly moci! V něm se VPN pohybovala o poznání směleji, jako štika v rybníce. Poměr se začal měnit od okamžiku, kdy se Občanské fórum rozhodlo, že tento rámec opustí a chopí se moci. VPN sice požadovala odchod většiny zkompromitovaných politiků z vlád, avšak nebyla připravena navrhnout na jejich místa své lidi. Občanské fórum nejprve také ne, ale po určitých rozpacích se k tomuto kroku přece jen odhodlalo.

Započaté rozestupování nebylo ovšem v neustálém situačním posunu reflektováno. Radikalita VPN tak nepřišla o vnější lesk, ale zcela jistě o konkrétní průraznost. Na úrovni federální exekutivy neměla vlastně žádné zastoupení. Čarnogurský, od 10. prosince první místopředseda federální vlády, ji už nereprezentoval. Jako vůdčí představitel a spiritus movens Křesťansko-demokratického hnutí na Slovensku se od počátku roku 1990 intenzivně věnoval budování struktury a volebního programu této ambiciózní politické formace. Miroslav Kusý nebyl do federální vlády jmenován; na přechodnou dobu několika týdnů sice stanul v čele Federálního úřadu pro tisk a informace, avšak využil první příležitosti, aby se z této, pro něj tak nechtěné a nepříjemné, povinnosti vyvázal; konal v souladu se záměrem, který otevřeně a upřímně vyložil již 9. prosince: „Ja sa celý čas zúfalo bránim – Jano [Čarnogurský] je mi svedkom – vstupovať do tejto vládnej zostavy, pretože to skutočne nie je moja parketa. Ja v tom nevidím svoje osobné perspektívy, som politolog a chcel by som pracovať v tejto oblasti. Moje delegovanie bolo nejak v tom zmysle, aby sa obsadili nejaké miesta, paritné pre Slovensko. Ja s veľkým povďakom prijmem, a hovorím to naprosto uprímne, keď miesto vo federálnej vláde pre mňa nebude, to by som bol skoro rád. Ohromne rád z toho vypadnem a budem celý šťastný. Skutočne tie-

to záujmy nemám a bral som to ako provizórium. Od volieb by som skutočne v žiadnom prípade do toho pre ďalší vývoj nešiel. Nie je to moja perspektíva.“¹⁸⁰ Z tiskového a informačného úradu odesiel Kusý s úlevou již na počátku roku 1990, kdy byl jmenován rektorem Univerzity J. A. Komenského v Bratislavě.

* * *

Z funkce předsedy Slovenské národní rady záhy odstoupil nejkompromitovanější představitel starého režimu na Slovensku, neblaze proslulý spolupracovník sovětských tajných služeb KGB Viliam Šalgovič. Na jeho místo zvolil slovenský parlament 30. listopadu 1989 Rudolfa Schustera, poslance za Komunistickou stranu Slovenska a předsedu Krajského národního výboru v Košicích. Schuster, jenž patřil k vyšším „nomenklaturním kádrům“, charakterizuje sám sebe jako obyčejnými lidmi oblíbeného, ale stranickými orgány „pronásledovaného rebelenta“.¹⁸¹ O funkci předsedy SNR prý nestál, ale protože se nechtěl vyhnout odpovědnosti, přijal ji. Patřil k těm komunistům, kteří po 17. listopadu bez váhání opustili komunistickou ideologii, a brzy i komunistickou stranu. Využil své byrokratické zkušenosti a začal uvažovat pragmaticky. K triumfující opozici byl v počátcích revoluce natolik vstřícný, že tento vztah lze označit za zvláštní druh subordinace: v prosinci 1989 se takřka denně obracel na revoluční tribuny Kňažka a Budaje s otázkou: „Mám už odíst, Janko, Milan, mám odíst? Ešte mám zostať?“ – „Ešte ostaňte.“ Čiže vtedy, keby sme mu boli povedali, že má odíst, asi odíde. Ale my sme vlastne potrebovali preklenúť toto obdobie aj v Slovenskej národnej rade, veď sme tam nemali koľko dať do predsedníctva...“¹⁸²

Schuster využil rozkladu stranických struktur a vazeb a neschopnosti demokratického hnutí převzít moc. Vklínil se do této mezery, již opatrně a cílevědomě rozšiřoval; vyvazoval se ze závislosti jak na ústředním výboru Komunistické strany Československa, tak posléze na Koordinačním výboru Verejnosti proti násiliu. Přeorientoval se na obhajobu slovenských národních zájmů v československé federaci, kterou pružně přizpůsoboval stavu veřejného mínění. Opozice mu s bezprecedentní velkorysostí poskytla prostor. Připomínám ještě jednou, že 29. listopadu (den před Schusterovým zvolením do funkce předsedy SNR) nedvojznačně deklarovala, že se nechce podílet na moci, ale pouze ji důsledně kontrolovat. A Schuster se v nové situaci rychle orientoval: „Hnutí Verejnosť proti násilí zpočátku nemělo zájem dosazovat své lidi do vládního kabinetu. (...) Koordinační výbor VPN nedisponoval odborníky s hlubšími znalostmi zákonodár-

né činnosti SNR. Spoléhalo pouze na kontrolu zvenčí. Čelní představitelé VPN (Milan Kňažko, Ján Budaj, László Szigeti, Fedor Gál) však byli v kontaktu se mnou a vedením SNR a postupně získávali základní vědomosti o jejich pravomocích a funkci.¹⁸³

Před prvním setkáním s opozičními lidry 4. prosince vylíčil obavy, které se ho náhle zmocnily. Jeho přítel, pracovník aparátu SNR, ho však uklidnil: „Poslední slovo bude mít vždy parlament, žádné koordinační centrum.“¹⁸⁴ Z úst aparátníka, který se po většinu svého života podroboval zásadě, že poslední slovo patří komunistické straně (resp. jejímu nejvyššímu vedení), zní tato věta jinak než z úst přesvědčeného demokrata. Dodržovat platné zákony a ctít zásady parlamentní demokracie – to teď ovšem byly formální politické maximy postkomunistických funkcionářů, které převrat vyzdvihl do vyšších a nejvyšších pater státní moci.

Nad očekávání vstřícny Schuster Verejnosti proti násiliu vyhovoval. „Konečne človek, ktorý aspoň sa nejakým spôsobom artikuloval medzi tými plastelínami, ľuďmi totálne neschopnými dialógu...“¹⁸⁵ – těmito slovy ho 6. prosince zástupcům Občanského fóra představil Budaj. Nesouhlasila však s tím, aby předsedou slovenské vlády zůstal Pavol Hrivnák, který si počínal autoritativně jako federální premiér Adamec. VPN se jeho autoritě nepoddala. Po několika neúspěšných jednáních, při kterých se s ním a jeho zástupcem Murínem dostala do ostrého konfliktu, souhlasila, aby novou vládu sestavil muž v pozadí – dosavadní ministr spravedlnosti Milan Čič (KSS). Způsob vedení dialogu se o poznání lišil od rozhovorů mezi delegací Občanského fóra a federálním premiérem Adamcem. Výstižná je Kňažkova charakteristika: „Asi na druhom-tretom stretnutí... sme rokovali u Schustera, kde sme Hrivnákovi museli veľmi natvrdo povedať, lebo on hovoril: ‚... tak ja tam budem podpredsedom vlády!‘, museli sme mu povedať: ‚Vy tam v tej vláde vôbec nebudete, pán Hrivnák. A vládu zostaví Čič bez vás.“¹⁸⁶

Vliv lídrů Koordinačního výboru VPN na Schustera i Čiče v období masových mítinků byl tak dominantní, že jeho limity dané povahou kontrolorské strategie zůstaly nereflektovány. S určitou dávkou pýchy informovali v Praze 6. prosince o svém dominantním postavení ve slovenské politice. Salvu smíchu vyvolalo sdělení o servilní reakci Schustera, kterému Ján Budaj doporučil, aby co nejrychleji vystoupil z komunistické strany: „Ak to bude vaše želanie, zajtra zo strany vystúpim.“¹⁸⁷ Patří sem také svědectví slovenského ekologického aktivisty Mikuláše Huby, který se jako předseda Svazu ochranců přírody (SZOPK) zúčastnil koncem roku 1989 většiny schůzí ústředního výboru Národní fronty Slovenské socialistické republiky. Takto, podle

jeho slov, na jedné z nich designovaný premiér Čič informoval o sestavování slovenské vlády: „Referoval o tom, čo sa stalo s tými návrhmi z Národného frontu pri rokovaní o podobe novej vlády asi takto: ‚Toto vážení, bohužiaľ, toto meno neprešlo, toto tiež nie, no veľmi ma to mrzí. Toto tiež neprešlo, veľmi sme sa snažili, toto bolo nepriechné meno.‘ Každému bolo jasné, že vo VPN to nebolo priechné, hoci nikdy nepadlo slovo VPN ani Jano Budaj. Čiže niektorí boli priechní z tých návrhov, ktoré tam vznikli, ale väčšina nie. Potom prišiel Čič za mnou...: ‚Pán Huba, veľmi vás prosím, vy ste s tým Jankom taký kamarát, presvedčte ho! Ako ja mám zajtra vyjsť pred verejnosť s takou nekompletnou vládou? Nech mi tých troch členov ešte schvália.‘ Asi netušil, aký malý vplyv na Jana som v tom čase mal.“¹⁸⁸

Uctivý odstup Občanského fóra od státní moci kontrastoval se sebevědomým vystupováním Verejnosti proti násiliu při jednání s nejvyššími slovenskými funkcionáři. OF ponechávalo rekonstrukci federální vlády na Adamcovi, naproti tomu VPN smetla ze stolu několik Hrivnákových návrhů. O nevědním vlivu Verejnosti proti násiliu informoval aktivisty Občanského fóra 6. prosince po půlnoci Budaj a jeho slova zněla rezolutně: Předseda Slovenské národní rady souhlasil s naším požadavkem na vypsání doplňovacích voleb, v nichž stopadesátičlenný slovenský parlament bude obměněn ze dvou třetin; dále z vlastní iniciativy přislíbil, že se v nejbližších dnech uskuteční rekonstrukce jedenadvacetičlenného předsednictva SNR, tak aby v ní komunisté již nedisponovali většinou; delegace VPN se však ani s tímto vstřícným krokem nespokojila, neboť předsednictvo je možné sestavit pouze ze současných poslanců, a ti jsou většinou zkompromitováni; proto označila za záruku nezvratnosti demokratického vývoje složení slovenské vlády, takové, v němž opozici připadnou dvě třetiny křesel; předseda Slovenské národní rady se vším souhlasil.

O dva dny později – v čase jednání politických stran a hnutí o federální vládě – vrcholily na Slovensku rozhovory mezi opozicí a státní mocí o slovenské vládě. Slovenští demokraté působili o mnoho sebevědoměji než jejich čeští partneři. Vyplývalo to z Čarnogurského informace, kterou přednesl v Praze 8. prosince večer: delegace VPN se dnes setkala s designovaným předsedou slovenské vlády Čičem, rozhovor měl jednoznačný průběh – nelze jej charakterizovat jako klasické vyjednávání – byl to „hearing“, v němž Čič čelil palbě požadavků a podmínek, a na všechny musel kývnout! Čarnogurský vyličil jednání jako triumf opozice, jeho slova však také obsahovala stín pochybnosti. Se silnou ironií zareagoval na Kusého poznámku, že

orientace na Čiče byla velmi dobrým řešením. Nemohl se pravděpodobně zbavit pocitu, že slovenští demokraté dosáhli o mnoho méně, než dosáhnout mohli: „Keby sme boli schopní vytvorit' celú slovenskú vládu, tak som mal pocit, že by sme ju mohli vytvorit'. Proste politicky by to bolo v poriadku.“¹⁸⁹

Nicméně i tak převládl dojem, že politika Verejnosti proti násiliu je kromobyčejně účinná a úspěšná; slovenská vláda bude složena z nezkompromitovaných a odborně způsobilých ministrů; nestane se přechodným úřednickým kabinetem, naopak převládnu v ní stabilní prvky zakládající novou kontinuitu demokratického a kompetentního vládnutí; Verejnosť proti násiliu si vyhradila právo veta k jednotlivým návrhům a Schuster s Čičem se tomu podrobili. Je pochopitelné, že za takového stavu věcí nepovažovala VPN za nutné měnit strategický rámec své politiky, jako se o to v posledních dnech krkolomně snažilo Občanské fórum. A tak vyslala do slovenské vlády pouze jediného zástupce jako kontrolora – Vladimíra Ondruše jako místopředsedu vlády zaměřeného na ekologickou problematiku. První pohled na Čičovu vládu, vyhlášenou 12. prosince, budí dojem, že postup VPN byl optimální – 6 ministrů za Komunistickou stranu Slovenska, 1 za Stranu slobody, 1 za Demokratickou stranu a 9 ministrů bez politické příslušnosti (schválených Koordinačním výborem Verejnosti proti násiliu). Ve složení slovenské vlády se podařilo uplatnit klíč, podle kterého obsadili polovinu funkcí nestraníci a o druhou polovinu se podělili zástupci Komunistické strany Slovenska a ostatních stran Národní fronty. Nestraníčí ministři v ní měli převahu jednoho hlasu. V české vládě se to nepodařilo (8 ministrů z Komunistické strany Československa, 5 bez politické příslušnosti, 2 z Československé strany socialistické a 2 z Československé strany lidové).

Z hlediska demokratického hnutí byly obě národní vlády vytvářeny formou vnějšího tlaku, a pokud porovnááme efektivitu tohoto tlaku podle politického složení vlády, je zřetelné, že většího úspěchu dosáhla Verejnosť proti násiliu. Avšak ve hře byla ještě kritéria jiná: především politická orientace a příslušnost ministrů, od níž se odvíjela povaha vazby mezi vládní strukturou a demokratickým hnutím. U slovenské vlády byla vazba velmi volná, jak dokládají slova Petra Zajace: „My sme ani slovenskú vládu nevytvárali. My sme... vlastne iba prijímali ponuky starej vlády, na čele ktorej bol ešte premiér Hrivnák. Ten prišiel s prvou ponukou. Tu sme zamietli. Potom prišiel vicepremiér Murín s druhou ponukou. Tu sme zamietli. Nakoniec ako tretí prišiel so svojou ponukou bývalý minister spravodlivosti Čič, a tu sme akceptovali. To bola iba otázka toho, či my akceptujeme vládu, ktorú niektorý z uchádzačov o premiér-

stvo předloží. (...) Postoj VPN spočíval v tom, že v jedné chvíli jsme si povedali, že naša funkcia až do tých prvých slobodných voľieb má byť iba kontrolná. (...) To nás potom doviedlo k tomu, že sme zaujímali aj vo vzťahu k federálnej vláde, aj vo vzťahu k slovenskej vláde postoj kontrolóra. Proste kontrolného orgánu, ktorý mal, samozrejme, moc potvrdiť, či niekto bude minister alebo nebude, ale sám o tom nerozhodoval. (...) Ale to, že sme ostali v kontrolnej funkcii, nám potom spôsobilo neuveriteľné problémy v kauze Schuster alebo skôr Čič.“¹⁹⁰

Také při vzniku slovenské vlády plnila Verejnosť proti násiliu pouz regulacní funkci, vzájemná vazba nebyla silná. V případě české vlády byl vztah ministrů (s výjimkou dvou případů) ke Koordinačnímu centru OF rovněž volný. Avšak mezi federální vládou a českým demokratickým hnutím existovalo silnější propojení. Živelný posun, vyplývající z proměnlivé hry sil, zapříčinil, že složení a poměry v české vládě, vytvořené ještě ve strategickém rámci vnější kontroly, byly již v lednu 1990 v českém politickém prostředí překonanou anomálií. Určující totiž byla federální vláda, která ovlivnila neuspokojivou situaci ve vládě české! A tak na počátku února ovládlo Občanské fórum i ji. Pokus Verejnosti proti násiliu vyrovnat tento markantní fázový posun však skončil 1. března politickým krachem.

Verejnosť proti násiliu a slovenské strany Národní fronty

Spolupráci se Stranou slobody a Stranou slovenskej obrody (Demokratickou stranou) považovala VPN za pokleslé kompromisnictví, za paktování se zkompromitovanými satelity Komunistické strany Slovenska; navíc se jednalo o strany s „mikroskopickou“ členskou základnou, které „nikoho nezastupují“. Nekompromisní stanovisko plynulo z pocitu hrdosti a morální nadřazenosti aktivistů VPN, rekrutujících se většinou z uměleckého a intelektuálního prostředí. V hrdém postoji vězelo ovšem úskalí: nastávala jiná doba, nikdo už nelpěl na starých pořádcích, všichni se vyvazovali z područí a halasně uplatňovali své názory a zájmy. A strany v politice již zakotvené k tomu pochopitelně využívaly všech příležitostí, které se jim naskytly.

Občanské fórum volilo jinou cestu. Stranu lidovou a stranu socialistickou uznalo za partnery a spolupracovalo s nimi. Na určitou dobu si je neformálně, ale pevně zavázalo. Angažmá českých stran Národní fronty ve prospěch Občanského fóra mělo reálný význam – u „kulatého stolu“ a při zprostředkování vůle demokratického hnutí ve Federálním shromáždění a České národní radě. Verejnosť proti

násiliu získala obrovský vliv, oživovaný pravidelnými masovými mítingy, ovšem nikoli všemocný a nekonečný. Proti virtuální moci VPN stála reálná moc státní a politické struktury, pružně se přizpůsobující rychlým proměnám společenského klimatu. Např. předsednictvo Slovenské národní rady, které mělo poměrně značné pravomoci (jmenovat slovenského premiéra a na jeho návrh celou vládu, slovenského generálního prokurátora atd.) bylo 6. prosince rekonstruováno podle nového politického klíče: Komunistická strana Slovenska 8 křesel, Strana slobody 3, Strana Slovenskej obrody 3, poslanci bez politické příslušnosti 7. Reálný poměr sil v tomto grémiu byl velice důležitým politickým faktorem a Koordinační výbor VPN v něm neměl až do března 1990 žádného zástupce.

Povšimneme si prvního kritického výpadu vůči VPN, směřujícího (byť zatím opatrně a tlumeně) k umenšení jejího vlivu. Předsednictvo SNR se 12. prosince zabývalo otázkou kandidáta do prezidentského úřadu (dva dny poté, kdy české i slovenské demokratické hnutí jako celek vyhlásilo kandidaturu Václava Havla). Reprezentanti poslaneckých klubů KSS, Demokratické strany a Strany slobody se jednomyslně shodli na kandidatuře Alexandra Dubčeka. Politici malých stran se zadostiučiněním dodali, že Dubček navrhli do prezidentského úřadu již 8. prosince v Praze při jednání u „kulatého stolu“. Nijak si teď nelámali hlavu s předběžnou dohodou, které tam bylo dosaženo: bude-li předsedou federální vlády Slovák a člen KSC, bude prezidentem občan české národnosti a nestraník. Je to vcelku pochopitelné: „kulatý stůl“ je nepřijal jako svoji plnohodnotnou součást a oni se necítili být vázáni jeho dohodami. V přijatém termínu „rozhodující politické síly“ (viz předchozí kapitolu) nemohly nepocítovat pichlavý osten obrácený proti nim: ačkoliv byly i ony zahrnuty pod tento generální název, nerozhodovaly prakticky o ničem, nedomohly se ani jednoho křesla ve federální vládě.

O to silnější muselo pak být jejich angažmá v domácí, slovenské politice. V ní jednali, jak to bylo pro ně nejvýhodnější, tj. vtiskly tomuto konkrétnímu případu zcela obrácenou logiku: pokud bude Dubček zvolen prezidentem, nahradí Čalfu ve funkci předsedy federální vlády politik české národnosti. Poslanec Strany slobody Kucharovic asi sotva vytěsnil trpké ponížení, které prožil v pražském Paláci kultury, když několikrát neúspěšně navrhl sám sebe do funkce federálního ministra paliv a energetiky. Nyní si vzal slovo, aby zdůraznil, že Verejnost' proti násiliu prakticky nehájila slovenské zájmy na federální úrovni, do federální vlády vyslala pouze Čarnogurského, přestože mohla dosáhnout většího zastoupení Slováků v centru.¹⁹¹ Se stejnou, ale obšírněji formulovanou kritickou výhradou vystoupil ještě

19. prosince na plenárním zasedání Slovenské národní rady, vysíláném v přímém přenosu televizí. Pak formuloval celkový dojem z pražského jednání u „kulatého stolu“: „... české strany a síly působily dojmom ako zväzok Svätoplukových prútov, ale reprezentanti Slovenska prišli každý so svojím prútikom. Mám obavy, že takto môže dopadnúť Slovensko aj pri pripravovaných slobodných voľbách.“¹⁹²

O tom, že emancipační tendence slovenských politických subjektů způsobovaly Verejnosti proti násiliu nemalé problémy, svědčí Budajovo vyjádření z 22. prosince při pražském jednání s představiteli KC OF: „My sme sa dostali... do veľmi obtiažnej situácie... niekoľkými krokmi za poslednú dobu, čo sa týka prezidentskej situácie. Alexander Dubček je nepochybná politická mohutnosť na Slovensku. On de facto popri VPN reprezentuje jedinú reálnu politickú stranu, ktorá ovšem nemá členov, okrem niekoľko jeho priateľov. Ale z toho je zbytočné sa posmievať. (...) Ničmenej doma se stretli so skutočnosťou obrovského zneužitia tej situácie, ktorá vznikla, komunistickou stranou a všetkými týmito orgánmi. (...) Pretože skutočne tu na Slovensku tlač, televízia všetko rozpeckovala, začala rozťahovať tento národný pocit Slovákov.“ V této chvíli se Budaj dostal k meritu věci: „Podľa nášho názoru se stala chyba... keď z toho „okružného stolu“ [8. prosince v pražském Paláci kultury] vzišla decízia, že [prezidentom] môže byť len Čech a nestraník. Ale skutočnosť je taká, že zo slovenského pohľadu to bolo delegitimovanie Dubčeka... (...) Rozumiete, tu medzi Slovákami a Čechmi aj vo vzduchu existuje otázka akéhosi revanšu za politiku, ktorú robili Slováci u vás. Existuje otázka nadviazania na kontinuitu Alexandra Dubčeka roku 1968. To sú všetko reálne veci, ktoré – priznám sa – my sme trochu podcenili. Oni sa ukázali v momente, keď začali komunisti viesť kampaň, využívajúc toho, tento verdikt, že to môže byť len Čech. To na Slovensku vyvolalo pocit, že to je akási porážka, pri ktorej asistovalo VPN.“¹⁹³

Zhroucení starého režimu se vyznačovalo živelností politiky; pro přechodné období byla typická mocenská turbulence (nepravidelné nárazové proudění vůle z různých směrů), která strhávala celou společnost; z chaotického podloží povstávala politická rozhodnutí. Demonstroval jsem obšírně na příkladě politiky OF, jak tato turbulence pohlcovala očekávání, koncepty a projekty, aby pak posléze vždy vyvrhla něco více či méně jiného.

Ještě jeden důkaz o nevyhraněnosti politiky Verejnosti proti násiliu: VPN nejprve rezolutně odmítla účast malých slovenských stran na jednáních o složení vlády (připomínám Budajův výrok z 6. prosince: „To sú paškvily!“); nepodnikla však nic pro to, aby byly z rozhodovacího mechanismu vyřazeny. O dva dny později v Paláci kul-

tury už připouštěla jejich účast ve federální vládě, byť na úkor ostatních politických stran NF, které neprojevily sebemenší ochotu k dalšímu dělení svého podílu. 9. prosince – před začátkem jednání s designovaným premiérem Čalfou – nezbývalo z původně tvrdého stanoviska už takřka nic. Verejnosť proti násiliu si uvědomila, že nízký počet slovenských ministrů ve federální vládě je reálný problém, který může na Slovensku vyvolat nesouhlas i odpor (postřeh veskrze správný, jak se záhy ukázalo). Proto byla nyní ochotna tolerovat a v případě potřeby i tiše podpořit případné ministerské kandidáty Strany slobody a Demokratické strany. Povšimněme si Čarnogurského vysvětlení, v němž lze opět tušit špetku ironie: „Verejnosť proti násiliu sa nejak moc nehrnie do toho zaujať čím viacej priamo postov vo vláde. Chce tam mať naozaj iba ten vysunutý post – by som povedal – pre kontrolu. To sa prejavilo konkrétne pri tvorení slovenskej vlády. Z toho hľadiska Verejnosť proti násiliu považuje Mira [Kusého] a mňa za tieto vysunuté posty vo federálnej vláde a nejak jednoducho sa tam neprejavuje až tak osobitný záujem o ďalšie miesta. (...) Na jednej strane musím povedať, že fakt je, že slovenská verejnosť sleduje so záujmom počet slovenských ministrov vo federálnej vláde, čo je pochopiteľné. Čiže táto kvantita hrá na Slovensku istú úlohu. A ja som včera hovoril s Budajom, že snáď by sa to dalo riešiť takto: Uvidíme, ako budú prebiehať rozhovory s Čalfom, ale keď by to vyzeralo tak, že jednoducho my by sme mohli obsadiť väčší počet kresiel, ale nemáme na nich kandidátov, tak potichu by som povedal Čalfovi, že bez toho aby sme sa my otvorene za to vyslovili, tak môže dať niečo tým malým slovenským stranám. Nech robia ‚Slovákov v Prahe‘.“¹⁹⁴

Krach politiky uplatňované vnějším tlakem

Verejnosť proti násiliu nedocenila politický rozměr vládnutí a setrvala u představy odbornické vlády, která plní vůli, jež se rodí a formuje jinde. Kde? Ve veřejné diskusi, jejímž iniciátorem, organizátorem a tlumočnickem jsou místní výbory Verejnosti proti násiliu, na nejvyšší úrovni reprezentované Koordinačním centrem. Avšak politicky neutrální, tj. úřednický a odborný výkon moci není příliš reálný – v revoluční době nebývá vládnutí klidným a suchopárným administrativním, nýbrž jedinečnou příležitostí k utilitárně politickému jednání a mediální sebe prezentaci. Na administrativní či odborné úrovni nemusí být vykonáno skoro nic, zvláště je-li mandát několikaměsíční, a přitom se jeho nositel může stát nejpopulárnějším poli-

tikem v zemi. Původní představa o vládě jako sboru nadstranických osobností, nepolitických administrátorů, byla veskrze mylná. Rudolf Schuster a Milan Čič, jimž Verejnost proti násiliu umožnila vládnout, se přizpůsobili nové realitě a posílili moc transformujících se postkomunistických elit na úkor prozatím nezformovaných elit demokratických. Energie veřejnosti slábla, protitotalitní naladění přestávalo být aktuální, společnost se začala partikularizovat podle rozličných sociálních, ekonomických a politických vzorců.

V druhé polovině prosince 1989 procházela svým zenitem kontrolorská strategie. Verejnost proti násiliu dosáhla toho, že komunisté ztratili ve slovenské vládě a v předsednictvu Slovenské národní rady většinu. Podobná změna byla připravována i na krajské, okresní a místní úrovni, v podnicích atd. Povýtce formální realizace zrušení 4. článku ústavy o vedoucí roli KSC ve společnosti však sama o sobě nepostačovala. Aktivisté z KV VPN nepronikli do rozhodujících státních orgánů, ačkoliv to už bylo nutným předpokladem pro uplatnění politické vůle. „Kulatý stůl“, který skončil na přelomu ledna a února 1990, bezprostředně nahradila vláda restaurované parlamentní demokracie. Samozřejmě nešlo o hlubinnou transformaci systému, nýbrž pouze o formální, ale přesto (nebo spíše právě proto!) vysoce významnou změnu. Budaj charakterizoval zvolený model přechodu ke svobodným volbám následujícími slovy: „Všetky úspechy revolúcie boli výsledkom ústnej dohody s využitím tlaku ulice. Ktorákoľvek mohla byť porušená, to nebola otázka politickej naivity revolucionárov. Bol to jediný nástroj, ktorý sme mali.“¹⁹⁵

K Schusterovým beletrizovaným pamětím je třeba přistupovat s nejvyšší kritickou obezřetností. Nic však nebrání tomu, abychom jeho líčení přijali jako adekvátní obraz skutečnosti tam, kde jej můžeme ověřit z jiných zdrojů. Plasticky je např. vylíčen způsob uplatňování tlaku VPN na slovenskou státní moc. Přizpůsobivý předseda SNR byl ochotný a pružný prostředník. Popisuje Budajovy a Kňazkovy časté návštěvy a telefonáty. Není nijak nadsazené, je-li líčeno autoritativní vystupování prvního z nich tímto způsobem: přicházel se stále novými požadavky, které předseda SNR ochotně akceptoval, pokud ovšem – jak nejednou v pamětech podotýká – byly reálné a odpovídaly platným zákonům. Velice pečlivě popisuje Schuster své vystupování jako nanejvýš odpovědné a staví je tak do kontrastu k naivním revolučním představám VPN. Budaj si počínal jako skutečný revoluční tribun, což potvrzují jeho někdejší přátelé. Těmito slovy charakterizoval jeho způsob jednání s představiteli státní moci Martin Šimečka: „První návštěva na vládě byla velice demonstrativní. Přišlo nás tam asi patnáct, všichni ještě ve svetrech, a proti nám

seděl předseda vlády Hrivnák, první místopředseda vlády Murín a ministr spravedlnosti Čič. (...) Ján Budaj mluvil velice tvrdě o odstoupení vlády atd. To byl pro ty pány asi dost šokující zážitek. V tomto ohledu byl Jano velice radikální; nevím přesně, jak to bylo v Čechách, Václav Havel je člověk velice jemný a nedovedu si ho představit v situaci, že by té vládě řekl prostě: „Odstupte! Jděte pryč!“ Jano Budaj to byl schopen říct, přestože mu odpověděli: „My nikam nepůjdeme.“ Nicméně tato velice tvrdá, konfrontační atmosféra v budově vlády byla; ve vši slušnosti sice, ale bylo jasné, že Jano reprezentoval tvrdého muže. (...) Byl jediný, který dokázal v této chvíli komunikovat s vládou jakoby z pozice revolucionáře...“¹⁹⁶

Předseda SNR měl k opozičním lídrům ambivalentní vztah – respekt před reprezentanty veřejné vůle (hraničící se servilitou) se mísil s vědomím převahy, opírající se o politickou a byrokratickou zběhlost a zkušenost. Schuster se pokouší vylíčit sám sebe v co nejpůsobivějších obrazech – jako ztělesněnou státnickou moudrost a rozvahu, znalou potřeb a tužeb lidí i slovenského národa jako celku. Sebestylizace se na několika místech podobá obrazu mesiášství: tento muž – podle vlastních slov disident uvnitř KSS – byl pro blaho národa ochoten podstoupit nejvyšší obět; útrpně přijímal protivenství, která se na něj valila (od permanentního tlaku anonymních telefonátů, dopisů a nepravdivých denunčních kampaní až po vážné zdravotní problémy, na jejichž léčení nemohlo být v dané době ani pomyslení): „Má vůbec význam angažovat se, když v zahradě, na níž se od rána do noci lopotím, nakonec sklídí ovoce někdo jiný? Můj vnitřní hlas mě však ihned okřikl: Jak to uvažuješ? To by platilo tehdy, kdybys ovoce pěstoval jen pro sebe a svou rodinu. A já přeci chci, aby z plodů této zahrady užíval celý slovenský národ. To by měl být hnací motor mé duše a ne nějaký rozhovor s Budajem! Ne, takhle nesmím uvažovat! Musí mi záležet na tom, abych co nejdříve splnil svůj úkol. Abych do svého odchodu ze SNR společně se svými kolegy poslanci a funkcionáři prosadil alespoň základní symboly slovenské státnosti.“¹⁹⁷ Citovaná pasáž je naplněna kódy odkazujícími k mytické a biblické tradici: vzdělávání zahrady a jejího ovoce pro blaho druhých; poslušnost vůči volání vnitřního hlasu; poslání (úkol), které je třeba i za nejvyšší cenu naplnit; „hnací motor“ pohánějící duši (tady Schusterovo umění metafory narazilo na své meze).

S obdivem líčí, jak si lidé VPN počínali při organizování masových mítinků, jejich legitimita ovšem nemohla být bez hranic. On – jako představitel zákona – tu byl od toho, aby tuto hranici kladl: „Některé otázky jsem se snažil vysvětlit, jiné uvést na pravou míru. Připomněl jsem, že pokud vycházíme z dosud platných zákonů a před-

pisů...“ atd. Budajovo charisma mělo na Schustera uhrančivý účinek; je to patrné i navzdory tomu, že ho vyobrazil spíše jako negativní postavu reprezentující neodpovědnou revoluční svévoli. Bezpochyby však jako silnou osobnost, jejímž přáním a požadavkům se nedokázal vzepřít, a to i v případech, kterým bychom nevěřili, kdyby je nevyličil on sám. Účastnil se např. několika televizních dialogů, které autoritativně aranžoval sám Budaj, včetně toho, jak a co v nich má Schuster komentovat! Ve vzájemných rozhovorech se Budaj vyjadřoval strohými větami, připomínajícími příkazy vysokého nadřízeného:

„Zařídte to, pane Schustere; vezměte to na vědomí; spojte se s ním a domluvte setkání na zítřek na půl čtvrté odpoledne; chceme, abyste víc využíval zástupců VPN; je zapotřebí něco udělat s Národní frontou, nerespektuje se zrušení čtvrtého článku o vedoucí úloze strany, národní výbory vystupují agresivně; je potřeba, aby vláda vydala prohlášení, jak se má postupovat při výměně vedoucích pracovníků v podnicích; bylo by dobré připravit televizní dialog na toto téma, já sám bych se zúčastnil; obsadit funkci místopředsedy SNR zástupcem VPN; vytvořit zvláštní komisi pro realizaci návrhu pana Sorose na zřízení Středoevropské univerzity; při SNR vytvořit dvanáct komisí, mimo jiné komisi pro státní znak, komisi pro národnostní otázky, komisi pro zkoumání historie měst a země; regiony je třeba postupně přetvořit v župy; tiskový koncern Pravda se musí změnit v akciovou společnost...“

* * *

Jaké trvání měla tato zvláštní hegemonie, založená na vztahu tak rozdílných lidských typů, životních zkušeností a především na tak odlišných pojetích politiky? Ne příliš dlouhé: platila jen do chvíle, v níž si reprezentanti stranicko-byrokratické struktury uvědomili, že se již mohou s úspěchem vzepřít slábnoucímu vnějšímu tlaku, který se nedokázal institucionálně adaptovat. Dosud skrytý rozdíl mezi politickými poměry v Čechách a na Slovensku učinila viditelným významná skutečnost – počátkem února ovládlo Občanské fórum českou vládu. Již se zvolením nového prezidenta 29. prosince 1989 přešel výkon státní moci a odpovědnost za ni z rozhodující části do rukou nových sil, neboť předseda federální vlády Čalfa se prezidentovi bezvýhradně podrobil. Strategický rámec vnější kontroly moci, v němž vznikly česká i slovenská vláda, byl tak v druhé polovině ledna definitivně překonán. Česká vláda, vedená ještě předlistopadovým „nomenklaturním kádrem“ Pitrou, se stala suchou větví, kterou již nebylo těžké ulomit a naroubovat místo ní čerstvou ratolest. Před-

sednictvo České národní rady jmenovalo 6. února Petra Pitharta předsedou české vlády a ekonoma Františka Vlasáka jejím prvním místopředsedou. V této chvíli si – podle Petra Zajace – Verejnost proti násiliu uvědomila své zaostávání: „My sme si veľmi presne v januári uvedomili, že naša stratégia, to znamená stratégia pozorovateľskej a kontrolárskej role až do slobodných volieb, ktoré sme predpokladali niekedy v marci 1990, sa už nepresadila, už je passé. Uvedomili sme si to... práve pri voľbe Petra Pitharta za predsedu českej vlády. To je veľmi významný dátum. Uvedomili sme si, že Pithart bude veľmi dynamickým a razantným predstaviteľom Občianskeho fóra v českej vláde a my na Slovensku sa ocitneme v závese, ocitneme sa v situácii, že nebudeme jednoducho stačiť držať krok. To bol veľmi elementárny zážitok, ktorý sme mali.“¹⁹⁸ Vědomí markantního fázového posunu přivedlo VPN k rozhodnutí, že je nutné obsadit funkci předsedy Slovenské národní rady a posléze i funkci předsedy slovenské vlády.

Schuster podrobně popisuje, jak ho Budaj 13. února navštívil, tentokrát aby mu připomněl někdejší ochotu uvolnit funkci předsedy SNR, jakmile ho o to Verejnost proti násiliu požádá; pak prý dodal: „Nastal čas, kdy by se to mělo splnit. Do čela Slovenské národní rady bych měl přijít já.“ Svou reakci popsal Schuster takto: „Dobře, pane Budaji. Jestliže je to rozhodnutí Koordinačního centra Verejnosti proti násilí, podřídím se mu. Samozřejmě poslední slovo v tomto směru mají poslanci a ještě předtím se k tomu musejí vyjádřit politické strany, kulatý stůl, ale to všechno sám dobře víte.“¹⁹⁹ Potvrdil, že je ochoten odstoupit, ale sám se funkce nevzdá, poněvadž by to vzbudilo podezření, že nemá čisté svědomí. A jelikož je má čisté, chce odejít důstojně – tzn. musí být odvolán poslanci. Budaje a užší vedení Koordinačního výboru zřejmě uspokojila Schusterova ochota funkci uvolnit. A protože se praxe osobních intervencí u předsedy SNR doposud osvědčovala, nepovažovalo za nutné podnikat v této věci další kroky. Verejnost proti násiliu pojala výměnu jako personální, nikoliv politickou záležitostí. Proto nepokládala za nutné iniciovat jednání u „kulatého stolu“, jehož výsledek by byl závazný pro hlasování poslanců.

* * *

Připomenu, jaké bylo v této chvíli ve stopadesátičlenné Slovenské národní radě rozložení politických sil. Po druhé a hlavní vlně kooperací 9. února 1990 nebylo příliš přehledné, natož nějak ostře vyprofilované. Z původního počtu 106 poslanců za Komunistickou stranu

Slovenska jich 21 rezignovalo už na přelomu prosince a ledna, v únoru jich strana odvolala dalších 20, takže jí zůstalo 65 mandátů. O zbývajících 85 mandátů se zhruba půl na půl podělili poslanci ostatních politických stran a společenských organizací (Demokratická strana, Strana slobody, Kresťansko-demokratické hnutie, Trend tretieho tisícročia, sociální demokracie, zemědělci, odbory) s poslanci bez politické příslušnosti (do této parlamentní skupiny kooptovala Verejnost proti násiliu pouze 21 poslanců, zbývajících nestraníci měli mandáty ještě z nedemokratických voleb v roce 1986).

* * *

Zasedání Slovenské národní rady svolané na 1. března mělo na programu kooptaci poslanců do zbývajících tří neobsazených křesel, odvolání předsedy SNR a přijetí slovenských státních symbolů (vlajka, pečeť, znak, hymna). Širší politické grémium Verejnosti proti násiliu (konkrétně Slovenská rada VPN) se o záměru obsadit nejvyšší slovenskou státní funkci dozvědělo až 25. února. Rovněž nepočetný (a navíc ještě nekompletní) poslanecký klub VPN ve Slovenské národní radě byl instruován až krátce před schůzí; stalo se to pravděpodobně formou příkazu – poslanci byli vyzváni, aby hlasovali o Schusterově odvolání, a zřejmě je ponížilo, že místo diskuse a vysvětlování obdrželi pouze strohý pokyn jako za starého režimu.²⁰⁰

Schuster tvrdí, že s úmyslem přenechat předsednické místo Budajovi seznámil předsednictvo SNR a poslanecký klub KSS 27. února. Narazil však na jednoznačný nesouhlas, a proto mu prý nezbývalo než ponechat rozhodnutí na vůli poslanců. Večer o tom informoval Budaje, který se prý na schůzce v jedné bratislavské restauraci pokusil přesvědčit předsedu klubu komunistických poslanců Petra Weisse a zástupce jiných politických stran v předsednictvu SNR, aby jejich poslanecké kluby hlasovaly pro Schusterovo odvolání. Bez valného úspěchu. Schuster zpodobnil sám sebe jako realistického politika, který se vyrovnal se skutečností, že ztratí svou funkci. A to i nazdory tomu, že byl ze všech stran ubezpečován o své kompetentnosti, nadstranickosti a popularitě. On však byl rozhodnut dodržet své slovo – podlehne nečistému, zákulisnímu tlaku a odejde s čistým štítem. S tím, že ho slovenský parlament poměrem hlasů 54 : 83 nakonec neodvolal, neměl údajně vůbec nic společného.

Schuster zřejmě využil momentálního rozložení sil ve Slovenské národní radě, které mu při obratné manipulaci skýtalo reálnou možnost ve funkci setrvat. Možná že ani nemusel vyvíjet přílišnou aktivitu. Poslanci a další představitelé slovenské státní moci spjatí s mi-

nulým režimem zcela jistě pocítovali existenční ohrožení, možná i úzkost při představě, že předsedou SNR se stane Budaj. V čase schůze se před budovu SNR a na galerii jednací síně konala demonstrace, při jejímž popisu vycházím z analýzy Milana Šútovce:²⁰¹ Dominovali v ní příznivci vznikajících nacionalistických stran a sdružení (Slovenská národná strana, Štúrova spoločnosť, Združenie národnej obrody Slovákov), jejichž přítomnost je vysvětlitelná faktem, že schůze se měla zabývat slovenskou státní symbolikou a především návrhem názvu společného státu Čechů a Slováků. Později byli mezi nimi z fotografií rozpoznáni někteří důstojníci Státní bezpečnosti, jež byla 1. února oficiálně zrušena. Dav skandoval nacionalistická a protimaďarská hesla (mj. požadoval odstoupení jednoho ministra maďarské národnosti ze slovenské vlády). Na transparentech se však objevily i takové nápisy, které svědčily o tom, že demonstranty kdosi předem informoval o chystané změně ve funkci předsedy SNR – „Vivat Schuster“ a „Budaj je Maďar“. Šútovec cituje dvě odlišná svědectví o atmosféře před budovou SNR. Představitel Koordinačního výboru VPN Fedor Gál ji popisuje takto: „.... dvakrát sme museli na poplašné telefonáty Budajovej sekretárky vyrazit' do budovy Slovenskej národnej rady cez zástup ľudí, ktorí sem prišli manifestovať za „slovenské národné záujmy“. Prvý raz som pozeral do nenávisných očí, prvý raz som si vypočul nadávky na svoj [židovský] pôvod, prvý raz som videl v očiach niektorých svojich priateľov strach.“ Schuster ji vyličil jako nezaujatý pozorovatel, který s ní neměl nic společného (demonstrace na jeho podporu ho překvapila, domníval se prý, že lidé přišli podpořit Jána Budaje): „Atmosféra v sále i venku před budovou byla velmi napjatá. Na balkón zasedací místnosti se dostali mnozí členové Štúrovy spoločnosti i menších politických stran a rozvinuli transparent s nápisem „Vivat Schuster“. Ostatní, kteří zůstali před budovou, se po začátku schůze přesunuli na druhou stranu, pod okna jednacího sálu. Dovnitř, zvláště když na chvíli zavládlo ticho, pronikaly hlasité projevy lidí. Bylo slyšet výkřiky proti Budajovi, že je Maďar a podobně, ale i mohutné skandování na mou podporu. Tu mi vyjadřovali i demonstranti přítomní uvnitř.“ Šútovec si povšiml, že v Schusterových vzpomínkách není nikde žádná zmínka o tom, jakým způsobem se demonstranti dostali přes parlamentní stráž do jednací síně, ani o tom, jaké opatření učinil předseda SNR, aby zajistil nerušený průběh rozpravy.

Výsledkem toho všeho bylo, že Slovenská národní rada svého předsedu neodvolala a Budaje zvolila pouze do funkce prvního místopředsedy. Souběh schvalování slovenské státní symboliky s nevydařeným pokusem převzít nad Slovenskou národní radou kontrolu byl

nešťastnou skutečností, jejíž důsledky se promítly do další existence Verejnosti proti násiliu a poznamenaly i vývoj česko-slovenských vztahů.

Kapitola VII

Pokus o rozuzlení zápletky

V dějinách československé státnosti měl úřad prezidenta republiky mimořádný (ne vždy jen symbolický) význam. Přešlo do něj něco z monarchického dědictví. Staletá tradice přežila novověkou sekularizací – síla někdejšího symbolu zprostředkovatele mezi národním společenstvím a nadsvětlní božskou říší nevyvanula zcela ani ve 20. století, třebaže se k nepoznání proměnila: už ne panovník z Boží vůle, ale muž, který vzešel z národa demokratickou volbou, první mezi rovnými. Nejvyšší státní funkce bývala zpravidla považována za poslední instanci ve věcech národních a politických. Síla tradice se uchovávala ve dvou zdrojích, z nichž je ještě mocna vyzářovat. Je tu mytologie jmen. Začíná v 10. století zakladatelem duchovní moci a prvním Božím přímluvcem sv. Václavem; pokračuje státnickým dílem posledních Přemyslovců až k jejich dědici a dovršiteli Karlu IV. Posloupnost panovníků vzešlých z českého národa končí vládou Jiřího z Poděbrad. Charizma králů z jagellonské dynastie není příliš působivé a vláda Habsburků je v obecném, nacionalizovaném povědomí tradována v nepříznivém světle. A tak až s koncem habsburské monarchie a triumfálním návratem Tomáše G. Masaryka – prvního československého prezidenta – v roce 1918 do vlasti se vrací na Pražský hrad „náš člověk“, navíc silná a respektovaná osobnost. Gloriola přechází na Edvarda Beneše jako pokračovatele započatého státnického díla. Je tu mytologie místa.²⁰² Pražský hrad – majestátní sídlo králů a císařů, které se odpradávná tyčí nad hlavním městem a řekou Vltavou – symbolizuje duchovní a světskou mocnost. Archeologických vrstev v jeho architektuře a umění je mnoho, podobně jako duchovních vrstev v jeho časovém bytí. Profánní se v něm mísí se sakrálním. Naproti královskému paláci stojí monumetální katedrála, v níž jsou ukryty korunovační klenoty, v kryptě katedrály jsou pochováni čeští králové; je stánkem českých světců. Pražský hrad neztělesňuje pouze časovou politickou moc, je symbolem i moci nadčasové, mytické a mystické.

Éra komunistických prezidentů zahájená v roce 1948 vytvořila historickou cézuru, kterou ukončilo až znovudobytí Hradu na sklon-

ku roku 1989. Dobyť, které je míněno symbolicky, nikoli ve smyslu násilného obsazení – bylo posledním ze zlomů, v nichž prezidentská otázka nabyla vskutku mimořádného významu. Slovenský semiolog a historik Šútovec dobytí Hradu pojal jako „renostrifikaci“: „Ten Hrad se tyčí vysoko nad městem a z pohledu všech rozhodujících dějinných událostí dvacátého století, které měly své prameny a své jádro tam dole, kde stojí jezdecký pomník svatého Václava, a kde je mystické sídlo a zřídlo národní síly českého národa, z pohledu od tud je Hrad ‚za vodou‘, ‚za řekou‘. Fakticky i symbolicky ‚za řekou‘ byl i při pohledu z bytu Václava Havla, i z pohledu všech revolučních sídel listopadu 1989: z Činoherního klubu, z Laterny magiky či z ‚Aurory‘. Heslo ‚Havel na Hrad‘ znamenalo tedy, sémioticky řečeno, požadavek překročit hranici-řeku, která byla v té chvíli hranicí mezi prostorem, kde čas a dějiny utíkají šíleným tempem (sídla revoluce, kterými byly divadelní sály s jejich inherentním sklonem ke komprimovanému vnímání času), a prostorem, kde ‚dějiny ještě stále stojí‘. Znamenalo to dále vystoupit ‚zezdola‘, kde sídlí ‚nic‘, a odejít ‚nahoru‘, kde je sídlo ‚všeho‘.“²⁰³

Z pohledu demokratického hnutí se volba prezidenta stala archimédovským bodem revolučního procesu, jí měl být dovršen a potvrzen konec starého režimu a zahájena doba nová.

Mezi dvěma tradicemi

Německý sociolog Jürgen Habermas charakterizoval revoluční proces ve střední a východní Evropě roku 1989 dvěma adjektivy: „nazpět se odvíjející“ („rückspulende“) a „dohánějící“ či „dobíhající“ („nachholende“). Zvláštní revoluce se vyznačovaly „takřka úplným nedostatkem inovativních, perspektivních idejí“ a preferovaly „návrat k demokratickému právnímu státu a připojení ke kapitalisticky rozvinutému Západu“.²⁰⁴ Na přelomu listopadu a prosince v československém demokratickém hnutí skutečně vládlo vědomí přerušené kontinuity. Nad úvahami rozhodujících grémií KC OF visela otázka: na co se bude navazovat? Ve hře byly v zásadě dvě konkurenční možnosti. „Pražské jaro“ 1968 se nabízelo bezprostředněji a z počátku disponovalo větší symbolickou silou – překročit dvacet let úpadku a vrátit se zpět do výchozího bodu demokratizačních reforem. Prvorepubliková demokratická tradice byla vzdálenější a oddělená od současnosti hlubokými přeryvy, ale z hlubin času a paměti se vynořila rovněž, zřejmě i proto, aby působila jako protiváha ke spontánnímu propojování mezníků 68–89 a vytváření silné politické linie tzv. demokratického

socialismu („socialismu s lidskou tváří“). V otázce volby nového prezidenta dosáhl soubor politických tradic své nejsilnější konkretizace.

* * *

Od 28. listopadu 1989, kdy Občanské fórum vyzvalo prezidenta Husáka, aby do Dne lidských práv (10. prosince) odstoupil, padlo tu a tam v jeho rozhodujících grémiích slovo o tom, kdo by měl komunistického prezidenta nahradit. Jelikož se předpokládalo, že předsedou federální vlády zůstane Ladislav Adamec, bylo s ohledem na česko-slovenskou paritu zřejmé, že v nejvyšším státním úřadu bude působit Slovák. Nebylo sporu o tom, že nejvýznamnějším slovenským kandidátem je Alexander Dubček, symbol nejvýznamnějšího pokusu o reformu socialismu, přervaného vojenskou intervencí pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Ani grémia KC OF, ani zástupci ČSL a ČSS však jeho kandidaturu nevětali; považovali Dubčeka za politika minulosti, za slabou, mytizovanou osobnost, většina z nich se shodla, že během intervence i v době okupační jako politik selhal. Nicméně přímá podpora demonstrující veřejnosti na Slovensku i v Čechách byla nepřehlédnutelná a nepřeslechnutelná a vrhala odmítanou Dubčekovu kartu zpět do hry. Při jednání s vedením Československé strany socialistické 30. listopadu a Československé strany lidové 1. prosince podtrhl Havel masarykovskou prezidentskou tradici: hovořil o důstojném a váženém univerzitním profesorovi a jako vhodného kandidáta označil představitele Kruhu nezávislé inteligence matematika Miroslava Katětova.

* * *

Adamcova ofenziva z 5. prosince podnítila v rozšířeném krizovém štábu intenzivní diskusi o novém prezidentovi. Ústavní právník Zdeněk Jičínský – jeden z reformátorů „pražského jara“ 1968 se smyslem pro realitu – dobře rozpoznal okamžik, kdy se určité téma či jméno stává aktuálním; věděl také, jakým způsobem je třeba je prosazovat a obhajovat. Po návratu delegace z jednání s premiérem Adamcem doporučil, aby Občanské fórum přijalo Dubčekovu kandidaturu a začalo s ní ve svých strategických úvahách operovat. Návrh se však nesetkal s pochopením. To ovšem nikterak neodradilo navrhovatele formulovat další argumenty. Zdůrazňoval, že by bylo velikou politickou chybou nevyužít, že členské státy Varšavské smlouvy (včetně Sovětského svazu) odsoudily v Moskvě před čtyřiaadvaceti hodinami vojenskou intervenci do Československa v srpnu 1968. Ani další argument nebyl

lichý: v Koordinačním centru působí lidé z okrajových segmentů společnosti, jejichž vůle se nekryje s vůlí demonstující masy, která v pátek 24. listopadu na pražském Václavském náměstí i v sobotu 25. listopadu na Letenské pláni unisono skandovala „Dubček na Hrad!“ Improvizované i institucionální průzkumy veřejného mínění dávaly tomuto pohledu na věc vesměs za pravdu. Nebylo podstatné, že v rozšířeném krizovém štábu byl tento názor menšinový, vycházel z reálných skutečností, které se nedaly oddisputovat. Jména ostatních kandidátů (Miroslav Katětov, Jiří Hanzelka, Jaroslav Šabata, Josef Švejcár ad.) rychle zapadla.

* * *

Bývalý první tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Československa Dubček byl přirozeným pretendentským na prezidentskou funkci. Měl zkušenosti s profesionální politikou a doba reformního kvasu ve vnitřním i vnějším sovětském impériu ho přiměla k aktivitě, jejíž cíl byl zřejmý – návrat do vysoké politiky. Dubčekova rehabilitace osobní i politická měla v realitě „perestrojky“, „glasnosti“ a „nového myšlení“ značnou šanci na úspěch. Z dlouholetého ústraní vystoupil na počátku roku 1988: 10. ledna zveřejnil deník Italské komunistické strany *L'Unita* interview, v němž bývalý reformátor obhajoval politiku KSČ v roce 1968 a poprvé přirovnal někdejší „obrodný proces“ k současné perestrojce Michaila Gorbačova. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ charakterizovalo v interní informaci z 25. ledna 1988 názory obsažené v interview jako „největší a nejzávažnější“ Dubčekovo vystoupení od roku 1969. Jakešovo předsednictvo ÚV KSČ je pak interpretovalo jako „platformu otevřeného politického boje“,²⁰⁵ jehož cílem je přehodnocení oficiálního výkladu událostí roku 1968, obsaženého v ideologickém traktátu *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, a nahrazení současného vedení KSČ reformními komunisty, s nimiž se strana vypořádala na přelomu 60. a 70. let. Sovětský vůdce Gorbačov však ubezpečil Jakeše, který 11.–12. ledna 1988 dlel v Moskvě na oficiální návštěvě, že vedení KSSS nehodlá přehodnocovat rok 1968 a tedy ani rehabilitovat Dubčeka.

Československé úřady udělily koncem roku 1988 Dubčekovi tzv. výjezdní doložku na cestu do Itálie. Navštívil ji ve dnech 9.–20. listopadu na pozvání tamních stran komunistické a socialistické. Setkal se také s papežem Janem Pavlem II. Na univerzitě v Bologni převzal čestný doktorát, který mu fakulta politických věd udělila již v únoru. Předsednictvo ÚV KSČ hodnotilo návštěvu na svém zase-

dání 7. prosince: uspokojila ho skutečnost, že Dubčeka nepřijali představitelé italské vlády a parlamentu, a vyložilo si to tak, že západoevropští politici ho nepovažují za „odpovídající autoritu“.²⁰⁶ Takový výklad potvrdil francouzský prezident François Mitterrand, který navštívil Československo ve dnech 8.–9. prosince 1988. Straničtí a státní představitelé vzali na vědomí, že Mitterrand posnídá s Václavem Havlem a dalšími disidenty, požádali ho pouze, aby v době svého pobytu nepřijímal Dubčeka. Francouzský prezident odpověděl, že to nemá v úmyslu – podle jeho slov se Dubček sice těší ve Francii značné popularitě, nepředstavuje však žádnou „politickou skutečnost“.²⁰⁷

Touto politickou skutečností se stal Klub za socialistickou přestavbu Obroda, který vstoupil do veřejného života na počátku roku 1989. Rekrutoval se z bývalých reformních komunistů a příznivců Gorbačovovy perestrojky. Kromě jiných aktivit navrhl 25. února Federálnímu shromáždění, aby uvažovalo o Alexandru Dubčekovi jako nástupci Gustáva Husáka ve funkci prezidenta republiky. Ve dnech 17. dubna a 26. dubna vysílala maďarská televize rozsáhlejší interview, v němž Dubček znovu obhajoval reformy z roku 1968 ve světle soudobého úsilí Michaila Gorbačova a maďarských komunistů. Československé sdělovací prostředky okamžitě zahájily proti Dubčekovi kampaň, režim na všech možných úrovních odsuzoval tento „nebývale provokační akt“ a „nepřípustné vměšování do vnitřních záležitostí Československa“,²⁰⁸ jehož se dopustila maďarská média, která se již zcela osvobodila od partajního diktátu.

Za Dubčekovo stěžejní politické vystoupení před pádem komunismu v Československu považují jeho otevřený dopis ústřednímu výboru a předsednictvu Komunistické strany Československa z 23. června 1989. Odeslal ho v okamžiku, kdy bylo nepochybné, že spád událostí ve střední Evropě spěje k významným změnám. V Polsku už zasedla opoziční Solidarita do parlamentních lavic, v Maďarsku se uskutečnila celonárodní tryzna, při níž byly slavnostně pohřbeny tělesné pozůstatky bývalého předsedy vlády Imre Nagye a jeho druhů, popravených za podporu povstání proti sovětské hegemonii v roce 1956. První stovky východoněmeckých občanů rozpoutaly masový exodus do Spolkové republiky Německo, který vrcholil v září a říjnu. Z toho, co Dubček v dopise napsal, je zřejmé, že se domníval, že krizi je možné vyřešit důslednými změnami uvnitř komunistické strany. Předpokládal polarizaci mezi konzervativním a reformním křídlem. Tento předpoklad byl však veskrze mylný. Komplexní problém změny politického systému v Československu redukoval na protiklad půlmilionové „strany vyloučených“, za jejíhož neformálního mluvčího se považoval a „strany Poučení z krizového vývoje“, reprezento-

vané Husákem, Biřákem a Jakešem. Varoval představitele ÚV před otálením: „Prapor pravdy o minulosti, prapor sociální spravedlnosti, demokracie, lidských a občanských práv... pozdvihnou zákonitě jiné, nátlakové tendence a mohou do nenapravitelného stavu zatlačit stranu – ke ztrátě jejího i tak skromného vlivu na masy a tím i na další aktivní působení ve směru obrody socialismu, jeho reformování.“²⁰⁹

Jak je patrné, Dubček psal anachronickou reformně-komunistickou terminologií. Stavebním kamenem dopisu je tautologická sekvence: 1. socialismus je společenský řád s nesporným dějinným oprávněním; 2. Československo nastoupilo svou specifickou cestu k socialismu; 3. idea socialismu byla „deformována“ a nahrazena „sektářsko–dogmatickou stereotypní politikou“; 4. z toho plyne potřeba „očisty strany“ a znovunabytí „vlivu na masy“; 5. výsledkem očisty bude „nová obroda“; 6. Československo se vrátí na svou specifickou cestu k socialismu a tím potvrdí jeho dějinné oprávnění. Kruh se uzavřel návratem k reformní politice 1968 jako východisku „nové obrody“. V dopise se zračí tragika Dubčekovy osobnosti. Nebyl potřebným a očekávaným politickým apelem, nýbrž jen další spletitou a málo srozumitelnou variací na téma humánního, demokratického socialismu. Varovný hlas marně vyzýval strnulou, do sebe uzavřenou stranickou strukturu k „obnově, obrodě, renesanci, demokratizaci, humanizaci socialismu“.

* * *

O Havlově působení a zvyšujícím se vlivu v posledních letech komunistického režimu jsem pojednal v II. a III. kapitole. Připomenu jen základní skutečnosti, abych nastínil různé výchozí pozice obou prezidentských kandidátů. S Dubčekovým jednoznačně motivovaným vystupováním kontrastovala Havlova politická zdrženlivost. A to v čase jeho prudce rostoucí prestiže i popularity. Připomínám, že v červnu 1989 přesvědčoval posluchače Rádia Svobodná Evropa, že profesionálním politikem být nechce, aby pak totéž stanovisko v mnohem vyhocenější podobě zastával v zářijovém interview pro samizdatový časopis *Sport*: nebude politikem, přestože veřejnost, opozice i režim mu tuto roli přisuzují. Z tíživé situace unikl rozporuplnou volbou: stane se „politickým amatérem“ zprostředkovávajícím dialog a hledajícím východiska v názorových konfrontacích a kolizích; jakmile svůj úkol splní, vrátí se ke spisovatelství. Paradoxnost volby spočívala v tom, že Havel politikem bude i nebude, je i není. Bystrým pozorovatelům neuniklo, že tato pozice je stěží udržitelná. Redaktor *Sportu* Ivan Lamper namítal: „Nebezpečí je v tom, že budeš sám sebe dál poji-

mat jako soukromníka, ale ve skutečnosti budou mít tvá soukromá vyjádření obrovský politický dopad. (...) Mám dojem, že tahle situace vyžaduje novou kvalitu odpovědnosti.²¹⁰ Havel si hodlal podržet svou mimořádnou společenskou pozici, aniž by se ovšem přihlásil k plné politické odpovědnosti (která byla v tomto dějinném okamžiku jedinou adekvátní formou): „Já nejsem odpovědný za stav této společnosti“; „já nejsem anděl ani pánbůh a nemám žádné nadlidské ani herkulovské schopnosti. Já nezměním tento národ. Já nezměním tuto opozici“; „já prostě musím zůstat sám sebou“; „zachovat si výchozí pozici intelektuála“; „nejsem politik, který bojuje o hlasy a musí se všem zalíbit“; „pro mě je rozhodující, abych žil v souladu se svým svědomím“.

Řečeno slovy Maxe Webera „vybásnil si jakousi ‚legimititu‘, jejíž pomocí si pro sebe osoboval jakási práva“²¹¹, kterými v jeho případě byly osobní nezávislost a neodpovědnost za momentální stav společnosti; tedy přesně ty postoje, které v září 1989 kritizoval filosof Rezek.²¹² Ve hře bylo ještě to, co Weber nazývá „povinností k pravdě“ (Havlův „život v pravdě“), která je pro absolutní (intelektuální) etiku bezpodmínečná. Lpěním na těchto východiscích se Havel vystavil dvěma faktorům ohrožujícím jeho politické působení – nevěcnosti, která politika „svádí k tomu, aby usiloval o skvělé zdání moci namísto moci skutečné“ a nezodpovědnosti, „která ho zase svádí, aby užíval moc jen pro ni samu, bez obsahového účelu“.

Paradoxní pozici „politického amatéra“ změnily až události „listopadu '89“. Naznačil jsem již v kapitole věnované konfrontaci Občanského fóra s premiérem Adamcem, že obrat v Havlově vztahu k uchopení moci byl dokonán v noci z 5. na 6. prosince. V okamžiku, kdy sebe sama bezpodmínečně nasadil do hry, vytvořil předpoklad pro naplnění tří weberovských vlastností, nutných pro plnohodnotné politické působení: své „vášnivosti“ dal konkrétní směřování; přijal „odpovědnost“ za další vývoj; posílil svou schopnost „odhadu“, protože se přihlásil k aktivní tvorbě politické skutečnosti. Do politiky si však přinášel veskrze netradiční představu o správě věcí veřejných, která se poněkud vymykala dvěma posledním Weberovským vlastnostem.

* * *

Oba prezidentští kandidáti disponovali velkým symbolickým významem. Zatímco Havlova osobnost výrazněji pronikala do povědomí veřejnosti až v posledních dvou letech existence starého režimu (konkrétně se s ní mohla seznámit až v listopadových dnech 1989), symbolické charisma Dubčekovo působilo nepřetržitě dvě desetiletí. Je-

ho mytizované politické angažmá v letech 1968–1969, větší známost a bezprostřední popularita a koneckonců i dějinná logika (Dubčekovým příchodem na Hrad by se symbolicky uzavřelo období „normalizace“) svědčily spíše v jeho prospěch. Havlovo charisma bylo tajemnější, vyzařovalo hájenou a uhájenou nepoddajností a osobní intergritou, pro některé lidi nadějně, pro jiné možná ještě zlověstně.

Václav Havel prezidentským kandidátem Občanského fóra...

Podle interview, které poskytl novinářům Československé tiskové kanceláře 15. prosince 1989, dal ke své kandidatuře souhlas až tři hodiny před jejím oficiálním vyhlášením, tedy v neděli 10. prosince před polednem. Dnes víme, že se rozhodl o několik dnů dříve. Okamžik ohlášení svého rozhodnutí posunul zřejmě proto, aby opatřil své osobní a koneckonců i celospolečenské drama působivějším rámcem. Za jakých okolností (a případně podmínek) se rozhodl vstoupit na „politický terén“? Ve IV. kapitole jsem uvedl, že ti, kteří se dlouhého rokování rozšířeného krizového štábu z 5. na 6. prosince zúčastnili až do konce, rozhodovali nakonec o tom, kdo bude prezidentským kandidátem Občanského fóra. K jakému závěru dospěli? Před dvaadvacátou hodinou dokončili koncept dopisu premiéru Adamcovi obsahující návrhy Občanského fóra na složení federální vlády a na hodinu přerušili poradou. Přestávka byla pro Václava Havla a kroužek jeho důvěrníků příležitostí k uvolnění a vydechnutí, ale také k rozmluvě, která předurčila další vývoj debaty. Mé závěry jsou spekulativní – rozhovor Havla s důvěrníky nebyl zaznamenán a kromě toho, že se uskutečnil, o něm nevíme nic konkrétního. Intence rozhovoru můžeme ovšem dedukovat z pozdějších výroků a jednání jeho účastníků. Právě tady spatřujeme *in natura*, že vedle všech existujících grémií, skupin, komisí, štábů Koordinačního centra, jejichž činnost byla více či méně formalizována a zachycena písemnými či orálními prameny, existovalo něco, co jsem výše nazval „jádre“, které se vyznačovalo větší mobilitou a operativností a v němž se koncentrovala vůle, tematizovaná pak v poradách rozhodujících grémií.

Krátce po 23. hodině, v úvodu další části porady, vyjádřil Havel názor, jenž byl v rozporu s míněním, které odpoledne a večer v rozšířeném krizovém štábu převládalo. Předběhl je. „Jak jsem mluvil s některými přáteli v té pauze, tak se ukazuje, že... možná vznikne situace, že získáme čtyřadvacet hodin na to, abychom opravdu začali smysluplně uvažovat o jiný vládě s jiným premiérem.“²¹³ Jaká situace měla nastat, aby umožnila takový obrat? Havel a spol. mohli

uvažovat o přestávce takto: dějiny skýtají jedinečnou příležitost, bylo by hříchem ji promarnit, s ohledem na vše, co se stalo před „listopadem“ i po něm; naši věc je třeba dovést až do konce; jednat rychle, setrást všechny retardační tendence, které v Občanském fóru stále převládají a brzdí je v rozběhu; některé věci je nutné vyjmout z širší diskuse a popostrčit; 10. prosinec – den abdikace starého prezidenta – se blíží a premiér Adamec, který projevil zájem o nejvyšší státní funkci, udělá vše pro to, aby ji získal; příliš prostoru mu už ponechávat nemůžeme; čas letí, připravme se na to, o čem se již polohlasem v ústraní mluví – na Havlovu prezidentskou kandidaturu; Jičínský prosazuje Dubčeka; snad do hodiny sem dorazí delegace Verejnosti proti násilíu, proto je nutné, abychom jí předložili Havlovu kandidaturu jako vážně míněný návrh.

Znovu upozorňuji na spekulativnost a otevřenost této úvahy. Nemohu se však zbavit dojmu, posíleného několika výmluvnými indiciemi, že popřestávková diskuse o prezidentovi se odvíjela podle určitého aranžmá. Ve vhodné chvíli se přihlásil o slovo Jiří Dienstbier a sugestivně promluvil o Dubčkově kandidatuře jako nejlepším možném řešení. Držel se těch argumentů, které večer vznášel Jičínský, a dodal, že z politického hlediska by byla Dubčkovina kandidatura ideální, i když osoba kandidáta vůbec ideální není. A od této chvíle mluvil o Dubčkově velmi nelichotivě – jako o loutce, již by bylo třeba obklopit profesionály, aby ji vedli a směřovali. Skončil slovy: „... neexistuje jiná osoba, která by mohla být takto naprosto utilitárně politicky využita pro pokojný přechod k demokracii.“²¹⁴ Když domluvil, upozornil Havel polohlasně moderátora rozpravy Radima Palouše, že o slovo se hlásí Kocáb. Známý jazzový a rockový hudebník, odvážný protirežimní kverulant, nyní politický aktivista a jedna z výraznějších postav Občanského fóra, byl tím, kdo vyslovil poprvé Havlovo jméno ve spojení s prezidentskou funkcí. Učinil to trochu rozzechvělým hlasem a v poněkud komplikovaných souvětech. Řekl, že názor na to, kdo by měl být prezidentem, je pro něj i pro celou mladou generaci jednoznačný – „symbolická osoba, buditel Vašek Havel“; jen on bude „zárukou demokracie“ a hrází proti reformnímu komunismu, který se stane reálným nebezpečím, obsadí-li nejvyšší státní funkce Dubček, Adamec nebo Čalfa; jestliže Občanské fórum ihned zahájí kampaň, bude za pár dnů každý Čech a Slovák vědět, kdo je Havel a jaké jsou jeho zásluhy o vlast. Po Kocábovi promluvil opět Dienstbier. Nikoli však proto, aby ještě jednou obhajoval původní návrh, ale aby ho zcela opustil a nadchl se pro nový: „Samozřejmě, to je úplně jiná koncepce. Ano, Havel for president! Je to prostě zásadní a rozhodující, na to seženeme na náměstí miliony li-

dí. Je to prostě absolutní požadavek a od toho se potom bude odvíjet úplně všechno jinak.²¹⁵ Zeptal se toho, o němž se mluvilo, zda je ochoten nabízenou funkci přijmout. Bylo na Havlovi, aby se vyjádřil. První tři věty, které vyslovil, bude v následujících dnech několikrát opakovat: „Já samozřejmě prezidentem být nechci. Ale pak-liže se situace vyhrotil tak, že v zájmu vlasti bude, abych jím na krátkou chvíli byl, jsem schopen jím být. Protože jsem vždy zájmy vlasti nadřazoval nad zájmy osobní, jinak bych býval nebýval ve vězení a tak dále.“²¹⁶

(...) Jsem přichystán tuto strašlivou obět na sebe vzít v případě, že to bude nevyhnutelné a bude to jediná záchrana našich národů; pak jsem k tomu způsobilý. Kdyby k tomuhle neštěstí došlo, tak stejně by to přicházelo v úvahu na prozatímní dobu do svobodných voleb. Pak by to mohl vzít nějaký profesor, tady je profesorská tradice na prezidentském stolci. Hodí se, aby tam byl učenec. Kdyby se takhle alternativa začala uvažovat, totiž kdyby se ukázala být jediným možným řešením, nemá-li být všechno v úplném průseru, tak by musel být Slovák předsedou vlády. A já si neumím představit, že bych já byl prezident a Čalfa, Šalfa předsedou vlády. Musel by to být někdo, koho dodá hnutí [Verejnost] proti násilíu.²¹⁷

Po půlnoci (6. prosince) se torzo rozšířeného krizového štábu, které čekalo na příjezd delegace Verejnosti proti násilíu, zabývalo už jen organizačními přípravami na nadcházející den. Napětí několika-hodinové porady povolilo, nevyspalí a unavení muži tu a tam zažertovali. Konečně bylo venku to, co považovali za nejdůležitější. Nenarazili na žádný odpor, i ústřední tajemníci ČSL a ČSS souhlasili; kandidatura byla přijata s překvapivou samozřejmostí. Zbavili se těžkého břemene. S ironickou nadsázkou předjímalí události nejbližších dnů:

Václav Havel: „Ale mezitím tam bude Michael s tím dopisem a přiběhne sem zpátky a třeba se ukáže, že ani Adamec se nechce s námi sejít.“

Radim Palouš: „Pak máme celé dopoledne čas.“

Václav Havel: „A nastává totální ústavní krize a Havel bude muset bejt prezidentem.“ (Všeobecný smích.)

Petr Oslzlý: „Pak bude krátká dohoda a zahajujeme volební kampaň, ne?“ (Smích Václava Havla.) Rozjedeme ten největší tyátr a estrády –“ (Všeobecný smích.)

Michael Kocáb: „Víte, co by byla paráda? Kdyby nám vybyl čas a my bysme šli do kina a po kině bysme se rozjeli každej na dovolenou. A národ by čuměl!“ (Všeobecný smích.)

Václav Havel: „Každý [by] začal dělat svoje povolání! Několikero divadel se strašně moc chystá hrát mé hry, tak já bych začal chodit na zkoušky. (Smích.) Že bysme [také] podali demisi, když by jí podal Adamec.“ (Všobecný smích.)²¹⁸

... a Verejnosti proti násiliu

Prezidentská otázka byla složitým problémem s historickými, národnostními, ústavními, politickými ad. dimenzemi. Bude prezidentem Čech nebo Slovák? Jaký typ osobnosti by to měl být? Co bude symbolizovat? Na jakou tradici naváže? Jakým způsobem bude volen? Bude reprezentovat oba národy? Jak dlouho setrvá v úřadě?

Zbylí účastníci rozpravy rozšířeného krizového štábu netrpělivě čekali na názor Verejnosti proti násiliu. Jičínský si od jejich zástupců sliboval politický realismus, který v prostředí Občanského fóra nenacházel – doufal, že podpoří Dubčkovu kandidaturu. Naproti tomu Havlovi lidé věřili, že progresivní slovenští aktivisté přijmou historickou výzvu a kandidáta podpoří. Delegace Koordinačního výboru VPN ve vrcholném složení dorazila až v 1.30 a byl to právě Jičínský, který se po úvodních formalitách „slovenských přátel“ zeptal, jakou mají představu o obsazení míst předsedy federální vlády a prezidenta republiky. Mohl tak učinit i proto, aby zamezil eventuálním postranním dohodám; chtěl, aby se k této věci vyjádřili přímo a co nejdříve. Také Havlovi příznivci se chtěli ještě této noci dobrat definitivního stanoviska.

Slováci si vzali čas na rozmyšlenou; výsledek krátké porady pak shrnul Budaj: „Pri slovenskom prezidentovi je to komplikované tým, že okrem Alexandra Dubčeka, ktorého nepovažujem za ideálneho reprezentanta záujmov Slovenska... [jeden z Havlových příznivců začal tleskat] snád ideálneho na to, aby teraz sa tam inštaloval. Lenže otázka je, akým spôsobom bude on reprezentovať nás aj vás. A akým spôsobom sa bude vyvíjať vnútropolitická situácia potom za ten polrok. Budú tu isté nie obavy, to je prehnané slovo, ale také rozpaky. Preto sme sa odvážili ponúknuť tri také varianty: Variant číslo jeden: Miro Kusý, ako človek, ktorý podobne ako Václav Havel nikdy nechcel sa vzdáť svojej nezávislej role a nikdy ísť do žiadnej veľkej politiky. No ale reálna situácia je taká, že z našej strany, my máme všetci v Bratislave potrebu mať tam človeka, ktorý má kredit cti a o ktorom je viera, že ani ten kredit – ktorý povedzme momentálne má aj Dubček ešte vždy – ale že ho nerozdrobí na drobné. Udrží tam ten étos určitý, ktorý tej funkcii prináleží. V druhom prípade,

ak by to bolo politicky naliehavo potrebné, by sa dalo uvažovať o tom Alexandrovi Dubčekovi s tým, že pre slovenský národ by z toho plynuli obrovské riziká politické, ale aj voči českému národu. A že túto variantu my, čo sme tu, sa odvažujem spomenúť len ako – opakujem – s veľkými rozpakmi a len ako alternatívu veľkého politického akéhosi kompromisu. Tretou alternatívou je Milan Kňažko, ktorý je na Slovensku považovaný za tribúna našej revolúcie. Bodka.“²¹⁹

Poté vyjerala svůj názor i česká strana. Palouš nejprve obecně promluvil o tom, kam dospěly úvahy o prezidentské otázce; zmínil všechny přetřásané kandidáty – Dubčeka, Hanzelku, Katětova, Švejcara, Šabatu, zařadil mezi ně i Havla jako jednu z možností, a pak se odmlčel. Rozpačitou chvíli ticha přerušil Kocáb a znovu se zápallem sobě vlastním vyjádřil přesvědčení, že nejlepší hlavou československého státu pro nastávající období bude právě Václav Havel, neboť s ním „nebude fáze reformního komunismu, jakkoli osvíceného, a přestavby, ale bude to už jiná, kategoricky jiná fáze“.²²⁰ Možnost, že by prezidentem mohl být Adamec, označil Kňažko za „absurdní“, a dodal, že by jím skutečně mohl být Havel, který je také na Slovensku „pojmem“; prezidentský projekt bude ovšem reálnější, pokud se podaří do federální vlády prosadit Valtra Komárka s jeho „znalostmi praktickými“. Havel se znovu stylizoval do role „politického amatéra“, který o žádnou funkci nestojí. Počínal si jako některé postavy z jeho absurdních dramát – opakoval se: „Já jako soukromá osoba samozřejmě nechci být prezidentem. Chci se věnovat divadlu, což jsem mnohokrát veřejně řekl. Jsem schopen to přijmout jenom tehdy, když situace bude tak mezní, že nebude jiného východiska pro tuto zemi. Vždycky jsem zájmy obecné nadřazoval zájmům svým vlastním, jinak bych nebyl několik let ve vězení. Když to bude jediné řešení, přijmu to s velikou nadějí, že to nebude nadlouho. Ale musí se zvážit, jestli opravdu situace je tak zlá, že je to jediné východisko. Možná, že je to vyhrané víc, než si myslíme a já už se můžu jako občan uchýlit k divadlu. Ale možná je to v nějaké strašné krizi, kdy budu zapotřebí, a pak jsem k dispozici této společnosti za cenu, že by pro mě to prezidentství bylo snad horší než vězení.“ Ocitl se v nemilé pozici – doposud toto velké „reálné drama“ režíroval, a najednou byl vržen do role jedné z jeho postav, o jejímž dalším osudu se teprve bude rozhodovat. Proto rychle vklouzl zpět do úvah o obsazení federální vlády, ve kterých měl hlavní slovo.

Zauzlování

Pavel Rychetský: „Já si myslím, že důležité je stanovisko vaše. Jestli ho [Alexandra Dubčeka] Slovensko nepřijme, tak nemá smysl o něm mluvit.“

Ján Budaj: „Slovensko ho prijme, ľud, ľud by ho prijal.“

Zdeněk Jičínský: „Ale ten lid je snad dost důležitý!“

Ján Budaj: To je len tak, ako hovorí tu skúsený divadelník –“

Zdeněk Jičínský: „Ne, pardon! Tohle není věc jenom pouhé režie.“

(...)

Petr Pithart: „Zdeňku, ty furt uvažuješ abstraktně o tom Dubčekovi. Tady jsi slyšel, že ČKD, studenti, lidová strana –“

Zdeněk Jičínský: „Počkej, počkej, počkej Petře!“

Petr Pithart: „Ty se k tomu vůbec nevyjadřuješ!“

Zdeněk Jičínský: „Počkej, lidová strana to je stejná abstrakce, jako když to řeknu já. Ale tady máš průzkum veřejného mínění, vzorek 30 tisíc lidí. Slyšels výsledek?“

Petr Pithart: „Slyšel.“

Zdeněk Jičínský: „No tak! To je konkrétní.“

Petr Oslzlý: „Ale pořád jenom 11 %.“

Petr Pithart: „To je Praha jenom.“

Zdeněk Jičínský: „Když půjdeš na venkov, jak si myslíš, že to na moravském venkově dopadne? Z hlediska těchto jmen, kdo bude mít víc procent a kdo méně?“

Neidentifikovaný hlas: „Dubček bude mít nejvíc.“

Neidentifikovaný hlas: „Dubček jednoznačně.“

Zdeněk Jičínský: „No tak!“

(Z rozpravy rozšířeného krizového štábu KC OF, 6. prosince odpoledne)²²¹

Improvizovaný průzkum veřejného mínění uskutečněný 6. prosince v pražských ulicích stávkujícími studenty, nedopadl pro kandidáta Občanského fóra Václava Havla dobře. Třiceti tisícům Pražanů byla položena jediná otázka: kdo by, podle vás, měl být československým prezidentem? Výhodou její jednoduchosti bylo, že nepředkládala žádné jméno, ponechávala zcela na dotázaném, jaké jméno vysloví. Záleželo na momentální popularitě osobností. Výsledek byl zajímavý. Pro Dubčeka se vyslovilo přes 11 % respondentů, pro Valtra Komárka skoro 8 %, o třetí místo se dělili Ladislav Adamec, Václav Havel a Čestmír Císař, každý obdržel kolem 1 % hlasů.²²² „Takže nemůžu být prezidentem, to je jasné“,²²³ bezprostředně zareagoval na čísla Havel. Většina aktivistů rozhodujícího grémia KC OF, kterými byly v těchto dnech buď rozšířený krizový štáb nebo akční skupina, podporovala jeho kandidaturu. A pro ni se stalo nejdůležitější skutečností takřka 80 % dotázaných, kteří na položenou otázku odpověděli: neví. Naladění a přesvědčení Havlových příznivců poněkud drsněji, ale pregnatně formuloval Petr Oslzlý. Masa nerozhodnutých se při-

kloní na stranu toho, „koho začneme propagovat. Ta neutrální vrstva nemá to jméno ještě v hlavě. My jim to jméno dáme do hlavy a oni půjdou za tím jménem, které řekneme my“. Političtí amatéři si v týdnu velkých demonstrací dobře uvědomili sílu masové propagandy, jejíž účinek byl v době permanentní mobilizace veřejnosti ještě bezprostřednější a mohutnější. Obdobný výzkum veřejného mínění, tentokrát slovenského, uskutečnilo před 10. prosincem Studentské informační středisko v Bratislavě – pět tisíc respondentů se vyslovilo ke třem konkrétním kandidátům, Dubček obdržel pětkrát více hlasů než druhý Komárek a dvacetkrát více než Havel a Adamec.

Pro Jičínského zůstávala politika i v době vymknuté z kloubů uměním možného. V tom se lišil od aktivistů rozhodujících grémií, jejichž uvažování nebylo politicky vyhraněné; nebyli to žádní konzervativci, liberálové či socialisté (ve smyslu politických klubů), ale veskrze lidé přechodné moci, kteří cítili, že doba je příznivá pro mimořádná (někdy dobrodružná) řešení. „Dubček na Hrad“ už pro ně nebylo progresivním řešením, naopak spatřovali v něm brzdu vývoje, který ve skutečnosti mířil ven ze začarovaného kruhu, únorový převrat – socialismus s lidskou tváří – perestrojka. „Havel na Hrad!“ To bylo vrcholem jejich revoluce, skutečným obratem. Stručná formule nabyla na mimořádné síle, stala se alfou i omegou celého pohybu. Jičínský neúnavně upozorňoval na to, že „umělecko-intelektuální prostředí“, které dominuje v Koordinačním centru, zdaleka nereprezentuje veřejné mínění v jeho komplexnosti. Dubček pro něj byl nejlepším prezidentským kandidátem – solidní, vypočitatelná jistota politického symbolu. Očekával, že Verejnost proti násiliu jeho přesvědčení potvrdí. Její vůdcové ho však zklamali. Jenomže on se ani teď nevzdal a nasadil do hry veškerý svůj rétorický a manipulační um: často a na dlouho si bral slovo, taktizoval, a bylo-li třeba, sáhl i k účelově posunuté informaci či polopravdě. Svá vystoupení pečlivě promýšlel, neboť hájil určitý koncept přechodu k demokracii; navzdory tomu, že jeho názory platily v rozhodujících grémiích za menšinové.

Odpoledne 6. prosince, před návratem reprezentantů Verejnosti proti násiliu na Slovensko, inicioval poradu k prezidentské otázce. Podle slov Petra Kučery – jednoho z jeho stoupenců – v ní dominoval. Společně s několika představiteli Klubu za demokratický socialismus Obroda vysvětloval Budajovi, Kňazkovi, Čarnogurskému, Ondrušovi a Kusému svůj pohled na věc a vyzval je, aby se ještě jednou odpovědně zamysleli nad prezidentskou otázkou. Slováci souhlasili s tím, že Dubček je obecně nejpříjemnější prezidentský kandidát, domnívali se však, že po jeho příchodu na Pražský hrad se politika začne ubírat jiným směrem, než si přejí; obávali se recidivy reformního

komunismu jako odnože (či alternativy) gorbačovské perestrojky; Československo by se nevymanilo ze sovětské sféry vlivu. Dubčekovi příznivci obavu vyvraceli. Slovenští demokraté byli přesvědčeni, že by Dubček chápal prezidentskou funkci jako doživotní. Jičínský pružně navrhl připravit neveřejnou dohodu, v níž by se Dubček zavázal, že v nejvyšším státním úřadě setrvá pouze na dobu určitou – do svobodných voleb nebo do přijetí nové ústavy. Verejnosť proti násiliu Dubčekovu kandidaturu nevyloučila, nadále však podporovala Václava Havla. Byla ochotna riskovat i ztrátu popularity, neboť bylo zřejmé, že slovenské veřejné mínění bude na Dubčekově straně. VPN čekal střet s bezpáteřními politickými konvertity, kteří ještě před nedávnem slovenského reformistu zatracovali, nyní však z něj činili nový symbol slovenské politiky.

Podle vzpomínek účastníků nebyl v bratislavském Koordinačním výboru názor na Havlovu kandidaturu jednoznačný. Objevily se pochybnosti, zda je reálné získat pro ni slovenské obyvatelstvo, kterému byla tajuplná osobnost českého disidenta ještě vzdálenější než Čechům. Vlivný slovenský disident Milan Šimečka adresoval v těchto dnech Havlovi dopis, v němž se ho „emotivně, ale aj logicky“²²⁴ pokusil přesvědčit, aby do nejvyšší státní funkce nekandidoval. Vyzval ho, aby si uchoval postavení nezávislého intelektuála a vyjadřoval se k politice z tohoto místa. Šimečka vlastně neučinil nic jiného, než že Havla utvrzoval v jeho vlastním přesvědčení a životní volbě! Dopis se v Koordinačním centru VPN pravděpodobně setkal s kladnou odezvou, ale přesto zůstal jen Šimečkovou osobní iniciativou. Navzdory reálným obavám z komplikací v česko-slovenských vztazích („čo reprezentoval Dubček a čo reprezentoval Havel, boli dva veľmi odlišné koncepty politiky, ľudskej skúsenosti atd.“)²²⁵ podpořilo vedení Koordinačního výboru Havlovu kandidaturu.

* * *

Od okamžiku, kdy prezident Gustáv Husák ve svém posledním televizním vystoupení oznámil (9. prosince večer), že následujícího dne odstoupí ze své funkce, aby „ulehčil další vývoj“,²²⁶ stala se prezidentská otázka politickou prioritou ve všech koordinačních centrech a politických sekretariátech. Ochotu stanout v nejvyšším státním úřadě vyjádřil Dubček již 10. prosince: „... o mé kandidatuře musí rozhodnout lid. Musím říct, že mám stále na zřeteli ty statisíce lidí, před nimiž jsem stál a vystoupil na Letné, ale i ty, kteří v roce 1968 podporovali naši obrodu. V případě, že by se potvrdila má kandidatura, chápu to jako rehabilitaci lidu, který byl uražen, i pokračování

v cestě, kterou nastoupili mladí. Je to jasná návaznost na to, co před dvaceti lety podnikli jejich otcové. Říkáte, že mě kandidovala ulice, ale já musím dodat, že zatím z oficiálních míst to se mnou nikdo nekonzultoval, s výjimkou nového vedení Národní fronty SSR. Když zvaží, že mohu být obrodě ve společnosti nápomocen, mají můj souhlas.“²²⁷ Dubčekova výzva nezůstala dlouho oslyšena. Slovenské instituce, politické strany a společenské organizace podpořily Dubčeka a jeho „socialismus s lidskou tváří“. Verejnost proti násilíu se ocitla ve složité situaci. Proto již 9. prosince musela zareagovat na pro ni velmi nepřiznivou realitu (na Slovensku totiž nikdo nebral na zřetel otázku parity v nejvyšších státních funkcích v rýsující se konstelaci, totiž: Havel – Čech, nestraník a Čalfa – Slovák, KSC) a připustit možnost volby z více kandidátů. Budaj zatelefonoval Havlovi a tlumočil mu stanovisko Koordinačního výboru: tvoji kandidaturu můžeme podpořit jen tehdy, bude-li při jejím vyhlášení řečeno, že zůstaneš v úřadě pouze do svobodných voleb jako garant přechodu česko-slovenské společnosti k demokracii; Dubček tak nebude zbaven možnosti ucházet se v blízké budoucnosti o nejvyšší státní funkci; po volbách zvolí Federální shromáždění nového prezidenta. VPN hledala způsob, jak uklidnit rozjitřenou slovenskou veřejnost, která poprvé nestála na její straně. Havel s podmínkou souhlasil, neboť – jak prohlásil v kruhu svých důvěrníků – odpovídala jeho „privátní touze nesedět na prdeli na Hradě pět let“.²²⁸ Chtěl být jenom přechodným, pracovním prezidentem.

Do vyhlášení Havlovy kandidatury 10. prosince na pražském Václavském náměstí, které přednesl populární herec Jiří Bartoška, zakomponovali její dramaturgové domluvené omezení výkonu prezidentské funkce do okamžiku, „než si svobodně zvolené Federální shromáždění zvolí nového prezidenta“.²²⁹ Kusý pak jménem Verejnosti proti násilíu plnému náměstí oznámil, že osobnost kandidáta je „zárukou kludného přechodu k slobodným volbám. Po ich uskutočnení je treba českej a slovenskej verejnosti umožniť, aby v prezidentských volbách rozhodla o osobe prezidenta z viac kandidátov.“²³⁰ Slovenské politické subjekty, které spojovaly svůj vzestup s Dubčekovou ikonou, se však své příležitosti už nevzdaly. Komunistická strana Slovenska, Strana slobody, Demokratická strana, Národní fronta SSR a předsednictvo Slovenské národní rady kandidovaly 12. prosince svého favorita do nejvyšší státní funkce.

„Startujeme něco mnohem významnějšího než jen demokratický proces v Československu“

Po návratu delegace OF a VPN z jednání u „kulatého stolu“ 8. prosince večer zavládla ve Špalíčku skvělá nálada. Napjatá atmosféra, která po posledních rozhovorech s bývalým premiérem Adamcem převládala, byla najednou ta tam. Ukázalo se, že sestavit federální vládu nebude problém. Vhodná doba pro přípitek na významné, byť stále dílčí vítězství. Po přípitku si slovo vzal Kocáb, který vycítil, že nastala nejvhodnější příležitost otevřít otázku Havlovy kandidatury. Využil slavnostní nálady k poněkud patetickému, ale přesvědčenému proslovu: „Já mám takovej pocit, že kdyby se nám podařilo skutečně prosadit Vaška Havla na prezidenta, tak jednak je to záruka obrovského dynamického vývoje v naší společnosti, protože ta hybná síla, ten motor, který on tady za těch dvacet let už dokázal – to by pokračovalo dál. V případě, že by to byl nějaký sebelepší profesor nebo literát nebo já nevím kdo, tak necejím už takovou záruku. Ale teď chci říct to důležité. Že pokud by se tohleto podařilo, tak mám pocit, že možná – a já tomu věřím! – startujeme něco ještě mnohem významnějšího než jenom demokratickou obrodu nebo demokratický proces v Československu. Protože by to bylo poprvé ve východních zemích, kdy se dostal do čela národa člověk tohoto typu, nechci říkat rovnou disident. Jedná se o zásadní změnu! Mám pocit, že nás budou následovat Němci, Poláci, úplně všichni, protože tady se otevírá úplně nová verze. A ještě chci říct, že je to možná začátek přerozdělení sil ve světě, reorganizace světa, protože to může mít nedozírný následky.“²³¹

Na vzrušená, zapálená slova bezprostředně reagoval klidným a věcným projevem Jičínský: „Když slyším ‚nedozírný následky‘, tak se dost bojím. A protože jsme, myslím, pro společnost dialogu, tak já bych řekl stanovisko jiného druhu. Podívejte se, dejme tomu, že toto dopadne dobře, a bude dobře, když to dobře dopadne. Myslím, že si všichni ulevíme a získáme potřebný čas k tomu, abychom se připravili na to, co nás čeká. To jsou jaksi svobodné volby. Teď se nám to možná jeví jednoduché, ale velmi záhy zjistíme, že to vůbec jednoduché není. Tady neexistují politické struktury, které mohou do těch svobodných voleb jít, a za půl roku se nevytvoří. Co je Občanské fórum? To je samozřejmě teď obrovské a je nestrukturované. Představme si, že to nestrukturované, obrovské společenství lidí bude třeba v poměrně krátké době – půl roku dejme tomu – dát dohromady tak, aby to v této společnosti působilo jako opravdu jistá občanská integrující síla. Zatím se nám dařilo v takovém tom hektickém prostředí –

i když víme, že to nebylo jednoduché – dosahovat jednoty, ale ta jednota bude čím dál tím obtížnější. Různé odstředivé síly, osobní, jiné, politické začnou vystupovat. A obávám se, že jestliže nebudeme mít integrující osobnost v čele tohoto hnutí, že volby vůbec nemusí dopadnout tak, jak si představujeme. Mně se zdá z tohoto hlediska, že osobnost Václava Havla jako integrující morální a politické autority je v rámci tohoto hnutí nezastupitelná. Bude-li Václav Havel na Hradě, tak samozřejmě je to hezké z řady důvodů, ale bude zavalen celou řadou diplomatických ceremoniálních povinností. Nepředstavujeme si, že to společenství, které prožíváme tady, se může přenést na Hradčany. To prostě možné není. A z tohoto hlediska se obávám, že tedy ta dynamika, kterou to Občanské fórum má a bude potřebovat – dejme tomu těch půl roku – že tedy se bude rozplývat, protože skutečně žádná jiná integrující osobnost neexistuje. Jistěže se budou vytvářet a formovat osobnosti, které budou s to utvářet ten další politický vývoj v naší zemi. Ale zatím nikdo tuto roli sehrát nemůže. (...) Já osobně si myslím, že role Václava Havla jako představitele Občanského fóra je nezastupitelná, a možná že – tedy jestliže tuto roli opustí – se záhy ukáže, že není nikdo, kdo by ji mohl hrát, a brzy budeme toho litovat.“

Zdá se, že Havlovi příznivci pochopili tato slova pouze jako další, vysoce sofistickou snahu o zvrát situace. Je to zcela pochopitelné – dvě odlišné představy o politickém směřování se v posledních dnech již několikrát střetly. Jičínského slova však nelze považovat za pouhý taktický manévr, byla i podnětem k vážnému promyšlení budoucnosti demokratického hnutí (nevíme ovšem, na co kladl větší důraz: zda na prvek taktický či systémový). S dnešní znalostí vývoje v prvních měsících roku 1990 bychom mohli tvrdit, že Jičínského vystoupení bylo také chladnou racionální předpovědí těžkostí, s nimiž se Občanské fórum bude muset potýkat, opustí-li ho jeho jediná nesporná integrující osobnost. Varování byla ovšem vyřčeno v situaci, která věcnou prognózu takřka vylučovala. Odezva Havlových stoupenců byla jednomyslná: obhajovali kandidaturu jako jedinečný politický tah, který je alfou i omegou dalších dalekosáhlých změn; jejich vystoupení pochopitelně postrádala prvek systémové rozvahy, neboť čerpala své argumenty z přesvědčení opírajícího se o sílu prožitku posledních dnů – jestliže Václav Havel dokázal úspěšně vést Občanské fórum, povede i celou československou společnost. Ve své podstatě to byla antiteze, odvrhující Jičínského nepohodlnou argumentaci. Prvek konfrontace převážil nad prvkem rozvahy. Dlouhotrvající vláda neosobního byrokratického režimu byla jedním z důvodů sázky na osobnost. Víra v Havlovy mimořádné schopnosti a jeho vyvole-

nost byla v rozhodujícím grémium KC OF tak silná, že veškeré další očekávání se koncentrovalo do jeho osobnosti. Problémem se zdál být pouze způsob, jak přenést a vložit tuto víru i do obecného vědomí. Předkládám reprezentativní průřez názorovým spektrem rozšířeného krizového štábu v tomto okamžiku.²³² Vystoupení jednotlivých aktivistů zhušťuji pro větší názornost do podoby základních tezí:

Alexandr Vondra: Role Občanského fóra se musí proměnit, nemůže už nadále spočívat na jedné osobnosti, na kterou se všichni obracejí s žádostí o posouzení a rozhodnutí svých návrhů, podnětů, aktivit. Takovou koncentrací důvěry a očekávání by Havel nezvládl. Příchodem na Hrad se jeho integrující role výrazně posílí.

Jiří Křížan: Z nejvyšší postaveného místa bude Havlova intergrační schopnost vyzařovat do všech koutů republiky. Jedině on vrátí prezidentskému úřadu původní důstojnost.

Jiří Dienstbier: Celá složitě strukturovaná společnost se musí proměnit v jedno Občanské fórum. A je potřeba, aby to, co se podařilo integrovat v menším prostředí, bylo integrováno v co největší šíři. Havlova přítomnost v prezidentském úřadě je jedinečná šance.

Jan Ruml: Občanské fórum se musí nejprve dezintegrovat, aby se mohlo znovuintegrovat na základě přirozeně demokratickém. Celá země, každý občan musí na sebe převzít svůj díl odpovědnosti a tím i integrující roli v okruhu své osobnosti. Nejlepším garantem tohoto procesu bude Havel jako československý prezident.

Joska Skalník: Všichni podporují Havla, protože je největším představitelům soudobé české kultury. S ním se vrací do české společnosti a politiky morálka.

Petr Pospíchal: V této době rostou osobnosti snadno, i v Občanském fóru jich bude dostatek. Havel bude moci uplatnit svou nespornou autoritu v celospolečenském rozsahu.

Valtr Komárek: Československo má předpoklady k rychlému návratu do vyspělého západního světa. Integrační role kultury bude mít větší význam než politika. Do popředí se dostávají problémy mravnosti a vzdělanosti. Existuje tu masarykovská tradice. Havel v sobě soustředí všechny tyto možnosti a je způsobit k mimořádné, historické úloze.

Šimon Pánek: Havel je pro studenty zárukou čistého a morálního přechodu k demokracii. Bude vždy stát na svém místě a ani v krizových situacích z něj neustoupí. Nepodlehne svodům moci.

Miroslav Kvašňák: Největší osobností Československa je nesporně Havel. Je však třeba připravit se důkladně na volební kampaň, protože většina lidí na venkově bude jeho kandidaturou zaskočena.

Richard Sacher: Občanské fórum reprezentuje ideu, za kterou jde celý národ. Ztělesněním této ideje je Havel. Bude-li zvolen prezidentem, zvítězí tato idea v celonárodním měřítku.

Vladimír Hanzel: Havel bude plnit svou integrující úlohu nejen ve vnitropolitickém smyslu, ale rovněž ve smyslu zahraničněpolitickém. V posledních měsících je zejména v západním světě uznávanou a oceňovanou osobností.

Jaroslav Kořán: Odchod Havla na Hrad nepovede k přerušení veškerých jeho styků s Občanským fórem. Naopak, ve Špalíčku bude mít připravenou místnost, ve které bude jistě rád trávit významnou část svého politického života.

Petr Kučera: V posledních dnech se v Občanském fóru projevíly určité dezintegrační tendence. Odejde-li Havel na Hrad, hrozí nebezpečí, že toto hnutí nesplní svou nezastupitelnou demokratizační úlohu. Je třeba pamatovat na to, že proti němu stojí stále ještě silný státní aparát a že občané jsou málo zkušení a apolitičtí.

Petr Pithart: Ve srovnatelném měřítku bude Havel jistě schopen splnit svou integrující roli i jako československý prezident. O osobnosti nebude v Občanském fóru nouze.

Václav Klaus: Zaznělo mnoho krásných vět na Havlovu adresu, s nimiž lze jenom souhlasit. Avšak existuje vážná analytická otázka, před kterou by se nemělo uhýbat. Je pro patnáct milionů občanů tohoto státu Václav Havel integrující osobností ve stejné míře jako pro úzké společenství Občanského fóra?

Kdy začít s kampaní?

Otázku „koho na Hrad“ vyřešila rozhodující grémia KC OF bez větších problémů. Předmětem sporu se stal termín vyhlášení kandidatury a zahájení volební kampaně. V pátek 8. prosince – bylo to ještě před začátkem rozhovorů politických stran a hnutí u „kulatého stolu“ – se v akční skupině hlasovalo. Nejprve o osobě kandidáta: z 37 přítomných aktivistů 31 hlasovalo pro Václava Havla, šest zbývajících se zdrželo (nikoli kvůli osobě kandidáta, ale z důvodů načarování volební kampaně). Pohotová materiální připravenost Koordinačního centra na propagaci Havlovy kandidatury dává tušit, že se o ní systematicky uvažovalo ještě předtím, než se o ní začalo v příslušných grémiích otevřeně hovořit. Havlovi důvěrníci se od 7. prosince zmiňovali o tom, že distribuce připravených letáků, placek, brožur a dalšího propagačního materiálu je dojednána v rámci celé republiky. Čekalo se jen na výsledek diskuse rozšířeného krizového

štábu. Stoupenci okamžitého zahájení propagandy (Benda, Burian, Vondra, Křížan, Kocáb, Dienstbier, Hanzel, Oslzlý, Horáček, Rajniš, Jan Ruml) byli 8. prosince přibližně stejně silní jako zastánci názoru, že prezidentskou volební kampaň je třeba z taktických důvodů zahájit až po sestavení federální vlády (Vavroušek, Jičínský, Klaus, Kučera, Gabal, Rychetský, Dymáček, Štern ml., Pithart, Slánský). Patový stav nedovolil přijmout definitivní rozhodnutí. O dvou alternativách zahájení kampaň se tak hlasovalo až večer po návratu z jednání u „kulatého stolu“. Jednoznačný vývoj rozhovorů mezi tzv. rozhodujícími politickými silami vedl k optimismu i v prezidentské otázce. Prezident Husák slíbil, že v neděli 10. prosince poté, co jmenuje novou federální vládu, odstoupí z nejvyššího státního úřadu; a komunistická strana souhlasila s tím, aby se novým prezidentem stal občan české národnosti, který není příslušníkem žádné politické strany. Havel a ostatní členové delegace to považovali za rozhodující krok k vítězství. I z tohoto důvodu se v hlasování nakonec prosadili zastánci zdrženlivějšího postupu. Zdálo se, že není proč spěchat, většina z třiatřiceti přítomných považovala za dostatečné zahájit kampaň až po Husákově abdikaci.

Intriky, názorové frakce, spiknutí?

Václav Havel: „Teď jsem pochopil, jak mě furt strašej s tím, že to je na pět let a že neexistuje žádná dočasnost a úcta k prezidentskému úřadu... Teď jsem pochopil tu intriku, protože ten Císař by tam seděl –“

Vladimír Hanzel: „Vašku, ale je to v pořádku z ústavního hlediska, jo.“

Stanislav Milota: „Z jakýho?“

Vladimír Hanzel: „Z ústavního. Jičínský, jak furt –“

Václav Havel: „A teď jsem dostal nový dopis historiků, kdy zase tohle říkají, jo. A oni prostě teď hrajou na to, že věděj, že tam nechci bejt dlouho, hrajou na mé city a říkají: ‚Budeš tam na pět let. Uvědom si to!‘ a tak dále, aby tam mohli dostat toho Císaře. Jenomže to je... anebo teda Dub[čeka] –“

Vladimír Hanzel: „Jestli můžu něco říct, Vašku, to souvisí s tím, jak jsem říkal: Oni tě záměrně balamutěj, jo. Jičínskej je velice chytřej. Ale on to tak vysvětlí, že není jiné možnosti. Když se přímo ptáš – že to nejde, odstoupit –, tak on ti vysvětlí, že to nejde.“

Václav Havel: „Ale lže. To není pravda.“

Vladimír Hanzel: „Oni záměrně manipuluj, udávají nepravdivé informace, malinko posunuté. To je to, co jsem ti říkal, že vlastně ty seš teď kon odizolován, nedostaneš se moc ven a oni tě krměj nějakajma věcma a tobě nezbývá než jim věřit v podstatě. (...)“

Jiří Křížan: „Já mám takovej pocit, že má-li vládnout v Občanským fóru jakási ta demokracie, tak považuju to, co dělá Obroda stále – a ta [his-

torická] komise, co udělala teď ten papír –, za rozvracení, protože bylo plénem schváleno a ukončeno. (...)“

Alexandr Vondra: „Ale jedno ti řeknu, tenhle ten nápad – ještě abych to dopověděl – tenhle ten nápad s tím, aby ten prezident byl opravdu na tu dobu přechodnou, já už tady jsem říkal celej všerejšek –“

Václav Havel: „A já to říkám furt!“

Alexandr Vondra: „– a Jičínský to torpédoval, jak mohl: ‚Ale tohleto v ústavě není možný!‘“

Stanislav Milota: „Ale je to možný!“

Petr Pithart: „To je právnícká prostě taková jeho –“

Alexandr Vondra: „Ale to není právnícká věc!“

Václav Havel: „Není, Petře, nebud tak důvěřivej!“

Alexandr Vondra: „Já toho Jičínskýho tejdén sleduju!“²³³

V sobotu 9. prosince – v době, kdy se Koordinační centrum připravovalo na jednání s designovaným předsedou federální vlády Čalfou – se nahlas ozvali někteří z těch aktivistů, kteří neměli možnost hlasovat o prezidentském kandidátovi. Vesměs to byli Dubčekovi příznivci, ať už patřili do Klubu za socialistickou přestavbu Obroda nebo jinam. O jejich aktivitách a vlivu jsme zpraveni zprostředkovaně, proto musíme být v práci s nepřímými svědectvími opatrní a ve svých závěrech zdrženliví. Jičínský – jejich neformální zástupce v rozhodujících grémiích – se pravděpodobně necítil výsledkem hlasování vázán, protože se ho zúčastnil jen omezený počet aktivistů KC OF (připomeňme, že v rámci rozšířeného krizového štábu jich hlasovalo 37, zatímco na zasedání pléna se scházelo kolem stovky lidí). Svůj názor na věc sdělil moderátorovi rozhodujících grémií Radimu Paloušovi: na večerním jednání pléna bude hájit svůj názor a usilovat o to, aby se o otázce prezidenta rozhodlo znovu a za větší účasti aktivistů OF.²³⁴

Podobně uvažovali členové historické komise (zastupovaní Janem Křenem a Karlem Pichlíkem), kteří v Koordinačním centru distribuovali prohlášení k otázce prezidenta. Stojí za povšimnutí, v jakých souvislostech uvažovali: vycházeli z nesporné skutečnosti, že Federální shromáždění, které má volit hlavu státu, není k tomuto aktu ani morálně ani politicky způsobilé; na druhé straně připustili, že právě tento sbor bude v přechodném období zajišťovat legislativní činnost; v jejich pojetí měl prezident setrvat v úřadu jen do parlamentních voleb, po nichž svobodně zvolené Federální shromáždění zvolí novou hlavu státu, tentokrát už na pětileté období; za „nejméně nevýhodného“ prezidentského kandidáta považovali Dubčeka, jenž se v Československu těší jednoznačně nejvyšší popularitě a je přijatelný jak pro Sovětský svaz, tak i pro západoevropské státy; Havel v této chvíli ještě není nesporným kandidátem pro celý národ; může jim

být až po svobodných volbách; Občanské fórum se bez jeho autority neobejde; Havlova „přímá aktivní práce“ v čele celonárodního demokratického hnutí je nezastupitelná.²³⁵

Krizový štáb hodnotil aktivitu historické komise a Zdeňka Jičínského jako promyšlenou intriku, Havel dokonce užil termín „spiknutí“. Nad tím bychom se měli zamyslet. V každém společenském procesu s revolučními rysy zpravidla figuruje představa spiknutí, ať už je reálná či smyšlená. I v Československu na sklonku roku 1989 se několikrát vynořila obava z možnosti mobilizace temných sil starého režimu. A nebyla neopodstatněná, již 23. listopadu byly uvedeny do plné bojové pohotovosti vyčleněné armádní jednotky, jejichž úkolem bylo zabránit politickému převratu v zemi; připomeňme, že v případě kladného politického rozhodnutí by v českých zemích zasáhlo 7632 důstojníků a vojáků s 476 automobily, 92 obrněnými transportéry, 155 tanky a 63 vozidly speciální techniky; na Slovensku bylo v pohotovosti 2033 důstojníků a vojáků, 110 automobilů, 38 obrněných transportérů, 63 tanků a 18 vozidel speciální techniky.²³⁶ V prvním týdnu se aktivizovaly Lidové milice; rovněž pokračující konspirační činnost Státní bezpečnosti byla důvodem četných poplašných zpráv, varování a výhrůžek.

Ve dnech vládní krize (5.–8. prosince) panovaly obavy, že na „spiknutí“ se možná podílejí lidé z demokratického hnutí. Potenciální ohnisko se náhle přesunulo z periferie pozornosti (armádní jednotky, Státní bezpečnost, Biřákova skupina) přímo do vlastních řad a představa o spiknutí nabyla rafinovanější a sofistikovanější podoby: temné síly už neměly zvrátit polistopadový vývoj ke statu quo ante, ale nasměrovat na perestrojkový kurz. Takový úsudek nalézal oporu v několika indiciích, jež vesměs souvisely s aktivitami bývalého premiéra Adamce a jeho lidí, kteří stále působili ve státní správě, médiích či politických stranách. Impulzem k obavám z perestrojkového obratu byla televizní debata zástupců politických stran a hnutí, vysílaná 7. prosince v pozdních nočních hodinách. Nejprudší bouří nevole sklídl signatář Charty 77 a exilový politolog Zdeněk Mlynář (v roce 1968 člen sekretariátu ÚV KSČ a jeden z předních reformátorů), který pravděpodobně přijal výzvu komunistické strany, aby hájil její zájmy v okamžiku, kdy ve svém vedení neměla nikoho, kdo by to na vrcholné reprezentativní úrovni dokázal. Klub za socialistickou přestavbu Obroda (složený převážně z komunistů vyloučených na počátku 70. let ze strany) – od 19. listopadu součást Občanského fóra – si počínal jako suverénní politický subjekt, který přichází představit svou vlastní politickou koncepci, nezávislou na OF. Debaty se zúčastnili zástupci dalších politických stran. Záměr iniciátorů „tele-

vizního kulatého stolu“ – mezi nimiž s velkou pravděpodobností první housle hrál ústřední ředitel Československé televize a Adamcův poradce Miroslav Pavel – byl evidentní: představit Občanské fórum jako jednu z mnoha politických sil, které ovlivňují společenské dění, tj. pokusit se otupit a rozmělnit jeho ambici být politickým hegemonem. „Televizní kulatý stůl“ vyvolal v rozhodujícím grémium veliké rozčarování a podezření – 8. prosince dopoledne charakterizoval Havel v okruhu nejbližších důvěrníků události posledních hodin těmito slovy: „To je součást velkého spiknutí a to spiknutí má svá vědomá i nevědomá tykadla i tady mezi námi a je to absurdní, ale musíme se držet pohromadě – Saša [Vondra], Jirka [Křížan], ty [Petr Miller] a já a Petr Pithart – a zachraňovat, co se dá, kdyby náhodou tykadla... To není přímý osočení Zdeňka Jičínského, ale přeci jenom podvědomě pracujou mechanismy, který ho propojujou s tou Obrodou a tak dále. On je bezvadnej na ty všechny ústavněprávní věci, on by měl sedět v nějaký komisi a operativně navrhovat a psát. On jim napsal ty změněný ústavní články, protože oni nebyli schopný vědět, jak se má vyndat ta vedoucí úloha strany z ústavy. On to měl všechno napsaný. Na tyhle odborný práce je naprosto bezvadnej, ale v operativním politickým rozhodování je poplatnej podivnejm vlivům.“²³⁷

Historickou komisi považoval za další z „tykadel“ Klubu Obroda. Jeho slova jsou však rozporná: na jedné straně mluvil o spiknutí a na druhé odmítl přímé osočení. Nadsazená reakce vyplývala z pocho-pitelné obavy o zdárné dotažení vlastních politických záměrů. Frakční tendence v Občanském fóru nebyly v této fázi jeho existence tak destruktivní. Příznivci Dubčkovy kandidatury uvnitř Koordinačního centra usilovali o prosazení svého zájmu jen do chvíle, než se objevilo přijatelné kompromisní řešení: Havel bude prezidentem pouze do svobodných voleb a Dubčekovi bude nabídnuta jiná vysoká státní funkce. Dále už nebyli ochotni svůj tlak stupňovat a uchylovat se ke konfrontačním vzorcům. Zkoumáme-li ideové či politické různé uvnitř Koordinačního centra, dospíváme k závěru, že i přes skutečnou ostrost některých z nich nemůže být řeč o spiklenectví. Pohybujeme se po nepříliš přehledném terénu názorových (později politických) frakcí, nikoli po zaminovaném poli vzájemně nevraživých a podezíravých revolučních klubů a sekcí.

Kapitola VIII

„Občanské fórum nevědělo, jak udělat z Havla prezidenta“

Komunisté prosazují přímou volbu prezidenta

Vedoucí úloha KSČ, zakotvená v ústavě z roku 1960, integrovala česko-slovenský stát do celku podřízeného předsednictvu ústředního výboru KSČ. Formálně demokratický ústavní systém (od roku 1968 federativní) byl pouhou kulisou zakrývající reálný stav výkonu moci z jediného centra. Politická praxe ústavních činitelů se odehrávala výhradně v daném rámci. Nikdo si nekladl otázku, jak by systém fungoval po odstranění čtvrtého ústavního článku, zajišťujícího komunistické straně hegemonii. Taková úvaha nebyla opodstatněná. Po 17. listopadu už to sice neplatilo, jenomže ani teď kruciólní problém téměř nikoho nezajímal. Nikdo se neptal, co z toho plyne. Na sklonku roku 1989 převládla silná, ale nejasná představa, že prezident republiky bude mít v přechodném období (do svobodných voleb) mimořádný význam. Bude to on, kdo nahradí svorník vyjmutý 29. listopadu z klenby ústavního systému? Bude jeho hlavní úlohou integrovat zbytnělé a nepřehledné federativní uspořádání státu? Ve vzduchu visely tyto otázky, nikdo je však nekonkretizoval a nerozvedl do systémove politiké úvahy.

Ve dnech, kdy premiér Adamec vyjednával s demokratickým hnutím o federální vládě (28. listopadu – 6. prosince), ocitla se Komunistická strana Československa na vedlejší koleji a ztratila možnost výrazněji zasahovat do politiky. Předseda federální vlády, který se od rodné strany dočasně odpoutal, se pokusil prosadit svoji představu o transformaci systému. Když se mu však nepodařilo vytvořit vládu, která by ji realizovala, uchýlil se k náhradnímu plánu. Vliv na další politický vývoj chtěl uplatňovat z místa prezidenta republiky. Po odstoupení z premiéřské funkce 7. prosince mu zbývalo jediné – vrátit se na svou politickou základnu, pokusit se ovládnout ji a získat pro nový plán. Situace nebyla nepříznivá. Generální tajemník Urbánek byl epizodickou figurou; pragmatičtí straníční kolegové ho pravděpodobně – po jeho nedůstojném faux pas z 6. prosince – do vrcholné

politiky již nepustili. Strana hledala vůdce, který ji vyvede z krize. Občanské fórum ji uznalo jako hlavního politického partnera a tím jí vrátilo část ztracené legitimacy. Otevřel se před ní prostor k nové, sofistikovanější politice. Strana využila toho, že demokratické hnutí nehodlá získat ve vládě většinu, a naoko mu vyšla vstříc. Dalekosáhlá ochota k ústupkům byla jen zdánlivá. KSČ se konsekventně chopila příležitosti, kterou jí nabídli demokraté, když neprojevili vůli k různějším uchopení moci. OF pak – namísto aby se realisticky orientovalo v situaci – bylo počínáním komunistů nelíčeně překvapeno a zaskočeno! Jako by komunisté ustoupili pod jeho soustředěným tlakem! Stále neznalo svoji skutečnou sílu. Svou vstřícnost vyložila strana jako akt dobré vůle i pokání. Od chvíle, kdy v pražském Paláci kultury zasedla ke „kulatému stolu“, vydávala se za sílu, která odhodlala totalitní pojetí moci a politické praktiky posledních let.

Po vyřešení problému federální vlády, které pro ni s ohledem na protikomunistické naladění veřejnosti nedopadlo vůbec špatně, upřela pozornost k prezidentskému úřadu. Přesvědčit Husáka, aby odstoupil, nebylo asi příliš obtížné. Spjala s tím další taktický manévř a zvládla ho velmi dobře: u „kulatého stolu“ 8. prosince sice souhlasila s podmínkou Občanského fóra, aby vzhledem k obsazení místa předsedy federální vlády Slovákem (členem KSČ) byl prezidentem republiky občan české národnosti (nestraní), avšak připraveno již měla jiné řešení, kterým formální souhlas šikovně obešla. Bylo to velice jednoduché, a proto tak pádné a účinné – přímá volba prezidenta! Opřela se o skutečnost, že o nejvyšší státní úřad se uchází více kandidátů – Václav Havel, Alexander Dubček, Čestmír Císar a Ladislav Adamec. Aby bylo, podle jejího názoru, učiněno zadost demokratickým zásadám, považovala za optimální umožnit všem kandidátům rovnoprávně se ucházet o přízeň voličů. Překvapivé, ale o to účinnější bylo „sebekritické“ doznání nejvyšších představitelů strany, že parlament ve stávajícím složení není hoden volit hlavu státu. Záměrem přímé volby bylo zkomplikovat Havlovi cestu na Hrad a otevřít ji Adamcovi (pro komunistickou stranu, hlásící se nyní k reformistické ideologii z roku 1968, byli pravděpodobně přijatelní i zbývající dva kandidáti), jehož šance považovali za značné. Komunistická strana záměrně nevystoupila s Adamcovou kandidaturou a formálně tak dodržela slib z 8. prosince. Avšak její vedení pověřilo nižší stranické složky, aby tak učinily na okresních a krajských sjezdech strany; prezidentská kandidatura bývalého premiéra měla tímto manévrem získat punc autenticity a vůle široké stranické základny, kterou je nutno brát se vši vážností. V prezidentské volební kampani by komunistický kandidát představil svou stranu jako obrozenou politic-

kou sílu, která se kultivovaně a demokraticky uchází o přízeň občanů. KSČ interpretovala přímou volbu jako významný vklad k budování nové politické kultury. Politický kalkul byl jasný: představit ji jako první školu demokracie; o hlavě státu rozhodnou českoslovenští občané; demokratický proces se rozšíří do všech koutů země. Iniciátorem jedinečného kurzu demokracie bude obrozená a osvícená Komunistická strana Československa.

* * *

Den před abdikací starého prezidenta navštívil Michael Kocáb Úřad předsednictva federální vlády, aby designovanému premiérovi Čalfovi doručil definitivní návrh Občanského fóra a Verejnosti proti násilíu na složení vlády. S vládními úředníky se bez váhání podělil o své přesvědčení, že nejlepším z prezidentských kandidátů je Václav Havel. Podle jeho pozdějšího vyjádření ve Špalíčku se sice „lehce zděsili“, ale vzápětí „se uklidnili a začali to velice podporovat za předpokladu, že to není proti demokracii... že potom řádný volby, který budou v červnu, buďto [Havlovi] kandidaturu opět potvrďte na dalších pět let, anebo ne“.²³⁸ Jakoby mimochodem se vládní úředníci zmínili, že v příslušných institucích se zvažuje možnost přímé volby prezidenta. Pavel Rychetský to označil za nesmysl, kterým nestojí za to se zabývat, neboť v platné ústavě není zakotven institut referenda.

Přestože KSČ disponovala v parlamentu absolutní většinou, nemohla si už dovolit přijmout jakýkoli zákon bez konzultace s demokratickým hnutím. Proto je 11. prosince vyzvala k jednání. Dvoustrannou schůzku však představitelé OF odmítli a vyslovili se pro účast dalších politických stran. Povšimněme si, jak se za tři dny do základů proměnila strategie, aniž by to někdo reflektoval. Připomínám, že výchozí záměr, jednoznačně formulovaný 8. prosince, směřoval k bilaterálnímu jednání česko-slovenského demokratického hnutí s KSČ; „kulatý stůl“ Občanské fórum rázně odmítlo. Jednání stran a hnutí, jež se uskutečnilo 8. prosince v Paláci kultury, nebylo ani jedním, ani druhým – ani politickým střetem komunistů s demokraty (podle přání OF), ani „kulatým stolem“ (podle přání politických stran). Bylo tápavým pokusem o definici nového poměru sil pro přechodné období. V pondělí 11. prosince Občanské fórum dalo komunistické straně zřetelně najevo, že si přeje, aby se veškerá další jednání konala za účasti dalších politických stran a hnutí. Povšimněme si Pithartova zdůvodnění: „My – pokud to bude jen trochu možné – budeme vždycky pro takovouto verzi... širší účasti, eventuálně s přizváním hostů, my se vždycky budeme pro ni rozhodovat. My jsme pod znač-

ným tlakem obav z jakýchsi reziduí nebo naopak nových prvků kabinetní politiky. My cítíme takovou odpovědnost, že si to nemůžeme dovolit.“²³⁹ Rekapitulace: 8. prosince Občanské fórum považovalo „kulatý stůl“ za nepřijatelný a 11. prosince za jedinou možnou formu politického dohadování! Pithartovým výrokem byl definitivně potvrzen „kulatý stůl“ jako politická instituce přechodného období.

Komunistická strana zastupovaná Mohoritou navrhla 11. prosince u „kulatého stolu“ přímou volbu prezidenta. Podpořil ji předseda SSM Ulčák, zdatný arivista, který šikovně doplňoval Mohoritovu nepřiliš přesvědčivou argumentaci. Delegace Občanského fóra v čele s Pithartem podporovaná ústředními tajemníky ČSL a ČSS nesouhlasila, ale nedokázala svůj názor prosadit. K jednoznačnému úspěchu by patrně vedla jen nová mobilizační vlna. Mobilizace veřejnosti však již patřila k prostředkům, které OF chtělo odložit. V jeho pojetí měla mít prezidentská volební kampaň jediného kandidáta. Překvapivou vstřícnost KSC z 8. prosince si OF vyložilo mylně jako rezignaci strany na obsazení nejvyššího státního úřadu. Ostatní organizace a instituce (včetně KSC) však nezáváhaly a navrhly své kandidáty. Za této situace bylo pro delegaci OF velmi obtížné vnutit politickým oponentům u „kulatého stolu“ svou představu o dalším běhu věci. Požadovat po Federálním shromáždění ve starém složení, aby co nejdříve zvolilo Václava Havla prezidentem, bylo nadmíru pochybné; zvláště když na nevhodnost takové volby upozorňovali sami komunisté! Delegace OF opět neměla v ruce žádnou účinnou zbraň a zdoluhavé dohadování skončilo patem. Domněnka o snadném prosazení Havlovy kandidatury – založená na uplatnění principu parity v nejvyšších státních funkcích – se ukázala jako iluzorní. Spor o způsob volby a osobu prezidenta se zdramatizoval. Občanské fórum muselo čelit cílevědomému a silnému odporu komunistické strany. Jak se vyřádalo s obtížnou situací?

Nové kolbiště: parlament

Způsob volby prezidenta se stal vážným problémem v okamžiku, kdy se jím začali zabývat poslanci nejvyššího zákonodárného sboru. Společná schůze obou komor Federálního shromáždění se konala 12. a 13. prosince. Klub komunistických poslanců se rychle chopil iniciativy a jeho představitelé Anton Blažej, Hana Pleskotová, Vlastimil Baruš, Jaromír Obzina a František Štafa navrhli, aby prezidenta republiky zvolil lid. Argumentovali tím, že českoslovenští občané, kteří prokázali v posledních týdnech „vysokou úroveň politické kultury,

morálky a gramotnosti“²⁴⁰ si budou moci vybrat z více kandidátů toho nejlepšího (spolehli se na účinnou formuli vox populi – vox dei). Urychlenou přípravu zákona o referendu, jehož součástí měla být přímá volba prezidenta, podpořili i další poslanci. Alternativní návrh vnesl jménem klubu Československé strany lidové Josef Bartončík – doporučil částečnou personální rekonstrukci sboru, nejvíce zkompromitovaní poslanci budou odvoláni, Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu kooptují na uvolněná místa své lidi; kooptace budou logickým pokračováním „nastoupené cesty rekonstrukce“²⁴¹ státních orgánů; částečně obměněný sbor pak přistoupí k volbě prezidenta.

Iniciativní návrh ústavního zákona o referendu předložil klub komunistických poslanců Federálnímu shromáždění 13. prosince. Poslanecký klub Československé strany lidové kontroval návrhem ústavního zákona o odvolání zkompromitovaných poslanců. Většina zákonodárců písemně vyjádřila podporu komunistickému návrhu. Také z řad poněkud dezorientované československé veřejnosti docházelo do parlamentu množství souhlasných stanovisek. Některá z nich byla přečtena. Poslanec Blažej (parlamentní mluvčí KSČ, od 12. prosince předseda Sněmovny národů) se vyslovil pro profesionalizaci Federálního shromáždění a přednesl řadu návrhů na zlepšení jeho práce. Podle jeho názoru prokázal parlament v posledních týdnech, že je schopen respektovat zájmy většiny společnosti, a vydobyl si tak právo zastupovat československé občany až do svobodných voleb. Po jeho plamenném projevu následoval dlouhý potlesk, shromáždění povstalo a zazpívalo československou státní hymnu. Pak si vzali slovo stoupenci volby prezidenta Federálním shromážděním a také oni se odvolávali na bezprostřední vůli svých voličů. Atmosféra byla velice vzrušená.

Možnosti Občanského fóra ovlivnit dění v parlamentu, v němž nemělo žádné poslance, byly malé. Jeho vůli nepřímou tlumočili pouze poslanci z nepočetného klubu Československé strany lidové. Jedinou pádnou politickou zbraní demokratického hnutí zůstávala mobilizace veřejnosti. Jenomže Občanské fórum ihned po ustavení „vlády národního porozumění“ vyzvalo k ukončení veškerých stávkových aktivit, protože považovalo cestu ke svobodným volbám za průhlednou a zajištěnou. Hnací silou a symbolem stávkového hnutí zůstávali vysokoškolští studenti, kteří se na rozdíl od umělců a kulturních pracovníků rozhodli ve stávce pokračovat. Marně se jim zástupci KC OF pokoušeli 10. prosince večer vysvětlit, že od chvíle, kdy ve vládě zasedli jeho představitelé, není nutné stávkovat. Radim Palouš si k tomu dni do svého zápisníku poznamenal: „Večer neúspěšným hasičem v Disku – studenti v excitovaném stavu pokračují ve stávce.“²⁴² Nebylo to poprvé, kdy vysokoškoláci čelili tlaku předáků Občanské-

ho fóra, jehož cílem bylo pacifikovat radikalitu. Propukající potíže s prosazováním Havlovy kandidatury však OF donutily, aby studenty znovu podpořilo. Od 11. prosince demonstrovalo takřka každý den před budovou Federálního shromáždění několik set studentů za Havlovo zvolení prezidentem. Vedle tiskových stanovisek a veřejných prohlášení to byl jediný způsob, jak čelit systematickému záměru protivníka. Jak ukázaly následující dny, sám o sobě nepříliš účinný.

* * *

S jakými argumenty odmítli demokraté přímou volbu? Jakou zvolili taktiku? Hlavním důvodem odmítnutí bezpochyby byla obava, že Havel v souboji o prezidentské křeslo neuspěje. On sám neměl nejmenší zájem střetávat se v aranžovaných televizních studiích s ostatními kandidáty a přesvědčovat občany o výjimečnosti svého volebního programu. Pojal svou kandidaturu jako výlučnou historickou událost; jako vykročení z nespravedlivého a zdiskreditovaného systému, jako návrat k dobrým demokratickým tradicím i jako pokus o prosazení „jiné“ politiky. Takto velkoryse pojatá kandidatura nemohla být v žádném případě součástí nějakého předvolebního handrkování. Jako symbol vzdoru proti nesvobodě a ztělesnění nové politiky nemohl mít Havel konkurenta. Argumentovat tímto způsobem Občanské fórum ovšem nemohlo, znamenalo by to zpochybnit ostatní kandidatury, což bylo zejména u té Dubčkové zcela vyloučené.

V prohlášení z 12. prosince – ve večerním televizním vysílání je přečetl Pithart – opakovalo argument vznesený u „kulatého stolu“: v prezidentské volební kampani se vzednou vášně, které jsme doposud dokázali držet na uzdě; divoká politická agitace poškodí Československo v zahraničí a zbaví ho kreditu, který si v posledních týdnech vydobylo svým pokojným a kultivovaným politickým převratem. V této chvíli se děla nadmíru paradoxní věc. Demokratické hnutí, jehož posláním bylo provést systémovou politickou změnu, trvalo na zachování ústavy starého režimu, zatímco reprezentanti režimu usilovali o výraznou modifikaci ústavního systému. Občanské fórum si to uvědomovalo a charakterizovalo tento stav věcí jako „málem groteskní“.²⁴³ Argumentovalo, že není vše demokratické, co se tak tváří; vysvětlovalo, že referendum je jedním z mnoha politických instrumentů, samo o sobě není ideální, vždy záleží na tom, v jaké situaci je použito; dušovalo se, že teď je nejméně vhodná chvíle na nepromyšlenou a účelovou změnu ústavy; navíc ústavu musí měnit demokraté, nikoli exponenti starého režimu. Byly to argumenty vesměs správné, ale vůbec ne pádné. Političtí protivníci jim nechtěli rozumět

a lidé jim příliš rozumět nemohli. A tak hlasy pro přímou volbu neutichaly, nýbrž sílily. K zastáncům referenda se připojovaly další instituce a organizace, ať už tak činily se zápletem pro věc a s nefalšovanou naivní upřímností nebo z čirého pragmatismu. V tisku se objevil výsledek průzkumu veřejného mínění, vyznívající jednoznačně pro přímou volbu. Komunističtí poslanci plně využili toho, že společenská situace byla ustavením vlády částečně pacifikována a političtí protivníci uspokojeni dílčím vítězstvím.

Představitelé krizového štábu KC OF včetně Václava Havla sledovali 13. prosince odpoledne ve vinohradském ateliéru výtvarníka Josky Skalníka přímý televizní přenos z rokování Federálního shromáždění. Nepříznivý vývoj kolem prezidentské otázky je natolik znepokojil, že se rozhodl v parlamentu intervenovat. Z nedostatku jiných možností tak učinili telefonicky, avšak bez výsledku. Je pravděpodobné, že Havel se spojil se zástupci studentů působícími v Komisi Federálního shromáždění a České národní rady pro dohled nad vyšetřováním událostí 17. listopadu 1989, a požádal je, aby se pokusili na schůzi parlamentu vystoupit jménem stávkujících studentů se stanoviskem odmítajícím přímou volbu. Člen komise Jan Bubeník skutečně požádal na závěr schůze prostřednictvím poslance Československé strany lidové o slovo. Poslanecký sbor mu však s odkazem na jednací řád neumožnil vystoupit. Za tohoto stavu věci usoudili, že nezbyvá než ještě týž večer vystoupit v televizi s ostrým a pádným stanoviskem.

Havel pozval do Skalníkovy ateliéru ústředního ředitele Československé televize Miroslava Pavla, aby s ním dojednal podrobnosti. Požadoval nejsledovanější vysílací čas před nebo po hlavním televizním zpravodajství (kolem 20. hodiny). Adamcův muž – patrně jeden ze strůjčů komunistické ofenzivy – se nároku Občanského fóra vzepřel. Nabídl vysílací čas až v pozdních nočních hodinách, kdy byla sledovanost zpravodajských pořadů výrazně nižší. Havel – podrážděný množícími se komplikacemi – rozpoutal hádku, v níž na Pavla křičel a nevybíravě mu vyhrožoval odvoláním z funkce, jakmile se stane prezidentem. Ředitel televize vzdoroval, ale nakonec nátlaku podlehl. Na závěr vypjaté dramatické scény projevil Havel marnotratnou velkorysost vítěze a daroval Pavlovi kazetu, na kterou jeho tajemník Hanzel drsnou slovní přestřelku nahrál. To vyděsilo Pitharta, který si uvědomil, že nahrávka by mohla Občanské fórum kompromitovat. A tak se rozběhl po schodech, aby Pavla přesvědčil, že nejlepší bude, když společně pásku zničí. „Měl o dvě patra náskok, já ho jakžtakž dohonal, když sedal do auta a už měl nastartováno. Řekl jsem mu: ‚Prosím vás, dejte mi tu kazetu, já ji tady hodím někam do kanálu.‘ A teď nastala komic-

ká situace, protože jsem prostě oběhl asi čtyři kanály a všechny byly zanesené. Přiběhl jsem k němu a říkal jsem, že jsem to chtěl vyhodit, ale všechny kanály jsou ucpaný. A on odpověděl: „Strčte si to do prdele!“²⁴⁴

Podvečerní drama mělo dohru ve zpravodajské redakci Československé televize. Ředitel Pavel patrně nepovažoval vynucený souhlas za závazný a neinformoval o něm redaktory Televizních novin. Ti o ničem nevěděli a vystoupení zástupce Občanského fóra odmítli zařadit do vysílání. V této situaci byl i Pithart nucen uchýlit se k nátlaku a výhrůzkám. V prohlášení, které televize nakonec přece jen vysílala po hlavní zpravodajské relaci ve 20 hodin, v ostřejší podobě zopakoval argumenty z předchozího dne. Parlamentu adresoval výzvu, aby co nejdříve odhlasoval zákon o personální rekonstrukci zastupitelských sborů, a vyzval poslance, aby se káli za své působení v nedemokraticky zvoleném parlamentu; formou „pokání“²⁴⁵ měla být co nejrychlejší volba prezidenta republiky jako garanta směřování k demokracii. Až po parlamentních volbách měli občané dostat možnost vyjádřit se k tomu, zda chtějí hlavu státu volit přímo či nikoli. Zostřené výzvy svědčí o bezradnosti. OF nadále neúspěšně bojovalo o poněkud dezorientované veřejné mínění. V dalších dnech zveřejnilo ještě několik provolání, v nichž postupně přidávalo ústavněprávní, národnostní, technické a jiné argumenty vylpunvší z dlouhých neproduktivních diskusí rady KC OF, avšak vysvětlování bylo rozvláčnější, někdy až příliš odborné a tím i méně srozumitelné.

Ani další mnohohodinové jednání u „kulatého stolu“ 13. prosince nevedlo k řešení. Rada KC OF se z nedostatku jiných možností usnesla, že podpoří iniciativní návrh lidoveckých poslanců na prodloužení lhůty ke zvolení nového prezidenta ze 14 na 40 dnů. Převládl názor, že v zákonné lhůtě – tedy do 24. prosince – se nepodaří přesvědčit parlament, aby zvolil Havla. Prodloužení lhůty vytvoří podmínky pro alespoň částečnou personální rekonstrukci Federálního shromáždění. Občanské fórum nemělo jiný plán. Pokud tento vyjde, nový prezident se ujme funkce koncem ledna 1990, ovšem už v červnu ji bude muset opustit. To se nejevilo jako příliš dobré řešení, ale jiné po ruce nebylo. Uvnitř třísetpadesátičlenného parlamentu pracoval pro demokratické hnutí pouze sedmnáctičlenný poslanecký klub strany lidové a někteří poslanci strany socialistické. Vedle toho se Občanské fórum mohlo spolehnout už jen na studenty ochotné každý den před parlamentem demonstrovat. Neznalo však způsob, jak by účinně a rychle pacifikovalo parlament a podrobilo ho své vůli. Obávalo se několika týdnů divoké agitace, předpokládalo, že vše ostatní se zastaví a demokratický proces ztratí tempo.

Vyhlídky byly nejisté i z další strany: zbavit Federální shromáždě-

ní zkompromitovaných poslanců a nahradit je svými lidmi nebylo jednoduché. Demokratické hnutí chtělo svého cíle dosáhnout pouze v rámci právního a ústavního řádu, a to pochopitelně limitovalo jeho možnosti. Především mělo strach z nekontrolovatelného vylištění parlamentu, pokud by tlak na poslance byl příliš silný. Jakmile by jejich celkový počet klesl pod tři pětiny, ztratily by sněmovny kvorum, vznikla ústavní krize a otázka volby nového prezidenta přestala být otázkou prioritní. Občanské fórum muselo do svých úvah zakalkulovat i faktor rozkladu v protivníkových řadách. Vedení komunistické strany nebylo jednotné, a rovněž se zdálo, že klub komunistických poslanců ve Federálním shromáždění jednal již v této fázi nezávisle na něm. Mimořádný sjezd KSČ, svolaný na 20.–21. prosince, mohl údajný rozkol ještě posílit. OF předpokládalo, že nové, posjezdové vedení strany bude většinu svých poslanců odvolávat. Zároveň bylo jasné, že účelné vyjednávání s komunistickou stranou bude možné až po sjezdu.

Počínání OF bylo konfušní. Na zasedání rady KC OF 15. prosince padaly rozličné návrhy: statisícovými demonstracemi (případně i generální stávkou) donutit parlament, aby do Vánoc zvolil Havla prezidentem; v jednotlivých volebních obvodech iniciovat shromáždění voličů, kteří demonstračně a formou písemných rezolucí vyzvou svého poslance k rezignaci nebo k tomu, aby volil kandidáta OF a VPN; dohodnout se na rekonstrukci parlamentu a volbě prezidenta s vedením komunistické strany; pověřit studenty, aby vyslali své zástupce do parlamentu a přesvědčovali poslance o nevhodnosti přímé volby; iniciovat veřejnou (před televizními kamerami) a jmenovitou volbu prezidenta ve Federálním shromáždění; zrušit revolučním aktem Federální shromáždění a pověřit volbou prezidenta obě národní rady; pořádat hromadné podpisové akce příznivců Václava Havla a zveřejňovat jejich výsledky atd. Nejrůznější návrhy vyvolávaly spíše další otázky a pochybnosti. Existuje za takto mnohoznačné situace nějaké dobré řešení? Spolehnout se spíše na vnější tlak nebo na politická vyjednávání? Dají se tyto dvě alternativy nějak skloubit?

Šalfa-Štolfa-Štalfa: Čalfa

„Já si neumím představit, že bych byl prezident a Čalfa, Šalfa předsedou vlády.“

(VÁCLAV HAVEL při jednání rozšířeného krizového štábu KC OF, 6. prosince 1989 po půlnoci)²⁴⁶

„Naše důvěra k panu Čalfovi, novému premiérovi, hodinu od hodiny roste. Budou-li si i jiní komunisté počínat jako on, bude to dobré pro oba naše národy a nemusíme se už nikoho bát.“

(Z projevu Václava Havla v Československé televizi, 16. prosince 1989)²⁴⁷

„Marián Čalfa zastával vysokou vládní funkci – jako jediný z celé dnešní vlády – už za starého režimu. Jeho mravní štít je však přesto čistý a byl to dokonce on, kdo se pokoušel v rámci svých omezených možností posunouti v minulé době cosi kupředu. Rozhodující však je, že v pravou chvíli pochopil dějinnou situaci, v níž se naše země ocitla, jednoznačně se přidal na stranu lidového vzepětí proti totalitě, dal se bezvýhradně do jeho služeb a v uzlových okamžicích se rozhodujícím způsobem zasloužil o pokojnou destrukci totalitní moci a o pokojné převzetí moci demokratickými silami. Nedokážu si představit, jak by se situace byla vyvíjela bez jeho rozhodného zásahu a jak by byla bez jeho přičinění vůbec zajištěna minimální kontinuita státní moci a správy.“

(Z projevu prezidenta Václava Havla ve Federálním shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky, 29. června 1990)²⁴⁸

Marián Čalfa byl jedním z mnoha pragmaticky uvažujících lidí, kteří z kariérních důvodů vstoupili počátkem 70. let do komunistické strany. Čerstvý absolvent právnických studií měl aktivní život před sebou. Od roku 1972 pracoval jako řadový referent v legislativním odboru federální vlády. V dubnu 1988 dospěla jeho úřednická kariéra ke svému prvnímu vrcholu: loajální a schopný byrokrat byl jmenován ministrem pro legislativní a státoprávní otázky. Patrně nejvýznamnějším úkolem, jímž ho pověřilo mocenské centrum, se stala příprava nové ústavy. Byla zamýšlena jako jedna ze základních součástí shora a spoře dávkovaných reforem, kterými chtěli představitelé starého režimu vzbudit doma i za hranicemi dojem dynamického reformního vývoje. Kompletní návrh československé ústavy předložil Čalfa předsednictvu ústředního výboru KSČ na konci září 1989. V základních stavebních prvcích se příliš nelišil od platné ústavy z roku 1960 a ústavního zákona o československé federaci z roku 1968, protože musel respektovat požadavek ústavní kontinuity a principy socialistického státního zřízení. Byly a měly jimi zůstat – vedoucí úloha komunistické strany Československa, uzavřený politický systém Národní fronty kontrolovaný komunistickou stranou, socialistické společenské vlastnictví a dosavadní pojetí česko-slovenské federace, kterou potvrzoval fakt, že ústava byla koncipována jako „trojjediná“ (platila pro federaci i obě republiky).²⁴⁹ Návrh ústavy nepřinášel žádnou podstatnou liberalizaci.

Rozhodující impulz, který výrazně změnil Čalfovo politické uva-

žování poznamenané dlouholetou rutinní prací ve vládním aparátu, přišel až po 17. listopadu 1989. Podle jeho pozdějšího rozhovoru s historiky ho znepokojovalo, že federální vláda operativně nereagovala na kaskádu událostí rozpoutaných zákrokem policejních složek proti studentské manifestaci. Byl přesvědčen, že měla urychleně vstoupit do jednání se zástupci stávkujících studentů a ve prospěch zahájení dialogu intervenoval na schůzi vlády. Premiér Adamec pověřil jeho a dva další ministry, aby studenty k rozhovoru vyzvali. Schůzka ve starobylém Karolinu se studenty vedenými Tomášem Ctiborem se pravděpodobně uskutečnila již 20. prosince v noci a znamenala pro Čalfu podle jeho vlastních slov probuzení do jiné reality: „Oni nám vyložili, že končí režim, socialismus a tak dále, že toto nejsou jen částečné změny, kdy bude odvolán ministr vnitra nebo ministr obrany. Oni žádali návrat kapitalismu! Poprvé formulovali požadavek systematické změny režimu, ideologie a vůbec vývoje v Československu.“²⁵⁰ Radikální diagnostikou společenské situace ho mladí lidé šokovali: komunističtí technokraté Čalfova typu si uvědomovali nutnost politických a ekonomických reforem, avšak tak daleko jejich odhady a úvahy nepostoupily. Federální vláda nedokázala na nekompromisní postoj studentů zareagovat. Ministři přijali Čalfovu zprávu o schůzce mlčením a premiér Adamec mimořádné zasedání ukončil. Od této chvíle začal – podle Čalfova názoru – Adamec vystupovat samostatně a nevázal se již na vládu, která byla paralyzovaná, neoperativní a převládali v ní obhájci statu quo ante. Téměř neznámého ministra Čalfu zařadil do svého užšího týmu, s kterým 26. listopadu zahájil vyjednávání s občanskou opozicí.

Víme, že 5. prosince navrhl premiér Adamec při jednání s delegací Občanského fóra, aby se předsedou federální vlády stal „mladý slovenský právník Čalfa“. Od této chvíle figuroval i v úvahách rozhodujících grémií KC OF. Představitelé demokratického hnutí ho neznali, připadal jim slabý, nevýrazný, bez minulosti a bez perspektivy. Havel si ještě ten den, kdy s ním delegace OF a VPN měla jednat, nepamatoval přesně jeho jméno a neustále je komolil. V jejich představách a záměrech měl být přechodnou figurou: rozhodli se využít jeho národnosti a politické příslušnosti, aby mohli úspěšně do prezidentského úřadu kandidovat Havla. Po několika týdnech měl v premiérské funkci nahradit komunistu Čalfu křesťanský demokrat Čarnogurský. O názoru předáků OF a VPN na Čalfu výmluvně svědčí úryvek z večerní diskuse krizového štábu 8. prosince:

Miroslav Kusý: „Inak myslím, že nie je treba hovoriť o osobe Čalfo. Ten je na Slovensku tiež velice neprijateľná osoba.“

Eda Kriseová: „Hele, to musí zatím bejt.“

Vladimír Hanzel: „Tady je problém s docentem Komárkem.“

Valtr Komárek: „No ne, mně se s tím Čalfou [do vlády] nechce. Mně je osobně nepřijatelné, morálně.“

Ján Čarnogurský: „Ako je to vo vláde? Tam sa hlasuje? Teraz blbo sa pýtam ako právnik. Ale ako to je? Hlasuje [sa] alebo rozhoduje predseda, keď dôjde ku sporu o nejakej otázke?“

Václav Valeš: „Může se hlasovat, ale podívejte – (Několik osob hovoří najednou.)“

Václav Havel: „Já nevím, nakolik víte, že máme koncepci – kterou všichni přijali – silného politického kabinetu (to jest všechny ty místopředsedy té vlády), který je tím, kdo to kočíruje. Tím spíš, že by byl aspoň prozatím slabý předseda vlády, jestli by to byl Čalfa, tak je to slabý, sporný muž a musel by mít silný politický kabinet, v němž bys byl ty a docent Komárek a podobně, a kterej by byl tím skutečným rozhodčím, tím centrem té vládní moci. A byl by napojenej na dobrý ministry, který by se tam dostali.“

Eda Kriseová: „Je to slabý král, silná šlechta.“

Jiří Dienstbier: „No jistě, no.“

Ján Čarnogurský: „Ja si myslím, že Čalfu sa nemusíme obávať. Jednoducho on nedokáže sa presadiť.“

Václav Havel: „On vyhnije. Vyhnije.“

Jiří Dienstbier: „Já myslím, že když bude většina ve vládě v pořádku tak –“ (Několik osob hovoří najednou.)

Eda Kriseová: „On se podkope totiž sám.“

Petr Pithart: „On to vzdá za chvíli.“

Václav Valeš: „Uvědomte si, že ten Čalfa bez silného ministra pro tento úsek hospodářství nebo místopředsedy vlády nemůže vládnout.“

Petr Pithart: „On to vzdá sám. On na to přijde.“

Václav Klaus: „To je právě ten vtip v tomhleto celej.“

Vladimír Hanzel: „Ale pár dní by měl vydržet.“

Petr Pithart: „Pár dní by měl vydržet.“²⁵¹

* * *

S delegací OF a VPN se designovaný premiér Čalfa setkal večer 9. prosince na Úřadu předsednictva vlády. Již zde dal najevo, že se nepovažuje za zástupce komunistické strany, za vykonavatele její vůle, ale za „odborníka“, který bude důsledně dbát na nestřannost a jehož primárním cílem je ustavení funkční a výkonné vlády, která dovede společnost ke svobodným volbám. (Z pochopitelných důvodů zůstalo toto gesto nepovšimnuto, neboť mnoho lidí tehdy obracelo

kabát; stejný manévr předvedli předseda SNR Schuster a předseda slovenské vlády Čič.) V náročném čtyřhodinovém jednání projevil vedle ochoty ke kompromisu i pevnou a věcnou představu o postavení, funkcích a úkolech federální vlády v nadcházejícím období. Se smyslem pro realitu usiloval o oboustranně přijatelnou dohodu. Ústavní a právní rámec mu byl východiskem i oporou, a tak mohl vyjít vstříc koncepci právní kontinuity, kterou Občanské fórum zastávalo. Své námitky vůči některým návrhům OF a VPN dokázal přesvědčivě zdůvodnit. V politickém vyjednávání projevil zdatnost, jaké se vedoucím představitelům KSC nedostávalo. Měl se však na rozdíl od nich oč opřít – oni reprezentovali „rozpadající se strukturu“, on zastupoval státní rezónu a její zájmy. Dialog společné delegace s Čalfou měl poněkud jiný charakter než rozhovory lídrů Verejnosti proti násilíu s předsedou Slovenské národní rady a designovaným předsedou slovenské vlády. Čalfa čelil strukturovaným požadavkům a krystalizující koncepci postupného přebírání moci, Čič se Schusterem se dočasně zcela podvolili obrovskému tlaku a jejich poddajná vstřícnost vyvolávala klamný dojem, že „revoluce na Slovensku již zvítězila“. Bezprostředně po ukončení náročného několikahodinového rokování vyjádřil jeho účastník Radim Palouš v diskusi akční skupiny svůj dojem: „... [Čalfa] mě překvapil zdatností. Já jsem si nedělal o něm tak dobrý obraz. Mě překvapil zdatností a rychlostí úsudku. Já tím neříkám, že jsem teď jeho příznivec, ale překvapilo mě to.“²⁵²

* * *

V historických přehledech reprezentují převratný konec roku 1989 především dvě data – 10. a 29. prosinec. Ustavení federální vlády a volba nového prezidenta – dvě události, které jsou pokládány za významné milníky na cestě přebírání moci demokratickým hnutím. Samy události těchto dvou dnů jsou však jen formálními akty, vyvrcholením předchozího úsilí. Pokusme se vyznat ve spleťtém vývoji, který jim předcházal. Po 10. prosinci hledalo Občanské fórum vhodné řešení, které by vedlo ke zvolení jeho kandidáta prezidentem republiky. Rozhodně chtělo, aby se tak stalo v souladu s ústavou, tedy hlasováním ve Federálním shromáždění. V parlamentu ovšem disponovali komunisté absolutní většinou! Ukázalo se, že jejich ochota povolně ustupovat se s vytvořením vlády prozatím vyčerpala. Občanskému fóru nezbývalo než vystavit vzdorující parlament tlaku ulice, zároveň si však nepřálo, aby to byl tlak příliš silný, který povede k rozkladu instituce, jež měla zvolit prezidenta. Poslanci a parlamentní funkcionáři si uvědomili, že pozornost se nyní upírá na ně,

a snažili se zvýšenou, zákonodárnou i obecně politickou aktivitou převzít iniciativu. Zachraňovali svou potápějící se loď a sami sebe. Od 11. do 14. prosince předstoupil každý večer zástupce Občanského fóra před veřejnost s prohlášením a snažil se ji rozličnými argumenty přesvědčit o nevhodnosti přímé volby prezidenta. Snaha nevedla ke kýženému výsledku. V sobotu 16. prosince, kdy se v Praze poprvé sešli zástupci okresních a krajských občanských fór, se rada KC OF rozhodla pořádat ve volebních obvodech celé republiky klidná shromáždění voličů. Z mítinků měly vzházet petice požadující veřejnou a jmenovitou volbu („novou formou referenda“,²⁵³ jak se poněkud naivně praví v příslušné instrukci) ještě v roce 1989. Místní občanská fóra se měla zároveň připravovat na kooptaci do nejvyššího zákonodárného sboru. I přes odhodlání aktivistů KC OF byl výsledek tohoto plánu nejistý. Bratr prezidentského kandidáta Ivan Havel na jednání rady KC OF 15. prosince dokonce připustil, že Občanské fórum by nemuselo být úspěšné, v žádném případě by však ze sporu nemělo vyjít s pošramocenou demokratickou pověstí.

Předseda vlády Čalfa pozorně sledoval několikadenní bezvýsledný zápas o volbu prezidenta. Potíže demokratického hnutí mu poskytl příležitost do dění aktivně zasáhnout. Uvědomil si, že jeho intervence může být rozhodující, a zároveň vycítil, že tím konečně poskytne demokratickému hnutí důkaz o své ochotě odhodit partajní pouta a náhubek a přestoupit na „druhou stranu“. Motivaci svého zásahu do dějin komentuje Čalfa lakonicky: „Občanské fórum nevědělo, jak udělat z Havla prezidenta.“²⁵⁴ V pátek 15. prosince vyzval tedy Havla ke schůzce mezi čtyřma očima. Jak později řekl, činil to s vědomím výjimečného postavení, do něhož jej vynesly události posledních týdnů, v této chvíli soustředil totiž ve svých rukách bezmála veškerou státní moc: jako předseda federální vlády zastupoval prezidenta, a tudíž byl vrchním velitelem ozbrojených sil a šéfem Rady obrany státu, navíc společně s oběma prvními místopředsedy vlády řídil federální ministerstvo vnitra. Vybaven nevšedními pravomocemi rozhodl se realizovat svůj záměr a nic neponechal náhodě. Specialisty povoláné z Dánska pověřil, aby jednu místnost na Úřadu předsednictva vlády zbavili odposlouchávacího zařízení. V ní se 15. prosince odpoledne setkal s Havlem a nabídl mu, že se postará o to, aby ho Federální shromáždění zvolilo prezidentem republiky ještě v roce 1989. Později vylíčil soukromý rozhovor jako státnickou lekci, jejímž prostřednictvím uvedl vůdčího představitele československého demokratického hnutí do reálné politiky: „Jestliže jsme se už dostali do této fáze, kdy jsme ustavili vládu a dokázali se na něčem dohodnout, tak se musíme chovat státnicky. A, pane Havle, vy už taky,

protože vy už nejste jenom disident, ale stal jste se politikem a velmi významnou personou, jste tady číslem jedna v této době! My se musíme chovat jako státníci, kteří řeší situaci Československé republiky, a ne vaše představy čistého nebo nečistého parlamentu.“²⁵⁵ Odmítl plán Občanského fóra, spočívající v částečné obměně poslaneckého sboru a volbě prezidenta ve Federálním shromáždění koncem ledna 1990. Na Havlovu námitku, že parlament v současném složení ho nikdy prezidentem nezvolí, reagoval jako protřelý politický praktik: ale zvolí, vždyť ti poslanci nejsou „malí jardové“ a dobře si spočítají, co jim hrozí, když se vzepřou; Federální shromáždění nemí obstruovat, nikdy si to nemohlo vyzkoušet, a my ho využijeme právě v tomto složení, v němž je navyklé odhlasovat vše, co se mu autoritativně předloží.

Připravili společný plán, který zůstal mimo okruh nejbližších spolupracovníků utajen. Předseda vlády nabídl, že se postará o to, aby komunističtí poslanci ukončili všechny aktivity spojené s přímou volbou a zcela se podrobili vůli českého a slovenského demokratického hnutí; zařídí, aby byl za nějakého odstoupivšího slovenského poslance kooptován do parlamentu Alexander Dubček; mělo se tak stát do 19. prosince, kdy se obě sněmovny Federálního shromáždění sejdou, aby vyslechly programové prohlášení federální vlády; v programovém prohlášení vyzve premiér poslance, aby v zájmu politické stability a rychle postupující demokratizace zvolili do konce roku 1989 Havla prezidentem republiky; plán vyústí za necelé dva týdny – 28. prosince – volbou Dubčeka předsedou Federálního shromáždění a Václava Havla prezidentem republiky. Znalec mocenských praktik předestřel autorovi rafinovaných divadelních her lákovou představu: „Dovedete si, pane prezidente [!], představit, že 1. ledna v 10 hodin dopoledne před národ předstoupíte vy a začne nový rok?“ Promyslíl vše do podrobností. Havel se totiž nemohl stát prezidentem, poněvadž byl trestaným člověkem: v květnu 1989 mu komunistická justice v politickém procesu uložila podmíněčný trest. Aby odstranil i tuto formální překážku, udělil nový premiér z titulu prezidenta republiky, jehož pravomocí mu po Husákově abdikaci připadly, Václavu Havlovi milost. Skutečnost obzvláště paradoxní: několik dní po schůzce obdržel první muž nového režimu poštu vyrozumění o milosti podepsané komunistických byrokratem.

Společný plán začali bod po bodu realizovat 16. prosince. Nejnáročnější věcí bylo přesvědčit poslance, aby pro Havla hlasovali. Na některé z nich musel Čalfa vyvinout značný tlak. Ponechal si pro sebe, jakých použil metod, charakterizoval je však jako velmi tvrdé: „Byl jsem opravdu hodně brutální. Skutečně. Prostě byli poslanci,

kterým se muselo domluvit... vždyť cítili, že to bylo jejich poslední hlasování v parlamentu, a taky se jim to vyplnilo. A já jsem byl opravdu velmi zlý, a musím říct, že jsem se ocitl v nezáviděníhodné pozici, protože pro jednu stranu jsem byl komunista a pro druhou zase tvrdý zrádce.“ Pomáhali mu předsedové ČSS a ČSL Bohuslav Kučera a Josef Bartončík, političti konvertité, zvolení 12. prosince do předsednictva parlamentu. Ve čtyřech dnech bylo prakticky o všem rozhodnuto.

V úterý 19. prosince mělo Federální shromáždění na programu pouze dva body – programové prohlášení vlády a lidovecký návrh ústavního zákona o prodloužení lhůty ke zvolení nového prezidenta. Jednání vysílala v přímém přenosu Československá televize a na blízké Václavské náměstí, kde se na podporu Havlovy kandidatury shromáždilo více než sto tisíc studentů z celé republiky, bylo přenášeno reprodukcí technikou. Všichni poslanci, kteří tento den vystoupili v parlamentní rozpravě (včetně komunistických), unisono Havla podporovali a jednomyslně souhlasili i s tím, že ho za prezidenta republiky zvolí ještě v tomto roce. Zástupci politických stran a hnutí 22. prosince u „kulatého stolu“ formálně potvrdili všeobecnou shodu o obsazení nejvyšších státních funkcí – Dubček bude předsedou Federálního shromáždění a Havel prezidentem republiky. Prvního parlament zvolil 28. prosince v tajném, druhého o den později ve veřejném hlasování – oba jednomyslně.

* * *

Jaký byl podíl premiéra Čalfy na přechodu moci? Dohodu s Havlem lze stěží charakterizovat jinak než jako politické ujednání představitelů státu s hlavou demokratického hnutí, jehož účelem bylo urychlit demokratický proces. Objevily se pokusy interpretovat ji jako tajný pakt představitelů nastupujících politických elit s exponenty starého režimu, který měl rozličným funkcionářům, tajným policajtům a „nomenklaturním kádrům“ zajistit beztrestnost, majetek atd. Můžeme s jistotou tvrdit, že nic takového 15. prosince 1989 dohodnuto nebylo. Argumentuje se i sofistickovaněji: neveřejná dohoda disidenta s komunistou stála u počátku smývání rozdílů mezi morálně bezúhonnými a morálně pokřivenými lidmi, poctivými a nepoctivými úmysly, čistými a špinavými penězi atd.

Víme už, že v době předrevoluční (ani v okamžiku, kdy revoluce propukla) neměli ti, kdo se postavili do čela protestního hnutí, v úmyslu rozdělit národ na komunisty a nekomunisty, na viníky a oběti. Po listopadové Československo nemělo být zemí „dvojího lidu“. Obáva-

li se, že spektakulární proklamace a jednání povedou k veřejnému lynčování, politickým procesům a dlouhodobé společenské destabilizaci. Z obavy, že vyvolají revoluční běsy, rozhodli se ponechat otázku spravedlnosti vně svého politického rozhodování a cestu k demokracii otevřeli pro všechny. Kromě tohoto generálního důvodu byly ve hře důvody situační. Taktika měla dvojí podobu: Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu nechtěly ještě vytvořit svou vládu a zároveň hodlaly využít Čalfova jmenování k vyhlášení Havlovy prezidentské kandidatury. Považovaly Čalfu za přechodnou figuru, které se chtěly v dohledné době zbavit a nahradit ji svým člověkem; nicméně dočasně ho akceptovaly a to znamenalo, že se pro ně stal politickým partnerem. Čalfa si dobře uvědomoval vratkost svého postavení a udělal vše pro to, aby si alespoň do červnových voleb uchoval premiérskou funkci. Díky svému postavení, své pružnosti a šikovnosti dosáhl mnohem více.

Vše se odehrálo jako ve zrychleném filmu. Prvním partnerem občanského hnutí v negociačním procesu byl premiér Adamec, který ještě reprezentoval komunistickou stranu. Čalfa, jenž přišel na jeho místo, odvrhl politickou příslušnost a zvolil strategii osobního politického přežití. Do nových poměrů se chtěl adaptovat jako jedinec, nikoli jako představitel KSČ, kterou se rozhodl co nejdříve opustit. Patřil k pragmatikům (nezaslepeným stranickou ideologií a kázni), kteří považovali společenské změny za nevyhnutelné a v menší či větší míře se na ně připravovali. V předvečer listopadového převratu byly ve hře strategie a zájmy různých vrstev společnosti. Sociolog Ivo Možný razil přesvědčivou tezi, že elity starého režimu (především ekonomické či s ekonomikou spjaté) kalkulovaly s přechodem komunistického Československa k méně rigidnímu, svobodnějšímu politickému a ekonomickému systému.²⁵⁶ V jistém smyslu se na něj připravovaly, s úspěšnou systémovou transformací se cítily být existenčně spjaté, neboť rigidní režim přestával být v druhé polovině 80. let zdrojem jejich zisků a střednědobou záštitou jejich zájmů. Komplexní sociologické průzkumy po roce 1989 potvrdily, že významná část polistopadové ekonomické elity se rekrutovala ze socialistického podnikového managementu, středních politických kádrů, pracovníků byrokracie, ekonomické či politické kontrarozvědky. Pragmatismus lidí Čalfova typu se potkal s ochotou vůdčích představitelů nové elity k historickému kompromisu.

Co k tomu může historik ještě dodat? V dohodě s Havlem nereprezentoval Čalfa komunistickou stranu, ale vystupoval už jen jako mluvčí státních struktur a jejich nových zájmů, který se v okamžiku, kdy bylo možné považovat obrat za dokonaný, pragmaticky rozhodl

pracovat pro demokratické hnutí. Nevnutil Občanského fóru svou představu přechodu k demokracii, ale vyšel vstříc v podstatě jeho nejvlastnějším intencím – klidnému a rychlému předání moci v rámci právní a ústavní kontinuity. Pokud by se Občanské fórum rozhodlo řešit situaci radikálněji, např. rozpuštěním parlamentu a ustavením přechodného zákonodárského direktoriátu (takový návrh vznesl v lednu 1990 Ivan Dejmal), pak by neměl předseda vlády co nabídnout. Jeho znalost platného ústavního práva, poměrů ve státních institucích a mocenských praktik by byla v takovém případě na nic. Do jaké míry se Čalfa odpoutal od tzv. starých struktur? Za pozornost stojí těžko skrývané rozčarování Oskara Krejčího z toho, jak se dosud loajální člen užšího Adamcova týmu rychle přizpůsobil nové realitě. Krejčí neočekával, že se ihned po svém jmenování rychle vyprostí z dosavadních vazeb. Svému zklamání dal průchod ve svých „politologických analýzách“, s nimiž přispěchal již rok po událostech a v nichž vynesl nad Čalfou nemilosrdný soud: nebyl ničím víc než povolným nástrojem, úředníkem v politice, nad kterým se brzy zavřou vody zapomnění.

Jakou konkrétní protihodnotu nový premiér za svou práci pro demokratické hnutí očekával? Podle informace, kterou 15. prosince Havel poskytl svým přátelům, měla především symbolický význam: požádal o to, aby Občanské fórum změnilo nepřiliš lichotivé hodnocení jeho osoby. Havel to formuloval následovně: „Čalfa ještě říkal jednu věc, aby ta moje informace byla kompletní. Čalfa se mě ptal: ‚Myslíte, že během té prozatímní doby do voleb nevyvstane otázka Čarnogurský versus já? Můj pád a Čarnogurskýho vzestup?‘ A já jsem říkal: ‚Vaše akcie v našich očích rostou, porostou-li dál, je šance, že to vydržíte s Čarnogurským ve spolupráci až do voleb a po volbách bude pan Vopička předsedou federální vlády.‘“²⁵⁷

Kapitola IX

Zasvěcování

Odvrácená tvář politiky

„Jsem v absurdní situaci, protože jsem vedl kabinetní jednání mezi čtyřma očima s Čalfou. A podle mého pocitu, možná jsem hloupej, ale podle mého pocitu to bylo dosud vůbec nejdůležitější jednání, jaké bylo vedeno. A vezu strašně dobré zprávy od toho Čalfy. A paradoxnost mého postavení spočívá v tom, že jsme odpůrci kabinetní politiky a že to celý se musí totálně utajit, ne před StB a odposlouchávačema – na tom tak nezáleží, ale před našima lidma a před veřejností, nebo tou částí veřejnosti, která nás podezírá z kabinetní politiky. Domluvíme se, jak to uděláme. Pro tuto chvíli bych vás prosil, abyste všechno, co vám řeknu, drželi v sobě jako hrob, všichni, a nikomu to neřekli.“

(VÁCLAV HAVEL informuje své nejbližší spolupracovníky o schůzce s premiérem Čalfou, 15. prosince 1989, odpoledne)²⁵⁸

Havel nejprve prudce odmítl pozvání premiéra Čalfy k soukromé schůzce. Poukázal na zásadu, že Občanské fórum vyjednává se zástupci státní moci pouze v delegaci a rozhovor zaznamenává na magnetofonovou kazetu. Je principiálním „odpůrcem kabinetní politiky“. Tuto zásadu ctil, když odmítal nabídky k soukromým rozhovorům, které mu učinili premiér Adamec a generální tajemník ÚV KSČ Urbánek. K rozhovoru s Čalfou ho přemluvil Pithart, který na něho – jak později dosvědčil – hodně naléhal: „Prosím tě, vždyť kdo říká, že s ním musíš jednat? On ti chce něco říct a ty to můžeš vyslechnout s tím, že na to neodpovíš, dokud se neporadíš s námi, a pak třeba dojde k druhému jednacímu kolu. Já bych si ho vyslechl.“²⁵⁹ Také Čalfa trval na nejvyšší diskrétnosti: „Vzkázal jsem, že se chci sejít mezi čtyřma očima s panem Václavem Havlem, v čemž oni viděli z mé strany šílený manévr, nad kterým koumali Havel a Pithart několik hodin, že jako co se všechno může stát. Že ho nikdy nepustí, že ho střeží, že ho vystavují nebezpečí a tak dále. Navrhovali, že přijdou v delegaci. To jsem odmítl. Říkal jsem: ‚Tak si vyberte!‘ Protože tohle byla domluva. Tohle byla domluva, které on musel porozumět.“²⁶⁰

Do vládní budovy odvezl Havla herec Bartoška. Schůzka trvala hodinu. Pak sezval Havel své nejbližší spolupracovníky do vinohradského bytu-ateliéru, který mu výtvarník Joska Skalník dal k dispozici jako „úkryt“ v době prezidentské volební kampaně. Sešli se tu Jiří Bartoška, Vladimír Hanzel, Eda Kriseová, Jiří Křižan, Miroslav Kvašňák, Stanislav Milota, Petr Pithart a Alexandr Vondra. Jejich rozhovor se odehrál v atmosféře, kterou přibližuje magnetofonový záznam.²⁶¹ Mezi Havlem a ostatními je znát odstup, chová se o poznání autoritativněji než v předchozích rozhovorech. Jako by se vrátil z nějakého rituálního obřadu, kterým oni neprošli. Nedokáže zcela skrýt vzrušení z premiérových nabídek. Nehovoří o tom přímo, ale je to patrné: netušil, že je možné zvládnout složitou situaci kolem prezidentské volby, která se stále více komplikuje a jejíž výsledek je čím dál nejistější, tak přímočarým a účelným způsobem. Je překvapen, ba zaskočen, jaké možnosti skrývá politika. Opakovaně poukazuje, že situace je nanejvýš „absurdní“: on – disidentský veterán, nyní vůdce celonárodního demokratického hnutí – uzavřel tajnou politickou dohodu s komunistickým byrokratem! Režie, v níž se měla uskutečnit jeho cesta na Hrad, mu však vyhovovala a snad ho i do určité míry fascinovala. Opírala se o promyšlenou strukturu, odpovídala jeho zjemnělému citu pro dramatický spád. Skládala se z kroků, které bylo třeba postupně ve vzájemné koordinaci s Čalfou vykonat. Vyvrcholil v pravý čas: volba prezidenta v posledních dnech roku a Havlův novoroční projev budou mít velký symbolický význam, s Novým rokem 1990 začne nová éra v dějinách Československa, východního bloku, Evropy. Se silným akcentem na podstatné věci vylíčil Havel svým přátelům vše, co bude třeba udělat, aby byla dohoda naplněna.

Zítří 16. prosince přednese v televizi projev, v němž mj. oznámí, že je ochoten být prezidentem pouze za podmínky, bude-li vedle něj v jiné vysoké státní funkci působit Dubček. Čalfa se s textem projevu seznámí předem, aby podle něj mohl upravit text programového prohlášení vlády. Zároveň zařídí, aby byl předem nahraný projev vysílán v nejsledovanějším čase po hlavní zpravodajské relaci. Místopředseda federální vlády Čarnogurský odcestuje 16. prosince na Slovensko, kde se postará o to, aby byl Dubček v nějakém slovenském volebním obvodu už 18. prosince kooptován do Federálního shromáždění jako poslanec. Kooptace musí být veřejně interpretována v souladu s televizním projevem, v němž Havel představí svého rivala jako politického partnera. Bude řečeno, že Dubčekův vstup do parlamentu je prvním krokem přiblížení nejvýznamnějšího slovenského politika k Václavu Havlovi (že se má Dubček záhy stát předsedou Federálního shromáždění, zatím oznámeno být nesmí). V úte-

rý 19. prosince navrhne premiér Čalfa Federálnímu shromáždění, aby prodloužilo lhůtu ke zvolení nového prezidenta do 28. prosince. Zmíní se o nutnosti stabilizovat státní strukturu a politický systém a uvede, že v této souvislosti je nevyhnutelné obsadit prezidentský úřad, poté navrhne Havla jménem federální vlády do tohoto úřadu a doporučí poslancům, aby volbu provedli ještě v roce 1989. A 28. prosince zvolí Federální shromáždění nejprve Dubčeka svým předsedou a poté Havla prezidentem republiky.

Složitý politický problém, plný nepředvídatelných komplikací, se zdál být překonán. Najednou byl k dispozici jednoduchý a účinný mechanismus, nalezena správná formule. Politika otevřela i své zadní a boční vchody. Z Havlova výkladu je patrný respekt, který si u něj Čalfa vydobyl. Nejen politickou zdatností, ale i zjevným úmyslem přetnout veškeré vazby s komunistickou stranou a jednat pouze za vlastní osobu a za vládu. Tlumočil Čalfovo rozhodnutí: „S komunistickou stranou – nečitelnou a nesrozumitelnou – nepočítám, ta mě nezajímá. Ať si říká Mohorita co chce, ať si říká Urbánek co chce, ať dopadne sjezd jak chce, tu stranu cítím jako odepsanou. (...) Teď už mluvím za sebe a za vládu a strana ať se škvaří v čem chce. Když se obrodí na tom sjezdu, tak může zmáknout ten klub komunistických poslanců, který v tom parlamentě zlobí, odvolat je, něco jim nařít a tak. Když se neobrodí, Čalfa na ni kašle.“²⁶²

Pithart upozornil na reálné nebezpečí rozkolu mezi vedením komunistické strany a komunistickým poslaneckým klubem ve Federálním shromáždění. Je pravděpodobné, že po sjezdu – uskuteční se 20. a 21. prosince – začne obrozená KSČ ve velkém odvolávat poslance a kooptovat místo nich ty straníky, kteří vyjdou vítězně ze sjezdu. Může se stát, že koncem roku nebude parlament způsobilý k volbě prezidenta. Na Pithartova slova, že nové vedení strany bude své staré poslance vydírat, zareagoval Havel zvoláním, že Čalfa je bude také vydírat, ovšem argumenty o poznání silnějšími, než jaké bude mít k dispozici komunistická strana. On bude reprezentovat vůli společnosti a národa, oni rozkládající se strukturu. Vrcholem výkladu byla Havlova sarkastická poznámka o Čalfových zásadních výhradách k politice Občanského fóra. Proč se nechalo tak nešikovně vtáhnout do hry o referendum?! Jak vůbec mohlo přistoupit na nic neřešící prodloužení lhůty ke zvolení prezidenta na 40 dnů?! „On vlastně nám říká, jak jsme toho málo uhráli! Prostě je to naprosto absurdní jako všechno.“

Oni na nás s pendrekem, my na ně s chlebem a solí

V neděli 17. prosince si vysokoškolští studenti mohutným průvodem ulicemi Prahy připomněli události, které před měsícem rozpoutaly revoluci. Jejich předák Martin Mejstřík zopakoval, že stávka potrvá tak dlouho, dokud nebude zaručena nezvratnost směřování od totality k demokracii. Zárukou je zvolení Václava Havla do nejvyššího státního úřadu, proto vyzval studenty z celé republiky, aby demonstrovali před budovou parlamentu, kde se bude v úterý 19. prosince rozhodovat o budoucím československém prezidentovi. Poslanci Federálního shromáždění v reakci na to vyjádřili obavy z bouřlivé atmosféry před parlamentem, kde od 10. prosince téměř každý den manifestují stovky studentů a kde řidiči jedoucí po frekventované severojižní magistrále podporují jejich skandování nepřetržitým troubením. Požádali předsedu Federálního shromáždění Stanislava Kukrála, aby se postaral o zajištění klidu a pořádku, a zároveň vyzvali politické strany a hnutí, aby oficiálně vyhlásily své kandidáty do prezidentského úřadu, neboť dosud není známo, která ze zmiňovaných osobností kandiduje a která ne. Vystaly nové komplikace. Někteří poslanci měli docela obyčejný strach z bouřlivého prostředí, jiní byli náhlými zvraty situace a intervencemi v parlamentu dezorientováni a domnívali se, že už na této schůzi budou volit prezidenta; zřejmě jim chyběly instrukce, pro koho mají zvednout ruku (volba v souladu s vlastním přesvědčením už byla vyloučená). Jedním z úhelných kamenů plánu Čalfa-Havel byl úspěšný průběh této schůze, na které měl premiér přednést programové prohlášení federální vlády a na které se mělo odhlasovat prodloužení lhůty ke zvolení prezidenta. Hrozilo, že se poslanci nesejdou v dostatečném počtu.

* * *

Zástupci předsednictva Federálního shromáždění se obrátili na Občanské fórum s žádostí o pomoc při řešení hrozících komplikací. Ve Špalíčku, sídle Koordinačního centra Občanského fóra, se 18. prosince v 16.30 sešli někteří představitelé rady KC OF vedení Václavem Havlem s předsedou parlamentu Stanislavem Kukrálem a místopředsedy Bohuslavem Kučerou (ČSS) a Josefem Bartončíkem (ČSL). Občanské fórum slíbilo, že přesvědčí studenty, aby přesunuli svou demonstraci na nedaleké Václavské náměstí a před budovou parlamentu ponechali pouze sto svých zástupců, kteří uvítají přicházející poslance chlebem, solí a květinami. Vedle tohoto opatření vystoupí ještě představitelé Občanského fóra v televizi a rozhlas –

ujistí poslance, že jim nic nehrozí, a vyzvou je k účasti na zítřejší schůzi. Předseda parlamentu Kukrál slíbil, že se k této aktivitě připojí a bude poslance osobně telefonicky nabádat. Kučera a Bartončík, vedeni snahou posilovat prestiž malých politických stran, v jejichž čele nyní stáli, se vyslovili pro uspořádání dalšího kola jednání politických stran a hnutí. Upozorňovali, že poměry v klubu komunistických poslanců jsou velkou neznámou. Navrhli, aby se jednání uskutečnilo ihned po sjezdu KSC, tedy 22. prosince. U „kulatého stolu“ se zástupci politických sil dohodnou na harmonogramu rekonstrukce Federálního shromáždění a volbě prezidenta, která by se měla konat ve slavnostní a důstojné atmosféře 28. nebo 29. prosince.

Zástupci předsednictva Federálního shromáždění o dohodě mezi Čalfou a Havlem nevěděli, a pokud byli do plánu zasvěcováni, tak pouze do jednotlivých kroků a bez znalosti celkového rámce. Možná si leccos domysleli. Teď nastal čas, aby jim Havel řekl, jaké místo v něm zaujímá Alexander Dubček, jehož vyřazení z vysoké politiky by slovenský národ přijal jako „urážku“. Dubček projevil ochotu stáhnout svou prezidentskou kandidaturu, ovšem za určitých podmínek. Havel to funkcionářům parlamentu předestřel bez váhání: Dubčekova účast ve vysoké politice je nevyhnutelná; v podstatě jedinou možností je, že se v nejbližších dnech stane nejprve poslancem Federálního shromáždění a vzápětí jeho předsedou. Přímočaré sdělení parlamentní funkcionáře nemile překvapilo – Kukrála jako čerstvého držitele této funkce a Kučeru jako pretendenta na ni. S Dubčekovou konkurencí zřejmě nepočítali. Kukrálovi nezbylo než říci, že je předsedou parlamentu necelý týden, pokud se však politické síly dohodnou, svou funkci uvolní. Kučera těžko skrýval zklamání; snad proto nemluvil jménem svým, ale za celou socialistickou stranu: s Dubčkem jsme nepočítali, jeho nominaci do funkce předsedy Federálního shromáždění bude nutné projednat u „kulatého stolu“. Havel se ihned ohradil: žádné jednání s předem nejistým výsledkem a širokou publicitou! Záležitosti jsou velmi delikátní a je nutno rozhodovat o nich pouze v užším kruhu zasvěcenců. Upozornil na potenciální problém, kterým se mohlo stát rozštěpení komunistické strany a následná obstrukce klubu komunistických poslanců, jež by mohla ohrozit volbu předsedy parlamentu a prezidenta republiky.

Funkcionáři parlamentu se zavázali, že se o zdárný průběh obou obou slavnostních aktů postarají ze všech sil. Závěrem se všichni shodli, že zítřejší schůze Federálního shromáždění bude mít na programu pouze dva body – programové prohlášení vlády a prodloužení lhůty ke zvolení prezidenta. Předseda Československé strany lidové a Sněmovny lidu Federálního shromáždění Bartončík „vybojoval“

souhlas s tím, aby se změna v ústavním zákoně týkající se prodloužení lhůty ke zvolení nového prezidenta uskutečnila podle původního návrhu klubu poslanců ČSL. Bylo by škoda, kdyby si za iniciativu – podniknutou koneckonců ve prospěch Občanského fóra a Verejnosti proti násilíu – nepřipsali zasloužené body. Večer vystoupili v televizním a rozhlasovém vysílání Václav Havel, Petr Pithart a Martin Mejstřík, kteří jménem Občanského fóra a stávkujících studentů vyzvali poslance k účasti na schůzi Federálního shromáždění.

Poslanci, kteří byli odhodláni k pasivnímu odporu, nakonec k obstrukci nepřikročili a na schůzi obou sněmoven Federálního shromáždění se dostavili. A u těch poslanců, kteří se obávali bouřlivé atmosféry před parlamentem, nakonec převážil strach z následků, které by mohla vyvolat jejich neúčast na ostře sledované schůzi. Parlament byl 19. prosince nakonec bez potíží usnášeníschopný. Poslance – od nichž Občanské fórum očekávalo už jen to, že „zvolí Havla prezidentem a půjdou do prdele“, jak se vyjádřil jinak vždy kultivovaný a odměřený Pithart – vítala 19. prosince na nádvoří Federálního shromáždění skupina studentů ustrojená do tradičních venkovských krojů chlebem a solí. Zákodárci starého režimu, kteří ještě na počátku roku 1989 bez váhání hlasovali pro výrazné zpřísnění sankcí za účast na protirežimních demonstracích (pro tzv. pendrekový zákon), procházeli jeden po druhém špalírem tleskajících a smějících se studentů a mizeli v útrobách hranaté prosklené budovy umístěné na rušné pražské tepně mezi historickými budovami Národního muzea a Smetanova divadla.

„Jen jestli ten Dubček nebude zas trdlovat!“

V kapitole VII jsem obsáhle pojednal o obou nejvýznamnějších prezidentských kandidátech do okamžiku, kdy byli oficiálně vyhlášeny jejich kandidatury (tj. do 10., resp. 12. prosince). V těchto chvílích se vynořila zásadní komplikace: Havel i Dubček, oba se stejnou vehemencí a pocitem dějinného oprávnění, usilovali o prezidentský úřad. Nemělo-li dojít k loterii s neodhadnutelným výsledkem (tj. volbě ze dvou či více kandidátů, ať už přímé nebo ve Federálním shromáždění), bylo nutné nalézt oboustranně přijatelné východisko. Mezi 10. a 22. prosincem se oba rivalové několikrát sešli k soukromému rozhovoru, aby se domluvili – jednání však byla velice složitá, kontroverzní a takřka až do poslední chvíle bezvýsledná. Co o nich víme? Nejsme zpraveni přímo, pouze prostřednictvím několika sporých dat a svědectví, z kterých se je pokusíme alespoň částečně rekonstruo-

vat.²⁶³ S jistotou lze psát o čtyřech schůzkách; je však dobře možné, že se jich uskutečnilo více, kontakt se odehrával rovněž prostřednictvím telefonického spojení či osobních vzkazů. I tak je třeba následující kombinace brát pouze jako spekulativní pokus.

První schůzka se konala pravděpodobně 12. nebo 13. prosince (mohlo to však být již před 10. prosincem) v divadle Laterna magika. Rozhovor byl napjatý. Havel se snažil přesvědčit Dubčeka, aby akceptoval vůli Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu, prezidentskou kandidaturu nepřijímal a kandidoval do funkce předsedy Federálního shromáždění nebo usiloval o státní funkci v rámci Slovenské republiky. Pravděpodobně navrhl, že při vhodné příležitosti se veřejně zmíní, že je ochoten být prezidentem pouze tehdy, bude-li vedle něj v jiné vysoké státní funkci působit Dubček (poprvé to učinil v rozhlasovém vysílání 14. prosince a podruhé ve svém televizním vystoupení o dva dny později). Pithart se později pokusil vyjádřit tehdejší pohnutou atmosféru: „Pamatuji se, jak se v jednu chvíli dole v prostorách Laterny chodilo po špičkách a říkalo se: ‚Tíše, on tam sedí s Havlem už třetí hodinu a pláče... Nikdo tam nesmí!‘“²⁶⁴ Miro Kusý (přímý svědek rozhovoru) uvedl, že Dubček se uprostřed zdoluhavého a bezvýsledného dohadování zvedl, rezignovaně sdělil: „Tak, já tu vlastně nemám čo robiť!“²⁶⁵ a odešel z místnosti. Až na naléhání Kusého, že takto rozhovor skončit nemůže, rozběhl se Havel dlouhou chodbou plnou novinářů a přivedl Dubčeka zpět. Rozmluva mohl pokračovat a podle Pitharta dospěla k nepřímému Dubčekovu souhlasu se svým umístěním do funkce předsedy Federálního shromáždění. Avšak další svědek Stanislav Milota uvádí, že za několik hodin telefonoval Dubček z Jihlavy a oznámil, že na své kandidatuře trvá (nemůžeme si však být jisti, jestli se Milotovo svědectví vztahuje právě k této schůzce).

Druhá schůzka se uskutečnila pravděpodobně mezi 16.–18. prosincem ve vinohradském ateliéru výtvarníka Josky Skalníka, v němž v době prezidentské volební kampaně Havel bydlel. Potřeba dalšího setkání zesílila po soukromé schůzce Čalfy s Havlem, na níž byl 15. prosince dojednáán způsob prosazení Havla do prezidentského úřadu a Dubčeka do funkce předsedy Federálního shromáždění. Je pravděpodobné, že Dubček na jejich detailní plán, s kterým ho měl již 16. prosince seznámit Ján Čarnogurský, nepřistoupil (zřejmě z tohoto důvodu nebyl v pondělí 18. prosince kooptován do parlamentu jako řadový poslanec, možné jsou však i jiné důvody). Podle účastníka vinohradské schůzky Věnka Šilhána artikuloval Dubček svůj eminentní zájem být prezidentem do června 1990 a po svobodných volbách se funkce vzdát v Havlův prospěch. Rozhovor opět nedospěl

ke shodě. Dubček se prezidentské kandidatury nevzdal, jak to vyplývá z jeho dvojnásobného tiskového prohlášení z 19. prosince: „Mně a stejně i panu Václavu Havlovi, nám oběma jde o blaho lidu. On i já jsme kandidáty na místo prezidenta. Je to pro mne velká čest. Chci říci, že nemůžeme a nestojíme s panem Václavem Havlem proti sobě, ale vedle sebe. V tom je i zvláštnost tohoto volebního období. Za sebe řeknu – vyhrát by měl pouze jeden. A tím je lid této země. (...) Tím je a bude vedena moje snaha při závěrečných fázích práce parlamentu a voleb prezidenta.“²⁶⁶

Pouze třetí ze schůzek lze datovat: u příležitosti své návštěvy na Slovensku 20. prosince navštívil Havel Dubčeka v jeho bratislavském domě. O rozhovoru zpravuje Havlův tajemník Vladimír Hanzel. Uskutečnil se za dramatických okolností: „... když jel Havel... do Košic, tak se cestou zastavil v Bratislavě s tím, že osobně promluví s Dubčekem. Ten se ale omluvil, že je nemocný, a nikam nešel. Měl přijet na letiště, ale nepřijel tam. Byla to normální linka, letadlo tam zůstalo stát, porušili jsme letový řád a jelo se z letiště za Dubčekem.“²⁶⁷ Avšak ani teď Havel nedosáhl Dubčkova definitivního souhlasu s navrhovaným rozdělením státních funkcí. Podle Havlova vyjádření z 22. prosince na setkání zástupců OF a VPN v Praze se Dubček stále cítil být legitimně kandidován do prezidentské funkce a pravděpodobně nehodlal svou kandidaturu stáhnout (byl toliko srozuměn s tím, že to mohou udělat organizace a instituce, které s ní vystoupily). Zároveň připustil, že je ochoten na nabídnutou dělbu přistoupit: „Jestli já jsem Dubčekovi rozuměl, tak má takovou hezkou myšlenku, že on reprezentuje ten minulý a neúspěšný pokus o svobodu a já ten nový úspěšný, a že tudíž on [jako předseda parlamentu] bude ten, kdo bude přijímat můj [prezidentský] slib.“²⁶⁸ Stále se však pravděpodobně nevzdával naděje, že by se přece jen mohl stát prezidentem. A to i navzdory tomu, že neměl podporu ani Občanského fóra, ani Verejnosti proti násiliu a že za Havlovu prezidentskou kandidaturu se 19. prosince postavila nejen „vláda národního porozumění“, ale už i většina poslanců Federálního shromáždění, kteří se poddali tlaku českého veřejného mínění a kuloárovým intervencím premiéra Čalfy.

(Zmínil jsem se již o vztahu Verejnosti proti násiliu k Dubčekovi. Patří k němu významné svědectví, které bychom neměli opominout. V některý den mezi 12. a 20. prosincem se Dubček setkal s představiteli Koordinačního výboru Verejnosti proti násiliu. Účelem schůzky, kterou zprostředkovali známí slovenští intelektuálové Milan Šimečka a Juraj Špitzer, bylo přesvědčit Dubčeka, aby přijal funkci předsedy Federálního shromáždění a vytvořil s Václavem Havlem ve funkci prezidenta česko-slovenský politický tandem. Martin Bútora

uvádí, že „Dubček přišel osobně na Jiráskovu [ulici] do sídla VPN, kam jinak nechodieval, v psychicky dost otrasené kondici. Zřejmě to nebola preňho ľahká úloha. (...) Priznám sa, že keď som vtedy videl... tie Dubčekove slzy, spomenul som si na rok 1968 a len sa mi potvrdila správnosť nášho rozhodnutia“ [podpořit kandidaturu Václava Havla].²⁶⁹ Fedor Gál se vyjádřil podobně: „Keď sme dvadsiati piati členovia Koordinačného centra VPN videli, ako potencionálny líder Slovenska roní slzy, pretože má protikandidáta, tak zo mňa proste odišla vôľa vidieť takého človeka na čele toho pohybu na Slovensku.“ Podle méně osobního Budajova pohledu cítil Dubček „v postupoč, ktoré realizovala VPN, nenaplnenie ‚histórie‘.“)

Poslední schůzka, o které lze s jistotou hovořit, byla patrně závěrečným setkáním obou politických rivalů před nástupem do státních funkcí. Při pražském rokování představitelů Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí 22. prosince Havel sdělil, že s Dubčekem naposledy mluvil „předevčirem“, tedy 20. prosince v Bratislavě. Plyne z toho, že schůzka se konala až mezi 23.–28. prosincem (pravděpodobně blíže k prvnímu datu) v pražském bytě předsedy vlády z období Pražského jara 1968 Oldřicha Černíka. Její účastník František Vlasák uvádí, že zde Dubček přistoupil na navrhované řešení. Stalo se tak poté, kdy už bylo v podstatě vše dokonáno, neboť politické strany a hnutí 22. prosince v Praze u „kulatého stolu“ se závaznou platností schválily rozdělení nejvyšších státních funkcí. S daným stavem věcí se však Dubček vnitřně nesmířil. Marné úsilí o historickou satisfakci podle svých představ považoval za prohru, kterou zvolení za předsedu Federálního shromáždění nemohlo vyvážit.

Po volbě 29. prosince se v pražské katedrále sv. Víta konala slavnostní mše Te Deum a televize ji vysílala v přímém přenosu. Při nádherné, radostné až jásavé hudbě Antonína Dvořáka kamera dlouze ulpívala na tvářích mužů, které politický převrat vynesl do politických funkcí. Výraz ve tváři tří nejvyšších státních představitelů byl podle mého názoru výmluvný. Prezident republiky vyzařoval vyrovnanost, řekl bych takřka bezpříznakovou, která svědčila o vnitřním klidu. Federální premiér se mírně, ale s postřehnutelnou dávkou uspokojení usmíval. Ale v upřeném, skoro nepřítomném pohledu předsedy Federálního shromáždění byl hluboký smutek.

„A to všechno je domluveno...“

Napůl již vyčleněn ze struktur Občanského fóra a zasvěcen do mocenských praktik, většinou jeho aktivistů zatím nepřístupných, vysvět-

lil Havel představitelům OF a VPN – kteří se sešli 22. prosince v Praze²⁷⁰ – rozsah a smysl změn ve vedení parlamentu, které budou realizovány ještě před volbou prezidenta. Slovenské partnery tak vlastně seznámil s finální částí plánu Čalfa–Havel, aniž je ovšem informoval o jeho existenci. V jeho dikci převládal autoritativní tón – hovořil o tom, co se ještě musí stát, aby do konce roku vše klaplo tak, jak má.

On, Čalfa a parlamentní funkcionáři nechtěli nic ponechat náhodě a společně dohodli toto: 27. prosince musí ty slovenské instituce, které navrhly Dubčeka do prezidentské funkce, jeho kandidaturu oficiálně odvolat, posléze se k tomu „tak či onak“ vyjádří i sám odvolaný. 28. prosince ráno začne schůze Federálního shromáždění a přijme ústavní zákony o kooptaci nových poslanců a o změně ve znění prezidentského slibu, z něhož bude vypuštěna pasáž o věrnosti socialistickému zřízení (název státu Československá socialistická republika zůstane v platnosti až do přijetí nové ústavy – v této věci Havel parlamentní funkcionáře nepřesvědčil). Poté se obě sněmovny rozdělí a na svých schůzích spočítají volná místa po poslancích, kteří do této chvíle rezignovali. Na tato místa kooptují podle právě přijatého zákona nové poslance, navržené Občanským fórem a Verejností proti násiliu. Bude jich kolem dvaceti a poslouží jako křoví Alexandru Dubčekovi, o jehož kooptaci jde na prvním místě. Nepůsobilo by totiž nejlépe, pokud by tohoto dne vstoupil do parlamentu pouze on. (Ti, kteří plán připravovali, dbali na všechny formality.) Pak se opět sejdou obě sněmovny ke společnému jednání. Nejprve dostane slovo některý z poslanců slovenské národnosti, zasvěcený do plánu, a s patřičným zdůvodněním navrhne Dubčeka za předsedu Federálního shromáždění. Po něm vystoupí předseda parlamentu Kukrál a oznámí (rovněž s patřičným odůvodněním), že se vzdává funkce ve prospěch právě navrženého kandidáta. Zdlouhavá procedura vyvrcholí volbou Dubčeka. Protože se bude volit tajně, musí být „aranžmá“ perfektně připravené – pokud poslanci Dubčeka nevolí, bude to „průser“.

Po volbě bude jednání pléna na krátkou dobu přerušeno a předsednictva obou sněmoven, jakož i předsednictvo celého parlamentu pozmění své složení; změny pak potvrdí plénum v dalším hlasování. O tom, kteří poslanci se do vedení parlamentu dostanou, je již rozhodnuto. Protože předsedou parlamentu bude Slovák, musí se „podle takových těch přibližných zákonů o paritě“ prvním místopředsedou stát Čech. Za současného stavu věcí jím musí být dosavadní předseda Stanislav Kukrál, protože se zachoval vstřícně a nekomplikoval vývoj. „Jak dlouho jím bude, nevíme samozřejmě, třeba jen tejdén...“ Dosavadní první místopředseda Jozef Stank (KSČ) se přesune

do funkce místopředsedy a bude zvolen předsedou Sněmovny národů. Ve funkcích dalších místopředsedů zůstanou Bohuslav Kučera (ČSS), Jozef Šimúth (DS), Ján Pampúch (SSL) a Josef Bartončík (ČSL), který si nadále podrží funkci předsedy Sněmovny lidu. Z předsednictva odejde Anton Blažej, mluvčí komunistické parlamentní frakce a hlavní propagátor přímé volby prezidenta, který jako jediný není do „aranžmá“ zasvěcen. Na jeho místo přijde expert Občanského fóra na ústavněprávní problematiku Zdeněk Jičínský.

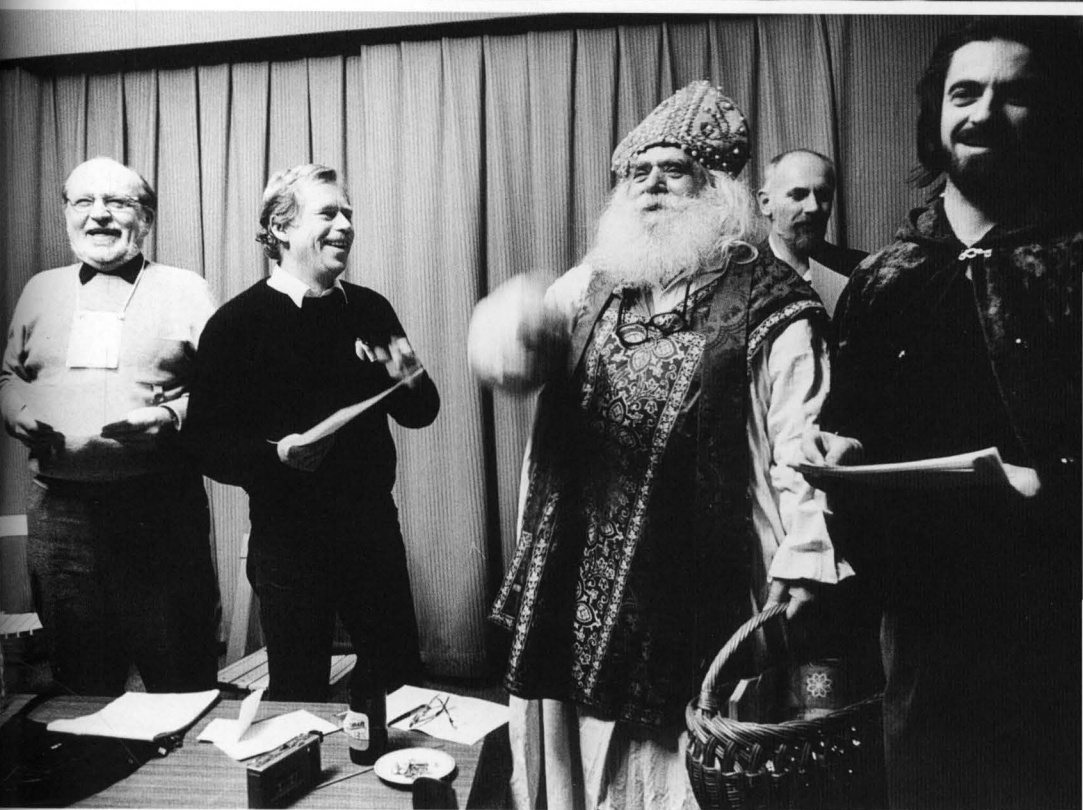
Takový byl plán posledních významných personálně-politických změn v roce 1989 – o týden později byl bez sebemenšího škobrtnutí realizován. Verejnosti proti násiliu v něm měl připadnout jediný úkol – dohlédnout na to, aby příslušné slovenské politické strany a instituce odvolaly Dubčekovu prezidentskou kandidaturu. Budaj s tím však nesouhlasil! Poukázal na to, že na Slovensku se velmi rychle prosadilo mínění, že Dubčekova kandidatura byla vzhledem k vůli Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu neoprávněná; jinými slovy – nejvýznamnější politik nedostal šanci kandidovat do nejvyššího československého úřadu, a to zcela záměrně a cílevědomě. Politické strany to interpretovaly jako celonárodní prohru, ke které VPN významně přispěla. Sám Dubček chápe nabídnutou funkci předsedy parlamentu pouze jako „zmiernenie pocitu... porážky“ a pravděpodobně nemá zájem ani chuť se k věci vracet. Vzhledem k těmto okolnostem by bylo kontraproduktivní, ba nebezpečné, kdyby se VPN pokoušela dosáhnout odvolání Dubčekovy kandidatury.

Budajovo vysvětlování se nesetkalo s pochopením. Argumenty české a slovenské strany byly mimoběžné. Češi se odvolávali na princip parity v nejvyšších státních institucích (s platností zákona) a nechtěli vzít na zřetel argument, že slovenské strany a slovenskou veřejnost jím nelze ani uspokojit, ani umlčet, neboť na tento problém pohlížejí buď v politicky utilitární nebo nacionálně emotivní rovině. Budaj nevzal v potaz ani argument, že sám Dubček 20. prosince v Bratislavě mínil, že by-li „legitimně kandidován“, měl by být i „legitimně odkandidován“, a odpověděl: „On nechce prehrat ten volebný boj, okrem toho bolo by to smiešne, teda tá prehra, a bola by slovenským národom cítená nespravodlivo. On mlčí.“ V této chvíli zareagoval Havel už se zřetelným podrážděním, dohadování se Slováky se mu zdálo příliš komplikované: „No tak ať mlčí dál! Ale ať mlčej i ti, co ho navrhujú!“ Netrval už dále na této podmínce a vrátil se k jiné věci: při bratislavské schůzce – „v rámci lehce komplikovaného jednání s panem Dubčekem“, jak řekl s nepřehlédnutelnou jízlivostí – svému rivalovi slíbil, že na oplátku podpoří jeho prezidentskou kandidaturu po svobodných volbách v červnu 1990.

Na to však zareagoval Jičínský a varoval před vyjádřením, v němž by byl jednoznačně formulován takový záměr, a doporučil Havlovi, aby volil obecná a neutrální slova: „Jak se bude ten vývoj v nejbližších měsících utvářet, těžko kdo z nás jaksi víme. Čili Václav by měl uvážit, pokud by něco v tom uvedeném smyslu formuloval, aby to bylo formulováno velmi jaksi obezřetně, aby to ničemu jaksi nebránilo, aby se z toho nestala nějaká překážka, která by mohla poznamenat nějaký další vývoj.“ Jak se zdá, Slováci si přáli jednoznačnou formulaci. Podle Budajova názoru ji měl obsahovat Havlův novoroční prezidentský projev – daný slib bude mít větší váhu. Havel šalamounsky požádal Budaje a Jičínského, aby příslušnou pasáž zformulovali. Nevíme, zda něco sepsali, víme jen to, že v novoročním vystoupení prezidenta Havla zazněla následující slova: „Mým druhým úkolem je bdít nad tím, abychom k těmto volbám přistoupili jako dva skutečně svéprávné národy, které navzájem ctí své zájmy, národní svébytnost, náboženské tradice i své symboly. Jako Čech v prezidentském úřadu, který složil slib do rukou významného a sobě blízkého Slováka, cítím po různých trpkých zkušenostech, kterou měli Slováci v minulosti, zvláštní povinnost bdít nad tím, aby byly respektovány všechny zájmy slovenského národa a aby mu nebyl v budoucnosti uzavřen přístup k žádné státní funkci, včetně té nejvyšší.“²⁷¹ Dubček a slovenské politické strany mlčeli.

„Život v pravdě“ a politika

Předlistopadové texty i verbální proklamace, v nichž Havel zdůrazňoval a zdůvodňoval svůj odstup od politiky, byly ve zjevném rozporu s tím, co dělal v druhé polovině prosince. Některé jeho přátele a blízké to zaskočilo, s trpkostí přihlíželi, jak usiluje o politickou funkci a uchyluje se k praktikám, které dosud jako dramatik a esejista glosoval a kritizoval. Po vyhlášení své kandidatury 10. prosince se zúčastňoval porad rozhodujících grémií stále řidčeji; ve Špalíčku mu vyhradili jedno patro, které se stalo „nepřístupnou zónou“. Později trávil většinu času ve Skalníkově vinohradském ateliéru. Většina aktivistů rozhodujících grémií se s ním nemohla setkat, mnozí postrádali jeho autoritu.

V pondělí 18. prosince se zasedání rady KC OF zúčastnil Ivan Dejmal, do této chvíle nejdůraznější kritik odtrženosti rozhodujících grémií od základny hnutí (pléna, sněmu). Za účasti předsedy Federálního shromáždění Kukrála a místopředsedů Bartončíka a Kučery se rada zabývala okolnostmi klíčové schůze parlamentu předcházejí-

cí volbě prezidenta. Události, jichž se stal mimoděk svědkem, ho zasáhly tak citelně, že se rozhodl napsat Havlovi dopis. V atmosféře všeobecného nadšení, kterou rozpoutala kampaň na podporu prezidentského kandidáta demokratického hnutí, byl jeho kritický hlas, jak se zdá, ojedinelý. Jaký bude mít význam, upozorníme-li na něj? Nebyl Dejmalem marginální postavou, která měla v rozhodujících grémiích Koordinačního centra zanedbatelný vliv? Takové vysvětlení by jistě stačilo, abychom o něm již dále nemluvili (i když právě v jeho případě by to nebylo spravedlivé). Co si tedy počít s jedním soukromým dopisem, který autor po pěti letech poskytl z nezbytnosti historikům jako důkaz toho, že nepropadá retrospektivnímu determinismu, ale že jeho kritika je skutečně dobová a autentická? Existuje jeden dobrý důvod, proč je právě tento hlas nepřeslechnutelný. Dejmalem totiž držel pozici, kterou Havel donedávno zastával, nyní však již opouštěl. To skýtá jedinečnou možnost zachytit počátek inverze politiky nepolitické v politickou; okamžik rozestupování, v němž Dejmalem je Havlovým alter ego, vzdalující se ozvěnou jeho vlastního hlasu. Ve hře nebylo nic jiného než přísně znějící maxima „života v pravdě“, jež byla takřka synonymem jména Václav Havel, a v sázce nic menšího než její udržitelnost v podmínkách politické praxe. Nejprve ocitují celý dopis:

„Nazdar Vašku.

Již mnoho dní má drtivá většina těch, kteří tak jako Ty v uplynulých letech usilovali o změny, k nimž teď – jak se zdá – dochází, stále menší a menší možnost vyslovit se k praktickým politickým krokům, které Ty a skupina lidí kolem Tebe provádíte. Vliv na to, co děláte, už nemáme prakticky žádný. Dřívější plénum OF, kde k tomu mohlo docházet, bylo postupně odstaveno na vedlejší kolej s poukazem, že nemáte čas, jsouc plně zaměstnáni jednáním s vládou. Po jejich skončení však bylo plénum administrativně proměněno v sněm, který se má po odkladech sejít až za dvanáct dní po zrušení pléna OF. Vedl jsem ostrou kritiku vznikající situace a mnohé tím popudil. Byla to však, žel, kritika málo radikální a málo účinná, jak ukazují politické kroky uplynulých hodin.

Včerejšího dne mně bylo umožněno zúčastnit se zasedání rady OF a po mnoha dnech Tě vůbec vidět.

Tím, co jsem viděl a slyšel, jsem však naprosto zděšen. První věcí je Tvoje či vaše taktizování kolem osoby pana Dubčeka a druhou způsob zákulisního jednání o tom, jak má být proveden jeho návrat na politickou scénu. Vycházíš z toho, že Dubček, jako po Štefáníkovi druhý nejznámější Slovák ve světě, musí dnes být na čelném místě politické reprezentace státu, aby tak demonstroval jednotu národů naší země. Tím, že vycházíš z vnější proslulosti, nejen snižuješ srovnáním mravní a osobní velikost M. R. Štefáníka, ale co horšího, živiš tím falešnou legendu a mýtus namísto to-

bo, abys ve sbodě se svou proklamovanou devízou života v pravdě poukázal na prázdnotu v totalitě vzniklého symbolu Dubčeka obroditele a mučedníka. Což jsi opravdu zapomněl, co tento pán dělal před srpnem a po srpnu 1968 a v následujících letech „normalizace“ a „stagnace“? Veškeré dnešní taktizování s ním se musí zákonitě dříve či později postavit proti Tobě a potažmo proti OF a bývalé opozici vůbec. Dokonce jen trochu nestranné závěry historické komise zkoumající události roku 1968 nutně musí konstatovat tví podíl pana Dubčeka na krachu „Pražského jara“ a úspěšnosti normalizace.

Proto, aby mohl být tento „symbol jednoty národů“ po tvém příštím prezidentském boku, neváháš se použít do zákulisních machinací, které, aby byly z formálního hlediska možné, předpokládají v krátké časové perspektivě jen jimi vyvolanou nutnost změny ústavních zákonů, a do manipulace Federálním shromážděním. O hodnotě voleb, z nichž poslanci FS odvozují svůj mandát, jistě netřeba diskutovat, ale rozhodli-li jsme se respektovat stávající struktury a vzít je jaké jsou, pak nesmíme opustit demokracii a parlament nadále považovat za toliko loutkovou instituci. Z tobo, s jak lebkým srdcem si vyzval pana Kukrála, aby se vzdal své předsednické funkce ve prospěch pana Dubčeka, mi dosud běhá mráz po zádech. Ta věc se přeci netýká jen pana Kukrála. Svou žádostí především rušíš výsledek a tím i smysl svobodné volby poslanců. Nevím, jak nyní chceš držet a obnovovat obsah slova demokracie, ke kterémužto poslání si se jako spisovatel přiblížil. Sám nejlíp víš, kam se po cestě taktizování bez pravdy a demokracii obcházejících dohod nakonec dostaneš a my s Tebou dostanem. Nebuď jako předchozí vládcí a nemysli si, že lid je hloupý a prázdnota svého dosavadního idolu nepochopí. Možná že by si tím ohrozil krátkodobý politický úspěch, ale v opačném případě odhazujeme to nejcennější, co jsme dosud měli, totiž věrohodnost a čest.

Moc Tě prosím, vzpamatuj se, dokud je čas, dokud vše nepřeroste ve svár, který by zranil rodící se svobodu a nás proměnil. Došlo by k tomu jinak dost brzy, protože takovouto cestou bych já ani mnozí jiní s Tebou jít nemohli.

Vím, že je to v politice těžké, ale byli jsme to právě my v opozici, kdo nedemokratické praktiky kritizovali. Říkali jsme, že se tak dít nemá a nemusí. Ukaž to!

S upřímností a přátelstvím
V Praze 19. 12. 1989 Ivan Dejmal²⁷²

* * *

„Vím, že je to v politice těžké,“ stojí v závěru, a v tomto krátkém, snadno přehledném rčení je skryta podstata věci. Formulace k problému jen směřuje, aniž ho odkrývá v celé jeho složitosti. Společnost se vypořádávala s autoritativní mocí ve snaze nastolit a ukotvit demokratický řád. Složitá doba vyžadovala mimořádné jedince a nevšední výkony. Jak se má politik chovat ve spleťtých situacích,

s nimiž je v převratných dobách konfrontován? Neexistují snadná řešení; politické rozhodování je spojeno s rizikem; rozhodnutí, k nimž se uchýlí, budou kontroverzní; počet jeho protivníků i nepřátel vzroste. Jeden z problémů, který se nutně dostává do hry, je vztah mezi politikou a etikou. Pro absolutní etiku je typická bezpodmínečná povinnost k pravdě. V kapitole II jsem se dotkl Havlových disidentských úvah o postdemokratické společnosti, spjatých s pojmy „adhokracie“, „existenciální revoluce“ a „život v pravdě“. Vraťme se k dopisu, v němž mu Dejmál důrazně připoměl „devízu života v pravdě“. V souznění s ní měl Havel nemilosrdně poukázat na „prázdnotu Dubčekova symbolu obroditele a mučedníka“. Co by následovalo, pokud by to učinil? Očistná kolektivní katarze, nebo politický a národnostní svár? V předchozích kapitolách jsem se víckrát dotkl mimořádného postavení Dubčeka v kolektivním vědomí a v politické hře – Budaj o něm hovořil jako o „nepochybné politické mohutnosti na Slovensku“. V posledních dnech byl Havel s touto „mohutností“ nepřetržitě konfrontován. Čeho by jako prezidentský kandidát českého i slovenského demokratického hnutí dosáhl, kdyby věren svému disidentskému přesvědčení kritizoval a demystifikoval Dubčekovu gloriolu? S největší pravděpodobností by to probudilo latentní česko-slovenský konflikt a ohrozilo klidný přechod k demokracii.

Maxima „života v pravdě“ narazila na své hranice. Havlův názor na Dubčeka nebyl příliš lichotivý – 9. prosince se mezi svými důvěrníky vyjádřil těmito slovy: „... Slovák běžnej, kdesi na vsi, myslí tak: A Havel na pět let [prezidentem]! Tak to je jasný! Zase čecho-centrismus! Slováci jsou odseknutý. My tady máme jakýhosi slavnýho – ať pláče, ať brečí, ať podepsal jakýchce protokoly – prostě je to Slovák, kterej se proslavil, protože se pokoušel v době už před dvaceti lety o nějakou tady změnu. To je jedno, jestli to je perestrojka, socialismus, nesocialismus. Jakousi svobodu tady chtěl, byl to Slovák, stál v čele této země a teď je useknutej. Samozvanci, který se spikli s nedůvěryhodným Federálním shromážděním a udělali tam nějakýho Havla.“²⁷³

Jeho mínění o Dubčekových schopnostech a významu bylo v rozporu s tím, jak se o něm vyjadřoval veřejně. Pro srovnání uvedu pasáž z projevu v Československé televizi 16. prosince, na niž se v dopise odvolává Dejmál: „Je-li v obecném zájmu, abych přijal prezidentský úřad, přijmu ho. Ale se dvěma podmínkami: že bych byl oním prozatímním pracovním prezidentem, kterého teď potřebujeme, a že ten, který usedne na dobu pěti let do Masarykova křesla, vzejde až ze svobodně zvoleného Federálního shromáždění. Druhou podmínkou, kterou si kladu, je, že po mém boku, ať už v jakékoliv funkci, bude

stát Alexander Dubček. Je to po Milanu Rastislavovi Štefánikovi pravděpodobně nejvýznamnější muž, kterého dalo Slovensko naší zemi a světu. Nedopustím, aby se jakýmkoli temným silám podařilo vrazit klín mezi něj a mne, a tím i mezi naše dva národy.“²⁷⁴

Budaj, který nesl významný kus odpovědnosti za politiku demokratického hnutí, tato slova ocenil vysoko, neboť zažehnala napjatou situaci („... [televizní vystoupení] malo na Slovensku veľmi dobrý dopad. Kde si sa vyjadril, že Dubčeka považuješ za partnera a priateľa a že bude stáť po tvojom boku. Okamžite sa znížilo napätie!“).²⁷⁵ Dejmal – odpovědný svému přísnému svědomí – pro ně v dopise Havlovi našel jen slova zklamaného a hlubokého nesouhlasu („... srovnáním snižuješ mravní a osobní velikost M. R. Štefánika, ale co horšího, živíš tím falešnou legendu a mýtus namísto toho, abys ve shodě se svou proklamovanou devízou života v pravdě poukázal na prázdnotu v totalitě vzniklého symbolu Dubčeka obroditele a mučedníka“.).

* * *

Nejde o to, abychom jednomu nebo druhému dali za pravdu a otázku považovali za vyřízenou, protože ani tady není pravda jednoduše vypreparovatelná. Ostatně Dejmal upozornil ještě na problém „zákulisních machinací“. Ocitáme se v samém ohnisku zasvěcování – v oblasti hledání politických prostředků a metod vedoucích ke kýženskému cíli. Připomeneme si Weberova slova – politika je spjata s mocí, tedy i s případným užitím násilí, a kdo jí chce dělat, „začíná si s ďábelskými mocnostmi, které vykukují z každého násilí... pro jednání tohoto člověka neplatí, že z dobrého pochází jen dobré a ze zlého jen zlé, nýbrž často naopak.“²⁷⁶ Jestliže adept nehodlá na sebe vzít takovou odpovědnost, pak je pro něj i pro společnost lepší, aby do politiky raději nevstupoval. Neznamená to ovšem, že mezi politikou a násilím je rovnítko: „etika smýšlení a etika odpovědnosti nejsou absolutními protiklady, nýbrž komplementy, které teprve spolu dohromady vytvářejí pravého člověka, takového, který může být „povolán k politice“. Tady již můžeme k první části Dejmalovy věty („Vím, že je to v politice těžké...“), od níž jsme vyšli k úvaze, dodat její komplementární druhou část („... ale byli jsme to právě my v opozici, kdo nedemokratické praktiky kritizovali. Říkali jsme, že se tak dít nemá a nemusí. Ukaž to!“). Dejmal promlouvá jako ozvěna disidentského vědomí. Všimněme si slova, které zvolil: „nemusí“, nikoli „nesmí“; proto bychom mu křivdili, kdybychom ho považovali za morálního fundamentalistu, chtěl překonat politické metody starého režimu.

Otázku po podstatě a důsledcích prvních politických činů nastupující politické elity budu klást až v druhém dílu. V kapitole VI jsem však již poněkud vykročil z horizontu prvního dílu a dotkl se tohoto tématu na příkladu politiky Verejnosti proti násiliu. Viděli jsme, jak omezené možnosti měla politika morálního étosu (tj. prosazování politické vůle vnějším způsobem), která odmítla (byť pouze dočasně) vzít na sebe pokušení a riziko moci. Nyní se lze zamyslet nad prvními Havlovými kroky ve vysoké politice, alespoň nad těmi, které učinil ještě předtím, než se stal prezidentem. Krátce před vznikem vlády národního porozumění 10. prosince vyjádřil představu, že OF bude provozovat pouze veřejnou politiku – je přece mluvčím občanské společnosti, z které bezprostředně povstalo, a té bude i bezprostředně odpovědné. Byla to naivní vize politiky prováděné v surrealistickém skleněném domě, do něhož je ze všech stran vidět, vyslovená člověkem bez přímé politické zkušenosti. O několik týdnů později si už vedl tak, že jeho disidentský přítel neváhal použít zlověstného výrazu „zákulisní machinace“. Prostřednictvím těchto machinací se dostal k moci. Jiná cesta k ní nevedla. Uchopení moci je věčné téma, které se odehrávalo v dějinách různými způsoby s mnoha odstíny; v tuto chvíli však nepůjde o srovnávání jako spíše o proměření hloubky tohoto konkrétního případu. Ptejme se na:

1. Příčiny zákulisních machinací. Před volbou prezidenta se komunisté vzepřeli a Občanské fórum muselo zlomit jejich odpor. A protože s ním nepočítalo, nevědělo jak – disponovalo možností demonstračního nátlaku, ale nemělo v ruce žádné „formální nástroje“ (jak komentoval jeho bezradné počínání Čalfa). Příliš silný nátlak mohl rozmetat ústavní struktury. Občanské fórum si to však nepřálo, protože se o ně chtělo v přechodném období opírat. Dokonce na poslední chvíli čelilo hrozbě vylidněného parlamentu krajně neupřímným, ale účelným gestem – vítalo zkompromitované poslance „chlebem a solí“. Krajní nátlak muselo vyloučit, přivedl by ho zpět na revoluční cestu, jejíž vyústění bylo nejisté. Politická dohoda byla také v nedohlednu, neboť komunisté chtěli prosadit přímou volbu prezidenta, které by se účastnil i jejich kandidát. Ani radikalita ani vstřícnost nikam nevedly. Právě proto přijalo s povděkem metodu zákulisní manipulace, kterou mu nabídli osvícení komunisté a socialističtí a lidovečtí konvertité. Občanské fórum se rozhodlo převzít existující státní struktury tak, jak stály a padaly. Cožpak je mohlo ihned naplnit demokratickým duchem?

Co si počít s Čalfovou „brutalitou“?²⁷⁷ Kam až byl ochoten zajít? Je pravděpodobné, že nepřekročil hranici stupňovaného verbálního nátlaku. Nejprve to zřejmě zkusil s prostou domluvou (např. „Tak to

přece vzdejte, všechno jste prohráli.“), a když nezabrala, uchýlil se k ostřejším výhrůžkám existenciálního kalibru (na způsob „Jestli se nepoddáte, zničím vás!“). Jak nepřímou vyplývá z Havlova svědectví, které ocituji v bodě 4), ve hře mohla ovšem být i nabídka určitého politického kuhhandlu (v takovém nebo podobném duchu: „Ti z vás, kteří se dobrovolně poddají, budou moci zůstat ve svých křeslech až do voleb.“). Poslanci dokázali vzdorovat jen do určité chvíle, pak svou věc houfně vzdali. S pětiletým odstupem (a možná že již poněkud zkreseně) je Čalfa charakterizoval jako dezorientované jedince bez jednotného vedení, s nimiž se „dalo pracovat“.²⁷⁸

2. Účelnost zákulisních machinací. Tady postačí srovnání. Na jedné straně vůdce Občanského fóra – zasvěcený do mocenského mechanismu a zákulisních praktik –, který se již v polovině prosince rozhodující měrou podílí na tvorbě politické vůle, jejíž razanci není možné odolat. A na druhé straně autokratický lídr Verejnosti proti násilíu – žijící v iluzi, že zásadní politická rozhodnutí lze i v přechodném období prosazovat s imaginární podporou zaplněného náměstí, a odmítající kabinetní souručenství s politiky padlého režimu –, který podnikne dobrodružnou soukromou iniciativu, jež skončí první politickou porážkou jeho hnutí. Na myslí mám Budajovův nešťastný únorový pokus vystřídat Rudolfa Schustera ve funkci předsedy Slovenské národní rady (viz kapitulu VI).

3. Cíl zákulisních machinací. Prosadit vlastní politické záměry předpokládalo obsadit důležité vládní funkce s výhledem na rychlé nabytí rozhodujícího vlivu v dalších oblastech státní moci – parlamentu, prokuratuře, místních zastupitelstvech... Do 12. prosince získalo demokratické hnutí 13 z celkového počtu 53 funkcí ve vládách – federální, české a slovenské. Je zjevné, jaký význam (byť bez jakékoli konkrétní politické náplně) přisuzovalo v této situaci funkci prezidentské. Masivní volební propagace představila Václava Havla jako nenahraditelnou záruku svobodných voleb a demokracie. V několika dnech se jeho jméno stalo symbolem vykročení z bludného kruhu komunistické vlády, v němž se jen střídají období povolování a utahování šroubu; symbolem návratu k dobrým tradicím a směřování k dobré budoucnosti. Nelze vynechat ani kandidátovu osobní motivaci a jeho ambice. Zdá se, že rychle nabytí pevného přesvědčení o svých schopnostech a svém poslání. Když koncem prosince odcházel ze Skalníkovy bytu na Pražský hrad, zanechal svému příteli stručný vzkaz: „Za sebe a za dějiny. V. H.“ Je v něm stopa přesvědčení o vlastní povolnosti a snad i vyvolenosti. Havlovo počáteční zdráhání, kladení podmínek, vyslovování výhrad v souvislosti s prezidentskou kandidaturou bylo jen taktickým připomenutím jeho zdrženli-

vých politických postojů před listopadem 1989. A koneckonců bylo v souladu se zdejšími zvyklostmi – dějinami zkoušená malá země uprostřed Evropy není sebevědomou Amerikou. Jakmile byla prolomena poslední bariéra, Havel sebevědomí nepostrádal. Ale bylo by dobré, kdyby někdo nastupoval do nejvyšší funkce bez dostatečného sebevědomí a bez pocitu historického oprávnění? Cílem zákulisních machinací bylo dosáhnout toho, co demokratické hnutí považovalo za nejdůležitější, a tím bylo v této fázi prezidentské křeslo pro Havla.

4. Důsledky zákulisních machinací. Především je tu vážný problém hranice mezi manipulací jako v dané chvíli neúčinnější metodou a dlouhodobým úkolem obnovování demokratické praxe a politické kultury. Připomeňme Dejmalova slova: „... rozhodli-li jsme se respektovat stávající struktury a vzít je jaké jsou, pak nesmíme opustit demokracii a parlament nadále považovat za loutkovou instituci.“ Protože bych výrazně překročil rámec daný tematikou první dílu, budu se otázkami spjatými s tímto problémem zabývat až v dílu druhém. Nicméně mohu problém alespoň natuknout. Začnu citací Havlovy rámcové představy o funkci parlamentu do červnových parlamentních voleb, kterou přednesl svým důvěrníkům 15. prosince po setkání s Čalfou: „Čalfa má za úkol to Federální shromáždění zmáknout, aby na celej tenhle harmonogram přistoupilo. A udělá to tím, že [poslancům] naznačí, že to je jediná cesta k tomu, aby se nezlikvidovali, aby je lidi nezačli práskat po zadnici, aby vydrželi do voleb jako cosi, co tam bude odhlasovávat jeden zákon za druhým.“²⁷⁹

Loutkový parlament! Tedy přesně ta vize, před kterou ho o čtyři dny později bude varovat Dejmal. Abych byl přesný – parlament formálně demokratický, ve skutečnosti loutkový; parlament jako legální součást rozhodovacího systému, kterou lze – protože postrádá veškerou legitimitu – dočasně využívat jako hlasovacího stroje v zákonodárném procesu, který poběží revolučním tempem. V citovaném vyjádření tuším Havlovu osobitou vizi politické praxe v přechodném období. Vyslovil ji ovšem v okamžiku, kdy se z „listopadu '89“ kvapikovým tempem vytrácela jeho původní revoluční potence. Ta spočívala v principiální otevřenosti vůči různým řešením, pramenící z nejistoty, co bude dál, jak zareaguje protivník, k jakým krokům bude třeba se uchýlit. Jinými slovy: v otevřenosti vůči řešení, které překročí daný politický, právní a ústavní systém. Tím, že zvolí kandidáta demokratického hnutí prezidentem, stane se parlament – tak, jak je konstituován – součástí nové moci. Institucionální rámec převratu se tak až do voleb uzavře. Nesoulad mezi legalitou a legitimitou, vhodný jako záminka k použití parlamentu coby loutkové instituce, nebude již udržitelný.

Havlovo uvažování opět poodhalilo různorodost politických představ v rozhodujících grémiích Koordinačního centra. Připomeňme, že Občanské fórum deklarovalo již 28. listopadu vážný úmysl podrobit zákonodárné sbory podstatné personální rekonstrukci. Havel byl s tímto úmyslem srozuměn, ale je zřejmé, že neměl konkrétní představu o roli parlamentu v přechodném období („Jakýsi drobný problém je Federální shromáždění, který přece jenom musí tu a tam někoho zvolit nebo něco schválit. To mně není v tomto okamžiku jasný, jak by se to řešilo,“ řekl 6. prosince Budajovi, a protože nebyl přítomen odborník na parlament Jičínský, nechal problém být).²⁸⁰ Mezi 10. a 15. prosincem nabyla koncepce personální rekonstrukce parlamentu na váze, neboť se jevila jako jediná možnost, jak se zbavit vzpurných poslanců a zajistit volbu prezidenta v intencích demokratického hnutí (byť až koncem ledna).

Jenomže Havel – po schůzce s Čalfou – uvažoval jinak: podrobíme-li Federální shromáždění naší vůli, budeme ho moci použít i v jeho současném složení; půjde to mnohem snadněji, než jsme si představovali. Čalfa disponoval účinnějšími mocenskými metodami a pákami, a to pravděpodobně ovlivnilo Havlovu představu o možnostech politiky v přechodném období. V jeho úvaze je patrný vliv Čalfovy autoritativní premisy („... říkal jsem mu [tj. Havlovi], že musíme využít toho FS právě v té kvalitě, v které je navyklé hlasovat o tom, co se mu předloží, pokud možno v jednom šiku“),²⁸¹ jakož i Čalfovo odhodlání odbojné poslance zlomit („Čalfa je bude taky vydírat! A Čalfa má pro ně nebezpečnější argumenty než rozkládající se komunistická strana. Čalfa bude mluvit už s tím, že za ním stojí společnost a národ. Za KSČ stojí co? Ta je v rozkladu...“).²⁸²

Shrnu vše ještě jednou z poněkud jiného úhlu pohledu. Zdá se, že ve chvílích zasvěcování do praktik vrcholné politiky se v Havlově uvažování něco podstatného změnilo. Přemýšlel již jako prezident a pravděpodobně v něm zrála představa o povaze přechodného období, v němž by orgány výkonné moci (tedy především federální vláda a prezident) reálně disponovaly větším vlivem než orgány zákonodárné. Avšak opět zůstala nereflextována, neprodiskutována. Že představa o parlamentu jako poslušné hlasovací mašinérii přechodného období nebyl jen efemérní nápad, dosvědčuje zřetelná vůle Čalfovy federální vlády ponechat ho ve starém složení. V prohlášení z ledna 1990 se vyslovila proti připravované personální rekonstrukci zákonodárných sborů. Uvedla, že důvodem nesouhlasu je nedemokratičnost kooptací, která poškodí dobré jméno československé „pokojné revoluce“ v zahraničí. Byla to ovšem pouze polovina pravdy. Ve hře byl ještě jeden, zamlčený důvod – vláda chtěla parlament udržet v tom složení, v němž bez pro-

blémů odhlasoval první změny v ústavě a poslušně zvolil svého nového předsedu a nového prezidenta republiky. Pravděpodobně se obávala nevyzpytatelnosti nově složeného, profesionálně a politicky nevyhraněného Federálního shromáždění, které mohlo být překážkou jejím zákonodárným iniciativám v přechodném období.

Občanskému fóru se nakonec podařilo vůli vlády zlomit a kooptace prosadit. Uskutečnily se na přelomu ledna a února a poskytly zákonodárné moci kýženou hodnověrnost. Od této chvíli můžeme hovořit o československém politickém systému jako o formálně restaurované parlamentní demokracii. V druhém dílu bych měl zkoumat její kvalitu. Uvidíme, k jakým důsledkům vedly rozdílné představy o způsobu uplatnění moci v přechodném období.

* * *

Zdánlivě neotřesitelné dictum ze září 1989 o „terénu, na který nikdy nevstoupí“, bylo v druhé polovině prosince definitivně prolomeno: konkrétními skutky ovšem, nikoli v oblasti myšlenkové; Havel si ponechá svou ideovou výzbroj a pokusí se jí uplatnit v politice.

Odkaz a rozloučení

O Havlově posledním vystoupení v Občanském fóru před jeho odchodem na Pražský hrad si Radim Palouš do svého zápisníku učinil tento záznam: „Jednání sněmu – zmatek kolem stanov, zamítnuty; diskuse o tom, co je vlastně Fórum: páté přes deváté. Vaškovo vystoupení – odhlasování jeho formulace.“²⁸³ Zápis je kusý, ale výstižný. Ukazuje na hektickou a kontroverzní atmosféru prvního sněmu Občanského fóra 23. prosince (která jakoby předznamenávala většinu sněmů následujícího roku), obsahuje i cennou informaci o Havlově výjimečném postavení a autoritě. Máme před sebou výmluvný příklad toho, co v této fázi pro Občanské fórum znamenala silná integrující osobnost. Drželo je pohromadě vůdcovské charisma (později už jen vědomí povinnosti uspět v parlamentních volbách), ani zdaleka ne dělný demokratický duch či programová vyhraněnost. Aktivisté z krajů se tu vůbec poprvé setkali tváří v tvář s představiteli centra. Rokovalo se o závažných otázkách spjatých s charakterem, strukturou a politickou orientací. Program sněmu byl však jen rámcový, jednání živelné a improvizované. Rečníci se předbíhali v nejrůznějších návrzích; zástupci krajských OF působili agilně, při svém prvním kontaktu s vyšší politikou chtěli být viděni a slyšeni.

Svůj hlas uplatňovali také reprezentanti vznikajících politických stran, prozatím těsně spjatých s Občanským fórem. Připomínali, že hnutí vzniklo jako konglomerát předlistopadových politických klubů, a stěžovali si, že nemají dostatečné zastoupení v radě KC OF. Právě ve chvíli, kdy hovořili, přišel Havel a organizátoři mu ihned udělili slovo. Využil situace, aby vyjádřil vlastní představu o úloze a podobě hnutí do svobodných voleb. Velká většina přítomných ji po jeho odchodu bez diskuse odhlasovala jako závazné východisko pro další úvahy. Co vlastně sněm Havlovi schválil? Nebyla to promyšlená a dobře formulovaná definice, ale jen několik improvizovaných obecných poznámek, v podstatě jen série negativních vymezení: nejprve odmítl definici Občanského fóra jako sdružení politických stran, stejně tak jeho vymezení jako politické strany. Občanské fórum reprezentuje „široké spektrum veřejnosti“²⁸⁴ a až do voleb bude „univerzálním garantem pokojné cesty k demokracii“. Ke vzdálenějšímu horizontu by se ve svých úvahách vůbec nemělo upínat. Mělo by být „blíže nspecifikovaným“, ne „příliš vyprofilovaným“, spíše „rozmlženým útwarem“. Se stranami, působícími v jeho rámci, bude udržovat velmi volný vztah. Nestane se „spiklenectvím“ několika z nich – většina aktivistů, kteří se na jeho práci podílejí, v žádné straně být nechce.

Potom informoval sněm o vztahu, který bude s Občanským fórem udržovat jako prezident republiky. Bude prezidentem principiálně nestranickým, a proto přestane reprezentovat Občanské fórum (sundá s klopý saka placku s jeho logem). Ve Špalíčku bude mít „paralelní kancelář“ a v ní „své zástupce“. Na Hradě začne působit nově založený „sbor osobních poradců“, do kterého budou mít přístup někteří členové rady KC OF. Většinu svých politických kroků bude konzultovat právě s radou KC OF, protože je „nejmenší a nejoperativnější“. Některé věci však bude rozhodovat pouze se svými poradci, požádal proto o důvěru a vyzval Občanské fórum, aby ho v takových případech kontrolovalo. Oznámil ještě, aby se „připravilo na to, že bude prezidentem velmi nekonvenčním“. Jakmile dokončil svou improvizovanou řeč, omluvil se pro zaneprázdněnost a odešel.

2. díl

OBČANSKÉ FÓRUM JAKO AKTÉR SYSTÉMOVÉ ZMĚNY

„Přihlízející trnou, když kolem projíždí vlak.“

FRANZ KAFKA, 1909

Kapitola X

Leden '90 jako třetí revoluční měsíc: problémy s udržením dynamiky

Polistopadový politický pohyb se jeví jako gradualistický proces přebírání moci, jehož první fáze skončila na přelomu ledna a února 1990 personální rekonstrukcí federálního a republikových parlamentů, po níž Komunistická strana Československa přestala disponovat absolutní většinou v nejvyšších státních orgánech. S určitou dávkou zjednodušení můžeme říci, že v listopadu se podařilo zlomit její moc (vynuceným odchodem předních politiků starého režimu a odstraněním článků o vedoucí úloze KSČ z ústavy), v prosinci ovládnout exekutivní složku státní moci (rekonstrukcí federální a republikových vlád a obsazením funkce prezidenta republiky) a konečně v lednu převzít kontrolu nad mocí zákonodárnou.

Leden '90 leží nyní před námi jako další interpretační problém. Je patrné, že politika se odehrávala v poněkud jiných podmínkách než na sklonku roku 1989. Byla spletitější. Nelze ji už vtěsnat do schématu „my versus oni“, protože zdaleka už nebyla jen střetem dvou dominantních strategií; stávala se pluralizací a konfrontací četných politických vůlí pronikajících do veřejného prostoru. V prezidentské volební kampani se naposled a nejsilněji koncentrovala a manifestovala moc Občanského fóra en bloc.

Jak pokračoval demokratický proces po zvolení jeho vůdčí osobnosti do prezidentské funkce a po obsazení prvních vládních a parlamentních křesel? Následovala nová vlna nebo pokles dosavadní dynamiky? Sledovali jsme politiku takřka krok za krokem a neušlo nám, že byla živelným procesem, v němž velkou roli hrály intuice a improvizace. Potvrzují slova Milana Šútovce, že do konce „roku zázraků“ to byla „improvizace šťastná“. Pronikaví duchové si to uvědomovali už tehdy. Dosvědčují to úvodní vystoupení na prvním a druhém sněmu KC OF, v nichž Petr Pithart ve zkratce a s nepřehlédnutelnou dávkou vědoucí skepse komentoval dosavadní vývoj, který se ještě po deseti letech jevil jednomu publicistovi jako „vysoce taktická, inteligentní, sofistickovaná bitva“.²⁸⁵ V okamžiku, kdy klidně mohl dát průchod optimismu i euforii, zůstal Pithart zdrženlivý: „Politická scéna

se změnila a je otázkou, zda to bylo naší „skvělostí“ nebo protivníkovou slabostí“ (23. prosince).²⁸⁶ „Sami... neseme znamení své vlastní, byť nedávné minulosti – spontaneitu této revoluce, její improvizace, a to nejen co do řešení, která se hledala, ale i do způsobů, které často nebyly a ani nemohly být demokratické, pečeti vekorysosti, vtipu, ale možná také lehkomyšlnosti“ (6. ledna).²⁸⁷

Před nestrukturovaným sociálním hnutím, které se nacházelo v počátcích své transformace v hnutí politické, leželo půlroční přechodné období a otázka, jakou politikou ho naplní. Neexistovala jednoduchá odpověď, neexistovala žádná politická koncepce. Představy o pokračování očisty státních struktur a zahájení transformačního procesu v oblastech domácí a zahraniční politiky, ekonomiky, práva, životního prostředí atd. se teprve rodily. Jediným pevným bodem a neoddiskutovatelným úkolem, ke kterému bylo možné se vztahovat, byly parlamentní volby v červnu 1990.

Ze složitě strukturovaného vývojového komplexu nejprve vyjmu tři komponenty, na nichž se pokusím ukázat hlavní problémy ledna 1990: 1. neúspěšný pokus o restrukturalizaci ústavního systému (o novou definici federativního uspořádání česko-slovenského státu); 2. způsob přípravy volebního zákona a proces rekonstrukce nejvyšších zákonodárných sborů; 3. neúspěšný pokus prezidenta republiky udržet politickou dynamiku. Na závěr se pokusím přiblížit celkový kontext lednové politiky z perspektivy Občanského fóra.

*Pokus o novou ústavu
aneb stručná historie jednoho zapomenutého návrhu*

Ze všeho nejdříve je nutné načrtnout schéma federativního uspořádání česko-slovenského státu, které poslouží jak východisko pro další úvahy. Ústavní zákon o československé federaci č. 143/1968 Sb. byl jedním z mála konkrétních výsledků reformního úsilí Pražského jara 1968. Byl vtělen do československé ústavy z roku 1960 a významně ji transformoval. Pro slovenský národ představoval velký historický zisk, který byl ovšem záhy zcela devalvován politickým vývojem po srpnu 1968. Formálně bylo Československo dvoučlennou federací, reálně však unitárním státem, v němž komunistická strana uplatňovala svou neomezenou moc. V této centralistické modifikaci přetrvávalo federativní uspořádání plná dvě desetiletí stagnace. Koncem listopadu 1989 byly ve shodě s vůlí českých i slovenských občanů z ústavy odstraněny články o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a v politickém systému Národní fronty. Ústavní systém z roku 1968

zůstal základem a východiskem polistopadového politického vývoje. Pro základní orientaci nám poslouží Šútovcův stručný a přehledný popis:

„Na základě ústavního zákona č. 143/1968 Sb. v Československu působily tři zákonodárné sbory s nestejnými legislativními kompetencemi: na federální úrovni to bylo dvojkomorové Federální shromáždění (FS) se sídlem v Praze a s federálními kompetencemi. Na úrovních republik a s republikovými legislativními kompetencemi to byly Česká národní rada (ČNR) se sídlem v Praze a Slovenská národní rada (SNR) se sídlem v Bratislavě. Federální shromáždění pozůstávalo ze Sněmovny národů (SN) a Sněmovny lidu (SL). Zatímco poslanci SL byli voleni podle tzv. občanského klíče na celém území federace, což znamenalo, že na každé z 200 poslaneckých křesel byl potřebný přibližně stejný počet hlasů, ze 150 poslanců SN bylo 75 volených v České republice a 75 ve Slovenské republice. V praxi to znamenalo, že poslanec volený do Sněmovny národů v ČR potřeboval na zvolení dvojnásobný počet hlasů než poslanec zvolený v SR. Výsledek byl takový, že zatímco ve Sněmovně lidu zasedali přibližně dvě třetiny poslanců zvolených v ČR a jedna třetina v SR, ve Sněmovně národů vládla parita. Princip volební nerovnosti byl tak zakotvený přímo v ústavním systému komunistického Československa, ale tato ústavní nerovnost voličů měla být teoreticky vyvážená politickou rovností národnostních politických reprezentací ve FS. Tu měl zajišťovat zejména princip zákazu majorizace při hlasování ve Sněmovně národů – úprava se týkala hlasování o všech ústavních zákonech a hlasování o jiných, v článku 42 ústavního zákona č. 143/1968 vymezených otázkách. Zákaz majorizace prakticky znamenal, že žádný zákonodárný akt nebo usnesení, na které se zákaz majorizace vztahoval, nebylo možné přijmout proti vůli 31 a více poslanců „slovenské“ anebo „české“ části Sněmovny národů. Při hlasování o zákonu, jehož přijetí bylo možné jen pod zákazem majorizace, hlasovaly totiž obě části Sněmovny národů samostatně, přičemž v každé jedné části sněmovny se musel dosáhnout souhlas třípětinové většiny všech členů sněmovny zvolených v ČR, a třípětinové většiny všech členů sněmovny zvolených v SR. Zákon byl přijat pouze tehdy, když se dosáhlo souhlasu v každé jednotlivé sněmovně, přičemž za souhlas Sněmovny národů se pokládal výše zmíněný výsledek hlasování, dosažený regulérním způsobem v obou jejích částech. Při hlasování o materii, na kterou se nevztahoval zákaz majorizace, byl ve Sněmovně národů na platné usnesení potřebný souhlas nadpoloviční většiny všech poslanců jak v jedné, tak v druhé části SN [38 poslanců z celkového počtu 350 mohlo tedy zablokovat jakýkoli zákon]. Inverzní

situace mohla vzniknout při hlasování o vyslovení nedůvěry vládě anebo jednotlivému jejímu členovi: tady postačovalo platné usnesení jedné ze sněmoven, a na to byl potřebný buď souhlas nadpoloviční většiny přítomných poslanců v SL, anebo souhlas nadpoloviční většiny všech poslanců SN zvolených v České republice, anebo souhlas nadpoloviční většiny všech poslanců SN zvolených ve Slovenské republice.“²⁸⁸

Struktura nejvyššího zákonodárného sboru byla velmi nevyvážená, a proto náchylná k častým krizovým situacím. Šútovec ví, o čem mluví, neboť v československém parlamentu působil od ledna 1990 do června 1992 jako poslanec hnutí Verejnost proti násiliu. Jako předseda Sněmovny národů (tuto funkci zastával od června 1990) pak na vlastní kůži pocítil, jak se takřka „celá zátěž politické zodpovědnosti za přijímané zákony a usnesení“ koncentrovala právě do této části parlamentu. V knize publikované roku 1999 píše, že odstraněním článků 4 a 6 o vedoucí úloze KSCČ z ústavy byl zároveň z klenby ústavního systému česko-slovenského státu vyjmut „centrální kámen“. Klenba se začala ihned propadávat. Z osobní i kolektivní politické zkušenosti pak vyvodil jednoznačný závěr: „Česko-slovenský stát jako stát federální mohl přežít pád komunistického režimu jen s podmínkou okamžité – i násilné, revoluční – strukturální, institucionální rekonstrukce.“ Tě však bránil zájem všech politických stran a hnutí na ústavní kontinuitě. Nikdo nepředložil realistický plán na restrukturalizaci federativního uspořádání. Pouze v poznámce pod čarou se Šútovec zmiňuje o bližší nespecifikovaném návrhu Josefa Vavrouška, který „nezískal porozumění u tehdejších rozhodujících politických aktérů“ a beze stop zapadl. Historii návrhu, který zapadl do zapomnění, aniž se po něm hlouběji pátralo, považuji za jednu z nejvýznamnějších nenaplněných alternativ, a proto k ní obracím pozornost.

* * *

Josef Vavroušek byl vědec-kybernetik. Po studiích na Českém vysokém učení technickém se účastnil známé expedice do nemocnice Alberta Schweitzera v Lambarené na africkém kontinentu (1967–1968). Daleká cesta byla pro něj iniciačním zážitkem, který ho odvedl od teorie systémů řízení k interdisciplinárnímu pojetí lidských a přírodních hodnot – a posléze k ekologii jako vědě i filosofii. Pro jeho myšlení bylo charakteristické důsledné systémové uvažování v širších synchronních a hlubších diachronních souvislostech. Jeho analýzy mají v sobě něco z půvabu karteziánských meditací, vyznačují se wittgensteinovskou

oproštění, důsledným uplatněním racionality se snahou o domýšlené problémy až do krajních mezí. V 80. letech se v důsledku vyhraněného zájmu o problematiku životního prostředí ocitl na hranici mezi tzv. šedou zónou a disentem. Počátkem září 1989 se významnou měrou podílel na založení Kruhu nezávislé inteligence, jehož existenci chápal jako snahu o vytvoření širšího programového zázemí pro přechod Československa k jinému politickému i hodnotovému uspořádání. Později sebekriticky přiznal, že to byl pokus příliš pozdní, který nepřinesl kýžený výsledek. Ve Vavrouškově racionálním založení byl vepsán utopický a vizionářský prvek. Byl jedním ze zakladatelů Občanského fóra, do konce ledna 1990 členem jeho rozhodujících grémií a vůdčím představitelem programové komise. Od června 1990 působil jako ministr – předseda Federálního výboru pro životní prostředí.

* * *

Patrně ještě v prosinci 1989 se zevrubně seznámil s československou ústavou z roku 1960 a se zákonem o československé federaci z roku 1968. Jako jeden z mála si uvědomil, že pokud mají tyto státoprávní normy zůstat (byť dočasně) v platnosti, měli by demokratičtí politici dobře vědět, co obsahují. Postoupil ještě o krok dál – pokusil se promyslet, jak může v rámci vymezeném těmito zákony fungovat stát poté, co byl vyproštěn z komunistické svěřací kazajky a vpuštěn do formálně demokratického prostředí. Ve spleti šedivé, zdánlivě neutrální právnícké díkce odhalil vážné potenciální problémy, které hrozily negativně poznamenat polistopadový vývoj v oblasti česko-slovenských vztahů, pokud zůstane ústava v platnosti bez zásadních změn. Dospěl k přesvědčení, že ústavu je nutné změnit co nejdříve. Bez váhání narýsoval první reformní trajektorii a začal pro ni shánět politickou podporu. Už 2. ledna předložil radě KC OF alternativu „funkce a struktury zákonodárných sborů“, v níž doporučil, aby Sněmovna lidu Federálního shromáždění reprezentovala česko-slovenskou společnost jako celek; Česká národní rada a Slovenská národní rada by hájily zájmy republikové, regionální a místní; národní rady by zároveň společně vytvořily druhou komoru parlamentu (namísto Sněmovny národů), která by se scházela při schvalování ústavních zákonů (a ostatních zákonů) „vylučujících majorizaci“.²⁸⁹

Už diskuse v radě napověděla, že problém nebude mít snadné řešení. Hlavní slovo měli konzervativně naladěni právníci, které v tomto případě reprezentoval Pavel Rychetský, autor iniciativního návrhu nové ústavy, který v prosinci 1989 vypracoval a jménem Občanského fóra předložil předsednictvu Federálního shromáždění (a poté

v tištěné podobě veřejnosti). Je pozoruhodné, že právě muž schopný operativně předložit celou novou ústavu byl v otázce ústavních reforem tak kategoricky odmítavý. Vavrouškovi, jenž byl laikem, autoritativně odpověděl, že novou ústavu nelze připravit před volbami jednak „z časových důvodů“ a jednak proto, že ji může „přijmout až nový parlament“. Z představ a návrhů, které si členové rady vyměňovali, vyplývá, že v oblasti určování priorit panovala značná různorodost. Představitelé OF si ujasňovali základní politické otázky. Z předních orgánů hnutí (rada, sněm) se projednávání a rozhodování ipso facto přesouvalo do neformálních, užších kruhů, které v dané chvíli disponovaly značkou odbornosti. Ad hoc vznikla skupinka ústavně-právních expertů OF (Jičínský, Boguszak, Mikule, Rychetský...). Vavroušek jako laik k ní nepatřil a připravoval své návrhy paralelně.

Na schůzi rady 5. ledna předložil Vavroušek podklady pro nadcházející jednání s vedením Koordinačního výboru Verejnosti proti násilíu, jejichž součástí byl i zmíněný návrh. O den později s ním vystoupil na druhém sněmu OF v diskusi na téma volebního systému, která se rozpoutala po rozsáhlejší vystoupení Zdeňka Jičínského. Vavroušek se pokusil nastínit problém v širších souvislostech, než to učinil hlavní řečník. Pouze on upozornil na to, že vedle otázky „jak“ budeme volit, je tu také otázka „do čeho“ budeme volit: „Podstatnou záležitostí je také to, jak budou vypadat zákonodárné sbory, do kterých budeme volit. Je tu možnost zásadního přestrukturování. Sněmovna lidu Federálního shromáždění by zůstala jako celostátní reprezentace a česká část Sněmovny národů a Česká národní rada by splynuly a stejně tak slovenská část. Nová ČNR a SNR by měly stejný počet poslanců (např. 150), a v otázkách, ve kterých platí zákaz majorizace, by pak vystupovaly společně jakožto druhá komora parlamentu.“²⁹⁰ Jičínský zareagoval podobně jako před třemi dny Rychetský, ovšem sofistikovaněji; návrh přímo neodmítl, ale kategoricky dodal, že „je třeba správně si stanovit priority: perspektivně sice existující správní zřízení zůstat nemá, ale dnes by změny znamenaly nepřipustnou destabilizaci. (...) Existující Federální shromáždění, ať už jakkoli rekonstruované, není oprávněno rozhodovat o dalekosáhlých věcech. Zásadní ústavní změny smí provést až nově zvolený parlament a my nejsme oprávněni předbíhat situaci.“

* * *

Za tohoto stavu věci navštívili zástupci rady KC OF Petr Pithart, Josef Vavroušek, Ivan Havel, Petr Pospíchal a Václav Benda 9. ledna Bratislavu, kde s představiteli KV VPN Jánem Budajem, Martinem

Bútorou, Lubomírem Feldekem, Máriou Filkovou, Jurajem Flamikem, Fedorem Gálem, Milanem Kňazkem, Kamilem Procházkou, Martinem Šimečkou, László Szigitim a Jurajem Zářišem jednali o volebním systému, rekonstrukci parlamentu a národních rad a budoucnosti politických hnutí.²⁹¹ Je zřejmé, že česká strana byli iniciativnější. Cesta na Slovensko byla součástí strategie, kterou se Pithartovo Občanské fórum rozhodlo od počátku roku důsledně uplatňovat. Před každým jednáním u „kulatého stolu“ chtělo nejprve problém prodiskutovat se „slovenskými přáteli z VPN“. Vavroušek vezl do Bratislavy svůj návrh, který dále promyslel a rozšířil. S největší pravděpodobností vycházel z třístránkového strojopisného podkladu datovaného 7. ledna, jenž se zachoval v archivu KC OF:

V analytické části zdůraznil, že nejvyšší zákonodárné sbory „pracují neuspokojivě nejen proto, že byly zvoleny nedemokratickým způsobem“,²⁹² ale i z dalších velice vážných důvodů. Jejich struktura je příliš komplikovaná a ztěžuje „vzájemnou komunikaci“. Závažné problémy se řeší odděleně – samostatně v rámci federace a samostatně v rámci obou národních republik; jako příklad uvedl ekonomiku rozdělenou do tří paralelních bloků. Řada společných problémů obou republik se řeší duplicitně – poslanci ČNR a SNR nemají možnost systematicky se scházet. Upozornil i na to, že funkce obou sněmoven FS nejsou dostatečně diferencovány. Projevuje se to mj. „potlačení významných demokratických kontrolních mechanismů“ a neexistencí možnosti „hodnotit problémy z různých zorných úhlů“. Zákonodárné sbory jsou příliš početné (celkem 700 poslanců), což „klade značné nároky na výběr poslanců, ztěžuje nebo znemožňuje jejich vzájemnou komunikaci a vyžaduje vysoké náklady na provoz“, které se ještě podstatně zvýší při nevyhnutelné profesionalizaci poslanců. Pak se dostal k meritu věci: „všechny tyto (i další) problémy se paradoxně dále prohloubí zánikem „vedoucí úlohy“ KSČ, která zajišťovala alespoň částečnou integritu činnosti zákonodárných sborů; tuto funkci KSČ ovšem z principiálních důvodů nemůže převzít žádná jiná politická strana nebo politické hnutí, tedy ani OF a VPN.“ V závěru analytické části vyslovil provokativní prognózu: pokud se nepodaří změnit strukturu zákonodárných sborů „ještě před volbami“, zůstane s „vysokou pravděpodobností petrifikována nejen po celé následující volební období, ale až do další revoluce“.

Navrhl, aby Federální shromáždění jako „nejvyšší orgán státní moci Československé republiky“ bylo složeno ze dvou komor:

„A. Sněmovna lidu volená na celém území Československa tak, že každý poslanec reprezentuje stejný počet voličů. Bude zastupovat zájmy československé společnosti jako celku.

B. Sněmovna národů složená ze dvou stejně početných národních rad, a to ČNR a SNR, které budou reprezentovat zájmy příslušné republiky a regionální a místní zájmy. Poslanci ČNR budou voleni pouze na území České republiky, poslanci SNR pouze na území Slovenské republiky (poslanec ČNR tak bude zastupovat asi 1,8krát větší počet občanů). ČNR a SNR budou plnit dvě různé, vzájemně se doplňující funkce:

- funkci nejvyššího zastupitelského orgánu a jediného zákonodárského orgánu příslušné republiky; i v této funkci budou obě národní rady pracovat samostatně;

- funkci jedné ze dvou rovnoprávných komor Sněmovny národů, která bude reprezentovat rovné státoprávní postavení obou republik; v této funkci budou obě národní rady pracovat společně.

Sněmovna národů se bude scházet spolu se Sněmovnou lidu v případech, kdy platí zákaz majorizace (výčet těchto případů může být v porovnání s dosud platnou ústavou rozšířen [viz čl. 42 ústavního zákona č. 143/1968 Sb.]²⁹³). Řešením všech ostatních problémů spadajících do kompetence Federálního shromáždění bude pověřena Sněmovna lidu, řešením problémů spadajících do kompetence jedné z republik příslušná národní rada.“

Podle Vavrouška by SL mohla mít 200 poslanců a SN 260 (z toho 130 poslanců ČNR a 130 poslanců SNR). Celkový počet poslanců nejvyšších zákonodárných sborů by poklesl ze 700 na 460. Hlasovací matematika u přijímání zákonů, při nichž by byl uplatněn zákaz majorizace, by byla následující: zákon by nebyl schválen, pokud by proti němu hlasovalo v české části SN (anebo ve slovenské části SN) 53 a více poslanců. Připomeňme, že v polistopadové praxi to bylo 31 a více poslanců.

S úvahou o nové struktuře a náplni práce nejvyšších zákonodárných sborů spojil Vavroušek úvahu o systému voleb do těchto sborů. Doporučil uvažovat o třech variantách:

A. volby do obou sněmoven podle systému poměrného zastoupení tak, jak byl v předchozích dnech navržen ústavními právníky Boguszakem a Jičínským (tj. 12 volebních krajů, 4 nebo 5% omezovací klauzule, možnost preferenční volby kandidátů).

B. volby do obou sněmoven „na základě kombinovaného ‚německého‘ systému s využitím 4 nebo 5% omezovacího klauzule“.

C. volby každé sněmovny podle jiného systému – SL podle systému poměrného zastoupení (varianta A) a SN (tzn. SNR a ČNR) „většinovým systémem v jednomandátových volebních obvodech“.

Varianty B a C považoval za vhodnější – „umožní využít přednosti obou volebních systémů a zároveň alespoň částečně potlačit jejich

nevýhody; vedle osobností celostátního významu (SL) mohou dát příležitost kandidátům regionálního zaměření, a to bez ohledu na jejich politickou příslušnost. Varianta C vede k poněkud odlišnému pojetí mandátů v obou sněmovnách: ve SL by podporovala orientaci poslanců na reprezentaci zájmů celé společnosti, ve SN (tj. v ČNR a SNR) orientaci na problémy příslušné republiky a regionální i místní problémy, což umožňuje účelnou konfrontaci obou hledisek. Určitou nevýhodou variant B a C v porovnání s variantou A je poněkud komplikovanější technika voleb, podstatným přínosem je však dokonalejší reprezentace politické struktury československé společnosti“.

* * *

Bezprostřední odezva VPN na předložený návrh není známa. Prozatím se musíme spokojit se svědectvími, která jsou i přes svou kusost a nespojitost v jistém smyslu velice výmluvná. Dávají tušit, že problém polistopadového ústavního systému a jeho možného přetváření na počátku roku 1990 představuje neuralgický bod politického působení někdejší lídrů slovenského demokratického hnutí. Jejich retrospektivní hodnocení se, žel, většinou jeví jako pokračování politiky jinými prostředky a nikoli jako pokus o věcnou (sebe)reflexi. Pouze Martin Bútora priznal (v roce 1997) Vavrouškovým návrhům pozoruhodnost a inspirativnost. Peter Zajac je (v roce 1996) označil za čistě „laické“, dobře míněné, ale z odborného hlediska „nereálné“; nemělo smysl se jimi dále zabývat, a proto zapadly. Ján Budaj v nich však (v roce 1996) viděl cílený pokus Čechů z Občanského fóra o návrat k unitarismu. Podle jeho názoru měl být na jejich základě z ústavy odstraněn princip „zákazu majorizace“. Tomu se lídr VPN vzepřel a návrh vahou své autority odmítl.²⁹⁴

Rozptýl názorů je značný – od uznání, že šlo o pozoruhodnou iniciativu, která zůstala oslyšena, přes blahosklonné odborné odmítnutí, až po ostré a nekompromisní odmítnutí politické. Nejednota ve stanoviscích se zdá svědčit spíše pro to, v jakém světle pohlížel na nejisté počínání vůdců VPN Pithart: „Každý problém... se násobil dvěma. Každá ta kauza se vyvíjela v prostředí OF a paralelně s jistým zpožděním ve VPN a pak teprve probíhala velmi dlouhá jednání [u „kulatého stolu“]. Oni byli nejistí a méně připravení. Když už jsme zmiňovali Vavrouška, tak to byl jediný člověk, který si uvědomoval váhu těchto věcí. Věděl, že Federální shromáždění – jak je konstituováno se zábranou vůči majorizaci – nemůže fungovat a povede k rozdělení státu. Takto ostře to on viděl a s neobyčejnou vynalézavostí a trpělivostí předkládal jednu variantu za druhou, jak restruk-

turovat všechny zákonodárné sbory, aby vůbec mohly ve federaci plnit integrující funkci. Neobyčejně zdlouhavě jsme projednávali jednu Vavrouškovu variantu za druhou se slovenskými partnery. Oni někdy řekli rovnou ne, někdy ano, ale pak telefonovali, že ne. Ne že by měli jinou představu, oni neměli žádnou představu, a jenom se – a to je moje hypotéza – báli, že to je nějaká léčka, že jim jednou slovenský národ neodpustí, že přistoupili na něco, čehož důsledky přesně nevidí. A z této veliké nejistoty a strachu to vedlo k tomu, že prostě vždy nula od nuly pošla.“²⁹⁵

Dodnes nelze říct, jaké skutečné důvody vedly VPN k tomu, že Vavrouškovu iniciativu odmítla. Vyloučit můžeme Budajův argument, že důvodem byla snaha odstranit princip zákazu majorizace; žádné dokumentované Vavrouškovo vystoupení takovou tezi neobsahovalo. Budajův retrospektivní pohled není věcný. V úvahu nao-pak připadá Zajacův argument týkající se „koexistence suverenity, dělené suverenity“, tedy toho, „zda mohou být poslanci jednoho orgánu zároveň poslanci druhého orgánu“. Jičínský ve své knize o československém parlamentu v polistopadovém vývoji uvádí, že koncept druhé komory FS, do které „by rovným dílem delegovaly poslance obě národní rady“,²⁹⁶ byl uplatněn v prvním období československé federace v roce 1969. To znamená, že se jednalo o reálnou, v historii už zvažovanou alternativu. Jisté je jedno: realizace návrhu by znamenala snížení počtu politických a v návaznosti na to byrokratických míst ve slovenské státní správě. SNR by po institucionálním propojení s Federálním shromážděním ztratila svou fyzickou svébytnost (i když nikoli svébytnost politickou a národnostní), byla by úžeji spjata s federální strukturou. Problémem byla rovněž otázka kompetencí mezi republikovými a federálními orgány (nejenom parlamenty, ale i vládami), kterou návrh pouze připomněl, ale neřešil. Okamžitá reforma ve všech těchto oblastech se jevila jako velice komplikovaná, její uvedení v život by znamenalo soustředit síly, začít o řadě věcí vyjednávat, počítat s komplikacemi a konflikty. K realizaci tak dalesáhlých změn nebyla VPN, jejíž vůdčí osobnosti neobsadily klíčové státně-politické pozice, politicky a odborně způsobilá.

* * *

Vavroušek prosazoval komunikativní přístup k politice. Ve svých systémových trajektoriích usiloval o tematizaci problémů, o otevření disku-se. Návrh z ledna 1990 však považoval za obzvlášť důležitý, a proto se snažil všemi dostupnými prostředky učinit z něj prvořadé politické téma; přednesl jej ve všech politických grémiích, do nichž měl přístup,

a posléze opakovaně publikoval v denním tisku.²⁹⁷ Chtěl vyvolat diskusi o charakteru ústavního uspořádání, která by se odehrávala z iniciativy a pod kontrolou českého a slovenského demokratického hnutí. Jak uvedl již 7. ledna, chtěl jím „podpořit dnes poněkud klesající iniciativu Občanského fóra“. Pokusil se cílevědomě otevřít jeden z kardinálních problémů polistopadového vývoje – otázku česko-slovenského soužití uvnitř federativního státu. Jeho pohled na věc beze zbytku sdílel vůdčí představitel KC OF Pithart, který se s návrhem ztotožnil a pokusil se z něj učinit jednu z priorit politiky OF. Na schůzi rady 11. ledna znovu podtrhl jeho závažnost. Připomněl, že před každým kolem jednání u „kulatého stolu“ bude OF konzultovat připravená témata s VPN, jako to učinilo u Vavrouškova návrhu. Podotkl, že je nutné prověřit, zda ho lze realizovat, neboť vyžaduje rozsáhlou změnu ústavního zákona. Pokud se to nepodaří, hrozí – a tady sáhl přímo k Vavrouškově formulaci – „petrifikace špatné struktury do dalších let“.²⁹⁸

Téhož dne se konalo další kolo jednání u „kulatého stolu“, jehož hlavními tématy byly volební systém a procedura uvolnění a doplnění poslaneckých míst všech zastupitelských sborů. Delegation OF učinila Vavrouškův návrh třetím tematickým celkem rokování. Pithart o tom následujícího dne informoval na tiskové konferenci: „Máme zato, že dosud v této společnosti dochází jen k tomu, že se hledají lepší lidé do starých nevyhovujících struktur. Navrhli jsme takové změny ve struktuře, resp. ve formě vytváření zastupitelských orgánů, které vedou ke zmenšení počtu poslanců. V této malé zemi působí 700 poslanců nejvyšších zastupitelských orgánů. Tato okolnost není populární v širokých vrstvách obyvatelstva, což však nebyl hlavní důvod našeho návrhu. Vycházeli jsme z toho, že poslanci budou muset pracovat zcela jiným způsobem, že se jejich práce bude muset profesionalizovat, a že tudíž nebude zanedbatelná otázka nákladů na práci parlamentu. V našem návrhu šlo o to, že by SN vznikla delegací, resp. nepřímou volbou z České národní rady a Slovenské národní rady po 75 poslancích. Jak víte, tato sněmovna má především bdít nad tím, aby vůle jednoho národa nemohla být v určitých otázkách majorizována vůlí národa druhého. Usilujeme touto konstrukcí posílit integritu státu, protože se obáváme, že v nastávajících potížích, které tento stát čekají, by mohly česko-slovenské vztahy doznat takové újmy, jež by mohla být eventuálně i riskantní pro integritu státu.“²⁹⁹ Na závěr uvedl, že s návrhem vystoupilo OF a VPN, neboť i slovenští demokraté sdílí podobné obavy. Pithartovo výše citované svědectví o nerozhodnosti a bezradnosti slovenských demokratů v otázce změn ústavního uspořádání se zdá být nezkreslené: VPN v první fázi s návrhem souhlasila!

Objevili se však další odpůrci – se strukturální změnou ústavy nesouhlasily 11. ledna u „kulatého stolu“ etablované politické strany. Návrh OF a VPN však zřejmě nemohly smést ze stolu, a tak byl výsledkem dohadování kompromis – otázku ještě jednou posoudí „ústavněprávní experti“ stran a hnutí na zvláštní poradě 19. ledna. O poradě expertů jsme zpraveni pouze ze stručného komuniké, ve kterém nejsou uvedeni jednotliví účastníci zastupující Občanské fórum, Verejnost proti násiliu, Komunistickou stranu Československa, Československou stranu lidovou, Československou stranu socialistickou, Demokratickou stranu a Stranu slobody, kteří rozhodovali o třech alternativních návrzích:

1. Celkový počet poslanců zákonodárných sborů se pouze sníží. Sněmovna lidu bude mít 150 poslanců (tj. o 50 méně); ve Sněmovně národů bude nadále působit 150 poslanců (75 zvolených v českých zemích a 75 na Slovensku); ČNR bude mít 150 poslanců (tj. o 50 méně) a SNR 100 poslanců (tj. o 50 méně).

2. ČNR o celkovém počtu 200 poslanců zvolí ze svého středu 75 členů Sněmovny národů a SNR o celkovém počtu 150 poslanců zvolí ze svého středu 75 poslanců SN. Zároveň bude snížen počet poslanců SL na 150 osob.

3. Sněmovna lidu bude mít 200 poslanců. Obě národní rady – ČNR s 200 poslanci a SNR se 150 poslanci – vytvoří při svém společném zasedání Sněmovnu národů, která bude rozhodovat o všech otázkách, ve kterých platí zákaz majorizace.

Straniční experti nedospěli k jednoznačnému závěru, pouze „předběžně doporučili první variantu“.³⁰⁰ Definitivní rozhodnutí o rozsahu ústavních změn mělo padnout u „kulatého stolu“ 26. ledna, jak na sněmu OF 20. ledna informoval Petr Kučera. O tomto „kulatém stolu“, posledním před odevzdáním paragrafovaného znění volebního zákona do FS, však prameny mlčí. Zřejmě se nekonal. Kdo tedy rozhodl o výsledku? Proč a za jakých okolností se „předběžné doporučení“ stalo definitivním řešením? Nebylo tomu tak, že zdárnému dotazení věci do konce zabránila nečekaná změna původně souhlasného stanoviska VPN?

* * *

Vliv na změnu rozhodnutí neměla ani skutečnost, že Vavrouškův návrh si osvojil a podporoval prezident republiky Havel. Dotkl se této otázky již při svém vystoupení ve Slovenské národní radě 12. ledna. Nemluvil o konkrétním návrhu, ale obecně: „Budeme volit nové zastupitelské orgány, budeme je volit na delší dobu, možná na čtyři ro-

ky. Nemůžeme těmito volbami petrifikovat [!] některé struktury, které se přežily a které byly výrazem administrativního pojetí federace, kdy federace nebyla chápána jako přátelské soužití dvou svěbytných národů v jednom státě, ale jako jedna z byrokratických forem totalitní vlády. Abychom v těchto volbách nepetrifikovali tuto starou strukturu, budeme pravděpodobně muset v ústavě naší republiky provést ještě před volbami a v souvislosti s přijetím volebního zákona určité změny v podobě ústavních zákonů. O těchto změnách se intenzivně jedná, budete o nich nepochybně jednat i na této půdě.³⁰¹

Také ve svém prvním vystoupení ve Federálním shromáždění 23. ledna se k této věci vyjádřil a tentokrát již označil konkrétní instituce: „Možná bude nutné zasáhnout do dnešní ústavy ještě hlouběji a poněkud změnit i samu strukturu zastupitelských sborů, aby volbami nebyla na celé další období mumifikována jejich dnešní nevyhovující podoba. Dosavadní struktura republikových i federálních zastupitelských sborů je totiž nepružným, neekonomickým a přebyrokratizovaným výrazem starého centralismu, pro nějž byla myšlenka federace jen administrativně komplikovanějším způsobem totalitního vládnutí.“³⁰²

Pokus o změnu ústavy, která by redefinovala institucionální rámec česko-slovenských vztahů tak, aby lépe odpovídal podmínkám otevřeného demokratického systému, skončil neúspěšně s měsícem lednem. Na poslední lednové schůzi rady se Pithart dotkl vážného problému, jímž byly neshody mezi OF a VPN. Položil otázku: co lze o nich sdělit veřejnosti? Prvního února se společně s Vavrouškem na tiskové konferenci vrátil k výsledkům lednových politických jednání. Pokusili se vysvětlit, jak odpovědní politici dospěli k paragrafovanému znění volebního zákona, které bylo předáno Federálnímu shromáždění k projednání. Chtěli se také ospravedlnit ze sílícího podezření, že rada KC OF provozuje „kabinetní politiku“ a sama rozhoduje o závažných věcech, které přísluší veřejné diskusi. Pravdivě uvedli, že návrh zákona „v žádném případě nelze ztotožňovat s našimi představami, jak by měly volby vypadat“. Označili konečný návrh za „výsledek řady kompromisů“, z nichž některé předcházely jednání u „kulatého stolu“. „Originální přínosy“ Občanského fóra nebyly již v této fázi akceptovány. Veřejností proti násilí, a to především ty, jež se „týkaly... otázky, do jakých a jak strukturovaných zákonodárných orgánů se budou volby provádět“, kterou OF považovalo za důležitější než otázku volebního systému. Nicméně muselo „respektovat přání ze Slovenska a neměnit strukturu zákonodárných sborů“; stejně tak muselo ustoupit ze svých představ „smíšeného poměrného a většinového volebního systému ve prospěch poměrného“.³⁰³

* * *

Pozadí nejdůležitějšího lednového politického kompromisu se podařilo osvětlit jen částečně. Odpověď lze prozatím pouze otázkami. Kdo byl proti rozsáhlým změnám ústavy? Mohly mít etablované politické strany Národní fronty (včetně KSČ) vůbec nějaký zájem na změně struktury, s níž byly existenčně spjaty? Byla institucionální a strukturální setrvačnost tak silná už od počátku ledna? Pokud ano, mohli bychom hovořit o konci revoluce. Dokdy stála Verejnost proti násiliu na straně Občanského fóra a proč změnila své stanovisko? Jednala v lednu 1990 o změnách ústavního uspořádání se slovenskými politickými stranami a představiteli slovenské vlády a SNR? Jestliže ano, s jakým výsledkem? Bylo samo KC OF v této otázce jednotné? Vyvinula se vůbec nějaká komunikace mezi jeho názorovými proudy? Mohli mít tvůrčové ústavního systému z let 1968–1969 – které nejvýrazněji reprezentovali ústavněprávní expert KC OF Jičínský a předseda FS Dubček – zájem na jeho změně? Považovali jeho zachování za dovršení svého díla a za historickou satisfakci? Při hledání odpovědi je nutné velice pečlivě vážít argumentaci v Jičínského „studii“ o parlamentu, tzn. všimát si především, kdy se argumenty „politologické“ mění v argumenty „politické“. Rovněž dosavadní vyjádření českých i slovenských aktérů v rámci projektu „orální historie“ je nezbytné podrobit velice jemné kritice. Bývají sugestivní: rýsují určitý obraz a výklad událostí, který se však v konfrontaci s prameny často ukáže jako zavádějící.

Počátek divergence moci: problémy se vznikem volebního zákona

A. Tlak zdola – potíže se sněmem KC OF

Diskuse o volbách byla brzy omezena na problém volebního systému – to jest na legislativní a technické minimum. Zaregistrovali jsme, že to byli ústavní právníci a straniční politici, kteří bránili daný ústavní rámec. Poukazovali na nutnost rozlišovat mezi prioritními a druhořadými věcmi – restrukturalizaci federativního uspořádání státu nepovažovali za prioritu přechodného období. Horizontální názorová různorodost, projevující se v předních grémiích KC OF při politickém rozhodování, byla přirozená a nabyla na síle po odchodu Václava Havla. Ke slovu se však začala dostávat i názorová různorodost vertikální, neoddelitelně spjatá s demokratizačním procesem v OF. Chtěli-li úspěšně eliminovat nesouhlas přicházející zdola, museli ti, kteří činili politická rozhodnutí, volit jinou taktiku. To byl nový a vy-

znamný prvek v překotných dějinách hnutí. Okresy a kraje se chtěly aktivně podílet na rozhodování a začaly se hlásit o slovo. Zvyšující se názorová různorodost komplikovala politický proces. Podíváme se, jak se to projevilo při diskusi o podobě volebního zákona.

O volebním systému se v radě diskutovalo 2. ledna. Názory byly různorodé, žádná alternativa neměla většinu. Hovořilo se – patrně pod vlivem Vavrouškovy iniciativy – o „možnosti kombinace poměrného a většinového zastoupení“.³⁰⁴ O dva dny později byly však už názory vyhraněnější. Zdeněk Jičínský, Petr Kučera a Karel Štindl (Československá demokratická iniciativa působící v OF) se vyslovili pro poměrný systém s odůvodněním, že nejpodstatnější věcí není získat v prvních svobodných volbách „absolutní většinu“, ale položit „základy politické pluralitě“.³⁰⁵ Kučera se domníval, že pak bude možné vše znovu posoudit a podle potřeby volební systém změnit. Ivan Havel, Pavel Nauman a Jan Štern obhajovali „systém smíšený“. Z kusého zápisu nelze přesně určit názor dalších diskutujících – Ivana Gabala, Petra Pitharta, Václava Malého, Rudolfa Battěka, Ladislava Lise, Petra Pospíchal (z Pithartových pozdějších svědectví lze dedukovat, že se již tehdy klonil k systému poměrnému). Síly byly zhruba vyrovnány. Poslední slovo měl sekretář rady Ivan Fišera: „Do sněmu [6. ledna] jít s předložením obou systémů s preferencí poměrného zastoupení a vysvětlit kombinovanou volbu (připraví Nauman a Štern)“. Nyní budu zkoumat, jak se ve věci volebního systému dospělo k definitivnímu rozhodnutí, a do jaké míry je ovlivnil sněm.

* * *

Politické strany a hnutí („rozhodující politické síly“) se sešly 5. ledna u „kulatého stolu“, aby konfrontovaly své názory na způsob rekonstrukce zastupitelských sborů a termíny parlamentních a komunálních voleb. Občanské fórum zde (podle zápisu z 3. ledna) zastupovali Kučera, Pithart, Jičínský, Šabata a Benda, tj. vesměs stoupenci systému poměrného zastoupení. Ostatní politické strany mohly mít stěží zájem na jiném než právě tomto systému. Samy tyto skutečnosti vypovídají o mnohém – o volebním systému bylo pravděpodobně rozhodnuto.

Jaká stanoviska se objevila 6. ledna na sněmu OF? Přednesením úvodní informace o volebním systému byli pověřeni „odborníci na slovo vzatí“ (jak je charakterizoval Pithart) – Jičínský, Rychetský, Mikule, Boguszak, tvořící kompaktní tým (i když poslední jmenovaný vystupoval jako expert federální vlády). V Jičínského podání však nešlo o úvodní informaci, ale o celistvě zformulovaný a argumentačně podepřený návrh, zpracovaný do podoby podrobných tezí, obhajující

systém poměrného zastoupení ve 12–15 volebních krajích, se 4% omezovací klauzulí; pro větší přehlednost a přístupnost systému odmítal Jičínský možnost preferenčních hlasů na jednotlivých kandidátkách.

Alternativní návrh smíšeného volebního systému měli, jak už víme, přednést Nauman a Štern. Ani jeden z nich však na sněmu nevystoupil. Předložen byl pouze jediný návrh! Záhy se však ukázalo, že v podstatě jakákoli alternativa by měla značnou šanci uspět, neboť většina těch, kteří se přihlásili do diskuse, se z různých důvodů vyslovovala proti tomu, s čím vystoupil Jičínský. Určitá část delegátů doporučovala smíšený systém, jiná část preferovala většinový, zbývajícím delegátům vyhovoval systém poměrný, avšak v jiné než předložené podobě. Argumenty byly různé, a proto se navzájem tříštily. Především akcentovaly možnost kandidatury nezávislých osobností (v rámci poměrného systému formou preferenčního hlasování); princip odvolatelnosti poslance voliči; problematičnost 4% omezovací klauzule; možnost dát svůj hlas kandidátům z různých listin atd.

Jičínský poté znovu, obsírněji a důkladněji, obhajoval původní návrh. Boguszak upozornil na zásadní procedurální problém, o němž se pravděpodobně nikomu z představitelů Koordinačního centra nechtělo hovořit: „Je třeba vzít v úvahu, že navržený volební systém musí také projít jednáním u kulatého stolu. (...) Všechny strany u kulatého stolu budou proti [většinového systému]“. Za návrh se postavili vůdčí osobnosti rady – Fišera, Pithart, Kučera. Posledně jmenovaný se pokusil eliminovat kontroverzní diskusi tím, že vyzval delegáty sněmu, aby své připomínky posílali na adresu Koordinačního centra pod hlavičkou „Volební systém“. Moderátor Fišera toho obratně využil a chystal se diskusi ukončit. Brněnský delegát Pavel Hudec se však ostře ohradil a požadoval pokračování otevřené diskuse: „Mám pocit, že schválení volebního zákona je ‚na spadnutí‘, ačkoliv nebyl prodiskutován.“ Upozornil, že lidé z mimopražských OF v uplynulých týdnech celou řadu politických rozhodnutí bez diskuse přijali, nyní však chtějí, aby výjimečný stav skončil a prvořadě problémy se důkladněji projednávaly. Představitelé rady KC OF se bránili: argumentovali velikou časovou tísni (pokud nestihneme včas projednat volební zákon, nebudou volby v červnu, ale „až na podzim“); požadovali důvěru pro „tým právníků při KC OF, který připravuje návrh zákona“, ale protože nemohli odpor sněmu ignorovat, přislíbili, že diskuse bude 20. ledna pokračovat.

Měl však nejvyšší orgán OF ještě nějakou šanci do tvorby volebního zákona aktivně zasáhnout? V podstatě žádnou. Proces politického rozhodování byl stále velmi živelný a dynamický. Těm, kteří

teď stáli v čele Občanského fóra, se zdálo, že čas ještě nabral na tempu. Čtrnáctidenní doba mezi schůzemi sněmů nebyla ani zdaleka úměrná formálnímu významu sněmu, který mu přisuzovaly stanovy OF připravené koncem roku a schválené právě 6. ledna.³⁰⁶ „Nejvyšší orgán KC OF“ by musel zasedat několikrát týdně, aby si reálně vydobyl a udržel papírovou pravomoc rozhodovat o zásadních věcech. Tou stanovy vybavily radu, která mohla „rozhodovat samostatně o operativních otázkách“ a následně je předložit sněmu k „posouzení“. Připomínám všechna důležitá doložená jednání týkající se volebního zákona, jež se uskutečnila mezi druhým a třetím sněmem: 9. ledna schůzka představitelů KC OF a KV VPN v Bratislavě, 11. ledna jednání politických stran a hnutí u kulatého stolu, 19. ledna porada ústavněprávních expertů politických stran a hnutí.

S víceméně nezvratnou platností rozhodl o volebním systému „kulatý stůl“, který se konal 11. ledna v pražském Valdštejnském paláci. Strany a hnutí (OF, VPN, KSC, ČSS, ČSL, DS a SS) se shodly na takové jeho podobě, která v zásadě odpovídala návrhu, s nímž už na druhém sněmu vystoupil Jičínský (alternativní návrh Československé strany socialistické, který pravděpodobně předem znaly i další strany, se v ničem podstatném nelišil): poslanci všech zákonodárných sborů budou voleni systémem poměrného zastoupení ve dvanácti volebních obvodech (8 v Čechách a na Moravě, 4 na Slovensku); vstup do parlamentů bude limitován 5% klauzulí; volič dostane možnost preferenční volby na té stranické kandidátce, kterou si vybere; kandidovat budou moci jen strany s počtem nejméně 10 000 členů (nebo ty politické subjekty, které se prokáží stejným počtem podpisů sympatizujících občanů); za každý získaný mandát obdrží strana přibližně 80 000 korun ze státního rozpočtu.

Strany a hnutí dospěly k dohodě také ve druhém bodě: Federálnímu shromáždění bude koncem ledna předložen návrh zákona o volbách a vedle toho i návrh ústavního zákona, který umožní změnit dosavadní složení zastupitelských sborů. Komunistická strana Československa se zavázala, že do konce ledna odvolá z Federálního shromáždění 90–100 svých poslanců, jejichž místa obsadí OF (návrhy kandidátů připraví do 24. ledna) a VPN (do 27. ledna); touto transakcí ztratí komunisté v parlamentu většinu. Nestranické poslance bude odvolávat příslušný orgán Národní fronty po dohodě s OF a VPN (komunistické poslance, kteří odevzdají stranickou legitimaci, bude evidovat KSC). Ostatní strany nahradí své poslance podle vlastního uvážení. Aklamační volba kooptantů do parlamentu, kterou provedou sami poslanci, se uskuteční koncem ledna a nebude již mít žádná další kola.³⁰⁷

Podívejme se, kdo se odhodlal kousnout do kyselého jablka a vysvětlit sněmu, že návrh volebního zákona byl přijat „kulatým stolem“, a proto na něm lze už jen stěžít něco podstatného změnit. Je v této souvislosti náhodné, že se na třetí sněm 20. ledna nedostavil nikdo z „ústavněprávních odborníků“? Byl to Petr Kučera – hlavní politický vyjednávač OF – který se o tom okrajově zmínil v referátu o činnosti rady; uvedl jen tolik, že hotový návrh bude v nejbližších dnech předložen Federálnímu shromáždění „i veřejnosti k diskusi“,³⁰⁸ koncem února ho parlament schválí. O něco později – pod tlakem kritiky z pléna – realisticky dodal, že „je otázkou, nakolik tato diskuse ovlivní konečnou podobu“ zákona, na které se shodly politické strany a hnutí. Proti návrhu volebního zákona, který označil za „uspěchaný, ututlaný a nesprávný“, vystoupil člen zahraniční komise Jan Dus a dožadoval se takové podoby zákona, aby umožňovala kandidovat nezávislým osobnostem. Odvolal se negativní ohlas v denním tisku.³⁰⁹

To byl skutečný problém: Občanské fórum začali kritizovat nezávislí novináři, kteří doposud byli na jeho straně. Ve svém diskusním příspěvku se k tomu vyjádřil Pithart: „Lidé se domnívají, že návrh volebního zákona... ‚upekla‘ rada KC OF, nedala nikomu možnost se k tomu vyslovit, a že volební systém není právě dokonalý. Žádný volební systém není dokonalý! Ten, který se rýsuje jako nejsnáze přijatelný, vzešel z kompromisu – z jednání uvnitř OF, potom mezi OF a VPN a nakonec z dlouhé diskuse u ‚kulatého stolu‘. Došlo ke korekturám proti našim původním představám. *Lidové noviny* nás napadají, že jsme systém ‚upekli sami‘ a že není dokonalý. Je to naše chyba, měli jsme vysvětlit, jak systém vznikl. Volební systém není dokonalý, ani takový, který by nám umožnil co nejvíce vyhrát, ale je jediný, který může projít mechanismem ‚kulatého stolu‘. Máme pochybnosti o tomto mechanismu, zda je jediný možný a jediný správný. Vznikla z něj však federální vláda a další slušná řešení, je ovšem nereprezentativní, např. Strana slovenskej obrody není ‚rozhodující politickou silou‘. Jiný volební systém lze prosadit jen na náměstích nebo generální stávkou. Musíme zdůrazňovat, že návrh je výsledkem kompromisu a ne naší ideální představou“.

Pithart obhajoval lednovou politiku OF, zároveň však otevřeně přiznal, že Občanské fórum je tlačeno ke kompromisům a ztrácí dynamiku. Velkorysá politika se však nesetkávala s pochopením a podporou. Na sklonku ledna zavládlo v mocenské špičce určité rozčarování z toho, že se politický proces příliš zkomplikoval. Schůzi rady KC OF dne 29. ledna – jednu z posledních, jíž se zúčastnil jako hlava KC OF – zahájil Pithart sebekritickými slovy a vyslovil se pro „re-

kapitulaci³¹⁰ celého dosavadního vývoje. Byl přesvědčen, že nastal čas zamyslet se nad tím, zda zvolený model přechodu je optimální, neboť mechanismus „kulatého stolu“ se ukázal být pro „některé záměry nevhodný“.

Zdá se, že Pithartovi – muži s pronikavým úsudkem – unikla zásadní věc: polistopadový vývoj procházel počátkem února další významnou změnou – rozhodování se přesouvalo od „kulatého stolu“ do rekonstruovaných zákonodárných sborů. Tímto aktem, který nevyvolal v politických kruzích ani v osvobozeném tisku žádné hlubší zamyšlení, byl v Československu de facto restaurován systém parlamentní demokracie. Výkonná i zákonodárná struktura, legitimovaná částečnými personálními změnami, přirozeně začala uplatňovat svůj mocenský nárok. Také Kučerova slova na sněmu 20. ledna vystihovala situaci, aniž by ji hlouběji reflektovala: „Je třeba přesvědčit lidi, že končí etapa demontáže systému a že je teď třeba vstoupit do struktur, aby zastupitelské sbory [všech stupňů] fungovaly dál, ale fungovaly lépe a byly garantem procesu směřujícího ke svobodným volbám. V této chvíli už musíme mít obsazeny všechny důležité funkce, na které dosáhneme, pro případ, že by došlo k nějakým zvratům ve vnějších podmínkách.“ Bylo pozdě přemýšlet o zásadní změně mocenského mechanismu, jenž by Občanskému fóru umožnil prosadit jeho záměry bez kompromisů.

* * *

Čtvrtého sněmu KC OF 3. února se zúčastnil Jičínský, aby obhájil podobu a způsob přijetí návrhu volebního zákona. Úvodní informaci o činnosti rady podával opět Kučera: volební zákon v paragrafovaném znění je dokončen, „zvážíme, jak nejlépe informovat veřejnost a jak vést diskusi, připomínky [veřejnosti] budou předány Federálnímu shromáždění“; přiznal, že ve věci rekonstrukce ústavního systému (podle Vavrouškova návrhu) bylo Občanské fórum „u kulatého stolu přehlasováno“.³¹¹

Po obecné úvaze k základním problémům hnutí, kterou Ivan Fišera formuloval vzletným, esejistickým způsobem (odvolával se na prezidenta Tomáše G. Masaryka a Ferdinanda Peroutku), následovalo vystoupení zcela odlišného kalibru. Stručná a věcná zpráva kontrolní komise, přednesená Stanislavem Devátým, se nezabývala jen nepřehlednými finančními toky v Koordináčním centru a nepořádkem v evidenci hmotného majetku. Kritizovala také radu, že pracuje v zásadním rozporu s demokratickými principy a stanovami OF; podle kontrolní komise se to ukázalo při tvorbě volebního zákona:

„Na sněmu 6. ledna bylo radou KC OF oznámeno, že o volebním zákonu rozhodne sněm 20. ledna. V době mezi konáním těchto sněmů však vyšla ve sdělovacích prostředcích zpráva, že se rozhodující politické síly u ‚kulatého stolu‘ dohodly o konečné podobě volebního zákona...“

Na zprávu v diskusi zareagoval Jičínský, který odmítl vzít na vědomí formulaci, že o volebním zákonu měl rozhodnout sněm, a bez sebemenšího zaváhání dodal, že „všechny [!] připomínky a náměty, které ze sněmu vyšly, byly uplatňovány při jednání u kulatého stolu“, některé z nich se podařilo prosadit, jiné nikoli, to odpovídá demokratické diskusi; po celý únor bude možné psát o volebních otázkách v denním tisku a diskutovat ve sdělovacích prostředcích.

Delegáty krajských OF ani některé aktivisty Koordinačního centra však vysvětlení neuspokojilo. Kritika byla o poznání silnější než na předchozích sněmech, připojilo se k ní více delegátů. Brněnský delegát Hudec byl přesvědčen, že Občanské fórum se nechalo zatlačit do defenzivy a v otázce restrukturalizace ústavního systému ustoupilo dokonce až za kritickou hranici (narážel na Kučerovu informaci o přehlasování Občanského fóra); v této souvislosti se vrátil k poznámce, v níž Pithart na minulém sněmu otevřel možnost prosazovat politickou vůli jinak než u „kulatého stolu“. Tentokrát zareagoval Jičínský bezprostředně a rázněji: v zásadních otázkách u „kulatého stolu“ OF nikdy neustoupilo; „nepřesnost ve vystoupení Petra Kučery“ je třeba „korigovat“.

Podívejme se podrobněji, jak Jičínský v této chvíli argumentoval: „Pokud jde o možnost strukturální přeměny nejvyšších zastupitelských sborů, je třeba říci, že určité návrhy v tomto směru se objevovaly postupně v průběhu diskusí, a nebyly to návrhy, které by byly tak jednoznačné a bezproblémové, že bychom se s nimi mohli ztožnit. Osobně jsem v průběhu jednání o těchto věcech u „kulatého stolu“ původně vycházel z toho, že by mohl být přijat princip delegačního složení Sněmovny národů, a tam jsem po diskusi sám od toho ustoupil, neboť v tuto dobu by to asi nebylo vhodné, protože bude třeba prozkoumat výchozí principy federace a teprve v souvislosti s tím měnit struktuuru. Dále v současnosti není vhodné, aby orgány, které jsou svým způsobem přece jen provizorní, předjímalý rozhodnutí, které přece jen přísluší orgánům vzešlým ze svobodných voleb. Proto k rozhodnutí, že bude pouze snížen počet poslanců, rozhodně nedošlo pod tlakem ostatních partnerů. (...) V této fázi byla přijata tato minimální varianta. Jinak ovšem určité věci nebylo možno v konkrétní podobě usnášet, protože se řeší v průběhu diskusí expertů (jestli mají být voleny 4 preference, jaký má být ten detailní

systém preferencí). V takových otázkách už musíte těm, kteří o tom jednají, nechat jistou vůli, protože jinak by skutečně nebylo možno dojít k nějakému konkrétnímu konci.“

1. Srovnáme sofistikovanější argumentaci z 3. února („... osobně jsem vycházel z toho, že by mohl být přijat princip delegačního složení Sněmovny národů...“) s kategorickým vyjádřením z 6. ledna, kdy Jičínský varoval před „nepřípustnou destabilizací“, k níž by podle jeho názoru vedl pokus o okamžitou restrukturalizaci ústavního systému. Je pravděpodobné, že by se po tak příkrém odmítnutí s Vavrouškovou iniciativou nakonec alespoň částečně ztotožnil? Nechci tvrdit, že možnost změny názoru je vyloučena, domnívám se však, že je velmi nepravděpodobná.

2. Podstatnou otázkou je, za koho mluvil, uvedl-li: „... nemohli jsme se s nimi ztotožnit“. Kdo se s restrukturalizací ústavního systému nemohl ztotožnit? Delegace OF u „kulatého stolu“, která ji 11. ledna (tehdy ještě ve shodě s VPN) sama navrhla? Nebo spíše „ústavněprávní experti“ politických stran a hnutí, kteří se sešli 19. ledna? Ve hře bylo také předsednictvo Federálního shromáždění, tvořené vedle Jičínského a Dubčeka předsedy či vyššími funkcionáři politických stran bývalé Národní fronty, kteří také zastupovali své strany u „kulatého stolu“ a někteří z nich pravděpodobně byli i ústavněprávními experty svých stran (Jičínský, B. Kučera, Bartončík...). Je jisté, že první muž OF Pithart – podporován prezidentem Havlem – Vavrouškovy návrhy u „kulatých stolů“ prosazoval. V této věci tedy nemohl Jičínský mluvit za Občanské fórum. Za koho tedy mluvil? Nejpravděpodobnější je, že za předsednictvo Federálního shromáždění, které mělo jednoznačný a pochopitelný zájem na tom, aby se žádné významnější změny ve struktuře instituce, v jejímž čele stálo, nekonaly. Otřásly by totiž i jím samým. Proto obhajovalo vlastní koncepci, spočívající v co možná nejméně komplikované a rychlé personální rekonstrukci, po níž se parlament měl stát plnohodnotnou součástí mocenského systému.

3. Jičínského tvrzení o „nepřípustné destabilizaci“, k níž by rozsáhlejší změny ústavy vedly, a „provizornosti“ stávajících orgánů nezpůsobilých k zásadním rozhodnutím, bylo politickým tvrzením. Ve stejné míře byla politickým tvrzením i Vavrouškova prognóza: neučiníme-li rozsáhlejší změny ústavy okamžitě, neučiníme je pravděpodobně vůbec a provizorium zůstane v platnosti „až do další revoluce“. Jedno tvrzení stálo proti druhému, ale pouze to první mělo punc „odbornosti“, a tudíž i větší šanci uspět.

4. Z Jičínského připravených i improvizovaných vystoupení je patrná fečnická obratnost a argumentační zdatnost. Kladl důraz na to,

že odborné problémy musí řešit odborníci; za předmět odborné diskuse označil nepodstatný detail (počet volebních preferencí na kandidátní listině) a důsledně se vyhýbal obecnějším úvahám (o politických souvislostech restrukturalizace ústavního systému). Drobná ukázka nesamozřejmého umění, které si Petr Kučera teprve osvojoval.

5. Nespokojení delegáti vyzývali Jičínského, aby odpovídal zvláště na každou položenou otázku. Ani na chvíli nezaváhal a vymínil si právo „odpovídat až na všechny společně“. Nenechal se vmanipulovat do křížové palby dotazů a kritických připomínek, ale obrátným způsobem se postaral o to, aby mu patřilo poslední slovo. Když mu potom bylo uděleno, začal větou: „Otázek je mnoho, a kdybych měl na všechny odpovědět, trvalo by to dlouho...“

* * *

Proč vrhám tak silný kužel světla právě na tuto osobnost? Není v tom kus předpojatosti? Naprosto ne. Do centra mé pozornosti se dostala proto, že byla v této chvíli jednou z nemnoha, která si zaslouží vyšší politické hodnocení, pokud politiku chápeme jako schopnost prosadit v komplikované situaci a ztížených podmínkách vlastní názor. Koneckonců jsem to už několikrát naznačil na stránkách prvního dílu. Jičínského pojetí politiky jako umění možného odrážející se v konkrétních činech je svým způsobem ideálním měřítkem pro posouzení role intelektuálů v politice. „Listopad '89“ neměl mnoho takových osobností. Pithart, Jičínský, Kučera byli v lednu nejvýznamnějšími představiteli Koordinačního centra Občanského fóra. Kučera jednoznačně tíhl k typu politiky, který reprezentoval Jičínský (snad ho do určité míry považoval za svůj vzor). Pithart Jičínského plně respektoval, i když se od něj značně odlišoval. Byl typem politika-intelektuála, jehož schopnost hodnotit procesy dominovala nad schopností prosazovat politická rozhodnutí.

Na rozdíl od Pitharta mluvil Jičínský na sněmech pouze v pozitivním duchu, nikdy neřekl, že Občanské fórum selhalo nebo bylo nuceno ustoupit; naopak nezaváhal a uštědřil politickou lekci méně obrátnému Kučerovi. Vycházel z daného stavu věcí, který svou autoritou pomáhal prosazovat, a proto jej nikdy neproblematizoval. Počálo se mu využít politického prostoru otevřeného 17. listopadu, k uplatnění koncepce „ústavního způsobu provádění změn“, kterou považoval za optimální, a kterou od té doby obhájí jako „politolog“ a „ústavní právník“. Pithart se v otevřené úvaze pokusil dospět k poznání, zda je mocenský mechanismus optimální, a když nahlédl, že není, začal přemýšlet, jak by bylo možné jej změnit. Narazil na hra-

nici, a protože ji už nedokázal posunout, opustil místo lídra politického hnutí, které se ukázalo být nad jeho síly.

Později nic nezastíral a nepřikrášloval: „V Občanském fóru nezůstal nikdo, kdo by měl vůli, schopnosti, ambice vybudovat ať už hnutí, nebo je přetransformovat ve stranu. To vyžaduje jiný typ politika, takový tehdy mezi námi nebyl... Nikdo nepočítal s nějakou delší perspektivou OF. Tedy systém poměrného zastoupení byl vlastně také formou určité sebelikvidace, rezignace Občanského fóra.“ V souvislosti s tím formuloval tezi o dobrovolném sebeomezení vítězů revoluce: „... já jsem celý ten listopad prožíval jako revoluci těch, kteří jsou sami sebe ochotni limitovat – sebelimitující se vítězové, protože kdybychom všechno, co jsme v tuto chvíli měli, chtěli udržet, tak ten systém většinového zastoupení to samozřejmě usnadňoval na dva nebo čtyři roky. Ale my jsme v sobě tuto tendenci neměli. Jestliže existuje – s prominutím – nějaká velikost těch událostí po listopadu, tak je pak od počátku přítomná ve vůli k sebelimitaci.“³¹² S těmito slovy lze souhlasit, pokud ovšem dodáme, že ona velikost vítězů nevyplývala jen z jejich velkorysosti, ale byla také podmíněna jejich politickou slabostí.

B. Tlak shora – potíže s prezidentem

Narůstající odpor sněmu nebyl jedinou překážkou, kterou museli tvůrci volebního zákona překonávat; další překážkou nebyl nikdo menší než nový prezident republiky, jenž se nezpronevěřil svému slibu z konce prosince, že bude hlavou státu „velmi nekonvenční“. Ihned po příchodu na Pražský hrad projevil nebyvalou aktivitu a v několika dnech posunul prezidentskou instituci do centra pozornosti a zájmu tuzemské i zahraniční veřejnosti. Tajemství, které ho doprovázelo na cestě z vynucené anonymity na politické výsluní, a osobní charisma, kontrastující s šedivou průměrností komunistických vládců, dále umocňovaly jeho neobvyklou prestiž. Nehybnost proměnil v dynamiku. Ve velkorysých náběžích otevíral problémy z rozličných oblastí – politické, sociální, historické, kulturní.

K 1. lednu udě il rozsáhlou amnestii, která vyvolala rozporuplné reakce – na jedné straně vítané gesto dobré vůle a velkorysosti (necht šanci nového počátku dostanou všichni, tedy i delikventi), na straně druhé problémy a zmatky v sociální oblasti, nepřipravené na takový nápor. Druhý den v roce navštívil oba německé státy a v této souvislosti otevřel palčivou, kontroverzní problematiku poválečného odsunu sudetských Němců z Československa. V dalších dnech podnikal cesty po republice (Ostravský a Brněnský kraj, Slovensko) za účelem „poznávat skutečný stav naší republiky a skutečné problé-

my jejich občanů“.³¹³ Často se jednalo o překvapivé návštěvy bez ohlášení, „spanilé jízdy“, jejichž cílem bylo bezprostředně šířit nového ducha a symbolizovat nebyrokratický a nerutinní přístup ke správě věcí veřejných. Federálnímu shromáždění předložil 23. ledna požadavek na zvýšení rozpočtu pro Kancelář prezidenta republiky: pojal totiž úmysl rozsáhle rekonstruovat Pražský hrad a prezidentské sídlo na zámku v Lánech, jimž chtěl vrátit masarykovskou důstojnost; s tím bezprostředně souviselo co možná nejrychlejší navržení a ušití vzhlednějších stejnokrojů pro Hradní stráž. Ve vnitropolitickém ohledu formuloval vizi „povznesení naší státnosti, obnovu jejich nejlepších tradic a politické posílení prezidentského úřadu“.

V oblasti zahraničněpolitické se chtěl přičinit o „posílení prestiže Československa ve světě“ a naznačil, že jednou z cest by mohlo být šíření ducha listopadové „pokojné revoluce“ připomínáním „duchovního, nadosobního, či chcete-li nepolitického horizontu politiky“. Nejvyšším představitelům Spojených států amerických a Sovětského svazu se mj. rozhodl nabídnout, aby se jejich další setkání uskutečnilo v Praze; oznámil, že do Československa pozve rovněž hlavu katolické církve – papeže a nejvyšší budhistickou autoritu – tibetského dalajlámu. Oznámil, že naplnění těchto záměrů vyžaduje vytváření a posilování politických a poradních struktur prezidenta republiky. Proto se rozhodl zřídit instituce „osobních poradců, kolegia, odborných poradců, sboru konzultantů a různé komise externistů“. Prezidentovy smělé náběhy ve svém celku daleko přesahovaly poslání „několikaměsíčního pracovního prezidenta – garanta pokojné cesty ke švobodným volbám“, jak je Havel skromně a úsporně formuloval v době prezidentské volební kampaně (10.–28. prosince), a naznačovaly, že jeho původní zájem co nejdříve „vysublimovat z politiky do literatury“ buď od počátku nebyl míněn vážně, anebo se ve víru dění od základů proměnil.

* * *

V mnoha ohledech, na oficiálních i neoficiálních rovinách, byl v této chvíli ústřední osobností československé politiky, nikoli pouhým symbolem vítězné revoluce. Jinak tomu nebylo ani při diskusích o podobě volebního zákona. Pithart později uvedl, že Havel zastával minoritní stanovisko a velice houževnatě ho obhajoval. Tacy je ovšem nutné poznamenat, že slovo „minoritní“ je nepřesné, neboť Pithart pohlížel na problém volebního systému z perspektivy řady KC OF, která preferovala systém poměrného zastoupení a chtěla pro něj získat i prezidenta. Přesvědčili jsme se, že z perspektivy sně-

mu se situace jevila zcela jinak, jenomže rozhodující byla vůle úzké politické reprezentace. Pithart prozradil, že Havel „dlouhé týdny odmítal pochopit systém poměrného zastoupení“. Jeho reakce byla vždy odmítavá: „To mi nevysvětľujte, já nevím, jak to je. Mě to nezajímá, protože mně vyhovuje tento [většinový] systém.“ Svůj nevytříbený názor mohl opřít o hlas lidí, kteří přijížděli ze zahraničí a podle Pitharta zpravidla říkali: „Zvolte většinový systém! Budete potřebovat silnou vládu, která bude muset přijímat nepopulární opatření, a vláda musí mít jistotu, že má v parlamentu oporu.“ To byl pádný argument, Pithart však byl přesvědčen, že „Havel ani v nejhrušším nárysu neviděl, jak bude fungovat vláda a parlament, on měl negativní vztah ke stranictví a stavěl proti tomu osobnosti.“³¹⁴ V této věci prezidentovi nejdůsledněji oponoval Jičínský, jenž se vůči volebnímu systému založenému na kandidatuře nezávislých osobností soustavně vymezoval na lednových a únorových sněmech.

O Havlově svébytném vztahu k politice jako profesionální lidské činnosti jsem pojednal v prvním dílu. Připomeňme pouze, že svou nejasně strukturovanou a konturovanou vizi politického života ve zkratce oživil 19. prosince na své tiskové konferenci. Tehdy jako prezidentský kandidát OF a VPN zdůraznil, že „v budoucnosti [by] měly stále větší roli hrát osobnosti a stále menší roli politické strany, které by měly... mít roli jakýchsi klubů, v nichž se politické osobnosti rodí, profilují, představují, ale politické strany by neměly přímo participovat na moci, protože to vede ke způsobu anonymizace moci“.³¹⁵ Obdobně znějící představu zopakoval o měsíc později ve svém prvním prezidentském vystoupení ve Federálním shromáždění 23. ledna: „Pokud jde o volební zákon, přimlouvám se znovu za to, abyste se jím snažili otevřít cestu k účasti na správě veřejných věcí těm morálně i profesionálně nejlepším z nás, tedy abyste spíše kladli důraz na konkrétní osobnosti než na politické strany. Strany, kluby, hnutí a iniciativy jsou přirozeným projevem názorové plurality i přirozené potřeby sdružovací. Politické osobnosti by se v nich měly politicky formovat a profilovat, nakonec by ale měly přeci jen hrát rozhodující roli jejich lidské vlastnosti a odborná způsobilost. Nebo aspoň roli významnější než jejich politická příslušnost nebo loajalita k politickému seskupení. (...) Velký prostor by se měl otevřít zcela nezávislým kandidátům.“³¹⁶

Po uplynutí dalšího měsíce – v projevu na Staroměstském náměstí 25. února – seznámil veřejnost s konkrétnějším pohledem na volební systém, jehož schválení se v nejbližších dnech očekávalo. Volební zákon považoval za kompromis, který se ukázal být pro tento okamžik jako nejprůhodnější: „V politicky málo strukturované společnosti je dobré dát silné šance existujícím i rodícím se politickým

stranám, protože to jsou právě ony, v nichž se soustřeďují vskutku politicky, tedy globálně myslící lidé.“ Uspokojilo ho, že navrhovaný volební zákon „obsahuje dost pojistek proti tomu, aby aparáty stran nemohly mít větší vliv než vůle občanů“. Vyslovil přání, aby volební období bylo dvouleté a nově zvolené nejvyšší zastupitelské sbory se v něm soustředily především na ústavodárnou činnost. Pak nastínil ideální představu, kterou vývoj v dalších letech takřka v ničem nepotvrdil: „Za dva roky, až v naší zemi vykrystalizuje skutečná politická pluralita, až pomínou poslední zbytky revolučního chaosu, až se lidé naučí vskutku demokraticky myslet a jednat, až se vytvoří nové a přirozenější územní členění země a až vstoupí v platnost nové ústavy, v nichž bude mimo jiné zakotvena i praktičtější a skromnější struktura předimenzovaných zastupitelských sborů, dozraje čas k novým volbám. Ty by už mohly probíhat podle jiného volebního zákona, takového, který by odpovídal nové ústavě a dával výrazně větší šance jednotlivým osobnostem.“³¹⁷

Havlův názorový posun od prosince 1989 do února 1990 je patrný, ale nelze ho charakterizovat jako obrat. Ti, kteří se ho v tomto období snažili přesvědčit, to rozhodně neměli snadné. Pithart vylíčil okamžik zlomu, k němuž pravděpodobně došlo právě mezi 23. lednem a 25. únorem, nejspíše už někdy na počátku února: „Vzpomínám si – ale přesně už nevím, co to bylo za poradu, která probíhala v služebním bytě v přízemí na Rašínově nábřeží, kde Václav Havel měl takovou jednací část svého bytu. Ten byt byl ještě prázdný, byly tam jenom židle a Havel tam stylizoval Gorbačovovi na nějakém sporáku telegram, který se týkal jeho cesty do Ruska. Byla to ještě velmi revoluční atmosféra a tam Havel kapituloval: ‚Dobře, tak mi tedy vysvětlete, co to poměrné zastoupení je.‘ A myslím, že u toho byli nejen Jičínský a Rychetský, ale i Žantovský, který se již v této době pohyboval kolem Havla a který dost volebním systémům rozuměl. Havel po chvíli vysvětlování řekl, že tomu rozumí, nikoli, že to bere. Začaly se snášet různé argumenty (byl tam i Vavroušek) a Havel začínal poprvé kolísat. A teď, co já si pamatuji, když začal kolísat, snášely se další a další argumenty, aby Havel zase necouvl zpět. Někdo tam řekl: ‚Vždyť ten volební systém není navždy, ale dá se měnit!‘ (...) Byl to úplný omyl, ale zabralo to. A pak někdo řekl (myslím že to byl Zdeněk Jičínský): ‚Vždyť to také nemusí být na čtyři roky, ale jenom na dva.‘ (...) Na tento návrh tehdy odvětil: ‚To je skvělý nápad!‘ A zdá se mi, že začal obíhat kolem stolu, radostně tleskal a říkal: ‚To je skvělé, já nebudu muset být prezidentem čtyři roky!‘ A mně se zdá, že psychologicky se to v tuto chvíli zlomilo a on najednou začal vidět z této své blízké osobní, a jak se později ukázalo nikoli definitivní

perspektivy ten poměrný volební systém v jiném světle. Tenkrát u toho byli Laco Szigeti a Ján Langoš z VPN, Marián Čalfa, Pavel Rychetský, Josef Vavroušek, Zdeněk Jičínský a já.“³¹⁸

* * *

O žádném volebním systému skutečně nelze říci, že je optimální. Při jeho aplikaci se většinou vychází z konkrétních tradic a zkušeností a pohlíží na budoucí vývoj skrze nějakou optiku: Kam směřujeme? Čeho chceme dosáhnout, přijímáme-li tato pravidla? Důvody, pro něž byl na počátku roku 1990 zvolen systém poměrný, lze považovat za výsledek cílevědomé politické úvahy těch, kteří ji byli schopni vést na příslušné odborné úrovni a kteří ji zároveň mohli vést na rozhodující politické rovině. Z těchto základních podmínek splňoval Havel na počátku roku 1990 pouze tu druhou. Prodlužme řadu jeho postupně se rozvíjejících úvah o volebním systému až k okamžiku, kdy si v této otázce udělal jasno a navrhl konkrétní řešení. Víme už, že na konci února 1990 předpokládal, že ve dvouletém volebním období budou schváleny nové ústavy, racionalizováno komplikované federativní uspořádání a přijat jiný volební systém. K této otázce se vrátil v polovině roku 1991 v knize politických úvah *Letní přemítání*.³¹⁹ To už byla zcela jiná situace: Občanské fórum již půl roku neexistovalo, protože se po permanentních vnitřních sporech rozdělilo na dva subjekty – Občanskou demokratickou stranu a Občanské hnutí; politika neztratila nic ze své chaotičnosti a neustálenosti, naopak stačila vyprodukovat více divergentních, vzájemně soupeřících mocenských ohnisek; česko-slovenský spor se před dalším rozděním karet (v červnu 1992) prohluboval.

V *Letním přemítání* se Havel také kriticky zamyslel nad stranickým politickým systémem vytvořeným po volbách v červnu 1990 a po rozpadu Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu. Nezpochybňoval politické strany jako takové, ale „diktaturu stranictví“; ptal se, jak „zabránit tomu, aby vládu lidu nahradila vláda stranických šmejdilů“. Řešení spatřoval v novém volebním zákonu. Vyjádřil však zklamání, že politici o něm vůbec neuvažují a Federální shromáždění ho nemá do konce roku na pořadu jednání: „Zřejmě se mlčky předpokládá, že budeme volit podle téhož zákona, podle jakého jsme volili minule. Podle mého názoru by to nebylo dobře. Považuji za jednu z chyb, jichž jsem se ve svém úřadě dopustil, že jsem před posledními volbami nebyl daleko vytrvalejší ve svém zápase o jiný volební zákon. Bojovalo nás o to víc, Pithart, Vavroušek a další. Všichni posléze odpadli, já také, byť mezi posledními.“ Vyslovil se pro systém většino-

vý, popřípadě smíšený, a na dalších stránkách o něm rozvinul konkrétní ucelenou představu, nepřijatelnou ovšem pro politické subjekty v nejvyšších zákonodárných sborech. V roce 1992 se opět volilo podle zákona z počátku roku 1990.

* * *

Povšimněme si jedné věci, která nás zase vrátí zpátky do ledna 1990. Havel se tehdy pravděpodobně vůbec nedozvěděl, kolik skutečných i potenciálních příznivců majoritního, popřípadě smíšeného volebního systému by našel ve sněmu (i v dalších strukturách KC OF), pokud by se je pokusil přímo oslovit a formulovat ve spolupráci s ním alternativní politickou představu. Dotýkáme se problému jeho nadstranickosti, neboť v této věci se mu poprvé naskytla příležitost využít Občanského fóra jako politické základny, o kterou by se mohl opřít při realizaci svých politických intencí. Již dříve ji však vědomě a explicitně odmítl: nebyl a nechtěl být stranickým prezidentem, cítil se „být odpovědný především veřejnosti“,³²⁰ jak se vyjádřil 23. ledna ve svém projevu před poslanci parlamentu, kteří ho před nectelým měsícem jednomyslně zvolili. Odvozoval svou politickou legitimitu z listopadových náměstí. Chtěl být nejhlubším a nejznalejším hlasem obrozeného občanského vědomí, chtěl destilovat občanskou vůli. Politický solitér, jemuž dlouholetý vzdor vůči komunistické státní moci a úsilí o uchování osobní identity a nezávislosti udělily právo přicházet odjinud a prosazovat své vize jinými, „nekonvenčními“ prostředky. V okamžicích jeho největší společenské prestiže a popularity – hraničící s nekritickým obdivem a souhlasem – zároveň začínal skrytý proces vyprazdňování symbolu a příslibu nové politiky.

Na schůzi rady 29. ledna sdělil Pithart, že prezident „chce být informován o náladách sněmu KC OF“.³²¹ Stručný zápis neprozrazuje nic o příčinách či důvodech jeho zájmu. S ohledem na další vývoj je však zřejmé, že nebyl motivován vůlí učinit ze struktur Občanského fóra vlastní politickou základnu. V této chvíli se ještě vedla otevřená diskuse o volebním systému, ještě bylo možné usilovat o jinou variantu než tu, kterou se „iniciativní skupina poslanců“ pod vedením Jičínského právě chystala předložit rekonstruovanému Federálnímu shromáždění k projednání. To předpokládalo oslovit sněm a skrze něj i nově kooptované poslance Federálního shromáždění. Avšak ani úzkou spolupráci s poslanci nejvyššího zákonodárného sboru nepovažoval Havel za svou politickou prioritu.

„Drobný problém: Federální shromáždění“.
Pokus prezidenta Havla o udržení politické dynamiky

A. Kooptační strategie a peripetie jejího prosazení

Způsob rekonstrukce zákonodárných sborů prosadil Jičínský, jak později připomněl Pithart: „Několikrát to říkal a nevím, jestli to pokládal za hlavní argument nebo se nedovedl ovládnout: ‚A teď jim vrátíme to, co oni nám udělali tenkrát po srpnu [1968]!‘“³²² Jičínskému na historické odvetě zřejmě mimořádně záleželo, a proto metodu personální rekonstrukce zákonodárných sborů prosadil mezi základní požadavky Občanského fóra. Již 28. listopadu při druhém jednání s předsedou federální vlády Adamcem požadavek sám vyslovil, a to ve znění, které mohlo být klidně použito pro návrh příslušného ústavního zákona. Po odborné i politické stránce byl dokonale připraven: „Poslanci Federálního shromáždění, České národní rady, Slovenské národní rady a zastupitelských sborů všech stupňů, kteří se zpronevěřili svému poslaneckému slibu a nedbali vůle a zájmů lidu, mohou být ze své funkce odvoláni tím zastupitelským sborem, jehož jsou členy. Na uprázdněná místa zvolí zastupitelské sbory nové poslance na návrh podaný Národní frontou společně s Občanským fórem, respektive Veřejností proti násilí. Volbu provede ten zastupitelský sbor, jehož členem se má poslanec stát. (Je to praxe už u nás použitá v roce šedesát devět, myslím, že ji můžeme použít teď znovu.)“³²³

V této souvislosti bývá připomínána specifická československá tradice nestandardního způsobu vzniku či rekonstrukce zákonodárných institucí: první československý parlament v roce 1918 byl obsazen kooptací podle stranického klíče na základě voleb z roku 1911. V roce 1945 vzniklo prozatímní Národní shromáždění na základě ústavního dekretu prezidenta republiky – politické strany do něj podle dohodnuté parity jmenovaly své poslance. Nově ustavené Federální shromáždění se v roce 1968 skládalo z kooptantů, které vybrali poslanci České národní rady a Slovenské národní rady. Po sovětské vojenské intervenci do Československa v roce 1968 se v zákonodárných sborech uskutečnily účelové personální čistky. Tehdy musel z České národní rady mezi jinými odejít i její místopředseda Jičínský.

O dvacet let později měla inverzní „rekonstrukce“ nejvyšších zákonodárných sborů dvě fáze – koncem prosince 1989 a na přelomu ledna a února 1990. První fáze souvisela se změnami v předsednictvu Federálního shromáždění, s volbou jeho předsedy a prezidenta republiky. Obsazovaly se v ní ta poslanecká místa, jejichž držitelé sami rezignovali. Většinou to byli nejzkompromitovanější představitelé starého režimu – Bilák, Indra, Jakeš, Štěpán, Šalgovič, Rigo, Kapek,

Fojtík, Kabrhelová, Herman, Haman, Kempný, Mevald, Říman, Šlapka ad. Této poměrně přehledné situaci odpovídalo stručné znění ústavního zákona č. 183/1989 Sb. z 28. prosince, v němž stálo, že doplňovací volby se nekonají a zákonodárny sbor doplní počet svých členů volbou podle návrhu politických stran a Občanského fóra v České socialistické republice a Verejnosti proti násiliu ve Slovenské socialistické republice. Ještě téhož dne vstoupilo do parlamentu 13 nových poslanců Sněmovny lidu a 10 nových poslanců Sněmovny národů. Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu obsadily prvních 20 míst. Do poslaneckých křesel usedli Alexander Dubček, Michael Kocáb, Václav Benda, Zdeněk Jičínský, Jan Bubeník, Věnek Šilhán, Jaroslav Šabata, Tomáš Hradílek, Robert Harenčár, Slavomír Stračár, Konstantin Viktorín, Vladimír Mikule a další.

Od počátku ledna se pod vedením Jičínského a jeho spolupracovníků Pitharta, Mikuleho, Rychetského a Lžičáře připravovala druhá a hlavní vlna kooptací do nejvyšších zákonodárných a místních zastupitelských sborů. Tentokrát ji provázely komplikace, o nichž je třeba podrobněji se zmínit, neboť jsou pro další výklad důležité. Podstatný rozdíl spočíval v tom, že demokratické hnutí muselo nyní donutit k odchodu mnohem větší část poslanců, z nichž většina rezignovat nehodlala. Ti nejzkompromitovanější odešli už v prosinci, avšak ti méně známí žili v naději, že se udrží až do červnových parlamentních voleb. Domnívali se, že polistopadové ústavní akty (odstranění vedoucí úlohy KSČ, volba předsedy FS, prezidenta republiky, schválení zákona o politických stranách ad.), které byli nuceni odhlasovat, jim zajistí alespoň dočasnou důvěryhodnost. Připomínám, že zdání legitimacy jim poskytlo samo Občanského fórum, když je společně se studenty 19. prosince při příchodu do parlamentu vítalo chlebem, solí a květinami. Kolik poslanců si tenkrát uvědomilo, že to je jen manévr, jehož podstatou není odpuštění a usmíření, ale jen a jen dosažení toho, aby byl parlament na volbu prezidenta usnášitelný?

Koncem ledna 1990 čekalo poslance Federálního shromáždění další paradoxní rozhodování – tentokrát měli odhlasovat zákon, na jehož základě mohl být kdokoliv z nich okamžitě zbaven poslaneckého mandátu. Politické strany a hnutí se totiž 11. ledna u „kulatého stolu“ dohodly, že poslanci FS, ČNR, SNR a národních výborů, kteří se „zpronevěřili“ svým voličům, budou odvoláni politickou stranou, jejímiž jsou členy (poslance bez politické příslušnosti odvolá příslušný orgán Národní fronty ve spolupráci s OF a VPN). Komunistická strana Československa přislíbila, že z FS odejde 90–100 jejích poslanců, čímž přijde o absolutní většinu. Prázdna místa budou

doplněna aklamací na návrh předložený Občanským fórem a Verejností proti násiliu, a to po vzájemné dohodě s politickými stranami a příslušným orgánem Národní fronty. Stejnou procedurou měly poté projít obě národní rady i místní zastupitelské orgány všech stupňů.

* * *

Jičínský intepretuje zvolený způsob rekonstrukce zákonodárných sborů tak, jako by neměl žádnou alternativu.³²⁴ Takový závěr ovšem nelze přijmout. Objevily se i jiné představy a návrhy; nepřekročily však rámec počátečních úvah a nestaly se z nich konkurenční koncepce:

1. Doplnovací volby. Připomínám, že 6. prosince informoval Ján Budaj partnery z OF, že Verejnost' proti násiliu se dohodla s předsedou SNR Schusterem na doplňovacích volbách do Slovenské národní rady. Podle Schusterovy představy mělo z celkového počtu 150 poslanců odejít asi 40, VPN však požadovala důkladnější změnu – složení SNR mělo být obměněno ze dvou třetin. O dalším osudu této předběžné dohody nevíme nic – Budaj nehovořil o podrobnostech, zřejmě ani nebyly projednávány; Schuster asi na požadavek VPN kývl, neboť v této fázi revoluce kýval takřka na všechny požadavky. O doplňovacích volbách se nehovořilo na žádném z dalších prosincových jednání. Nevíme ovšem, jak tomu bylo na Slovensku. Po pěti letech psal totiž Peter Zajac o „strategii předčasných voleb na začátku roku 1990“, kterou Verejnost' proti násiliu upřednostňovala. Ani on však neuvedl žádné podrobnosti.³²⁵

Nemělo by nám uniknout, jak na Jičínského „recept“, schválený koncem prosince „kulatým stolem“ jako závazná metoda, pohlížel předseda SNR Schuster. Zmiňuje se o tom ve svých beletrizovaných vzpomínkách. Není to ovšem svědectví o souboji dvou alternativ, jak se nás snaží přesvědčit (doplňovací volby nebyly konceptuální, ale jen hypotetickou alternativou). V příslušné pasáži si povšimněme jiné věci – prvního náznaku úsilí slovenských postkomunistických politiků směřujícího k uvolňování vazeb mezi národními a federálními institucemi. Jde o pozoruhodnou pasáž popisující střet dvou slovenských postkomunistů – odlišně ústavně situovaných a zastávajících protikladné zájmy. Předseda Slovenské národní rady konsekventně hájí „ústavní a demokratickou cestu“, podporován ve svém úsilí slovenskými stranami, avšak, žel, musí se podrobit vůli, kterou shora, z federální úrovně, tlumočí ten druhý jako autoritativní nařízení.

Schuster uvádí, že někdy 22. nebo 23. prosince mu zatelefonoval místopředseda Federálního shromáždění Jozef Stank, aby ho informoval o přijatém řešení: „Doplňovací volby se konat nebudou. Dojde

jen k rekonstrukci zákonodárných sborů, tj. SNR, ČNR a FS.³²⁶ Schuster namítne, že se jedná o neústavní a nedemokratický způsob, ale není vyslyšen. Stank informaci zopakuje a zavěsí. Výsledek je podle Schustera velmi kormutlivý – Slovenská národní rada ztrácí náskok, který si před Federálním shromážděním vytvořila svou dynamickou demokratizační politikou. Od tohoto místa paměti se odvíjí řada zmínek o dalších autoritativních aktech Federálního shromáždění vůči Slovenské národní radě. Schuster pak konsekventně otevře téma nerovného postavení Slovenska v Československu. Bude ještě příležitost zabývat se jím v kontextu vztahů Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu v prvním měsících roku 1990.

2. Pokus o odmítnutí kooptací. Ve čtvrtek 18. ledna zveřejnila federální vláda odmítavé stanovisko k návrhu zákona o odvolání a volbě (rozuměj kooptaci) nových poslanců, na kterém se o týden dříve shodl „kulatý stůl“ a který již úspěšně prošel poslaneckými výbory FS. Ministři vyjádřili přesvědčení, že návrh zákona je nedemokratický a negativně poznamená prestiž československé „pokojné revoluce“ v zahraničí. Jeden z nich se vypravil do Federálního shromáždění, aby zde stanovisko vysvětlil. S jakým posláním tam vstoupil? Jistě nemusel přesvědčovat poslance, z nichž valná většina stále ještě patřila ke starému režimu a vládní prohlášení ji mohlo jen potěšit. Pokusil se snad obhájit vládní rozhodnutí v předsednictvu FS, které Jičínského koncept přijalo a prosazovalo? Odpověď na tyto otázky neznáme.

Koordináční centrum Občanského fóra se na hlavní kooptační vlnu horečně připravovalo a stanovisko vlády považovalo za nepřijatelné. O nečekané komplikaci informovali na třetím sněmu 20. ledna Pithart a Kučera a upozornili na to, že nebude-li zákon přijat, jedinou možností jak změnit složení parlamentů a národních výborů zůstanou doplňovací volby. Pokud by zákon neprošel, původní záměr o rychlém odvolání a nahrazení 90–100 komunistických poslanců (Kučera doplnil, že na „odstřelovacím seznamu“³²⁷ je už 84 jmen) by zkrachoval; aktivity by se pak museli chopit občané-voliči, pořádat v jednotlivých volebních obvodech mítinky a požadovat na nich odstoupení svého poslance. To se jevilo jako velice komplikovaný a zdoluhavý proces s nejistým výsledkem. Jediné pádné řešení spatřoval Pithart v tom, že se v pondělí 22. ledna sejde „kulatý stůl“ a zaujme k vládní iniciativě „krátké a přesvědčivé stanovisko“ a vláda je bude muset akceptovat, neboť sama z „kulatého stolu“ vzešla. Přijmout takové stanovisko nebude problém, neboť „i zástupci nové KSČ jsou postojem vlády zaskočení“.³²⁸ Kučera charakterizoval situaci jako „příklad špatné informovanosti“, neboť představitelé Koor-

dinačního centra „nemají přímý kontakt s ministry“[!]. Sněm poté přijal prohlášení, v němž vládu vyzval, aby svůj postoj změnila a návrh zákona netorpédovala. Představitelé krajských OF argumentovali, že potřebují nástroj na rekonstrukci orgánů místní samosprávy. Ve hře pochopitelně byl i osobní zájem řady z nich o uvolněné poslanecké mandáty.

Proč chtěla Čalfova vláda zmařit přijetí kooptacího zákona? Můžeme se o tom jen dohadovat, neboť přímé prameny ani svědectví nejsou zatím k dispozici. S ohledem na okolnosti, které jsem už naznačil, se nabízejí dvě vysvětlení. 1. Vládě skutečně leželo na srdci udržení prestiže, kterou si Češi a Slováci vydobyli svou „pokojnou revolucí“. Pithart k tomu řekl: „Vypadá to, jako by vláda chtěla mít čisté ruce, špinavou práci ať uděláme my.“ Hlavní důvod by tak ležel v oblasti dodržování demokratických zásad. První vysvětlení se mi jeví jako málo pravděpodobné. 2. Názor, že hlavní příčina odmítavého postoje vlády se nachází ve sféře mocensko-taktické vyjádřil na sněmu Ivan Dejmal: „Kořen situace je v rozhodnutí z přelomu prosince a ledna, kdy byl přijat legalistický postup výměny poslanců. Parlament byl vzat jako demokratický, aby mohl volit prezidenta. Je logické, že vláda dnes chce podržet parlament takový, jaký je.“ Myslel tím v jeho loutkové podobě a funkci. Vracím se k tomu, co jsem naznačil v poslední kapitole prvního dílu v souvislosti s Havlovou představou o funkci parlamentu v přechodném období. Opět můžeme klást jen otázky: nebyla Havlova představa jen odrazem Čalfovy vůle pacifikovat parlament tak, aby až do voleb bez problémů schvaloval všechny zákony, které mu vláda či prezident předloží? Neslíbil snad Čalfa poslancům jejich setrvání v parlamentu až do voleb, pokud se poddají jeho vůli a zvolí Havla prezidentem?

Federální vláda se v neděli 21. ledna sešla na mimořádném zasedání a vyhověla požadavku sněmu KC OF – odvolala negativní stanovisko ke kooptacím. Zdálo se, že návrhu ústavního zákona nestojí nic v cestě.

* * *

V úterý 23. ledna v 10 hodin začala 22. společná schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění Československé socialistické republiky. Na pořadu jednání měla více bodů – dva ústavní zákony, dvě zákonná opatření, zprávu komise FS a ČNR pro dohled nad vyšetřováním událostí 17. listopadu 1989, zprávu předsednictva a dalších orgánů FS ČSSR, odvolání předsedy a soudců Nejvyššího soudu ČSSR a volbu soudců nových.

Prvním bodem byl návrh ústavního zákona o odvolávání poslanců a volbě nových poslanců zastupitelských sborů. Zdůvodnil jej místopředseda parlamentu Jenerál (KSC); zpravodajové za Sněmovnu lidu a Sněmovnu národů pak konstatovali, že poslanecké výbory nemají proti návrhu zákona námitek. Do rozpravy se jako první přihlásil poslanec Ján Riško (KSC), bývalý ředitel Československého rozhlasu. Sofistikované, ale demagogické a bezostyšně účelové vystoupení dávalo tušit, že mezi předsednictvem parlamentu (které už „jelo“ s demokratickým hnutím) a řadovými poslanci starokomunistické observance zeje propast. Riško si v této chvíli dovolil odsoudit (samozřejmě jen proto, že ho k tomu nutily okolnosti, lepší argument zkrátka neměl) počínání komunistické strany před dvaceti lety, která tehdy stejným způsobem „vyčistila“ zákonodárné sbory. Současnou resuscitaci „nedemokratické metody“ označil za historickou odvetu („oko za oko, zub za zub“), kterou nový režim „nikdy nebude moci vydávat za žiarivú perlu... československého parlamentarizmu“.³²⁹ Dotázal se přítomných ministrů, proč federální vláda změnila své původní odmítavé stanovisko k tomuto zákonu. Připomněl, že před měsícem (19. prosince) schválil parlament programové prohlášení federální vlády a s ním i její politické složení (10 KSC, 7 bezpartijních, 2 ČSS a 2 ČSL), které bylo výsledkem dohody u „kulatého stolu“. Mezitím však, jak připomněl, vystoupili z KSC místopředseda vlády a předseda Státní plánovací komise Vladimír Dlouhý, první místopředseda vlády Valtr Komárek a nakonec i její předseda Marián Čalfa (18. ledna). Riško jim neupřel právo na politickou „konverzi“, byť ji charakterizoval s málo skrývaným sarkasmem, připomněl však politický rozměr celé věci a nepřímou vyzval jmenované členy vlády, aby odstoupili.

Na Riškova slova týkající se navrženého zákona odmítavě zareagovalo více poslanců reprezentujících OF, VPN či ostatní politické strany. Mezi nimi místopředseda FS Jičínský, který podobně jako Riško zahájil svou řeč citátem: „Když dva dělají totéž, není to totéž.“ V tomto smyslu já pamatuji ústavní zákony v roce 1969. I když se formálně tento postup shoduje nebo je srovnatelný, obsahově je mezi ním zásadní rozdíl. Ti poslanci, kteří v roce 1969 opustili zákonodárné sbory, se dostali velmi záhy do situace neplnoprávných občanů... Nikdo nebude bránit panu poslanci Riškoví, aby se ve svobodných volbách v červnu ucházel o mandát. Nikdo nebude nespokojem s tím, jestliže mu voliči dají důvěru a bude je zastupovat i v tomto Federálním shromáždění. Z těch lidí, kteří opustili zákonodárné sbory v roce 1969, takovouto možnost neměl nikdo. Pokud se nedostali do vězení (jako např. tehdejší poslanec Hübl nebo poslanec Battěk), by-

li uvržení do stavu nerovnoprávných obyvatel tohoto státu. I tyto věci je třeba mít na paměti.“

Po více než hodinové rozpravě, ve které už nikdo z odpůrců navrženého zákona nevystoupil, dal předseda FS Dubček hlasovat. Sněmovna lidu, v níž bylo přítomno 134 poslanců, zákon přijala (9 poslanců se zdrželo hlasování). Připomeňme, že ve Sněmovně národů se o ústavních zákonech hlasovalo odděleně v české a slovenské části, přičemž každá z nich ho musela schválit třípětinovou většinou. Česká část Sněmovny národů, v níž bylo přítomno 55 poslanců, zákon rovněž schválila (12 poslanců se zdrželo hlasování). Ve slovenské části Sněmovny národů v této chvíli sedělo 56 poslanců. Aby i zde zákon prošel, muselo by se pro něj vyslovit nejméně 33 poslanců, k neschválení zákona tedy stačilo 24 hlasů. Hlasování dopadlo následovně: pro bylo pouze 31 poslanců, 3 byli proti a 22 se zdrželo hlasování. Slovenská část Sněmovny národů zákon neschválila. Dvacet pět poslanců, kteří tvořili desetinu celkového počtu přítomných poslanců, zablokovalo parlament! Jen stěží lze předpokládat, že výsledek hlasování byl dílem náhody. Ve dvacetileté, dosud „mrtvé“ historii česko-slovenského federativního uspořádání poprvé cílevědomě využili poslanci jedné části Sněmovny národů pravidlo o zákazu majorizace. Byl to první signál významné změny – éra „jednomyslnosti“ skončila, „démon souhlasu“, o kterém se ve svém vystoupení zmínil Riško, opustil parlament.

Dobře si to uvědomoval i místopředseda Jičínský, jenž na nečekanou událost jménem vedení parlamentu reagoval. Označil situaci za „krizovou“ a připomněl vzdorujícím poslancům jejich „ústavní a politickou odpovědnost vůči československé společnosti“. Zároveň uvedl, že ústavní zákon o československé federaci č. 143/1968 Sb. předepisuje pro takovou situaci institut „dohodovacího řízení“, kdy každá ze sněmoven zvolí ze svého středu po deseti poslancích, kteří se pokusí nalézt kompromisní řešení. Vedle toho bylo možné vrátit věc k projednání poslaneckým výborům a sněmovnám. Pokud by ani další projednání nevedlo ke schválení ústavního zákona, mohlo být Federální shromáždění rozpuštěno a do 60 dnů vyhlášeny nové volby. Jičínský si pochopitelně přál, aby nečekanou komplikaci vyřešila ještě tato schůze, a upřednostňoval dohodovací řízení. Riško však žádal nové projednání ve výborech – v takovém případě by nové hlasování pravděpodobně bylo odloženo na některou z dalších schůzí a odpůrci návrhu ústavního zákona by získali čas. Když si však vzápětí uvědomil, že se mu jeho záměr nepodaří prosadit, požadavek stáhl. Předsednictvo FS se pokusilo složit komisi pro dohodovací řízení ve své režii, jenomže i v tomto případě narazilo na odpor komunistické

kých poslanců. František Štafa se ohradil proti tomu, aby klub komunistických poslanců reprezentovali členové předsednictva Jenerál a Stank, u kterých si mohl být jist, že jeho zájem hájit nebudou. Věc se znovu zkomplikovala, bylo 12.45 a předseda parlamentu Dubček byl nucen vyhlásit do 13.30 další přestávku, protože v prezidentském salonku FS na něj a další členy předsednictva čekal prezident Václav Havel.

B. Prezident Havel poprvé v parlamentu

Ve středu 6. prosince 1989 v časných ranních hodinách v úzkém kruhu představitelů OF a VPN vyjádřil Havel přesvědčení, že demokratické hnutí je způsobilé do dvou dnů převzít moc. Na mysl měl ovšem jen výkonnou moc, a proto dodal: „Jakýsi drobný problém je Federální shromáždění, který přece jenom musí tu a tam někoho zvolit nebo něco schválit.“³³⁰ Na Budajovu otázku po současném postavení a funkci parlamentu nedokázal odpovědět, ale zmínil se o Zdeňku Jičínském, ústavněprávním odborníkovi Občanského fóra, který na tento typ otázek odpovědět dokáže. Budoucí československý prezident (jeho kandidatura již byla schválena nejvyššími představiteli obou demokratických hnutí) v této chvíli ani rámcově nevěděl, jak bude fungovat zákonodárna moc v době jeho působení v nejvyšším státním úřadě.

Na poradě představitelů OF a VPN 22. prosince Havel informoval o dohodnutých krocích, které měly předcházet zvolení Alexandra Dubčeka do funkce předsedy FS. Umístění slovenského symbolu do vysoké státní funkce doprovázely, jak už víme, další personální přesuny. Do předsednictva FS měl být kooptován též Jičínský. Havel měl výhrady k jeho politické orientaci, která ho svazovala s reformně-komunistickou politikou „pražského jara“ 1968, a příliš si nepřál, aby se zúčastňoval vrcholných politických jednání; jeho uplatnění spatřoval v odborné oblasti státoprávní – v operativním „vymejslení variant ústavních a jiných zákonů a postupů...“.³³¹ „On je bezvadnej na ty všechny ústavněprávní věci, on by měl sedět v nějaký komisi a operativně navrhovat a psát. On jim napsal ty ústavní články změněný, protože oni to nebyli schopní vědět, jak se ta vedoucí úloha [KSC] má vyndat z ústavy. On to měl všechno napsaný, na tyhle odborný práce je naprosto bezvadnej. Ale v tom operativním politickém rozhodování je poplatnej podivnejm vlivům...“³³² Jičínského umístění do funkce místopředsedy FS proto považoval za ideální, předpokládal, že se jím doplní a na odborné úrovni posílí ta část předsednictva, která už stejně „jede s námi“.³³³ S demokratickým hnutím úzce spolupracovali místopředseda FS a předseda Sněmovny li-

du Josef Bartončík (předseda ČSL), místopředseda FS a předseda Sněmovny národů Jozef Stank (KSC) a místopředseda FS Bohuslav Kučera (předseda ČSS).

Právě s těmito funkcionáři se Havel koncem prosince dohodl na věci, která mu obzvláště ležela na mysli. Chtěl, aby z prezidentského slibu, který bude muset po svém zvolení složit, zmizela pasáž o „věrnosti socialismu“. Vyšli mu vstříc a připravili zvláštní ústavní zákon. Součástí slibu byl ovšem i oficiální název státu Československá socialistická republika a Havel si konsekventně přál vypustit i adjektivum „socialistická“. Jenomže s tím jinak nadmíru ochotní funkcionáři nesouhlasili. Podle Havlova vyjádření z 22. prosince argumentovali tak, že název státu lze měnit až s novou ústavou. S dosaženým kompromisem se Havel pro tuto chvíli spokojil, ale jenom pro tuto chvíli. Vždyť již 19. prosince na tiskové konferenci zřetelně naznačil, že ono adjektivum, které v předchozím dvacetiletí zcela ztratilo svůj smysl, by také mělo co nejdříve z názvu státu „zmizet“.

* * *

Václav Havel nepřijel 23. ledna do parlamentu kvůli kontroverznímu kooptačnímu zákonu. Rozhodl se, že využije ústavního práva prezidenta republiky uplatnit zákonodárnou iniciativu. V programu schůze však nebylo jeho vystoupení uvedeno, ani do něj nebylo do datečně zařazeno při úvodním hlasování. Nestalo se tak nedopařením. Kromě úzkého kruhu jeho poradců až do poslední chvíle nikdo nevěděl, že prezident ve Federálním shromáždění promluví. Zvolil další ze svých „nekonvenčních“ politických kroků, jehož cílem bylo prosadit v parlamentu změnu názvu státu, o níž uvažoval a hovořil už v prosinci. Využije své autority a momentu překvapení a přiměje poslance, aby vypustili slovo „socialistická“ z názvů Československá socialistická republika, Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika. A protože patrně chtěl, aby jeho uvažování působilo promyšleně a systémově, rozhodl se, že navrhne ještě změnu v názvu Československá lidová armáda (vypuštění slova „lidová“) a nový státní znak. Návrhy označí za „vzájemně provázané“ a vyzve poslance, aby je schválili „ihned“.³³⁴

Později komentoval Pithart jeho rychlé a nezvratné rozhodnutí: „... předpokládal, že svým šokujícím postupem dosáhne úspěchu. Domníval se, že problém bude s adjektivem ‚socialistický‘ v názvu státu. Tam čekal odpor, boj. Proto si vymyslel, že představením nového znaku jaksí odvede pozornost. ‚Vlítu tam, rozvinu ten znak, a než se všichni vzpamatují, bude schválen i název státu – bez slova

socialistický.' Počínal si jako režisér, který si je jist, že má úžasný nápad. Myslím si, že se jen málo s kým radil, měla to být léčba šokem, překvapením. Mě se na to jako by ptal, ale byly to všechno řečnické otázky. Byl rozhodnut.³³⁵ Prezidentova první – a symbolicky tedy velice významná – zákonodárná iniciativa dopadla nakonec zcela jinak, než si představoval. Narazil na nečekaný a pevný vzdor předsednictva FS, které mu dalo najevo, že návrhy v předložené podobě nelze z procedurálních a kompetenčních důvodů na této schůzi schválit. Prezident s nimi poslance obou sněmoven FS přesto seznámil, avšak nedosáhl toho, aby se o nich hlasovalo. Problematika názvu státu a státní symboliky byla odložena a za několik dní se ukázalo, že odklad byl fatální.

V Jičínského podání³³⁶ se Havel dopustil velké politické chyby. Příliš spoléhal na své mimořádné postavení a nerespektoval psaná i nepsaná pravidla politické praxe – nekonzultoval svůj návrh s představiteli FS, nevzal na vědomí, že projednávání navržených zákonů se v parlamentu odehrává v určitém procedurálním rámci, a ignoroval ČNR a SNR jako nejvyšší orgány obou republik, které v tak zásadní věci nebylo možné obejít. Tyto výhrady jsou vesměs správné, ale nevystihují celou skutečnost.

Brilantním způsobem, k němuž lze těžko něco dodat, rozebral parlamentní kontext prezidentovy zákonodárné iniciativy Šútovec. Vyvaroval se role soudce a odhalil zápletku v širších souvislostech. Povšiml si nekorelativnosti dvou pasáží, v nichž Jičínský zdůvodňuje, proč nebylo možné Havlův návrh zákona ihned schválit, a ukázal, že 23. ledna 1990 kolem 13 hodiny se v prezidentském salonku Federálního shromáždění střetly dva odlišné politické světy: „... ještě předtím, než se prezident Havel mohl postavit před dvě stě padesát vystrašených, a proto víceméně vstřícně naladěných poslanců, musel se k nim probojovat skrz dvojici či trojici [Dubček, Jičínský, Stank] frustrovaných, a zároveň sebevědomých a vůči němu už apriori trochu předpojatých funkcionářů FS... Tito funkcionáři si v lednu 1990 ještě mohli myslet to, co si Václav Havel nikterak nemyslel – že totiž celý probíhající společensko-politický pohyb by měl být rehabilitací jednoho nedosněného snu jejich politické generace: snu o ‚socialismu s lidskou tváří‘. Latentní hloubkový konflikt dvou odlišných paradigmat se ve své podstatě tehdy ještě nemohl projevit navenek, proto se projevil tak, jak mohl, tedy ne jako podstatný, ale jako formální konflikt. Nabyl charakteru teritoriální obrany (obranu parlamentu před svévolným zásahem ‚zvenku‘), při které jako zbraně posloužily formalistické i věcné výklady univerzálních i specifických pravidel. Latentní nechuť k Havlovi jako k člověku přicházejícímu sice ze stejného ‚revolučního‘ pro-

středí, ale přece jen z jiného jeho hodnotového podlaží, a navíc člověku úspěšnému v tichém souboji o to, o co měli také zájem alespoň další dva z přítomných, tvořila jednu stranu subjektivně psychologického pozadí, tvořila jednu část podloží a východiska nejen prvního vážného neúspěchu nového prezidenta, ale i druhé velké a vážné politické krize ‚polistopadového‘ režimu v Československu.³³⁷

Mohla věc nového názvu státu dopadnout lépe? Bezpochyby ano. Šútovec ukázal, že vývoj se mohl ubírat jiným, pozitivnějším směrem, pokud by Havlovi oponenti z předsednictva FS dokázali potlačit svou nevoli a nechuť a projevíli snahu hledat kompromis: „Nikdo nepředložil návrh, aby se situace v plénu aranžovala tak, že prezident už v projevu požádá o následné hlasování – bez rozpravy – o vypuštění slova ‚socialistická‘ z názvu federálního státu. Nikdo se nepokusil vyloučit problematiku názvů pro národní republiky mimo tuto momentální agendu. Zápis z průběhu schůze nenechává nikoho na pochybách, že naopak, s takovouto eventualitou se vůbec nepočítalo. Nepočítalo se ani s tím, že někdo vystoupí s procedurálním návrhem, který by odděloval problematiku názvu státu a státního znaku.³³⁸

Na druhé straně taková situace nemusela nastat, pokud by „prezident Havel postupoval ne jako revolucionář a dramatik, ale jako zavedený solidní, uvážlivý demokratický politik, vědomý si politických, psychologických a jiných trvalých i momentálních souvislostí svého postavení, ustavičně zvažující alternativní scénáře, studující svoje partnery a konkurenty a upřednostňující starostlivé projednávání všeho podle pořadí tzv. objektivní naléhavosti před razantním nastolováním problémů, které si sám stanovil.“³³⁹

O tom, že střetnutí prezidenta s předsednictvem FS považují jeho ústřední aktéři za jeden z neuralgických bodů polistopadového vývoje, svědčí jejich neochota cokoli na svém postoji změnit. Jičínský opakovaně vyjadřuje lítost nad tím, že Havel není ochoten uznat svou evidentní chybu, Havel zase prohlašuje, že v lednu 1990 stále panovala revoluční situace a řešení, které zvolil, jí zcela odpovídalo.

Havlova neúspěšná zákonodárná iniciativa otevřela problém státoprávních vztahů v tehdejší Československu, ke kterým se se závažující pohotovostí začali vyjadřovat rozličné tradiční i vznikající, tuzemské či exilové spolky, politické strany, ad hoc ustavené nátlakové skupiny, petiční výbory a ambiciózní jednotlivci. Ve hře se rázem ocitly nejrůznější „odborné“ i obyčejné „hospodské“ úvahy o postavení Slováků v československé federaci, o špatně vyvážených kompetencích mezi federálními a slovenskými ústavními orgány, o centralizačních úmyslech nové moci atd. Spory o soužití Čechů a Slováků ve společném státě byly vedeny spíše v emotivním než racionálním tónu,

spíše demagogicky než věcně. Víme už, jak dopadl pokus (Vavrouškův návrh restrukturalizace federativního uspořádání z počátku ledna 1990) učinit z této problematiky téma racionální politické diskuse, řízené a kontrolované představiteli českého a slovenského demokratického hnutí. Do vysoce citlivé, četnými politickými kontroverzemi a historickými peripetemi zatížené oblasti pronikl chaos, z něhož povstávaly a nejvíce těžily demagogické a intolerantní proudy.

* * *

Poslanci Federálního shromáždění vyslechli 23. ledna prezidentův bravurně stylizovaný projev, který kromě zmíněné zákonodárné iniciativy obsahoval i četné informace o úmyslech a předsevzetích hlavy státu pro blízkou i vzdálenější budoucnost (skvělou obsahovou a kontextovou analýzu projevu najdeme u Šútovce). Předseda parlamentu Dubček pak prezidentu republiky poděkoval a ujistil ho, že návrhy, které předložil, se budou zabývat příslušné „orgány Federálneho zhromaždenia, Českej a Slovenskej národnej rady v súlade s rokovacím poriadkom“.³⁴⁰ Prezident Havel odešel s nepořízenou a sněmovny se mohly vrátit k bodu, který se jich – na rozdíl od v této chvíli odtažené problematiky názvu státu – existenčně dotýkal: k návrhu zákona o odvolání a volbě nových poslanců. Po dohodě v politických klubech zvolily v 16.15 dvacetičlenný „dohodovací výbor“ v čele s Jičínským, který začal ihned pracovat. Mezitím ve zrychleném tempu pokračovalo projednávání a schvalování dalších bodů programu.

V 17.50 vystoupil před plénum Jičínský. Ve zprávě o výsledku činnosti dohodovacího výboru konstatoval, že důvodem nepřijetí návrhu zákona nebyly „zásadní námitky politického ústavního rázu, ale šlo o organizační nedostatky“.³⁴¹ Pravdě se však více podobá, že slovenská část Sněmovny národů, která zákon zablokovala, nedokázala (a vlastně ani nemohla) nadále účinně čelit soustředěnému tlaku předsednictva FS, které mělo eminentní zájem na rychlém vyřešení nečekané komplikace. Poslanec slovenské části Sněmovny národů Š. Trško (KSC) vyjádřil ve svém vystoupení upřímnou lítost nad tím, že se pouze zdržel hlasování a nehlasoval proti. Pravděpodobně vyslovil mínění ostatních 21 poslanců, kteří stejně jako on neprojeví větší odhodlanost a přímočarost. Nyní byli nuceni přijmout Jičínského vysvětlení, protože hlasovat proti se už neodvážili. V novém hlasování byl ústavní zákon přijat v navrženém znění – ve slovenské části Sněmovny národů hlasoval proti jediný poslanec (v prvním hlasování byli proti tři!). Poté parla-

ment bleskově projednal a schválil zbývající věci a v 18.55 byla schůze ukončena.

Koordinační centrum Občianského fóra v lednu 1990.

Přetíženi a rozkládání struktury, která měla být ohniskem nové politiky

Z předchozího líčení by mohl vzniknout dojem, že těm, kteří v lednu 1990 rozhodovali, připadly k řešení pouze dvě věci – volební systém a rekonstrukce zákonodárných sborů. Takový dojem by byl ovšem veskrze mylný. Oba zmíněné problémy byly prioritami lednové politiky, a proto na ně padalo nejvíce světla i stínů. Ze zorného úhlu Občianského fóra se denní politická praxe jevila zcela jinak. Abychom úplněji nahlédli do třetího revolučního měsíce, ukončím kapitolu rozbořením celkového kontextu, v němž působilo Koordinační centrum. Jeho rozhodujícím grémiem byla rada. Připomínám, že stanovy OF, schválené druhým sněmem 6. ledna, ji vybavily pravomocí operativního rozhodování v neodkladných záležitostech. Sněm se scházel po 14 dnech a k rozhodnutím rady se vesměs vyjadřoval ex post – jeho vliv na politiku hnutí byl v této periodě mizivý. O to rychleji však rostl jeho kritický odstup k radě.

Na základě zápisů ze schůzí lze rekonstruovat tematické okruhy, kterými se rada v lednu zabývala. Bylo jich kolem třiceti a řada z nich se dále dělila na další problémy a úkoly. S jistou dávkou zjednodušení můžeme říci: co den v měsíci, to zvláštní téma. Týkala se nejrozličnějších sfér života společnosti – politické, sociální, národnostní, regionální, průmyslové, zemědělské, odborové, bezpečnostní, armádní, finanční, kulturní, školní, církevní, historické, sportovní ad. Jakoby se v česko-slovenské společnosti zdvihla všechna stavidla nebo protrhly hráze. S určitou nadsázkou lze říci, že Koordinační centrum bylo pochopeno jako „centrum pro všechno“. Kdekdo (jednotliví občané, vznikající či obnovené politické strany, svazy, sdružení, spolky atd.) se na něj obracel se svou prosbou, žádostí, připomínkou, stížností a očekával rychlé řešení. Na Koordinační centrum se ze všech stran valila lavina.

Pithart se 6. ledna světil sněmu se svou obavou: „Problémem těchto dnů je jistá defenziva, do které se dostáváme. Stísněná společnost vydechla a její potřeba kyslíku svobody a naděje je tak silná, že dochází k otravě tímto kyslíkem. Jsme nuceni neustále řešit nové a nové problémy, nové a nové požadavky. Skoro všechny požadavky jsou míněny dobře, téměř všechny jsou důsledkem minulých křivd a represí či pocitů křivd a represí. Dosavadní pružnost naší struktury, nadšení, veliké schopnosti lidí, také trocha štěstí a nepřipravenost

druhé strany – to vše nám pomohlo vyhrávat a dovést obnovu demokracie až k dnešním vyhraným bitvám. V poslední době jsme však naprosto zahlceni. Hrozí nám v přeneseném i nepřeneseném slova smyslu infarkty. Je nutné jednoznačně stanovit priority a vše ostatní upozadit nebo přenášet na jiné struktury.³⁴²

Aktivisté Koordinačního centra ztráceli přehled o prioritách. Vzrůstalo nebezpečí, že utonou v záplavě méně důležitých a okrajových problémů. Očekávání veřejnosti se soustředilo kolem tří ohnisek – přípravy voleb a volební vítězství; očisty veřejného života od „mafiašských struktur“ KSC; rychlé transformace autoritativního byrokratického režimu v otevřenou a prosperující společnost. Poměrně rychlé dobytí prvních významných pozic vyvolalo dojem, že transformační proces bude rychlý a snadný. Pro politické hnutí, které vzniklo před půldruhým měsícem a nemělo jasno v otázce své identity, to byly úkoly, jež se ukázaly být nad jeho síly. Bude vhodné narýsovat konkrétnější představu o pracovní náplni rozhodujícího gremia KC OF v lednu 1990 – kalendárium problémů. Stručné zápisy ze schůzí rady nepochybně obsahují pouze zlomek toho, čím byly nuceny zabývat se všechny výkonné údy Koordinačního centra. Došlo se do nich jen to, co považovala rada za důležité.

3. ledna:

– Rada byla nucena zabývat se „neuralgickým bodem“, kterým se po návštěvě prezidenta Havla v obou německých státech stalo vysídlení sudetských Němců z Československa po 2. světové válce. Představitel hnutí Pithart vystoupil v televizi se stanoviskem, v němž odmítl jednostrannou omluvu, revizi poválečných hranic a navrácení původního majetku vysídlencům.

– Rada byla informována o neuspokojivé situaci v Národním výboru hlavního města Prahy.

4. ledna:

– Rada se zabývala „eruptivní situací“ v armádě. Ministr národní obrany brojil proti vojenským OF. Na pořadu dne byla akutní potřeba prosadit zkrácení základní vojenské služby a liberalizace poměrů ve vojenských útvech.

5. ledna:

– Rada byla konfrontována s problémem Občanských fór na Slovensku (ve Středoslovenském a Východoslovenském kraji). Marcel Strýko z košického OF požadoval jejich aktivní podporu a zastoupení v pražském Koordinačním centru. Tvrdil, že Koordinační výbor Veřejnosti proti násilí v Bratislavě jednoznačně upřednostňuje národnostní princip, s představiteli slovenských OF spolupracuje jen okrajově a vylučuje je z rozhodovacího procesu.

– Propukl ostrý spor mezi radou a autoritativně si počínajícími poradci prezidenta Havla, jenž se týkal způsobu komunikace Hradu s Koordinačním centrem.

– Rada byla nucena řešit spor s federálním ministrem financí, který odmítl uvolnit ze státního rozpočtu prostředky na činnost historické komise pro analýzu událostí v roce 1968.

6. ledna:

– Představitelé rady projeví krajní nespokojenost s prací nového vedení Federálního ministerstva vnitra v oblasti Státní bezpečnosti („Struktura mafie zůstala téměř nedotčena.“). Sněm KC OF vyzval ministra, aby věc neodkladně řešil.

– V jednání sněmu se objevily první zmínky o tom, že místní, okresní i krajské organizace KSČ přesouvají movitý i nemovitý majetek do nově zakládaných organizací a podnikatelských subjektů.

– Někteří zástupci krajských Občanských fór upozornili sněm na veliké potíže s amnestovanými vězni, kteří rozličnými způsoby zne-příjemňují život slušným občanům, dochází k pře-padením a násil-nostem; policejní složky nejsou s to mimořádnou situaci zvládnout.

– Sněm kritizoval radu za kabinetní projednávání volebního zá-kona.

8. ledna:

– Objevila se kritika rozhlasového vysílání Občanského fóra; kritizována byla rovněž nedostatečná informovanost o práci KC OF.

11. ledna:

– Rada se zabývala znepokojivým vývojem Občanského fóra v Tep-licích.

– Rada byla informována o potížích ve školství: zkorumpování či odborně nezpůsobilí ředitelé, pedagogové, akademičtí funkcionáři nechtějí odstupovat. Neexistují nástroje, jak je k tomu přinutit. Stu-denti některých fakult se radikalizují.

– Rada byla informována o „špatné situaci“ v nejvyšším kontrolním orgánu České republiky – Výboru pro lidovou kontrolu ČSR („... vý-konná pravomoc tohoto orgánu je soustředěna v rukou hrstky lidí – nomenklатурní funkce ÚV KSČ. (...) Vedoucí pracovníci VLN ČSR vytvořili Občanské fórum s tím, že jsou schopni navrhnout kandidá-ta na ministra – předsedu VLN ČSR!“).

– Rada vzala na vědomí, že kritická situace v Národním výb-oru hlavního města Prahy se nezlepšila.

12. ledna:

– Ministryně spravedlnosti ČSR Dagmar Burešová se obrátila na radu s naléhavou prosbou o podporu a pomoc ve věci amnestova-ných občanů („... reakce lidí je negativní. (...) Prosim vysvětluje li-

dem, že amnestie byla nutná, že je to humanizace společnosti! Podniky se brání přijímat amnestované, národní výbory jim nevyplácejí předepsaných 1 000 korun!“).

16. ledna:

– Kulminovaly spory představitelů rady s předsedou federální vlády Čalfou a ministrem vnitra Sachrem o budoucnosti Státní bezpečnosti. Zástupci vlády byli zásadně proti úplnému zrušení všech složek StB. Premiér Čalfa pohrozil demisí, pokud bude OF trvat na radikálním řešení („Šanci jsme dávali Čalfovi, Sachrovi, ale StB se naopak aktivizuje. Vše je nutné zveřejňovat. Jen tlak veřejnosti přiměje ústavní činitele k činnosti. Ať ministr vnitra okamžitě do zítřka odtajní strukturu a StB postaví mimo zákon.“).

17. ledna:

– Rada vzala na vědomí, že česká vláda vedená komunistickým premiérem Pitrou pracuje špatně a že její hlubší personální rekonstrukce bude nevyhnutelná. Zamýšlela se nad tím, kteří aktivisté OF by měli do vlády přijít.

19. ledna:

– Do KC OF pronikaly v posledních dnech desítky protichůdných zpráv o neutěšené situaci v podnicích, továrnách, orgánech místní správy. Pithart vystoupil v Československé televizi s projevem, v němž vyzval místní a podniková OF, aby neuplatňovala živelné odvolávání vedoucích pracovníků průmyslových podniků či představitelů státní správy. („Působení občanských fór se nesmí v ničem podobat řádění akčních výborů Národní fronty po únoru 1948.“) Odmítl princip kolektivní viny. („Je opravdu každý komunista nemravným člověkem a je každý aktivista Občanského fóra bezúhonným idealistou? Kdo má právo soudit jen proto, že byl nestraníkem? Kdo má právo soudit podle zásad kolektivní viny?“) Doporučil občanským fóřům, aby „postupně vytlačila“ reprezentanty „starého pořádku“, ale především „aby rozhodla o způsobu, jakým budou napříště nalézání noví lidé do vedení podniků a institucí.“

– „Ústavněprávní experti“ politických stran a hnutí zamítli návrh představitelů Občanského fóra na okamžitou restrukturalizaci federativního uspořádání státu.

20. ledna:

– Do sněmu KC OF pronikaly první zprávy o tom, že „na Slovensku nabývají na intenzitě nacionální projevy“.

– Propukl spor mezi OF a federální vládou o odvolávání a volbě nových poslanců. Sněm vyzval vládu, aby nebránila přijetí příslušného ústavního zákona.

– Pithart informoval sněm o tom, že denní tisk ostře kritizuje ra-

du KC OF za kabinetní projednávání volebního zákona. Ke kritice se připojili někteří delegáti krajských OF.

– Kučera na sněmu podotkl, že představitelé rady KC OF nemají „přímý kontakt s ministry“ federální vlády.

– Někteří představitelé krajských OF kritizovali na sněmu Pithartův televizní projev z 19. ledna („Uklidňující projevy nám... podrážejí nohy, my dole s tím potřebujeme hýbat.“), jiní jej přivítali.

– Kontrolní komise sněmu KC OF ostře kritizovala radu za neprůhledné hospodaření s movitým i nemovitým majetkem hnutí a za kabinetní politiku.

– Delegáti sněmu znovu vyjádřili své znepokojení nad nedostačným řešením situace v bezpečnostních složkách (zejména ve S átní bezpečnosti). Kučera k tomu uvedl: „To nejdůležitější v StB se ponořilo. Zachovali se tak jako každý profesionál, je-li ohrožen. To, co zůstává, se bude demontovat, pro veřejnost to bude vypadat dobře, základní problém se tím však nevyřeší. Nebudou nám už nebezpeční tak, jak to známe, nebudou nás sledovat, odposlouchávat, zmizela všechna důležitá informační databáze. Sacher je nervózní z toho, že mu stále radíme, co má dělat, nervózní byl i Jano Čarnogurský – přišel a říkal, že buďto necháme pracovat je, profesionály, nebo je ohrožena celá jeho spolupráce s OF.“

– Vedoucí informační komise Petr Pospíchal na sněmu konstatoval, že rada – která se schází dvakrát týdně – není často usnášeníschopná, protože mnoho jejích členů má jiné funkce. Sněm proto souhlasil s jeho návrhem a vyřadil z ní místopředsedu Federálního shromáždění Zdeňka Jičínského, rektora Univerzity Karlovy Radima Palouše a poradce a spolupracovníky prezidenta republiky Ladislava Kantora, Jiřího Křížana, Alexandra Vondru a Michaela Žantovského.

22. ledna:

– Rada byla informována o neutěšené situaci v centrálních odborových strukturách, v managementu *Zemědělských novin* a v severočeském nakladatelství Delta.

– Rada se zabývala nedobrou situací v armádě – v mnoha jejích útvech zavládlo „rozčarování“ z toho, že se „OF nezastává“ řadových vojáků, že „politručí“ nebyli propuštěni, ale pouze převedeni do jiných funkcí, že novela branného zákona nepočítá se zkrácením základní vojenské služby pro ty, kteří ji už vykonávají atd. Kučera uvedl, že ministr národní obrany Vacek vede s Koordinačním centrem ostré spory o existenci občanských fór v armádě.

25. ledna:

– Rada vyslechl zprávu představitele československých Romů, kte-

rý hovořil o diskriminaci a genocidě této národnostní menšiny a požadoval pro ni místa v parlamentech.

– Rada byla informována, že v pražských hotelích stále „fungují místnosti s osádkami Státní bezpečnosti“.

– Rada se znovu zabývala neutěšenou situací v armádě.

26. ledna:

– Koordinační centrum ověřovalo zprávu Nezávislého tiskového střediska o tom, že na přelomu ledna a února se má uskutečnit pokus o státní převrat. Označilo ji za dezinformační akci, jejímž cílem bylo záměrně vyvolat nepokoj a destabilizovat politickou situaci.

29. ledna:

– Pithart informoval radu o tom, že prezident republiky projevil pochybnosti o dosavadním vývoji, především se vyjádřil kriticky k politickému mechanismu „kulatého stolu“, který se pro řešení některých věcí ukázal jako velmi nevhodný.

– Rada vyslechla další z mnoha informací, že Občanského fóra se v řadě míst „zmocnili komunisté“.³⁴³

* * *

Ve výmluvné zkratce zachycují situaci rady referáty o její činnosti, s nimiž na sněmech pravidelně vystupoval Petr Kučera. Upozorňoval, že aktivisté pracují v „hektické“ atmosféře, poznamenané „improvizacemi“ a nedostává se jim času a klidu ke „koncepční práci“. O několik let později charakterizoval Pithart situaci Koordinačního centra v lednu 1990 expresivními slovy: „... Občanské fórum se během čtrnácti dnů, tři neděl vyprázdnilo. Já tam zůstal s několika málo lidmi jako takzvaný ‚představitel OF‘. Co chvíli za mnou někdo přišel s omluvami mi oznámit, že odchází také: že bude náměstkem, ředitelem, mluvčím prezidenta... Nikdo tam nechtěl zůstat. Nikdo neřekl: ‚Nezlob se Jardo či Franto, nezlobte se, pane ministře, ale já ti (vám) nebudu dělat náměstka, protože OF je důležitější.‘ Občanské fórum, to byl chaos, nejistá, nepevná struktura, dlouho bez aparátu, bez úředníků. Odpovědnost tam byla obrovská, ale jaksi neuchopitelná, sporná, vždy problematizovatelná. Struktury byly křehké, dlouho neurčité, i když se na nich pracovalo, i na demokratických pravidlech. Připadal jsem si tam jako na desantním člunu, ukotveném na dohled od pevniny, ale pořád ještě na moři. Desant se povedl, všichni již dobývali hlavní město, ale pár nižších důstojníků muselo zůstat na tom člunu, hlídat jej a z velké dálky pozorovat, co se děje tam vepředu... Houपालo to s námi, ale byli jsme pořád na místě. Měli jsme pocit opuštěnosti, možná i křivdy. Ne, že nejsme tam

daleko vpředu, ale že nás tam nechali samotné. (...) Občanské fórum bylo v té době stále opuštěnější a nevědělo, čím je a čím je. Vážím si všech, kteří tam zůstali, právě proto, že neměli velkou naději úspěšně ustálit a strukturovat toto málo určité hnutí. Nejhorší bylo, že to málokomu vadilo. Co s Občanským fórem, v co a jak a kdy se má přetvořit. S tím si lámal hlavu zprvu [Ivan] Havel a systematictější Vavroušek. Mluvili jsme o tom jistě všichni a pořád, ale bylo to právě jen takové nezávazné mluvení. Snažili jsme se zprvu úžasné tvořivý chaos strukturovat, ale dařilo se nám to strašně pomalu a stále méně a méně. A vůle ochabovala.³⁴⁴

Až do 5. ledna se konala schůze rady každý den. Lavina problémů a úkolů přiměla vůdčí osobnosti hnutí k ustavení užšího operativního kruhu, který se od 8. ledna scházel každé ráno v Pithartově kanceláři ve Špalíčku, zatímco rada zasedala jen dvakrát týdně. Se vznikem operativního kruhu se Koordinační centrum *via facti* vrátilo k revoluční trojstupňové hierarchii, kterou se pokusilo po 10. prosinci nahradit „demokratičtější“ strukturou. Původní uspořádání krizový štáb – akční skupina – plénum bylo nahrazeno obdobnou vertikální hierarchií operativní kruh – rada – sněm. Stanovy OF však neobsahovaly žádnou zmínku o operativním kruhu (zápisy z jeho schůzí jsou kusé a pro historické bádání takřka nepoužitelné). Podle jejich znění byla jediným operativním a výkonným orgánem třicetičlenná rada, odpovědná sněmu. Její význam klesal – od první poloviny ledna se častokrát nesešla v usnášeníschopném počtu. Řada jejích členů působila jinde, další a další aktivisté ze Špalíčku odcházeli, na jejich místa se tlačili noví lidé. Vše bylo v pohybu – Špalíček připomínal úl či vzbouřené mraveniště. „Operativa“ zcela převládla nad „koncepční prací“.

Na třetím sněmu 20. ledna představili zástupci rady záměr uvolnit z každodenního kolotoče nejrůznějších aktivit Petra Pitharta, jenž by společně se dvěma či třemi lidmi vytvořil „malý expertní tým, který by se měl čas nad věcmi zamýšlet a zabezpečovat zpětnou vazbu“. Je to další příklad postupného štěpení grémií. Z operativního kruhu se vyčlenil triumvirát (nazvaný „boží oko“) Pithart, Kučera, Ivan Havel. Rozpoznáváme v něm období dřívější páté krizového štábu. Do operativního kruhu (období prosincového krizového štábu), který se scházel každý den, navrhli Josefa Vavrouška, Petra Kučeru, Jana Urbana, Ivana Havla a Ivana Fišeru. Radě KC OF (jež byla obdobou akční skupiny) vymezili pouze dvě schůze týdně – v pondělí a ve čtvrtek.

V rozhovoru s historiky v roce 1994 si Pithart na pokus s ustavením božího oka vzpomněl a dal ho do souvislosti se svým zdravot-

ním stavem, od počátku ledna vážným. V důsledku pracovního přetížení a pocitu obrovské odpovědnosti se ocitl na pokraji kolapsu. Svou situaci považoval za neřešitelnou. Nezastával žádnou oficiální funkci, do které by byl řádně zvolen, a proto z ní byl prakticky neodvolatelný, rezignovat nemohl. Nabídka z Právnické fakulty Univerzity Karlovy, aby se stal jejím děkanem, se mu proto jevila jako možnost částečného úniku z chaotického Špalíčku: „... toto byla možnost, že aspoň dva nebo tři dny v týdnu budu mít nějaký jiný svět, a přímo jsem na to upnul.“³⁴⁵

V polovině měsíce (před 17. lednem) se u skutečnila jedna ze schůzek v restauraci Vikárka, jež se nachází vedle katedrály sv. Víta na Pražském hradě. Prezident Havel zde příležitostně pořádal neformální porady; před užším kruhem svých důvěrníků a vybraných politických a státních představitelů, k nimž choval důvěru, prezentoval své nápady, představy, projekty. Na tuto „Vikárku“, ač nepozváni, přišli tři ministři české vlády za OF (Dagmar Burešová, Bedřich Moldan a Pavel Klener), odhodláni iniciovat změny ve vedení české vlády. Překvapili i samotného Pitharta, který se až tady dozvěděl, že by velice přivítali, kdyby ve funkci předsedy české vlády nahradil komunistu Františka Pitru. Prezident Havel však jejich návrh kategoricky odmítl: Pithart v čele Občanského fóra je nenahraditelný! Ministři však koncem ledna oslovili prezidenta podruhé a jejich prosba zněla o poznání naléhavěji: v české vládě nic pořádně nefunguje, její vedení „sabotuje“ iniciativy nových ministrů, je nutné přikročit ke změně. Den nato pozval prezident některé zástupce rady, aby s nimi věc projednal. Rozuzlení zápletky nebylo podle Pitharta vůbec jednoznačné: „Já jsem celou dobu mlčel a ti naši argumentovali proti: ‚Vyloučeno! Ne!‘ A když já jsem mlčel, tak Havel intuitivně prohlásil: ‚Jak to tak vidím, Petře, tak tebe to Občanské fórum sere.‘ A já jsem prostě nějak přikývnul.“ Havlův souhlas umožnil Pithartovi odejít z Koordinačního centra. S velkou úlevou vyměnil revoluční chaos, který panoval ve Špalíčku, za byrokratický řád, který ho obklopil v nedaleké Lazarské ulici, kde sídlil Úřad vlády České socialistické republiky.

Předsednictvo České národní rady přijalo 6. února demisi předsedy české vlády Františka Pitry (KSČ) a prvního místopředsedy Miroslava Tomana (KSČ) a jmenovalo do těchto funkcí představitele Občanského fóra politologa Petra Pitharta a ekonoma Františka Vlasáka.

Kapitola XI

Chaos v řádu

Sněm versus rada. Vysoké napětí mezi periferií a centrem

V samém závěru čtvrtého sněmu 3. února informoval Petr Kučera delegáty o tom, že v pondělí 6. února bude Petr Pithart oficiálně jmenován předsedou české vlády; po pravdě uvedl, že rada proti tomu „velice tvrdě bojovala“,³⁴⁶ poněvadž časté odchody lídrů ohrožují stabilitu politického hnutí; Pithart ovšem projevil o místo českého premiéra vážný zájem a pevně se již rozhodl („... spojuje s tím realizací určitých svých představ“, které se „dotýkají záležitostí federace, vztahů se Slováký a podobně“); prezident Havel, Pithart a další „lidí, kterých se to bezprostředně týká“, se zamýšleli nad tím, kdo by měl být v čele Občanského fóra, a shodli se na aktivistovi, jehož „zdatnost a schopnost“ je všeobecně známá a respektovaná – Janu Urbanovi. Připomínám jednání akční skupiny 11. prosince, na kterém Havel označil Pitharta za svého nástupce. Kladl důraz na to, aby veškeré vztahy vycházely z principu vzájemné důvěry, a s poukazem na trvající revolučnost situace vyloučil úplnou demokratizaci hnutí. Podobné pohnutky doprovázely na přelomu ledna a února jmenování Pithartova nástupce: měl to být člověk ztělesňující věrnost ideálům a atmosféře, z nichž se demokratické hnutí zrodilo, a skýtající záruku, že se z OF nestane „podezřelá partaj“.

Jmenování Pitharta bylo přijato bez námitek, Urbanovo jmenování už nikoli. Informaci bezprostředně komentoval Václav Benda: „Myslím si, že to, co jsme právě slyšeli, bylo skvělou ukázkou toho, co kritizujeme. Celkem dovedu pochopit, že není možné věci, které závisí na složitých jednáních mnoha partnerů (čili v tomto případě kandidaturu Pitharta na předsedu vlády) předem projednávat nebo konzultovat. Tak to bohužel v revolučních časech chodí. Na druhé straně v nejmenším nechápu (aniž bych měl cokoli proti Janu Urbanovi), kdo nám – jako sněmu – prezentuje Urbana jako nového šéfa OF, aniž by se namáhal kohokoli se na cokoli zeptat nebo požádat o jakékoli návrhy.“ Delegáti sněmu reagovali silným potleskem. Za-

skočený Kučera připomněl, že se tak děje na návrh Havla a Pitharta. „Copak máme dědičné království!“ ozval se znovu Benda. „To nemáme,“ odpověděl Kučera a dodal, že úvaha o novém lídrovi Občanského fóra byla vedena s ohledem na nutnost „překlenout to bezprostřední období“ do červnových voleb. „Jestli se k tomu vyjádříte jinak, je to samozřejmě vaše věc.“

Odpor vůči způsobu rozhodnutí o nové hlavě hnutí byl značný, přesto nevedl ke zvratu. Sněm byl příliš inkohherentní silou a vůlí prezidenta Havla a jeho důvěrníků v radě se s nevolí podrobil. Meritem sporu nebyla osoba, nýbrž princip. Za tematizací principu se však neskrýval jen proklamovaný demokratický ideál, ale především snaha o posílení osobního a skupinového vlivu. Budeme mít nejednu příležitost se o tom přesvědčit – o vliv v rozhodujících grémiích budou svedeny četné potyčky a souboje.

Počátkem února nastoupil do čela Koordinačního centra Jan Urban, který do 17. listopadu působil v disidentských kruzích. Měl blízko k reformním komunistům sdruženým v Klubu za socialistickou přestavbu Obroda, jeho osobní přesvědčení a temperament však překračovaly jakoukoli vyhraněně pojatou politickou koncepci. V posledních letech starého režimu působil jako novinář nezávislé Východoevropské informační agentury. Odvážný, přímočarý člověk, muž činu, který zpravidla prodléval tam, kde se něco rušného dělo. Zapojoval se do protirežimních akcí, v 90. letech byl jedním z předních novinářů ve válkou zkušných oblastech Balkánu. Použijeme-li Pithartovo známé dělítko, můžeme říci říci, že byl spíše „disidentem protestu“ než „disidentem reflexe“. V Občanském fóru působil jako organizátor, informátor a spojka. Jeho temperament nešlo vtěsnat do žádné složky hnutí, pohyboval se po celém jeho prostoru: „Já to pozoroval ze strany, nebyl jsem u žádného politického jednání a nebyl jsem ani u většiny příprav. V některých momentech jsem seděl dole v šatně a něco strategického jsme pekli, ale moje role byla docela jiná. Sbírat informace, organizovat tu síť, zdvihat telefony, starat se o jídlo, prostě aby ten cirkus fungoval.“ Prostředí tvůrčího chaosu mu bylo, alespoň z počátku, blízké: „Občanské fórum bylo děsivý bordel, nádherný v tom okamžiku a děsivý později.“³⁴⁷ V prvních organizačních schématech si vysloužil speciální funkci označovanou zkratkou „HPV“, jež skrývá úsměvný význam – „holka pro všechno“. V důsledku prohlubující se snahy o byrokratizaci se v lednu 1990 stal z HPV „správní ředitel KC OF“.

Proč byl právě tento muž povolán do čela hnutí? Zdá se, že v této chvíli nejlépe ztělesňoval záruku, že Občanské fórum se bude i nadále vyvíjet v dosavadních intencích nadstranického společenství.

Druhým důvodem mohlo být, že odolá nejrozličnějším protichůdným tlakům, kterým bude jako hlava hnutí vystaven, a že se vypořádá s permanentním stresem. Nebylo pochyb, že také on bude pohlízet na OF jako na organizaci vytvořenou ad hoc, která zanikne s dosažením svého hlavního cíle. Po příchodu do čela hnutí oznámil, že v něm bude působit pouze do svobodných voleb, po kterých se vrátí k povolání nezávislého novináře. Charizma vůdců OF evidentně sláblo: Havla doprovázela pověst zakladatele a prvotního hybatele (po několika týdnech odešel do nejvyšší státní funkce), Pitharta pověst teoretika a budovatele (po několika týdnech odešel do funkce předsedy české vlády), ale s Urbanovým jménem nebyla už od počátku spojována žádná výraznější a delší politická perspektiva. Správce na místě vůdce.

* * *

První únorový den se intenzivně diskutovalo o „smyslu a práci rady“.³⁴⁸ Daniel Kroupa upozornil na podstatnou věc: „Nezachovává se kontinuita rozhodování.“ Pithart poukázal na důvod: „Priority se mění s každým zasedání rady!“ Fišera navrhl nejfrekventovanější řešení – ponechat „zatím vše, jak to bylo“. Rada se shodla na jedné věci: protože nemá čas na „operativu“, navrhne sněmu, aby se scházel jen jednou za tři týdny.

Na sněmu 3. února vystoupil s tímto návrhem Fišera. Nejprve v obsáhlé Úvaze k základním problémům KC OF formuloval naléhavou potřebu „budovat strukturu demokratičtější“. Vzápětí však vyslovil sofistikované doporučení, které bylo v přímém protikladu s předchozí demokratizační proklamací: „Napřed jsme byli horizontálním hnutím, ve kterém nikdo neměl nic přikazovat, i když centrum hrálo přece jen větší roli. Na rozdíl od klasického „německého“ způsobu organizování v podnicích jsme improvizovali, decentralizovali, přiblížili jsme se tak anglosaskému pojetí – toto pojetí zachovejme, je to velmi účelné!“ Nebyl to mimovolný nonsens, ani formulační nešikovnost, ale účelově pojatý záměr. Představitelé Občanské fóra nepřestávali mluvit o demokratizaci, zatímco mocenská logika je nutila zachovávat dosavadní revoluční praxi, která demokratizaci podvazovala. Byl to jeden z dobových paradoxů, který patrně neměl řešení. Fišera – který ve svých promluvách často operoval s teoretickými nástroji a různými analogiemi, jimiž zdůvodňoval status quo – oznámil delegátům v podstatě toto: zůstaneme horizontálním hnutím, vy, kteří zastupujete krajská a okresní OF, budete řešit své místní problémy a my v centru problémy celostátní.

S tím se však okresy a kraje nehodlaly spokojit. Na žádném z dosavadních sněmů nezavládla tak konfrontační atmosféra jako zde. Na hlavu představitelů Koordinačního centra se sneslo krupobití kritiky, výhrad a rozličných (často protichůdných) návrhů. Zoufalý Fišera se posléze jen rezignovaně ohradil: „Můžete proti nám mít jakékoliv výhrady, říkat, že naše námítky o nedostatku času jsou demagogií, ale my to jinak nedovedeme, jen nás tam skutečně jen pár. To jsou požadavky, abychom se chovali doslova jako ‚velkej barák‘, který tady býval. Vybudovat informační toky v tomto čase prostě nedokážeme, spoustu věcí takto nedokážeme, je třeba když tak hledat opravdu lidi, kteří toho v tom čase dokážou víc, protože jinak se to pohřbí.“

Návrh méně častého zasedání sněmu se musel setkat s jednoznačným nesouhlasem. Krajská OF se nenechala zatlačit do kouta, nopak přešla do ofenzivy a začala prosazovat své zastoupení v radě. V hlasování byl jejich návrh přijat, avšak při počítání hlasů se zjistilo, že sněm není usnášeníschopný. Ukázalo se, že těmi, kdo chybí, jsou především zástupci Koordinačního centra, což pochopitelně vyvolalo další projevy nevole. Kraje nakonec svůj požadavek probojovaly bez hlasování! Dosáhly toho, aby se jejich zástupci mohli zúčastňovat každé čtvrtetní schůze rady.

* * *

Debata, která se pak v radě odehrála v pondělí 12. února, dosvědčuje, že vůdčí aktivisté Koordinačního centra tuto změnu vůbec nevětili. Václav Benda – první kritik nedemokratického jmenování Urbana do čela hnutí – vyslovil nyní bez okolků jiný názor: „Jsme demokratická nebo revoluční instituce? Já jsem teď pro revoluční. Myslíme, že s účastí krajů budeme demokratičtější? Opak je pravdou!“³⁴⁹ Urban připomněl, že veškerá nová opatření mají jen „technicko-organizační“ charakter – poslouží ke zvýšení vzájemné informovanosti; odstraněním informačního šumu pak zanikne řada zbytečných problémů; úplná demokratizace hnutí je v daných podmínkách nereálná, zůstává vzdáleným cílem, k němuž je nutné se hlásit, avšak do červnových voleb bude Občanské fórum tak jako tak působit dosavadním způsobem. Uzavřel diskusi s přímočarostí sobě vlastní: „Do voleb budeme manipulováni a budeme manipulovat!“ Jeho předchůdce by taková slova nevyřkl.

Představitelé rady zaujali v následujících týdnech postavení aktivnější obrany, kterým se snažili účinněji čelit stále směřujícím pokusům krajských fór o průnik do nejvyšších pater hnutí. Připravili nový návrh na uspořádání Koordinačního centra Občanského fóra, který ob-

sahoval ústupek krajům, ale i pojistky proti dalšímu posilování jejich vlivu. Rozdělili radu na dvě složky – na „kmenové členy“ (16) a „zástupce krajů“ (9). V pondělí se měla scházet v užším složení, ve čtvrtek ve složení rozšířeném; kmenové členy měla navrhopvat dosavadní rada a schvalovat sněm; na konstituování a práci operativního kruhu, který se měl skládat výhradně z členů centra a zasedat denně, neměl mít sněm přímý vliv: „Rada musí být alespoň ex post informována o činnosti a rozhodnutích operativního kruhu. Závažnější koncepční otázky jsou řešeny radou, pokud nehrozí nebezpečí z prodlení.“ Záměrně nejasnou formulací byl operativnímu kruhu poskytnut neohraničený prostor působnosti.

O novém návrhu diskutovala rada na svém rozšířeném zasedání ve čtvrtek 22. února. Jeden z delegátů krajských OF byl proti a vyslovil se pro okamžitou a úplnou demokratizaci – sněm měl být složen přímo z okresních OF, rada pak volena demokratickým způsobem na sněmu. Proti tomu rozhodně vystoupil Jan Štern ml.: „Delegační budování OF si už nemůžeme do voleb dovolit!“³⁵⁰ Postoj centra s nezastíranou upřímností prezentoval Ladislav Lis, jehož vyjádření mělo nefalšovaný revoluční (skoro by se dalo říci leninský) punc: „Trpíme chorobou demokratismu. Naše nemoc je v diskusích. Neděláme politiku a neřídíme. Nutno mít pevný a rozhodovací orgán!“ Neuralgický bod Občanského fóra spočíval v tom, že permanentně proklamovaná vůle k prohlubování demokratických principů byla v trvalém rozporu s praxí.

Zásadní problém tkvěl ve dvojím pojetí sněmu. Členové rady a komisi jej chápali jako pouhý orgán Koordinačního centra, který má funkci „zpětné vazby“ neboli občasného „poradního sboru“; zatímco delegáti krajských OF v něm viděli nejvyšší, demokraticky zvolený, orgán celého OF. Spory mezi názorovými pozicemi se manifestovaly v mnoha konkrétních otázkách, jakými například byly volební zákon, průhledné informační a finanční toky, materiální a finanční vybavení OF, obsazení kandidátní listiny, problém Státní bezpečnosti, vypořádání se s místními „nomenklaturními bratrstvy“ či „komunistickými mafiemi“. Napětí mezi sněmem a radou bylo neustálé.

Politická komise versus rada.

Občanské fórum stranou nestraníků, nebo koalici politických proudů?

Věnoval jsem pozornost konfliktním vztahům mezi radou a sněmem, nyní se pokusím popsat napětí, které se vytvořilo mezi radou a politickou komisí. Radu jsem na několika místech již obsírněji cha-

rakterizoval, nyní je potřeba zmínit se o krystalizaci politické komise a jejím postavení v Koordinačním centru. V původní definici z poloviny prosince 1989 stálo, že OF je politickou formací s vlastním programem a vlastní volební kandidátkou, jakož i sdružením vznikajících politických stran, které se podle vlastní vůle před volbami nebo po volbách od Občanského fóra oddělí. Koexistence stranické a nestranické složky uvnitř hnutí mohla být stěžejí jiná než konfliktní. Předpoklad konfliktnosti lze vyčíst ze samotného aktu vzniku komise 24. listopadu 1989. V březnu 1990 v rozhovoru s historiky diplomaticky odkryl Ivan Havel podstatný důvod, který vedl k vytvoření této názorově heterogenní skupiny: „Koncepční komise (dnes to snad už mohu prozradit) měla soustředit především ty, kteří by mohli zdoluhavými politickými diskusemi ohrozit efektivnost rozhodování.“³⁵¹ Byli do ní zařazeni představitelé vyhraněnějších politických názorů, kteří v OF reprezentovali zárodky politických stran – Václav Benda, Emanuel Mandler, Rudolf Battěk, Petr Placák, Hana Marvanová ad.

O činnosti komise nevíme nic až do 11. prosince, kdy byla přejmenována na politickou komisi a do jejího čela byl jmenován předseda vznikající Křesťansko-demokratické strany Václav Benda. Jaké zaujala v Koordinačním centru místo a jaká jí připadla funkce? V prvních organizačních propozicích stálo stručně vymezení – „sjednává politickou shodu“³⁵² mezi jednotlivými politickými proudy uvnitř OF a udržuje styk s politickými stranami působícími mimo OF. Komise se netěšila nijak výjimečnému postavení, měla tři zástupce v radě a všech osm kmenových členů patřilo mezi delegáty sněmu. Představy kmenových členů byly ovšem jiné – chtěli znásobit a umocnit svůj vliv. Předseda Československé demokratické iniciativy Mandler se v tomto duchu vyjádřil již na prvním sněmu 23. prosince, kde připomněl, že OF se ustavilo jako „blok politických subjektů“,³⁵³ ale realita je tomu nahony vzdálená. V podstatě vyjádřil názor, že OF by mělo být budováno na koaličním základě. To však bylo v příkrém rozporu s intencemi prezidenta Havla, který – pokud bylo třeba – uplatnil v této věci svou autoritu; nechťel dopustit, aby Občanské fórum ovládly politické strany.

* * *

Pravidelně se politická komise scházela od počátku ledna. Nejprve musela určit své složení – to znamenalo stanovit, které politické subjekty v ní budou působit, a jak se zachová k těm, které zůstanou vně. Usnesla se na tom, že řádnými členy budou ty formace, které se po-

dílely na založení Občanského fóra. Od 15. ledna v ní působilo osm zárodečných stran – Občanská demokratická aliance (ODA), Křesťanská demokracie (KDS), Československá demokratická iniciativa (ČDI), Panevropská unie Čech a Moravy (PEUČM), Hnutí za občanskou svobodu (HOS), Klub za socialistickou přestavbu Obroda (KSPO), Sociální demokracie (SD), Levá alternativa (LA). Od této chvíle se toto zvláštní společenství semklo k obraně před permanentním tlakem zvenčí – na brány Občanského fóra tloukly totiž další nově založené politické strany ve snaze proniknout pod velká křídla nového politického hegemonu.

Rudolf Battěk, zástupující v komisi SD, přesně vystihl, oč běží: „Jde o politickou moc. Vždyť která strana by mohla jít s vlastní kandidátkou do voleb! Každé straně půjde proto o maximální počet vlastních kandidátů na kandidátce Občanského fóra – a to bude nepřijemná věc.“³⁵⁴ S Mandlerem se shodl na tom, že je třeba bez prodlení vyhlásit „stop stav“. Předseda KDS Benda odmítl Maškův (ODA) návrh, aby „stop stav“ vyhlásil sněm. Podle jeho názoru by nebylo dobré ponechat tak zásadní rozhodnutí sněmu, ve kterém „mají převahu regionální skupiny. Abychom nakonec neostrouhali mrkvičku!“ Ještě jednou podtrhl, že nejde o nic jiného než o „politický boj, boj o klíč, kolik mandátů bude komu na kandidátce OF přiděleno“. V jeho pojetí měla být politická komise „beranidlem proti [ostatním] stranám“. Členové odhlasovali (7 pro, 1 se zdržel), že žádnou další stranu nepřijmou a navrhnou sněmu, aby s ohledem na nepřehlednost situace v politickém stranictví toto rozhodnutí schválil. Tímto okamžikem se utvořila v rámci Občanského fóra další ze skupin s cílem získat vliv a podílet se na strategickém rozhodování. Názorově velice různorodé subjekty se dočasně spojily a soustředily všechny své síly na dvě klíčové příležitosti – kooptace do nejvyšších zákonodárných sborů na přelomu ledna a února a parlamentní volby v červnu 1990.

* * *

Na schůzi 19. ledna informoval Benda o sporu, který vedl s volební komisí KC OF. Rezolutně se prý ohradil proti tomu, aby v kompetenci volební komise bylo vytvoření klíče k obsazení kandidátek i sám výběr kandidátů; prozatím dosáhl alespoň toho, že ho rada jmenovala členem volební komise; tato zkušenost ho utvrdila v přesvědčení, že o každé místo na kandidátce OF bude nutné neúprosně bojovat. Navrhl, aby politická komise vystoupila s „tvrdými a maximalistickými požadavky“.³⁵⁵ Měla by nárokovat polovinu všech míst

na kandidátce OF. Vzápětí realisticky přiznal, že toho jistě nedosáhne, avšak doporučil nevzdat se metody vysoce položené laťky. Navrhl, aby komise požadovala 30 % celkového počtu míst na kandidátkách; menší zisk považoval za prohru.

Generálkou boje o místa na kandidátkách byla hlavní kooptační vlna do Federálního shromáždění na konci ledna. Ze stran působících v politické komisi pronikly do parlamentu jen Sociální demokracie (3 mandáty), Křesťanská demokracie (2 mandáty) a Československá demokratická iniciativa (2 mandáty).³⁵⁶ Byly s tímto stavem spokojeny? Jistěže ne. Cítily se vyšachovány a na schůzi 31. ledna daly volný průchod svému zklamání. Benda varoval před další pasivitou: „Naším zájmem je přejít do protiofenzivy, jinak bude politická komise zcela odsunuta.“³⁵⁷ Uvedl, že ti, kteří o kooptacích rozhodovali, byli pod několikerým tlakem, nejsilnější přicházel z regionů: „Kooptace, jejich průběh a výsledek, byly velmi nešťastné – mají na tom vinu zmatek a nehorázné požadavky z okresů.“ Hlavní příčinu neúspěchu však spatřoval v „centrální i místní nenávisti proti politickým stranám jako takovým“. Považoval za zarážející, že kooptován nebyl jeho syn, a to nikoli proto, že by bylo nevhodné, aby do poslaneckých křesel vedle sebe usedli otec a syn, ale proto, že KDS by údajně připadlo mnoho mandátů. Upozornil, že kooptace budou ukončeny 6. února v České národní radě, a dal k úvaze, jak by se politická komise v této situaci měla zachovat v radě KC OF: „Vystoupíme s kritikou dosavadních kooptací?“ Podle zápisu se zdá, že se k této možnosti nepřiklonila. Strany se ale shodly, že je nutné okamžitě zahájit informační a osvětovou kampaň, která širšímu spektru občanů objasní jedinečnost a nenahraditelnost politického stranictví ve veřejném životě.

Diskuse kroužila kolem jediné otázky: jak by politická komise mohla posílit v Koordinačním centru svůj zatím malý vliv? Představitel Panevropské unie Čech a Moravy Miroslav Kopt považoval za nejdůležitější prosadit, aby se všech osm členů komise stalo členy rady. Pokusil se o obecný výklad politické situace: zásadní politická rozhodnutí vycházejí ze tří nekompetentních center – z Hradu, který se často uchyluje k neuvěřitelným extempore; z federální vlády, jež zcela selhala ve dvou klíčových oblastech (Státní bezpečnost a ekonomická reforma), a z rady KC OF, která si osvojila byrokratické a nedemokratické způsoby. „Takto se situace jeví jako nová totalita rozšířená o jednu stranu,“ uzavřel Kopt svůj emotivní výklad.

Benda s jeho nelichotivým hodnocením „v zásadě“ souhlasil, ohradil se však proti pokusu řešit neuspokojivý stav radikálně a pod vlivem emocí: „Havel není přítelem politickým stran a nebylo by tedy

asi rozumné jít přes něj. Poměry je třeba stanovit, i když 50 : 50 asi není realistické, i když nemělo by to být pod třicet.“ V souvislosti s úplným zastoupením politické komise v radě upozornil, že by partnery i kraje požadovaly v radě další místa, což by ve svých důsledcích postavení politických stran spíše oslabilo. Doplnil z vlastní zkušenosti, že v poslední době je rada pouze formálním orgánem, který zasedá již jen dvakrát týdně; „politiku Koordinačního centra Občanského fóra určuje vnitřní kruh“. Proto je třeba zvolit rafinovanější metodu – nejlepším způsobem, jak dosáhnout svého, je časté vyjednávání s nejdůležitějšími představiteli rady. Na příští schůzi pozvala politická komise Pitharta, Kučera a Fišera, kteří přislíbili účast.

Na schůzi, která začala 7. února v 17 hodin, však nepřišli a ani se neomluvili. Zástupce politických stran to pochopitelně velice rozladilo. Shodli se na tristní skutečnosti – Občanské fórum nedělá pro své strany vůbec nic. Naopak jim škodí, neboť – jak se poněkud odevzdaně vyznali – jeho představitelé vytvářejí „neuspokojivé politické klima, v jehož důsledku by mohla vzniknout nová totalita nestraníků“.³⁵⁸ Až v samém závěru schůze – v půl osmé – přispěchal Kučera. Slova, která na úvod pronesl, však měla pro přítomné velice trpkou příchuť: „Odpor proti stranictví ve veřejnosti je značně větší, než jsem si vůbec představoval“; pravděpodobně až vítězství v parlamentních volbách bude „startem pro... politické strany... spojené s OF.“ Kučera byl záměrně nekonkrétní; představitelé rady – zavalení četnými problémy – považovali politickou komisi za sice nepřijemný, ale nezas tak nebezpečný appendix; nemuseli se ho obávat tolik jako regionálních OF, jejichž tlak byl pochopitelně o mnoho citelnější a neustále rostl. Kučera se snažil problém rozpustit v obecných proklamacích – v podstatě řekl jen to, že všechny otázky zůstávají otevřené, je nutné se nad nimi zamýšlet a hledat uspokojivá řešení. Slíbil, že o problémech komise bude nazítří informovat radu, a souhlasil s tím, aby se této schůze zúčastnili členové politické komise.

Konfliktní atmosféra v následujících dnech ještě zhoustla, neboť i přes Kučerovo pozvání nebyli zástupci politických stran na uzavřené zasedání rady dne 8. února vpuštěni. Na následující schůzi politické komise 15. února informoval Kopt o svém rozhovoru s Kučerou z 10. února, z něhož nabyl dojmu, že rada evidentně nemá zájem angažovat se ve věci politických stran OF: „Mluvil vyhybavě o tom, že je to těžké a složité“. Kopt se vrátil ke kooptacím, v nichž Pan-evropská unie Čech a Moravy nezískala ani jedno místo: „Kdybychom dostali po místě v parlamentu, už by se mohly vytvořit kluby. Postoj KC OF prakticky sabotuje postupy politických stran, takže nic neprojde. Náš vliv na politiku státu i náš přístup ke sdělovacím pro-

sředkům je minimální a dále se zužuje.³⁵⁹ Benda označil (aniž by jmenoval) některé aktivisty působící v rozhodujících orgánech Kooordinačního centra za „politické dobrodruhy“, kteří „zdůrazňují občanskost proti politice a nadšením maskují svoji politickou neschopnost“. Se stejnou skepsí hodnotil stav zákonodárných sborů po kooptacích: „Situace ve Federálním shromáždění a České národní radě je katastrofální. Je tam sice 100, 150 poslanců OF, ale je to houf vysoce kvalitních (a někdy ani to ne) individuí, vystupujících celkově ke smíchu ‚zkušených‘ poslanců. Nejsou schopni se sjednotit.“ Připojil se Mandler – také jemu se nastoupený trend jevil jako „úděsný“.

Vesměs zaznívaly věcné, realistické postřehy. Na jedné straně vidíme jasné vědomí, že budoucnost se neobejde bez politických stran (že nestranická politika je efemérní záležitostí), na druhé straně velkou bezradnost a zoufalé hledání prostředků. Za takové situace patrně nezbyvalo nic jiného než přijmout hořkou realitu. Benda se zeptal: „Můžeme přesto něco dělat? Ano – držíme se hypotézy, že není jiná cesta než přes OF. Vytvořme na základě politické komise mechanismus, který by pomocí tiskovin prorazil.“ Také nejvíce pobouřený Kopt si dobře uvědomoval, že odpoutání od OF by pro malé strany znamenalo zánik. Padl návrh pokusit se vyřešit neutěšenou situaci politických stran na sněmu; Benda ihned namítl, že už se o to dvakrát bezvýsledně pokoušel – zástupci regionálních OF stojí za svými zájmy zahalenými do roušky „nestranické politiky“.

Na schůzích politické komise se obehřávala stále stejná písnička o nutnosti utlumit protistranické naladění společnosti, tj. proniknout do médií a vést v nich osvětovou a propagační kampaň. Připomínalo to zoufalý nářek odsunutých a bezmocných zbrojnošů, kteří nedostali příležitost vstoupit do arény. Tajemník komise Obdržálek už poněkolkáté všechny bez výjimky „pokáral“, že neustále hovoří o nutnosti osvěty, nikdo však zatím nic konkrétního a účinného nepodnikl; někteří dokonce nedodali ani základní informace o své straně.

* * *

Po posledních událostech se konflikt mezi komisí a radou mohl jen stěží dále stupňovat. Něco se muselo stát – nový pokus o kooperaci nebo definitivní roztržka. Stalo se to první. Na pátém sněmu 17. února zástupci komise znovu naléhavě požadovali, aby rada věnovala svou nejbližší schůzi pouze problematice politických stran. Podařilo se jim to prosadit. 21. února se více členů rady a širšího vedení KC OF (Petr Kučera, Ivan Fišera, Ivan Havel, Dagmar Havlová, Jaroslav Borecký, Václav Žák, Daniel Kroupa, Jana Ryšlinková, Karel Štindl,

Milada Vorlová) zúčastnilo schůze politické komise. Diskutovalo se o třech otázkách – způsob materiální pomoci politickým stranám, jejich veřejná prezentace a klíč k obsazování volebních kandidátek. Rada poukazovala na nelehkou pozici, do níž byla vržena – je pod stálým tlakem z mnoha míst – z odborů, svazu podnikatelů, národnostních menšin, regionálních skupin ad. Diskuse byla rozporuplná, ukázalo se, že najít kompromis bude velice obtížné. Dominovaly dva protichůdné principiální postoje, které lze nejlépe demonstrovat na promluvách Fišery a Benda.

Ivan Fišera: „Volební kampaň ponese hlavně kraje a okresy. Budou muset dělat moc. Bude nepříjemné i pro KC OF i pro politické strany, budou-li kraje a okresy mít pocit, že jim něco vnucujeme. Vznikne konflikt a projeví se v neochotě lidí, na nichž leží celá váha kampaně. Občanstvo se v současné době nezajímá o politické strany, vidí jen polaritu OF proti KSČ. Není mu jasný stranický princip. Je nutná taková dohoda s kraji, aby kraje měly právem pocit, že lidi, kteří budou na kandidátce, si oni vybrali. Jinak prohraje ne OF, ale pluralita.“

Václav Benda: „To je pravda, ale my musíme politiku nejen registrovat, ale i tvořit. Je síce tlak odborů, podniků, národnostních menšin, ale jiná cesta než přes politické strany by vedla k 350 nezávislým poslancům neschopným dohody; to vede buď k anarchii, nebo k podpoře fašizujícího režimu. Známi, vyhranění lidé se kloní k nějaké politické straně, zatímco křiklouni ne. Naléhavě žádáme, aby KC OF změnilo politiku!“³⁶⁰

Mezi těmito stanovisky oscilovala „prudká diskuse“, která skončila dohodou, že je nezbytné v diskusi pokračovat za účasti delegátů krajských OF – že věc nelze uspěchat. Rada přizvala politickou komisi na svou schůzi 22. února, již se zúčastní zástupci krajů.

Na této schůzi pak Benda formuloval požadavek 40 % míst na kandidátce Občanského fóra pro politické strany (z tohoto počtu by 10 % obsadili lidé z centra). Narazil ovšem na prudký nesouhlas Kučery a Lise. Druhý ze jmenovaných ostře protestoval: „Jsem pro vytvoření bloku s politickými stranami s tím, že OF podpoří určitého kandidáta, ale ne 40 %!“³⁶¹ Krajszí delegáti se okamžitě přidali a požadavek politických stran označili za přemrštěný. Stranici vyhrožovali, že nedostanou-li požadovanou kvótu, vystoupí z Občanského fóra. Mandler varovně prorokoval: nakonec se ukáže, že lidé bez politické příslušnosti nebudou vědět, co si v politice počít! Patový stav se pokusil překonat Kroupa – ať Občanské fórum své strany verbálně podpoří a krajská Občanská fóra ať vypracují návrh na podíl stranických kandidátů na volební listině. „Klíč“ však opět nebyl stanoven.

Rozhodne sněm 3. března, kterému rada po dohodě s kraji, okresy a politickou komisí předloží varianty řešení.

Na schůzi komise 1. března označil Benda dohodu za vstřícný krok: „Rada nahlédla, že radikální rozchod s politickými stranami by byl škodlivý, až zhoubný. Jsou ochotni jednat.“³⁶² O tom zásadním se však teprve mělo rozhodnout: „Dohodu ale nelze ponechat na benevolenci krajů, je třeba vypracovat závazný klíč, který bude respektován.“ Všech osm kmenových členů komise se nakonec shodlo na klíči, který navrhnu radě a sněmu a za kterým budou stát – 30 % všech kandidátů bude navrženo politickými stranami, z toho třetina, tj. 10 %, bude tvořena kandidáty celostátního významu (avšak i proti takovému kandidátu bude mít kraj právo veta). Dvě třetiny, tj. 20 %, pak vyberou kraje z nabídky, kterou jim poskytnou krajské odbočky politických stran.

* * *

Šestámu sněmu, který se konal 3. března, předložila rada návrh volebního programu Občanského fóra a oznámila, že je nutné přijmout „klíč“ k vytváření kandidátních listin. Kučera zmínil tři typy kandidátů – kandidát celostátního významu, kandidát politických stran OF, krajský kandidát. Požadavek politické komise na 30% podíl se neseťkal s pochopením. Kraje argumentovaly, že politické stranictví není v jejich regionech tak rozvinuté jako v Praze: „... na venkově lidé většinu nově vzniklých stran vůbec neznají.“³⁶³ Diskuse se pohybovala v kruhu, dlouho nebylo možné domluvit se na něčem, co by většina delegátů byla ochotna přijmout.

Bezvýsledné dohadování rozsekl ministr zahraničních věcí Jiří Dienstbier, který se na sněm dostavil jako host. Uplatnil svou autoritu jednoho z nejpoblárnějších politiků nového režimu a sugestivně apeloval na jednotu a potlačení partikulárních zájmů: „Po vyhrané revoluci by byla nesmírná ostuda prohrát volby. Domnívám se, že tuto revoluci jsme dělali všichni společně. Všichni jsme ji dělali v rámci OF. Je příliš krátká doba na to, aby politické strany mohly během dvou měsíců vytvořit své organizační a jiné struktury k tomu, aby pro ně bylo možné jít do voleb samostatně. Vedoucí činitelé politických stran jsou bezpochyby lidé, kteří za uplynulá léta prokázali, že prostě patří na kandidátku, nikoliv zatím jako zástupci stran, které se ještě nezformovaly a začínají, ale jako aktivní činitelé opozice, ať už jako chartisté nebo členové jiných nezávislých struktur. Potom tady budeme mít dva roky, které umožní plně se rozvinout politickým stranám. Při té příležitosti bych rád apeloval na všechny, abychom se

snažili nerozhodovat o tom, jaké procento kdo bude mít, ale aby to přijali všichni, že jsme to dělali jako Občanské fórum, jako široká kolalice, a snažili se sestavovat kandidátky tak, abychom tyto volby vyhráli.“

Navrhl, aby se kandidátky neobsazovaly podle fixního klíče, ale aby je sestavily kraje s tím, že z jedné poloviny je obsadí na návrh z centra. Centrum vytvoří svůj návrh tak, aby v něm figurovali představitelé politických stran Občanského fóra. Po dalších nekonstruktivních sporech o přesné znění formule, do nichž Dienstbier opět rozhodujícím způsobem zasáhl, se nakonec předmětem hlasování stala tato formule: „Kraje rozhodují o svých kandidátkách samy. Ale polovinu kandidátů vyberou z listiny navržené Koordinačním centrem Občanského fóra, na které budou osobnosti celostátní důležitosti, zástupci politických stran a národností, a přitom je rozdělí na listině rovnoměrně.“ Sněm ji schválil 55 hlasy, 2 se zdrželi, proti hlasovalo 11 delegátů – pravděpodobně zástupců politické komise či příznivců politického stranictví v OF. Následně byl dohodnut přesný harmonogram: 11. března se sejdou představitelé rady s delegáty krajských OF a budou předběžně jednat o konkrétní podobě kandidátek, do 17. března předloží rada krajům nabídkovou listinu KC OF a do konce měsíce bude práce na kandidátních listinách a definitivním znění volebního programu uzavřena.

* * *

Politické strany tedy opět nedosáhly svého – stále si nemohly být jisty, že jejich zastoupení v budoucích parlamentech jim zaručí podmínky pro perspektivní vývoj. Teď záleželo na tom, kolik svých kandidátů uplatní v nabídkové listině, kterou bude KC OF předkládat jednotlivým krajům. V první polovině března se o tomto problému horečně vyjednávalo. Písemné prameny nás o tom bohužel zpravují jen částečně a nepřímou. Jedno je jisté: politické strany nedokázaly své zájmy prosadit.

Na schůzi komise 13. března se o tom zmínil Benda: „Jednání bylo velmi složité, fakticky byly politické strany proti KC OF i proti krajům. Centrum předložilo nabídkové listy ve dvou kolech, ale nikoli podle rovnoměrného zastoupení. Do druhého kola se ze 48 kandidátů dostali z politických stran jen Lis (HOS), Battěk (Sociální demokracie), Uhl (Levá alternativa), Kroupa (ODA), Benda (KDS) a pak teprve šlo o kandidáty politických stran. ODA a HOS se samy znevýhodnily... ODA nepředložila svůj seznam prostřednictvím politické komise, ale přímo. HOS naopak dodalo jen na lístku jména

5 kandidátů, bez důvodů, původu atd., což potřebovaly kraje. Proto vyšly lépe Demokratická iniciativa, Sociální demokracie a Křesťansko-demokratická strana.³⁶⁴ Později připustil, že komise se zachovala „macešsky“ k Panevropské unii Čech a Moravy, která nezískala ani jedno místo. Tvůrci kandidátek byli však nuceni přihlídnout k faktu, že se doposud nepodařilo zjistit, kolik má tato formace členů či kolik za ní stojí příznivců. Komplikace způsobil rovněž rozkol v HOSu – podstatná část jeho kandidátů, preferující volbu osobnosti před volbou politických stran, vstoupí do voleb samostatně.

K HOSu se připojily další strany, hnutí a iniciativy, které se 10. března sešly v Praze, aby vyjádřily svou nespokojenost s dosavadním vývojem a domluvily se na vytvoření „předvolebního demokratického bloku“.³⁶⁵ Mluvící osmi z nich se jednou či víckrát objevili na lednových a únorových schůzích politické komise jako pozorovatelé. Jakmile nahlédli, že komise nemá zájem o jejich zařazení mezi kmenové členy, opustili půdu Občanského fóra a pokusili se uspokojit své ambice jiným způsobem.

Politická komise se 13. března dohodla, že bude požadovat další volitelná místa na kandidátkách OF. Mandler přislíbil, že nespokojenost komise bude tlumočit na nejbližší schůzi rady a sněmu, který se sejde 17. března.

Na sněmu se o tom „rozproudila debata“.³⁶⁶ Ivan Mašek (ODA) na jejím počátku poznamenal, že s kandidátkou není (a nemůže být) spokojena žádná z politických formací OF s výjimkou Křesťansko-demokratické strany. To nebylo příliš šťastné. Nejasvěcenější a nevlivnější z tvůrců kandidátek Kučera toho využil a doporučil politické komisi, aby své vnitřní spory řešila interně a nikoli na sněmu. Tento střet předznamenal vývoj diskuse. Většina delegátů sněmu opět nebyla příznivě nakloněna požadavkům politické komise – diskutovalo se pouze o možných přesunech kandidátů politických stran, nikoli o zvýšení jejich počtu. Příznivci politického stranictví absolvovali další z marných pokusů o prosazení zájmů svých stran. Zformulovali proto prohlášení o dvou požadavcích, které předložili návrhové komisi sněmu: požadovali, aby problematiku politických stran uvnitř Občanského fóra řešil jako jedno ze svých hlavních témat následující sněm, a chtěli, aby všichni zástupci politických stran v komisi byli členy rady.

Vleklý spor o budoucí politický vliv tak zůstával otevřen do poslední chvíle. Kučera se 21. března znovu zúčastnil jednání politické komise, kde Benda znovu upřesnil stanovisko stran – zastoupení jejich členů na kandidátních listinách „je nízké a v rozporu s koncepcí vyzdvihující pluralitní demokracii politických stran jako základní

záruky svobody společnosti“.³⁶⁷ Po delším dohadování vznikl (v zápisu nespécifikovaný) návrh; Mašek, Benda a Battěk byli pověřeni, aby s ním seznámili radu. Zápis z jednání rady 22. března je však velice kusý a neprozrazuje nic konkrétního; je velmi pravděpodobné, že ani jeden ze jmenovaných se této schůze neúčastnil, i když pouze u Bendy si tím můžeme být jisti.

* * *

Na radě 26. března spor vyvrcholil. Miroslav Tyl (člen KDS a vedoucí zemědělské komise KC OF) informoval, že Křesťanskodemokratická strana se na svém ustavujícím sjezdu rozdílem³⁶⁸ 15 hlasů usnesla, že vystoupí ze svazku s Občanským fórem a do voleb půjde v koalici buď se slovenským Křesťanskodemokratickým hnutím, nebo s Československou stranou lidovou. Údajně tak učinila proti přání svého předsedy Václava Bendy. Představitel Koordinačního centra Urban to přivítal – odštěpení pravice (KDS) a levice (Sociální demokracie se také rozhodla vstoupit do voleb samostatně) dá ještě více vyniknout „občanskému proudu“ a zdůrazní jeho dominantní postavení. Své přesvědčení potvrdil hlavním volebním sloganem: „Strany jsou pro, strany, Občanské fórum je pro všechny!“

Na to ihned reagoval Mandler jízlivou poznámkou, že politika se bez politických stran dělat nedá. Urban se nenechal zatláčit do kouta a prohlásil, že je nutné uvědomit si, „co je důležité teď a co potom“; nejprve je třeba vyhrát volby, „naučit se demokracii“ a pak teprve budovat demokratické struktury. Politické formace OF označil za pouhé sekretariáty, ne ještě strany. Mandlera nemohl takový pohled uspokojit, neboť Demokratická iniciativa se prohlásila za stranu ještě před 17. listopadem, a proto podotkl, že je sebevražedné odsouvat budování stran do budoucnosti, když jiné strany (zejména strany bývalé Národní fronty) mají možnost posilovat se už teď. Poté společně s Kroupou a Štindlem požadoval více míst pro strany. Dočkal se však ostré odpovědi: „Občané se chtějí podílet na politickém dění a nebýt členy stran. Budou-li teď strany usilovat o své prosazení v OF, bude to rozbíječství.“ Po těchto slovech rozhořčený Mandler opustil jednání.

Problematiku kandidátních listin definitivně uzavřel sněm 31. března. Kučera delegátům oznámil, že s Občanským fórem vstupují do voleb Československá demokratická iniciativa, Občanská demokratická aliance, Republikánská strana českého venkova, Strana českého venkova, Romská občanská iniciativa, Levá alternativa, Klub za socialistickou přestavbu Obroda, Transnacionální radikální strana, Strana

evropského domu a někteří aktivisté Hnutí za občanskou svobodu, Křesťanskodemokratické strany a Sociálnědemokratické strany. Fišera opatřil věcnou informací vzletnou ideovou výztuží, když mluvil „o výhodách demokratického bloku, který v sobě nese základní svobodomyšlnou myšlenku spojení lidí, kteří za demokracii bojují a kteří nejsou straničtí v tom smyslu, že mají hotové názory vždy dopředu. Jsme blokem lidí, kteří jdou masarykovským způsobem hledání, racionality a vzájemné tolerance. A to se v nás projevuje i tím, že dáváme šanci všem různým proudům, které v nás jsou.“³⁶⁹

Vezměme Fišera za slovo a ptejme se, jak reálná byla šance jmenovaných proudů uplatnit se v politické aréně? Jaká byla konečná bilance tříměsíčních ostrých sporů? Do České národní rady nominovalo Občanské fórum 265 kandidátů, z nichž pouze 23 (tj. 8,6 %) reprezentovalo politické strany. Do obou komor Federálního shromáždění kandidovalo 270 aktivistů, z nichž jen 19 nemělo za jménem charakteristiku „bez politické příslušnosti“. Více než jedno místo na kandidátkách do obou parlamentů získala Československá demokratická iniciativa (11), Romská občanská iniciativa (6), Obroda (5), Křesťanskodemokratická strana (4), Občanská demokratická aliance (4), Sociálnědemokratický klub OF (2), Klub angažovaných nestraníků (2). Následuje osm stran, které obdržely každá po jednom místě. Disproporce mezi přáním politické komise (40–30 %) a realitou (8 %) je zřetelná.³⁷⁰

Uvažme hypotetickou situaci, v níž by se politickým stranám OF podařilo obsadit požadovaných 30 % z celkové kapacity kandidátek. Mohly by získat až 80 mandátů ve Federálním shromáždění a přibližně stejný počet v České národní radě. Pokud by se o tento zisk rovnoměrně podělilo původních 8 stran zastoupených v politické komisi, získala by každá z nich kolem 10 mandátů v parlamentu a 10 mandátů v národní radě. Takové rozložení sil by bylo možné považovat za reálnou šanci pro perspektivní vývoj politických proudů. Problematická by patrně byla vyváženost a životaschopnost tohoto uměle generovaného spektra. Nutno mít na zřeteli, že jednotlivé politické kluby, které se většinou zformovaly až po 17. listopadu, nereprezentovaly širší společenské vrstvy či skupiny, ale prozatím pouze sami sebe. Proto se také až na výjimku křesťanských demokratů a sociálních demokratů, kteří disponovali tradiční stranickou značkou, neodvažovaly vstoupit do voleb samostatně. Je otázka, kolik z nich by si vysloužilo trvalejší přízeň voličů. Organický politický pluralismus se uvnitř Občanského fóra nerozvinul především proto, že tu neexistoval už před ním. Působily v něm pouhé zárodky politických stran. Odpovědní představitelé Špalíčku se je však nepokusili posílit,

spíše naopak. Fišera se mylil, pokud říkal, že OF integruje různé politické proudy. To je hodně nadnesené. Možná tu přání bylo otcem myšlenky, možná tu svou roli hrála snaha zakrýt absenci vyprofilované politické vize a učinit z nouze ctnost. Vyhoupli se na mocnou dobovou vlnu nestraničského, občanského pojetí politiky.

* * *

K tomu se váže jeden ze zdánlivých paradoxů polistopadového vývoje. Krajská a okresní Občanská fóra hájila a uhájila svůj hlavní zájem – obsadit na kandidátkách hnutí co možná největší počet míst. V lednu, únoru a březnu 1990 šlo především o to. Proč by pak v dubnu ostré spory, které nepřetržitě otrásaly Občanským fórem, v podstatě utichly? V obraně před soustavnými, ale zoufalými pokusy politické komise zvrátit situaci ve prospěch politických stran posloužila krajům a okresům ideologie „nestraničské, občanské politiky“. Nespátřujeme nic překvapujícího v tom, že o půl roku později bude většina zástupců krajských a okresních fór požadovat politiku přísně straničskou a lpět na transformaci hnutí v pravicovou stranu – jen výměnu mocenských nástrojů.

Další spory o pojetí Občanského fóra

V polovině února se znovu výrazným způsobem ozval Ivan Dejmal, aktivista Hnutí za občanskou svobodu a člen ekologické skupiny programové komise KC OF. V textu, který 17. února přečetl sněmu, se nejprve pokusil diagnostikovat „vnitřní krizi“³⁷¹ Koordinačního centra. Hovořil o jeho byrokratizaci: „Rada KC OF v dnešní podobě není radou, ale sekretariátem. Odhlížeje od všeho ostatního, je nemyslitelné, aby radu, coby duchovní orgán jakékoliv organizace tvořila administrativa: sekretář, tiskový mluvčí, zapisovatel apod. Rada má být mozkiem a ne paží.“ Hnutí není jednoznačně profilováno: Od společenství hlavních opozičních politických sil ve společnosti a občanské... veřejnosti se KC OF vyvíjelo až po sekretariát politické strany pro nestraniky s trpěnými „zárodky“ příštích politických stran.“

Na některá úskalí nejednoznačného a komplikovaného sebevymezení Občanského fóra jsem již upozornil a pokusil jsem se popsat, v jaké problémy se rozvinuly. V zásadě lze říci, že z nich povstaly velké rozpory mezi třemi mocenskými entitami Koordinačního centra – kolektivním vedením (radou), krajskými OF a politickými stranami OF. Dejmal byl první, kdo to postřehl a formuloval. Viděl, že

Koordinačním centrem zmitá velké vnitřní pnutí, které se manifestuje „ve sporech o obsazování míst uvolněných komunistickou stranou v nejrůznějších institucích, ve sporech o volební zákon i složení kandidátky OF“; nahlédl, že původní dobře míněná otevřenost hnutí se ukázala být kontraproduktivní.

Podle jeho názoru stanulo Občanské fórum před zásadním rozhodnutím. Chce být „politickou stranou nestraníků“, nebo „volební koalicí z opozice vzešlých sil, které se do voleb zavázaly držet pohromadě“? Pokud se cítí být „pokračováním politického úsilí bývalé opozice s účastí občanské veřejnosti probuzené po 17. listopadu, pak je nutné, aby byl znovu dosažen široký konsenzus těchto sil o základní politické orientaci, prioritě cílů, zásadách postupu a charakteru k tomu užitých prostředků“. V takovém případě musí ovšem změnit svou organizační strukturu – z dosavadní rady učinit administrativně-výkonný orgán, který bude podléhat nové radě, vzniklé ze „vzájemné dohody... dřívější opozice“. Novou koncepci posoudí sněm. Každé místní Občanské fórum a každý delegát sněmu tak získá pevná kritéria pro svou práci. Pokud by se ovšem rozhodlo pro druhou z obou možností, měl by sněm „v zájmu poctivosti... otevřeně říci, že... OF je v podstatě novým útvarem..., zcela emancipovaným od snah a politických cílů bývalé opozice. Je to nutné proto, aby se OF nekrylo tradicemi, které mu nejsou vlastní, a nenutilo svou obojakostí“ vyhrané politické proudy, aby se zdržely své vlastní politické identity. Splývá s logikou výkladu v předchozí kapitole, že k Dejmalovu stanovisku se ústy svého tajemníka Obdržálka přihlásila politická komise.

Jak na tuto přímočarou a překvapivou výzvu zareagoval sněm? Jak jinak než nepříznivě. Snaha o nové vymezení OF se nekryla se zájmy regionů. Zástupce jihomoravských fór Stanislav Klimeš ji bez náznaku porozumění odmítl: „Já si myslím, že víme, co je Občanské fórum. Je to politické hnutí, a námitky, že se chová jako politická strana, se mi značně nelíbí. Že tady vytváříme nějaký aparát? Víme dobře, že to tak musí být.“ Západočeská delegátka Anna Röschová označila iniciativu za nedůležitou a vyzvala všechny, aby potlačili své zájmy a sjednotili se v demokratickém boji proti komunismu. Na jihočeského delegáta Jiřího Pospíšila udělala dojem, „jako by byla kritizována jedna skupina, že se ujala mocenských funkcí“, zatímco „se toho chce ujmout druhá skupina“. S těžko pochopitelnou obojakostí se vyjádřil jihomoravský delegát Pavel Novák: uznal správnost Dejmalovy teze (OF by se skutečně mělo rozhodnout, zda chce být politickou koalicí nebo stranou nestraníků), avšak vzápětí dodal, že „takto stavět věc není správné“, protože Občanské fórum by mělo být obojím najednou. Delegát středočeských OF Josef Mrázek uvedl, že se posledních

čtrnáct dní účastnil jednání rady jako pozorovatel a „žádou odchylnou od původních záměrů a směru, které OF mělo, nepozoroval. Takže chyba, pokud nějaká je, spočívá v tom, že se to nedaří realizovat a zveřejnit tak, aby se to všem líbilo“. Věcněji reagoval jihomoravský delegát Jaroslav Šabata: [Dejmal] „nemá podle mého soudu pravdu v tom, když říká, že nový útvar, v nějž se proměnilo OF, se zcela emancipoval od snah a politických cílů bývalé opozice. To je příliš příkře řečeno; nemohl nevzniknout nový útvar, vždyť nás byla hrstka a teď jsou to desetitisíce aktivistů. Ten nový útvar musel vzniknout a nemohl bezprostředně navazovat na to, co bylo, má celou řadu nových rysů, s tím se musíme vyrovnat...“ Zdeněk Jičínský byl naladěný na stejnou notu, ovšem trochu přitvrdil – vyzval k potlačení skupinových zájmů a obhajobě obecných cílů. Občanské fórum je hnutím demokraticky orientované veřejnosti a rozpory, které v sobě skrývá, nelze zcela eliminovat. „Pokud se někomu tento obecný proud nelíbí, chce prosazovat své specifické postoje, pak mu nikdo nemůže bránit, ale to nemůže být obecná linie OF! Bylo „x“ občanských iniciativ s velmi rozdílnými koncepcemi. OF v sobě tyto koncepcce nemůže úplně integrovat. Pokud se tyto koncepcce chtějí prosazovat a nadřazovat obecným zájmům demokratické veřejnosti, mohou tak činit, ale podle mého názoru mimo OF.“

Krajská OF, sbírající sněm od sněmu sílu a sebevědomí, nijak netrápila problematika menšin v OF. Dejmalův kritický text se nestal ani součástí oficiálního zápisu ze sněmu. Vysvětlení hledejme ve slovech, které Fišera pronesl na radě 26. února: „Neposílat ven doslovné zápisy ze sněmů – nutno zkrátit a upravit, aby byla zřejmá linie.“³⁷² Z jednání všech dalších sněmů (počínaje 3. březnem) byl pořizován o poznání stručnější a obecnější obsah. Kolektivní vedení OF se snažilo předejít dalším konfliktním situacím.

* * *

Rukavici hozenou Dejmalem a ponechanou měsíc bez povšimnutí zvedla skupina nespokojených aktivistů Nezávislého mírového sdružení působících v méně významných segmentech Koordinačního centra. Její mluvčí Jan Kavan, Libor Konvička a Jan Chudomel rozdali 16. března členům rady strojepis článku Ještě stále chceme volit Občanské fórum? určeného pro týdeník *Fórum*. V textu, ať už vědomě či nevědomě, prohloubili únorovou kritiku Dejmalovu, avšak nasadili klidný a střízlivý tón, typický pro odborné analýzy. Pokusili se nalézt příčinu údajně prudkého poklesu popularity Občanského fóra.

Hnutí se ustavilo shora z iniciativy někdejších disidentských sku-

pin a setvalo se s masovou odezvou. „Záměrně nevytvářelo pevnou organizační strukturu, nezavedlo členství a závazné mechanismy reprezentace a odpovědnosti.“³⁷³ Vůdčí skupina OF, vědoma si této podpory, začala vyjednávat s představiteli starého režimu o přechodu k demokracii a předání moci, avšak „s každým novým úspěchem se méně a méně dovolávala souhlasu občanů, tj. potvrzení mandátu získaného v prvních revolučních dnech“. Via facti tak došlo k rozštěpení politické aktivity hnutí – Koordinační centrum se soustředilo na vysokou politiku – „na převzetí moci v nejvyšších zákonodárných a výkonných orgánech“. Občanské fórum jakožto „síť místních fór osamoceně uvízlo v lokálních, komunálních problémech“. Podle autorů textu vznikla mezi oběma složkami průrva, která se zvětšuje. Vedle toho se Občanské fórum v politické hře „vzdálilo původní jednotící, všeobčanské roli a stalo se partikulární politickou silou“. Z Kordinačního centra se stala na nikom nezávislá a nikým nekontrolovaná „skupina politických vyjednávačů... ovládající páky moci“. Proti celorepublikovému, amorfnímu politickému hnutí tak stanulo něco, co se stále více podobá „aparátu politické strany“. Mezi oběma součástmi hnutí se nevytvořil „zprostředující článek“, selhal pokus učinit z něj sněm. Možná byl takový proces fatální a neměl alternativu, avšak každopádně zavedl hnutí do slepé uličky „oligarchické degenerace“. Závěr textu obsahuje varovné proroctví – „stávající struktura OF je neudržitelná a bez radikální vnitřní reformy se samovolně rozpadne“.

Přetížena rada na své schůzi 19. března rozhodně nepřijala tento text s takovou naléhavostí, kterou mu přisuzovali jeho autoři. Vzala ho na vědomí jako věcnou informaci z rubriky „Různě...“, které není třeba věnovat příliš pozornosti. Výmluvně o tom svědčí předposlední, jedenadvacátý bod zápisu: „Zítřka v 19 hod. bude diskuse dle letáčku aktivní skupiny – nechť tam přijde, kdo to bere vážně.“³⁷⁴ Z rady pravděpodobně zazněla na adresu autorů textu řada výtek, nejčastěji zřejmě ta, že jen analyzují a kritizují, ale nenabízejí žádné pozitivní řešení. Autoři však zareagovali pružně a ještě téhož dne svůj text doplnili. Z úvodního odstavce nového znění zřetelně vyplývá, že šlo o ambiciózní iniciativu, z níž se měl „zformovat názorový proud“ a vytvořit „konceptuální rámec, dost možná i programového charakteru“. Zase nějaká skupina, která hluboce nesouhlasila se současným stavem a chtěla jej změnit. Ale jak a k čemu změnit?

Do červnových parlamentních voleb považovala za nutné udržet Občanské fórum „nad hladinou“, po volbách bude však nezbytné přikročit k zásadní reformě. V zásadě se nabízejí dvě varianty: 1. „OF zůstane volným sdružením, kladoucím si za cíl inspirovat co nejširší

občanskou aktivitu a reprezentovat vox populi“. Pak ovšem bude muset „stáhnout svou nynější elitu, prozatím vysunutou do epicentra politického boje“. Na nejvyšší úrovni bude reprezentováno poslanci zákonodárných sborů, ovšem „těžiště své aktivity přenese na mimoparlamentní a regionální či místní úroveň“. 2. „OF se definitivně ustaví jakožto partikulární politický element – jako strana. (...) Propracuje své vertikální struktury, systémy kompetencí a odpovědnosti a vnitřní mechanismy zpětných vazeb. Přizná se ke svému aparátu a elitě a přesně vymezí jejich (členskou základnou akceptované) pravomoci a mandát.“

I přes to, co naznačuje zápis z rady 19. března (totiž, že její členové považovali Kavanovu, Konvičkovu a Chudomelovu iniciativu za další atak, kterému je nejlépe se vyhnout), dostavilo se nakonec na schůzku „aktivistů OF“³⁷⁵ – která se konala 20. března od 19 do 23 hodin – šest členů rady: Urban, Fišera, Štern ml., Kroupa, Štindl, Ryšlinková. V úvodním slově prozradil Chudomel, že iniciátoři diskuse se kloní k první variantě povolebního vývoje Občanského fóra jako politického hnutí, doporučují širokou diskusi o jeho problémech, jejímž výsledkem by mj. mělo být vypracování účinného kontrolního mechanismu vůči Koordinačnímu centru. Rozličné návrhy, které padaly v diskusi, měly jedno společné – silnou kritiku na adresu centra, která se manifestovala v požadavku odvolání nejnápadnějších představitelů rady a zvolení rady nové (především z lidí, kteří se osvědčili dlouholetým působením v disidentské struktuře):

„OF je fórum úředníků, ne občanů, nejsou to bývalí disidenti, využívají OF pro kariéru / Rada KC OF je politicky i organizačně nekompetentní. Členové rady by se měli vrátit ke svým zaměstnáním a měli by se zvolit noví členové / Byli jsme příliš laskaví ke Koordinačnímu centru. (...) OF má být otevřeností. (...) OF se uzavřelo tehdy, když ‚kulatý stůl‘ přijal volební zákon. (...) Je nutná obměna rady! Vypracovat vlastní terminologii, nepoužívat partajní slovník / Zápisy z rady a ze sněmu by měly být přístupné všem, veřejnost není nepřítel / Do voleb s tím nelze nic dělat, rada by měla zůstat výkonným sekretariátem (...) OF je politicky mrtvé těleso, politika se přenesla do Federálního shromáždění (...) Noví lidé v OF sledují trochu jiné cíle než dříve opozice, nutno hledat konsenzus společně / Pithart sliboval, že OF počítá s primárkami, a ty nebyly / Je třeba ozdravit radu, přizvat do kruhů lidí jako Libora Konvičku / Představitelé OF manipulují sněmy / Proměnit radu / OF nemá členskou základnu, neví se, kdo koho zastupuje / Koordinační centrum vždy něco upeklo / Do rady lidí, kteří byli před 17. listopadem v disentu, nedopouštět kumulaci funkcí / Toto setkání mělo tlačit na radu [ve smyslu inspirovat]..., a rada se spíš brání.“

Jakým způsobem se přítomní členové rady bránili? Kroupa odmítl nařčení z totalitních praktik a pokusil se diagnostikovat krizi jako vývojovou: první vlna politiků OF získala podporu aklamací při shromážděních občanů a odešla do veřejných funkcí; další skupina už mandát aklamací nezískala; OF má od začátku horizontální strukturu a nemůže mít tedy demokratickou reprezentaci. Sofistikované vysvětlení rozhořčeně popřel delegát středočeských OF Josef Mrázek: „Kroupa nemá pojem o tom, jak se volilo! Já jsem byl zvolen demokraticky. Je rozdíl mezi zástupci z krajů a zástupci z KC OF.“

Urban se postupně vyjadřoval k osmi bodům, do nichž iniciátoři debaty shrnuli svou kritiku. A všechny (kromě toho, v němž požadovali zásadní změnu v koncepci týdeníku *Fórum*) je stručným a razantním způsobem označil za bezpředmětné. Oponenti tedy svou kritiku bod za bodem opakovali a vyvraceli jeho námítky. Porozumění nenastalo.

Fišera si vedl podobně s tím rozdílem, že přiznal více nedostatků. Vnější politický vývoj označil jako neuspokojivý a neformuloval nijak sebevědomé východisko: „Musíme přežít do listopadových voleb a působit přitom sebevědomým dojmem.“ Přiznal, že představitelé Koordinačního centra takový vývoj „neodhadli a ztrácejí souvislosti“. K dispozici je ovšem málo schopných lidí – „jsme přetížení, nezvládneme koncepční práci, nemáme ani vlastní psací stoly, ať nám mladší dělají asistenty!“ Navzdory všem zmíněným problémům však konstatoval, že Koordinační centrum funguje v podstatě dobře a většinu problémů vyřešilo.

Čtyřhodinovou debatu uzavřel Konvička strohým shrnutím: „Další shromáždění by se neměla svolávat, je to shromáždění bédovatelů. Způsob reakce členů rady je poučný – Urban bagatelizuje problémy, podle Fišery vedla kabinetní politika k cenným výsledkům, bylo to tedy racionální. (...) Přiznání vlastní krize není na škodu, vždyť o ní všichni vědí – nechovejme se jako KSČ!“ Doporučil vypracovat úplně nový materiál, který by zahrnoval i zkušenost tohoto neplodného setkání, a oživit diskusi prostřednictvím Nezávislého tiskového střediska a týdeníku *Fórum*, o který občané doposud neprojevují valný zájem.

Tlak, který kritičtí aktivisté Nezávislého mírového sdružení vytvořili, byl z jejich perspektivy alespoň částečně účinný – promítl se totiž do složení rady KC OF. Sněm 31. března do ní na doporučení staré rady jmenoval Jana Chudomela a Jana Kavana, Libor Konvička zvolen nebyl. Neuplynul však ani týden a noví členové už dávali najevo svou zásadní nespokojenost s prací tohoto orgánu. Na schůzi 5. dubna podpořil Chudomel kritiku Stanislava Pence, který konsta-

toval, že rada neplní svou funkci a vyzval k návratu „od kabinetní politiky k lidem!“³⁷⁶ Chudomel dokonce navrhl radu zrušit a přesunout její kompetence na operativní kruh, který už je tak jako tak má.

* * *

Kritický text tří autorů, poněkud upravený (redakce vypustila úvodní odstavec, v němž se pravilo, že jde o výzvu ke „konstruktivní opozici“ uvnitř OF), nakonec skutečně vyšel v týdeníku Občanského fóra *Fórum* pod názvem Slovo do vlastních řad. OF na rozcestí?³⁷⁷ ale až 18. dubna! I tak ovšem vyvolal v Koordinačním centru prudký nesouhlas, zdá se, že především mezi zástupci krajských Občanských fór. Na schůzi rady 23. dubna nejostřeji vystoupili Dagmar Helšusová (Severočeský kraj) a Josef Mrázek (Středočeský kraj), kteří tvrdili, že článek neměl vůbec vyjít, protože poškozuje Občanské fórum a pobuřuje jeho aktivisty. „Vypadá to, jako by tady působily nějaké frakce!“³⁷⁸ Požadovali, aby byla celá záležitost zahlazena. S tím se pochopitelně Chudomel a Kavan neztotožňovali: „Vyzýváme tam k diskusi!“ Uklidnit emoce a uvést věci do klidového stavu si vzal za úkol Urban. Učinil tak v interview, jež vyšlo v týdeníku *Fórum* 25. dubna pod názvem Je OF na rozcestí? Diskusi označil za bezpředmětnou – podle něho se článek tří autorů „měl jmenovat Ze šuplíku, protože se jedná o měsíc starou záležitost...“³⁷⁹ o problémech Občanského fóra se mezitím mnohokrát diskutovalo, nyní je situace zcela jiná.

Přetížené centrum se rozličnými způsoby vypořádávalo s přibývajícím dostředivými tlaky. Urbanovo interview bylo jedním z těchto způsobů. Problém nespočíval v nedostatku strategických diskusí, ale v jejich nadbytku! Kdekdo se totiž obracel na Koordinační centrum s návrhem na zásadní změny ve struktuře a funkci hnutí. Vyžadovalo by mnoho prostoru, kdybychom měli o všech těchto aktivitách podrobně pojednat. V labyrintu přibývalo chodeb, stavba nabývala na spletitost. Odlišit zásadní věci od podružných bylo čím dál těžší. A tak s otázkou „čím je OF“ v této chvíli odmítl Urban také otázku „čím má být po volbách“. Umístění termínu ad quem do června 1990 bylo ovšem zcela v souladu s jeho záměrem dovést Občanské fórum právě jen ke svobodným volbám.

Nejvýznamnější politický subjekt, jehož úloha nemohla s volbami skončit (a všichni jeho předáci si to uvědomovali), neměl před sebou žádnou strukturální a programovou vizi! A přitom jeho poslání parlamentními volbami v jistém smyslu teprve začínalo. Ale Urban jako by beze zbytku plnil přání, na kterém lpěl zakladatel hnutí v době, kdy stál v jeho čele. Václav Havel nechtěl, aby se Občanské fórum

příliš „profilovalo“;³⁸⁰ přál si, aby do voleb přetrvalo v „dosti rozmlžené“ podobě. Většina předáků Koordinačního centra ztrácela citlivost ke všemu, co bezprostředně nesouviselo s hlavním úkolem – vítězstvím v parlamentních volbách. V důsledku permanentního tlaku doléhajícího na centrum z různých stran odešel koncem ledna Pithart; jeho nástupce Urban disponoval o poznání menší schopností analyzovat v širších a hlubších souvislostech to, co se kolem něho dělo, za to o dost větší odolností tomu čelit. Hnutí akutně postrádalo skutečnou politickou osobnost.

Šabata versus Cibulka. Jakobínská bereze v Brně

V Národním výboru města Brna (NVmB) se na sklonku roku 1989 – podobně jako v mnoha jiných podnicích, institucích, úřadech po celé republice – zformovalo Občanské fórum. Jedním z nejdůležitějších cílů, které si vytklo, bylo odvolání primátora Josefa Pernici (KSC) a dalších funkcionářů brněnské radnice;³⁸¹ tím spíše, když na plenárním zasedání národního výboru 14. prosince nebyla přijata ani jediná personální změna. OF NVmB si to vyložilo jako provokativní projev mocenské arogance. Primátorovi obhájci argumentovali tím, že Pernica není zkompromitovaný, neboť svěřenou funkci vykonává od počátku roku 1989, a za krátkou dobu svého úřadování učinil pro město ledacos dobrého. Občanské fórum NvmB bylo ovšem jiného názoru, a tak 8. ledna předalo představiteli rady Občanského fóra města Brna a disidentskému veteránovi Jaroslavu Šabatovi sedmistránkovou zprávu o negativních důsledcích Pernicova působení v čele jihomoravské metropole. Trvalo na jeho odvolání.

Delegace OF města Brna (bylo v ní zastoupeno i Občanské fórum NVmB, které však později tvrdilo, že Šabata „zredukoval“ počet jeho zástupců z osmi na čtyři, aby je později „úplně vyšachoval“³⁸² ze hry) jednala s primátorem 11. a 23. ledna. Nepožadovala však jeho abdikaci, protože se na ní rada a parlament brněnského OF nedokázaly shodnout. Na tiskovce 24. února Šabata přiznal, že to možná byla politická chyba, jež ale nijak neohrozila to nejpodstatnější – „rozsáhlou a zásadní rekonstrukci“ národního výboru, na níž se obě strany (OF a radnice) bez problémů shodly. Po přijetí zákona o odvolání a volbě poslanců nejvyšších zákonodárných sborů a místních zastupitelstev koncem ledna bude i na brněnské radnici rekonstruován poslanecký sbor tak, aby jeho složení odpovídalo poměru sil po ukončení mocenského monopolu KSC. Šabata vysvětlil, že brněnské OF nenalezlo vhodného kandidáta, kterého by přijala jeho rozho-

dující grémia; u žádného z nich si nebylo jisto, že je bude dobře reprezentovat (jediný, všemi akceptovaný kandidát, nabídku nepřijal); z těchto důvodů neviděla rada jiné řešení než velkoryse ponechat dosavadního primátora ve funkci až do listopadových komunálních voleb.

V reakci na možnost, že Pernica radnici neopustí, zhotovili jeho odpůrci z Občanského fóra NVmB seznam připomínek a požadavků o 41 bodech,³⁸³ jehož prostřednictvím se pokusili vytvořit větší tlak, kterému by primátor podlehl. Rokování mezi delegací OF a vedením brněnské radnice 2. února však skončilo fiaskem. Když zástupci Občanského fóra NVmB (kteří tvořili součást delegace) zjistili, že neuspějí, demonstrativně opustili jednání. Napjatou atmosféru ještě více rozjitřila skutečnost, že ani *Svobodné slovo*, ani *Brněnský večerník* jim neotiskly (údajně na popud Šabatovy rady OF) článek, v němž popisovali situaci na brněnské radnici.

Po bouřlivé rozpravě 10. února parlament brněnského OF v hlasování rozhodl, že nebude požadovat Pernicovu abdikaci. Rozhodnutí vyvolalo rozkol v řadách brněnského demokratického hnutí. Rada OF, reprezentovaná „osmašedesátníkem“ a bývalým mluvčím Charty 77 Jaroslavem Šabatou, stanula proti Občanskému fóru (!) Informačního a tiskového centra Občanského fóra (!) vedenému signatářem Charty 77 Petrem Cibulkou, který v posledních letech komunistického režimu patřil k nejpronásledovanějším politickým vězňům. Informační a tiskové centrum reprezentovalo menšinový, avšak radikálně orientovaný proud, který na svou stranu strhl nezanedbatelnou část veřejnosti.

V plné síle názorových protikladů se spor projevil na tiskové konferenci 24. února. Manifestoval se ve dvou rovinách. Obě strany především zcela odlišně pohlížely na Občanské fórum. Cibulka v něm spatřoval síť zcela autonomních, nezávislých složek, které projevují svůj názor a politickou vůli bezprostředně – to jest veřejně. Toto pojetí opřel o stručnou a nejednoznačnou charakteristiku Občanského fóra ve stanovách. Kladl řečnické otázky, na něž si sám odpověděl: „Na radě snad nejsou možné odlišné názory? Tam je jediný názor? Tady je demokratický centralismus? (...) My jsme dvě strany, protože tu nepracuje pouze Informační a tiskové centrum, ale také tady pracuje Občanské fórum Informačního a tiskového centra OF Brno, které má svoje názory na situaci a není ochotno hájit názory, s kterými nesouhlasí, protože my se nepovažujeme za žoldáky, ale za lidi, kteří do toho šli s určitým přesvědčením a s určitým názorem. (...) My se pohybujeme vždy na platformě OF, respektujeme stanovy. Naopak druhá strana stanovy nerespektuje. Je možno citovat ze stanov, že ‚struktura Občanských fór je

horizontální, že nadřízené nebo volené orgány mají možnost doporučit, ale rozhodně ne nařizovat, že je zajištěna autonomie každého Občanského fóra. My jako Občanské fórum Informačního a tiskového centra OF pouze žádáme, aby byly dodržovány stanovy.“

Naproti tomu politický praktik Šabata považoval existující (byť ve stanovách potlačený) vertikální rozměr hnutí za samozřejmý. Vystupoval jako autorita kritizující anarchii a svévoli: „Nevím, jestli to také patří k demokracii na půdě OF – zakládáte nové Občanské fórum na Mečové [ulici], které má právo ignorovat stanovisko rady. Vydali jste prohlášení po zasedání parlamentu [OF města Brna], kde dobré tři čtvrtiny zaujaly stanovisko v souladu s návrhem rady, v němž tvrdíte lež – tedy to, že parlament prohlásil, že není kompetentní činit takové usnesení. Napsali jste tam holý nesmysl, naprosto nekompetentní, že by bylo dobré, aby Krajský národní výbor vypsal konkurz na primátora atd.“

Neméně lítý rozpor tkvěl v pojetí politiky a jejích metod. Obnažil typický fenomén revolucí, v nichž se hraje o udržení původní revoluční dynamiky. Politický radikál – rozčarovaný statem quo – ukazuje, že ti, které pád starého režimu vynesl k moci, se zkorumpovali poloveřejnými či tajnými dohodami a kompromisy, spokojili se s partiální ziskem, a neztělesňují již původní (revoluční) ideál. V takovém případě disponuje radikál jedinou zbraní, a tou jsou výzvy k bdělosti a mobilizaci. Veřejnost je zbožštěna, není davem, nýbrž jediným nezpochybnitelným arbitrem. Odpovídají tomu Cibulkova slova pronesená na tiskovce: „Víme, že díky kabinetní politice vedení OF jsme se neměli možnost vyjádřit k osobě primátora. Tohle všechno se stalo jen díky pasivitě brněnského tisku, který tuhle problematiku nezveřejňoval a neměl vůbec snahu dostat všechny tyto problémy mezi lidi, aby se veřejnost mohla kvalifikovaně rozhodnout [!]. My si myslíme, že na různých demonstracích v centru města dáme občanům možnost se k těmto problémům vyjádřit. (...) My budeme pokračovat v akcích na veřejnosti, samozřejmě za předpokladu, že veřejnosti nebude lhostejné, kdo je jejím primátorem.“

Následující dny ukázaly, jakého ducha si nespokojená místní OF promítají do Cibulky. Bulletin informačního a tiskového centra ze dne 12. března otiskl dopis jeho příznivce, který v Cibulkovi spatřoval inkarnaci „čisté demokratičnosti jako takové“, nikoli demokratičnosti omezené, kompromisnické, deformované kabinetními praktikami. Nevyznával konkrétního člověka (příznával, že se dopouští mnohých chyb, které mu „rutinovaní politici... nevybíravými prostředky“ vracejí), ale spíše dogma přímé demokracie – Cibulka není politickým „protihráčem toho či onoho“, ale „cestou k pravdě“.³⁸⁴

V hypotetické rovině se můžeme ptát: Jaké akce a reakce vyvolává princip čisté demokracie v revoluci? Moc je odňata politickým kabinetům a hraje se o ni na ulici. Furet ji s ohledem na Francouzskou revoluci 1789–1794 charakterizuje jako způsob vlády „bez delegací autority nebo moci, ustavičně podrobený přímé kontrole občanů...“ Režim, který se takto vymezil, musí být „myticky ožívován každodenním kolektivním souhlasem“. Stává se revolučním „strojem“ na permanentní hledání a nacházení konsenzu. „Cenou zaplacenou za fikci čisté demokracie a odvrácenou stranou ideologie je všemoc stroje, onoho ‚vnitřního kruhu‘ společnosti nebo organizace, která předjímá konsenzus a monopolizuje jeho využívání. Anonymní oligarchie, společnost temných, prostředních lidí, kteří následují postupně, zaměnitelně za sebou.“³⁸⁵ To je potence, kterou v sobě skrývá idea přímé demokracie, pokud ji revoluční síla uvede do chodu. Pokusím se zkoumat, do jaké míry se projevila v brněnských událostech prvních měsíců roku 1990.

Na druhé straně Šabata ztělesňoval politický princip a metodu, vyvolané v život událostmi listopadu a prosince 1989 a spočívající v nekonačném dohadování o předávání moci a změně politického režimu. Na tiskovce 24. února výmluvně obhajoval dosavadní vývoj: „Uvědomte si, hovoříte pořád o demokracii uvnitř OF, ale OF není celá společnost. Společnost je něco podstatně širšího. Existuje ‚kulatý stůl‘, my fakt ‚kulatého stolu‘ nemůžeme obejít, u toho ‚kulatého stolu‘ nesedíme sami. Jsou tam i jiné strany, my s nimi musíme jednat, my je musíme poslouchat. To je princip, který vyplývá z politiky ‚národního porozumění‘ a nikdo nemá právo, pokud stojí na půdě Občanského fóra, aby tímto principem otrásal. A vy tímto principem pohrdáte a tvrdíte, že jste představiteli Občanského fóra. (...) Neděláte zásadovou politiku, hovoříte o ‚kalném proudu‘ mé řeči v článku ‚Odejdi primátore‘ Informačního a tiskového centra OF Mečová 5 a podobně. [„Čím déle zněl čtvrtiční projev pana Šabaty na Brněnské fóru v Rytířském sále nové radnice, tím více připomínal kalný proud, v němž obtížně poznáte dravou rybu, čekající na svou kořist, od ryby plevelné, která se pase na cizí práci. Jediná čistá a jasná myšlenka tohoto proudu byla ochrana nynějšího primátora v jeho funkci.“]³⁸⁶ Jsou to urážlivé řeči, velmi urážlivé řeči, stavíte mě do role v podstatě nějakého mafiána v tomto městě.“

* * *

V posledních únorových a prvních březnových dnech nebyly brněnské ulice příliš klidné. Lidé se seznamovali s letáky, v nichž Občan-

ské fórum tiskového a informačního centra OF, Moravské občanské hnutí a Svobodná občanská iniciativa Brno vyslovovaly nedůvěru primátoru Pernicovi a „šabatovské klice“, která obhajuje prominenty starého režimu a svoje zájmy. V centru města sbírali mladí lidé podpisy pod petici požadující, aby Jaroslav Šabata odešel z Občanského fóra a vzdal se i poslaneckého mandátu ve Federálním shromáždění. Hrozilo, že brněnské události přerostou svůj regionální rozměr a otřesou celým hnutím. Proto se jimi 3. března v Praze za účasti obou brněnských rivalů zabýval šestý sněm KC OF. Ze stručného zápisu vyplývá, že se zde Šabata a Cibulka dohodli na příměří – „vystoupí společně, každý přednese své stanovisko, a Cibulka přislíbil, že i v případě neúspěchu jeho stoupenců v otázce odchodu brněnského primátora ing. Pernici zanechá veškerých akcí namířených proti stoupencům Šabaty“.³⁸⁷

Dohodu garantoval nejvyšší představitel Občanského fóra Urban. Brzy se však ukázalo, že stála na písku. O několik dní později Cibulka na jednom z brněnských mítinků uvedl, že na ni přistoupil pod nátlakem. Rázem se ocitla v troskách a konfrontační atmosféra v Brně ještě zhoustla.

* * *

Zasedání parlamentu brněnského Občanského fóra, které se konalo 8. března v Rytířském sále v budově Nové radnice, zásadním způsobem poznamenaly nahromaděné a nezvládnuté emoce. Rokování trvale ovlivňovalo několik set Cibulkových příznivců, kteří se shromáždili na nádvoří radnice, kam bylo dění v sále přenášeno reproduktory. O několik dní později ten, který je pozval, odmítl nařčení, že byli lůzou, a označil je za „řádne zvolené mluvčí brněnských občanských fór“. Přestože parlament schválil, aby jednání bylo neveřejné (navzdory bouřlivému nesouhlasu nádvoří), nepodařilo se toho dosáhnout a několik desítek osob odmítlo ze sálu odejít. Rozprava začala rozhořčeným vystoupením zástupce Konfederace politických vězňů Stanislava Drobného, jenž protestoval proti nesprávnému a zkreslujícímu znění svého výroku v zápisu z jednání minulého parlamentu. Připsal to na vrub skutečnosti, že „všude se roztahují komunisté typu Pernici a Šabaty“.³⁸⁸

Pak dostali slovo nespokojení delegáti obvodních OF, jejichž nástup byl drtivý – požadovali důslednou demokratizaci parlamentu a okamžitý odchod primátora Pernici z radnice. Doprovázení potleskem a skandováním dožadovali se rovněž odstoupení rady brněnského OF vedené Šabatou. Následovala prudká diskuse o jednacím řádu, z níž je zřejmé, že parlament měl stále podobu revolučního

shromáždění. A podle stoupenců radikální demokratizace si ji měl uchovat i nadále – přáli si, aby se všech jeho zasedání účastnilo nejméně sto zástupců veřejnosti, kteří budou dohlížet na to, jak jejich vyslanci prosazují obecnou vůli.

Ke slovu se dostala druhá strana. Šabatovo první dlouhé vystoupení však přerušoval křik z nádvoří. Cibulka požádal své příznivce, aby se ztišili a nechali řečníka domluvit. Až ve svém druhém vstupu byl Šabata konkrétní a odkryl karty: ostře kritizoval Cibulkovo Informační a tiskové centrum za svévolné počínání nerespektující usnesení rozhodujících grémií brněnského OF; vyslovil se pro okamžitou změnu ve vedení tohoto orgánu a navrhl, aby Cibulkovo místo zaujal katolický aktivista a bývalý politický vězeň Václav Umlauf.

Na závěr zdlouhavé a bezvýsledné rozpravy odmítl Cibulka jakékoliv změny v Informačním a tiskovém centru, tedy i své odvolání. V hlasování o tom, může-li parlament ve stávajícím složení rozhodnout o navrhovaných změnách, pak zaznamenal dílčí vítězství. Z 84 přítomných se pouze 49 vyslovilo pro, a to nestačilo, jelikož ke schválení návrhu podle nového, právě schváleného jednacího řádu bylo nutné, aby pro něj hlasovala třipětinová většina. Na základě tohoto hlasování si můžeme učinit rámcový přehled o poměru sil v parlamentu – 49 delegátů, kteří hlasovali pro, lze bezpochyby považovat za stoupence Šabatovy politiky. U zbývajících 35 delegátů si nemůžeme být jisti, jednalo-li se o konzistentní skupinu stojící za Cibulkou, nebo zda se dále dělili. Vystoupení některých řečníků dávají tušit, že v parlamentu vedle obou znesvářených křídel působili také neutrální delegáti, kteří akcentovali ukončení osobních animozit a rychlé vyřešení krize. Je možné, že někteří z nich se zdrželi hlasování.

Přestože se nepodařilo prosadit do programu debatu o okamžitých změnách v Informačním a tiskovém středisku, bylo zřejmé, že Šabatovi stoupenci disponují v parlamentu výraznější většinou. Zkušební Šabata toho využil. Navrhl, aby se okamžitě hlasovalo o požadavku neustále skandovaném na nádvoří: „Šabata ven!“ Požadoval, aby ti, kdo s ním souhlasí (a nerespektují současná grémia brněnského OF), opustili jednací sál. Ti, kteří zůstanou, začnou konstruktivně projednávat záležitosti volební agendy. Cibulkovi stoupenci si uvědomili, že takové hlasování by je vyšachovalo ze hry, a proto je verbálními obstrukcemi zmařili.

Už tak dusné ovzduší ještě o poznání více zahustila zvláštní příhoda. Předsednictvo sněmu umožnilo zástupkyni nespokojenců z nádvoří promluvit před plénem. Vzrušeným hlasem sdělila, že dnešního dne nějakým technickým nedopátráním zaslechla ve svém telefonickém aparátu část rozhovoru Jaroslava Šabaty s pražským Koordinačním

centrem Občanského fóra: „Slova Jaroslava Šabaty byla asi takováto: Nemůžeme o tom teď jednat, až zlikvidujeme Cibulku. Nebude to tak jednoduché, podcenili jsme to už předem, a vyřešíme to, až zlikvidujem Cibulku.“ Do silného pískotu vnikajícího otevřenými okny z nádvoří křičel Šabata: „To je lež! To je neuvěřitelná lež!“

Je zřejmé, že parlament naprosto nebyl způsobilý věnovat se plánované předvolební agendě. Místo toho se stoupenci obou observancí neplodně přeli o to, je-li ve stávajícím složení zástupcem brněnských občanů nebo nikoli. Konfrontační rozprava vyhloubila mezi znesvářenými stranami propast. S bouřlivými ovacemi v zádech Cibulka prohlásil, že toto shromáždění, které nereprezentuje veřejnou vůli, neuznává a nebude se mu z ničeho zodpovídat. Parlament se rozešel hodinu po půlnoci, drama tím však neskončilo, dostalo se mu symptomatického epilogu – Šabatu při odchodu z radnice fyzicky napadlo několik demonstrantů.

* * *

Proč se vrátila věc revoluce na pořad dne? A proč právě v Brně? Na základě ústních či písemných informací, které přicházely do pražského Koordinačního centra z ostatních regionů, se lze domnívat, že vypořádání se s místními „komunistickými mafiemi“ bylo vážným problémem nejen na jižní Moravě. Revoluční aktivita mohla propuknout všude, kde se shromážděovalo více nespokojených a frustrovaných lidí, tedy především v krajských a okresních městech. Obávaná jakobinská tvář „permanentní revoluce“ nebyla zcela eliminována a projevovala se v četných lokálních konfliktech, které ovšem nepřerostly v rozsáhlejší nepokoje. V Brně, velkoměstě s takřka půl milionem obyvatel, byla situace podstatně odlišná od Prahy. Nesidlily tu centrální orgány. Městský národní výbor v čele s primátorem tu v jistém smyslu byl tím, čím v Praze vládá a prezident – nejviditelnějším symbolem moci. Na nejexponovanějším politickém místě moravské metropole nedošlo ke změně – primátor města, komunistický prominent, nebyl odvolán. To byla jedna z příčin intenzivních vnitřních sporů v táboře vítězů a následných pouličních nepokojů.

Druhou příčinou se stala „moravská otázka“, která byla od počátku roku znovu přetřásána. Obsahovala v sobě i krajní formy resentimentu a odporu k „pragocentrismu“, včetně požadavku politické autonomie pro Moravu. Pragofobie splynula s antikomunismem a odpor se koncentroval do zásady: jestliže v Praze se paktují s nomenklaturními komunisty a ponechávají je v čelných funkcích, u nás na Moravě to nedopustíme!

Konečně třetí hlavní příčinou byla ostrá názorová polarizace uvnitř brněnského Občanského fóra. V osobnostech Šabaty a Cibulky stanuly proti sobě dva protikladně vyhraněné charakterové i politické typy. Oba patřili k nejznámějším brněnským disidentům a těšili se v přechodné období mimořádné autoritě. Na jedné straně bývalý komunistický funkcionář (do roku 1969) a poté jeden z mluvčích opoziční Charty 77, obdařený politickým talentem a politickou zkušeností. A na straně druhé o dost mladší aktivista Charty 77 – přímočarý radikál bez nadání k politickému manévrování, horečně toužící po ráznějším vyrovnání s minulostí. Oba vyšli ze stejného opozičního prostředí, avšak události ledna, února a března 1990 z nich udělaly plnokrevné protivníky, jak to umějí jen revoluce.

Pragmatická politika kladoucí důraz na dohodu a kompromis se s revoluční zaníceností toužící po oddělení zla a po katarzi snese jako voda s ohněm. Konfliktní soužití dvou zcela rozdílných osobností pod jednou střechou brněnského OF bylo jako ostří meče, které je mocno rozdělit veřejnost na dva tábory. Nespokojenci s kompromisní politikou „národního porozumění“ našli v Cibulkovi ztělesnění své představy o pokračování revoluce. A obráceně, nespokojený Cibulka, bytostně neschopný osvojit si praktiky kabinetní politiky, v nich spatřil sílu, které se poddal jako plavec vlně.

Prostřednictvím televize vyzval Cibulka své stoupence, aby ho 8. března přišli podpořit před budovu Nové radnice, v níž bude zasedat parlament Občanského fóra města Brna. Důvodně se obával, že zde bude odvolán z místa vedoucího Informačního a tiskového centra i z dalších grémií OF, a nijak svou obavu při zasedání parlamentu neskrýval: „Já myslím, že nebýt lidí, kteří teď obklopili radnici... tak zřejmě bych už dnes ani nebyl členem parlamentu, rady a určitě bych ani nebyl vedoucím Informačního a tiskového střediska. (...) Věřím, že pokud lidé neodejdou domů, zůstanou tady ve stejném počtu jako teď, tak že se mě [Šabata] neodváží zlikvidovat.“ V okamžité mobilizaci svých stoupenců našel nejúčinnější politickou zbraň.

Svou strategii opřel o dvě teze – požadoval odstoupení primátora Pernici, ale především „hlubokou vnitřní demokratizaci“ parlamentu OF. Jak si ji představoval? Chtěl vykořenit z grémií plevel kabinetní politiky. Těžiště hnutí mělo spočívat dole, v obvodních a podnikových občanských fórech, která měla být skutečnými mluvčími veřejné vůle. Na počátku rokování proto vystoupil s návrhem na dvojnásobné zvýšení počtu delegátů v pěti městských obvodech (z pěti na deset). Tato tendence, zaměřená proti autoritě rady, měla zřetelný cíl. Zástupci obvodů zpochybňovali statut tzv. nezávislých osobností působících v radě, které se většinou rekrutovaly z předlistopadových

disidentských kruhů. „Koho vlastně zastupují?!“ ptal se jeden z delegátů. Brněn obíhal slogan „šabatovská klika“. Sázka na demokratizaci nemohla být neúspěšná. Ani zdaleka totiž nebyla problémem jen brněnského OF, ale neuralgickým bodem celého hnutí. Návrh Cibulky a jeho stoupců se proto nesetkal z žádným odporem, všichni, včetně členů rady, ho akceptovali bez výhrad.

Cibulkovo pojetí demokratizace mířilo ještě dále: „Kromě toho si myslím, že je nutné zveřejnit seznam všech členů parlamentu OF – s uvedením občanského fóra, které zastupují, aby veřejnost měla kontrolu nad tím, jak její zástupci hlasují, jak rozhodují. Navrhují, aby u každého důležitého hlasování se hlasovalo jmenovitě a zápis ze zasedání parlamentu byl zveřejněn. (...) Záleží to pouze na ochotě parlamentu dostat se pod kontrolu veřejnosti. (Potlesk).“ V této chvíli podporoval princip zastupitelské demokracie, ale takový, v němž je demokraticky zvolené grémium podrobena permanentní kontrole veřejnosti, která se v dostatečném počtu svých zástupců zúčastňuje jeho zasedání.

Z dalších vystoupení je ovšem patrná Cibulkova rozpolcenost mezi nároky přímé („čisté“) a zastupitelské demokracie. Neobratně balancoval na hranici oddělující radikální, jakobínskou dikci od konstruktivního vyjednávání. Obával se, že i zastupitelský systém opatřený rozličnými pojistkami může být v rozporu s veřejnou vůlí. Proto v jedné chvíli navrhl, aby se při vytváření volební kandidátky mezi sebou přímo dohodli zástupci obvodů, bez prostředkující role parlamentu a rady. Nakonec nezastřeně projevil odhodlání uchýlit se ke krajním prostředkům politického boje: „Chtěl bych varovat všechny, kteří chtějí jít na hazard, že pokud budou snahy o umlčení kritického hlasu OF na Mečové pokračovat, bude to znamenat vážné nebezpečí otevřené roztržky v Občanském fóru a pokračování konfrontace na náměstích a ulicích.“ Legitimitu v její nejčistší podobě mohl najít jedině na opakovaných veřejných shromážděních!

Posílen atmosférou protestu stupňoval svá slova až k výrazu pohrdání orgánem, jehož byl členem: „Já velmi rád předstoupím před rekonstruovaný parlament. (Potlesk) Tento parlament nepovažuji za demokratický a odmítám se před ním z čehokoliv zpovídat. (Potlesk.)“ Demonstrantům to stačilo – vítali vše, co konvenovalo jejich naladěním; skandovali: „Šabatova klika!“ „Šabatova mafie!“ „Šabata ven!“ Cibulka – ani dobrý řečník, ani protřelý manipulátor – byl v těchto chvílích spíše jakýmsi médiem obecné nespokojenosti a frustrace. Jeho vystupování bylo kolísavé a rozporné. Právě toho se rada brněnského OF obávala – od této chvíle byl pro ni zastáncem „davokracie“ a „permanentní revoluce“.³⁸⁹

Na zasedání parlamentu brněnského OF 8. března řečnil poměrně často, avšak pouze v krátkých glosách. V tom se zásadně lišil od Šabaty, který si bral slovo na dlouhou dobu a nenechal si je – navzdory pokřikování a protestům – odejmout. Šabatův projev byl plný fines a řečnických obrátů, napjatý od zdánlivé vstřícnosti a velkorysosti až k projevům nesouhlasu a ostré kritiky. Vedle neotesaného Cibulky působil Šabata jako brilantní řečník. Cibulkovi příznivci v sále si byli dobře vědomi neobratnosti svého vůdce a snažili se ji označit za nepodstatnou záležitost, která by neměla odvádět pozornost od podstaty sporu.

Nejpřesvědčivěji promluvil Ivan Dřimal z občanského fóra První brněnské strojírny: „... musíme posuzovat lidi podle toho, co chtějí, jak jsou čestní, jaké mají úmysly. Ne podle rutinních – a řekl bych – vtipných a politických praktik. To není v této době rozhodující! (Bouřlivý potlesk.) Nebudeme posuzovat lidi v této etapě a v této fázi především podle toho, jak to dělají, jak jsou politicky obratní. Ale je trvale důležitá čistota úmyslů (bouřlivý potlesk), ... nezatížené demokratické smýšlení a bytostný odpor proti jakýmkoliv projevům a postojům, které fixují a obhajují dřívější struktury! (Bouřlivý potlesk).“

Vyjádřil požadavky radikálů v podobě očištěné od všech resentimentů, bez příměsy jedovatých slin. Věcně formulovanému názoru, plynoucímu z upřímného rozčarování z politiky kompromisu, je třeba rozumět: „Když pan Šabata nazývá toto bojem, můžeme to přijmout. Je to boj, ale je to boj proti zcela konkrétnímu nebezpečí. A to proti tomu, aby všichni ti, kteří si listopadovou revoluci spojili s představou odstranění dřívějších struktur, aby tito lidé nepropadali dále skepsi, zklamání a beznaději. (Potlesk.) Obyčejní občané chtějí vidět konkrétní kroky pokračování listopadové revoluce! Je nutno přece jasně říci, že se chceme s prominenty dřívější moci a normalizačních procesů jednoznačně rozejít! (Bouřlivý potlesk.) A proto nemůžeme ve špičkové veřejné – a z brněnského hlediska vlastně reprezentativní – společenské funkci fixovat významného představitele komunistické strany, který při nominaci do funkce ředitele Metry, generálního ředitele Tesly i primátora prokázal sounáležitost s nesnášenlivou třídní komunistickou ideologií. (Bouřlivý potlesk.) Snad to tak všichni nechápete, necítíte. Ale lidé, s kterými přicházím do styku já, si přejí zlomit moc mafie ve smyslu odstranění těchto exponovaných prominentů. (Potlesk).“

Výsledkem bouřlivě manifestované vůle, která jako vlna nesla projevy dalších řečníků, bylo, že Šabata a další členové rady nepřímou uznali, že se dopustili politické chyby, a příslibili, že iniciují jednání u „kulatého stolu“, kde doporučí komunistické straně, aby Pernicu z funkce primátora odvolala.

Jádro Šabatova projevu spočívalo v obhajobě politiky „národního porozumění“ a „kulatého stolu“. Pro celkovou souměrnost z něj ocitují ty pasáže, které se mi jeví nejpůsobivější: „My jsme takřkajíc v poločase, v tomto poločase se nemůžeme chovat tak, jako bychom vládli v této zemi. Občanská fóra nejsou komunistická strana, nejsme akční výbory komunistické strany, jsou zde ještě jiné síly, musíme dělat politiku, která nás povede pokojným způsobem ke skutečně demokratickým rozhodnutím a demokratickému systému. To znamená, že nebudu volat: ‚Pryč s komunisty!‘ (...) Budeme s nimi soupeřit, ale budeme střízlivě uvažovat, jaký je poměr sil, jestli nechceme tuto společnost uvrhnout do chaosu a jestli nechceme dát příležitost starým silám. (...) Ti, kdož křičí tímto způsobem, bohužel politicky nemyslí! (...) Je jasné z toho všeho, co říkám, že vůbec nejde o to udržet komunisty u moci. Jde o to držet dohodu v rámci rekonstrukce, která zbavila komunisty rozhodujících pozic, která otevřela v tomto městě demokratizaci [dveře] spíše doširoka než jenom tak, že by je jenom pootevřela. Každý ví, že všichni náměstci [primátora] jsou nekomunisti, že to jsou lidé naši, to se týká tajemníka, to se týká většiny rady, to se týká konečně do značné míry i pléna. Tak budme v tomto směru střízliví. Pravda je, že primátor je symbolická postava. A tato okolnost vyvolala vášně. Ale pravda taky je, že naše Tiskové a informační centrum nám v tomto bodě vpadlo do zad – je to pravda, na které nelze změnit ani tečku. (...) Jestliže se vytvořila už takováto situace... před volbami, pak nezbyvá, než si položit otázku: Můžeme jít do voleb s takovým Tiskovým a informačním centrem? Nemůžeme. (...) Z toho, co říkám ani trochu neplyne, že se vyřazuje Petr Cibulka. Bude v parlamentu, bude v radě, nepochybuji o tom, nebo aspoň doufám. (...) Vtip je v tom, jestli se k sobě budeme chovat jako dva lidé, kteří patří k nepřátelským mafiím – resp. klikám –, anebo jestli uznáme, že jsme představitelé jednoho a téhož demokratického hnutí. (...) Já nejsem představitel mafie, nejsem představitel nedemokratických sil, já nemám zájem konzervovat reakční či jiné síly v tomto městě a této republice. Nejsem o nic menší demokrat než Petr Cibulka; s tím, že na jeho místě – pokud jde o principy demokracie – bych začal trochu po dnešním dni přemýšlet. V každém případě jeho pokus radikálně demokratizovat tento parlament zatím nevypadá příliš nadějně, a myslím si, že nejsem sám, kdo to tak cítí. (...)“

Šabatu podpořili další lidé z rady, především ti „nezávislí“. Někteří vyjádřili obavu z atmosféry posledních týdnů v Brně, mluvili o strachu, jaký je nepřepadal ani v temných dobách starého režimu. Signatář Charty 77 Jiří Müller hovořil o Šabatovi jako o muži, který

je už dvacet let vůdčí postavou opozice v kraji „a který – ačkoli s jeho názory netřeba souhlasit – je respektován všemi, kdo myslí odpovědně. (...) ... po okupaci Československa zastával, jako jeden z mála, stanovisko Františka Kriegla, jediného muže, který nepodepsal moskevské protokoly... během sedmdesátých let organizoval odpor proti husákovskému režimu a dostal za to šest a půl let.“ Šabatovým odpůrcům adresoval několik ostrých výtek: „Nevím, jak dlouho seděli ti, co řvou na náměstí! (...) Tomu muži, který zde posledně vzrušeně volal, že Šabata patří k lidem, kteří ho poslali do kriminálů v roce [19]74, bych odpověděl: Jak to, že jsem neslyšel váš hlas, když Šabata seděl jako mluvčí Charty 77, nejstaršího hnutí za lidská práva ve východní Evropě? To byl také komunistický podnik? V tom případě má komunistický převlek i prezident Václav Havel.“

Distingovaný Jaroslav Mezník, znechucený atmosférou v sále i na nádvoří, se obrátil na nejradikálnější delegáty s otázkou, jak oni bojovali proti husákovské normalizaci; proti jejich zkušenosti postavil svou: na počátku 70. let strávil s Jaroslavem Šabatou pět měsíců v jedné cele a v této krajní situaci ho poznal jako čestného člověka; podepsal s ním Chartu 77, od konce roku 1988 pracovali v Hnutí za občanskou svobodu a o rok později společně zakládali v Brně Koordinační centrum Občanského fóra: „Prosím vás, mají-li být změny v parlamentu, mají-li být změny v radě, necht' jsou. Ale, prosím vás, neurážejme čestné lidi.“

Evangelický pastor a signatář Charty 77 Jan Šimsa vyjádřil Šabatovi plnou podporu a promluvil v duchu smíření a tolerance: „Já se dívám na to, že vy tam křičíte, jako na takovou bolest, která je vaše i naše. Já si nemyslím, že jste tam všichni nějací křiklouni, já si myslím, že jste tam i lidi, kteří trpěli, kteří neumíte ten svůj názor, ten svůj pocit kultivovat, vyjádřit tak, abychom z toho něco měli všichni. My přeci teď se nemůžeme vrátit před listopad. Nemůžeme teď přicházet s tím, že ten, kdo křičí, má pravdu, ale musíme se naučit vyjadřovat rozumně v diskusi své názory. (...) ... my se musíme naučit přestat používat slovo ‚nepřítel‘, my nemůžeme křičet: ‚Komunisti ven!‘, protože komunistů je v naší zemi celá řada. Kam mají jít ti komunisté? My nemůžeme mluvit o mafii, my nemůžeme mluvit o klice!“

* * *

V pražském Koordinačním centru vyvolaly brněnské události zděšení, následované prudkým nesouhlasem a usilím uvést rozjitřenou situaci co nejrychleji do klidového stavu. V pondělí 12. března stanul

Cibulka před radou KC OF. Urban mu vytkl, že porušil dohodu uzavřenou na sněmu 3. března: „Řekl jsem, že tuto dohodu budu garantovat, ale při porušení že tvrdě vystoupím. Nebylo splněno, co bylo dohodnuto. Prioritní jsou volby, nemůžeme si dovolit poškodit firmu OF ve volbách. Sám za fyzické napadení Šabaty nemůžeš, ale máš za něj morální odpovědnost. Šabatovi se omluvíš, Pernica do června už nic nezkaží.“³⁹⁰

Cibulka označil Urbanův výklad události za manipulativní; položil důraz na to, že za ním stojí brněnská veřejnost, která odmítá kabinetní praktiky v radě a parlamentu Občanského fóra a požaduje jejich radikální demokratizaci: „Konflikt nastal, když jsem vyzval občanská fóra Brna, aby vyslala své zástupce do parlamentu. Šabata vybuchl – prý jsem tím smlouvu zrušil. A že si nedovede představit, že bychom byli na společné kandidátce – buď já, nebo on. Na demonstraci Šabata nevyužil možnost vystoupit. Vyzněla proti primátorovi i proti Šabatovi. (...) Parlament chtěl být uzavřený a mluvčí občanských fór vykázal. Dosáhli jsme změny postoje parlamentu, bude vyvoláno jednání, aby KSČ primátora odvolala – jediný pozitivní výsledek jednání. Rada se obrátila na parlament, aby mne zbavili vedení tiskového střediska a pověřili [jím] Umlaufa. Šabata se snažil získat body, s konfliktem se myslím počítalo. Mohl se stylizovat do role mučedníka. Vyloučením veřejnosti odhalil nedemokratické praktiky, kterých se dopouští.“

Na první námitky, které se začaly snášet, reagoval Cibulka opět poukazem, že Informační a tiskové středisko OF je v nejužším kontaktu s brněnskou veřejností. Slova se znovu chopil Urban, kladl otázky, na které Cibulka odpovídal: „Dohodli jsme se, že uklidnění a volby jsou priority?“ – „Ano.“ – „Že nás vaše spory nezajímají, pokud tím nepoškodí OF?“ – „Ano.“ – „Že vnitřní spory si vyřešíte jednáním?“ – „Ano.“ Svůj výstup ukončil označením viníka brněnských nepokojů: „Ty a tvoji lidé nesou za vše odpovědnost. Co se počítá, jsou výsledky, a ne úmysly!“ A dodal, že bude trvat na tom, aby příští sněm vyloučil Cibulku z Občanského fóra.

Následoval křížový výslech, zapojili se i další přítomní. Uvedu většinu (zapsaných) argumentů, výtek a doporučení adresovaných Cibulkovi, abychom se přiblížili tehdejší atmosféře: „Museli jsme respektovat dohody. Demokracie začíná dohodami / Kdo se obrací na veřejnost, musí mít odpovědnost vůči cílům / Je snadné manipulovat veřejnost, nikdy nebude plně informována / Fyzické napadení – nebezpečný precedens! / V Liberci jsme působili dlouho jako nátlaková skupina, a i když si hrajeme na demokracii, musíme nechat pracovat radu / Proč dopoušíte demonstrace proti vlastním lidem!? / Když

byla Charta 77 v úzkých, existovala solidarita. Na hlavu našeho přítele Šabaty padla spousta špatných slov. Lidi ovládáš ty, ne on. Obětuj svůj zápal solidaritě, pokus se Šabatu obhájit. Zkus tu demonstraci zarazit, všichni na tom proděláme a tvoje pravda bude tragická! / Teď jsem se rozčlilil. Vzdej to! / Je to těžké, ale musíš to ty dát do klidu / Když se nedohodnete, kdo bude stříkat a kdo pumpovat, dům shoří. Teď ty pumpuj! / Buď zvládnete zítra demonstraci k jednotě OF, nebo to neuděláte, zodpovědnost poneseš sám před sebou i před ostatními. Spory se řeší v klidu a ne na náměstí. Jestli Brno nebude volat hesla, která jsou v rozporu se základní politickou kulturou, je to vítězství / Medicínská poznámka: Cibulku nepřesvědčíme, je to psychopat. Je to má lékařská diagnóza. Další diskuse je zbytečná / Demonstraci odvolat ve sdělovacích prostředcích? Kdo tam přijde, nepřijde za OF a neneseme za něj odpovědnost / Přednější je solidarita. Šabata osm let seděl. Je to výsměch, že je si v Brně teď méně jistý, než když tam litala StB / Nahráváš politickému nepříteli! / Co chystáte na Šabatu, je sprostárna! Děláte z něj šéfa lágru z 50. let! / Je to ustupování teroristům. Je to dav! / Zfanatizovaný / Na manifestaci se nedají řešit konkrétní věci. V listopadu byla jiná situace / Šineme se do polských chyb – vypalování sekretariátů / Uvést tam vyšší princip, že se na nás svět dívá. Je to otázka ne Brna, ale otázka československé revoluce! / Ať řekne, aby se z Brňanů stali slušní lidé / Proč pan Cibulka mluví už dopředu o nutnosti vystupovat proti někomu, navíc proti radě, které je součástí? Vnitřní věci se vyřizují uvnitř, i včetně odezvy zvenku, ale přímo, a ne oklikou přes veřejnost! / Otevřít otázku primátora nemůžeme, bohužel. Na dohodách tato revoluce stojí, bohužel! / Ať Cibulka jenom řekne: Chovejme se kulturně ve společném zájmu / Jsou situace, kdy je třeba nedělat nic. Dopadne to libovolně, neřešme to / Zdůraznit moment politické slušnosti, že se staví proti inzultaci. Co řekne dál, je jeho věc / Porušil dohodu. Může ji porušit znovu / Řekneš, že vše vyžaduje politickou kulturu / Od nás má jen první větu, nic víc. Nemůžeme mu zabránit, aby tam říkal cokoli. Stačí přidat sem tam slůvko a vyzní to jinak, a za tím nemůžeme stát / Uklidniš-li Brno, nevystoupím v parlamentu na ochranu Občanského fóra proti Brnu.

Jak se Cibulka bránil soustředěnému tlaku? Reagoval odmítavě, sveřepě, zásadně nesouhlasil s kladenými podmínkami. Odvolal se na podporu jedné třetiny rady a parlamentu brněnského OF a stěžoval si, že tomuto nezanedbatelnému názorovému proudu je znemožňován přístup do sdělovacích prostředků. Zdůraznil, že udržuje nejužší kontakt s brněnskou veřejností – zná její nálady, přání, požadavky; v radě a v parlamentu se rozšířila nákaza kabinetní politi-

ky – krajské Občanské fórum na jižní Moravě neexistuje, většinu klíčových rozhodnutí činí rada bez ohledu na mínění veřejnosti a obvodních OF: „Může se Občanské fórum zříct bezprostřední podpory veřejnosti?“ Protestoval proti zrušení Tiskového a informačního centra OF. Pokud pražské KC OF zaručí jeho nedotknutelnost, postará se, aby na brněnských ulicích a náměstích nedošlo k případným konfrontacím a násilnostem. Zapisovatel vybral výroky, které jsou v rozporu s tímto tvrzením, nikoli však v rozporu s logikou dosavadního Cibulkova konání: „Veřejnost je jediná síla, jak zastavit Šabatu! Musím mít garanci / Když nebudu mít jinou garanci než veřejnost, musím se k ní obrátit! / Jen bojem! Jinak si to nedovedu představit.“

* * *

Rada KC OF se 15. března za účasti Šabaty a Cibulky znovu zabývala situací v Brně. Kučera apeloval na „nutnost okamžitého řešení, rozkol před volbami si nemůžeme dovolit!“³⁹¹ Podpořil ho znojemský delegát Klimeš poznámkou, že celé jihomoravské OF je v důsledku brněnského politického zemětřesení ve stavu rozkladu. Rada brněnského OF prostřednictvím Jana Šimsy navrhla následující řešení: odvolat Cibulku z funkce vedoucího Tiskového a informačního centra a vytvořit „koncepti demokratizace“ parlamentu OF města Brna s tím, že ani Šabata do něj nebude kandidovat. Poté promluvil Cibulka, který na požádání přečetl svůj projev ze shromáždění brněnských občanů dne 13. března. Podle Martina Palouše v něm politickou kulturu a solidaritu jenom kamufloval, jeho slova obsahují „kapky jedy a zakukleně vzbuzují vášně“. Cibulka se bránil – musel zareagovat na štvavou kampaň proti Informačnímu a tiskovému centru a své osobě. Palouš připomněl atmosféru solidarity, která panovala v názorově heterogenním společenství Charty 77, této devízy by se měl Cibulka držet, „překonat spor“ a neuchylovat se ke „staré konfrontační písničce“.

Po „dlouhé diskusi“ (nebyla zaznamenána) a „složitém hlasování“ (nevíme přesně, kdo, o čem a jak hlasoval) dospěla rada KC OF k rozhodnutí. Nejprve překvapivě zamítla „rezoluci“ navrženou Urbanem, vyjadřující jednoznačnou podporu Šabatově politice. Se souhlasem obou stran pak ustavila pětičlennou komisi vedenou Janem Kavanem a pověřila ji úkolem odcestovat do Brna a postarat se tam o odložení schůze parlamentu OF, jež se měla uskutečnit téhož dne odpoledne. Podle Šabatova pozdějšího svědectví bylo zasedání brněnského parlamentu odvoláno, proto prý do Brna s Kavanovou ko-

misi neodcestoval. Jenomže „radikálové si je vynutili a pražská komise byla situací zcela zmatena“.³⁹² Šabatovi lidé se ocitli v menšině a Cibulkovi přívrženci ovládli parlament.

O brněnské misi referoval Kavan na sedmém sněmu v sobotu 17. března. V jeho podání byla úspěšná – „zabezpečila legitimitu parlamentu a jeho nerušený průběh“.³⁹³ Hosté, jichž bylo asi 100, byli odděleni od 125 řádných delegátů. Jednání – přenášené reprodukční technikou na nádvoří – bylo konstruktivní, bez rušivých vlivů zevnitř i zvenčí. Z jedenácti kandidátů zvolil parlament novou jedenáctičlennou radu, Tiskové a informační centrum zrušeno nebylo.

Václav Umlauf však toto podání odmítl a předestřel úplně jiný obraz: pražská komise nepřijala „radikální opatření“, a proto bylo rokování parlamentu „ochromeno“. Brněnské OF zůstává paralyzované, ztrácí prestiž a politický vliv, což se okamžitě promítlo do vytváření krajské volební kandidátky – asi třetina kandidátů celostátního významu byla posunuta na nevolitelná místa. Rozporů v brněnském demokratickém hnutí využil politický soupeř – ve dvou třetinách brněnských národních výborů byly zastaveny kooptace, komunistická strana sabotovala „kulaté stoly“ s vysvětlením, že rozpolcené OF nelze považovat za legitimního zástupce veřejnosti. Umlauf se dožadoval ustavení zvláštní komise, která by podrobila brněnské OF důkladné revizi a očistě.

Rozproudila se dlouhá a kontroverzní debata s jediným konkrétním výsledkem – sněm odsoudil Cibulkovo jednání a vyloučil ho ze struktur hnutí; veškeré tiskovky, mítinky či jiné veřejné akce, které uspořádá, budou napříště jeho soukromými záležitostmi, s nimiž Občanské fórum nechce mít nic společného.

Kapitola XII

V postavení mimo hru

Počátkem února 1990 skončila první vlna personálních rekonstrukcí ve vládách, parlamentech, Nejvyšším soudu, prokuratuře atd. Složení institucí bylo pozměněno tak, aby alespoň symbolicky vyjadřovalo skutečnost, že KSC přestala být dominantní politickou silou. Od této chvíle byl formálním rámcem politiky systém parlamentní demokracie. Na obě demokratická hnutí – Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu – přecházel rozhodující díl odpovědnosti za společenský vývoj. Rada KC OF si to uvědomovala a předsevzala si, že z Občanského fóra učiní dynamickou sílu, skutečné mocenské centrum. Objevil se problém, na němž se odhodlala své předsevzetí vyzkoušet. Množily se kritické hlasy, že nová elita není schopna vypracovat strategii ekonomické reformy. Mluvilo se o tom, že spolupráce ekonomických ministrů federální vlády je z důvodu osobních animozit a názorových rozporů paralyzována.

K radě navíc pronikaly informace z podniků a průmyslových závodů, často velmi kontroverzní, svědčící o chaotické situaci v hospodářské oblasti: „... přichází destabilizace struktur. (...) Změny probíhají leckde pomalu a polovičatě, jinde zase živelně a neuvážlivě.“³⁹⁴ Jak vyplývá ze zápisu, rada hodnotila 12. února situaci v československém hospodářství jako kritickou („hrozí stávky... jde o dny“.³⁹⁵) a považovala za nutné přimět vládu k většímu pracovnímu nasazení. Uvažovala o možnosti zřídit při Koordinačním centru dva týmy ekonomů, které vypracují alternativní scénáře přechodu k tržní ekonomice – radikální a gradualistický –, jež poslouží vládě jako impulz a inspirace.

Pak se však rozhodla, že nejprve společně s VPN předloží prezidentu Havlovi varovné memorandum. Povšimněme si tohoto rozhodnutí. Proč zvolila toto řešení a neobrátila se přímo na vládu? Co bránilo politickým hnutím, aby se sama – bez zprostředkující role hlavy státu – vyjádřila ke kritické situaci? Reálný stav komunikace mezi mocenskými ohnisky takové řešení vylučoval. Mezi radou a federální vládou a radou a prezidentem se nevytvořily soustavné kontak-

ty. Ve vládě nepanoval jednotný názor na ekonomickou politiku: podle Kroupovy informace z 8. února tam nevrážlivě koexistoval dvojitý názor na reformu – „neomarxistický“, reprezentovaný Valtrem Komárkem, a „neoliberální“,³⁹⁶ prosazovaný Václavem Klausem a Vladimírem Dlouhým. Rada věděla, že bezprostřední tlak na vládu – kuloárový nebo veřejný – nepovede ke kýženému výsledku, naopak komplikovanou situaci ještě více zamotá a oddálí řešení.

Jediným způsobem jak otevřít jakoukoli vážnou politickou otázku bylo domluvit se s mužem, jehož vliv nebyl v této chvíli s ničím srovnatelný. Aktivisté rady věděli, že jedině od něj vzejde dostatečně silný impuls, který neutěšeným stavem pohne. „Nikdo jiný to nemůže začít než Havel a OF“, řekl 12. února Urban. Prezident měl na exekutivu bezprostřední vliv, jemuž se předseda federální vlády většinou podřizoval. Neměl-li se apel minout účinkem, bylo nutné naklonit si především Havla. Rada schválila memorandum předložené Fišerou, Urbanem, Gabalem a Šternem, které mělo varovný a apelativní ráz: Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu se obrátily na prezidenta a jeho prostřednictvím na všechny tři vlády s výzvou, aby ve vzájemné spolupráci a co možná nejdříve vypracovaly a zveřejnily „zprávu o stavu země“ a neprodleně zahájily „proces národní obnovy“.

Prezident Havel přijal 13. února na Pražském hradě delegaci OF a VPN ve složení Jan Urban, Petr Kučera, Ivan Gabal, Jan Štern, Jana Ryšlinková, Petr Uhl, Jozef Kučerák, László Szigeti a Ján Langoš. Média komentovala schůzku v obvyklé zkratce – „přátelský duch, vzájemné porozumění“. Atmosféra setkání byla ovšem zcela jiná. Po třech letech ji popsal Urban: „Po několika týdnech vzájemné izolace musela společná delegace OF a VPN v únoru 1990 prakticky donutit prezidenta k oficiálnímu setkání, při kterém mu před televizními kamerami předala společnou výzvu k urychlení slibovaných ekonomických reforem. Havel přišel za delegací do jednoho z předpokojů a nepozval ji ani do místnosti určené pro úřední jednání. Vestoje vyslechl text prohlášení a ve stejné místnosti si potom s návštěvou na chvíli sedl. Nebylo tam ani dost židlí pro všechny a někteří tedy museli na oficiálním setkání dvou nejsilnějších politických hnutí v zemi s prezidentem sedět i na opěradlech křesel. Většinu času Havel jízlivě mluvil o panikářích, nepřipustil žádnou diskusi, brzy se omluvil a odešel.“³⁹⁷

Prezident pohlížel na federální vládu z jiného úhlu než Koordinační centrum. Zčásti ji považoval za svou, vždyť se významnou měrou podílel na jejím vzniku a složení. Předseda vlády a někteří ministři udržovali s prezidentem úzké kontakty, komunikovali spolu o připravovaných změnách a dění v resortech. Není proto divu, že

Havel hájil vládu před „panikářskou“ kritikou politických hnutí. Svůj názor pak dosti otevřeně zopakoval v projevu na pražském Staroměstském náměstí 25. února: „Naše federální vláda... existuje několik týdnů, všichni její členové pracují od rána do půlnoci, a přitom se jí vyčítá, že ještě nezreformovala celou ekonomiku... Přejít bez sociálních otřesů, nezaměstnanosti, zdražování a inflace od totalitní anti-ekonomiky, budované čtyřicet let, k ekonomice normálně fungující, to není věru lehký úkol. Všichni ekonomové ve vládě vědí, že tento úkol, který nemá v historii obdoby, je před námi. Všichni vědí, jakou sérii promyšlených a na sebe navazujících kroků se musí tento gigantický úkol provést. Jen se chvíli radili o harmonogramu těchto úkonů – a už na ně kdekdo pokřikuje, že nic nedělají. Je to absurdní.“³⁹⁸

* * *

Česko-slovenská politika se od počátku února sice odehrávala ve formálním rámci parlamentní demokracie, ale je zřejmé, že to nebyla parlamentní demokracie fungující na základě dlouhodobých tradic a zkušeností, vyváženě reprezentující zájmy většiny obyvatel vyjádřené ve svobodných volbách, nýbrž „parlamentní demokracie“ nastolená v několika revolučních týdnech. V Českoslovenku počátkem roku 1990 existoval pouze onen formální rámec, veškerý obsah byl ve stavu počátečního chaosu. Tradice, zvyklosti, občanské a politické zkušenosti zničila čtyřicetiletá vláda komunistické strany. Dílčí změny ve složení zákonodárných sborů po listopadu 1989 vedly k vytvoření svérázných politických poměrů – komunistická strana v nich sice ztratila většinu, ale i tak zůstala nejsilnější parlamentní stranou; kooptované poslance nespojovala žádná výrazná vazba a v politice si vesměs počínali amatérsky. Česko-slovenská společnost se na počátku nového roku změnila v tavicí kotel: diverzifikovala se podle nejrozličnějších kritérií – mocenských, politických, národních, národnostních ad. Do hry vstupovaly různé sociální, profesní a další vrstvy a skupiny. Revoluce étosu se měnila v revoluci zájmů.

V jistém smyslu byl rámec „parlamentní demokracie“ pro přechodné období nejméně vhodný. V jakém smyslu? Není takové konstatování příliš příkré? Je přeci zřejmé, že restaurovaná parlamentní demokracie fungovala – parlamenty projednávaly a přijímaly zákonné předlohy, zakotveny byly základní demokratické zákony, připravovány svobodné volby. Ano, to je nepochybné, ale dělo se to na pozadí prohlubující se dezintegrace v oblasti ústavních, politických a národnostních vztahů. Politika se vyznačovala divergentními tendencemi, nevytvářela dostatečně pevné vazby mezi jednotlivými oh-

nisky moci (státními a ústavními institucemi), vzájemná komunikace – pokud k ní aktéři vůbec našli dobrou vůli – byla většinou formální a neprohlubovala se.

Nízká hladina všeobecné informovanosti podporovala atomizaci, která byla živnou půdou pro uplatňování partikulárních preferencí. V politice přechodného období nenacházíme žádnou vizi o směřování česko-slovenské státnosti a národního hospodářství, jež by byla dostatečně silná a přesvědčivá. Samovolný spád událostí, který rozpoutává každá revoluce, nedokázala nová elita nijak výrazně regulovat, postrádala schopnosti a sílu ho usměrnit. Protože nebyla ve hře žádná nesporná integrující síla, nevznikla ani žádná POLITIKA, pouze lokální protichůdné či mimoběžné „politiky“.

* * *

Své krátké působení v čele hnutí (únor–červen 1990) shrnul Urban do lapidárního výrazu „bezmocnost mocných“; není třeba podrobněji připomínat, že použil inverzní podobu názvu jednoho proslulého Havlova eseje. První zkušenost bezmoci zakusil krátce po nástupu do čela Občanského fóra. Bylo to onoho 13. února na Pražském hradě. Urbanova únorová zkušenost se podobala lednové zkušenosti Pithartově. Vůdčí představitelé politického hnutí se sice pohybovali v centru dění, avšak obklopovalo je mocenské vakuum. Spoutávala je „bezbřehá odpovědnost“, avšak jejich vliv na chod věcí byl několikanásobně limitován. Nebyli opravdovými vůdci, jen zprostředkovateli a reprezentanty.

Kde se nacházela moc Občanského fóra, které se v závratně rychlé době stalo společně s Verejností proti násilí nejsilnější politickou formací v zemi? Nehledejme ji v něm, nebyla tam. Obíhala mezi mocenskými ohnisky. Výslednicí této cirkulace nebyla kumulovaná energie, dráhy moci – někdy protisměrné, někdy mimoběžné, zřídka souběžné – se většinou vzájemně paralyzovaly a produkovaly nezamýšlené a nechtěné efekty. V důsledku toho se Občanské fórum nestalo dominujícím ohniskem politické vůle. Ukázal jsem to na osudu Vavrouškova návrhu restrukturalizace ústavního systému, na peripetiích, které předcházely přijetí volebního zákona, a na prezidentově neúspěšném pokusu změnit název státu. Ve všech těchto případech se politická vůle v protikladné hře sil štěpila a slábla. Pražské KC OF a bratislavský KV VPN se nestaly skutečnými mocenskými centry, vedení obou hnutí nebyla schopna uplatnit náročnější program zahrnující celospolečenské a nadnárodní hodnoty. Centrálním pojmem 2. dílu je *divergence moci*, úzce s ním souvisí míra a způsob komunikační praxe.

Vrátím se k příčinám komunikačních polarit, které zablokovaly Vavrouškův pokus o jednotnou transformační strukturu a diskurz:

1. Odbornost versus laickost. Rozpor se koncentroval do otázky, zda je navrhovaná ústavní struktura funkční. Zdá se, že stačilo označit ji za problematickou a podstata věci – tj. diskuse o integritě a racionalitě ústavního systému – se rozplynula ve hře „odborných“ argumentů. Komunikační polarita, jež byla ve své podstatě složitým mocenským vztahem, byla vepsána do bezvýhodného sporu českých „laiků“ a slovenských „odborníků“.

2. Právní konzervatismus versus politická progresivita. V otázce, kdy a za jakých podmínek je nejhodnější hlouběji zasáhnout do ústavy, převážil názor, že by to mělo být až po parlamentních volbách, jelikož pouze svobodně zvolená reprezentace bude disponovat legitimitou k rozhodování v tak zásadních věcech. Druhým a neméně zdůrazňovaným důvodem byla proklamovaná snaha udržet do voleb politickou stabilitu, kterou by hlubší zásahy do ústavy údajně ohrozily. Z diskuse byla odsunuta problematika funkčnosti dané státní struktury (zejména v oblasti česko-slovenských vztahů) v podmínkách restaurované parlamentní demokracie. Vzápětí se ukázalo, že pro další vývoj byla klíčová. Komunikační polaritu tvořili ústavněprávní experti Občanského fóra Jičínský a Rychetský na jedné a vedoucí programové komise a člen rady Vavroušek na druhé straně. Příklad jednoho z četných situačních polaritních vztahů napříč radou KC OF.

3. Navazování na reformní odkaz roku 1968 versus pokus o systémové politické myšlení nezatížené minulostí. Ti, kteří se aktivně podíleli na reformní politice „pražského jara“ 1968, měli evidentní zájem na uchování toho, co z ní zůstalo. Komunikační polarita existovala mezi Dubčekem a Jičínským (1968) a Havlem a Vavrouškem (1989). Jičínský se v letech 1968–1969 (v době, kdy Dubček stál v čele strany a státu) aktivně podílel na vzniku federativního uspořádání Československa. Oba byli historicky (ve smyslu tradice tzv. obrodného procesu) spjatí s daným institucionálním uspořádáním. Byli s ním však rovněž spjatí existenčně – 28. prosince 1989 se Dubček stal předsedou a Jičínský místopředsedou Federálního shromáždění.

4. Ideál funkčního uspořádání versus pragmatické politické zájmy. Na jedné straně Vavrouškova, Pithartova a Havlova obava o funkčnost starého systému v nových podmínkách a na druhé straně obava parlamentních funkcionářů, že při rozsáhlé systémové restrukturalizaci přijdou o svá (většinou čerstvě nabytá) předsednická či místopředsednická křesla. Tato polarita hrála rozhodující roli při jednání „ústavněprávních expertů“ tzv. rozhodujících politických sil 19. led-

na, kde byla iniciativa KC OF za nejasných okolností definitivně odmítnuta. V tomto případě splývaly zájmy Dubčeka a Jičínského s dalšími parlamentními funkcionáři. „Přehlasovat“ Občanské fórum u „kulatého stolu“ nebylo obtížné.

5. Češi versus Slováci. Ján Budaj, zastupující na jedné schůzce na Vikárce KV VPN, Vavrouškovu iniciativu odmítl, protože v ní spatřoval potenciální nebezpečí návratu od federalismu k unitarismu. V rozhovorech s historiky Budaj tvrdí, že česká strana chtěla jediné – odstranit princip zákazu majorizace.

Stojí za to zamyslet se, zda mohly být naznačené polarity překonány nebo alespoň omezeny. Z toho, co jsem uvedl, je možné vypreparovat tři základní komunikační roviny. Výchozím bodem jakékoliv úspěšné politické aktivity bylo zajištění jednotného a dále nedělitelného stanoviska uvnitř Občanského fóra. To však bylo velmi problematické, neboť OF destabilizovaly časté a neplánované odchody jeho vůdčích autorit. Chaotický proces směny a mísení elit generoval mocenskou divergenci. Časté odchody osobností z Koordinačního centra do státních funkcí ve většině případů totiž znamenaly uvolnění vazeb k Občanskému fóru – tzn. přerušeni nebo zásadní omezení komunikace. A nemuselo jít vždy o záměr – na pravidelné a účinné styky se prostě nedostávalo času a sil. Nic to však nemění na věci, že integrita jednotlivých mocenských ohnisek byla *conditio sine qua non*.

Druhou a neméně podstatnou věcí byla intenzita komunikace a spolupráce mezi OF a VPN. Vztahy byly vřelé, neformální a kamarádské, a snad právě proto nevznikla žádná funkční a pravidelná vazba. Hnutí se zrodila spontánně a vyvíjela se paralelně, a proto jsou úvahy o možnosti vytvoření jediného federálního organismu liché. Existoval ovšem neřešený problém občanských fór na středním a východním Slovensku, která se ještě v prvních měsících roku 1990 pokoušela navázat přímé kontakty s pražským Koordinačním centrem bez prostředkujícího článku bratislavského centra VPN. Od poloviny prosince se vytvářela a prohlubovala asymetrie mezi federálním (které splývalo s českým) a slovenským. Vývoj běžel paralelně a ještě před volbami se rozestupoval do dvou svébytných linií.

A konečně třetí podstatnou věcí byl vztah mezi Občanským fórem a politickými stranami („rozhodujícími politickými silami“), které si vydobily nezanedbatelné místo ve strategickém rozhodování. Nenechat se v zásadních věcech vtáhnout do osudné hry kompromisů předpokládalo uplatnit mnohem větší autoritu, která ovšem nebyla samoučelná, nýbrž přímo úměrná zvýšené odpovědnosti, jež začala od počátku roku 1990 demokratické hnutí svírat. U „kulatého stolu“ disponovaly Občanské fórum a bezvýznamná Strana slobody rovným

hlasem. Připomínám, že původní záměr (před 8. prosincem) nesměřoval k mechanismu „kulatého stolu; Občanské fórum preferovalo „bilaterální jednání“ mezi odstupující komunistickou stranou a Občanským fórem s Verejností proti násilí. Užší definice politického dialogu mohla demokratickému hnutí zajistit větší prostor pro artikulaci a uplatnění vlastní koncepce.

* * *

Koordinační centrum bylo vším možným, jen ne tím, čím mělo být především – skutečným centrem moci, v němž se rozhoduje o podstatných věcech a jehož rozhodnutí mají nejvyšší váhu. Jeho struktura vykazovala velkou chaotičnost, byla náchylná ke krizím, a proto nestabilní. Živelný proces se vyznačoval odstředivostí (odchodem autorit ze struktur hnutí) i dostředivostí (úsilím okrajových segmentů proniknout do centra), jemuž Koordinační centrum čelilo jen s velkou námahou; hledalo své místo v utvářející se mocenské struktuře, aniž by ovšem dosáhlo, aby zásadní rozhodnutí vycházela z něj. Pouze do něj z různých stran vstupovala a po různých přímkách či křivkách jím procházela. S častými odchody aktivistů do vlád, zákonodárných sborů a dalších úřadů a funkcí souvisí úbytek politického vlivu. Především „jádro“ bylo podrobováno opakovanému procesu štěpení. V prosinci odešli Malý, Dienstbier, Klaus, Miller, Havel, Vondra, Křížan, Palouš, Jičínský a mnozí další. Na samém sklonku roku a především pak na přelomu ledna a února odešla řada aktivistů do Federálního shromáždění a České národní rady. V těchto dnech opustil centrum i Havlův nástupce Pithart.

Ve čtvrtek 8. února dospělo Občanské fórum k dalšímu dílčímu mezníku svého vnitřního vývoje – do rady poprvé vstoupili (byť jako nepřítelští vítaní příbuzní) zástupci krajských OF. S nástupem Urbana do čela hnutí si ti, kteří působili v radě, uvědomili, že proměny, k nimž v posledních týdnech došlo, jsou natolik zásadní, že je nezbytné přizpůsobit jim strukturu Koordinačního centra, které se evidentně ocitlo v postavení mimo hru. Termín chápeme analogicky k tomu, jak ho vykládají pravidla fotbalu nebo hokeje. Hráč nacházející se v ofsajdu zůstává i nadále součástí hry, ale je momentálně v takové pozici, že se hry nemůže aktivně zúčastnit, stává se pasivním účastníkem. Něco podobného se přihodilo Koordinačnímu centru.

Proto vystoupil čerstvě jmenovaný lídr na schůzi rady 12. února s návrhem „přestavby KC OF“,³⁹⁹ z něhož chtěl společně s ostatními „udělat politickou sílu s pružnou strukturou, která bude vždy o krok

vpředu“. Trojstupňové vertikály (sněm – rada – operativní kruh) se rekonstrukce neměla nijak dotknout. Nejvlastnější podstatou návrhu bylo překonání odstředivých tendencí, což především znamenalo integrovat pozičně rozptýlené a názorově heterogenní hnutí („přitáhnout lidi, kteří odešli, zpět ke spolupráci“). K tomu měl posloužit nově zřízený „poradní orgán – kolegium rady KC OF“, v němž by se pravidelně scházeli členové rady a ministři delegovaní do federální a české vlády Občanským fórem. Ve Federálním shromáždění a České národní radě měly plnit obdobnou integrující funkci „poslanecké kluby OF“. Kolegia a kluby měly vznikat i na okresní a krajské úrovni.

Zápisy ze schůzí kolegia (do června 1990) prozrazují, že nové grémium zdaleka nesplnilo poslání, které se mu pokusili vtisknout jeho zakladatelé. Scházelo se nepravidelně (nikoli každý týden, jak navrhovali) a v dosti proměnlivém složení, někteří ministři se neobjevili na žádné z jeho schůzí, jiní pouze na jedné nebo dvou. Vlivný koncepční a integrační orgán se nepodařilo vytvořit. Snaha o navázání užší spolupráce s Hradem také nebyla úspěšná, prezident Havel, sřežící si svou nezávislost a nadstranickost, se už nehodlal připoutat k hnutí, které založil, a jemuž vtiskl jeho charakter. Podobný byl i vztah k federální vládě; pouze s českou vládou, jejímž předsedou byl od 6. února kooperativní Pithart, se Koordinačnímu centru podařilo úspěšněji spolupracovat.

V hlavním referátu, s nímž vystoupil 31. března na sedmém sněmu, se Jan Urban dotkl i tohoto problému: „Od počátku února se snažíme zlepšit vztahy k vládě, federální i české, i k prezidentu Václavu Havlovi. Vytvořili jsme kolegium, kde se často setkáváme zejména s českou vládou. S prezidentem a federální vládou je to horší, a proto dochází občas k nekoordinaci, které jsme se chtěli vyhnout.“⁴⁰⁰

Kapitola XIII

V tavicím kotli

„Jestli vidím krizi... Jak bych ji mohl nevidět, když jsem každý den od časného rána do pozdní noci zaplavován bezpočtem jejich důkazů? Ano, jsme v krizi, nesmírně hluboké, možná hlubší, než i vy si myslíte. Ale já věděl, že něco takového přijde. Bylo to přece nevyhnutelné. A říkám-li přesto, že to přežijeme, myslím to vážně. My tuhle krizi přežijeme, ale musíme jí projít. Nepomine zítra, naopak – bude se prohlubovat. Pokud bych měl zkusit nějaký časový odhad, řekl bych, že za takových sedm let bychom mohli být z nejhoršího venku.“

(VÁCLAV HAVEL, z rozhovoru v týdeníku *Respekt*, duben 1990)⁴⁰¹

V referátu, jímž zahajoval 3. března šestý sněm OF, se Urban pokusil charakterizovat politickou situaci. Barvy, v nichž svůj obraz podal, byly temnější: „Snažíme se orientovat pozornost společnosti, parlamentu i vlády na řešení skutečných problémů této společnosti. Daří se to jen zčásti. Proti stojí viditelný růst emocí v politických diskusích, nadřazování resortních, regionálních, či národnostních zájmů proti zájmům celospolečenským. Objevuje se nezodpovědnost a demagogie. To všechno v situaci, kdy ještě neexistují celospolečensky uznávané a demokraticky volené instituce; kdy neexistují skutečné politické strany; vše se odehrává jakoby bez ohledu na budoucnost.“⁴⁰²

Na konci měsíce – bylo to na osmém sněmu 31. března – předstřel Urban v podstatě tentýž obraz, jeho slova však zněla odevzdání a bezradněji: „Naše společnost je po čtyřiceti letech [komunistické vlády] rozmělněná a nemá žádnou logickou strukturu. Namísto toho, aby se struktura vytvářela řešením skutečných problémů, zvláště hospodářských a sociálních, objevují se první vážné konflikty ještě předtím, než se tyto problémy vůbec začaly projevovat.“⁴⁰³ Je to svědectví o bezradnosti nad chaotickým politickým vývojem. Skeptický tón vtiskly Urbanovým projevům události posledních týdnů a dnů.

Propuknutí česko-slovenského sporu. „Pomlčková válka“

„Nikdy nebyla antipatie, ano, animozita mezi Čechy a Slováky tak hluboká a rozsáhlá jako na sklonku šedesátých let, a teď po okupaci dosáhla svého dna; avšak z tohoto dna se nepodává žádná možnost společného vzestupu; pokud se kdy v tomto prostoru poměry desovětizují, pak již nikdy nedojde k reinstalaci společného státu Čechů a Slováků, ale Slováci budou trvat znovu, již podesáté, a zcela oprávněně, na sice skutilním, leč samostatném státu.“

IVAN DIVIŠ, 1975

Federální shromáždění přijalo 29. března po složitých peripetiích nový kompromisní název státu, který měl v české verzi jínou podobu než ve slovenské – Československá federativní republika, Československá federatívna republika. S dvojjazyčným názvem se nespojila podstatná část slovenské veřejnosti (nejen ta nacionalisticky orientovaná). Problém, který 23. ledna nevědomky otevřel prezident Havel svým prvním vystoupením v parlamentu a který nabyl vlastní, nikým nepředpokládanou živelnou dynamiku, se nepodařilo uzavřít. Tápání a amatérismus nové politické elity využili slovenští nacionalisté, kteří v následujících dnech organizovali v Bratislavě mítinky, na nichž poprvé otevřeně prezentovali požadavek slovenské státní samostatnosti. Vliv ulice na rozhodování slovenských státních orgánů byl v těchto vypjatých chvílích bezprostřední a značný. Předseda Slovenské národní rady Schuster to v beletrizovaných memoárech nijak neskrývá: hodinu poté, co poslanci parlamentu schválili název státu, se před budovou Slovenské národní rady v Bratislavě shromáždilo asi sto padesát nespokojenců, kteří se dožadovali „pomlčky“ a velkého „S“ v obou názvech (Česko-Slovenská federativní republika, Česko-Slovenská federatívna republika) a skandovali: „Slovenští poslanci Federálního shromáždění zradili! Fuj! Fuj! Vyměňme je!“ Schuster k nim sestoupil a řekl: „My jsme se usnesli na novém názvu Federace Česko-Slovensko. Bohužel, náš návrh Federální shromáždění neakceptovalo.“⁴⁰⁴

Co řekl, byla klasická polopravda. Slovenská národní rada skutečně doporučila federálnímu parlamentu tento název, ale učinila to už 1. března. Název – ostatně jeden z mnoha, které se ve zdlouhavých diskusích objevily – nezískal dostatečnou podporu a zapadl. Předsednictvo SNR na něm dále netrvalo a 29. března vzkázalo zasedajícímu Federálnímu shromáždění, že podporuje obě navržené varianty, které se dostaly na pořad jednání – a to v pořadí: Republika česko-slovenská a Československá federativní republika.⁴⁰⁵ O této

změně stanoviska Schuster účelově pomlčel. Vyzval nespokojence, aby svůj požadavek zformulovali a druhý den ráno mu jej přinesli.

Také 30. března se před budovou slovenského parlamentu demonstrovalo. Ovlivněno tímto tlakem přijalo předsednictvo SNR (předsednictvo slovenské vlády se ihned připojilo) prohlášení, v němž odmítlo nový název státu se zdůvodněním, že neodpovídá „vůli a přání občanů Slovenské republiky“. Povšimněme si té politické alchymie – několik stovek hlasitých nespokojenců se v jedné chvíli promění v celé slovenské občanstvo. Politický instinkt státních funkcionářů fungoval neomylně. Martin Bútora vzpomíná na jejich tehdejší vystupování: „S tímto my nemůžeme sůhlasit“, hovorili. Památám si na jedno z Čičových vystúpení v televízii, na jeho tvár, pochopil, že musí ukázať, že je pevný, nič ho to nestálo.“⁴⁰⁶

* * *

Projednávání názvu státu ve Federálním shromáždění 29. března dává nahlédnout do politických a intelektuálních možností poslaneckého sboru a je názorným příkladem způsobu komunikace mezi ústavními činiteli – především parlamentních funkcionářů a prezidenta.

Vycházím z Šútovcova brilantního rozboru poslanecké schůze.⁴⁰⁷ V panoramatickém výjevu, vysílaném v přímém přenosu Československou televizí, nechyběly populismus, skrývaný i otevřený nacionalismus, předsudky i demagogie; jen okrajově se objevovaly velkorysost, snaha vcítit se do situace druhého a porozumět jeho názoru. Schůze měla na programu také některé klíčové zákony, které do komunistického právního řádu implementovaly demokratického ducha. Ocitly se však zcela na okraji zájmu – poslanci je schvalovali bez rozpravy jako na běžícím páse. A přitom šlo o zákony, jejichž matérie tvořila na listopadových a prosincových demonstracích gross všech revolučních požadavků – právo sdružovací, shromažďovací, petiční atd. Pozornost všech se upínala k novému názvu státu. Vnímavému pozorovateli musel být ten kontrast zřejmý.

Ponechám stranou vše kromě jediného aspektu věci, kterým je kontroverzní zásah prezidenta republiky do rokování sněmoven. Bouřlivé debaty v klubech a výborech Federálního shromáždění – ovlivňované prudkými poryvy veřejného mínění – špely v druhé polovině března k určitému kompromisu, kterého se však nakonec nepodařilo dosáhnout.

Na jednání představitelů OF a VPN 2. dubna v Bratislavě o tom informoval poslanec Federálního shromáždění a přední vyjednaváč OF Petr Kučera: „Federace České a Slovenské republiky“, to se jevi-

lo jako nejpříjemnější kompromis. My jsme orientačně nechali hlasovat v klubech. Pro tento název byla naprostá většina Slováků a většina Čechů, ale ta většina by se bývala musela upevňovat. Měli k tomu výhrady různé. Pak, když se o tom diskutovalo dále, tak se zvětšovala část těch poslanců, kteří byli ochotni to vzít jako dobrý kompromis. Ale v té chvíli do toho zasáhl ten Václav Havel svým dopisem a shodil to ze stolu. To je otázka informovanosti. On nás neinformoval předem o tom kroku. My bysme tomu asi bývali zabránili, v tom smyslu, že bysme zabránili, aby to sepsul. (...) Sepsul název Československá republika, podle mě oprávněně, ale neměl se pouštět do toho názvu Federace České a Slovenské republiky. On to označil za nesmysl. A při té jeho autoritě ten název už nešlo zvednout ze země. I když jsme se všichni, jak Češi tak Slováci, shodli, že tam byla prostě chyba. Ten další kompromis už mohl být jenom horší.⁴⁰⁸

(Pro úplnost připojuji Havlovu argumentaci obsaženou v poselství poslancům, které ve Federálním shromáždění 29. března přečetl Martin Palouš z KC OF: „Slovo republika z názvu našeho státu vypustit nemůžeme. Nemůžeme se jmenovat Federace České republiky a Slovenské republiky. Rozumní lidé jistě nahlédnou, že je to nesmysl. Federativnost je znak nějakého státního útvaru, nikoli jeho podstata. Republika je tradičně už po dva tisíce let označení jakéhosi státního útvaru... Federace je pouze znak státního útvaru. Může být republika federativní, tak jako může být federativní i jiný státní útvar. Avšak označit tímto názvem spojení dvou republik je státoprávní nesmysl, a to nehovořím o nesmírné kostrbatosti, oškřivosti a nevyslovitelnosti takového názvu.“)⁴⁰⁹

Předmětem rozpravy, která se 29. března na plenární schůzi Federálního shromáždění vedla, byly nakonec dva návrhy názvu státu: Republika česko-slovenská a Československá federativní republika. Je velmi pravděpodobné, že za oběma stál prezident Havel. První předložil na doporučení předsednictva FS a jazykových odborníků 16. března. Diskuse v parlamentním výběrech však ukázala, že tento název s největší pravděpodobností neprojde. Prezident se proto ve svém dalším návrhu z 26. března rozhodl sloučit to, co už jednou bylo rozdělené – název státu (Republika česko-slovenská) a státní symboly. Podle Šútovce to byl naivní pokus spojit hlasování o symbolech, které měly reálnou naději na schválení, s hlasováním o názvu, který naopak velkou naději neměl. Havlův nový návrh však vůbec nebyl zařazen do programu schůze, protože ČNR dosud nepřijala české státní symboly v novém výtvarném pojetí a bylo nutné počkat na její rozhodnutí. Všeobecná nekoordinovanost a informační šum se stupňovaly, nervozita rostla.

Na poslední chvíli se objevily další dva návrhy. Šútovec je předsvědčen, že za oběma byl opět „rukopis Hradu“. První z nich (Československá republika) předložila 28. března federální vláda. Byl to původní Havlův návrh z 23. ledna, který – jak víme – slovenské veřejné mínění a slovenští politici jednoznačně odmítli. Proto také vláda návrh 29. března na doporučení předsednictva FS stáhla. Druhý návrh (Československá federativní republika) předložila skupina poslanců OF a VPN, zásadních odpůrců „pomlčky“ („spojovníku“, „rozdělovníku“). Byl s ním srozuměn prezident Havel, který ho ve zmíněném poselství poslancům Federálního shromáždění z 29. března přijal jako alternativu ke svému původnímu návrhu z 16. března. Šútovec vyjádřil domněnku, zda i tuto alternativu nepřipravil nakonec Hrad, aby pojistil „situaci vícero směry“.

Skutečnost, že se na programu schůze ocitly právě tyto dva návrhy názvu státu (Republika česko-slovenská a Československá federativní republika), se ukázala být jako nanejvýše nešťastná a fatální. Předpoklad, že parlament přijme buď jeden, anebo druhý, byl veskrze mylný. Slovenští poslanci totiž většinou hlasovali pro první a čeští pro druhý – a tak nebyl přijat žádný. Podobně jako 23. ledna po neúspěšném hlasování o zákonu o odvolání a volbě poslanců přišlo ke slovu „dohodovací řízení“. Místopředseda FS Jičínský, který schůzi řídil, to oznámil a dodal, že „tento bod dnes na programu končí“, Federální shromáždění bude pokračovat „v dalším jednání podle schváleného programu“.⁴¹⁰ Bylo 15.30, poslanci se pustili do projednávání stanoviska k situaci v Litvě a poté vyslechli interpelaci poslance Langoše týkající se vyšetřování nepokojů v leopoldovské věznici.

Nebylo ještě 16 hodin, když Jičínský jednání přerušil a oznámil, že je třeba okamžitě vytvořit dvacetičlenný dohodovací výbor, který připraví na příští schůzi Federálního shromáždění příslušný návrh názvu státu. Avšak po čtvrt hodinové přestávce, v níž se výbor formoval, byl Jičínský nucen opět změnit rozhodnutí – lakonicky sdělil, že dohodovací výbor má hodinu (!) na to, aby Federálnímu shromáždění předložil příslušný návrh názvu státu. Poté byla v 16.23 schůze přerušena.

Co bylo příčinou těchto „nervózních zvrátů“? Byly to telefonické intervence prezidenta republiky. K částečnému objasnění pozadí komunikace mezi Hradem a parlamentem cituje Šútovec svědectví Huberta Maxy, pracovníka Dubčeka sekretariátu: „Při polední přestávce volal V. Havel z nemocnice [kde byl hospitalizován po operaci břišní kýly] A. Dubčeka. Projevoval obavy o další vývoj a Dubček ho uklidňoval. V. Havel spokojen nebyl a brzy volal znovu. Tentokrát mluvil se Zdeňkem Jičínským. (...) Kolem půl čtvrté volal V. Havel opět, abychom zavolali k aparátu tehdejšího místopředsedu FS Stanislava Kukrála. V. Ha-

vel ho žádal, aby vyřídil Zdeňku Jičínskému, aby dal hlasovat o návrhu – jednou s pomlčkou pro Slovensko, podruhé bez pomlčky pro Čechy. Nakonec si V. Havel postěžoval, že půjde-li takhle dále, popraskají mu všechny stehy po operaci. Za půl hodiny volal V. Havel Kukrála znovu, rozhovor byl velmi stručný. Zeptal se, zda vyřídil Jičínskému vzkaz. Kukrál odpověděl kladně a vyřídil Jičínskému odpověď, že to nešlo provést. (...) Kukrál ještě chvíli bezradně držel sluchátko, a když ho položil, řekl odevzdaně: „Prezident sem jede“.⁴¹¹ Za chvíli – v 16.15 hodin – Havlovi telefonoval Dubček. Pokusil se ho přesvědčit, aby do parlamentu nepřijížděl, s odůvodněním, že to zatím není nutné. Marně.

Dohodovací výbor, jehož předsedou byl zvolen Petr Kučera (členem byl i poslanec Milan Šútovec), zahájil práci kolem půl páté. Asi po dvaceti minutách vstoupil do místnosti předseda FS Dubček a oznámil, že do parlamentu míří prezident Havel a chce se setkat s členy výboru. Nervozita – už tak dost veliká – ještě vzrostla. Krátce se debatovalo o tom, zda je prezidentova iniciativa vhodná a zda s ním vůbec diskutovat, poté se členové výboru přece jen přesunuli do „prezidentského salonku“.

Nato dorazil prezident a vyslovil se pro dvojjazyčný název státu doplněný komentářem (např. ve formě speciálního prováděcího zákona), jenž by upravoval jeho používání. Při odchodu, jak píše Šútovec, ještě „nespisovně a neprezidentsky“ podotkl, že nepřijme-li plénum kompromisní návrh, bude to „průser politický“ a „průser mezinárodní“. Prezidentův návrh se stal východiskem pro kompromisní řešení, kterým byl dvojjazyčný název – Československá federativní republika (pro Čechy bez „pomlčky“) a Česko-slovenská federativna republika (pro Slováky s „pomlčkou“). Federální shromáždění kompromisní návrh ve 20.30 schválilo. Československo přestalo být socialistickým státem. Nad touto skutečností – jak konstatuje Šútovec – se však už nikdo nepozastavoval. Dvojjazyčný název zůstal ovšem v platnosti jen velmi krátkou dobu, po dalších politických jednáních – vyvolaných sérií silných protestních demonstrací na Slovensku – přijal parlament 19. dubna název Česká a Slovenská Federativní Republika (ČSFR), jenž zůstal v platnosti až do konce roku 1992, kdy společný československý stát po vleklých bezvýchodných sporech zanikl.

Problém Státní bezpečnosti.

Ministerstvo vnitra jako laboratoř boje o politickou moc

Následující přehled není všestrannou analýzou dění v resortu federálního ministerstva vnitra v první polovině roku 1990, nýbrž vylí-

čením situace z perspektivy Občanského fóra a posléze Verejnosti proti násiliu. Působení agentů tajné policie ve strukturách OF není předmětem této kapitoly. Rada KC OF začala soustavně přetřásat problém StB až počátkem roku 1990. Od nového federálního ministra vnitra Richarda Sachra (ČSL) očekávala rychlé a důsledné řešení. Měl plnou důvěru prezidenta Havla, kterou si vydobyl už v prosinci 1989, kdy působil jako spolehlivý spojovací článek mezi vedením Československé strany lidové a Špalíčkem. Havel považoval ústředního tajemníka obrozené lidové strany za „bezvadného chlápka, mladého a dynamického politika“⁴¹² a dokázal si ho představit i ve funkci předsedy federální vlády.

Proto delegace OF a VPN 8. prosince u „kulatého stolu“ podpořila překvapivou Sachrovu kandidaturu do funkce federálního ministra vnitra. Původně chtěla ponechat ostře sledovaný resort komunistické straně, protože v Občanském fóru a Verejnosti proti násiliu se nenašel vhodný kandidát. Když se však náhle objevilo jiné řešení, nezaváhala a poskytla mu „maximální podporu“. Pithart si vzpomněl na rozhodující okamžik v Paláci kultury, kdy Sacher řekl: „Pane Havel’ – a svítily mu oči, měl takové vlahé oči – ‚já bych to zkusil.‘“ Když se členové delegace vraceli z první části jednání do Špalíčku, říkali si: „Katolík, to je gól.“ A spíše než na to, že „ministr vnitra by měl mít nějaké výjimečné vlastnosti“, mysleli „na ten efekt“.⁴¹³ Také Křížan potvrzuje podobnou pohnutku při rozhodování o osobě ministra vnitra – zdálo se „báječné, že policajtům a agentům StB bude šéfem chlap, který je katolík“, byla to „bezvadná sranda“.⁴¹⁴

Tak se zrodil jeden z emblémů nenásilné revoluce: po pádu komunismu bude ministrem vnitra křesťan, katolík! Nadšený Kocáb po návratu delegace z Paláce kultury v nadsázce doporučil, aby každý policajt nosil na krku řetízek s křížkem.

O tom, že ministrem vnitra bude Richard Sacher, rozhodla dne 30. prosince prezidentova telefonická intervence u předsedy federální vlády. Premiér měl zřejmě jiného kandidáta, ale prezidentovu přání se okamžitě podřídil. Až do Sachrova nástupu 3. ledna vedli FMV tři nejvyšší funkcionáři vlády – premiér Čalfa a první místopředsedové Komárek a Čarnogurský. Řízení resortu tímto triumvirátem bylo však povytce formální. Jeden z nejdůležitějších mocenských pilířů padlého komunistického režimu zůstal po několik týdnů bez přímé kontroly! V této době jej de facto řídili dosavadní náměstci, především generál Alojz Lorenc, nejvyšší představitel předlistopadové Státní bezpečnosti. V krátkém, ale významném období *interregna* pokračovalo na FMV horečné zametání stop – rozkrádaly se, ukryvaly a skartovaly další a další archivní materiály. Vládní zmocněnc

pro FMV Ivan Průša – zřejmě Čalfův favorit na ministerskou funkci – nebyl odborníkem a žádné zásadní změny v chodu resortu neprosadil.

Bezpečnostní komise KC OF, vedená Oldřichem Hromádkem, kontaktovala již v polovině prosince 1989 prvního místopředsedu vlády Čarnogurského i vládního zmocněnce Průšu, jimž předložila vlastní představu o změnách v resortu. Avšak marně: „Z jednání bylo patrné, že JUDr. Čarnogurský se v tom, co je FMV a jeho složky, příliš neorientuje, což nakonec sám přiznal. (...) JUDr. Průša se svými znalostmi o FMV nebyl na tom o moc lépe...“ Od této chvíle bylo zřejmé, že Občanské fórum prostřednictvím své komise hodlá intervenovat do řízení ministerstva vnitra. Narazilo však na odpor: „Naše návrhy na okamžité zřízení odborné komise složené ze spolehlivých odborníků nebyly akceptovány.“⁴¹⁵

Hromádka je typickým příkladem kontroverzní osobnosti – na počátku 50. let působil jako velitel bezpečnostního útvaru Jeřáb, který střezil zajatecké a pracovní lágry; v roce 1968 se aktivně účastnil reformního procesu, byl vyloučen z KSC, později podepsal Chartu 77 a aktivně se podílel na její činnosti. Ke své minulosti se postavil otevřeně. Přiznal „vinu a spoluodpovědnost za budování totalitního režimu“; dodal, že v dlouhých normalizačních letech zcela „vybredl z ideologické zaslepenosti“ veden snahou „odčinit a napravit škody“, které napáchal „ve slepé víře“ v komunistickou ideologii a politiku.⁴¹⁶ V okamžiku, kdy političtí protivníci zpochybnili Hromádkovu bezúhonnost a morální kredit, Občanské fórum šéfa své bezpečnostní komise KC OF bezvýhradně podpořilo – 9. dubna rozhodlo kolegium KC OF, že útok proti němu ohrožuje celé Občanské fórum a jeho transformační politiku.

Očekávalo se, že po Sachrově jmenování do čela FMV bude resort konečně řízen odpovědně a koncepčně. Ihned se vytvořila zvláštní vazba, kterou v rozhovoru s historiky charakterizoval Čalfa: „Sacher měl blíž k prezidentovi než ke mně. A Sacher chodil informovat prezidenta. To fungovalo. Tam byl Jiří Křížan, který dával pozor u prezidenta na ty bezpečnostní věci, existovala tam úzká vazba a já jsem ji respektoval, protože to byla prostě realita v té době. Možná bych to neměl říkat, ale měl jsem v sobě i určitý blok se o ty věci zajímat, abych nebyl nařčen, že chci do něčeho proniknout, abych pak s něčím manipuloval. Takže to vnitro, já jsem si říkal, tady jsem na hodně tenkém ledě, a jestli je tam lidovec, který nikdy nebyl v KSC, jestli je tam člověk – křesťan, kterého tam dal prezident a prezident s ním komunikuje, pánbůh zaplať, že nemám bezprostřední odpovědnost za tenhle úsek.“⁴¹⁷ Křížan potvrzuje Čalfova slova – ministr

Sacher byl velice kooperativní („srdce na dlani“),⁴¹⁸ udržoval úzký kontakt s prezidentem a jeho poradci.

* * *

Zdalo se, že věci jsou na dobré cestě. Zřejmě proto navrhl Pithart na zasedání rady 4. ledna „utlumit“⁴¹⁹ činnost bezpečnostní komise KC OF. Brzy se však ukázalo, že nový ministr nepostupuje tak, jak Občanské fórum očekává. Jiskry nespokojenosti vyšlehly z krajů a okresů, které již na druhém sněmu OF 6. ledna iniciovaly prohlášení, v němž vyjádřily „vážné znepokojení... nad stále pokračující aktivitou složek StB v jejich technické, sledovací a dalších činnostech, včetně odposlechu telefonických hovorů“. Kritizovaly odpovědné orgány za liknavost a neochotu věci řešit a požadovaly „okamžité zveřejnění všech opatření, která... byla a budou učiněna, včetně informací o významnějších kádrových změnách“. Pokud by ministerstvo vnitra takto nepostupovalo, vyhradila si regionální OF „právo zveřejnit všechny získané informace o činnosti složek StB“.⁴²⁰ Mezi Koordinačním centrem a občanskými fóry vznikl spor o formu zveřejnění přijatého prohlášení, nakonec zvítězil názor centra, které doporučovalo využít prohlášení pouze jako prostředek interního nátlaku na ministra vnitra a vládu a prozatím je nezveřejňovat.

S taktikou jemného kuloárního tlaku se však většina občanských fór, odborových organizací a studentského hnutí nespokojila. Sdružení stávkových výborů a Studentská stavovská unie napsaly 9. ledna dopis předsedovi federální vlády Čalfovi a ministroví vnitra Sachrovi, v němž s krajním znepokojením poukázaly na pokračující činnost Státní bezpečnosti, která podle mnoha svědectví stále shromažďuje, přemísťuje a likviduje kompromitující archivní písemnosti, odposlouchává telefonické hovory, sbírá informace o občanských fórech, studentských a stávkových výborech a jejich mluvčích, vytváří nové sítě informátorů, buduje nová rozsáhlá skladiště zbraní, shromažďuje prostředky k akcím proti demokratickému hnutí. Státní bezpečnost, jež jako „škodlivá sněť či chobotnice prorostla celým naším zřízením“, je nutné ihned „zlikvidovat“.⁴²¹ Prakticky každý den přijímala podatelna KC OF desítky dopisů obsahujících četná upozornění, dobré rady, varování i udání. Nad demokratickým hnutím se vznášela psychóza, že komunistická tajná policie systematicky pracuje na zpětné změně společenských poměrů; mnozí občanští aktivisté byli přesvědčeni, že poražení komunisté se „snaží zachránit, co se dá“ – „zvláště pak v mocenských strukturách uchovat co nejvíce kádrů“.⁴²²

V pondělí 16. ledna přijala rada KC OF s velkou nelibostí infor-

maci, že předseda vlády Čalfa a ministr vnitra Sacher jsou zásadně proti úplné likvidaci StB, a to s odůvodněním, že každý stát potřebuje tajnou policii jako účinný nástroj proti cizím rozvědkám, mafiím a teroristickým skupinám. V tomto okamžiku se většina v radě přiklonila k názoru, že je nezbytné okamžitě zrušit Státní bezpečnost a veškeré informace o jejích aktivitách ihned a bez ohledu na postup ministra zveřejňovat. Pouhé dva týdny po jeho uvedení do funkce se mezi ministrem vnitra a Občanským fórem vytvořilo silné napětí. Svou nadějí na razantní zúčtování s StB spojovalo nyní OF se jmenováním náměstků ministra vnitra – 19. ledna jimi Sacher jmenoval Jaroslava Procházku (Obroda), Andreje Sámela a Viliama Ciklaminiho (Obroda); 31. ledna konečně vydal rozkaz, jímž zrušil Státní bezpečnost. Všichni její příslušníci museli odevzdat zbraně, služební průkazy a byli převeleni do zálohy. Rada a bezpečnostní komise to považovaly za jednoznačný úspěch své nátlakové politiky a v „Prohlášení KC OF k otázkám bezpečnosti“ z 13. února to náležitě vyzdvihly.⁴²³ Vydat nějakou pozitivní zprávu bylo skoro nutností, neboť veřejné mínění bylo velmi rozjittřené – např. 12. února demonstrovalo na pražském Václavském náměstí několik tisíc lidí pod heslem „Chceme znát úplnou pravdu o Státní bezpečnosti“.

Po zrušení StB byl na ministerstvu zřízen Úřad pro ochranu ústavy a demokracie a do jeho čela jmenován Zdeněk Formánek. Jako poradní orgán ministra vznikla „odborná komise“, vedená Stanislavem Padrůnkem (v roce 1968 byl náčelníkem studijního oddělení vnitřní správy MV) a složená z dalších bývalých pracovníků bezpečnostního aparátu, vyhozených po roce 1968. Složitý proces „výměny kádrů“ se měl uskutečňovat „pod kontrolou občanské veřejnosti“, kterou – na návrh KC OF, Studentské stavovské unie a Sdružení stávkových výborů – zajišťovaly prověřkové komise a občanské komise.

Prověřkové komise – zřizované federálním i oběma národními ministerstvy vnitra na celostátní a místních úrovních – byly pověřeny hodnocením každého pracovníka resortu s pravomocí rozhodnout, zda může ve službě setrvat či musí odejít. Do každé komise vyslalo příslušné občanské fórum svého zástupce. Občanské komise – ustavené v okresech a krajích z občanských fór a politických stran – hodnotily práci prověřkových komisí a v poslední instanci rozhodovaly o jejích výsledcích. Měly povinnost přijímat podněty a návrhy veřejnosti, informovat o všech opatřeních a změnách, usilovat o obnovení důvěry občanů k policejním složkám a chránit poctivé policisty. Předsedou „Ústřední občanské komise pro očistu FMV“ se stal Oldřich Hromádka. Veškerá opatření byla uvedena v život 7. února rozkazem ministra vnitra. Netrpělivě očekávané změny ve federál-

ním a národních ministerstvech vnitra, v krajských, okresních a místních policejních složkách mohly začít. Dosažený mocenský kompromis byl však pouze virtuální. S příchodem nových náměstků a s vytvořením prověřkových a občanských komisí vznikl na federálním ministerstvu vnitra stav faktického dvojvládí, neboť představa ministra Sachra o transformaci policejních složek se rapidně lišila od představy Občanského fóra.

* * *

Ve zbývajících únorových dnech a po celý březen se rada situací na FMV prakticky nezabývala – veškerá aktivita přešla do občanských komisí. Mezi Sachrem a komisemi se však záhy rozhořely spory o to, koho se má prověřkové řízení týkat – ministr požadoval, aby bylo z prověrek vyjmuto asi 1500 příslušníků StB (včetně bývalých náměstků ministra). Potvrzují to četné stížnosti z okresů a krajů, zaplavující od poloviny února pražské Koordinační centrum. Jako příklad uvedu dopis Občanské komise při krajské správě Sboru národní bezpečnosti v Plzni odeslaný 24. dubna 1990 federálnímu ministrovi vnitra. Komise vyjádřila „zásadní nesouhlas“ s tím, jak příslušný ministrův rozkaz interpretoval náčelník vnitřní a organizační správy FMV major Václav Novotný (člen předlistopadového vedení resortu). Podle jeho výkladu „neměly být občanskými komisemi prověřováni příslušníci StB, kteří mají být zařazeni do Úřadoven a referátů pro ochranu ústavy a demokracie“.⁴²⁴ Plzeňská komise vyjádřila obavu, že v takovém případě se prověrkám vyhne celá polovina příslušníků StB; navíc není jasné, kdo a podle jakých kritérií rozhoduje o personálním složení nově zřizovaného Úřadu na ochranu ústavy a demokracie, do něhož byla jmenována řada estébáků.

Ministr Sacher vystoupil 6. března v branném a bezpečnostním výboru Federálního shromáždění s velmi stručnou ústní informací „o koncepci a struktuře řídicích orgánů FMV“. Členové výboru mu vytkli, že nepředložil podrobnou písemnou zprávu, a vznesli celou řadu výhrad k činnosti ministerstva. Kritizovali četné chyby, nedůslednosti, opomenutí a selhání, na něž v posledních dnech poukázaly občanské komise:

„Stav v Bezpečnosti je znepokojivý / Do budov KS SNB stále docházejí pracovníci Státní bezpečnosti... a nedodržují zákaz vstupu na pracoviště (např. v Ústí nad Labem bylo zjištěno, že pravidelně na KS dochází až 37 příslušníků StB denně) / Bývalý náměstek ministra vnitra Lorenc... od svého odvolání až dosud navštěvuje ministerstvo vnitra, vede rozhovory a různá jednání se svými bývalými

spolupracovníky a údajně má být jmenován do diplomatické funkce... / Není zajištěn hodnověrný přehled o odevzdaných zbraních, služebních průkazech a o uložení spisového materiálu a jeho zapečetění / Jsou zjištěny případy, že se [příslušníci StB] scházejí v restauracích, rekreačních zařízeních... ve vestibulech pražského metra / Velmi znepokojivé zprávy se týkají dezinformačních kampaní / Nebyla přerušena ani vazba mezi StB a KSČ na všech úrovních. (...) Na nejnižší úrovni – v místech – se příslušníci aktivně účastní činnosti KSČ... a pomáhají kompromitovat mluvčí OF a poslance / Aktivizují se i bývalí příslušníci StB, kteří jsou již delší dobu v důchodu a spojují se s příslušníky Lidových milicí / Přicházejí zprávy o tajných skrýších, v nichž jsou zbraně Lidových milicí / Nesmí se opominout ani síť, kterou StB vytvořila a rozmístila do centrálních úřadů a ministerstev, dále i do zastupitelských úřadů a obchodních společností.⁴²⁵

Předseda výboru Ladislav Lis řekl, že zmínil pouhý zlomek zpráv, vzkazů, dopisů a telefonátů, které denně směřují do Federálního shromáždění a KC OF. Jménem výboru předal ministrovi vnitřní podrobný dvanáctibodový seznam návrhů a vyzval ho, aby k nim při své další práci přihlédl a na další schůzi výboru pak informoval o jejich plnění. Branný a bezpečnostní výbor FS se tak stal další pákou, s jejíž pomocí chtělo Občanské fórum přinutit ministra vnitřní, aby hrál podle jeho not. Taktika obkličování a zvyšování tlaku však narazila na své hranice – ministr už nehodlal v ničem ustupovat.

Do sedmého sněmu OF, který se sešel 17. března, pronikly další velmi znepokojivé informace. Ze společného zasedání občanských komisí – konalo se též den dopoledne – vzešlo prohlášení, s nímž na sněmu vystoupil Ivan Dejmal. Delegáti okresních a krajských OF poté prohlášení v plném rozsahu podpořili. Občanské komise a sněm KC OF požadovaly okamžité přijetí zákona, který umožní hromadné propuštění příslušníků StB. Vyjádřily zásadní nesouhlas s tím, že odchod estébáků do důchodu doprovází nepochopitelné vyplácení „odstupného“, které společnost stojí několik desítek milionů korun měsíčně. Dále požadovaly okamžité zrušení Pohraniční stráže a oddělení zvláštních úkolů na závodech a novelizaci zákona č. 100/1970 Sb., který přiznává příslušníkům policie četné výhody a staví je nad ostatní občany. Odmítly, aby Federální ministerstvo vnitřní bylo nadále „v rukou nomenklaturních kádrů KSČ“, které „všemožně komplikují činnost prověřkových komisí a brzdí proces očisty“.⁴²⁶

Další prohlášení, které 30. března zveřejnily Ústřední občanská komise a Ústřední prověřková komise, naznačovalo, že prozatím ne veřejný spor může každým dnem přerůst v otevřený konflikt a politickou krizi. Stálo v něm, že činnost komisí nevedla k pozitivním vý-

sledkům; a to především proto, že federální ministr vnitra Sachr „je dosud obklopen řadou vedoucích funkcionářů ministerstva vnitra z doby před 17. listopadem loňského roku, kteří se jej snaží ovlivnit, blokují a filtrují tok informací, vystupují v roli rádců a brzdí výměnu zdiskreditovaných osobností minulého režimu“.⁴²⁷

V první polovině dubna spor o vnitro vrcholil; politická elita hledala způsob, jak předejít otevřené krizi. Prezident Havel přijal 5. dubna na zámku v Lánech předsedu branně-bezpečnostního výboru FS Ladislava Lise a představitele KC OF Jana Urbana. Dohodli se, že spor nestranně posoudí osobnost s patřičným nadhledem a morální autoritou, a obrátili se na Ladislava Hejdánka, křesťanského filozofa a bývalého mluvčího Charty 77. Ten 14. dubna seznámil prezidenta Havla se svým šetřením: především na straně ministra Sachra shledal závažné a nenapravitelné chyby, které ohrožují politickou stabilitu i demokratický vývoj. Havel jeho výklad nepřijal a zpráva skončila v rukách Jana Urbana, šokovaného prezidentovým gestem, pro něž nenacházel žádné vysvětlení. Občanské fórum nezískalo rozhodující podporu pro odvolání slabého a kontroverzního ministra vnitra. Krize se prohloubila.

Na velikonoční pondělí 16. dubna dlouze o situaci na ministerstvu vnitra jednalo kolegium KC OF. Dominovaly hlasy požadující Sachrovo okamžité odvolání. V noci odcestoval jeden z prezidentových poradců na Hrádeček u Trutnova, kde Václav Havel trávil velikonoční svátky, s úmyslem přesvědčit ho, aby svou autoritou odvrátil nevyhnutelnou roztržku.

V úterý 17. dubna pokračovalo v sídle KC OF ve Sněmovní ulici jednání za účasti prezidenta Havla, jeho poradců Vondry a Křížana, premiérů Čalfy a Pitharta, ministra práce a sociálních věcí Millera, místopředsedy FS Jičínského, poslance FS Kocába, ministryně spravedlnosti ČR Burešové, ředitele ČTK Uhla, zástupců rady KC OF Urbana a Kučery, předsedy ČSL Bartončíka, federálního ministra vnitra Sachra a dalších státních představitelů a politiků. Před budovou se shromáždilo několik set demonstrantů, podle Urbanova vyjádření je svolali prezidentovi muži.⁴²⁸ Zástupci KC OF požadovali Sachrovu demisi a navrhovali, aby ho ve funkci nahradil energický Petr Miller (ministr práce a sociálních věcí). Pětihodinové dohadování skončilo kompromisem – Sachrovi byla ponechána ministerská funkce s tím, že místa náměstků případnou důvěryhodným lidem z Občanského fóra – Janu Rumlovi a Jiřímu Müllerovi.

(Na devátém sněmu 21. dubna vylicil Kučera jednání tak, jak ho viděla a hodnotila rada KC OF. O napětí mezi prezidentem a radou pomlčel. Nehodnotil spor jako stranický souboj mezi Občanským fó-

rem a Československou stranou lidovou. V resortu FMV se dějí podivné věci a ministr Sacher za ně nese plnou odpovědnost. „Zbavuje se osob, které nemají zlý úmysl, a obklopuje se lidmi, kteří už dávno nemají na ministerstvu co dělat.“ Dodává tím kuráž „nižším příslušníkům“, kteří brzdí proces změn v krajích a okresech. Plné odsouzení si zaslouží tajné a nezákonné lustrování poslanců. Ministr vydal ústní rozkaz dlouholetému pracovníkovi FMV plukovníku Novotnému, „aby soustředil všechny evidenční karty a spisy poslanců s tím, že budou prověřeni“. Až 2. dubna přikázal uzavřít vybrané archivní materiály do trezoru! Od poloviny března „s nimi volně manipulovali lidé typu Novotného bez jakékoliv kontroly“. Takové jednání je, jak řekl Kučera, zcela nezodpovědné a skandální. Ministr Sacher nedokázal vznesená obvinění vyvrátit, v jeho neprospěch totiž svědčili někteří zaměstnanci ministerstva, kteří potvrdili, že iniciátorem lustrační akce byl právě on.)

* * *

Občanskému fóru se nepodařilo prosadit Sachrovu abdikaci. S kompromisem, sjednaným na poslední chvíli, nebylo spokojeno. Prezidentově autoritě se nevezpřelo, své zásadní výhrady vůči ministrovi vnitra však potlačit nehodlalo. Na schůzi rady 19. dubna oznámil Jan Urban, že „střet v parlamentu je zřejmě nevyhnutelný“. Ve „sporů koncepcí, ne lidí“ jde o „razantní postup“, o „likvidaci staré struktury“, o „zrušení řady institucí“, o „důraznou očistu“. ⁴²⁹ Spor pokračoval, tentokrát už před zraky veřejnosti. Obě strany vyložily svá stanoviska a argumenty 19. dubna na společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů FS, vysílané v přímém přenosu Československou televizí. Předseda branného a bezpečnostního výboru FS Lis vystoupil s ostrou interpelací, na níž ministr vnitra Sacher reagoval neméně ostrou replikou.

Podle Lise je úspěch revoluce ohrožen „bývalou nomenklaturou“, která obklopuje ministra vnitra a ovlivňuje jeho rozhodnutí. To je klíčový důvod, proč transformace resortu pokračuje „želvím tempem“, proč nebylo „učiněno nic, nebo téměř nic“. Lis doložil své tvrzení na příkladech návrhů a zákonných iniciativ vzešlých z občanských komisí a branně-bezpečnostního výboru FS, které narazily ve vedení ministerstva na odpor a byly odmítnuty, odsunuty nebo uskučtěněny s fatálním zpožděním. „Žádné z těchto doporučení nebylo důsledně realizováno.“ Branný a bezpečnostní výbor dospěl 9. dubna k jednoznačnému závěru: „... zaostávání v reorganizaci bezpečnostního sboru a likvidace StB je způsobeno nedostatečným řízením

ministerstva, zejména tím, že nebyla provedena dostatečná kádrová, organizační a personální opatření v centru ministerstva.“ Žádný „inkvizitor z období normalizace“ nebyl dosud obžalován ze zločinů minulosti, ani za rozsáhlou likvidaci archivních dokumentů v posledních týdnech a měsících. Všech dílčích úspěchů bylo dosaženo díky soustavnému tlaku veřejnosti a jejích reprezentantů – občanských fór, občanských komisí a parlamentních skupin. Lis na závěr vyjmenoval několik vysokých funkcionářů bývalé StB, kteří si v rozhodujících strukturách ministerstva udrželi své postavení a vliv. Podle něj bojkotuje ministr čestné a morálně bezúhonné experty pracující na ministerstvu nebo v občanských komisích, kteří jej právem kritizují. Na FMV soupeří dvě odlišné koncepce, „z nichž jedna je založena konzervování starých kádrů, nomenklaturních struktur a druhá na důsledné očistě a vybudování nového bezpečnostního aparátu“.⁴³⁰

Sacher připustil, že změny v resortu nejsou příliš rychlé, ale odůvodnil to snahou o uvážlivý a koncepční postup, takový, který by nepoškodil bezpečnost a stabilitu republiky. „Nikdy neříkám a bylo by nesmyslné chtít, aby lidé těchto starých struktur v aparátu ministerstva vnitra zůstali. (...) Samozřejmě, že tento aparát chceme vyměnit, ale... nejsme s to tento aparát vyměnit naráz a okamžitě.“ Předpokládal, že funkcionáře předlistopadového FMV postaví „pod dozor a kontrolu“ a využije jejich zkušenosti při zapracovávání nových odborníků. Uvážlivá personální kontinuita je v souladu s duchem nenásilné revoluce a je uplatňována prakticky ve všech odvětvích. Ministr vnitra důrazně odmítl „odborníky“, které mu vnucuje OF prostřednictvím „tzv. občanských komisí“. Mnozí z nich jsou spjati s bezprávím a zločiny 50. let („... je ironií, že za spolupracovníky jsou mi nabízeni a vnucováni takoví lidé, kteří pracovali v Bezpečnosti před rokem 1948 a aktivně se podíleli na únorovém puči, dostávaly za něj bezprostředně nejvyšší řády a byli mimořádně povyšováni a v Bezpečnosti pracovali i v 50. letech.“). V této souvislosti uvedl jako exemplární příklad osobnost Oldřicha Hromádka. Sacher si stěžoval, že jeho působení v čele resortu je systematicky paralyzováno. Náměstci, z nichž si nemohl vybrat ani jednoho, mu neprojevují patřičnou loajalitu, jež je ve vojensky řízených resortech nezbytnou podmínkou; za jeho zády a bez jeho vědomí pořádají „konference a tajné porady“, intrikují v tisku a televizi; rovněž složení prověřkové a občanské komise na FMV bylo ministroví „nadirigováno“. Výsledkem diktátu je, že náměstci společně s komisemi vytvořili „stínové vedení“ FMV (už na zasedání federální vlády 5. dubna hovořil Sacher o „druhém řídicím centru“ a požadoval odvolání náměstka Pro-

cházký a ředitele Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie Formánka, 16. dubna navrhl jejich odvolání vládě a parlamentu).⁴³¹

Druhou podstatnou věcí, o které se poslanec Lis ve své interpelaci podrobně zmínil, byly nezákonné lustrace poslanců a dalších ústavních činitelů. Prováděli je „příslušníci StB pod vedením mjr. Novotného“ a „se souhlasem ministra“, jak vyplynulo z šetření generálního prokurátora ČR Pavla Rychetského (OF). Lis vyjmenoval všechny estébácké funkcionáře, kteří se na lustraci podíleli, z nichž ani jeden neprošel prověrkami: „Jsme skutečně v podivné situaci, kdy pan ministr nás prověřuje o své vůli, a to pomocí neprověřených pracovníků StB, aniž by měl k tomu souhlas Federálního shromáždění a federální vlády. Zdůrazňuji, že jsme prověřováni starými osvědčenými odborníky StB. Důsledky této činnosti pana ministra lze jen stěží domyslet.“

Ministr Sacher podal úplně jiný výklad lustrační aféry. „Celé soubory osob“ začal bez jeho vědomí prověřovat ředitel Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie Formánek. Jakmile se to ministr vnitra dozvěděl, nechal vyjmout „evidenční karty“ všech poslanců z „operativního archivu“ a uzavřel je do svého trezoru, aby s nimi nemohl nikdo manipulovat. Byl si plně vědom nebezpečí „politického vydírání“ i možnosti rozpadu státní a politické struktury. „Bylo zde řečeno, že ministr nás prověřuje bez našeho souhlasu. Vážené dámy a vážení páni poslanci, já skutečně nemám čas, ani zájem, ani chuť lustrvat poslance parlamentu. Mně šlo vskutku jen o to, co jsem vyjádřil – zabezpečit tímto opatřením materiály, které by mohly v období, kdy se se státním tajemstvím – s odpuštěním – zachází jako s kusem hadru, by mohlo dojít k jejich zneužití.“

* * *

Jenom z toho, co o dění na FMV ve svém parlamentním vystoupení sám prozradil, bylo zřejmé, že na funkci ministra vnitra nestačí. Postrádal autoritu; v resortu, který vedl, se děly podivné věci; koncepce personální kontinuity v nejvyšších patrech hierarchie byla nanejvýš sporná a demokratické hnutí ji prudce odmítalo. To vše byly pádné důvody k demisi. Také podstatná část veřejného mínění se výrazně přikláněla na stranu Sachrových kritiků. Dosvědčuje to věření nespokojenosti v místních a regionálních OF i obraz, který o dění na FMV podávala média.⁴³²

Jenomže v bytostném zájmu vůdčích osobností pokojné revoluce bylo, aby politická struktura, jež z revoluce vzešla, vydržela pokud možno v původním složení až do červnových voleb. V sázce byla jejich popularita i obhájení zvolené formy přechodu k demokracii.

Velkým neúspěchem by bylo, kdyby se vláda – jmenovaná v prosinci 1989 s velkým zadostiučiněním a očekáváním – rozpadla. Tím spíše, že Čalfův kabinet byl velmi problematickým tělesem – nevládl v něm týmový duch, nýbrž heterogenní osobní a skupinové zájmy reprezentované některými ambiciózními ministry. Premiér byl schopným byrokratem a proceduralistou, nikoli však politickou osobností, schopnou kabinet koncepčně řídit. Za nejasných okolností odešli někteří ministři. Např. místopředseda vlády a předseda Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj František Reichel (ČSL) patřil v prosinci 1989 k těm nemnoha kandidátům, kteří se těšili přímé a bezvýhradné podpoře Občanského fóra. Když byl počátkem dubna 1990 v tichosti z vlády odvolán, Československá strana lidová se k tomu vyjádřila jen okrajově a se zjevnou nevolí; bez uvedení jakéhokoli vysvětlení hodila svého člena přes palubu – upřela mu možnost, aby ve stranickém tisku hájil svou čest.⁴³³ Reichlovo zmiizení z politiky souviselo s lustračními praktikami na FMV.

Jádra vlády – tvořeného ministry podporovanými OF a VPN – se žádné další výraznější změny dotknout neměly. Neodstoupili ani ti nejvíce sporní a kontroverzní. V březnu byla intenzivně a důvodně zpochybňována ochota a schopnost Valtra Komárka přispět konkrétní prací k přípravě ekonomické reformy. Občanské fórum tlačilo na jeho odstoupení, premiér Čalfa mu však zabránil. Nalezl elegantní ústavní řešení – 6. dubna jmenoval prezident republiky místopředsdou vlády Václava Valeše, který se místo Komárka stal formální hlavou ekonomické politiky vlády; odsunutému Komárkovi byla ponechána místopředsednická funkce. Nebylo ani pomyšlení, že by abdikoval první místopředseda Ján Čarnogurský, jenž se namísto koncepční práce v Legislativní radě soustředil na budování vlastní politické základny na Slovensku. K jádru vlády patřil i ministr vnitra Sacher. Prezident Havel si jeho odchod nepřál, do funkce ho sám prosadil a získal skrze něj bezprostřední kontakt s ministerstvem vnitra.

V dubnu 1990 už nemohl nikdo pochybovat o Sachrově nezpůsobilosti vést nejostřeji sledovaný resort. Do jisté míry to potvrzují pozdější slova prezidentova poradce pro bezpečnostní politiku Křižana, který sázku na vsříčného, ale neznámého křesťanského politika označil za „neomluvitelnou“. „Sacher napáchal mnoho škod, ale není to tak, že by všechno zavinil on. Kdo to zavinil, nelze říct, myslím, že všichni – že se tomu nikdo nezačal věnovat v listopadu anebo alespoň v prosinci, a že potom v lednu se to dalo Sachrovi bez úvahy o tom, co je ještě potřeba.“⁴³⁴ Jedna z tváří politiky národního porozumění – ničím nepodložená důvěra namísto politického a koncepčního uvažování a ochoty riskovat.

* * *

Nátlaková taktika OF se neosvědčila, přivedla ministerstvo k dvojládi a k patové situaci. Nešlo jen o střet odborných koncepcí, ale především o poziční válku strategických zájmů. Navenek se situace jevila jako boj zkompromitovaných komunistů („normalizačních kádrů“) s očistěnými exkomunisty („osmašedesátníky“). Realita byla ovšem složitější. Na vnitru operovali současní i bývalí odborníci a vytvářeli mocenské skupiny podle spleťtých situačních a silových kritérií. Ne vždy platilo generální pravidlo o principiální protichůdnosti zájmů obou strategických skupin. Odhalit tento proces, vykazující prvky chaosu a improvizace, nebude jednoduché a je to úkol pro hlubší monografický výzkum, který tato kapitola nemůže nahradit. Slabě a sporně řízené vnitro se stalo laboratoří boje o politickou moc. Vztah vítězů revoluce k mocenské mašinerii FMV na přelomu let 1989/1990 zcela odpovídá politice kompromisu a kontinuity – na místě vůle odstranit zločineckou strukturu (které se tak obávali) byla nerozhodnost a opatrnost, na místě koncepce byla pouze obecná představa o cílech a na místě politického rozhodování a řízení byly jen tápání a metoda pokusu a omylu. Takový stav vyhovoval těm, kteří na ministerstvu uplatňovali osobní či skupinový zájem.

Praktiky ministra, náměstků a dalších funkcionářů FMV spojených s některými ústavními činiteli obestírají záhady. Každý, kdo se pohyboval ve vyšších patrech politiky, byl potenciálním objektem sběru či prefabrikace kompromitujících materiálů. Přístup k informacím a zdrojům měli v prvních měsících v podstatě jen současní a bývalí komunisté. A tak nenásilnou revoluci záhy prostoupila posedlost tím, kdo je kdo. Objevily se zneklidňující otázky, jež od této chvíle budou doprovázet politiku. Jaká je skutečná identita toho kterého aktivisty či politika? Spolupracoval s StB? Je pořád jejím informátorem? Úsilí očistit se od dobře maskovaných a zálučných přísluhovačů starého režimu zpochybní myšlenku vzájemného porozumění („snahu dostat na tu cestu všechny“) a vytvoří temné pozadí politiky ústavního konsenzu. Nikdo si nebude jist.

Petr Pithart vzpomíná, jak se ho po příchodu do čela české vlády čas od času zmocnila tíseň, když si uvědomil, že by stačilo, aby někdo vyslovil pochybnost o jeho morálním kreditu a odvolal se přitom na nějaký svazek či záznam, v němž mohla jakákoliv sporná formulace posloužit jako nástroj osočení. V politice stačí pouhé podezření a jediným čestným východiskem je odchod. Nejzranitelnější byli ti, kteří neměli k mocenským zdrojům žádný přístup a zůstali stranou. Výraz-

nou skupinou byli v tomto smyslu aktivisté Koordinačního výboru VPN, jichž se jejich političtí konkurenti obávali jako povolebních představitelů moci. Na počínání slovenské státní moci ve skrytém boji proti lídrům VPN a na několika příkladech předvolebních divokých lustrací lze nastínit tichou informační válku. Prozatím se musíme spokojit pouze s osobními svědectvími, doplněnými o dostupné prameny.

Počátkem ledna 1990 upozornili šéfredaktora týdeníku *Verejnost'* Eugena Gindla dva zaměstnanci Vysoké školy vojenské v Bratislavě, že v areálu školy se pravidelně scházejí vysocí důstojníci armády a policie a připravují kompromitující materiály na vůdčí osobnosti slovenského demokratického hnutí. Grémium KV VPN pověřilo slovenského ministra vnitra Vladimíra Mečiara (Obroda), generálního prokurátora ČSSR Tibora Böhma a bývalého disidenta Olega Pastiera, aby šli vyšetřit, co se na VŠV děje. Když – podle Gindlových slov – dorazili před budovu, řekli Mečiar a Böhm Pastierovi, aby šel na pivo, že oni dva si s tím poradí. Za dvě hodiny se vrátili a generální prokurátor sdělil netrpělivému a napnutému disidentovi, aby se ničeho nebál, že ministr vnitra to vyřeší. Podle tohoto i dalších svědectví se v lednu 1990 zformovala skupina státních funkcionářů, spřízněných politiků a novinářů, jejímž cílem bylo udržet si moc a pokusit se různými způsoby zabránit VPN, aby ovládla slovenskou politiku. Aktivity této mocenské kliky – podle Gindla – „diskrétně“ koordinoval slovenský premiér Čič.⁴³⁵

Na Gindlovo svědectví volně navazuje zkušenost Petra Zajace. V únoru 1990 ho navštívil náměstek federálního ministerstva vnitra Viliam Ciklamini a sdělil mu, že podle věrohodných informací chtějí dva aktivisté KV VPN Ján Langoš a Ján Budaj provést na Slovensku „černý puč“. Zajac podivnou zprávu odmítl vzít na vědomí. Později si uvědomil, že se za ní skrýval „strach“ slovenských komunistů a „osmašedesátníků“ obávajících se o mocenské pozice, kteří shromažďovali kompromitující materiály na antikomunisty: „Dubček, to dnes vieme, mal tie materiály v rukách, Čič ich mal zrejme v rukách, Svěchota ich mal v rukách, Ciklamini ich mal v rukách a oni s nimi pracovali tak, ako chceli. Vytiahli to, čo chceli, kedy to chceli, a to nás sprevádza až dodnes.“⁴³⁶

Některá svědectví vypovídají o mocenských praktikách slovenského ministra vnitra Mečiara. Fedor Gál se na začátku roku 1990 dozvěděl, že Mečiar si nechal detailně vyfotografovat košický dům předsedy Slovenské národní rady Rudolfa Schustera, podezřelého, že si jej neoprávněně postavil za státní peníze.⁴³⁷ Podle Vladimíra Ondruše (v přechodném období jediného zástupce KV VPN v Čičově slovenské vládě) bylo Mečiarovo úsilí legitimní – tehdy se sbíraly

kompromitující materiály na většinu předních politiků minulého režimu, aby se zjistil jejich podíl na rozkrádání státního majetku. Při stavbě rodinného domu přihlásil Schuster do výstavby i svého otce a vyinkasoval státní podporu na dvě osoby (tehdy šlo o nezanadbatelnou částku několika desítek tisíc korun). Mečiar prý Schustera osobně požádal, aby odstoupil, nebo že inkriminované dokumenty zveřejní.⁴³⁸ Schuster odmítl.

Milan Žitný dodává, že slovenský ministr vnitra pověřil šéfa inspekce MV kapitána Leonarda Čima, aby Schusterův případ rozpracoval: „Schuster bude sedieť, za toto bude sedieť.“ Když mu pak Čimo přinesl podklady, na jejichž základě měl být Schuster obžalován, rozhněvaný Mečiar řekl: „Nedá sa to zrealizovať, je to vyššie politické rozhodnutie, Schuster pôjde do Kanady.“ A s největší zlobou prý dodal: „Schuster do Kanady nepôjde, aj keby som ho mal skopať zo schodov lietadla.“⁴³⁹ O tom, že Schuster nebude obžalován, ale jmenován československým velvyslancem v Kanadě, rozhodli prezident Havel, jeho poradce Milan Kňažko, ministr zahraničí Dienstbier a generální prokurátor Böhm, kteří – podle Kňažkových slov – „usúdili, že kriminalizácia vtedy neobyčajne populárneho človeka, ktorý nám napokon v tých prvých dňoch skutočne vychádzal absolútne v ústrety, by nebolo najlepšou cestou, a tak bola Böhmovi táto žaloba odobratá.“⁴⁴⁰

Podle dalšího svědectví nedělal ministr Mečiar tu politiku, o které informoval v Koordinačním výboru VPN. Nepropouštěl estébáky, pouze je přesouval z jednoho místa policejní struktury na druhé, čímž si je osobně zavazoval. „Jednoducho Vladimír Mečiar nás podviedol a my sme sa podviešť nechali.“⁴⁴¹ Peter Tatár ve shodě s dalšími tvrdí, že ministr Mečiar získal rovněž kontrolu nad procesem kooptací do obecních, okresních a krajských národních výborů. Z titulu své funkce, neboť republikový ministr vnitra měl národní výbory ve své agendě, jmenoval zástupce, kteří „riadili tieto okrúhle stoly... pod hlavičkou VPN, ale v skutočnosti tam tá VPN nebola dominantná“.⁴⁴²

Slovenský ministr vnitra se rovněž postaral, aby se 1. března 1990 demonstrovalo před budovou Slovenské národní rady proti zvolení Jána Budaje předsedou SNR a proti údajnému monopolu moci Verejnosti proti násiliu. Demonstrace – jež se konala před areálem i na balkoně jednací síně – se aktivně účastnili příslušníci bývalé Státní bezpečnosti. Tvrdí to Milan Kňažko, jenž byl později náhodným svědkem rozhovoru mezi Milanem Čičem a Vladimírem Mečiarem, v němž někdejší předseda slovenské vlády děkoval někdejšímu ministru vnitra za výbornou organizaci této akce, díky níž státní moc ušetřila Verejnosti proti násiliu první politickou lekci.⁴⁴³

Krátce po svém jmenování předsedou české vlády v únoru 1990 svolal Petr Pithart výjezdní zasedání vlády na zámku ve Lnářích. Chtěl, aby se ministři lépe vzájemně poznali a lépe spolu při práci komunikovali. Jelo se autobusem, v němž seděl také nový generální prokurátor ČR Pavel Rychetský, který svému disidentskému příteli a kolegovi ze Špalíčku prozradil, co učinil bezprostředně po svém nástupu do funkce. Nechal si předložit vyšetřovací spis „akce Kamion“, aby se dozvěděl, jakým způsobem státní moc odhalila počátkem 80. let dobře organizovanou a utajovanou síť pašování exilové literatury do Československa. Zjistil, že se jí to podařilo až s přispěním agenta Státní bezpečnosti Pavla Muraška s krycím jménem Rolo, který od prosince 1989 působí jako vedoucí národnostní komise KC OF.

Rozhořčený Pithart si posléze na prokuratuře ověřil Rychetského informaci a na nejbližší „schůzi parlamentu“ se rozhodl „k vlastní akci“. „S nikým jsem se o tom neradil, já jsem věděl, že důkazy nemám, že to prostě risknu a že to buď vyjde, nebo nevyjde. Já jsem seděl v předsednictvu, on seděl v první řadě. Počkal jsem, až se to uklidní, a tři minuty po zahájení schůze jsem šel dolů k jeho lavici a zašeptal jsem mu: ‚Pane Muraško, seberte si všechny svoje věci a okamžitě opusťte budovu parlamentu, právě tak opusťte svoji kancelář ve Špalíčku a nikdy se tady a nikde okolo neukazujte!‘ (...) A on říkal: ‚Co si to dovoluujete? Proč?‘ A já jsem řekl: ‚Neptejte se na to, bude to lepší, když se na to nebudete ptát, prostě ať jste pryč!‘“⁴⁴⁴ Asi po třech napjatých minutách se Muraško zvedl a po delším váhání pomalu odešel, v parlamentu a ve Špalíčku se už nikdy neobjevil.

Jedním z mocenských center, které disponovaly vybranými archivními a registraturními spisy Státní bezpečnosti, byl Pražský hrad. Prezident Havel a jeho poradci udržovali úzký kontakt s federálním ministrem vnitra Sachrem, který – podle Křížanových slov – od počátku budil věrohodný dojem, že pronikl do praktik StB i jejích agentů a spolupracovníků. Nezvykle často chodil na Hrad s rozličnými informacemi a archivními spisy týkajícími se toho či onoho ústavního činitele, toho či onoho problému veřejného života: „... tříkrát denně byl na Hradě, s tajemnou tváří přinášel nějakou informaci...“ V kolika případech byly informace neúplné, záměrně zkreslené, v pravý čas podsunuté na správné místo, do správných rukou? Do jaké míry byl Sacher nástrojem zkušených pracovníků ministerstva vnitra? Profesionálně a nestranně rozkrýt složitou mocenskou „pavučinu“ StB si podle Křížana vyžádalo určitý čas, až pak bylo možné s mnohem větší jistotou říci, kdo v ní hrál jakou roli. Do té doby se objevovaly jenom části svazků, „první takzvané sjetiny na téma lustrátů“. A tak měl Sacher (a ostatní, kteří se spisy manipulovali

li) „v ruce tu a tam něco, aniž přesně věděl, co to je“. Zkušeni „kvalitní a velmi kvalifikovaní“ zaměstnanci FMV „pořád ještě mazali stopy, mátlí a regulovali to nějak“. Ze zorného úhlu někdejších politických protagonistů nebylo v silách demokratického hnutí okamžitě všemu porozumět, vše ovládnout a kontrolovat, první fáze politiky, založená na sázce a důvěře, byla nevyhnutelná. Podle Křižana „udělal Sacher řadu věcí, které byly nebo se jevily jako strašně dobré. Když přišel oznámit, že zrušil StB, tak byli všichni nadšení, celý národ byl nadšený.“ Zásadní změny začaly až s příchodem nového prvního náměstka Jana Rumla (OF) a jeho lidí na FMV 26. dubna 1990: „... začali to rozkrývat, a když se pak zjistilo, co vlastně Sacher s StB udělal či neudělal nebo jak to udělal, tak jsem omdlel“. ⁴⁴⁵ Podobně jako v jiných resortech a oblastech politiky začaly i na FMV důkladné koncepční změny s několikaměsíčním zpožděním.

Někdy na počátku roku 1990 v nočních hodinách zavolal předsedovi federální vlády Čalfovi prezidentův poradce pro bezpečnostní politiku Křižan a řekl mu: „Tak seš v prúseru! Objevili jsme, že seš zařazen v nějakém seznamu nelegálů.“ Poděšený premiér přispěchal ráno k prezidentovi, kde „mu řekli, co to bylo za story“: „Nelegálové byli v rozvědce nebo v něčem takovém“ a Čalfa měl „krýt nějakou adresu nějakého Bulhara někde v Rakousku...“, což byl podle jeho slov holý nesmysl. Když vše kategoricky popřel, vyslovil se pro důsledné vyšetření, protože obvinění předsedy vlády národního porozumění „nebyla legrace“. Žádné vyšetření však nebylo zahájeno, neboť při podrobnější analýze se ukázalo, že šlo jen o neumělý pokus Čalfu diskreditovat. „Když se pak dělaly prověrky, tak se to dostalo do nějakého jednoho seznamu (Křižan by o tom věděl víc, to mně on nikdy neřekl), těch seznamů bylo asi pět, od sebe oddělených, a teprve když se setkaly, tak to bylo ověřené. A zjistili, že to bylo vloženo do dvou, ale už to nikdo nedal do těch dalších tří, protože se k nim nedostal.“

Záhy se stal Čalfa předmětem dalšího prověřování, podniknutého na přání Hradu, tentokrát prý podle objektivnějších kritérií: „... sám jsem byl určitým předmětem toho zkoumání, a pokud vím, tak i několikánásobného. Bylo to přirozené a já jsem to akceptoval. Prezident mi to řekl: ‚Tak jsme tě prolustrovali pořádně, dvakrát, nejdřív jako poslance a pak zase jako ministra.‘“ ⁴⁴⁶

* * *

Smysl předvolebních lustrací byl zřejmý – prověření kandidátů politických stran a hnutí mělo zabránit jejich případnému politickému

vydírání a následným skandálům a krizím. Významnou roli hrála tísnivá obava z prostředí prolezlého agenty a prošpikovaného odposlechy. Podle Pitharta byl „pocit prostoupenosti těmito silami... nesmírně intenzivní“.⁴⁴⁷ Navzdory všudypřítomné agentofóbii se prezident Havel rozhodl hrát otevřenou hru – nekrčit se v koutě, nic neskrývat; v sázce byla osobní důstojnost prvního muže demokratického hnutí i důstojnost celé elity. Počátkem ledna sezval kolem dvaceti politiků a aktivistů demokratických hnutí, kterým důvěřoval, do hradní restaurace Vikárka, aby se s nimi zamyslel nad politickými prioritami nastávajícího období. Schůzka měla dramatickou předehru. Pithart a další pozvaní představitelé OF a VPN považovali za jisté, že Vikárka patří k těm místům, která byla a stále jsou odposlouchávána Státní bezpečností. A proto předběžně zajistil jiné bezpečnější místo. Na Hrad přijel o něco dřív, aby to prezidentovi sdělil a schůzka mohla být bez komplikací přesunuta.

Havel ho však nenechal ani domluvit a „začal tak trochu i řvát. Bylo vidět, že mu na tom hrozně záleží: Já na to kašlu, ať je to tak, ať všechno vědí, mně je to jedno!“ Po zahájení schůzky rozdal každému asi pětistránkový hustě psaný text, v němž byly formulovány náměty k diskusi. Podle Pitharta obsahoval text velice otevřené formulace, „bez jakékoliv diplomacie, bez servítků – odkrýval i skryté úvahy, a bylo tam to hodně právě o armádě a Bezpečnosti“.

Mezi pozvanými bylo i několik politiků působících v minulém režimu – předseda Sněmovny lidu FS ČSSR Josef Bartončík (ČSL), ministr národní obrany Miroslav Vacek (KSC) a premiér Marián Čalfa (KSC). Pitharta i jeho kolegy z OF a VPN přítomnost těchto politiků a možnost odposlechu velmi znepokojovaly. Byli jako na trní. Na počátku nového roku nebylo ještě nic vyhráno, nový režim teprve začínal, mnoho lidí prezidenta Havla ještě pořádně neznalo. Pokud bude „prostořeký“ diskusní materiál vyneseno a zveřejněno, „spousta lidí zavrhne Havla jako nezodpovědného mluvku“. Po ukončení debaty se zjistilo, že jeden elaborát chybí, propukla nervozita, „přece jenom si uvědomili, že je to průser“ a začali pátrat po tom, kdo kopii neodevzdal. Po několika minutách se vše vyjasnilo – premiér Čalfa dostal kopii už v poledne a po přečtení ji ihned vrátil.⁴⁴⁸ Pithartovy obavy i Havlova ostentativně vzdorovitá otevřenost dokládají, že předpokládaná všudypřítomnost tykadel StB byla skutečným problémem.

Struktury Státní bezpečnosti se – podle Petra Kučery, který byl také na Vikárce přítomen – ponořily. Další působení tajné policie se stalo nepředvídatelné, mýtus její všudypřítomnosti a konspirativnosti nabyl paradoxně na váze po jejím oficiálním zrušení. Panovalo

přesvědčení, že klíčíci demokracii ohrožuje záludný démon. Do schůzí rady neustále pravidelně pronikaly znepokojivé informace:

12. duben

„StB – na Hradecku z 80 lidí prošlo prověrkami 50! Není možné, aby nás tito lidé měli chránit, aby dělali naši policii!“

19. duben

„Problém Sacher rozvířil otázku StB, že je máme mezi sebou v Českých Budějovicích / Ať rada požádá, aby všichni příslušníci StB opustili Bezpečnost / Pankáči – mohou být i nástrojem StB!“

26. duben

„V Brně ze 100 jen 29 nedoporučeno k další práci! / Rozhodnutí rady KC OF severních Čech – zastavení prověrek StB, anulování výsledků – vystoupit s požadavkem, aby byla zrušena StB a aby její členové nepracovali ve státní správě / Zvážit, aby to nebylo bráno jako předstupeň zrušení prověřkových komisí vůbec! Koordinovat s úmysly Jana Rumla. Dávat další vhodné lidi do aparátu centra i okresů. Výsledkem by měla být změna koncepce MV / Na MV vytvořit operační štáb!“

3. květen

„Cenzura dopisů na poště na Gorkého [Senovážném] náměstí – chceme oddělit Úřad na ochranu ústavy a demokracie od vnitra!“

10. květen

„Změněná situace v Bezpečnosti – přijmout koncepci! / Battěk: StB po mně chtělo podepsat, že mě nikdy nenutili ke spolupráci! / Burian – Kavan: ať OF udělá zákrok proti špinění, OF se za nás musí vzít! /odhlasováno/“

14. květen

„V [rakouském] časopise *Profil* vyšla zpráva, že [předseda ČSL] Bartončík byl ‚Hájek‘ v StB / Jmenování bývalých [příslušníků] StB do pracovního poměru na městský soud!“

21. květen

„Žádost Správy SNB na vyhledávání dalších členů SNB – je jich nedostatek a kriminalita vzrůstá!“

28. květen

„Všechny dezinformační, nepodepsané plakáty považovat za akci StB či KGB / Dezinformační zprávy ohlašující příjezd kandidátů, převážně ministrů, na místa, kde vůbec neměli být – doporučuje se, aby se provedla kontrola telefonů ohledně odposlechu.“

31. květen

„Výrazně se zvyšuje kontinuita v informacích o StB, lze předpokládat, že před volbami může dojít k provokacím – pozor!“

7. červen

„Stanovisko Jana Rumla k Bartončikovi se KC OF dozvědělo ze včerejší televize (že ČSL podá trestní oznámení na J. Rumla). Ruml není ani kandidát, ani pracovník OF (v *Respektu* psal i proti OF!). Plní své povinnosti a máme v něj důvěru jako ke členu Charty 77.“

Politická elita, která šířila myšlenku porozumění a smíření, byla posedlá temným pozadím demokratizačního procesu! Revoluční neklid se přesunul z kolektivního vědomí do kolektivního nevědomí a dostal se mimo dosah racionální kontroly. Očista politického a veřejného života měla být co nejrychlejší, taková, aby z prvních svobodných voleb vzešla nová státní moc, co nejméně kontaminovaná kyselinami a jedy minulosti. Kdo měl na způsob a rozsah této očisty rozhodující vliv? Z jakých zdrojů, podle jakých pravidel a pod čí kontrolou ji prováděl? Úkol připadl „profesionálům“ – komunistům a exkomunistům.

Lustrace představovaly náročný politický, obecně lidský i technický projekt, na nějž nebyla nastupující demokratická elita připravena. Ministr Sacher poněkud alibisticky varoval na tiskové konferenci 17. dubna před nepromyšleným otevřením archivu: „Při rozkrytí určitých svazků může dojít k narušení politické stability“. Strany a hnutí byly pod tlakem z možného nařčení, že jsou propojeny s temnými silami. Tlak poněkud snižovala skutečnost, že prověřování bylo dobrovolné a politické formace, jež se k němu připojily, mohly s jeho výsledky naložit, jak samy uznaly za vhodné. Občanské fórum prohlásilo, že vyzve ty své kandidáty, u nichž se prokáže spolupráce s StB, aby z kandidátní listiny neprodleně odstoupili.

* * *

Ideální cíl lustrací byl zřejmý a nepochybný, nikoli však jejich způsob. Selektivní lustrování začalo mnohem dříve, než se na něm dohodly politické strany a hnutí. Prověřování kandidátů, jehož výsledky se strany a hnutí dozvěděly několik dní před parlamentními volbami, bylo ve své podstatě pokračováním onoho šmejdění v registraturách StB zahájeného už v prvních měsících 1990. Podle zsvěceného Milana Žitného (VPN) – v roce 1992 působil jako místopředseda Nezávislé komise při FMV (zřízené na základě tzv. lustračního zákona z roku 1991) – vyvolaly lustrace Ciklaminiho skupina v Praze a Mečiarova skupina v Bratislavě. Jak tehdejší náměstek federálního ministra vnitra, tak tehdejší slovenský ministr vnitra zastupovali novou politickou elitu, veřejnost je vnímala jako odvážné demokraty

s čistým štítem. Občanské fórum a Verejnosc proti násilii se k myšlence očisty veřejného života připojily až ex post, ve chvíli, kdy už byla mocenská hra rozehrána v režii obou ministerských klik. Případ Jána Budaje je podle Žitného typickým příkladem manipulace s archivním svazkem.

Viliam Ciklamini dal na přelomu února a března příkaz Jaroslavu Svěchtovi (zaměstnanec Úřadu na ochranu ústavy a demokracie v Bratislavě), aby vyjmul Budajův svazek a přivezl ho do Prahy. Spis byl pak několikrát okopírován, jedna kopie se našla v Ciklaminiho trezoru, druhou po volbách 1990 odevzdal Alexander Dubček novému federálnímu ministrovi vnitra Jánu Langošovi, o dalších kopiích nic nevíme (jednou z nich s největší pravděpodobností disponoval ministr Mečiar). Kompromitující materiál měl být použit podle vývoje situace ve slovenské politice – pokud by se Budaj stal předsedou SNR, měl být jeho svazek vhodným způsobem zveřejněn.

Ciklamini – 20. dubna odvolaný z funkce náměstka FMV – svůj podíl na událostech nijak nezastíral. V rozhovoru, který poskytl 14. června 1990 týdeníku *Fórum*, interpretoval politicky naivní, neúspěšnou snahu VPN obsadit počátkem března místa předsedy SNR a předsedy slovenské vlády jako pokus „nastolit převrácenou totalitu za spolupráce StB na Slovensku“; puč pak „měl být rozšířen do Čech“. Bývalý náměstek – doporučený do funkce Klubem za socialistickou přestavbu Obroda – vyličil, jak na základě své profesionality, ostražitosti a četných styků zjistil, že u příležitosti výročí „února '48“ [!] se na Slovensku chtějí chopit moci „katolíci, kteří mají důvěru StB. Když jsme ještě s jedním vysoce postaveným kolegou, dosud požívajícím důvěru tohoto státu, zachytili tuto informaci, bylo třeba ihned konat, zabránit tomu.“⁴⁴⁹ Nekompromisní zásah obránců „ještě křehké demokracie“ byl úspěšný. Křeslo předsedy slovenské vlády se „pučistům“ ukořistit nepodařilo, získali jen funkci místopředsedy SNR.

Avšak ani v tomto případě nebyla aktivita Ciklaminiho a jeho vysoce postaveného kolegy marná; Budaje, z něhož měli držitelé slovenské státní moci asi největší obavy, se podařilo z vrcholné politiky odsunout ještě před parlamentními volbami, neboť měl pozitivní lustrační nález. Kompromitující spis, jenž nemusel být použit v únoru a březnu, splnil svůj účel na počátku června v rámci oficiálních lustrací. Po volbách mohl být Ciklamini zcela otevřený, vše podstatné mu hrálo do karet: 1. Z funkce náměstka ho propustil sporný ministr vnitra, oprávněně podezříváný z protežování vysokých funkcionářů bývalé StB. Podezření ještě vzrostlo, jakmile byl za dlouholetého placeného agenta StB označen předseda ČSL Bartončík. Redaktori *Fóra* Ciklamini sdělil, že je „přesvědčen“ o tom, že Bartončík měl

být tím mužem, přes něhož se „chtěly temné síly etablovat v nynějším vedení státu“. 2. Údajný pučista Budaj odešel z vrcholné politiky ještě před volbami. O jeho spolupráci s StB Ciklamini nepochyboval: „Víte, jestli člověk vědomě podepíše slib mlčenlivosti a spolupráce (to jsou dva základní prvky [Budajovy] smlouvy, v tom případě musí být připraven na všechno. A v takové situaci já nevěřím, že někdo dostane pas zadarmo. Víte proč? Z prostého důvodu: když někoho pouštím ven, musím vidět, že ho mám plně v rukách!“ 3. Vyhledávat a shromažďovat lustrační spisy začal Ciklamini zřejmě ihned po svém nástupu na FMV v lednu 1990; formálně regulérním a schváleným politickým procesem, s nímž souhlasily všechny strany a hnutí, se však lustrace staly až v květnu.

Čtenářům *Fóra* se představil jako člověk s vizí a koncepcí: „Já měl koncepci odstranit staré struktury a dosadit nové lidi, kteří byli za těch dvacet let vyzkoušeni v boji.“ Necítil se být špiónem, nýbrž distingovaným diplomatem – před rokem 1968 působil pět let v Izraeli, rok v Somálsku a pět let v Tanzánii. Hrubé praktiky StB mu byly vždy cizí: „Mně práce StB vždycky připadala špinavá, zločinecká. Naopak práce směrem ven, to je diplomacie. Získáváte zprávy a na to nemůžete používat násilí. Jen vlastní mozek. Jinak neobstojíte.“

Slovenským postkomunistům a exkomunistům, kteří si v důsledku velkorysosti i měkkosti VPN rychle přisvojili vůdčí roli v demokratizačním (tj. národně emancipačním) procesu, se spojenými silami podařilo zabránit, aby Verejnost proti násiliu dohnala zvětšující se odstup od Občanského fóra a uchopila ještě před volbami moc. Navíc bez jakýchkoliv skrupulí interpretovali její naivní a nedůslednou politiku jako pučistickou a totalitní. Vzhledem k tomu, jak se věci doopravdy měly, to byl asi největší paradox „slovenské něžné revoluce“.

Problematičnost lustrací byla odhalena až později. Několik příkladů obsahuje Žitného svědectví, které se sice týká až období po přijetí lustračního zákona, tím spíše je lze vztáhnout i na lustrační vlnu před parlamentními volbami v červnu 1990. Na prvním místě stojí vydávání falešných lustračních osvědčení; nikdo už asi přesně nezjistí, kolik podvodů doprovázelo předvolební lustrace. Jiným problémem byla selhání způsobená technickou chybou. Pokud lustrační objednávka zněla na jméno Marian a v evidenci bylo uvedeno Marián, „počítač to jednoducho neviduje, protože to interpunkčné znamienko tam chýba“.⁴⁵⁰ Pak tu ještě byla nanejvýš problematická kategorie „kandidáta tajné spolupráce“, kterou pozdější lustrační zákon označil písmenem „C“. Až v druhé polovině roku 1992 byla na základě rozhodnutí Ústavního soudu vyjmuta z lustračního zákona.

Nezávislá komise posoudila na tři a půl tisíce těchto případů a konstatovala, že ani u jednoho z nich nešlo o vědomou spolupráci. Archivní svazky obsahovaly většinou pouze údaje o potenciálních spolupracovnících. V roce 1990 se jednotlivé kategorie spolupráce s StB patrně vůbec neodlišovaly, alespoň o tom neexistují žádné zprávy. Kolik lidí bylo pozitivně lustrovaných na základě pouhého podezření? A naopak kolik lidí, kteří s StB spolupracovali, prošlo prvními lustracemi bez úhony?

Protože nebyla stanovena žádná všeobecně sdílená a přijatelná kritéria, nezbývalo politickým stranám a hnutím než podepsat „biankošek“. Lustrační proces nebyl pod kontrolou vlády (přestože tak byl prezentován), stal se výlučnou záležitostí mocenských skupin ve FMV a SMV, které byly propojeny s některými federálními a republikovými ústavními činiteli. Podle Čalfy „vláda vůbec nevěděla“, co se děje ve FMV, zda a za jakým účelem se tam přesouvají „materiály z jednoho útvaru do druhého“. Ministr Sacher udržoval kontakt pouze s prezidentem, s ním a s jeho poradcem Křížanem projednával přípravu lustrací. „Koneckonců vždyť já jsem dostal taky určitý seznam, s kterým přišel on. Byl jsem pak povolán k prezidentovi a rezebíraly se tyhle věci. Těch jsem si všiml velmi osobně, protože i z těch členů vlády, kteří byli noví, nebyli všichni v pořádku, a možná jste zaregistrovali, že i v té půlroční vládě došlo v březnu k řadě změn, někteří ministři odešli. To bylo vlivem těchto informací. Ale ty jsme nežádali, ty byly vnášeny jakoby zvenčí. To znamená musel fungovat mechanismus, který startoval lustrace. (...) To nebyl proces, který byl oficiálně vládním procesem. V první etapě zcela určitě ne. V první etapě to bylo divoké. Proto se taky začalo mluvit o lustračním zákoně, aby se to dostalo pod kontrolu.“⁴⁵¹

Verejnost proti násiliu, která si jako jediný politický subjekt zcela zachovala svoji opozičně intelektuální tvářnost (na úkor svých politických možností), nejprve lustrace striktně odmítla. Chtěla jen, aby její kandidáti podepsali čestné prohlášení, že nikdy nespolupracovali se Státní bezpečností. Nejvýmluvněji zní pozdější vysvětlení László Szigetiho. V lednu 1990 hovořil v pražské kavárně Slavie o této otázce s autoritami středoevropské protitotalitní rezistence Adamem Michnikiem a Györgyem Konradem. V diskusi jednoznačně převládl názor, že „z hlediska demokratických principů zatahnuť do procesu budovania nového štátu systém takej inštitúcie, ktorá bola inštitúciou zla, manipulácie, inštitúcie vytvorenej na to, aby sa zlikvidovala ľudská duša a sloboda, túto inštitúciu vpustiť do novej demokratickej štruktúry, je nepremyslená filozofia“.⁴⁵² Nad pragmatismem v této chvíli zvítězilo intelektuální svědomí. Odmítavý postoj k lustracím se

však změnil, Verejnosť proti násiliu následovala Občanské fórum; zdá se, že rozhodujícím impulzem byl souhlas ostatních politických subjektů – takovému tlaku nebylo možné odolat. Oficiální výsledky lustrací se politické strany a hnutí dozvěděly 4. června 1990, zbývaly jim tři dny, aby přesvědčily ty své kandidáty, jejichž lustrace byla pozitivní, k odstoupení z kandidátky. Princip a věrohodnost lustrací byly však vzápětí zpochybněny. Jak těmi, kteří lustrace prováděli, tak těmi, kteří byli jejich předmětem.

* * *

Československá strana lidová odvolala 18 svých kandidátů. Lustrační záznam předsedy strany Josefa Bartončíka, jenž byl od poloviny května v tisku osočován z konfidentství, byl čistý. Ve středu 6. června – v předvečer parlamentních voleb – vystoupil však ve večerní zpravodajské relaci náměstek FMV Jan Ruml a oznámil, že se mu v těchto dnech dostaly do rukou závažné informace, které „jednoznačně svědčí“ o tom, že předseda ČSL nemůže nadále působit v žádné státní funkci. Je to „bezcharakterní člověk“, neboť 5. června, poté co byla prokazatelně odhalena jeho temná minulost, slíbil, že se stáhne z veřejného života; namísto toho se v tisku objevila zpráva, že náhle onemocněl, ale že jeho stav je dobrý. Je tedy zřejmé, že se snaží hrát o čas a využít dnů předvolebního ticha ve svůj prospěch. Veden „morální povinností“ vyjádřil náměstek Ruml ochotu předložit důkazy, jež má v ruce, příslušným státním orgánům.

V nočních zprávách vystoupil generální sekretář ČSL Jiří Černý a sdělení náměstka FMV označil za promyšlený a zákeřný útok podniknutý v čase předvolebního klidu; ČSL podala na Rumla trestní oznámení pro porušení volebního zákona.

Jaké důkazy měly zvrátit Bartončikovu negativní lustraci? Podle Jana Rumla, Jiřího Křížana a Pavla Rychetského, kteří vystoupili na zvláštní tiskové konferenci uspořádané po skončení voleb v sobotu 9. června na Pražském hradě, se objevily důkazy dva. V pondělí 4. června obdržel náměstek FMV Ruml údaj z brněnského „registru svazků“, podle něhož Státní bezpečnost vedla Josefa Bartončíka v letech 1971–1988 jako svého tajného a dobře placeného spolupracovníka. Ruml to ihned oznámil svému nadřízenému – ministrowi vnitřní věci Sachroví a doporučil mu, aby ČSL svého předsedu stáhla ze své kandidátky. Podle Rumla nemohl být záznam v registru zfalšován.

Generální prokurátor ČR Rychetský byl tentýž den informován z Federálního shromáždění, že jeden bývalý pracovník StB chce vypovídat o Bartončikově konfidentství. Prokurátor Rychetský v úterý

5. června dopoledne estébáka vyslechl a vzhledem k vážnosti situace informoval prezidenta republiky (jelikož předseda FS Dubček nebyl přítomen). Na hradní tiskové konferenci Rychetský uvedl některé skutečnosti z výpovědi bývalého estébáka – např. to, že Bartončikovy informace o dění uvnitř ČSL dostávali na stůl nejvyšší představitelé KSČ.

Poradce prezidenta pro bezpečnostní otázky Křížan potvrdil, že v úterý 5. června odpoledne se zúčastnil rozhovoru prezidenta Havla s předsedou ČSL Bartončíkem. Dohodli se na dvou možnostech: buď Bartončík vznesené obvinění absolutně a veřejně vyvrátí, nebo okamžitě odstoupí z politického života a vzdá se kandidatury ve volbách. Podle Křížana si Bartončík vybral druhou možnost; asi za tři hodiny však přišla zpráva ze sekretariátu ČSL, že předseda strany náhle onemocněl. Protože nesplnil, co slíbil, mohli prezident a jeho poradce zrušit slib mlčenlivosti.

Československá strana lidová uspořádala 9. června tiskovou konferenci, aby se vyjádřila ke vznesenému obvinění. Generální sekretář Černý řekl, že na Hradě nebyly předloženy žádné důkazy, ale pouhá tvrzení. Veškerá věcná argumentace se zakládá na výpovědi estébáka. Ministr vnitra Sacher dodal, že pokud se prokáže, že Bartončík byl konfidentem StB, bude hlasovat pro jeho vyloučení ze strany. Z výpisu z registračního protokolu – jež mu 4. června předložil náměstek Ruml – nevyplývá, že by Bartončík dostával od StB úkoly, pobíral peníze atd. Příslušný záznam mohl být do registru vsunut ex post, i s touto praxí se už Sacher setkal. Navíc je to pouhý výstup z počítače, na kterém vůbec není uvedeno jméno Josefa Bartončíka, ale pouze krycí jméno Hájek. Tajných spolupracovníků s takovouto přezdívkou bylo – podle Sachra – jedenadvacet, z toho pět v Brně. Vedení ČSL konstatovalo, že nemá k dispozici žádný průkazný materiál, na jehož základě by mohlo přijmout politické rozhodnutí. Výpověď příslušníka bývalé StB nemůže být podkladem pro žádný seriózní závěr. ČSL proto trvala na předložení konkrétních důkazů a jako arbitra sporu si vybrala předsedu FS Alexandra Dubčeka.

Josef Bartončík v dopise z nemocnice popřel, že by při rozhovoru s prezidentem slíbil, že odstoupí. Obvinění označil za vykonstruované a vyjádřil odhodlání očistit po návratu z nemocnice své neprávem pošpiněné jméno; byl přesvědčen, že o jeho dalším působení ve FS by měli rozhodnout voliči. Ústřední volební komise se přiklonila na stranu lidovců, v oficiálním prohlášení označila vystoupení náměstka Rumla za „hrubé porušení“ volebního zákona a poškození Československé strany lidové. Tento názor sdíleli i vůdčí představitelé ostatních křesťanských politických stran – Václav Benda (KDS)

a Ján Čarnogurský (KDH). Naopak předseda Nejvyššího soudu Ota-
kar Motejl (OF) vyjádřil přesvědčení, že Ruml v žádném případě ne-
poškodil ČSL, jelikož mluvil pouze o Bartončikovi. Tento argument
považovali lidovci za směšný.⁴⁵³

Také překvapivý vítěz voleb na Slovensku – Verejnost proti nási-
liu – uspořádal 9. června večer tiskovou konferenci. Lídři hnutí se
vyjádřili k volebním výsledkům a nadcházejícím koaličním rozhovo-
rům. Ján Budaj – jeden z pozitivně lustrovaných kandidátů – vy-
světřil povahu svých kontaktů se Státní bezpečností, která ho v letech
1979–1981 evidovala jako svého spolupracovníka. Souhlas se spolu-
prací podepsal jenom proto, aby získal zpět pas, který mu byl ode-
brán po odvážném a neúspěšném pokusu o přechod státní hranice.
Se Státní bezpečností nikdy nespolečně pracoval a nadále patřil k nejak-
tivnějším a nejrespektovanějším odpůrcům režimu. O Budajově bez-
úhonnosti a cti byli přesvědčeni všichni jeho přátelé i politici VPN.
I přesto se Budaj rozhodl odstoupit z kandidátní listiny „na znak so-
lidarity s těmi, na ktorých už boli výsledky lustrácií mechanicky
uplatnené“. Jeho rozhodnutí bylo všemi přítomnými přijato dlou-
hým a silným potleskem.

Miro Kusý přečetl prohlášení, v němž VPN lustrace zpochybnila:
„Okolo lustrácií sa odohrali drámy, a teraz vieme, že sme bojovali
márny boj. Mechanickým uplatnením lustrácií boli ohrození i nie-
ktorí čestní a bezúhonní ľudia... Nechceme večne žiť v tieni kartoték
Štátnej bezpečnosti. Základy novej politiky nemožno stavať na zá-
znamoch bývalého režimu.“⁴⁵⁴ V pondělí 11. června VPN oznámila,
že Ján Budaj nadále zůstává členem Koordinačního výboru VPN
a předsedou slovenské rady VPN.⁴⁵⁵

Komunistická strana – koaliční partner, nebo zločinná organizace?

Petr Pithart, 1993: „Ano, na nic jsme nebyli připraveni, vskutku amaté-
ři. Jedno ale ‚idealistický Havel a jeho druhové‘ věděli, měli promyšle-
no či spíše zažito dosti přesně a prakticky: že to, co jednou přijde, ne-
měla by být opět jen další revoluce v řadě, jeden z převratů, jedna
debilní zeď extrému proti jiné debilní zdi jiného extrému. (...) To jsme
chtěli a o to jsme se také pokusili: dobrovolným sebeomezením vítězně
moci konečně už jednou přerušit dosud platnou železnou logiku středy
revolucí a protirevolucí.“⁴⁵⁶

Vladimír Čermák, 1998: „Jen tak se mohlo stát to, co výrazným způso-
bem ovlivnilo hodnotové a mravní vědomí společnosti, že zatímco po-
četní jednotlivci, zbavení totalitní mocí všech svých, a to i majetkových

práv, doposud marně klepou na dveře spravedlnosti, bývalí prominenti starého režimu a nové, deklasované živly se bez jakýchkoliv, a to mnohdy i legislativních zábran úspěšně vydali cestou často se podobající či se rovnající cestě ekonomické kriminality. Tápání, jaké bylo příznačné pro naše politické elity ve vztahu k předchozí participaci těchto osob na zločinech komunistického režimu, ve vztahu k orgánům a organizacím bytostně spojeným s tímto režimem, i jejich majetku získanému na úkor ‚zbytku obyvatelstva‘, neschopnost zasáhnout přiměřeným způsobem a na pravém místě tak, aby se společenské poměry nestaly, jak se bohužel staly, zcela nepřehlednými, tato všechna selhání nejsou ničím omluvitelná a nevyhnutelně kladou otázku: cožpak polistopadové elity nevěděly, s jakým fenoménem a s jakými aktéry mají co do činění?⁴⁵⁷

Jiří Křížan později uvedl, že Havel od zakládající schůze Občanského fóra „velice zásadně razil cestu tomu, co se pak nazvalo sametová revoluce... cestu smíru, jakéhosi pokusu dostat na ni všechny, aby se zabránilo nějakým excesům.“⁴⁵⁸ Cestu smíru předurčily dva faktory. První – dlouhodobý – je spojen s ideologií disentu. Konkrétní politická rovina skutečnosti byla překryta transcendentální rovinou mravních principů, místo boje o moc bylo obsazeno nabádáním k pravdě a mravnosti. Druhý faktor – situační – byl ovlivněn bezprecedentním příkladem Polska a Maďarska: s vládnoucí a ozbrojenou komunistickou stranou je třeba vyjednávat o pokojném přechodu moci. V době svého vzniku neměla tato volba žádnou přesvědčivou alternativu. Na dvou příkladech si připomeňme poselství, které zaznívalo z revoluční tribuny.

Z projevu na Václavském náměstí, jež Havel přednesl 10. prosince při příležitosti Dne lidských práv a jmenování „vlády národního porozumění“: „KSC nese odpovědnost za všeobecný duchovní, mravní, politický i hospodářský úpadek naší země. Vyzýváme ji proto, aby své nejlepší lidi postavila do svého čela a pomohla nám všem převést tuto zemi od totality k demokracii.“⁴⁵⁹

Z Havlova televizního projevu 16. prosince: „Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu nejsou spiknutím nekomunistů proti komunistům; nejen proto, že to vůbec není žádné spiknutí, ale i proto, že důležitější, než jakou stranickou legitimaci má dnes kdo v kapse, je, zda je přítelem demokracie a pokojné cesty k ní, anebo přítelem starých pořádků. Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu doporučily do vlády některé komunisty, jako například pana docenta Komárka, a nedoporučují některé zkompromitované nestraníky. Milion sedm set tisíc komunistů netvoří nějaký jiný biologický nebo morální druh, než jsme my ostatní.“⁴⁶⁰

Od 27. listopadu – dne úspěšné generální stávky, která zmařila na-

ději na zpětný obrat – byla také Komunistická strana Československa příznivě nakloněna myšlence kompromisu; s pramalou ochotou a skřípěním zubů se vzdala vymrskaných frází o třídním nepříteli a třídním boji a začala uvažovat v souřadnicích politického pluralismu. Ve vnitrostranické informaci z 28. listopadu dalo předsednictvo ÚV KSČ nižším stranickým složkám poprvé zřetelně najevo, že změnu strategie je třeba brát vážně. Citovaná pasáž je jedinečným svědectvím – KSČ reálně pozbyla moci, zatím tomu však nedokázala přizpůsobit mocenský žargon:

„V názorech veřejnosti, ale i členů KSČ je patrné narůstání negativních tendencí a příklon k požadavkům opozice. Situace ukazuje, že v posledních dnech došlo k podstatnému oslabení vedoucí úlohy a prestiže KSČ ve společnosti v důsledku opožděné reakce na vývoj situace a nedůsledně přijímaných řešení. Opozice následkem vývoje ve straně převzala iniciativu. Rozhodující otázkou bude správná formulace vedoucí úlohy a postavení strany ve společenském systému, která musí odpovědět na názory a požadavky lidu. Je zřejmé, že jak v Národní frontě, tak i ve vztahu k opozici (Občanské fórum) bude strana muset přijmout vzhledem k situaci pozici partnera. Nebudou-li přijata rychle odpovídající opatření a jasně formulována linie, hrozí nebezpečí rozpadu strany a v následujících volbách také podstatné snížení naděje na získání rozhodujícího počtu voličů.“⁴⁶¹

Koncem prosince 1989 byla pravděpodobně uzavřena dohoda mezi Občanským fórem a Komunistickou stranou Československa, jež dovršila *historický kompromis*, k němuž obě strany po 27. listopadu komplikovaným způsobem směřovaly. 22. prosince informoval Pithart o této možnosti zástupce Občanského fóra a Verejnosti proti násilí, kteří se ve Špalíčku připravovali na jednání u „kulatého stolu“. Upozornil, že souvislosti s předpokládanou dohodou o Václavu Havlovi jako jediném prezidentském kandidátovi „možná vyvstane otázka něčeho, pro co není zatím přesný termín. Mohorita to při posledním jednání ve Valdštejnském paláci [13. prosince] charakterizoval jako mandát. Asi tak, že máme-li se dohodnout na společném kandidátovi, chceme od něj jisté záruky, které nebudou nikde zveřejněny, ale které se sepiší, zformulují a jaksi vzájemným podáním ruky nebo čím si stvrdíme, že tomu tak vskutku bude. Je možné, že od té myšlenky upustí, neupustí-li od ní, Jaroslav Šabata, člen naší delegace, je připraven na místě to zformulovat, protože mluvil o tom s Urbánkem (...) Urbánek vyslovil určité obavy, které komunistická strana má o sebe a o své členy. A jsou to obavy, které samozřejmě Vašek [Havel] je ochoten vyvrátit. Několika větami garantovat, že jim nic nehrozí. Pochybují, že by něco takového chtěli socialisté či lidovci. Roz-

hodli jsme se ale, že ten text si nepřipravíme předem. Budou-li ho chtít, zformulujeme ho na místě.⁴⁶²

Stala se předpokládaná dohoda předmětem jednání? A byla-li uzavřena, jakou měla podobu – písemnou nebo ústní? O ničem z toho už nejsme zpraveni. Můžeme se jen domnívat, že komunistická strana záruku „že jí nic nehrozí“ vyžadovala, neboť jí šlo o bytí a nebytí. Souvisela snad předpokládaná dohoda s tím, že KSCČ měla být bez jakýchkoli omezení zařazena do vznikajícího politického systému jako jeho rovnoprávná složka? To se totiž stalo: 23. ledna přijalo Federální shromáždění tzv. malý zákon o politických stranách, ve kterém je KSCČ společně s ostatními stranami Národní fronty, Občanským fórem a Verejností proti násilí uvedena jako řádná a legálně působící politická formace.⁴⁶³

* * *

Revoluce se řídí vlastními zákony, mezi něž patří principiální nedůvěra ke kompromisům. Původní jednotná politika odporu se mnohonásobně štěpí do protikladných pozic. Jestliže Občanské fórum – navzdory složitým peripetiím, jimiž muselo projít – směřovalo ke kompromisu, pak musela být komplementární součástí revoluční situace nekompromisnost – radikalita. V počátcích ne příliš patrná, rychle krystalizovala. V čem jiném se měla nejostřeji a nejpřesvědčivěji manifestovat než v požadavku důsledné *dekomunizace*? Přechodné období bylo tavicím kotlem, v němž se ukuly různé antikomunismy. Občanské fórum reprezentovalo celé spektrum postojů ke komunistické straně – od umírněných po radikální. Od počátku ledna 1990 přicházely neutěšené kontroverzní zprávy o živelném úsilí místních fór odstraňovat představitele státní správy, podnikových managementů atd. Na nemálo místech „působilo dvě či více občanských fór, a každé další se vyznačovalo větší radikalností“.

To bylo ovšem v rozporu s principem postupné uvážlivé výměny dosažené kompromisním vyjednáváním. Rekonstrukce národních výborů měla začít až v únoru na základě zákona o odvolání a kooptaci poslanců zastupitelských sborů. Mechanismus „kulatého stolu“ měl být všeobecným vzorem pro politiku nutných personálních změn. Na podporu této politiky vystoupil nejvyšší představitel Občanského fóra Petr Pithart 19. ledna v televizi s apelativním projevem. Zdůraznil, že „působení občanských fór se nesmí v ničem podobat řízení akčních výborů Národní fronty po únoru 1948. (...) Občanská fóra mohou vyvolávat tlak, i silný tlak na změny, ale jen jako občané, nikoliv jako partaj, která klade ultimáta, která sundává ředitele podni-

ků nebo primáře v nemocnicích jen proto, že to jsou komunisté.“ Nabádal ke střízlivé úvaze: KSC, která měla milion sedm set tisíc členů, „nemohla být jen stranou stalinistických a brežněvovských pohrobků, bezohledných konsolidátorů a cynických mafiánů, nebo lidí neschopných, kterým strana poskytla mimořádnou šanci k neoprávněné kariéře“. Doporučil fórum, ať „postupně“ vytlačí ty, kteří byli skutečnou „oporou starého pořádku“ – to jest všechny „zkompromitované“ komunisty i nestraníky, a také všechny „diletanty, které držela nahoře jen partajní legitimace nebo přízeň mocných“. Především však musí fóra stanovit dobrý „způsob, jakým budou napříště nalézání noví lidé do vedení podniků a institucí“. Občanské fórum je tu proto, aby „skoncovalo s komunistickou praxí“, nikoli proto, aby „si vyřídilo účty s komunisty“. Pithart kladl sugestivní řečnické otázky: „Je opravdu každý komunista nemravným člověkem a je každý aktivista OF bezúhonným idealistou? Kdo má právo soudit jen proto, že byl nestraníkem? Kdo má právo soudit podle zásady kolektivní viny?“ Apeloval na občanská fóra, aby nepodlehla bořivému radikalismu a nedala vzniknout nové „odrudě totality“.⁴⁶⁴

Jenomže panoramatický pohled shora zpravidla neodpovídal množině rozličných situací krystalizujících dole. Principy, které se podařilo prosadit ve vysoké politice, nebyly automaticky přijímány v nižších rovinách mocenského střetávání. Odlišné představy, specifické zkušenosti a rozličné zájmy generovaly specifické sumy problémů a priorit. Místní mocenské spory nabývaly rozličných podob a vyznačovaly se rozličnou dynamikou. Od této chvíle bude Koordinační centrum zaostávat za radikalizující se politikou nižších složek hnutí. Některá místní fóra přijmou Pithartův apel vstřícně, jiná s prudkým nesouhlasem. Negativní odezva však bude sněm od sněmu silnější, projeví se ve volební kampani, žhavou aktualitou se stane v situaci nového rozdání karet po volbách.

Kooptace – předpokládající částečnou rekonstrukci parlamentů a národních výborů na základě místních dohod u „kulatého stolu“ – byly jediným nástrojem Špalíčku a odpovědných státních funkcionářů ve vztahu ke komunistické straně. 30. ledna byl po dramatických peripetích rekonstruován Národní výbor hlavního města Prahy. Složení zastupitelstva a rady NVP považovalo Koordinační centrum za vzorové a doporučilo všem občanským fórum, aby při únorových a březnových kooptacích postupovaly stejně. Klíč pro složení zastupitelstva byl následující: 10 % ČSL, 10 % ČSS, 35 % KSC a 45 % nestraníci. V radě NVP zasedali 3 lidovci, 3 socialisté, 5 komunistů a 8 nestraníků. Radikálové se s politikou kompromisů a omezených personálních změn nespokojili. Nejrazantněji vystoupili v Brně. Brněn-

ský radikalismus však nevedl k zostření kurzu, naopak byl odsouzen jako svého druhu jakobínská hereze, neslučitelná s politikou „kulatých stolů“, nicméně stal se jedním z nejsilnějších impulzů krystalizujícího antikomunismu.

Od velkorysého usmíření přes minimální požadavek majetkového vypořádání až k vůli postavit KSČ mimo zákon – tak bychom mohli ve zkratce charakterizovat nástup *antikomunismu* na konci roku 1989 a v první polovině roku 1990. Vyvolal ho živelný pohyb, navzdory politické elitě, jež z ideologických a strategicko-taktických důvodů nebyla antikomunistická. Neměla žádnou vyhraněnou představa o výměně řídicích elit ve správních a manažerských oblastech, pouze mechanismus „kulatých stolů“, jehož prostřednictvím měla komunistická strana omezit svou absolutní převahu na všech úrovních státní či lokální moci. Princip dílčí dekomunizace prostřednictvím kompromisní dohody nevyhovoval těm, kteří si z různých důvodů a příčin přáli dekomunizaci důslednou. Do života společnosti pronikala vlna radikálních slov a gest – v níž se rozličné proudy antikomunismu začaly vzájemně posilovat – a s blížícími se volbami nabývala na síle. Nejprve nabízím orientační typologii antikomunistických projevů, jež oživila nebo jimž dala vzniknout nenásilná revoluce. Z nejrůznějších názorů na to, jak se vypořádat s komunistickou stranou, záhy vykrytalizovaly dva určující proudy – umírněný (vycházející z daného stavu a založený na požadavku zestátnění majetku KSČ) a radikální (domáhající se zákazu KSČ).

1. Politika kompromisu (ústavního konsenzu) udávala základní tón. Vrcholem jejího úsilí bylo odstranění mocenského monopolu KSČ. V praxi to znamenalo prosadit a spokojit se s tím, že KSČ na všech úrovních přijde o většinu – nic více, nic méně. Později – pod tlakem zdola – převzal tento směr do svého strategického arzenálu požadek odevzdání majetku KSČ. Toto byla politická linie demokratického hnutí v revoluci a přechodném období. Důvodem zdrženlivosti byla obava z jakýchkoliv spektakulárních prohlášení a opatření, jež hrozily rozpoutáním revolučních běsů. Rostoucímu společenskému tlaku čelili politici OF stereotypně opakovaným poukazem na nepřijatelnost principu kolektivní viny.

2. Radikální antikomunismus se tak či onak ztotožňoval s požadavkem postavení KSČ mimo zákon a tak či onak se vymezoval vůči politice kompromisu. Projevil se ve čtyřech základních typech: A. Antikomunismus primárně motivovaný historickou spravedlností, jehož nositeli byli političtí vězňové 50. a 60. let. Zkušenost a paměť politických vězňů sehrála v polistopadové politice pouze okrajovou a regulativní roli, analogicky k tomu, jaká role jim připadla v disen-

tu. B. Také antikomunismus motivovaný politickými zájmy nezískal v politické hře určující vliv. Oživily ho menší strany bývalé Národní fronty v předvolební kampani. Československá strana socialistická, Československá strana lidová, Demokratická strana (před listopadem Strana slovenskej obrody) – k nimž se připojila obnovená Československá strana sociálně demokratická – vydaly 12. května společné prohlášení „historických demokratických politických stran“, v němž požadovaly postavení KSČ mimo zákon. C. Antikomunismus motivovaný ekonomickými zájmy je spjat s působením místních, okresních a podnikových fór. Od prvních měsíců 1990 se tento typ promítal do nejrůznějších lokálních strategií, jejichž cílem byl přístup k majetkovým a mocenským zdrojům. Radikalismus občanských fór se stal jedním z významných faktorů dalšího vývoje. Přispěl k politické polarizaci a rozpadu demokratického hnutí, k prvním divokým lustracím před volbami v červnu 1990 i kontroverznímu lustračnímu zákonu v roce 1991. D. Antikomunismus mladé (příp. střední) generace odpůrců režimu spjatých především s prostředím kulturního undergroundu. Nejvýraznějším představitelem tohoto typu byl ve sledovaném období Petr Cibulka. Také první redakce nezávislého týdeníku *Respekt* (v prvních revolučních týdnech vycházel denně jako *Informační servis*) působila – ve srovnání s jinými periodiky – jako jistý katalyzátor antikomunistických postojů. Tento typ antikomunismu se nestal politickou silou, působil pouze jako okrajový faktor. Přejděme k faktům.

* * *

První březnový den vyzvalo agilní Občanské fórum pražského podniku ČKD Polovodiče komunistickou stranu, aby do 31. března předala svůj majetek státu; zároveň požádalo Federální shromáždění, aby do 10. dubna schválilo zákonné opatření pro zestátnění tohoto majetku. Na podporu své iniciativy vyhlásilo na 11. dubna desetiminutovou výstražnou generální stávkou. K výzvě se připojila všechna fóra. Iniciativa se stala podnětem pro poslanecký klub OF ve Federálním shromáždění, který společně s kluby VPN, KDH, ČSL, ČSS, Demokratické strany a Strany slobody vyzval 14. března vládu, aby urychleně vypracovala a předložila návrh zákona o „vyvlastnění a rozdělení majetku nespravedlivě nabytého politickými stranami, politickými hnutími a společenskými organizacemi od 1. 1. 1948 do 31. 12. 1989“. Zmíněné strany a hnutí současně požádaly vládu, aby „bezodkladně vydala vládní nařízení, kterým se... zakazují a vůči státu prohlašují za neúčinná veškerá právní jednání, majetkové převody,

majetková začlenění a vytváření právních subjektů disponujících majetkem politických stran, politických hnutí a společenských organizací, k nimž došlo v posledních šesti měsících“.

Komunističtí poslanci návrh odmítli. Tvrdili, že veškerý majetek nabyla jejich strana legálně, a projevili ochotu a připravenost to dokázat. Odvolávali se na to, že KSČ je stranou, kterou tzv. malý zákon o politických stranách z 23. ledna 1990 uznal jako legální součást politického systému. Připomínkou, že tento legislativní akt nedoprovázely žádné výhrady či překážky, odkryli rozpolcenost politiky Občanského fóra. Označili svou stranu za aktivní a státotvornou složkou politického procesu, za vládní a parlamentní stranu. Neopomněli také zdůraznit, že Václava Havla zvolili prezidentem především komunističtí poslanci. Pokusy o odebrání majetku považovali za omezování práv a zpochybňování legality KSČ i celého polistopadového politického procesu. V „konfiskačních“ záměrech spatřovali pokus o „likvidaci“ komunistické strany jako „vážného politického soupeře“ a „nebezpečný precedens právní nejistoty“.⁴⁶⁵

V březnu a na počátku dubna se problém majetku KSČ stal jedním ze stěžejních témat veřejné diskuse. První, v jistém smyslu přípravnou antikomunistickou vlnu završila 11. dubna symbolická generální stávka, v níž přibližně tisíc čtyři sta podniků a organizací požadovalo okamžité zestátnění majetku komunistické strany.

* * *

Verbální nekompromisnost ve věci majetku – vyvolaná kritickým postojem krajských, okresních a podnikových OF – nahradila zjevnou neochotu věc řešit. Koordinační centrum Občanského fóra a politici OF ve vyšších státních funkcích museli nějak reagovat na jednoznačný hlas zdola. Nová politická elita se, až do iniciativy Občanského fóra ČKD Polovodiče, nijak nestarala o to, aby majetek KSČ a SSM byl „přesně zmapován a zdokumentován“.⁴⁶⁶ 1. března se to sice změnilo, avšak příslušný státní orgán – Výbor pro lidovou kontrolu ČSFR – začal majetek obou monopolních organizací inventarizovat až v dubnu 1990. Zcela stranou přitom ponechal tu jeho část, jež sice formálně patřila státu, reálně ji však využívala pouze komunistická strana. Majetková unie mezi KSČ a státem, fungující od počátku 50. let, byla zrušena až 30. dubna 1990! Pokud by se regionální a podniková Občanská fóra neozvala, věc by se až do svobodných voleb pravděpodobně vůbec neřešila. Předsednictvo Federálního shromáždění – z větší části složené z bývalých a současných komunistů – nereagovalo na výzvu parlamentních stran ze 14.

března nijak překotně. Až po dvou měsících (18. května) vydalo usnesení, jímž nařídilo politickým stranám, hnutím a organizacím, aby vyhotovily přehled svého majetku a předložily ho Federálnímu shromáždění; zároveň zakázalo jakoukoliv manipulaci s tímto majetkem. Až do tohoto dne „mohlo tedy svobodně a beztrestně docházet k majetkovým machinacím, podvodům a spekulativnímu přelévání movitého i nemovitého majetku na nejrůznější společnosti a osoby“.⁴⁶⁷ Usnesení bylo zřejmě považováno za dostatečný krok, neboť bezprostředně poté nevyvíjel stát žádné další aktivity. Jenomže mnozí (bývalí) komunisté, svazáci a další, kteří vycítili příležitost, si s květnovým moratoriem nijak nelámali hlavu a majetek i nadále považovali za zdroj rychlého zbohatnutí.

Vládní návrhy ústavních zákonů o „vrácení majetku KSC a majetku SSM lidu ČSFR“ se objevily ve Federálním shromáždění až v říjnu 1990. Parlament je 16. listopadu projednal a (za ostentativní neúčasti komunistickým poslanců v sále) schválil. Při té příležitosti uložil federální vládě, aby do 15. prosince 1990 oba přijaté zákony (první o majetku KSC, druhý o majetku SSM) připravila k provedení. Do 31. března 1991 měla vláda informovat parlament o tom, jak jsou zákony realizovány. Březnový termín však nedodržela, neboť přebírání majetku se zpozdilo, někde bylo dokonce zahájeno až v březnu nebo dubnu. Práce odpovědných vládních orgánů a funkcionářů (zejména ministerstva financí, ministerstva kontroly, premiéra Čalfy, vicepremiéra Rychetského a místopředsedy vlády Mikloška) byla nekonceptní a nekoordinovaná, což zřejmě ovlivnilo i činnost vládních zmocněnců pro přebírání majetku. Ti museli být několikrát vyměněni pro morální či odbornou nezpůsobilost. Navíc byli vybaveni jen skromnými pravomocemi, které v podstatě umožňovaly pouze inventarizaci majetku.

V důsledku kompetenčních sporů mezi českou a federální vládou bylo v roce 1991 majetkové vypořádání na území České republiky dokonce zastaveno. Chaotického stavu věcí pochopitelně využívali správcové majetku k nejrůznějším obstrukcím, kličkám, machinacím a podvodům. Výslednou zprávu měla federální vláda předložit nejpozději do 30. června 1991. Učinila to však až 8. října ústy premiéra Čalfy. Poslanci podrobili zprávu ostré kritice, ale nakonec ji schválili.

Nebylo v zájmu komunistů vzdát se majetku, podnikali všemožné kroky a triky, aby rozhodnutí znemožnili nebo alespoň oddálili. Jenomže KSC „neměla, vzhledem ke své tehdejší situaci krátce po změně režimu, ani morální, ani politickou sílu si tento ‚svůj‘ dosavadní majetek uhájit. Svě největší majetkové podstaty vydala ‚lidu‘: všechny budovy svých sekretariátů od ústředního výboru až po okre-

sy, mamutí tiskový podnik na Florenci, své rekreační zařízení“.⁴⁶⁸ Z třináctimiliardového majetku těžili především jednotlivci (příp. nově založené firmy), kterým se – podle kvalifikovaného, ale pouze přibližného odhadu Petra Jarolímků – podařilo rozkrást několik desítek milionů korun. Přebírání majetku Socialistické svazu mládeže bylo o poznání méně úspěšné. Zřejmě proto, že větší část pozornosti poutala komunistická strana, což Svazu mladých jako nástupnické organizaci SSM umožnilo skrýt se na nějaký čas do stínu pod svícem. A tak se stalo, že z celkové sumy pěti miliard korun ubylo prostřednictvím podezřelých machinací a krádeží několik stovek milionů.

Věc byla definitivně uzavřena až v roce 2000. Majetkové vypořádání bylo složitější a dlouhodobější, než jak si představovali ti, kteří v březnu 1990 iniciovali jeho řešení, i ti, kteří v listopadu 1990 konečně schválili očekávané ústavní zákony. Domnívali se, že ho lze uspokojivě uzavřít za několik měsíců. Nebyly to však jenom objektivní – právní, technické, kompetenční ad. – důvody, jež věc neúměrně zdržovaly, ale také důvody subjektivní jako liknavost, neochota, korupce atd. Problém majetkového vypořádání se nestal prioritou státních orgánů, jejichž počínání v této věci lze označit za selhání.

* * *

Vraťme se zpět do prvního pololetí 1990. S tónem ostřejším vstoupil 17. dubna (šest dní po manifestační generální stávce) do diskuse prokurátor pro území hlavního města Prahy Tomáš Sokol (OF) a jeho slovo zdvihlo poslední závoru. Otevřeným dopisem sdělil Komunistické straně Československa, že od 1. května bude veškerá její činnost na území Prahy posuzována z hlediska možného naplnění skutkové podstaty trestného činu podpory a propagace fašismu a podobných hnutí podle příslušných pasáží trestního zákoníku. Vyrozmění opřel o rozsáhlejší rozbor komunistické ideologie a praktické politiky, kanonizovaných v sovětském Rusku („Leninův *Stát a revoluce* není ničím jiným než apoteózou násilí.“) a uplatněných po druhé světové válce v „lidovědemokratických“ režimech střední a východní Evropy: násilné uchopení moci, rozbití demokratických pořádků, teror a likvidace politických protivníků a následná neomezená (totalitní) vláda komunistické státostrany. Politika KSČ po únoru 1948 zcela odpovídala této destruktivní linii. „V ČSR politiku násilného převzetí moci a jeho důsledků poprvé veřejně proklamoval Klement Gottwald ve svém prvním parlamentním projevu [v roce 1929], v němž svým politickým protivníkům vyhrožoval fyzickou likvidací. [... jednoho dne zatočíme s vámi právě tak, jako zatočili ruští bolševici s ca-

rem, buržoazií i s Kerenským... My bojujeme za skutečný klid proletariátu, kterého bude dosaženo teprve tehdy, až vy budete smeteni... A my se chodíme do Moskvy učit, víte co? My se od ruských bolševiků chodíme do Moskvy učit, jak vám zakroutit krk.“⁴⁶⁹ Po roce 1948 tento slib bezezbytku splnil. Fyzická likvidace či internace odpůrců a zejména rozsah těch, kteří jsou do této kategorie zařazeni, je u komunistů i nacistů prakticky stejná.“

Na několika místech se Sokol pokusil formulovat rozdíly a podobnosti mezi KSČ a NSDAP. „Na rozdíl od komunistů NSDAP ostentativněji prosazovala světovládnou ideologii a teorii o nadřazenosti německé rasy. To ve svých důsledcích vedlo ke světovému konfliktu. Komunisté se naproti tomu důsledně věnovali vyvražďování vlastního obyvatelstva, přičemž ztráty jdou v obou případech do desítek milionů, takže jsou srovnatelné. Navíc i komunisté se svými světovládnými tendencemi netajili a pod rouškou tzv. vývozu revoluce otevřeně riskovali rozpoutání další světové války. Že se nevyhýbali lokálním agresím či konfliktům, je v tomto státě dostatečně známo i z vlastní historie.“

Městský prokurátor předjal možnou námitku, že vláda KSČ byla také určitým přínosem. Zastával názor, že pozitiva v celkovém srovnání s negativy neobstojí, neboť za nimi stojí „strašlivé a zcela neadekvátní oběti“. Vyjádřil pochybnosti o „vnitřním přerodu“ strany s tak „krvavou minulostí“, která dosud nic podstatného nezměnila na své marxisticko-leninské ideologické základně. V závěru dopisu uvedl, že není důvod kohokoli postihovat pro samo členství v komunistické straně; zároveň ovšem (ne zcela srozumitelně, snad proto, že nechtěl, aby dopis vyzněl příliš jednoznačně) oznámil, že „k objasnění této pravé podstaty vaší ideologie i vyřešení všech administrativních záležitostí souvisejících s likvidací vaší expozitury na území hlavního města Prahy byla stanovena lhůta do 30. 4. 1990 včetně“.⁴⁷⁰

Pregnantně definoval KSČ jako extremistickou politickou formaci, kterou je možné v souladu s příslušnými paragrafy trestního zákoníku zakázat, a naznačil, že je v rámci své kompetence tento právní akt odhodlán učinit.

* * *

Sokolův formálně právní, avšak politicky motivovaný čin narazil na neuralgický bod dějin 20. století, jímž je existence komunismu a nacistismu – dvou totalitních režimů se strašlivou bilancí. Srovnání ideologií a praxí obou státněpolitických doktrín se v 90. letech stalo sou-

částí intelektuálního diskurzu západoevropských a amerických historiků a novinářů. Byly napsány texty, které vyvolávají souhlasné i kritické reakce potřebné pro vedení náročné a inspirující diskuse.⁴⁷¹ Jedním z předních témat se stala asymetrie v reflexi nacismu a komunismu jako uzavřených historických fenoménů.⁴⁷² Postkomunistické Československo (Česká republika) je typickým příkladem měření dvojitým loktem.

Zatímco (z hlediska české zkušenosti) šest let nacistické okupace je jednoznačně spojováno s představou temna a zla, na jedenačtyřicet let komunismu se pohlíží jinak. Milan Kundera spatřuje hlavní příčinu v mocenské distribuci „symbolů“, které se nadlouho zmocní lidské mysli; do té doby, než jsou vymazány jinými symboly: „Iracionální systém ovládá silně i politický život: poslední světovou válkou vyhrálo komunistické Rusko zároveň válku symbolů: podařilo se mu nejméně pro polovinu století distribuovat symboly Dobra a Zla... To je důvod, proč v evropském povědomí Gulag nebude moci nikdy zaujmout místo nacismu jako absolutního zla. To je důvod, proč lidé manifestují masivně, spontánně proti válce ve Vietnamu, a ne proti válce v Afghánistánu, napadenému Sovětskou armádou. Vietnam, kolonialismus, rasismus, fašismus, nacismus, Osvětim, ta všechna slova si odpovídají jako barvy a zvuky v Baudelairově básni, zatímco vraždění v Afghánistánu je, abych tak řekl, symbolicky němé, v každém případě umístěné mimo magický okruh absolutního zla, tohoto gejíru symbolů.“⁴⁷³

Hlubší diskuse nebude oba režimy ztotožňovat, ale analyzovat a srovnávat (nacházet podobnosti a rozdíly) pomocí různých teoretických nástrojů (např. strukturálně-politické analýzy totalitarismu po vzoru Hannah Arendtové, nebo způsobem geneticko-historickým, který užili Ernst Nolte a François Furet). Komparace komunismu a nacismu není zatím pro českou vědeckou a intelektuální obec tématem. Panuje neodůvodněné přesvědčení, že existují pádné důvody, proč nemají být oba totalitní režimy považovány za „zlovolné blížence“ (Pierre Chaunu). Nacismus vtrhl do českých zemí jako nevídaný agresor a uplatnil v nich rasistickou protislovanskou a protičeskou politiku, jejímž cílem bylo vysídlení, poněmčení nebo vyvraždění všech Čechů, rozpoutal ničivou světovou válkou, kterou prohrál a zanikl. Komunismus expandoval ze Sovětského svazu do východní a střední Evropy právě v reakci na válečnou smrt a porážku nacismu. Tvářil se a byl přijímán jako nejdůslednější odpověď na jeho systematické běsnění. Dokonale využil příležitosti a válku se strašlivým zjednodušením interpretoval výhradně jako důsledek strukturálních rozporů kapitalistické demokracie, které vyústily do zvládnutí nacismu. Komunismus byl

– navzdory svému krvavému vývoji v letech 1917–1941 – vyjmut z těchto rozporů, očistěn a jak vítěz nad nacismem opatřen neporovnatelným, byť falešným leskem. O jeho instalaci se výrazným způsobem zasloužili sami Češi a Slováci. Jen menšina z nich si plně uvědomovala, že je s ním nevyhnutelně spojena ztráta svobod a státní suverenity. Komunistické panství v Československu trvalo šestkrát déle než nacistická okupace, v důsledku logiky povolování a utahování šroubu se dělí na dramaticky odstupňované fáze, které umožňují pohlížet na dějiny komunistické vlády ve střední Evropě diferencovaněji a shovívavěji.

Důvody pro komparaci obou režimů jsou zastíněny mocnými „symboly“, o nichž se zmiňuje Kundera. Podíl na tom, že v Čechách jsou zkoumány odděleně (přesněji, že rok 1945 je chápán pouze jako vysoká hraniční zeď a nikoli také jako most), má i způsob zániku komunistického režimu v Československu. Politici OF odmítli Sokolův dopis, protože byl v rozporu s logikou vyjednané kompromisní změny. Pouze dynamický týdeník *Respekt* – jenž se v roce 1990 nejvíce přiblížil ideálu svobodných, symboly a schémata minulé doby nepoznamenaných novin – dokázal v reakci na Sokolův dopis nápaditě tematizovat srovnání obou totalitních režimů. Nemohl však vykonat více, než čeho jsou schopny kulturně-politické noviny – otevřít téma a pokusit se iniciovat diskusi. Prvním, koho do diskuse vtáhl, nebyl nikdo jiný než prezident Václav Havel. V polovině dubna – ještě před zveřejněním Sokolova dopisu – mu položil otázky formulované se zjevně kritickým podtextem.

Otázka: „Všichni víme, jak katastrofální následky mělo pro tuto zemi čtyřicet let vlády komunistické strany. Značná část společnosti proto čekala, že této organizaci bude buď na čas, nebo trvale znemožněna účast na politické životě. Tyto naděje se nesplnily. Přesto, že metody a principy KSČ se v podstatě nezměnily, nedal nikdo z ústavních činitelů – tedy ani vy – návrh, který by stranu v její dosavadní podobě postavil mimo zákon. Jste skutečně přesvědčen, že k defašizaci této struktury stačí, aby odešlo několik jejích nejzkompromitovanějších figurek?“

Odpověď: „Já neuznávám princip kolektivní viny. Kdyby měla být komunistická strana prohlášena za zločineckou organizaci, musel by být za zločince prohlášen každý její člen od roku 1948 nebo dokonce od jejího vzniku. Proto nevidím důvod, proč se má KSČ označovat za zločineckou organizaci a vyřazovat jako taková. Myslím, že každý, kdo se dopustil trestných činů, má být nezávislou justicí trestán jako jednotlivec. Spravedlnosti musí být dán průchod, ale nemůže být souzena organizace.“

Otázka: „V poválečném Německu byla NSDAP postavena mimo zákon, aniž by to znamenalo, že každý její člen je automaticky zločinec. U nás je teď v módě klást rovnítka mezi zrušením struktury a kolektivní vinu. Ale nejde přece o hon na řadové komunisty, nýbrž o útok na materiální a komunikační základnu mafie.

Odpověď: „Já mám ten dojem, že zrušit komunistickou stranu v podstatě znamená prohlásit ji za kolektivního viníka. A kdo je tím viníkem? Každý její člen. A navíc: copak si mafiáni nemohou založit novou strukturu, když se jim zruší ta stará? Domnívám se, že problém, který máte na mysli, se zrušením strany nevyřeší. Je to věc nekonečně složitější.“⁴⁷⁴

Právě tuto část interview s prezidentem Havlem zveřejnilo 20. dubna *Rudé právo*⁴⁷⁵ v rubrice „Vybrali jsme z tisku“ a nepřímou ji spojilo s četnými dalšími, pochopitelně úzce stranicky limitovanými a hrubě zkreslujícími argumenty. Pouhé titulky článků publikovaných v komunistickém deníku od 18. do 21. dubna jsou dostatečně výmluvné: Nehorázný dopis prokurátora / Komunisté vědí, co je fašismus / To už tu jednou bylo... v roce 1938 / Útok nejen na KSČ / Otevřený útok na demokracii / Ostrý protest poslanců KSČ atd.

Pro očekávané otázky, zpochybňující kompromisní politiku OF, hledal prezident republiky pádný argument, který našel v principu kolektivní viny. Havlova aplikace tohoto principu je však pochybná. Blíže k pravdě byli redaktori Ivan Lamper, Zbyněk Petráček a Jan Ruml, kteří nespatořovali žádnou souvislost mezi zrušením KSČ jako „zločinné organizace“ a principem kolektivní viny. Co je princip kolektivní viny? Nikdo nemůže být prohlášen vinným např. za zločiny nacistického režimu jenom kvůli tomu, že se narodil jako Němec. Označí-li ho někdo bez přesvědčivých důkazů za viníka pouze na základě této skutečnosti, uplatní princip kolektivní viny. Avšak příslušník NSDAP (KSSS, KSČ atd.) nese svůj díl odpovědnosti za zločiny, kterých se organizace, jejímž byl v době zločinných praktik členem, dopouštěla. Toto není uplatnění principu kolektivní viny. Zločinnou organizaci je možné podle práva zakázat, přičemž konkrétní vina musí být prokázána v řádném soudním řízení. Vstupoval-li někdo do KSČ, činil tak s plným vědomím jako dospělý a svéprávný občan, a za své členství v této formaci nese odpovědnost adekvátní svému postavení v ní (řadový člen, nižší či vyšší funkcionář, člen užšího vedení, vůdce). Na jeho konkrétní skutky lze vztahovat různé kategorie viny; např. tak, jak to učinil filosof Karl Jaspers v případě německé viny za druhou světovou válku – „kriminální vina“, „politická vina“, „morální vina“, „metafyzická vina“.⁴⁷⁶

Smíšená polistopadová elita evidentně nechtěla tematizovat odpo-

vědnost KSČ za její svévolnou a zločinnou vládu v uplynulých čtyřech desetiletích. Základním důvodem mlčení mohla být obava z rozpoutání radikálního antikomunismu, který by smetl ústavní konsenzus a zkomplikoval cestu k parlamentním volbám. Zdá se, že i v tomto případě byla ve hře pochybná skromnost a zdánlivá odpovědnost koncentrující se do tvrzení, že přechodná (dovolební) moc nedisponuje takovou legitimitou, aby mohla rozhodovat o zásadních věcech, jakými jsou vypořádání se s komunistickou minulostí, změna ústavního uspořádání atd. Proč ale „nekonvenční“ prezident Havel, jenž v jiných případech směle otevíral soudobá tabu, neměl v tak zásadní věci co říct?

Svůj skutečný vztah ke komunistické minulosti a komunistické straně projevili později. V červnu 1992 zvítězila v parlamentních volbách na území České republiky pravicová Občanská demokratická strana jako nástupkyně Občanského fóra. Mezi její politické priority patřilo vyrovnání s obdobím komunistického režimu. 9. července 1993 odhlasovala Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky zákon č. 198/1993 Sb. o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu, který prezident Václav Havel podepsal. Podle tohoto zákona je „komunistický režim“ – který „páchal zločiny“, „popravoval a vraždil“ – „zločinný, nelegitimní a je zavrženíhodný“. Komunistická strana Československa, „její vedení i členové“ nesou odpovědnost za „vědomé porušování lidských práv a svobod“, za „justiční zločiny a teror“, za „morální a hospodářský úpadek“, za „destrukci tradičních principů vlastnického práva“, za „zneužívání výchovy, vzdělávání, vědy a kultury k politickým a ideologickým účelům“, za „bezohledné ničení přírody“, za „programové ničení tradičních hodnot evropské civilizace“. Od této chvíle bude prezident České republiky, ve shodě s převládajícím veřejným míněním, považovat komunistickou stranu za extrémní levicovou sílu a přestane s ní jako hlava státu komunikovat.

* * *

Ve středu 18. dubna 1990 začala 27. plenární schůze Federálního shromáždění, která měla na programu projednávání nového názvu státu, ale také netrpělivě očekávané hospodářské zákony. V zájmu Občanského fóra bylo, aby parlament bez větších problémů a průtahů nejdůležitější navržené zákony schválil. Otevřený dopis prokurátora Sokola však výrazně zkomplikoval situaci. Na devátém sněmu 21. dubna se k tomu vyjádřil Petr Kučera: „Poslanci KSČ se cítili dopisem pobouřeni a rozhodli se, že opustí jednání Federálního shro-

máždění. Nemohly by tak být schváleny zákony o změně názvu státu, což by mohlo způsobit odchod slovenských poslanců s následnou parlamentní krizí. Stanovisko generálních prokurátorů Böhma a Rychetského, tlumočené na plénu FS, tuto bouři zažehalo.⁴⁷⁷

Komunističtí poslanci nemuseli o své taktice dlouho přemýšlet – označením Sokolova dopisu za „porušení principů, z nichž vyšla vláda národního porozumění“⁴⁷⁸ se trefili do černého. Opustili lavice v hlavním zasedacím sále a odebrali se do místnosti svého poslaneckého klubu. Až tam za nimi musel přijít generální prokurátor ČSFR Tibor Böhme. Vyjádření, že jeho úřad považuje Sokolův dopis za „osobní záležitost“⁴⁷⁹ a distancuje se od něj, komunistům nestačilo a požadovali, aby jej nadřízený orgán označil za neplatný.

Do parlamentu poté přijel i generální prokurátor ČR Pavel Rychetský. Také pro něj nebyl Sokolův dopis oficiálním stanoviskem československé prokuratury, ale pouhou soukromou iniciativou bez jakékoli „právní závaznosti“. Řekl, že úkolem generální prokuratury je bezesbýtku vycházet z platného právního řádu a zajistit „naprostou nestrannost, apolitičnost a objektivitu“.⁴⁸⁰ Slíbil, že generální prokuratura zahájí s městským prokurátorem kárné řízení (v *Rudém právu* se v následujících dnech objevovaly úryvky z dopisů tzv. řadových komunistů požadujících Sokolovo okamžité odvolání). V těchto dnech natočila Československá televize s prokurátorem Sokolem rozhovor, který však nebyl vysílán! Vyjádření prokurátora Rychetského o nulové právní závaznosti a kárném řízení komunisty uspokojilo – za těchto podmínek byli ochotni vrátit se do poslaneckých lavic a schůze mohla s dvouhodinových zpožděním začít.

Nebylo to poprvé ani naposled, kdy se rada KC OF ocitla mezi protichůdnými tlaky. Ústavní činitelé, kteří vzešli z Občanského fóra a do státních funkcí se dostali na základě dohod u „kulatého stolu“, odmítali jakýkoli náznak radikalismu. Aktivizovaná veřejnost, reprezentovaná místními občanskými fóry, ovšem stále působila jako dynamická (v určitém ohledu ještě revoluční) složka politického procesu. V abstraktní rovině usilovala o historickou spravedlnost („... komunismus byl nespravedlivý a zločinný režim...“), v rovině konkrétní pak o politický a ekonomický vliv na regionální a místní úrovni („... my dole s tím potřebujeme hýbat...“). Rada KC OF hledala východisko, v němž by vyšla vstříc stupňující se nespokojenosti místních fór a zároveň neznepokojila svého parlamentního partnera Komunistickou stranu Československa. Na schůzi 19. dubna zvažovala tři varianty postoje k dopisu městského prokurátora: „1. odmítnout z politických důvodů; 2. nevšímat si ho – je to v jednání a je to právní povahy; 3. postavit se za Sokola, podpořit ho.“⁴⁸¹ A rozhodla vskut-

ku lišácky. Stanovisko zahrnovalo obě krajní možnosti – podpořilo Sokolův dopis s dodatkem, že přece není „výzvou k zákazu komunistické strany, ale varováním před možným naplněním skutkové podstaty trestného činu“. Vnitřní rozeklanost stanoviska byla snadno postřehnutelná a stala se předmětem kritiky některých okresních a krajských OF.

Postoj generálního prokurátora Rychetského – jednoho z lídrů Občanského fóra – vyvolal v okresech a krajích rozhořčený nesouhlas i odsouzení. Týdeník *Respekt* ocitoval úryvky z několika otevřených dopisů a prohlášení, jejichž pisateli byli také politici vězňové padesátých let. Vyjádření jednoho z nich nepřimo, ale přece adresně polemizovalo s názorem prezidenta Havla vysloveným v nedávném rozhovoru s redaktory *Respektu*: „Jak chcete soudit jednotlivé členy tohoto spolku, když mravně neodsoudíte celý systém, který z nejnižších pudů utvořil vyznavače hrůzy 72 roků trvající? Má zločinecká organizace právo se domáhat něčeho jiného než útrpného slitování? Ale v žádném případě dalšího růstu, umožněného znemravnělým podhoubím. Ale ani toto nečiní, intrikuje, lže, podrývá a Vy ji svým počínáním podporujete, a dokonce v parlamentu a ve jménu zákona. Pět měsíců se odhaluje ta v lidech nahromaděná bída všeho druhu a ještě je takovým podobným způsobem podporována, místo aby byla paralyzována.“⁴⁸²

Vedle jednotlivců vyjadřovaly nesouhlas i politické a společenské formace spjaté a spolupracující s Občanským fórem – Konfederace politických vězňů, Československá demokratická iniciativa, Hnutí za občanskou svobodu, Klub angažovaných nestraníků ad.

Protikomunistická vlna se převalila přes devátý sněm KC OF 21. dubna. Hlavním tématem krajských delegátů byla Sokolova iniciativa v souvislosti s praktikami místních organizací KSČ v posledních týdnech. Můžeme litovat nařízení Fišery, aby zápisy ze sněmů nebyly pořizovány v doslovném znění. Vyjádření krajských mluvčích jistě nebyla tak strohá:

Středočeský kraj:

„Mimořádně příznivý ohlas ve Středočeském kraji vyvolal dopis JUDr. Sokola.“

Západočeský kraj:

„Co se týče majetku KSČ, všichni se přidali, byla manifestace a stávka, ale nic se dál neděje a komunisté nadále vydělávají peníze. Kromě veškeré techniky a běžných finančních kont mají tzv. konta 611, což jsou konta bývalých krajských výborů KSČ.“

Severočeský kraj:

„Komunistická strana se již také velmi silně aktivizovala. Na dopis JUDr. Sokola byl velmi živý ohlas, ve čtvrtek se v Liberci konal mí-

tink na jeho podporu. OF v Liberci nezastává názor pražského KC OF, že to bylo právo pražského prokurátora, ale domnívá se, že to byla jeho povinnost.“

Východočeský kraj:

„Opatření, která přijal generální prokurátor České republiky JUDr. Rychetský, se neseťkala s příznivým ohlasem. Tíživým problémem je majetek KSČ. OF dostalo zprávy ze Švýcarska, že komunisté tam přesouvají do bank velké finanční částky v devizách. Co se týče podpory ze strany KC OF v Praze, ta není uspokojivá. OF se konfrontovalo s OV KSČ ohledně využívání budovy bývalého OV KSČ, zúčastnilo se přímého jednání, kde bylo jeho zástupcům vyhrožováno násilím (až věšením), až se vítr obrátí.“

Jihomoravský kraj:

„Velkým problémem je přelévání kapitálu KSČ do nově zakládáných podniků. V Brně se začínají množit různé malé podniky, které zakládají bývalí i současní členové KSČ, a je podivné, kde berou tak rychle základní kapitál.“

Severomoravský kraj:

„Ohlas na akci prokurátora JUDr. Sokola je pozitivní, konají se podpisové akce na podporu jeho stanoviska. Komunisté se velice aktivizují.“

Pražský kraj:

„Osm obvodních OF v Praze přijalo rezoluci, ve které stojí, že podporují prohlášení JUDr. Sokola a naopak nepodporují požadavek generálního prokurátora JUDr. Rychetského na zavedení kárného řízení vůči Sokolovi. V Praze proběhly demonstrace na Sokolovu podporu. Klub angažovaných nestraníků, Hnutí za občanskou svobodu a Černí baroni pořádají 23. dubna v 17 hodin na Václavském náměstí další demonstraci.“

Sokolův dopis a kladný ohlas, který vyvolal, byly logickým vyústěním kumulativního pohybu protikomunistických nálad, jež vycházely z regionů a jejichž spouštěčem byl rozkol otrásající v lednu, únoru a březnu brněnským OF. Vztah ke komunistické straně, její nenávistné ideologii a krvavé historii se stával jedním z klíčových referenčních znamení a rozlišovacích bodů nové politiky. Poslední závora byla zdvižena – otázka odpovědnosti KSČ za bezpráví a zločiny spáchané v období 1948–1989 byla veřejně detabuizována.

Od této chvíle se již ve veřejné diskusi nehovoří pouze o majetku komunistické strany, ale i o tom, zda strana s tak temnou a krvavou minulostí má vůbec právo být součástí polistopadové plurality. Významový posun od realistické uměřenosti k radikálnější rétorice lze nejlépe demonstrovat na postojích Občanského fóra ČKD Polovodíče. Na

počátku března požadovalo výhradně majetkové vypořádání; výzva adresovaná československých občanům začínala vymezením „vydali jsme se po cestě sametové revoluce“, jež naznačovalo, že postavení KSČ mimo zákon nemá být předmětem diskuse. V polovině dubna předáci tohoto ambiciózního fóra již věděli, že trvat pouze na majetkovém vypořádání je málo. Chtěli-li se udržet na vzdmuté vlně, museli nátlakovou politiku stupňovat. Přispěchali do Koordinačního centra s novou aktivitou, tentokrát požádali o záštitu a pomoc při organizaci akce „Den proti totalitě“, naplánované na 3. května. Tématem „dne“ neměl být pouze majetek, ale i odpovědnost KSČ za politickou, hospodářskou a morální devastaci československé společnosti.

Jedna antikomunistická akce podněcovala a inspirovala druhou. V sobotu 12. května uspořádala Konfederace politických vězňů v Praze na Václavském náměstí manifestaci proti KSČ, které se zúčastnilo mnoho tisíc lidí. O čtyři dny později zveřejnily čtyři „historické demokratické politické strany“ (Československá sociální demokracie, Československá strana lidová, Československá strana socialistická a Demokratická strana) prohlášení, v němž se vyslovily pro zrušení KSČ. Stanovisko vycházelo ze všeobecné atmosféry a bylo motivováno posílením pozic ve volební kampani. Aby se vyhnuly pochybnostem, proč až nyní (čtyři měsíce od ukončení „kulatého stolu“) přicházejí s tímto kategorickým požadavkem, umístily strany do úvodu prohlášení naivní a průhledné vysvětlení: „Pád každého totalitního režimu v historii znamenal vždy konec diktátora. Očekávali jsme, že komunistická strana si tyto skutečnosti sama uvědomí a dobrovolně ukončí činnost. Nestalo se tak.“ Účelový antikomunismus nebyl věrohodný. Lidé věděli, že tři ze čtyř stran, které se označily za „historické“ a „demokratické“, po čtyřicet let s komunisty kolaborovaly. Prohlášení se nesetkalo s očekávanou odezvou, jak za necelý měsíc potvrdil výsledek parlamentních voleb. Uvedl jsem je, abych ukázal, jak se dekomunizace stávala jedním z profilových témat a rozlišovacím znamením nové politiky. Pronikla do veřejného diskurzu – žádný politický subjekt k ní nezůstával netečný. Karta antikomunismu se ocitla ve hře a nebylo již možné stáhnout ji.

Agilní Občanské fórum ČKD Polovodiče nepolevovalo v aktivitě a 19. května uspořádalo na pražském Výstavišti mítink „Jak dál s KSČ?“. Generální prokurátor České republiky Rychetský si tu úspěšně (a zřejmě i se značnou osobní úlevou) naklonil veřejnost, o jejíž vrtkavou přízeň se málem připravil, když chtěl populárního prokurátora Sokola podrobit kárnému řízení. Odměněn aplausem a souhlasným skandováním prohlásil, že generální prokuratura zahájila 18. května trestní sti-

hání proti KSČ ve věci okrádání státu: „Od roku 1971 do konce roku 1989 došlo k ochuzení našeho státu o 5 miliard 620 milionů korun. Tuto nezákonnou smlouvu o čerpání ze společné kapsy podepsal za KSČ Vasil Bilak. (...) Za politické názory nikdo perzekvován nebude. Zloděje, příživníky a ty, kteří zneužívali své postavení, budeme však trestat bez lítosti, protože právo bude platit pro každého.“⁴⁸³

* * *

Zvláštní směs neochoty odpovědných politiků otevřít otázku komunistické zločinnosti jako politické téma a oprávněných požadavků Konfederace politických vězňů se zhmotnila v dikci a ve způsobu přijetí zákona o soudní rehabilitaci. Federální shromáždění ho odhlasovalo 23. dubna. Jak to, že byl bez potíží přijat i komunistickými poslanci?

Francouzská bohemistka Françoise Mayerová nabízí toto vysvětlení: „... jestliže princip rehabilitací en bloc všichni tak snadno akceptovali, bylo tomu proto, že na jedné straně sice umožňoval vyrovnat se s osudem obětí, na druhé straně však odsunul otázku politické a soudní odpovědnosti. (...) Zákon, který byl urychleně a jednoznačně odhlasován, neznamenal zpochybnění legitimacy bývalého režimu, ale pouhou korekci jeho legislativy. Jinak řečeno, rehabilitace v tomto pojetí umožňovala nápravu za cenu čáry za minulostí“⁴⁸⁴

Postoj komunistických poslanců k zákonu byl bytostně dvojnásobný: když jej nemohli odmítnout jako celek, zpochybnili alespoň jednu z jeho klíčových pasáží. Zaujali pozici strážců čistoty práva a důsledné právní kontinuity. Nelíbil se jim odstavec, na jehož základě měla být zrušena platnost soudních rozsudků (rozuměj vykonstruovaných rozsudků zpolitizované justice), a nabídli dvě „čistší“ alternativní řešení: soudní přezkoumání nebo milost prezidenta republiky. Obávali se, že vzniká nebezpečný precedens politického zasahování do nezávislosti soudů! Jakkoli je tento argument absurdní, zůstává dítětem právní kontinuity, která tvořila matici přechodu k demokracii. Nezvítězil, ale byl slyšet.

Čím byl zákon o soudní rehabilitaci ve své podstatě?⁴⁸⁵ Především jedním z nejvýraznějších nositelů kontinuity s rokem 1968. V deklaratorní části se příliš nelišil od zákona z období „pražského jara“. Jeho primárním účelem tak mohla být jen rehabilitace „obětí stalinismu“, nikoli legitimizace odporu a odboje proti komunistickému režimu. V jeho dikci jsou „oběti“ pouze pasivním objektem zvěle a násilí, nikoli svébytným subjektem dějin, aktivním odpůrcem zla. Zákon nepředpokládal odpor proti režimu, natož ozbrojený odboj. Poziti-

vum tak spočívalo pouze ve sféře rehabilitací a odškodnění. Zrušil soudní rozhodnutí učiněná na základě „celé řady paragrafů předkomunistických i komunistických trestních zákoníků“.

Některá problematická místa však vyvolávala nové spory: do rehabilitačního řízení nebyly započítány všechny politicky zneužívané paragrafy; „v případech trestného činu rehabilitovaného ze zákona, jenž byl spojen s jiným nerehabilitovaným trestným činem, se nepři-pouštěla přítomnost obviněného či jeho obhájce a vycházelo se pouze ze soudních spisů; u přezkumných řízení ukládal zákon rehabilitačnímu senátu „stanovit podle vzájemného poměru závažnosti přiměřený trest za trestné činy rehabilitací nedotčené“ atd. Do konce roku 1992 bylo na základě zákona rehabilitováno asi 260 tisíc osob, z toho 150 tisíc za jiný trestný čin než opuštění republiky. Nevítaným důsledkem rehabilitací bylo vynesení asi 25 tisíc „zbytkových trestů“ – v některých případech až do výše 15 let odnětí svobody, a to i u odsouzených k smrti. V takových případech doručila pošta pozůstalým či potomkům soudní vyrozumění, že jejich blízký či příbuzný – popravený v důsledku politické a justiční zvůle – byl dodatečně odsouzen na ... let. Na základě stížností Konfederace politických vězňů byl zákon v letech 1991 a 1992 dvakrát novelizován, změny v jeho znění umožnily zadostiučinění v dalších případech, některé z nich se však ani poté nepodařilo uspokojivě vyřešit. Nedotčeny zůstaly otázky legitimacy komunistického režimu a odboje proti němu.

Popis jednoho zápasu – o nejlepší „scénář“ ekonomické reformy

V neutěšených větvích, jimiž Jan Urban zahajoval březnové sněmy Občanského fóra, nebylo obsaženo jen znepokojení nad stavem v česko-slovenských vztazích, ale také obava z chaotického, nekontrolovatelného vývoje v hospodářské a sociální oblasti. Podobný názor sdíleli aktivisté Verejnosti proti násiliu, kteří se na počátku dubna českým partnerům svěřili s obavou z „inkozistentního počínání federální vlády“,⁴⁸⁶ jež na Slovensku vyvolává strach z prudkého poklesu životní úrovně.

Obavy a netrpělivost byly namíště – Občanské fórum přijalo odpovědnost za směřování země k ústavně-pluralitnímu systému a hospodářské prosperitě, a proto chtělo politice vtisknout koordinovaný a kultivovaný ráz (přínejmenším z toho důvodu, že se mu to v prvních týdnech nového roku příliš nedařilo). Z úsilí o takovou politiku se rodily tendence k „definování“ problémů a vypracovávání od-

borných a politických „scénářů“, „programů“, „fárplánů“ atd. Byly to pokusy o racionalizaci a regulaci procesu, který byl ve své podstatě divergentní a chaotický. Záhy se totiž ukázalo, že se nikdo z nových státních činitelů nechce nechat spornou, ve zmatcích se rodící politikou Špalíčku svazovat; vazby jednotlivých ministrů k Občanskému fóru jako své politické základně byly velmi volné. Ani upřímná a systematická vůle ke kooperaci nevedla hned ke kladným výsledkům. Politická hra se zaplňovala četnými partikulárními programy, scénáři, strategiemi.

Za první – ještě nesmělý – pokus říci si o „scénář“ lze považovat zdvořilý dotaz, který týdeník OF *Fórum* položil 7. února federálnímu ministru financí Klausovi: „Bude ze strany vlády veřejnosti předložen k odbornější diskusi jakýsi ‚program nutných ekonomických změn‘? Znáte přibližný termín?“ Odpověď naznačila, že výrazný politik, který byl stále více považován za hlavního „architekta“ připravované ekonomické transformace (v této roli nahrazoval populárního, ale mocensky málo obratného a pracovně ne příliš výkonného prvního místopředsedu federální vlády Komárka), není příznivě nakloněn všeobecné diskusi o ekonomické transformaci. Reforma byla pro něj „profesionální otázkou“. „Hledání správné posloupnosti nutných ekonomických změn, nutných radikálních reformních kroků není otázkou veřejné diskuse, není otázkou lidového hlasování.“⁴⁸⁷ Profesionální otázkou – tj. odborným problémem omezeným na diskusi několika ministrů federální vlády a jejich poradců – byla ekonomická reforma zhruba do konce března 1990 – do té doby neměla žádnou odbornou oponenturu.⁴⁸⁸

Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu se 13. února pokusily apelovat prostřednictvím prezidenta republiky na vlády, aby urychleně vypracovaly „zprávu o stavu země“ a zahájily „proces národní obnovy“. V předchozí kapitole jsem se zmínil o krachu jejich varovného memoranda. Rada KC OF tedy zvolila jinou, obratnější formu nátlaku. Na schůzi Federálního shromáždění 27. února doporučil poslanec Ivan Fišera federální vládě, aby vypracovala „sevřený program, jakýsi scénář svého postupu a své ekonomické reformy, a to těsně předtím, než budeme přijímat ekonomické zákony“.⁴⁸⁹ „Zdánlivě nenápadný námět“ – jak si povšiml Milan Šútovec – „měl mít dalekosáhlé důsledky na utváření politické scény, zejména na Slovensku“. Zanedlouho po jeho vyslovení „začaly závody rozličných ekonomických škol, zájmových skupin i ambiciózních jednotlivců o to, kdo předloží odborné a politické veřejnosti, či dokonce parlamentním lobbistům ‚lepší‘ a hezčí alternativní transformační scénář než sama vláda. Začal vlastní zápas o další směřování země“.⁴⁹⁰

Federální vláda výzvu Fišery přijala, ale svému slibu, že koncepci předloží do konce března, nedostála. V radě KC OF vzrostla nervozita, nikoli bezdůvodná. Přispěla k ní manifestace Sdružení československých podnikatelů 28. března na pražském Václavském náměstí, uspořádaná na protest proti pomalému přijímání hospodářských zákonů. Podnikatelé demonstrovali nespokojenost s vládní politikou, jenomže federální vláda byla pro ně příliš vzdálenou, v podstatě nedostupnou instancí. Byl tu však přirozený prostředník – symbolický i reálný – Koordinační centrum Občanského fóra. Rozličné nátlakové skupiny od něj očekávaly rychlé zprostředkování a vyřízení své věci. Panoval obecný předpoklad, že „vláda národního porozumění“ je už víceméně vládou Občanského fóra. Ve formální rovině tomu tak skutečně bylo, realita však byla složitější. Již jsme se přesvědčili a ještě budeme mít možnost se přesvědčit, že vztahy mezi politickou základnou a reprezentanty hnutí ve státní struktuře byly problematické. Fenomén hektičnosti a permanentního přetížení Koordinačního centra jsem se pokusil přiblížit v závěrečné části X. kapitoly i na jiných místech druhého dílu (pro ilustraci připomínám Pithartův výrok z 1. února: „Priority se mění s každým zasedání rady!“). Velký význam přirozeně také mělo umístění sídla pražského KC OF v dolní části Václavského náměstí – v samém epicentru většiny občanských nepokojů a protestních akcí. Pod okny Špalíčku týden co týden defilovaly proudy frustrovaných demonstrantů, požadující jednu zrušení Státní bezpečnosti, podruhé postavení KSČ mimo zákon, potřetí urychlenou instalaci ekonomických zákonů atd.

Na setkání Občanského fóra a Verejnosti proti násilíu 2. dubna v Bratislavě nabádal podrážděný Urban k dalšímu stupňování nátlaku: „My už nemáme čas. My jsme ztratili dva a půl měsíce. My jsme byli ve stejné situaci – čekali jsme co z té vlády vypadne a nevypadlo z ní nic! V Praze už demonstrují soukromí podnikatelé, podniky pomalu vůbec nevědí, co budou dělat příští týden, protože vláda slíbila, že do 31. března předloží reformu. Nestalo se nic. A tady platí to, co říkal Petr [Kučera], že nikdo jinej než to OF a Věpéenka teďka nemá na to, aby to s té vládou vypadlo. Čili tady ty nemáš co čekat, ty musíš prostě začít řvát!“⁴⁹¹

* * *

Parlamentní výzva Fišery pravděpodobně souvisela s dohodou rady KC OF a českého premiéra Pitharta. Koordinační centrum využilo nástupu svého lídra do čela české vlády a dohodlo s ním ustavení týmu, který měl v několika týdnech připravit „scénář“ ekonomické

transformace. Slovo dalo slovo a koncem února začal pod záštitou prvního místopředsedy české vlády Františka Vlasáka (OF) pracovat tým ekonomických expertů Hospodářské rady České republiky. Nejprve 1. března odmítl „gradualistickou“ variantu ekonomické reformy – s níž ve svých veřejných vystoupeních operoval první místopředseda federální vlády Valtr Komárek (a která předpokládala až desetiletý horizont postupných reformních kroků) – a vyslovil se pro transformaci rychlou a důslednou.

Ve dnech 19. března – 2. dubna pak na zámku v Lánech vypracoval první variantu reformního „scénáře“.⁴⁹² Iniciativa české vlády ohrozila automaticky předpokládanou svrchovanost federální vlády ve věci příprav ekonomické reformy a donutila federálního ministra financí Václava Klause k rychlé reakci. Klaus představil 12. dubna federální vládě vlastní koncepci, pravděpodobně to byl jen stručný nástin, který ještě neměl parametry „scénáře“, neboť vláda „návrh strategie radikální ekonomické reformy vzala na vědomí a uložila jeho dpracování“.⁴⁹³

V české vládě vyvolalo Klausovo autoritativní počínání polemickou odezvu, nesouhlasili rovněž někteří federální ministři: „Řada členů vlády... ve svých diskusních vystoupeních poukázala na rizika, která vyplývají z navrženého postupu, především z důsledků v podstatě jednorázového přechodu k liberalizaci cen a zavedení rovnovážného kurzu koruny k volně směnitelným měnám“.⁴⁹⁴ Proto také expertní tým české vlády obratem zpracoval podrobnější „návrh postupné liberalizace cen“. Záhy se však ukázalo, že tento návrh se neshoduje s Klausovou „filozofií jednorázové liberalizace“, a proto bylo „dohodnuto pokračovat paralelně v pracích na dvou samostatných materiálech“.

Mezi oběma skupinami se vytvořil pravý konkurenční vztah. Tomáš Ježek, v přechodném období jeden z poradců federálního ministra financí, později řekl, že Klausův ekonomický tým považoval Vlasákovy „old boys“ z české vlády za svého úhlavního nepřítele.⁴⁹⁵ Názorová kolize byla prozatím zažehnána formální dohodou: obě alternativy projedná počátkem května federální vláda, zváží jejich styčné body i rozdílnosti a rozhodne o dalším osudu reformy. Povšimněme si tohoto rozhodnutí – právo finálního verdiktu patří a bude patřit federální vládě; o vytvoření mezivládního výboru, v němž by byli experti obou týmů zastoupeni paritně, se neuvažovalo.

U místopředsedy federální vlády Václava Valeše se 20. a 21. dubna sešli experti Vlasákova týmu s těmi z federálních ministrů, kteří byli kritičtí ke Klausově koncepci. Z jejich jednání vzešel „Návrh strategie postupného přechodu k tržní ekonomice v ČSFR (druhá vari-

anta radikální ekonomické reformy“ o 76 stranách. Federální vládě byl předložen 27. dubna jmény ministra Ladislava Dvořáka (ČSS) pověřeného řízením Federálního cenového úřadu a prvního místopředsedy české vlády Františka Vlasáka (OF).

Paralelně s ním byla dokončena na federálním ministerstvu financí pod patronací Václava Klause (OF) a místopředsedy federální vlády – předsedy Státní plánovací komise Vladimíra Dlouhého (KSČ/OF) „Strategie radikální ekonomické reformy“, jež čítala 97 stran a kterou spolupodepsali místopředseda federální vlády Slavomír Stračár (VPN), guvernér Státní banky československé Josef Tošovský, federální ministr práce a sociálních věcí Petr Miller (OF) a federální ministr zahraničního obchodu Andrej Barčák (KSČ). Oba „scénáře“ usilovaly o stejný cíl, kterým byla plnohodnotná tržní ekonomika. Podstatně se však lišily v tom, jakým způsobem má být cíle dosaženo. Rozpory tkvěly především v pojetí cenové liberalizace, ve způsobu otevírání československé ekonomiky světu a ve strategii vlastnické transformace.

A. Obě varianty předpokládaly, že cenová liberalizace se uskuteční jednorázově v roce 1991 a bude doprovázena určitými kompenzacemi – federální „scénář“ je však předpokládal pouze u obyvatelstva, „kdežto český scénář s nimi počítal i u podnikové sféry (restrukturalizační programy deatizovaných podniků), což souviselo s odlišným pojetím vlastnické transformace“.

B. Pokud se týká otevírání československé ekonomiky světu, byl federální „scénář“ pro okamžitou liberalizaci zahraničního obchodu, která vyžadovala vysokou míru devalvace koruny – z 15 na 28 korun za 1 americký dolar (o stanovení kurzu měl rozhodnout Mezinárodní měnový fond). „Nevyhnutelným důsledkem byl prudký vzestup cenové hladiny, redukce domácí poptávky a následný hluboký pokles výroby.“ Český „scénář“ „léčbu šokem“ odmítal a předpokládal „strategii dvou kroků“. Nejprve mělo dojít „k částečné liberalizaci při zachování určitého rozsahu regulace zahraničního obchodu a devizového trhu. Po určitou dobu měly vedle sebe existovat dva devizové kurzy – s úředním kurzem bez výrazné devalvace (17–20 korun za dolar) a volný trh s kurzem určeným nabídkou a poptávkou. Hospodářská politika přitom měla směřovat k postupnému rozšiřování trhu volného a přibližování kurzů na obou trzích s výslednou plnou deregulací této oblasti.“

C. Pravděpodobně nejhlubší rozpor mezi oběma „scénáři“ spočíval ve strategii vlastnické transformace. „Tvůrci federální koncepce vycházeli z teoretické představy o rozhodující roli soukromého vlastnictví pro chování ekonomických subjektů v tržní ekonomice. Proto

hledali cestu, jak téměř stoprocentně zestátněné podniky rychle přeměnit na podniky soukromé. Standardní způsob privatizace, používaný ve vyspělých tržních ekonomikách, se jim však zdál neschůdným pro svou předpokládanou pomalost a pro nedostatek domácích kapitálových zdrojů. Proto navrhli nestandardní způsob – kuponovou metodu, jejímž prostřednictvím se měl majetek zestátněných podniků rozdělit mezi občany a vytvořit tak vrstvu soukromých vlastníků.

Ekonomové z expertního týmu české vlády nepopírali roli soukromého vlastnictví, zejména ve sféře drobných a středních podniků. (...) To také přispělo k rychlé dohodě o brzkém zahájení tzv. malé privatizace. Pokud však šlo o privatizaci velkých státních podniků, většina členů českého expertního týmu byla velmi skeptická vůči očekáváním, že kuponová privatizace jednorázovým formálním vytvořením milionů nových vlastníků může dosáhnout obdobné změny v motivaci jejich chování.“ Vedle toho komunistickým „státem prováděné kapitálové přerozdělování, zpravidla podle jiných než ekonomických kritérií, vytvořilo pro jednotlivé podniky rozdílné, na jejich podnikatelské schopnosti zcela nezávislé startovní podmínky“. Z těchto a dalších důvodů předkládal Vlasákův tým „jinou strategii přeměny vlastnických vztahů. Ta se měla uskutečnit ve dvou krocích. V prvním mělo dojít ke všeobecnému odstátnění (deetatizaci) státních podniků souběžně s liberalizací cen. Na ní pak měl plynule navázat krok další – privatizace. Hlavním smyslem tohoto řešení bylo umožnit, aby na liberalizované trhy vstupovaly podniky již jako plnohodnotné tržní subjekty, schopné chovat se podle obecně platných „pravidel hry“ tržní ekonomiky.“⁴⁹⁶

* * *

„Scénář“ – připravený na federálním ministerstvu financí – je pozoruhodný a jedinečný tím, že se už v úvodu velice obratně a bezzbytku vypořádává s konkurenčním projektem. Představuje se jako návrh, který nemá reálnou alternativu. Vlasákovu koncepci chápe jen jako svoji odnož, kterou jakoby do sebe již zahrnul: „K vypracování návrhu strategie radikální ekonomické reformy, který je obsahem tohoto textu, velmi přispěla plodná diskuse nad dvěma variantami reformy, navrženými experty vlády České republiky. Zde předložený návrh rychlého [!] postupu reformy obsahuje řadu myšlenek té varianty z materiálu vlády ČR, která rovněž usiluje o relativně rychlý [!] postup v klíčových reformních otázkách, jako jsou liberalizace cen a konvertibilita měny.“⁴⁹⁷

V blahosklonném gestu zdánlivé vstřícnosti je implicitně zužitkována hierarchická nadřazenost federální instance nad instancí národní. To ale není celé – úvod obsahuje další taktický manévř, který má ještě jednou a definitivně potvrdit, že český „scénář“ není alternativou federálního „scénáře“. Klausův a Dlouhého nástin totiž tvrdí, že jedinou skutečnou alternativou je Komárkova „gradualistická“ koncepce – a to navzdory skutečnosti, že existovala jen virtuálně, v košatých řečnických kreacích svého původce. Reálně neexistující alternativu (tzn. nepředloženou ve formě podkladu pro jednání vlády) si strůjcové radikální strategie sami zformulovali, aby ji pak mohli na 18 stranách „explicitní polemiky“ rozdrtit!

Obratně zabíjejí dvě mouchy jednou ranou: „Dosavadní příprava reformní strategie se vyznačuje jistou asymetrií. Systematicky je rozpracována strategie skutečné a důsledné ekonomické reformy a vůči ní je argumentováno pouze jejími uskalími, resp. jejími doprovodnými efekty, aniž by bylo jasně přiznáno, že se jedná o nezbytné projevy transformace centrálně plánované ekonomiky v ekonomiku tržní a že žádná jiná cesta ve skutečnosti neexistuje. Transformace ekonomiky znamená krátkodobou změnu pro všechny zúčastněné subjekty a pro některé z nich nemůže nepřinést zvýšené sociální náklady. Nepřiznat veřejně a předem, že toto je a bude důsledkem jakékoliv skutečné ekonomické reformy, znamená obelhávání naší veřejnosti a z politického hlediska se musí vymstít. Na druhé straně zcela dosud chyběla formulace alternativní reformní strategie, která by byla vnitřně konzistentní, která by byla prakticky realizovatelná a která by nepřinášela ještě daleko větší úskalí než v tomto dokumentu obsažená varianta rychlé ekonomické reformy. I když alternativní strategie nebyla jasně formulovaná, můžeme ji charakterizovat takto: ...“

Suma sumárum: skutečná, tj. zformulovaná a předložená alternativu ekonomické reformy je znicotněna dvojným manévřem. Nejprve je letmo charakterizována jako jistá (nikoli „radikální“ a „rychlá“, ale pouze „relativně rychlá“) odnož federální ekonomické reformy, jako vhodný a už integrovaný doplněk, a posléze zcela odsunuta ze zorného pole virtuální polemikou s jedinou možnou, přestože reálně neexistující (!) gradualistickou alternativou.

Rozhodnutí federální vlády z 3. května odpovídalo logice dosavadního mocenského poměru mezi oběma týmy – Vlasákův scénář, s nímž federální vláda „souhlasila“, měl být integrován do scénáře Klausova. Federální vláda uložila svému místopředsedovi Valešovi, aby ve spolupráci s místopředsedou vlády Dlouhým, ministrem financí Klaussem, ministrem práce a sociálních věcí Millerem, ministrem Dvořá-

kem pověřeným řízením FCÚ a předsedou Státní banky československé Tošovským „zpracoval variantu postupného přechodu k tržní ekonomice v ČSFR do celkového scénáře návrhu radikální ekonomické reformy“.⁴⁹⁸

Od této chvíle se veškeré aktivity spojené s přípravou reformy odehrávaly pouze ve federální vládě, resp. na federálním ministerstvu financí. Možnost ekonomů české vlády do nich zasáhnout byla výrazně redukována. Definitivní podoba reformy projednaná a přijatá v září 1990 Federálním shromážděním převzala některé prvky Vlasákova scénáře (např. instituci Fondu národního majetku), byla to však integrace okrajová a formální; rozhodující vliv na obsah materiálu měl Klausův tým. Všech povolebních zasedání federální vlády, která se týkala přípravy ekonomické reformy, se jako „připomínkující činitel“⁴⁹⁹ zúčastňoval pouze jediný člen Hospodářské rady české vlády – František Vlasák.

* * *

Narazili jsme na pozoruhodnou věc: v březnu, dubnu a na počátku května 1990 plní oba „scénáře“ funkci podkladu pro důležité, ale pořád ještě předběžné rozhodnutí federální vlády, které v červnu 1990 skončí mandát. Ekonomická reforma se stále nachází ve stadiu příprav, odborných diskusí, do nichž si ji na počátku února přál – i když poněkud jinak – uzavřít ministr Klaus. Avšak pouze jedna ze stran využije přípravné období taktéž k politickému a mocenskému zajištění projektu. Zatímco federální scénář si vytváří nástroje, které mu mají dopomoci (a také dopomohou) k vítězství nad potenciálními i reálnými konkurenty, český scénář takovými „explicitními“ nástroji nedisponuje.

Spory o ekonomickou reformu přirozeně nezůstaly omezeny na mezivládní nebo meziresortní komunikaci, ale podobně jako další priority pronikly do veřejné sféry, do novin a televize, a umocněny jejich vlivem proměnily věc odbornou ve věc politickou. V cílevědomém prosazování své koncepce nad jiné vynikal federální ministr financí. To je důvod, proč se pokusím nalézt alespoň některé z příčin jeho zdánlivě rychlého a snadného tažení. Stranou musím ponechat jeho četná televizní vystoupení (komentáře, interview, debatní pořady), z nichž učinil svou nejsilnější zbraň, a spokojím se stručnou analýzou prvních publicistických projevů, do nichž se promítla Klausova krátká, ale pozoruhodně zužitkovaná mocenská zkušenost. Tuto oblast nelze podcenit, nejen proto, že psal týden co týden, ale také proto, že na počátku 90. let četli lidé takřka vše, co bylo nové a odlišovalo se od lži-

vé a nudné šedi předlistopadových novin. Do informačního prostoru – který se po vymetení komunistické ideologie stal prostorem pro uplatnění jiných názorů – pronikala nová slova, nové obrazy, nové symboly. O články populárního ministra financí, vydané vždy s ročním zpožděním v souhrnné knižní podobě, byl velký zájem.

Klaus oscilloval mezi ekonomickou a obecně politickou tematikou. Nedlouhé texty – publikované s železnou pravidelností – jsou vnitřně pevné, není v nich místo pro otázky a pochyby, nechtějí být reflexivní, jsou nátlakové. Je to pochopitelné, neboť je psal člověk přesvědčený o svém poslání, jež potřeboval zpopularizovat. Na rozdíl od většiny tehdejších osobností disponoval politickou intuicí i politickou filosofií. Ona vlastnost i ono přesvědčení našly v jeho článkách adekvátní dikci. Představil se jako „ekonom liberálního ražení“, nekompromisně odsoudil komunistický „gigantický experiment“ a vyjádřil plnou důvěru „ve zdravý a plodný pragmatismus lidí a v sílu neosobních mechanismů trhu“.⁵⁰⁰ V nepřehledném politickém víření se zjevila jiná osobnost – ani bývalý disident, ani bývalý komunista, ale někdo, kdo pochopil, že po krachu marxistické ideologie budou dočasně dezorientovaní lidé hledat sevřenou životní filosofii, která jim umožní orientaci v novém terénu. Morální maxima a koncept existenciální revoluce tuto funkci plnit nemohly. Levicové směry všech odstínů (od komunistického po sociálnědemokratický) sloučil pomocí jednoduchého alchymického procesu do látky, kterou označil jako věc náležející minulosti.

Jeho síla spočívala v jednostrannosti. Tápajícím poskytl rukovět politické i životní moudrosti, pospojovanou z obrozujících se idejí pragmatismu, konzervatismu a liberalismu. Nebylo to nijak originální (od počátku rku 1990 vznikalo více politických stran marně usilujících učinit z těchto nauk přitažlivý volební program), ale prostřednictvím Klausova mluveného i tištěného slova neobyčejně působivé a přesvědčivé. V čem spočívala jeho mimořádnost? Rychle se orientoval a obsadil prostor, o nějž dosud nikdo z těch, kteří disponovali stejnými mocenskými předpoklady, nejevil zájem. Spornou ideu všeobecné konsenzuální politiky implicitně nahrazoval progresivní ideou politického boje, která poskytovala základní mocenský nástroj – politickou řeč: „Ano, ano. – Ne, ne.“ Idea skýtala naději, že se zastavená revoluce znovu, i když na jiné bázi rozběhne.

* * *

Neorganickou a nepřehlednou pluralitu – která nebyla dobrou základnou pro předpokládanou politiku „ústavního konsenzu“ – na-

hradila po parlamentních volbách 1990 rychlá a vyhraněná ideologizace politiky. Největší přitažlivost měla rekonstituovaná pravicová ideologie, jež se měla stát odpovědí na dosavadní tápání a selhávání. A byla to odpověď tak pádná, že celých pět let po rozpadu Občanského fóra (1991–1996) nebude mít Klausova Občanská demokratická strana rovnocenného politického soupeře. Opozice bude muset přijmout jeho mobilizační strategii, aby nad ním dokázala zvítězit. Podaří se jí to až v 1998, v důsledku ekonomické a politické krize.

Dnes je zřejmé, že klíč k úspěšnému prosazení transformační koncepce vězel v přetvoření Občanského fóra v politickou stranu, jiná cesta neexistovala. Lidři KC OF nepochopili logiku procesu, který se uvnitř heterogenního politického hnutí odehrával, lépe řečeno k úplnému nahlédnutí jim bránila ideologie nestranické politiky, s níž byli spjatí. Neodhadli jedinečnost přechodného období a dokázali z něj učinit období pouze překlenovací. Občanské fórum ztratilo dynamiku, ale revoluce ještě nebyla odsunuta. Málokdo si uvědomoval, že se čeká na silnou osobnost, která nepřehlednou a kontroverzní politiku zjednoduší. Václav Havel nepovažoval tuto možnost za své určení a vzdal se jí (připomínám, že v prosinci 1989 se v souvislosti s obsazením funkce prezidenta vedly diskuse o tom, zda by Havel neměl raději zůstat v čele Občanského fóra). V obou republikách se v letech 1990–1992 takové osobnosti vyprofilovaly.

Není náhodné že, jak v Česku tak i na Slovensku zvítězili v parlamentních volbách 1992 silní politici, kteří byli schopni redukovat politiku na několik principů a mechanismů. Vladimír Mečiar konsekventně splynul se slovenskou prioritou, již byla politika národní volby (s myšlenkou „třetí cesty“ pro Slovensko). Václav Klaus zúžil politiku na ekonomickou transformaci. Oba pak ve vzájemné spolupráci rozdělili Československo na dva nástupnické státy.

* * *

Na počátku 90. let se Klausova osobnost stala výtahem, do něhož bylo možné nastoupit s očekáváním, že pojede vzhůru. Podobně jako do jeho četných situačních vyjádření při jednání vlády pronikal i do jeho publicistických textů silný mobilizační prvek, zaměřený proti reálným i potenciálním oponentům. Klaus se odvolával na autority liberálního a konzervativního světa a doporučoval všem, aby co nejdříve „poko ně přijali vyzkoušená řešení a staré pravdy“ (*Literární noviny*, 29. května 1990).⁵⁰¹ Klausova ideologie, založená na obecně rozšířeném kontrastu západní a východní zkušenosti a na představě rychlého („šokového“) návratu k osvědčeným hodnotám,

byla působivá a všeobecně přístupná: „Po zcela neúspěšném čtyřicetiletém experimentu s ekonomickým (a sociálním) systémem, který předřazoval rozdělování před vytváření bohatství, se chceme – alespoň někteří z nás [takováto sebelimitující konstatování jsou v Klausových textech opravdovou výjimkou] – navrátit k normálnímu pořádku, podle kterého mezi vytvářením a rozdělováním existuje nerozdělitelné spojení. Tímto systémem je tržní ekonomika, a to tržní ekonomika bez jakéhokoliv adjektiva předřazeného před klíčové slovo tržní.“ (*Literární noviny*, 1. července 1990).

Klaus vstupoval do politiky s přesvědčením, že bude především bojem mezi idejemi a koncepty. Podobně jako v úvodu ke scénáři ekonomické reformy vypořádával se i v publicistických textech s konkurenčními koncepcemi. Nejprve pojmenoval – a to nikoli v rozporu s historickou skutečností – hlavní původce tragického komunistického experimentu – „levicově orientované intelektuály“, kteří „vyvýšili svůj vlastní rozum“, aby „hluboko ponížili důstojnost svých bližních“ (*Literární noviny*, 26. dubna 1990). Radikální inteligence bezpochyby hrála významnou roli při násilné instalaci komunismu v Rusku v roce 1917. Srovnejme Klausova slova s názorem amerického historika ruských moderních dějin Richarda Pipesa: „Domnělá dokonalejší znalost toho, co je rozumné a mravné, umožňuje inteligenci považovat se za ‚vychovatele‘ lidstva. Zatímco obyčejní lidé v zájmu obživy získávají odborné znalosti týkající se určitého zaměstnání, členové této společenské skupiny tvrdí, že jejich poznání je ‚všeobecné‘.“⁵⁰²

Jenomže Klaus neanalyzoval nástup komunismu, ale zahájil svůj boj o podobu ekonomické reformy. „Vzpornými levicovými intelektuály“ byli tentokrát autoři alternativní koncepce z české vlády – Vlašákovi „old boys“, z nichž někteří se aktivně podíleli na pokusu o ekonomickou reformu v roce 1968. O měsíc později (po prvním kole z větší části ještě skrytého souboje o podobu reformy) byl Klaus adresnější, do proslulého intelektuálního týdeníku s marxistickou a revizionistickou minulostí napsal o „zpupnosti marxismem odkojeného intelektuála který při všem slovním odmítání této zhoubné doktríny je jí v mnohém poplatný...“ (*Literární noviny*, 29. května 1990). Ostrá věta byla varovně vztyčeným prstem – pozor, sociální konstruktéři nezmizeli společně se zánikem komunistického režimu, ale jsou stále tady! Odhodili sice starý kabát, avšak o to nebezpečnější jsou, neboť jen nově přístrojují starou a zhoubnou doktrínu. Jejich vliv se projevuje také v „našem tápání ohledně ekonomické reformy“.

Krátce po úspěšných parlamentních volbách – po nichž byl málem odsunut z federální vlády do nepolitické funkce guvernéra Státní banky československé – varoval Klaus před protivníkem ještě naléhavěji:

„Reformní komunismus se musí, abych použil obratu, který jeho stoupenčí v minulosti tak rádi používali, ocitnout „na smetišti dějin“ a nesmí dostat šanci pod novým praporem (ale se stejnými ideály) znemožnit a brzdit dnes prováděné reformní změny v naší zemi“ (*Literární noviny*, 1. července 1990). Největší škůdce polistopadového transformačního procesu byl konkretizován. Dominantou politického boje se – jak velí mobilizační strategie – stal dualitní výklad skutečnosti.

Následující věty napíše Klaus několik týdnů po svém zvolení předsedou Občanského fóra, které se v souladu s přáním většiny delegátů okresních a krajských OF rozhodl proměnit z občanského hnutí v pravicovou politickou stranu. V této chvíli se osou polistopadové politiky pro mnohé její aktéry i pozorovatele definitivně stává „spor dvou vidění světa“, jež prochází „celou naší společností, našimi stranami i politickými hnutími, napříč generacemi.“ (...) První z těchto pohledů na svět je etatický, druhý skutečně demokratický, první je intelektuálský, druhý je populistický (v tom dobrém slova smyslu), první zná pravdu, druhý hledá cestu, jak by se pravda mohla projevit a nalézt, první vychází z toho, že někdo ví více než někdo jiný (a má mu proto být nejen nasloucháno, ale má se ho i poslouchat), druhý hledá, jak zabránit tomu, aby neměl někdo příliš moc práv a rozhodovacích pravomocí, první je ve svých důsledcích hrozbou svobodě, druhý chce skutečnou svobodu, která by nemohla být ohrožena či zneužita skutečnou mocí diktátora, byrokrata nebo zločince“ (*Literární noviny*, 8. listopadu 1990).

Ve formulí o intelektuálech a v protikladu etatismus versus svoboda je svinut důsledně předjímaný politický střet. Klausův zjednodušující a pevný pohled na soudobou politiku je obdivuhodný, jako by především díky němu vyhrával všechny důležité souboje. Ostré výroky nabývaly v polarizující se realitě na významu a stávaly se výrazným orientačním bodem a mocenským instrumentem. Přitahovaly nespokojené a dosud jalové kritiky kompromisní politiky Občanského fóra. Například teze o „vzpupných intelektuálech“, s níž Klaus v rozličných modifikacích po celý rok 1990 operoval, se v následujících letech rozvine do dvojí mocensky motivované kritiky. Na počátku 90. let se projeví ve sporech o ekonomickou reformu a charakter politiky – nahlíženo mobilizačním prizmatem utkají se stoupenčí tradičních a osvědčených ekonomických a politických konceptů a „elitářští“ přívrženci neomarxistických či jiných levicových experimentů („třetích cest“).

V polovině 90. let na stránkách českých deníků propukne polemika ostře zaměřená proti intelektuálům jako takovým. Dojde v ní k dnes již úsměvným obrátům – pod převládajícím diskurzivním tla-

kem (samozřejmost nároků, kterou si intelektuálové osobují, je tím, co je třeba kritizovat) se ne jeden z diskutujících v upřímné, ale nevědomě sebedestruktivní snaze pokusí zrušit svůj vlastní intelektuální statut, díky němuž se ocitl právě na svém místě glosátora, komentátora, analytika. Některé Klausovy výroky vrhaly dlouhý stín.

* * *

Prvním projektem ekonomické transformace, který po 17. listopadu spatřil světlo světa, nebyl „scénář“ Vlasákova týmu, jak by se mohlo zdát z předchozího ličení. Pohotovější byla skupina pěti vesměs zkušených slovenských politických praktiků, kteří byli pro přechodné období dobře ideologicky vybaveni. „Návrh koncepce česko-slovenské federace v podmínkách tržního mechanismu“ vyšel 2. a 9. března 1990 v *Literárním týždeníku* – „v časopise s perestrojkovou tradicí“.⁵⁰³ Autoři rozsáhlého textu byli Augustín M. Húska (od 9. února poslanec SNR), ekonom M. D. Plachtinský, Ivan Tirpák (pozdější ministr životního prostředí SR za Křesťansko-demokratické hnutie), Ivan Lалуha (předseda Obrody – Klubu za socialistickou přestavbu na Slovensku) a ekonom Hvezdoň Kočtúch (rovněž z Obrody). Dva posledně jmenovaní byli od 27. února poslanci Federálního shromáždění, kam je koptovala Verejnost proti násiliu, a patřili ke skupině bývalých reformních komunistů, neformálně sdružených kolem předsedy FS Alexandra Dubčeka. Následující výklad není výsledkem mého zkoumání, ale vychází ze závěrů, jež formuloval Šútovec v jedné z kapitol své knihy o „pomlčkové válce“.⁵⁰⁴

Autoři Návrhu vyšli z předpokladu, že ve světě existuje pluralita tržních ekonomik. V návaznosti na to se – v diametrálním rozporu s přesvědčením federálního ministra financí Klause – pokusili prokázat, že trh se neřídí jen svými imanentními zákonitostmi, nýbrž je třeba cílevědomě ho vytvářet a provozovat pomocí státních nástrojů. Při provozu trhu je nezbytné zohledňovat místní (tj. především národnostní a geopolitická) specifika. Sdíleli totiž „reálné obavy, podložené stereotypem opakovania situácie, že federálny koncept politiky bude napriek možným proklamáciám vždy viac ‚pročeský‘ orientovaný; ... že sa utvorí a presadí filozofia trhového mechanizmu, ktorá poškodí Slovensko“. Slovenské hospodárství nemělo dosud možnost vyvíjet se autonomně podle svých vlastních specifik a zákonitostí, vždy bylo v nějakém područí. Právě proto navrhlo pět autorů takový způsob ekonomické transformace, který by specifika a zákonitosti zohledňoval. Hledali přesně to, před čím začne zanedlouho varovat ministr Klaus – „třetí cestu“. Odmítli „rovnoprávnost“ vsetkých foriem

vlastnictva, programovanú Občianskym fórom aj VPN“ a vyslovili se proti úplnému nahrazování státního vlastnictví vlastnictvím soukromým (které bude prosazovat federální „scénář“ ekonomické reformy), preferovali smíšené vlastnictví (na správě podniku by se podíleli vlastník a zaměstnanci), přičemž státní vlastnictví mělo i tak zůstat jednou z dominantních forem. Ze zorného úhlu „třetí cesty“ se jako klíčová jeví tato formulace: „Spravovanie trhu prináleží územným, regionálnym, národným orgánom. (...) Povedané inak, subjekty trhovej aktivity môžu operovať na území oboch národných trhov: musia však spĺňať podmienky voči správcom trhov, na území ktorých pôsobia.“

Taková představa nevyhnutelně vyžadovala adekvátní institucionální a ústavněprávní strukturu. Autoři si to dobře uvědomovali a načrtli ji jako „souvislou pointu a vlastní jádro svého elaborátu“ (Šútovec). Stojí za to citovat ji v obsáhlejší úryvku: „Na základe dosiaľ povedaného môžeme formulovať návrh budúceho usporiadania ČSF [Česko-Slovenská federácia]. Pôjde o voľnú federáciu spoločného súžitia Čechov a Slovákov nielen politicky, ale aj ekonomicky. Originálne právomoci v ekonomike teda budú patriť národným vládam, ktoré budú podliehať slovenskému a českému parlamentu. Slovenský parlament (SNR) a český parlament (ČNR) budú súčasne komorami federálneho parlamentu (Federálneho zhromaždenia). Presedníctvo SNR a ČNR vytvoria súčasne predsedníctvo Federálneho zhromaždenia na spoločnú legislatívnu koordináciu. Predsedníctvu FZ bude striedavo predsedáť raz predseda ČNR, raz predseda SNR. Vrcholom štátnej moci a správy v ČSF, ktorý bude zodpovedať ľudu Česko-Slovenska, bude ‚tandem‘ prezidenta a viceprezidenta (Čech – Slovák, Slovák – Čech), ktorí si vždy v polovici volebného obdobia vymenia zastávaný post. ČSF by takto bola kreovaná zdola nahor dôsledne symetricky, rovnoprávne, bez nebezpečenstva majorizácie. (...) Do federálneho rozpočtu budú podľa spoločne dohodnutých pravidiel prispievať obidve republiky. Vo výlučnej federálnej kompetencii taxatívne zostanú len záležitosti obrany ČSF, zahraničných vecí a monetárnej politiky. Za národnú voľbu, osudy našich národov budú zodpovedať národné orgány v súčinnosti a koordinácii v taxatívne dobrovoľne dohodnutých záležitostiach s orgánmi ČSF.“

Šútovec píše, že v „liberálných politických a ekonomických kružích“ zůstal návrh nepovšimnut: „Článek pěti slovenských autorů prezentoval přitom nepochybně promyšlený projekt, jak pomocí nestandardních ekonomických institucí a společensko-politických institucí získat kontrolu nad tím segmentem česko-slovenského hospodářství, který byl umístěný na území Slovenska. Tato kontrola s možností uplatňovat ‚společenské preference‘ a ‚podporu‘, neměla být v ru-

kách nových soukromých vlastníků dosavadního národního resp. státního majetku, ale v rukách jakýchsi regionálních ‚správců trhu‘, tj. slovenských (v Čechách českých) úředních činitelů.“⁵⁰⁵ Pozoruhodná je rychlost, s jakou autoři Návrh vypracovali – datovaný je už 2. února 1990, tj. necelý měsíc po Vavrouškově marném pokusu otevřít na téma česko-slovenského soužití soustavnou všestrannou diskusi. Pozoruhodná je také bezprecedentní komplementarita návrhu zahrnujícího politickou i ekonomickou oblast. Bývalí komunisté sdružení v Klubu za socialistickou přestavbu Obroda předběhli v programově-politické aktivitě o velký kus cesty Verejnost proti násiliu. Také z tohoto důvodu byl jeden z nich, A. M. Húska, zanedlouho přizván ke spolupráci na volebním programu VPN.

Kapitola XIV

Komunikace jako politický problém

Politické typy přechodného období

Komunikaci mezi individuálními a kolektivními aktéry politického procesu považují za jeden z klíčových interpretačních problémů. Ovlivňovaly ji rozličné skutečnosti – politické, národnostní, generační, názorové, psychologické atd. V přechodném období působilo šest základních politických typů: 1. Staří demokraté (první republika, 1945–1948, vnitřní či vnější exil) disponovali přímou zkušeností se svobodným demokratickým zřízením a ani pod nátlakem totalitního režimu se svého přesvědčení nevzdali. V polistopadové politice se jich z věkových důvodů a kvůli emigraci objevilo jen velmi málo a na její formování neměli rozhodující vliv (např. Tigríd, někteří političtí vězni 50. let). 2. Občanští političtí aktivisté (někdejší nekomunističtí disidenti a představitelé tzv. šedé zóny) vycházeli z morální a kulturní opozice vůči totalitní moci, avšak nedisponovali praktickou politickou zkušeností. Tento typ lze rozdělit na dvě základní skupiny: a) zastánci nepolitického pojetí politiky přesvědčení, že politiku lze provozovat jiným, netradičním způsobem (např. Havel, Urban, Budaj); b) stoupenci tradičního pojetí politiky, osvojeného však povýtce v teoretické rovině – konzervativního (např. Pithart, Kroupa), křesťansko-demokratického (např. Benda, Čarnogurský), radikálně levicového (např. Uhl) apod. 3. Pragmatici (revolucionáři poslední hodiny) se ve dvou dekadách tzv. normalizačního režimu občansky a politicky neangažovali, patřili k pasivní většině. Komunistická ideologie, ať už byli řadovými členy KSČ nebo nikoli, jim byla vesměs cizí, neztotožnili se s ní. Charakteristické pro ně bylo pragmatické pojetí občanské angažovanosti, a proto se objevili na veřejné scéně až v okamžiku akutní krize systému. K této kategorii řadím klasické nestraníky, ale také nezkompromitované představitelé politických stran Národní fronty (např. Sacher, Škoda, Vyvadil). 4. Exkomunisté měli přímou zkušenost s praktickou politikou, ale byli z ní po roce 1968 v rámci stranických čistek exkomunikováni. Dlouhá léta v ústraní

a opozici přivedla většinu z nich k nahlédnutí, že ústavně-pluralitní systém je nezbytnou podmínkou svobodné politiky. Ve vyznání většiny z nich zůstávala rezidua vyrůstající většinou z idejí tzv. demokratického socialismu „pražského jara“ (např. Jičínský, Šilhán, Dubček, Kočtůch, Laluha). 5. Postkomunisté působili na nižší nebo vyšší příčce státně-stranického aparátu až do kolapsu komunistické moci. V listopadu 1989 odhodili komunistické přesvědčení a ideologickou frazeologii a začali se hlásit k demokracii a pluralitě. Disponovali bezprostředními mocenskými a politickými zkušenostmi, a proto se – vzhledem k omezené mobilitě aktivistů občanských hnutí – stali v přechodném období hojně se vyskytujícím typem (např. Schuster, Čič, Čalfa, Stank, Mohorita, Ulčák). 6. Neokomunisté se nevzdali původní komunistické ideologie, pouze se ji pokusili přistrojít do nových podmínek. Listopad '89 výrazně ztenčil jejich řady a zatlačil je do defenzivy; v přechodném období se ve vysoké politice příliš neuplatnili a podobně jako postkomunisté přesouvali své síly a zdroje do oblasti hospodářské.

Typologii berme jako pouhé vodítko. Uvedené typy pochopitelně nevytvářely názorově homogenní, uzavřené skupiny reprezentující (re)formulované a sevřené ideologie; jejich představitelé si z minulosti přinášeli určité ideologické a mocenské predispozice, podle nichž se orientovali a konali v nové situaci. Důležité je, na jakém místě státně-politické struktury v přechodném období operovali. Rozhodující při odkrývání rolí klíčových aktérů by tedy neměla být pouze jejich dosavadní politická identita, ale také pozice, které zaujali v nově se utvářejících politických sítích a které předurčovaly jejich komunikační a kooperační habitus (např. slovenský postkomunista spjatý s federální mocí volil jiné strategie než slovenský postkomunista existenčně svázaný se slovenským státním orgánem). Jinými slovy: vztahy jsou v politické hře přechodného období stejně důležité jako institucionální, politický a ideologický statut aktérů.

Pro zkoumání přechodného období, v němž politická pluralita existovala ve svinuté podobě (tj. v podobě zatím nerozvinutých možností), můžeme typologii z důvodu větší srozumitelnosti zjednodušit. Zabýváme se oblastí vysoké politiky, u níž si vystačíme se třemi základními typy: a) postkomunistickým; b) exkomunistickým a c) občanským (nekomunistickým). Politici pragmatického typu nepronikli zatím do vysoké politiky v takovém počtu a s takovou ideologicko-mocenskou výzbrojí, aby dokázali konzistentně formulovat a uplatňovat své zájmy. Jejich „hodina“ nastane po červnových parlamentních volbách. Občanskost jako hlavní rys třetího politického typu upřednostňuji z toho důvodu, že demokratická hnutí v sobě ještě nezahr-

novala silné a vyhraněné stranické segmenty, které by významnou měrou poznamenávaly politiku Občanského fóra a Verejnosti proti násilíu – až do voleb převládal v obou hnutích étos angažovaného občanství.

Komunikační vazby a vytváření politických sítí

Pokusím se ozřejmit – byť zatím omezeně – vztahy mezi politickými a ústavními činiteli tak, jak krystalizovaly na přelomu let 1989/1990. Vycházím z předchozího výkladu, v němž jsem již některé vztahy odhalil a na příkladech charakterizoval (KC OF a KV VPN, prezident republiky a KC OF, prezident a Federální shromáždění, KC OF a Federální shromáždění, prezident republiky a federální vláda, KC OF a federální vláda, KC OF a politické strany, KV VPN a SNR atd.). Předmětem zkoumání je povaha vazeb, tj. především míra a kvalita (účelnost) vzájemné komunikace. Do ústavních funkcí a úřadů přicházeli (staro)noví politici ve zrychleném procesu mocenské směny; jejich nástup nebyl důsledkem cílevědomého přebírání moci zaštitěného sdílenými prioritami a hodnotami, neexistoval žádný generální program. Od sklonku roku 1989 pronikaly do politické hry strategie, jejichž různorodost, mimoběžnost či dokonce protikladnost kladla mimořádně silný důraz na funkční kooperaci ústavních činitelů. Závisel na ní budoucí politický a národnostní vývoj. Převzetím ústavního a institucionálního systému byl dán formální rámec – na politicích (rekrutujících se z uvedených typů) nyní záviselo, jakou politikou ho naplní, zda v něm převládnou integrační nebo dezintegrační síly a tendence.

V našem případě lze rozlišit čtyři základní typy komunikačních vztahů. První a druhý mají kladný komunikační potenciál, třetí a čtvrtý záporný: 1. vazba reciproční (konsenzuální), kdy oba partneři vzájemně komunikují a spolupracují; dobrá vůle vyzáruje z obou ohnisek s přibližně stejnou intenzitou; 2. vazba jednosměrná (potenciálně konfliktní), která je dána autoritativností či naopak submisivitou jedné ze stran; 3. vazba oboustranně zablokovaná (konfliktní) – jedna i druhá strana projevuje svoji vůli bez ohledu na mínění partnera, jemu navzdory či dokonce na jeho úkor; 4. vazba minimální či nulová – ani jedna ze stran neprojeví zájem o intenzivní a funkční komunikaci, a pokud je kontakt navázán, tak většinou pouze v rovině ceremoniální.

Ve hře bylo mnoho konkrétních vazeb vytvářejících složitou „spleť vztahů mezi různými aktéry zúčastněnými na procesu řešení politic-

kých problémů“. Naražím na problematiku „politických sítí“ („policy networks“). Rozplétáním takových sítí se zabývá významná větev soudobé politologie – tzv. policy analysis. Přestože se dosud uplatňovala výhradně při analýze soudobých demokracií, myslím, že se jí můžeme inspirovat i při výzkumu demokratizačního a liberalizačního procesu v postkomunistických zemích. Podstatné je, že analýza přihlíží k tomu, že „stále více ztrácí na významu formální, ústavami moderních demokracií dané postupy a procesy hledání politických rozhodnutí. Formální aspekt pak není pro výzkum sítí zvláště zajímavý, protože tvoří už jenom rámec, v němž se odehrávají interakce mezi aktéry. S touto perspektivou je ale také spojen odklon od představy, že existuje ústřední politická scéna a jednotný politický proces.“⁵⁰⁶

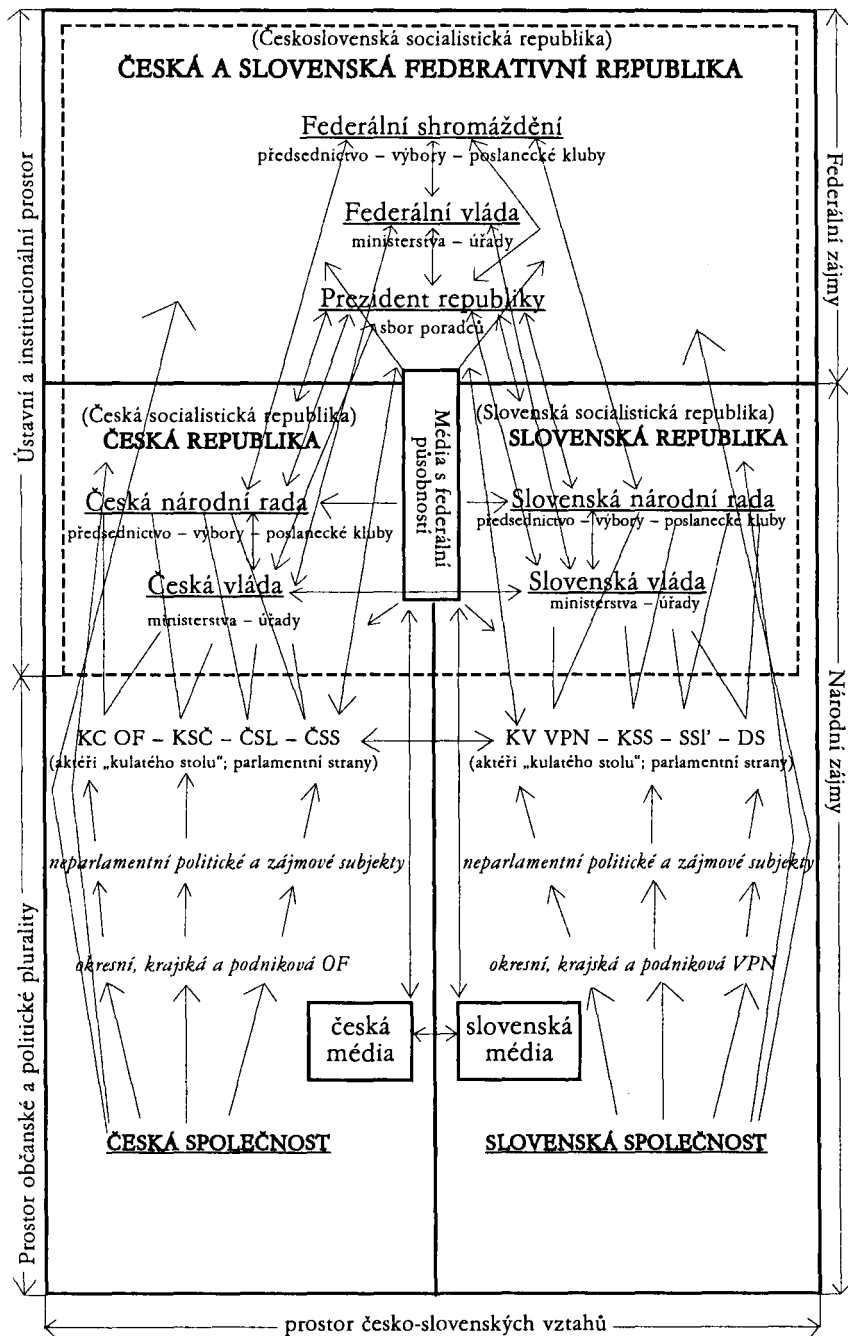
Politická realita přechodného období (únor – červen 1990) vykazovala právě takové rysy, především proto se mi naznačený metodologický rámec jeví jako neobyčejně inspirativní a produktivní. Výsledky shrnuté v této knize jsou však pouhým námětem, příp. východiskem pro komplexní analýzu politických sítí (tzv. kartografií), jež se utvářely v heterogenní a divergentní realitě přechodného období. Nevyhnutelně nesou punc předběžnosti – jsme teprve v počátcích výzkumu, a proto lze zkoumat jen ty vazby, k nimž nám otevírají cestu dostupné informační zdroje, tj. především vzpomínky a rozhovory. Komplementární rekonstrukce vzniku a funkce sítí není ještě na pořadu dne.

* * *

Tabulka poskytuje základní přehled o česko-slovenském ústavním systému a slouží pouze jako obecný rámec a základna pro další zpřesňující schémata. Úkolem bádání – orientovaného naznačeným směrem – je tato detailnější schémata vytvářet. Pokud by se to podařilo v úplnosti, vznikla by jiná, složitější a plastičtější tabulka, která by tu původní zcela překryla – mapa politických sítí. Politika přechodného období se skládala z partikulárních, více či méně propojených politik, vycházejících z různých východisek, zájmů, zdrojů, strategií. Komunikace mezi mocenskými ohnisky byla – jak jsem se již mnohokrát zmínil – nanejvýš problematická. Politiku přechodného období bychom mohli charakterizovat jako „dílo ve stavu zrodu“ – v různých sférách státní rezóny se vytvářejí sítě, jež multiplikuji, nahrazují nebo ruší vazby a spojení, které formálně předpokládá ústavní systém.

Pokusím se o přehled základních neuralgických bodů politického systému restaurované parlamentní demokracie, jež měly vliv na vznikání politických sítí. Nejdůležitější je dělitko národnostní (kompe-

ORIENTAČNÍ ÚSTAVNĚPOLITICKÁ MAPA

tenční). V živelném i cíleném procesu oddělování „národního“ od federálního (manifestujícím se zejména ve sporech FS a SNR, federální a slovenské vlády, federální a české vlády) se základní osou stal intenzivní národně-emancipační pohyb na Slovensku, který propukl počátkem roku 1990. Bádání by se mohlo orientovat na četnost a povahu vazeb mezi federálními a národními státními orgány, na vliv četných občanských nepokojů na strategii a profilování politiků, na mediální (sebe)prezentaci státních funkcionářů, na odraz kompetenční otázky v tisku a publicistice, na formulování národnostní otázky v programech politických formací apod.

Dělitko mezi politickým a nepolitickým přístupem k praxi se zpravidla projevovalo ve střetech občanských politických aktivistů s exkomunisty a postkomunisty. Jako témata, která by bylo nutno dále prohlubovat, se nabízejí vztahy mezi prezidentem a předsednictvem FS, mezi občanskými komisemi a vedením federálního ministerstva vnitra, mezi KV VPN a slovenskou vládou, resp. předsednictvem SNR, mezi Občanským fórem a politickými stranami atd.

Dělitko mezi exkomunisty a postkomunisty se nejvýrazněji manifestovalo v ostrém sporu o způsob transformace bezpečnostních složek státu (ministerstvo vnitra, rozvědky, armáda). Tady by bylo třeba odhalit povahu spřízněnosti a spolupráce mezi náměstký FMV, Úřadem na ochranu demokracie a KC OF na jedné straně a federálním ministrem vnitra a představiteli předlistopadového vedení resortu na straně druhé. Ve slovenském prostředí, které nebylo po roce 1968 tolik poznamenáno vnitrostranickými perzekucemi, zájmy obou typů spíše splývaly, jak např. naznačuje jejich kooperace při pokusu diskreditovat a zbavit vlivu slovenské nekomunisty. V této oblasti by bylo produktivní sledovat předpokládanou vazbu mezi náměstký FMV, slovenským ministrem vnitra a dalšími slovenskými politiky, a zjistit, jaké nástroje a strategie zvolili, aby si uchovali a posílili své postavení.

V prvních měsících roku 1990 vznikalo dělitko mezi nekomunisty, exkomunisty a (slovenskými) postkomunisty reprezentujícími odlišné koncepce ekonomické reformy. Ekonomové střední generace – nespjatí s pokusem o hospodářskou reformu v 60. letech – vycházeli z moderních neoliberálních ekonomických teorií 70. a 80. let a v roce 1990 uplatnili jejich „učebnicové poznatky“ při formulaci vítězné koncepce ekonomické transformace. Stanovištěm a východiskem jejich mocenského nástupu bylo federální ministerstvo financí a federální vláda. V české vládě se zformoval tým odborníků – v němž dominovala generace roku '68 –, který připravil alternativní scénář přechodu československého hospodářství k tržní ekonomice. O střetu těchto

dvou koncepcí jsem pojednal v předchozí kapitole. Slovenští postkomunisté (jejichž základní zájem zde opět splýval se základním zájmem slovenských exkomunistů) prosazovali odlišnou alternativu hospodářské reformy, jež měla vyústit do separatistické a etatické modifikace tržní ekonomiky na Slovensku. Nejsilnějším výrazem divergence mezi nekomunisty a exkomunisty byla srážka kompromisní politiky s politikou antikomunismu v Brně v prvních měsících roku 1990. Role hlavních aktérů v ní připadly „osmašedesátníkovi“ Jaroslavu Šabatovi a „devětaosmdesátníkovi“ Petru Cibulkovi. Brněnský jakobinismus akceleroval protikomunistické nálady v české politice – v této oblasti se bude třeba zaměřit na další (povolební) vývoj napjatých vztahů mezi Koordináčním centrem Občanského fóra a místními OF, ovlivňovaných stále silněji politikou vyrovnání s komunismem a KSČ.

K povaze vztahu mezi federálním a slovenským parlamentem

Rudolf Schuster ve svých vzpomínkách podrobně popisuje, jak slovenští státní funkcionáři na počátku roku 1990 otevřeli problematiku kompetencí mezi národními republikami a federací. Začátkem února – v samých počátcích demokratické politické praxe – požádal předseda SNR svého „přítele“, šéfa legislativní rady slovenské vlády a ministra spravedlnosti Ladislava Koštu (bezpartijní), aby na nejbližším zasedání předsednictva SNR vznesl formální stížnost na dosavadní postup federální vlády a Federálního shromáždění při tvorbě nových zákonů. Důvodem stížnosti mělo být počínání zmíněných institucí, které „je v rozporu s principy federace“, neboť „federální instituce odnímají kompetence suverénním národním republikám“. Schuster se už oprostil od mocenského unitarismu, který jeho strana praktikovala po celá čtyři desetiletí, a zdvihl ze země kartu národního zájmu: „Nemůžeme připustit, abychom se stali jen jakýmsi registrátory toho, co nám ve federálních orgánech připraví.“⁵⁰⁷ Nemělo to být nic překvapivého – jenom další z nutných obecně emancipačních a osobně sebezáchovných kroků slovenských postkomunistů.

Zcela odpovídalo duchu chaotické politiky, že nikdo z demokratického hnutí nepovažoval otázku kompetencí mezi federálními a republikovými orgány za klíčové téma přechodného období. Čestnou výjimkou potvrzující pravidlo byl Josef Vavroušek, který se na počátku ledna pokusil vyvolat diskusi na toto téma. Považoval za mimořádně důležité, aby české a slovenské demokratické hnutí nastolilo otázku nové dělby kompetencí jako jednu ze svých priorit. Občanské

fórum a Verejnosť proti násiliu se však v této věci názorově rozešly. Nejisti slovenští občanskí politici nejprve restrukturalizaci ústavního systému podpořili, jenomže za několik dní ji smetli ze stolu. Problém česko-slovenského vyrovnávání zůstal odsunut, ale jen krátkou dobu, než se ho zmocnily jiné síly.

Ve středu 7. února hovořil Schuster v Praze se svým protějškem – předsedou ČNR Jaroslavem Šafaříkem (ČSS): „Upozornil jsem ho na nesprávný postup Federálního shromáždění při tvorbě nových zákonů, na skutečnost, že nezve ke spolupráci národní rady a návrhy nových zákonů jim posílá ještě k tomu pozdě.“⁵⁰⁸ (Připomeňme jeden z Vavrouškových argumentů – ústava neposkytuje poslancům FS, SNR a ČNR možnost pravidelně se setkávat a společně konzultovat sporné otázky!) O den později zasedalo v Bratislavě předsednictvo SNR, které z podnětu ministra spravedlnosti Košti přijalo prohlášení k neuspokojivé situaci ve vztazích federálních a slovenských orgánů. Prohlášení bylo součástí příprav na zasedání Slovenské národní rady 9. února, na něž byl pozván předseda Federálního shromáždění Dubček. Schuster napsal, že Dubček nebyl kritikou příliš nadšen, nicméně přislíbil, že FS bude návrhy zákonů předkládat národním radám s předstihem. Předseda SNR v zahajovacím projevu uvedl, že „probíhající rekonstrukce obou orgánů [ČNR a SNR] vytvářejí předpoklady k tomu, aby se národní parlamenty staly základem zákonodárné moci federace. Na tomto jednání [předsednictev ČNR a SNR 7. února v Praze] se přímo zdůraznilo, že kompetence federace je delegována národními radami a od jejich kompetencí odvozena. Společně jsme se dohodli, že ústava federace musí vycházet z ústav obou národních republik“. Ve stejném duchu se později vyjádřil i předseda slovenské vlády Čič: „Vlády národních republik nemají vždy možnost v dostatečném předstihu vstoupit do tvorby koncepce významných celostátních zákonů. Stávají se jen jakýmsi připomínkovým orgánem. To deformuje jejich ústavní odpovědnost, obcházejí se tak principy federace, originální kompetence suverénních národních republik, vyplývající z práva národů na sebeurčení.“⁵⁰⁹

Pojmy „národní sebeurčení“, „suverenita republik“, „odvozenost federace“ byly znovu se vši vážností a nevratně vrženy do hry. Nikoli ovšem v důsledku obecného konsenzu a vůle řešit spornou věc společnými silami, nýbrž jako výraz nespokojenosti a protestu, který se komplementárně doplňoval s negativistickým naladěním části slovenské veřejnosti. Připomeňme, že se tak stalo čtrnáct dní po prezidentově nepovedené parlamentní iniciativě, která rozpoutala živelnou diskusi o novém názvu státu, jež rychle přerostla v česko-slovenský spor. Slovenští postkomunisté učinili jen další krok na cestě k poli-

tické nezávislosti Slovenska, který byl zároveň jejich nacionální re-legitimizací.

Se sedmiletým odstupem (tj. pět let po rozpadu Československa) píše Schuster o rozehrání „velké partie“, o záměrném „vystupňování boje proti Federálnímu shromáždění“.⁵¹⁰ Silná slova vyjadřují jen malý kus tehdejší reality, číší z nich notná dávka sebestylizace. Snaha učinit z několikaměsíčního přechodného působení v nejvyšší funkci historickou událost, státnický čin, který stál u kolébky slovenské samostatnosti, je nepřehlédnutelná. Aby vklad do slovenské národní pokladnice náležitě vynikl, musel Schuster vylíčit svůj „boj“ v dramaticky kontrastních barvách. Prý se utkal s autoritativním centralismem: „Někteří činitelé, zejména členové skupiny okolo profesora Jičínského, neradi pouštěli ze svých centralistických rukou i tu sebemenší pravomoc do republik. Zdůvodňovali to ještě stále platnou federální ústavou, aby, nedej bože, nedošlo k jejímu porušení. Profesor Jičínský byl mimořádně citlivý především na naše nároky, které se týkaly širších kompetencí republik.“⁵¹¹

Podstata věci vězí v něčem jiném: „Boj“ s centralismem nebyl osou česko-slovenských vztahů v přechodném období, ale pouze jedním z instrumentů slovenských politiků a nacionalisticky orientovaných sil, které o sobě od počátku roku 1990 důrazně dávaly vědět. Slovenští postkomunisté „nebojovali“ s centralismem, nanejvýš s jeho rozprýlenými a vyčpělými rezidui, jež se daly při plné komunikační otevřenosti překonat. Nikdo z nové politické elity (Jičínský, Havel ad.) centralistickou doktrínu nevyznával a neuplatňoval. Dobové politické tendence a ideje byly zcela opačné – svoboda, decentralizace, demonopolizace, trh zboží a idejí, samospráva, autenticita. Donedávna spoutaná a přidušená společnost prodělávala kyslíkový šok. Politický prostor byl doslova přeplněn svobodou a vyplňovaly ho četné – slabší i silnější, vlivné i zanedbatelné – politické vůle. V médiální epoše se i zdánlivě zanedbatelná věc může stát významným faktorem, který míchá a posouvá prioritami. A to se v přechodném období, vyznačujícím se názorovou rozkolisaností a komunikační nestabilitou, nejednou stalo. Politika boje za sebeurčení a proti centralismu se stala realitou, přestože nevycházela z adekvátních premis. Podstata věci – pokud ji nahlížíme z perspektivy slovenských státních funkcionářů – nevězela v boji s centralismem, nýbrž v hledání nové legitimacy a nového referenčního rámce.

Schuster pokračuje v dramatickém líčení své „odyseje“. Ihned po skončení schůze SNR intenzivně přemýšlel, co podnikne dál: „Musíme kout železo, dokud je žhavé, i za cenu toho, že se trochu [!] popálíme.“ Rozhodl se pro „takový menší [!] nátlak prostřednictvím no-

vin, rozhlasu a televize“ a na 14. února svolal tiskovou konferenci, na níž se rozhodl uvést „konkrétní příklady toho, jak a v čem nás Federální shromáždění omezuje a připravuje o kompetence...“⁵¹²

Dobry čtenář Šútovec odkryl v Schusterových memoárech jistou (povrchnímu čtení skrytou) souvislost, která nabízí pro rozhodnutí uspořádat tiskovku jiné vysvětlení. Povšiml si sousedství tří událostí, jejichž bezprostřední časová souslednost ho přivedla k domněnce, že by mohly být pevně kauzálně spojeny:

1. V pondělí 12. února navštívili předsedu Slovenské národní rady představitelé emigrantské organizace Kanadská Slovenská liga a bez obalu před ním hovořili o nutnosti vyhlásit samostatný slovenský stát (nebo přinejmenším požadovat konfederaci Česko-Slovensko). Ubezpečovali ho, že zahraniční Slováci jsou ochotni a připraveni tuto věc diplomaticky a finančně podporovat. Podle toho, co sám uvádí, Schuster si jejich názory a podněty vyslechl a nijak s nimi nepolemizoval.

2. V úterý 13. února mu autoritativní lídr Verejnosti proti násiliu Budaj oznámil, že ho chce vystřídat ve funkci předsedy SNR.

3. Ve středu 14. února se uskutečnila tisková konference, na níž nejvyšší slovenský představitel důrazně kritizoval centralistické a byrokratické praktiky Federálního shromáždění: „Zatím... trvá napětí a nespokojenost, neboť Slovenská národní rada nedostává návrhy federálních zákonů v dostatečném předstihu, a tedy je ani nepředkládá ke schválení v takovém rozsahu, aby zde byla zpětná vazba. Rovněž bychom si přáli dostávat odpovědi na naše náměty a připomínky s náležitým zdůvodněním, proč byly odmítnuty. Nám přece nejde o formální schvalování zákonů, nýbrž o jejich kvalitní přípravu ve všech orgánech. Předsednictvo SNR již vyjádřilo určité znepokojení nad způsobem přípravy četných federálních zákonů. Federální parlament v mnohém překračuje své kompetence a zasahuje do pravomoci Slovenské národní rady. Stalo se tak například při ústavních zákonech týkajících se voleb a odvolávání poslanců zákonodárných sborů. Nevycházelo se z principu, že kompetence federace jsou odvozeny od kompetencí republik. (...) Slovenská národní rada navrhuje udržovat pravidelné kontakty, jakýsi kulatý stůl parlamentů, aby se předcházelo problémům. Odstranila by se tak možná nedorozumění či rozdílné interpretace přístupů k tvorbě zákonů na federální úrovni.“⁵¹³

Šútovec dodává: „Patří do oblasti spekulací, zda návštěva kanadských Slováků 12. 2. 1990 a rozhovor s Budajem 13. 2. 1990 nějak souvisely s jeho tiskovou konferencí 14. 2. 1990. Obsahově jde o takovouto sekvenci: 1. přímo v Schusterově kanceláři kdosi bez jeho

vážnějšího odporu sugestivně a inspirativně formuloval státoprávní požadavky vůči „české straně“; 2. kdosi jiný mu další den sáhl na čerstvě získanou státněpolitickou funkci; 3. po tom všem předseda SNR bez varování otevřel kompetenční otázku mezi Českou republikou a Slovenskou republikou a mobilizoval tím síly, které jenom čekaly, že někdo ze státně-politické špičky projeví alespoň náznak odporu vůči novým pořádkům. Dá se to vysvětlit i tak, že zkušený funkcionář jen zdvihl kartu, kterou kanadský návštěvník nechal pohozenou na jeho konferenčním stolku, a bez váhání ji hodil do hry o svoje ohrožené křeslo. Ukázalo se, že s kartou se dá vyhrát.“⁵¹⁴

* * *

Kontakty mezi Federálním shromážděním a Slovenskou národní radou měly charakter spíše konfrontační, komunikační kanál mezi nimi po 17. listopadu ucply neřešená historická rezidua a osobní ambice a vzájemné antipatie politiků. Tendence slovenského parlamentu vymanit se ze závislosti na centrální moci a posílit své kompetence a společenskou prestiž byla vzhledem ke konfliktním dějinám československého soužití přirozená a měla být očekávána. V tomto smyslu byl emancipační vývoj nevyhnutelný. Avšak kompetenční problém se nepodařilo otevřít konsenzuálním způsobem a demokratická hnutí nad ním v přechodném období nezískala kontrolu.

Ke vztahům prezidenta republiky a slovenských státních funkcionářů

Vazba mezi prezidentem republiky a postkomunisty, které listopadový převrat vynesl do nejvyšších státních funkcí na Slovensku, byla pouze formálně ceremoniální. Z hlediska strategické spolupráce neměla žádný význam. První zahraniční návštěva nového prezidenta, kterou podnikl už 2. ledna 1990, vedla do obou německých států. Na Slovensko přijel až o deset dní později a představitelé Verejnosti proti násiliu se shodli na tom, že to byla kardinální chyba. Návštěva navíc nesplnila očekávání, které do ní vkládali. Martin Porubjak ji označil za „katastrofálně nepripravenú“.⁵¹⁵

Prezident nevyhověl Budajovu přání, aby přijel na Slovensko bezprostředně po svém zvolení: „...poslal mi magnetofónovú kazetu..., na ktorej hovorí, že nemôže prísť na Slovensko, lebo má zaujímavý projekt, že navštívi obidve mestá nemeckých štátov, Bonn [Mnichov] a Berlín, a prednesie tam posolstvo, ktoré zruca medzi nimi hranicu a ktoré ich spojí.“⁵¹⁶ Na zaplněném náměstí Slovenského národního

povstání v Bratislavě nepřednesl Havel očekávaný státnický projev, ale krátkou improvizovanou řeč, v níž dominoval žert o Budajově kulichu („Samozřejmě, boli sme ochotní vyniesť ho na nebesia slovenského politického života, on však nepovedal ten štátnický prejav, ktorý sme čakali, ale robil si žarty z mojej čiapky“). Proti naléhavému přání lídra slovenského demokratického hnutí se prezident ubytoval v bývalém papalášském hotelu Bôrik.

Také Schuster se o této návštěvě podrobně zmiňuje. Pozoruhodné jsou především ty pasáže, které se mu obzvláště vryly do paměti; popisuje, jak lídři Verejnosti proti násiliu a poté i sám prezident ostentativně přehlíželi slovenské funkcionáře. Po návštěvě ve Slovenské národní radě odvedli Budaj a Kňazko prezidenta Havla na Gottwaldovo náměstí, aby mu ukázali sochu Klementa Gottwalda, pomalovanou a popsanou protikomunistickými symboly a nápisy. „Při zpáteční cestě zapomněli, že jsem přijel s nimi, a kdyby si byl V. Havel na mně nevzpomněl, možná bych býval zůstal stát na ulici.“⁵¹⁷ K podobné zápletce došlo při návštěvě slavnostního představení ve Slovenském národním divadle. „Po příjezdu aut před divadlo jsem se pojednou ocitl na ulici sám, zatímco prezident, doprovázen zástupci Koordinačního centra VPN, už byl v budově, kde ho vítali představitelé naší národní scény. Nakonec jsem se přece jen dostal dovnitř a připojil se k jeho doprovodu. V prezidentské lóži se mi dostalo místa v druhé řadě za V. Havlem. Ani tady se zřejmě příliš nebdalo na protokol.“

Po společné večeři se prezident s přáteli z VPN a některými herci a herečkami odebrali do hotelu Bôrik, aby tu strávili zbytek večera. Způsobem pro sebe typickým – vyznačujícím se snadno průhledným dvojnásobným gestem – popsal Schuster závěr Havlovy návštěvy a jeho odjezd: „Jelikož jsem nebyl pozván, odjel jsem s Milanem Čičem jeho služebním autem domů. O nočním setkání v Bôriku potom kolovaly rozličné fámy. Například že si tam Magda Vášáryová obstarala velvyslanecké místo, že se tam pilo až do rána a podobně. Nebyl jsem nikdy zastáncem ani šířitelem takovýchto „důvěrných“ zpráv. Moje životní zkušenost nejednou potvrdila, jak pracuje lidská fantazie.“

V sedm hodin ráno jsme spolu s předsedou vlády M. Čičem vyprovázeli prezidenta na bratislavské letiště. Jeho odlet mi připomínal spíš odlet soukromé osoby.

„Jsou nějak unavení a nevyspalí,“ neodpustil si poznámku M. Čič.

„Kdoví, kolik hodin spali. My jsme tam ale nebyli, těžko to můžeme posuzovat,“ řekl jsem.⁵¹⁸

* * *

Československá státní delegace v čele s prezidentem republiky odcestovala 19. února na několikadenní triumfální návštěvu Spojených států amerických. Není pochyb, že hlavní vliv na složení početné delegace měl prezident Havel. Slovenskou politickou reprezentaci v ní zastupovali předseda federální vlády Marián Čalfa a federální ministr zahraničního obchodu Andrej Barčák (KSC). S ohledem na to, co jsem právě uvedl, není příliš překvapující, že přizváni nebyli předseda slovenské vlády a předseda SNR. V delegaci však nebyl ani předseda Federálního shromáždění Alexander Dubček! Budaj se k tomu vrátil po šesti letech: „Konflikt koncepcií pri tejto ceste sa vyostrel do tej miery, že som uvažoval, že sa z medzipristátia vrátim domov. Bol som rozčarovaný zo spôsobu výberu delegátov. My sme, pravda, do nej nezasiahli, ale predpokladal som, že v nej bude Alexander Dubček. Namiesto neho bol vybraný Marián Čalfa a minister Barčák, jediný slovenský minister, ktorý se hrdó hlásil k tomu, že nikdy neodhodí knižku KSS. (...) Vnímanie Alexandra Dubčeka ako človeka, ktorý hovorí príliš dlho (Jano, já mu nerozumím, co vlastně říká?) – to bola rovina, ktorá nepatrí do politiky. Alexander Dubček bol pre nás historicky najslávnejší Slovák a bez ohľadu na to, že sme k nemu mali výhrady, pri zahraničnej návšteve Spojených štátov pre nás mohol urobiť strašne veľa, napokon aj pre celé vtedajšie Československo.“⁵¹⁹

Je symptomatické, že Budaj neobhajoval účasť „normalizačních“ komunistů Schustera ani Čiče, kteří byli tehdy jak v Koordinačním výboru, tak i na Hradě považováni za přechodné postavy. Jak jsme se už několikrát přesvědčili, byl to odhad veskrze mylný – oba si počínali velmi obratně a vydobyli si nezanedbatelnou popularitu. Zkušený Čič se stal jedním z nejpůlnárnějších slovenských politiků a Verejnost proti násiliu mu nakoněc z existenčních důvodů nabídla čelné místo na své volební kandidátce. Byl to jeden z paradoxů tehdejší doby: s jeho působením ve funkci předsedy vlády byla VPN hrubě nespokojena; několikrát se přesvědčila, jak jí záměrně škodí. V kapitole VI jsem pojednal o Budajově neúspěšném pokusu nahradit na přelomu února a března 1990 Schustera ve funkci předsedy SNR a poté provést změnu i v premiérském křesle. Oba nejvýše postavení slovenští postkomunisté diletansky připravený pokus o své odstranění obratně přestáli a podrželi si své funkce až do parlamentních voleb. O vyřachování Schustera z vysoké politiky se nakoněc postaral prezident Havel tím, že mu po dohodě s lidry VPN a ministrem zahraničí Dienstbierem zajistil místo československého velvyslance v Kanadě.

Prezident republiky a předseda federální vlády

Zcela odlišný vztah si prezident Havel vytvořil k jinému slovenskému postkomunistovi – předsedovi federální vlády Mariánu Čalfovi. V závěrečné kapitole 1. dílu jsem se dotkl možných příčin této překvapivě úzké a později přátelské vazby. Havel byl Čalfovi zavázán za rychlé a relativně snadné zvolení prezidentem republiky, Čalfa pak Havlovi za výraznou podporu, která mu umožnila setrvat ve vysoké politice až do června 1992. O tom, jak se stal jedním z důvěrníků charismatického prezidenta, hovořil v roce 1994 s historiky: „Václav Havel... mě [v lednu 1990] vzal s sebou na Vikárku, posadil mě vedle sebe, mezi své společníky z OF jako rovnoprávného člověka, a bavili se o tom, jak zmáknout státní moc. Cítíte význam toho okamžiku? V té chvíli mě přeřadil na jinou stranu, než na které jsem byl. (...) A musím říct, že to vzbudilo obrovský údiv, který tam byl ve vzduchu. Bylo to hodně nepříjemné pro mě osobně, ale protože on měl takovou autoritu – on se nepotřeboval nikoho ptát, nikdo neřekl ne.“⁵²⁰

Na účastníky těchto porad působil vztah obou mužů jako jednostranná závislost. Takto se o něm vyjádřil Rudolf Battěk: „... na chování Mariána Čalfy... bylo doslova vidět, jak si uvědomuje, že jeho existence závisí jenom na Václavu Havlovi.“⁵²¹ Jiří Křižan volil ostřejší slova: „Čalfa byl zcela paralyzován potřebou dávat najevo psí lojalitu, aby se uchoval; takže dělal to, co měl za to, že se chce, aby dělal.“⁵²² Ján Budaj s notnou dávkou sarkasmu komentoval, jakým způsobem se Čalfa snažil splynout s prostředím, do kterého nepatřil. Na schůzky na Vikárce začal chodit ve svetru. V prosinci 1989 byl svetr jedním z hlavních identifikačních znaků disidentů v politice. V lednu to ovšem přestávalo platit, disidenti (včetně Havla i Budaje) se začali oblékat jako profesionální politici. Čalfův pokus o identifikaci s novým prostředím působil jako komický anachronismus. Budaj charakterizoval premiérovu pozici na Vikárce jako pasivní spoluúčast.⁵²³ Čalfa svou závislost na prezidentovi nevyvrací, ani nezlehčuje: „Někteří říkali, že mu podléhám, že to není rovnocenný vztah. Samozřejmě, že to nebyl rovnocenný vztah, ale vůbec v tom nevidím nic špatného. Byl to prezident symbolický na Hradě, a vůbec jsem si ani neodvažoval myslet, že by to měl být rovnocenný vztah, protože jsem tu autoritu cítil.“⁵²⁴

Pobled na federální vládu z Koordinačního centra Občanského fóra

Systematickou snahu Koordinačního centra uplatňovat bezprostřední vliv na rozhodování federální a české vlády jsem lokalizoval do

počátku února, kdy vzniklo kolegium jako poradní orgán, v němž se scházeli ministři Občanského fóra, vůdčí osobnosti poslaneckých klubů OF a představitelé rady KC OF. Kolegium však zasedalo nepravidelně a většinou v nereprezentativní sestavě; jinými slovy – plnilo jen vedlejší informační funkci a jeho vliv na utváření politických rozhodnutí byl zanedbatelný. Problém politické integrace rozptýlených sil Občanského fóra se nepodařilo uspokojivě vyřešit. Po celé přechodné období zůstávaly divergence a nekoordinovanost palčivými problémy.

O tom, jak na práci federální vlády nahlíží rada KC OF, informoval Petr Kučera partnery z Verejnosti proti násilíu 2. dubna 1990 v Bratislavě. Vrátil se k 13. únoru, kdy OF a VPN předaly prezidentu republiky na Pražském hradě memorandum, jímž chtěly přimět vládu k větší systematickosti a výkonnosti: „To [memorandum] bylo motivováno tím, že nám připadalo – a fakt to tak bylo –, že federální vláda nevládne. (...) A vznikal v nás dojem, že není vnitřně dobře koordinována. Ukázalo se, že to není jenom dojem, ale že to je fakt.“⁵²⁵ Ministři se kvůli memorandu „strašlivě naštváli“ a někteří z nich dali svému rozladění průchod na prvních zasedáních kolegia. V této chvíli (tj. na počátku dubna) je – podle Kučery – mimo veškerou pochybnost, že federální vláda nepracuje jako týmový orgán, ale jako sbor ambiciózních jedinců: „... federální ministři vystupují a na svůj účet hovoří o tom, co se udělá, bez toho, že by to prošlo a bylo schváleno vládou. To jsou prostě věci, které se dít nemohou. To je téměř šílenství! To je téměř šílenství!“

Možnosti Koordinačního centra ovlivnit neuspokojivý stav byly velmi omezené. Koncem března se na návrh rady nepodařilo odvolat prvního místopředsedu Valtra Komárka a nahradit ho Václavem Valešem. Ukázalo se totiž, že působení populárního Komárka spočívá pouze v řečnické produktivitě a konkrétní práce za ním není vidět; ostatní ministři s ním odmítají spolupracovat. „Hospodářská rada“ federální vlády, kterou Komárek vede, se rozpadla, a místo ní „pracuje štáb na federálním ministerstvu financí u Václava Klause“. Ovšem ani toto řešení se neukázalo jako optimální. Mezi ministry panuje napětí a neshášenlivost: „... každý z těch třech lidí – Komárek, Klaus i Dlouhý – chtějí být novými „Šiky“, chtějí být novými architekty československé hospodářské reformy.“ Odchodem Komárka z vlády by se situace zjednodušila. Proti jeho odvolání se však důrazně postavil premiér Čalfa, neboť se obával poklesu prestiže vlády, a „demonstrativně“ populárního politika podpořil ještě předtím, než se jeho odstranění z vlády mohlo stát veřejnou záležitostí.

Spornou osobou je sám premiér, který nemá ve vládě dostatečnou

autoritu: „Marián Čalfa... má přízeň Václava Havla, a to mu dodává sebevědomí, nicméně jenom obtížně koordinuje tu činnost vlády. (...) Nikdo nemá tu autoritu, aby mohl donutit federální vládu, aby jednala tak či onak. Nemá! Protože vnitřně ten Čalfa není schopen, on nemá základnu, on má přátelství Vaška Havla, což je důležité v tom mocenském balancování, ale nestačí to k tomu, aby mohl skutečně koncepčně řídit vládu a nota bene jí ještě teda směřovat, to vůbec ne. To znamená, že jeho úsilí je rušeno aktivitou resortních ministrů, a hrozilo, že oni přerostou jeho možnosti.“

„Velice slabým článkem“ federální vlády je podle Kučery první místopředseda Ján Čarnogurský, odpovědný za legislativní proces. Místo vládní funkci se věnuje budování vlastní politické základny na Slovensku – Křesťansko-demokratického hnutí. „On tu legislativu nemá... nejenom, že ji nemá pod palcem, ale on do dneška, dva měsíce potom, co byla vytvořena Legislativní rada, on ještě nerozdal ani jmenovací dekrety jejím členům, nejenže ji nesvolal. (...) Tím se stává, že v podstatě ministerstvo zemědělství dá Federálnímu shromáždění na stůl zákon, který koncepci odporuje tomu, co dá jiný resort. To je naprosto nesmyslný počínání, tam prostě to není vůbec koordinováno, to nemá jednotící koncepci. Tu jednotící koncepci po stránce legislativy by měl zajišťovat, ale on v podstatě tuto roli vůbec neplní.“

*Kontrast mezi vztahem Verejnosti proti násiliu ke slovenské vládě
a Občanského fóra k české vládě*

Konflikt mezi slovenským premiérem Čičem a Koordinačním výborem Verejnosti proti násiliu začal už koncem roku 1989, kdy propukly nepokoje v československých věznicích, zejména v těch, které se nacházely na území Slovenska. Podle Zajacova svědectví Čič před Vánocemi slíbil, že se z titulu své funkce bude aktivně podílet na řešení tohoto problému. Na Štědrý den, kdy vězeňské vzpoury vrcholily, Zajac s Budajem sháněli slovenského premiéra, aby se s jeho pomocí pokusili napjatou situaci řešit. Avšak zcela marně – Čič vystoupil v televizi s vánočním poselstvím a „zmizol“. VPN si musela poradit sama, bez účinné pomoci státního aparátu. „Ludia na Slovensku proste jedli svojich vianočných kaprov a my sme tým ľuďom rušili ich vianočnú atmosféru, pretože oni to vnímali tak, že Čič o šiestej večer povedal: ‚Vážení priatelia, a teraz v tejto vianočnej atmosfére sa budeme všetci milovať.‘ A nato prišiel niekedy o desiatej do televízie Budaj a niekedy okolo jedenástej v rozhlase prišiel Zajac a povedal im: ‚Ale tuná sú najakí väzni!‘ To pre mňa zostane príznačným zážitkom...”⁵²⁶

„Pštroší politiku“ uplatnil Čič také při řešení akutního problému výměny managementu ve slovenských podnicích. Situace v této oblasti byla od počátku nového roku velice nepřehledná, a to v obou republikách. Připomeňme si televizní projev z 19. ledna, v němž tehdejší vůdce Občanského fóra Pithart odmítl živelné revoluční odstraňování předlistopadového podnikového managementu. Tímto problémem se od února aktivně zabýval ve funkci předsedy české vlády. Premiér Čič ho podle Zajace zcela pustil ze zřetele. Marně se ho Verejnost proti násilí snažila přesvědčit, aby vláda vypracovala nějaký systém pravidel, kterým by chaotický a výbušný proces usměrnila a regulovala. Čič zřejmě obratně využil skutečnosti, že problém výměny managementu byl svázán s kontroverzní existencí podnikových VPN (v nejednom podniku totiž působily dvě či dokonce tři vzájemně znesvářené VPN), mohl tento problém považovat za interní záležitost Verejnosti proti násilí a nepálit si s ním prsty.

Komunikace a spolupráce KV VPN se slovenským premiérem zdaleka nedosahovala takové úrovně jako komunikace a spolupráce KC OF s českou vládou. 2. dubna v Bratislavě charakterizoval Petr Kučera vztah s „Pithartem a spol.“ jako „velice dobrý, kamarádský, bezvadný“. Slovenští demokratičtí politici si své výrazné zaostávání uvědomovali už od počátku února, avšak Čiče, který jim – podle svědectví László Szigetiho – vyložene „škodil“, nedokázali z funkce premiéra odstranit. Mezi strukturami české státní moci a slovenské státní moci v jejich vazbě na obě národní demokratická hnutí se v přechodném období vytvářela významná politická asymetrie, která posilovala autonomizaci slovenské politiky.

Rozdílné pozice českého a slovenského demokratického hnutí v politice

Podobně jako Koordinanční centrum Občanského fóra se také vedení Verejnosti proti násilí ocitlo *v postavení mimo bránu*. Přesto byl mezi jejich pozicemi zásadní rozdíl. Aktivisté OF obsazovali klíčové státně-politické funkce, problém spočíval v tom, že nová mocenská ohniska mezi sebou nenavazovala funkční komunikační vazby. Na Slovensku tomu bylo jinak – vůdčí představitelé demokratického hnutí působili pouze ve strukturách Koordinačního výboru Verejnosti proti násilí a své politické představy nadále uplatňovali nátlakovou formou, jenomže tento způsob rychle ztrácel účinnost. Mezi slovenským demokratickým hnutím a slovenskou státní mocí se vytvářel příkop, který bylo stále nesnadnější překonávat. Vliv Verejnosti proti násilí na tvorbu politických rozhodnutí byl omezený. Jestliže moc Občan-

ského fóra lze charakterizovat jako rozptýlenou, tak Verejnost proti násilíu disponovala v přechodném období pouze mocí virtuální.

Odlišné pozice demokratických hnutí v obou republikách a nepřítomnost silného integrujícího prvku začaly povážlivě rozkolísávat stabilitu federativního státu. Zhruba v polovině přechodného období se ukázalo, že je to problém, který přerůstá možnosti a schopnosti Verejnosti proti násilíu i Občanského fóra a který nelze dále podceňovat. Na schůzce představitelů obou hnutí 2. dubna v Bratislavě ho uvedl do diskuse jeden z nejinformovanějších politiků tehdejší doby Petr Kučera. Koncem března se ve Federálním shromáždění účastnil první schůzky slovenských a českých odborníků zabývajících se přípravou nových republikových ústav a „byl šokován“ nespojitostí obou procesů. „Ti legislativci čeští a odborníci slovenští si něco pečou a nechťejí ukázat druhé straně, co tam mají.“⁵²⁷ Zpočátku nebyl Kučera příliš adresný, snad z ohleduplnosti vůči politickému partnerovi se zdráhal nazvat věci pravým jménem. Ve svých dalších vstupech už byl konkrétnější a kritičtější. Vyjádřil názor, že slovenští ústavněprávní odborníci, vedení profesorem Plankem, jsou „postaru myslící lidi“. Svě varování formuloval nejprve v obecné rovině: „... měli bychom si všichni ohlídat, aby pod dojmem právě té zjitřený atmosféry se tady nevytvořily dvě ústavy... který budou legislativně v pořádku, ale budou neslučitelný. (...) Je potřeba tento proces skutečně dostat pod určitou kontrolu a provázat ho.“ Kučera považoval za nutné práci na ústavách důsledně koordinovat vzhledem k tomu, že obě strany se shodují na cíli, kterým jsou „silné republiky a slabá federace“, ale přitom se ukazuje, že přechodné období vyžaduje gard právě opačný – to jest „silnou federaci a slabé republiky“. Vývoj debaty ho donutil k plné adresnosti: na české straně problém nevidí, protože českou ústavu připravují „de facto naši lidé“; jde o to, abyste „vy ten proces měli pod kontrolou... aby ty problémy, které jsou v ulicích“, tento proces nepoznaly.

Několikavteřinové rozpačité ticho, které se rozhostilo poté, co takto promluvil, naznačovalo, že se dotkl palčivého problému. Zajac odpověděl v obecné rovině. Podle něj došlo k asymetrii proto, že federální vláda a Federální shromáždění se konstituovaly dříve a silněji než národní orgány, a proto si počínají autoritativněji: „Proste tuná federál o niečom rozhodne (...) ale bez toho, aby sa dokázali najprv utvoriť v Slovenskej národnej rade a Českej národnej rade dostatočne stabilné stanoviská.“ Politický proces je velmi chaotický – „neplatia nijaké pravidlá hry“.

Diskuse se stočila k připravované ekonomické reformě. Hovořili převážně Češi (Kučera, Šilhán a Urban), Slováci (Zajac, Gál, Mikloš-

ko, Šimečka ad.) jen mlčky naslouchali. K tomu, co slyšeli, neměli co dodat. Zajac posléze vysvětlil, proč: Verejnost proti násilíu zvolila jinou cestu než Občanské fórum; vyzvala slovenskou vládu, aby „zmobilizovala“ vědeckovýzkumnou základnu, která vypracuje program ekonomického rozvoje, a v okamžiku, kdy se takový program ocitne na stole, bude možné ho studovat, zaujímat stanoviska, hledat bílá místa, doplňovat specifika; VPN na tento program čeká, zatím nemá informace o jeho vytváření, ani o termínu dokončení.

Strategie Občanského fóra vypadala jinak. Urban s Kučerou popsali, jakými způsoby se pokoušeli přimět federální vládu k vypracování „scénáře ekonomické reformy“ – avšak ani memorandum prezidentovi a vládám z 13. února, ani výzva poslaneckého klubu OF adresovaná hospodářským ministrům nebyly úspěšné. Podařilo se to až s pomocí ekonomického týmu, který působí při české vládě, a který v březnu vypracoval nástin přechodu k tržní ekonomice, a tím ekonomy z federální vlády – obávající se ztráty tempa a vlivu na další běh věci – donutil k intenzivní práci. Výsledkem je, že v této chvíli existují dva scénáře – „český“ i „federální“ – a v dubnu začnou obě skupiny jednat o jejich integraci. Zástupci OF si nátlakovou taktiku velice pochvalovali, neboť „nikdo nemá tu autoritu, aby mohl donutit federální vládu, aby jednala tak či onak“. Ukázalo se, že přimět výkonné orgány k svižnějšímu tempu je docela dobře možné. Podle Kučery nesmí Občanské fórum slevit ze své důslednosti. „Dokonce jsme se shodli v tom, že to OF musí být daleko agresivnější, protože tady chybí politický subjekt, který by tlačil na tyhle centra moci a který by je do jisté míry tlačil stejným směrem.“

Sebechvalný monolog přerušil Zajac, který nijak nezastíral údiv: „Vy sa tak krásne rozprávate, tri štvrte hodiny, dobre sa to počúva. Môžem sa opýtať, jednu jednoduchú otázku? Do akej miery ste do vzťahov federálnej a českej vlády zabudovali vzťah slovenskej vlády a teda slovenských ekonómov, ktorí prídu so svojim programom? Myslím, že nijako. (...) Prepáčte, ale to nie je, že by neboli k dispozícii, ale vy ich k dispozícii musíte proste mať a musíte s tým rátať, že oni prídu, aj keď by prišli o polroka neskôr, aj o rok. Vy nemôžete urobiť ekonomickú reformu, o ktorej hovoríte, že podporuje silné národné ekonomiky tak, že ju urobíte ako federálnu koncepciu, povedal by som bombardovanú z boku koncepciou českej vlády, a pritom sa tváriť, že toto sú silné republiky!“

Obširnější citace ukazují, jak pokročilo rozesupování mezi českou a slovenskou politikou. Strategické úvahy v klíčových oblastech ústavněprávní a hospodářské nebyly koordinovány, běžely po paralelních liniích! Divergentní proces pochopitelně generoval odlišné

(často přímo protichůdné) politické představy, struktury a taktiky. Znepokojující skutečnost si vůdčí představitelé demokratických hnutí uvědomili v polovině přechodného období; tedy přesně v okamžiku, kdy všechny hlavní karty už byly rozdány a kdy se ukázalo, že obě hnutí mají z různých důvodů jen omezený, parciální vliv na politické rozhodování a směřování. Uvědomili si ji tři měsíce poté, kdy člen rady KC OF Vavroušek před problémy tohoto druhu naléhavě varoval. Připomeňme znovu varovný tón jeho – v této chvíli již zapomenutých – návrhů: zásadní diskusí o federativním uspořádání, o konkrétních vztazích mezi federálními, českými a slovenskými ústavními institucemi je nutné otevřít hned, nikoli až po volbách!

Na počátku dubna už také Zajac mluvil o nutnosti „vytvorit' taký mechanismus, ktorý núti k spolupráci“. Šilhán charakterizoval „soustavu vládnoucích orgánů“ – Hrad, vlády a parlamenty – jako „nesmírné křehkou“, nepropojenou informačními kanály. Urban spatřoval východisko ve jmenování „komise, která by definovala přechodový období a kroky, který je potřeba udělat“ v ekonomické a ústavní oblasti; především apeloval na vypracování „definice“, jež by pojmenovala hlavní problémy a priority a určila, kdo a jakým způsobem je bude řešit. Navrhovaná terapie sama o sobě byla velice prostá, její provedení však nikoli. Sotva už bylo možné překonat chaotickou politickou praxi způsobenou invazí různých vůlí a zájmů do veřejného prostoru. Návrat do „nulového bodu“ byl iluzorní.

Nicméně je třeba dodat, že aktéři nepovažovali komplikovanou situaci za fatální a beznadějnou. Už proto ne, že usilovně hledali východiska. Reálná šance se rýsovala v prvním setkání české a slovenské vlády, které premiér Pithart svolal na 10. a 11. dubna do zámku ve Lnářích. Kučera předpokládal, že z jednání vzejde „společný výbor“, který by se zmíněnými problémy soustavně zabýval. Proto vyzval partnery z VPN, aby do výboru pronikli a podíleli se na jeho práci. Nic takového se však nestalo, ve Lnářích žádné česko-slovenské mezivládní grémium nevzniklo. Obě strany již zřejmě neměly příliš vůle měnit a komplikovat dosavadní praxi; do voleb zbývaly dva měsíce. Vlády se shodly pouze na tom, že základním principem soužití obou národů je „prvotnost, svébytnost a integrita národních republik“, a slíbily, že v duchu tohoto principu vypracují do voleb zásady federativního uspořádání státu. Vycházet přitom budou z premisy, že federální ústava bude odvozená z ústav národních. První a poslední setkání národních vlád v přechodném období splnilo pouze ceremoniální funkci.

V podobném duchu komentoval Pithart později svůj pokus o posílení komunikace mezi českou a slovenskou státní mocí: „Čiž i já

jsme jako místopředsedové vlády vystoupili z federální vlády. Pochopili jsme tu funkci jako ponižující pozůstatek ‚demokratického centralismu‘: soudruzi předsedové národních vlád jsou ve federální vládě přece proto, aby mohli přenášet úkoly a usnesení shora dolů... Pak se začala naplňovat Vavrouškova varování, že se české a slovenské ústavní a politické struktury budou mjet, že se vlastně nikdy nepotkají: ústavně a fyzicky. Proto jsem někdy v březnu 1990 rozhodl pozvat na dva dny celou vládu Slovenské republiky do Lnářů, do zámku v Jižních Čechách, který česká vláda mohla užívat. Byl to pokus alespoň neformálně tu komunikační mezeru vyplnit. Federální vláda, jmenovitě Klaus, to přijala se značnou nevolí: že prý se scházíme za zády federální vlády, že se to oni dozvídají z novin...⁵²⁸

* * *

Bratislavské schůzky představitelů OF a VPN 2. dubna se krátce zúčastnil i Ján Budaj, od 1. března první místopředseda SNR. Zasáhl pouze do části diskuse týkající se „pomlčkové války“. Dosti ostře vystoupil proti dvojjazyčnému názvu státu (Československá federativní republika, Česko-slovenská federatívna republika) – přijatému Federálním shromážděním 29. března – a navrhl vrátit se k názvu, který měl v parlamentu dostatečnou podporu, který však nečekaně smetl ze stolu prezident Havel (Federace České a Slovenské republiky). Nehovořil tentokrát pouze sám za sebe, ale v podstatě za celou Slovenskou národní radu, která 30. března – pod přímým tlakem několika tisíc rozčilených demonstrantů – přijala prohlášení, v němž odmítla dvojjazyčný název státu, aniž ovšem přiznala, že o den dříve adresovala Federálnímu shromáždění souhlas „nejen s ‚pomlčkovou‘ verzí [Republika Česko-slovenská], ale i s verzí ‚federální‘ [Československá federativní republika], i když to byl jen souhlas v druhé řadě“.⁵²⁹ Petr Kučera (jedna z vůdčích postav poslaneckého klubu OF a VPN ve federálním parlamentu) naopak tvrdil, že by se název měnit už neměl, aby parlament nepozbyl poslední zbytky své společenské a politické váhy. Postavil se Budajově argumentaci: jestliže my Slovákům neupíráme pomlčku, nesmí oni nám upírat celistvý název!

Budaj však trval na svém – na Slovensku převládl dojem, že nový název státu je když ne výrazem české arogance, tak jistě politickou fraškou. Ocitujme jednu z rozhořčených, ale věcných publicistických reakcí, jejímž cílem bylo vyznat se ve spleť a emocemi poznamenané zápletky a snad i snaha pohnout českou stranu k hlubší empatii. Článek se jmenuje *Semióza názvu republiky* aneb čím jsou v životě národa symboly a znaky, vyšel 11. května 1990 v *Literárním týždeníku*,

autorkou je N. Krasová: „A tak nejen název republiky, ale teď především ‚pomlčka‘ se stala symbolem pokrytým množstvím konotací. První význam, který je hned po ruce, je ‚ohromující nepatřičnost‘... Další význam (shluk významů) nesprávně umístěné ‚pomlčky‘ je navíta, směšnost: tady máte, Slováci, tu svoji směšnou, naivní pomlčku! (...) Je proto nepochopitelné, když inteligentní a sympatická herečka vyslovuje rozhořčený údiv, že se dělá tolik hluku okolo ‚pomlčky‘, a nechápe, že tu vůbec nejde o ‚pomlčku‘ ani spojovník, ani rozdělovník, ale prostě o jméno, symbol národa, který nechce zůstat ‚bezejmenným‘, národem bez jména, bez identity, v citění mnohých posledním z posledních.“⁵³⁰

Ukázalo se, že dvojjazyčný název – iniciovaný a zaštitěný prezidentem Havlem – je na Slovensku neudržitelný. V pozdějším svědectví se ke spornému diskusnímu bodu vrátil František Mikloško, který si vzpomněl, že tehdy (tj. na počátku dubna 1990) měl intenzivní pocit „vrcholu moci Václava Havla“. Zdálo se mu, že Kučera a Šilhán nepřijeli do Bratislavy jednat, ale pouze „povedat, čo je Havel ochotný ešte akceptovať a čo nie“.⁵³¹ Je pochopitelné, že představitelé VPN – konfrontováni s rozjitřeným veřejným míněním, z kterého obratně těžili slovenští státní představitelé (tentokrát už za asistence Jána Budaje) – nebyli ochotni ustoupit.

Patový stav se pokusil překonat svým typicky přímočarým způsobem Urban, který vyšel Slováckům vstříc: „Zkusme se zamyslet nad tím..., aby tady od nás vzešel společnej návrh, kterým děsným způsobem nasereme Václava Havla: že žádáme, aby Federální shromáždění revokovalo [dvojjazyčný název] a vrátilo se k původnímu návrhu, který – jak se zdálo – měl největší podporu: Federace České a Slovenské republiky.“

Po těchto slovech musel ustoupit i doposud rezolutní Kučera, který ovšem nabídl mnohem obratnější a sofistikovanější řešení: „Nejsem pro veřejnou – to vůbec ne! – ale interní neutralizaci Václava Havla. Protože mi ho nemůžeme skandalizovat... oslabovat jeho prestiž. My ho musíme neutralizovat, to znamená, aby on zaujal naprosto neutrální stanovisko, aby k tomu nic neříkal, protože kdyby to měl podpořit jako třetí návrh, tak by se zesměšnil, to prostě nejde.“ Navrhl způsob, jakým by se to v parlamentu dalo udělat – zablokovat prováděcí zákon, který bude projednáván jako komplementární součást zákona o dvojjazyčném názvu státu, a pak se vrátit k původnímu poslaneckému návrhu (Federace České a Slovenské republiky) jako jedinému kompromisu. Fedor Gál se zaradoval nad nastíněným postupem, který se mu zdál dosti rafinovaný i dosti realistický, a navrhl, že pošle pro láhev šampaňského.

Kučerův plán však nebyl pro další vývoj určující. Zatím nevíme, jaký byl jeho osud, zda se o něm poslanci FS vůbec dozvěděli, ale jsem přesvědčen, že Mikloško křivdil svým někdejším partnerům, když po osmi letech tvrdil, že v Bratislavě ustoupili jen naoko, aby věc nakonec stejně vyřešili podle Havlova scénáře. Pokud se ovšem pokusili Havla „neutralizovat“, nebyli úspěšní. Prezident totiž znovu svérázným způsobem zasáhl do situace a opět tak učinil podle vlastního plánu a zřejmě bez širší kooperace s ostatními politickými instancemi.

Těmito slovy popisuje Šútovec ukončení „pomlčkové války“, které ovšem neznamenalo konec česko-slovenských sporů: „Prvního a druhého dubna se Alexander Dubček setkal s představiteli slovenské vlády a s funkcionáři SNR a oznámil jim, že právě přijatý zákon 81/1990 Sb. se bude přehodnocovat, že existuje pět nových návrhů... a 10. dubna 1990 že chce Federální shromáždění jednat s národními radami. Ale jako obvykle Václav Havel byl rychlejší: svolal do Lánů poradu už na 6. dubna. Setkání dost podrobně ze svého pohledu popsal Rudolf Schuster, který potvrdil epizodu takto uvedenou Petrem Pithartem...:

Pithart: Prezident pozval jednoho dne úplnou reprezentaci obou republik do Lán. Sedělo nás tam asi třicet, každý měl před sebou lahvičku minerálky, dva chutné chlebičky a prezident řekl: ‚A já vás odtud nepustím, dokud se nedohodnete. Ostatně u dveří stojí stráž.‘ Zasmáli jsme se, domnívající se, že jde o žert. Ale pak jsem zaznamenal, že dveře skutečně sřeží dvě dívky s kolty u pasu... Pokud šel někdo na záchod, doprovázely ho tam i zpět.

Schuster: Před osmou přišly dvě ozbrojené dívky s klíčem od jednacích místností a pustily nás dovnitř. Klíč z dveří vytáhly, zastrčily ho z vnitřní strany a zůstaly stát u dveří. V místnosti byl velký stůl, kolem kterého se mohlo posadit asi pětadvacet lidí. Byly na něm malé talířky s dvěma chlebičky, na menším stole, který stál pod okny, láhve s nealkoholickými nápoji a prázdné skleničky. Po příchodu prezidenta ozbrojené dívky zevnitř zamkly dveře, vytáhly klíč, jedna z nich si ho dala do kapsy a obě zůstaly stát u dveří tvářemi do místnosti. Podívali jsme se na sebe a zasmáli jsme se. Já to myslím vážně, přátelé. Z této místnosti vás nepustím, dokud se nedohodneme na novém názvu republiky,‘ řekl Václav Havel...

Tak se dohodli. Vybírali ze šesti názvů – Federace České a Slovenské republiky, Republika Česko-Slovenská, Česko-Slovenská republika, Federace Česko-Slovensko, Česko-Slovensko, Česká a Slovenská Federativní Republika – a vybrali ten poslední.⁵³²

* * *

K „pomlčkové válce“ – jejíž důsledky byly předmětem sporů a zdoluhavého dohadování na dubnové bratislavské schůzce – jsem se vrátil, abych ukázal, jak do uvažování slovenských politiků pronikala „národní“ otázka. Verejnost proti násiliu, aktér slovenské „něžné revoluce“, byla konfrontována s prvními projevy odporu, jehož ohnisko spočívalo v rychle se formujícím slovenském nacionalismu. Peter Zajac vzpomíná, jak se Ján Budaj (pravděpodobně 29. března) pozdě večer vrátil ze schůze Slovenské národní rady – ovlivněné bouřlivou demonstrací proti dvojjazyčnému názvu státu – do sídla Koordinačního výboru VPN a říkal: „Toto je druhá revoluce, národní revoluce!“ Přátelé mu marně vysvětlovali, že „to není žádná národní revoluce, že to je proti ‚listopadu‘, a ... mluvili jednoznačně o nacionalismu...“⁵³³ Martin Bútora doplnil, že v duchu „národní revoluce“ pak Budaj (pravděpodobně 30. března) promluvil k nespokojencům z balkonu SNR. Podruhé, tentokrát z jiného úhlu se přesvědčujeme, jak mocný vliv měla na směřování slovenské politiky „ulice“, na níž se již nemusela jako v listopadu '89 sejít stotisícová masa, stačilo několik stovek křičících demonstrantů. Ovlivňovala postkomunisty Schustera a Čiče, hledající nový *raison d'être*, stejně jako nekomunistu a odvážného občanského aktivistu Budaje.

Navzdory nesouhlasu kolegů z KV VPN si první místopředseda Slovenské národní rady Budaj podrží svou tezi o „druhé, národní revoluci“ a s její pomocí vysvětlí 2. dubna slovenskou skutečnost partnerům z Občanského fóra: „Tuná demokratická revolúcia začala ísť nezadržitelne rýchlo pred dovŕšením národnej revolúcie. Toto je proste náказа, pre vás možno neznáma, pretože česká národná revolúcia dávno bola dovŕšená v minulých storočiach. (...) Tu je už situácia taká – na námestí bola demonstrácia nie za pomlčku, ale za odtrhnutie od Čiech. Tým sa otvorene zrušilo toto posledné tabu na Slovensku. (...) Ja som videl na tých ľuďoch tú obrovskú oslobodivú energiu, keď praskne tabu. Na Slovensku neexistuje akákoľvek nezávislá tlač a tá komunistická alebo kryptokomunistická vedome dezorientuje... Slovensko je dneska politicky v naprostom chaose a konečne tu prišla jednoduchá idea, navyše aj duch doby takzvané. Viete, keby nebolo Litvy, Lotyšska, Ukrajiny a kýho ďasa! Ale tuná na tom námestí neboli starí ľudáci, tam boli mladí ľudia.“ Překódování z „demokratických“ do „národních“ hodnot je podle Budaje nutné vzít na vědomí s nejvyšší vážností: „... buď si uvedomíme túto situáciu ako reálnu, alebo budeme naďalej pchať pred ňou hlavu do piesku, a po tej hlave prejdú davy, ktoré pôjdu úplne iným smerom.“

Autokratický lídr sice ztrácel svou neotřesitelnou pozici, ve strukturách hnutí měl však stále velký vliv. Byl přesvědčen, že jedním z hlavních úkolů Verejnosti proti násilíu je vypracovat národní program. V týdnech na přelomu března a dubna prudce poklesly předvolební preference VPN. I proto její představitelé přizvali k tvorbě volebního programu odborníky na „národní otázky“. Převážně šlo o politiku, které jsem na počátku této kapitoly typologizoval jako exkomunisty. „Nejdůležitějším z nich se ukázal být jeden ze spoluautorů Návrhu koncepce česko-slovenské federace v podmínkách tržního hospodářství, tedy jeden z ideologů slovenské ‚třetí cesty‘, Augustín Marián Húška.“⁵³⁴

Registrujeme pozoruhodný rozdíl mezi českou a slovenskou realitou na přelomu března a dubna 1990. V „národní otázce“ začíná slovenská politika nacházet své klíčové identifikační znamení, které se ve své nejvyhrocenější podobě stává dělítkem mezi „námi“ (Slováky) a „jimi“ (Čechy, Maďary...). V české politice je takovým znamením i dělítkem „vypořádání s komunismem“, které se projevovalo dvojím způsobem – méně ostrým v požadavku zestátnění majetku KSČ a radikálním v požadavku postavení KSČ mimo zákon.

Jiným problémem, přetřásaným na dubnové schůzce v Bratislavě, byla osvobozená média a jejich kontroverzní vliv na vytváření politické reality. Fedor Gál pojmenoval stav věci lapidárně: „... masové média vytvárají iný obraz, ako ta skutočnosť sama je.“ Pohotově ho doplnil Budaj svou nedávnou zkušeností: „Ja som povedal v parlamente, že keď otvorili otázku slovenského štátu, prečo nie, je odtabuizovaná, budeme aj o nej hovoriť. A do federálnych televíznych novín odstrihli: ‚Slovenský štát / Prečo nie / Ján Budaj.‘“ Na poslední slova zareagoval naoko rozzlobený Věněk Šilhán: „Ty seš ale svině, Janko“, a rozesmál všechny přítomné.

V debatě se několikrát zaskvěla poznámka, adresovaná v dobrém úmyslu diskutujícímu partnerovi a zároveň v jakémsi symbolickém odsudku a s notnou dávkou jízlivosti i nepřítomným žurnalistům: „Nejseš novinář, tak máš jistě pravdu.“ Rozčarování s kontroverzního působení osvobozených médií bylo očividné. Obě hnutí měla své vlastní tiskové orgány – *Verejnosť* vycházela od poloviny prosince 1989 jako občasník s několikadenní periodicitou a *Fórum* od počátku února 1990 jako týdeník. Obě tiskoviny však nepatřily k nejčtenějším a nejžádanějším novinám. Vliv OF a VPN na vytváření vlastního mediálního obrazu byl omezený.

Většina novinářů – v tom se ostatně nijak nelišila od politiků – přijala nový profesionální vzorec. Jak v podnětné studii napsali Jan Jiráček a Otakar Šoltys, odvrhla komunistickou ideologii a bezvýhrad-

ně přijala za své svobodu slova a názorový pluralismus.⁵³⁵ Víceméně jasná a všeobecně akceptovaná východiska byla pouze dobrým počátečním vkladem, okamžitou kvalitou a kulturností veřejné informovanosti samozřejmě nastolit nemohla. Pokud jde o vztah polistopadových médií k problematice česko-slovenských vztahů, vystihli zmínění autoři jeden z podstatných rysů skutečnosti:

„Pro dějinné proměny česko-slovenských vztahů je příznačné, že ani jedno z ideových krytí vzájemného vztahu [herderovské (...1848...), mäsarykovské (...1918...), nacistické (...1939...) a komunistické (...1948...)] se vnitřně nespořívalo samo v sobě a nebylo překonáno jiným, z vnitřní logiky vyplývajícím imanentním vývojem. Nové ideové krytí přicházelo vždy zvenčí, se společenskou změnou, která přesahovala možnosti československého státu do ní aktivně zasahovat a samostatně ji politicky utvářet. Když tedy 17. listopad zrušil proletářský internacionální ideové krytí vztahu Čechů a Slováků a nepřinesl žádné jiné, nastal velmi zajímavý stav: vše, co bylo v přibližně minulých sto letech odžito, začalo platit zároveň, jako obrázky, které jsou průsvitné a překrývají se. Přitom... v rozměru hodin, dnů, týdnů a měsíců k žádným podstatným a očividným změnám nedocházelo. Nešlo tedy o každodenní a hmotné bytí, které by vyvolalo tematizaci národnostního citění, ale o slova, o jazykové formulace, do nichž byly ideje a koncepce národnostního citění zakódovány. Došlo k aktivizaci konceptuálního vědomí, které vybavené dostatečnou zásobou ‚realit‘ – postavilo koncept na roveň žité a vnímané autenticitě děje.“⁵³⁶

K dispozici tedy byl dostatek „historických realit“, z nichž se dalo konstruovat nepřeberné množství odborných i pseudoodborných stanovisek a názorů, uplatňovaných potom primárně či sekundárně v politice. A to se také dělo. Při analýze slovenské reality ještě jednou využiji znamenitou knihu Milana Šútovce. V reakci na prezidentovu zákonodárnou iniciativu týkající se názvu státu a státní symboliky vyšlo 8. února 1990 ve slovenském tisku stanovisko Valného shromáždění Slovenské historické společnosti, podepsané jejím vědeckým pracovníkem, komunistou mladší generace Antonem Hrnkem. V stanovisku se mj. uvádělo, že slovenští historici sdružení v SHS podporují „změnu názvu našeho státu na Česko-Slovensko. Tato změna má historické opodstatnění v základních historických dokumentech z dob vzniku našeho společného státu“.

Šútovec prozkoumal všechny relevantní dokumenty z období od 30. května 1918 do přijetí Ústavní listiny 29. 2. 1920 – to jest Pittsburskou deklarací, Washingtonskou deklarací, Provolání národního výboru Československého o samostatnosti Československého státu,

Martinskou deklaraci, Dočasnou ústavu, Ústavní listinu a navíc ještě francouzský text Trianonské smlouvy. Z jeho analýzy vyplynulo, že „název státu nebyl při jeho vzniku, ani předtím, předmětem žádných předběžných dohod ani zahraničních, ani domácích národních reprezentací“.⁵³⁷ Stanovisko Valného shromáždění SHS předstíralo vědeckou objektivitu, které jde o odhalení „historické pravdy“; nebylo to však stanovisko odborné, nýbrž „politické, a to tendenčně politické: pokusilo se to řešení názvu česko-slovenského státu, které obsahoval zákon o autonomii slovenské krajiny č. 299/1938 Sb. z 22. listopadu 1938 (tedy Česko-Slovensko), posunout z doby zániku do období jeho vzniku“.

Povšimněme si ještě jednoho Šutovcova postřehu. Je nanejvýš pravděpodobné, že stanovisko bylo pouze osobní iniciativou Antona Hrnka, účelově zaštitěnou autoritou Valného shromáždění Slovenské historické společnosti. V tomto světle se potom Hrnkovo počínání jeví jako „jedna z metod, jak přetvářet věcný problém na politikum“⁵³⁸ a využít to pro budování vlastní politické kariéry. Zanedlouho nacházíme nedávného komunistu Hrnka mezi iniciátory a zakladateli Slovenské národní strany; po červnových volbách vstoupil jako její poslanec do Slovenské národní rady. Zajímavá je ještě jedna věc: Anton Hrnko a další slovenský historik Jozef Žatkuliak předali stanovisko Valného shromáždění SHS slovenskému premiérovi Čičovi. Zdá se, že to nebyl marný počín, neboť mezi šesti alternativními názvy státu, které ležely 6. dubna na zámku v Lánech na stole, byl také název Česko-Slovensko.

* * *

Východisko z chaotického, dezintegračního vývoje spatřoval na počátku dubna první místopředseda SNR Budaj především v osvětě, větší informovanosti Čechů o slovenských historických i soudobých reáliích a naopak. Představoval si, že přední politici a odborníci obou národů povedou jakýsi „trvalý seminár“. Vedle toho navrhl vytvořit „blok autorit“ v čele s Václavem Havlem a Alexandrem Dubčekem, který uhasí „akutný požiar nacionalizmu“. Vzhledem k tomu, co už víme o komunikaci mezi institucemi i osobnostmi české, slovenské a federální státní moci, můžeme říci, že nebylo iluzornější představy.

Kapitola XV

Občanské fórum vítězem i poraženým

Odsouvaný problém budoucnosti Občanského fóra

Od počátku dubna ubývalo interních sporů, které dosud otrásaly pražským Koordinačním centrem, zato však valem přibývalo problémů obecně politických. O těch nejzávažnějších jsem pojednal v XIII. kapitole. Klid ve strukturách hnutí byl však pouze zdánlivý, způsobený vyčerpáním nejsledovanějších a nejkontroverznějších témat přechodného období. Do konce března bylo o všem podstatném rozhodnuto: dobrovolně i nedobrovolně uvolněná křesla ve státní správě a parlamentech obsadili noví ministři, poslanci, úředníci; krajská OF ve spolupráci s centrem zaplnila místa na kandidátních listinách; přinejmenším do voleb byla předurčena tvářnost i struktura hnutí. Ti, jimž daný stav nevyhovoval, se vesměs smířili s tím, že do léta 1990 žádných výraznějších změn nedosáhnou. Schůze vrcholných grémií již nebyly tak rušné a plné neplodných debat. Krajští a okresní delegáti 31. března ochotně přistoupili na to, že další sněm se sejde až 21. dubna (vzpomeňme, s jakou nevolí odmítli 3. února návrh Fišery na konání sněmů v třítydenní periodě!). V květnu – kdy se naplno rozběhla volební kampaň – nezasedal sněm ani jednou. Přetížení a unavení aktivisté operativního kruhu, rady a odborných komisí Koordinačního centra si mohli oddechnout. Zdá se, že povolení šroubu pochopili jako dosažení kýženého konsenzu a nikoli jako pouhý odklad kumulujících se sporů vyvolaných četnými disfunkcemi. Nechtěli si připustit nebo neviděli problémy zpochybňující Občanské fórum v jeho aktuální podobě? Přitahování magickou silou voleb nevyvozovali nic z proměn, které se kolem nich odehrávaly. Jednotný revoluční jazyk se rozpadal, názorová diferenciacie – předcházející diferenciaci politickou – se prohlubovala, třibily se zájmy, objevovala se (staro)nová ideologická schémata. Nevyhraněná, konsenzuální, občanská politika nemohla nadále být vhodným instrumentem.

Na osmém sněmu 3. března připustil Jan Urban možnost, že se Občanské fórum po volbách přemění v „Občanskou demokratickou

stranu“. Petr Kučera však na sněmu 21. dubna vyjádřil zcela jiný názor: „V budoucnu budou muset strany spolupracovat s Občanským fórem, protože jeho funkce ve společnosti je nezastupitelná. OF převzalo odpovědnost za demokratický vývoj tohoto státu a v současnosti představuje střední proud.“⁵³⁹ Společně s dalšími lídry hnutí byl pevně přesvědčen, že dosavadní profil Občanského fóra coby ideologicky nevyhraněné a nehierarchické formace by měl být určující i pro povolební vývoj. Havlovo přání, aby OF zůstalo „čímsi zamřazeným“, „nepříliš vyprofilovaným“, zůstávalo pro ně i nadále rozkazem, přestože je sám Havel omezil na období do parlamentních voleb.

Fišera se pokusil přetvořit vágní pojetí v jakousi příruční teorii – návod k použití. Slova, která pronesl na schůzi rady 22. února, byla vůbec prvním projevem této snahy: „Naše síla je ve schopnosti improvizovat a v tom, že i na krajích a okresech to budou dělat dobře. Jen v Praze se vytváří ne nejlepší atmosféra. Držme linii cíle! Lidé, kteří dělali revoluci, těžko přecházejí do situace, kdy je třeba něco budovat.“⁵⁴⁰ Improvizace mohla být dobrým (protože v podstatě jediným) východiskem pro revoluční politiku, sporným pro politiku v rámci restaurované parlamentní demokracie a zcela nevhodným pro povolební období budování demokratických institucí. Rozhled Urbana, Fišery, Kučery a dalších osobností Špalíčku zůstal omezen horizontem voleb. Očekávanému volebnímu úspěchu, k němuž bylo OF předurčeno, padla za obět strukturovanější, střednědobá vize. Dejmalův únorový postřeh byl přesný – rada KC OF nebyla hlavou, ale pouhou paží, sekretariátem politické strany nestraníků, jenž si vytýčil jediný úkol – volební vítězství.

* * *

O budoucnosti Občanského fóra se uvažovalo jen v okrajových složkách hnutí a bez aktivní účasti jeho lídrů. Jediný podstatný důvod spočíval v tom, že nikdo neměl zájem na zásadní změně institucionální a komunikační struktury, v níž si vydobyl vlivné postavení; fungovalo to jako natažený stroj, do jehož mechanismu se nevyplatí zasahovat. Byl to sněm, jenž koncem března pověřil radu, aby vypracovala nástin politického a organizačního profilu Občanského fóra po červnových volbách. Ten měl být především dobrou zprávou pro všechny aktivisty a příznivce, že jejich hnutí bude existovat i po volbách, a to v podobě, o níž sami rozhodnou. Úkolu se ujal Jan Chudomel a ve spolupráci s Janem Šternem st. vypracoval návrh tří alternativních podob Občanského fóra. 5. dubna s ním seznámil radu. I přes stručnost lze nástin považovat za

poměrně komplexní a otevřený, mohl dobře plnit funkci podkladu k rozvíjení hlubších úvah.

V úvodu je lapidárně vystižena základní polarita hnutí: „Jedni považují současný stav za výraz nedotvořenosti a nedospělosti Občanského fóra, tudíž za jeho slabinu. Druzí jsou právě opačného názoru a bojí se naopak procesu byrokratizace, v níž by jistá otevřenost Fóra vůči občanské společnosti vzala za své.“⁵⁴ Nástin navázal na komplexní Vavrouškovy úvahy z prosince 1989 a nabízel poměrně široké spektrum možností. 1. OF zůstane hnutím – bude „partnerem mocenských struktur“ a „ochráncem zájmů a kritiky občanů“. Svě těžiště přenesl na místní a regionální úroveň; 2. OF se promění v politickou stranu amerického typu, která se aktivizuje vždy před volbami. V mezidobí bude působit – stejně jako v prvním případě – na místní a regionální úrovni; 3. OF se transformuje v politickou stranu „s poměrně pevnou organizační strukturou, která si však zachová otevřenost a vnitřní názorovou pluralitu při respektování společných programových zásad“. Na závěr Chudomel se Šternem doporučil, aby byla do stanov zakotvena členská příslušnost k Občanskému fóru. Tento návrh řízně podpořil Karel Štindl: „Zdůraznit organizovanost, nebo se rozejít, takto je to houba, která nasává kdejaký sajrajt!“

Zaregistrujme podstatnou skutečnost: této schůze rady se neúčastnil nikdo z triumvirátu Urban – Kučera – Fišera. (S nástinem se seznámili až 9. dubna; ze stručného zápisu lze usuzovat, že k němu chovali zásadní výhrady; zejména pevné členství považovali za nepřijatelné, a proto nástin vrátili autorům k přepracování). Rada nebyla usnášenischopná, a protože to nebyl nijak výjimečný stav, označil Penc – podporován Chudomelem, Štindlem a Dienstbierem mladším – radu za paralyzovaný orgán, neplnící své základní funkce. Shodli se na tom, že by v ní měli působit jen ti, kteří nejsou zaneprázdnění jinými úkoly a mohou se pravidelně v pondělí a ve čtvrtek zúčastňovat schůzí. Podle názoru Dienstbiera ml. (nebyl členem rady!) se měli členství vzdát především poslanci FS a ČNR. Rada skutečně nebyla vrcholným orgánem hnutí, ale pouze víceméně přístupným diskusním fórem. Co vše bylo tehdy možné! Do rady bez větších problémů pronikli její nejdůraznější kritici (včetně nezvolených!), aby zde ke svému překvapení zjistili, že prestižní orgán není ani koncepčním, ani mocenským centrem hnutí. Podobnou zkušenost udělali v únoru delegáti krajských OF. Penc (nebyl členem rady!) na několika schůzích marně žádal, aby součástí zápisu byla prezenční listina.

Na počátku května zveřejnila rada stručnou zprávu, v níž oznámila, že se necítí být způsobilá předurčovat budoucnost Občanského fóra, a proto navrhla svolat na podzim 1990 kongres zástupců OF,

aby rozhodl o dalším osudu hnutí. Tváří v tvář rozporům a zmatkům vedení OF rezignovalo na koncepční řešení. Zvítězil názor, který na schůzi 5. dubna nejprizmatněji formulovala vedoucí sekretariátu rady a zapisovatelka Milada Vorlová: „Pro volby není důležité, co budeme pak, teď máme volební program!“ Chudomelův a Šternův text zmizel v labyrintu Koordinačního centra.

Odvracená strana volebního triumfu

„Musíme si uvědomit, že politická situace, jakkoli volby dopadly dobře, je stále ještě velmi křehká. Všechno, co je spojeno s naší demokracií, je stále ještě velmi labilní. Nemáme žádnou záruku, že když přijdou tvrdé otřesy, které začaly dřív, než jsme očekávali – a pokud by Občanské fórum nesplnilo svoji integrující roli –, že ve společnosti nezavládne chaos. (...) Máme před sebou složité jednání o ústavách a federaci a zodpovědnost OF je dokonce větší, než se jeví podle výsledků voleb. Mluvim o tom proto, abychom při projednávání budoucí struktury vycházeli z tohoto faktu na všech úrovních. Pokud tyto věci zdůrazňuji, činím tak na základě posledních zkušeností z parlamentu, kde se mi ukázalo, že někteří poslanci OF si nebyli tohoto faktu vědomi a příliš dávali do popředí určitá hlediska a zájmy, které by se měly podřídít spíš obecným zájmům OF.“

(První místopředseda FS ČSFR Zdeněk Jičínský
na sněmu Občanského fóra 21. července 1990)

Přesvědčivé vítězství v parlamentních volbách 8. a 9. června 1990 naplnilo novou politickou elitu zadostiučiněním. Protože přijala za svou tezi o volbách jako referendu, v němž se bude rozhodovat mezi politikou minulosti (komunistickou a obecně stranickou) a politikou budoucnosti (demokratickou a občanskou), byla přesvědčena, že dosáhla toho nejpodstatnějšího. Jako by se česko-slovenská společnost až v této chvíli ocitla na prahu nové doby. V jistém smyslu tomu tak bylo, uplynulé měsíce však nebylo možné vymazat – éra parlamentní demokracie už začala. Povaha přechodného období byla dvojnásobná: nemůžeme je pojmout jako finální periodu starého režimu, aniž bychom v něm zároveň nespatovali těžkopádný počátek nové politiky. Pojetí voleb jako zlomového referenda bylo nadnesené. Většina lidí se již pro změnu rozhodla na sklonku roku 1989 a nezměnila své rozhodnutí ani přes nečekanou a překvapivou komplikovanost politického procesu v první polovině roku 1990. Snad jen hluboký rozklad demokratického hnutí – takový, k jakému směřovalo brněnské OF – mohl vést k volebnímu krachu. Výrazné vítězství bylo nanejvýš paradoxní, neboť fixovalo Občanské fórum

v jeho nadmíru problematické podobě a zároveň pozvedlo sebevědomí a odhodlanost všech jeho aktivistů a struktur. Občansko-politický hybrid, který se na přelomu jara a léta 1990 vynořil z neklidných vod polistopadové politiky, byl ještě náchylnější k polarizaci a dalšímu mnohonásobnému štěpení. Jeho představitelé to ale považovali za nežádoucí a nebezpečné, a proto nadále apelovali na jednotu a potlačení osobních i skupinových zájmů. Byli přesvědčeni, že červnové vítězství je zavázalo k tomu, aby udrželi hnutí ve stávající podobě po celé volební období, tj. do června 1992.

21. července informoval Kučera delegáty sněmu o názoru prezidenta republiky na budoucnost Občanského fóra. Havlova představa – alespoň tak, jak ji Kučera tlumočil – byla opět velmi nekonkrétní: „... musí zůstat semknutou silou, která nejenže vstoupí [v listopadu 1990] do komunálních voleb, ale je silou, která vstoupí do [parlamentních] voleb za dva roky. Pan prezident apeluje na nás všechny, abychom pokračovali v dobré tradici OF jako místa, kde se vytváří dohoda politicky uvážlivých a moudře jednajících lidí, lidí jednajících s určitým nadhledem, nezatížených sektářstvím a přílišnou stranickostí.“ Prezidentův názor hodil Kučera do hry o budoucí podobu OF jako největší trumf těch, kteří se nepřáli žádné zásadní změny: „Myslím, že skutečnost, že Václav Havel dospívá ke stejným názorům, k jakým dospíváme my, je důkazem mluvícím o existenci našeho nadhledu, protože prezident se může dívat na OF z vnější pozice.“⁵⁴²

* * *

Ve Sněmovně lidu Federálního shromáždění získalo Občanské fórum 53 % mandátů (Verejnosť proti násiliu 32,5 %). V české části Sněmovny národů volilo Občanské fórum 50 % českých voličů, ve slovenské části volilo Verejnosť proti násiliu 37 % slovenských voličů. V České národní radě získalo Občanské fórum 49,5 % mandátů (Verejnosť proti násiliu ve Slovenské národní radě 29,3 %). Vzhledem k tomu, že se volilo podle systému poměrného zastoupení, lze považovat vítězství Občanského fóra i Verejnosti proti násiliu za velké. Komunistická strana získala ve všech zmíněných sborech kolem 13 % mandátů, což rozhodně nebyl neúspěch. Avšak vzhledem k tomu, jaké zastoupení si vydobyla v lednu u „kulatého stolu“, to přece jen byl citelný pokles. Z „rozhodující politické síly“ se stala opoziční strana s omezeným potenciálem, která se ocitla – jak se tehdy zdálo a tvrdilo – na počátku své cesty do politické izolace a zapomnění. Do parlamentů pronikly další politické síly, kterým se podařilo překonat 5% (pro SNR 3%) omezovací klauzuli: Křesťansko-demokra-

tické hnutie (SL 19 %, SN 16,7 %, SNR 19,2 %), Slovenská národná strana (SL 11 %, SN 11,4 %, SNR 14 %), Maďarské Kresťansko-demokratické hnutie na Slovensku (SL 8,5 %, SN 8,5 %, SNR 8,6 %), Kresťanskodemokratická unie (SL 8,7 %, SN 8,7 %, ČNR 8,4 %), Hnutí samosprávné demokracie – Společnost pro Moravu a Slezsko (SL 7,9 %, SN 9,1 %, ČNR 10 %).

* * *

Kučera prožíval největší triumf své politické kariéry. Na sněmu 16. června nejprve zhodnotil volební úspěch a pak referoval o koaličních jednáních. Za nejdůležitější úkol nadcházejícího volebního období, na kterém se shodly Občanské fórum, Verejnost proti násiliu, a označil „udržení federace – to znamená udržet pohromadě soustátí [!], protože riskovat v této chvíli, že se spory vyhroťí do té podoby, že se roztrhneme, by výrazně znesnadnilo přechod Československa v hospodářské oblasti k tržní ekonomice“.⁵⁴³ Navzdory jednoznačné vůli volebních vítězů se společný stát po třiceti měsících rozpadl. S ohledem na volební výsledky je to věc nanejvýš překvapivá, avšak s ohledem na povahu politického procesu v přechodném období vůbec ne. Těm, kteří v červnu 1990 triumfovali, se tedy nepodařilo splnit prioritní úkol, který si uložili. V příslušných kapitolách jsem se dotkl některých příčin tohoto nezdaru, pokud souvisely se zkoumanou periodou: nedostatečné vědomí důležitosti a problematičnosti přechodného období, iluze o nevyhnutelnosti rozsáhlé ústavní kontinuity, živelná divergence moci v táboře vítězů, absence integrující politické autority a koncepce, zásadní rozdíly mezi českými a slovenskými prioritami.

Jakmile noví poslanci zasedli do parlamentních křesel, ohlásil se první problém. Největší starostí vítězů totiž bylo zajistit si třípětinovou většinu ve slovenské části Sněmovny národů Federálního shromáždění. Bez této podmínky zůstávalo i drtivé vítězství velmi křehké. Pouhých 31 poslanců české části Sněmovny lidu (celkem 75 křesel) nebo slovenské části Sněmovny národů (75) mohlo zablokovat přijetí jakéhokoliv ústavního zákona, pro který mohlo jinak klidně hlasovat zbývajících 269 poslanců. Kooptanti Občanského fóra působící v parlamentu od počátku roku 1990 už měli s mechanismem tzv. zákazu majorizace své zkušenosti. Odtud obavy lídrů OF a VPN. Situace ve slovenské části Sněmovny národů nebyla jednoduchá – od Slovenské národní strany (11,4 %) se spolupráce čekat nedala a Kresťansko-demokratické hnutie (16,7 %) se společně se svým českým protějškem (KDU) do koaličních jednání s Občanským fó-

rem příliš nehrnulo. Hlavním důvodem byla aféra předsedy Československé strany lidové Josefa Bartončíka, obviněného dva dny před volbami náměstkem FMV Rumlem (OF) z dlouholeté spolupráce se Státní bezpečnosti. Křesťanské strany byly přesvědčeny, že aféra byla záměrně načasována a při volbách je velice poškodila.

Kučera před sněmem přiznal, že Občanské fórum v některých zásadních věcech týkajících se česko-slovenského soužití „ustoupilo“ Veřejnosti proti násilí. „Chovalo se velkoryse“ namísto toho, aby po svém méně zdatném partnerovi požadovalo principiální přístup, zvláště považovalo-li ho za nutný: „Nechtěli jsme ranit naše slovenské přátele.“ To se již – jak Kučera přesvědčeně deklamoval – nesmí opakovat. OF musí od této chvíle postupovat nekompromisně, nemůže si již dovolit potlačovat „náš český zájem“. Za největší chybu politických konkurentů (tj. stran bývalé Národní fronty) v předvolební kampani označil „zjednodušený antikomunismus“, podle něj hlavní příčinu jejich volebního neúspěchu. Bodem zlomu se prý stalo prohlášení „čtyř historických politických stran“ ze 17. května, které se domáhaly postavení KSČ mimo zákon. Netrefily se „do nálady veřejnosti“, která – podle Kučery – není a nebyla antikomunistická. Ani tady nebyl Kučerův výklad adekvátní. Pravdě se spíše podobá, že veřejnost nepovažovala gesto stran za věrohodné – nejenže čtyřicet let s KSČ kolaborovaly, ale po 17. listopadu ji akceptovaly jako politického partnera u „kulatého stolu“, s nímž se podělili o moc. Kučera se domníval, že Občanské fórum uspělo proto, že v atmosféře zjitřených emocí neopustilo „pozitivní tón; začali jsme cítit, že útoky proti KSČ jsou již obehnané, že mnohem důležitější je předložit voličům program...“

* * *

Rozprava na sněmu 30. června ale ukázala, že *dekomunizace* státních a ekonomických struktur zůstává i po volbách v popředí pozornosti regionálních OF. Ozývaly se varovné hlasy, že komunisté, odsunutí z politického výsluní, okupují ekonomickou sféru: „... za dva roky mohou být bývalí soudruzi ekonomicky nejsilnější skupinou obyvatelstva“.⁵⁴⁴ Panovzlo přesvědčení, že s komunisty působícími ve státní správě i v podnicích je nutné co nejrychleji zúčtovat. Na hlavy odpovědných politiků OF se snesla ostrá kritika, že – proti vůli sněmu z 16. června! – dopustili jmenování komunistického poslance Mohority místopředsedou Federálního shromáždění. Z naléhavosti, s jakou své informace a námitky vznášeli, je patrné, že krajší delegáti považovali tento problém za politickou prioritu – mluvili o „komunistickém nomenklaturním bratrstvu“, „komunistické mafii“ apod.

Co Kučerovi zbývalo než nespokojence ubezpečit, že také Koor-
dinační centrum považuje tento problém za prvořadý. Poněkud se
však zapletl do vlastních slov, když nejprve řekl, že „... budeme mu-
set improvizovat [!], máme k tomu předpoklady, je to naše silná
zbraň“, aby vzápětí dodal, že postup bude muset být „princi-
piální“ a „koncepční“ [!]. Vítr z plachet vzal nespokojencům až jeho odváž-
ně znějící příslib: „Rozbít komunistické nomenklaturní bratrstvo bu-
de třeba do podzimních komunálních voleb.“ Do jinak velice po-
vrchního hodnocení volebních výsledků pronikly oba hlavní
politické problémy a rysující se vývojové osy: česko-slovenské kon-
fliktní společenství a požadavek dekomunizace.

* * *

Volby – ať už by dopadly jakkoliv – musely postavit Občanské fórum
před otázku jeho budoucnosti. Podívejme se, jak ji traktovali odpo-
vědní představitelé Koor-
dinačního centra na povolebních sněmech.
S příslušným návrhem vystoupil 30. června Ivan Fišera. Tvrdil, že ho
„sepsal minulou neděli na základě diskusí“. Protože však neuvedl ja-
kých diskusí, nejsme zpraveni, kdo a s jakým výsledkem je vedl. Jen
jedno je jisté: Fišera ignoroval Chudomelův a Šternův nástin z 5. dub-
na! Nekoncipoval totiž svůj návrh jako alternativní, ale počítal s je-
dinou vývojovou trajektorií, jako by si přál předurčit směr debaty
a předem vyloučit předpokládané kontroverze. Opřel se o mnoho-
krát vyřčený předpoklad, avšak – jak ukázaly nejbližší měsíce – zce-
la mylný: „Ještě dlouho bude doznívat odpor k vyhraněnému stranict-
ví, ale nutně se budeme pohybovat ve stranickém prostředí.“ Z naneivých
paradoxní skutečnosti – odpor vůči stranictví se manifestuje v ryze
stranickém prostředí – nevyvodil možnost proměny Občanského fóra
v politickou stranu, byť by to připustil jen jako nejméně vhodnou
alternativu. Tuto možnost, stejně jako další možnosti, z úvah prostě vy-
loučil. Jako by politické hnutí, sužované tolika nedořešenými otázkami
a konfuzemi, mohlo ještě dokázat víc než dobře organizovaná
politická strana. Když hovořil o „moderním politickém hnutí“, neopom-
něl dodat, že bude garantována demokratická kontrola všech jeho
složek, aby bylo možné přijímat nezpochybnitelná politická rozhod-
nutí. O konkrétních demokratických mechanismech však nehovořil, ja-
ko by chtěl toto úskalí obejít. Podle jeho názoru se „struktura přízpů-
sobovala situaci a zjistilo se, že opuštění tvrdých stranických principů
je efektivnější“.

Ve světle vyhraněných voleb se takový pohled mohl jevit jako opod-
statněný, skeptičtějšímu a zkoumavějšímu pohledu však nikoli. Na-

vzdory zkušenostem, jimiž v posledních měsících prošel, Fišera stále věřil, že názorová různorodost bude hlavní politickou zbraní OF. Věřil, přestože věděl, že tomu tak bude pouze tehdy, podaří-li se „vyvinout kulturu tolerance, diskuse a pružnou volnou strukturu“. Jinými slovy: ještě jednou volal po trvalejším konsenzu, k němuž se heterogenní hnutí – založené na velmi volné struktuře, a právě proto svérázným způsobem oligarchizované – doposud ani nepřiblížilo. Předpokládal snad, že okresy a kraje potlačí své zájmy a ponechají politikům ze Špalíčku volné ruce? Zřejmě ano, jinak by si nestěžoval: „Nejsme totiž zvyklí uvažovat o únosnosti jednotlivých úkolů a funkcí pro lidi. Při současné velké únavě se zákonitě vytváří atmosféra nedůvěry a paranoidních reakcí. Je nejvyšší čas začít pro nás všechny plánovat dovolené, nebo jinak hrozí nebezpečí, že se naše hnutí zhroutí.“ Následující věta nás vrátí zpět na začátek roku: „Musíme tedy zvažovat i to, jak často budeme např. pořádat sněmy.“ Nemůžeme být na pochybách: představitelé KC OF předpokládali, že v dosavadní praxi budou pokračovat i po vítězných volbách.

Základní jednotkou hnutí budou „kluby OF“, sdružující „sympatizanty a aktivní přívržence“ – ani jedni ani druzí nebudou ideologicky a politicky vyhranění. Sympatizanti a přívrženci vytvoří „okresní sněm“. I navzdory zrušení krajské struktury by na této úrovni měla být zajištěna určitá koordinace – starat se o ni budou krajské rady, složené z mluvčích okresních OF. Poté Fišera předložil návrh klíče na složení celorepublikového „sněmu OF“ o 160 členech, kteří budou vybráni z poslanců a ministrů OF, představitelů Kordinačního centra a po jednom zástupci bude mít 88 okresů. Závěrečnou část návrhu věnoval struktuře Kordinačního centra. Radu nahradí „politický kruh“, který bude zasedat každé ráno a „vytvářet denní reakci“. Podstatný je dovětek: „Otázkou je, zda ho volit či jmenovat.“ [!] Fišera se velkou oklikou vracel k problematickému prosincovému dědictví. Šlo pořád o totéž: pod fasádou nové terminologie zachovat starou stavbu. Jenomže mezi situací prosincovou a červnovou byl podstatný rozdíl! Půlroční vývoj ukázal, že Občanské fórum směřuje (byť kontroverzně a nereflektovaně) k vyšší organizovanosti a větší politické vyhraněnosti. Skrýval se v něm velký, ještě zdaleka nevyužitý politický potenciál. Zásadní otázkou povolebního vývoje bylo, kdo zaujme místo opuštěné Havlem, Pithartem a Urbanem. V dosavadní podobě – poznamenané pokročilou názorovou diferenciací, která už nebyla silou, nýbrž příčinou zmatků – mohlo jen stěží dlouhodobě působit. Před volbami a po nich se od OF odpoutaly marginální politické proudy, které se rozhodly uplatnit svůj program nezávisle. Méně nebezpečné polarity se hnutí zbavilo. Nevyřešen však zůstával zásadní pro-

blém poměru mezi periferií a centrem. Hnutí nemělo pevnou strukturu a politickou koncepci (natož doktrínu či ideologii), nic, co by je stmelovalo a co by mu skýtalo perspektivu; a last but not least nemělo ve svém čele žádnou všeobecně respektovanou osobnost. Nepřítomnost či spornost těchto atributů, jež jsou základními podmínkami existence každé organizované politické formace, byla předzvěstí dalších nejistot, komplikací a střetů.

Ať už si prozatímní vůdcové mysleli cokoli, věděli, že o budoucnosti hnutí nerozhodnou sami, i když se ji pokusili (jak jsme zaregistrovali u Havlova poselství tlumočeného Kučerou a Fišerova návrhu) všemi dostupnými prostředky ovlivnit. Na sněmu 30. června vznikla komise – složená z osmi krajských delegátů (po jednom z každého kraje) a čtyř představitelů KC OF – s pověřením připravit podklady pro diskusi o budoucnosti hnutí. Neznáme podrobný průběh debat, neboť písemné záznamy jsou krácené a upravované. Jedno je však jisté: přestože nebyly s daným stavem spokojeny, okresy a kraje nezpochybnily statut Občanského fóra jako politického hnutí. Vystoupení krajských delegátů na sněmu 21. července to zřetelně dokladuje. S určitým zjednodušením je lze shrnout do dvou základních bodů: 1. posílení okresních OF, v nichž musí spočívat skutečné těžiště hnutí; 2. důsledná a systematická kontrola vůdčích grémií Koordinačního centra (rady a kolegia), jejichž členové musí být voleni demokraticky. Akcentováním těchto principů se základna hnutí *via facti* o další krok přiblížila ke stranickému uspořádání.

Vůbec nic však zatím nenavštěvovalo tomu, že za necelé tři měsíce bude většina delegátů vehementně prosazovat změnu hnutí v pravcovou politickou stranu. V době parlamentních prázdnin ještě nikdo stranicky neuvažoval, naopak všechny kraje byly proti registrovanému členství, povinnému placení členských příspěvků a dalším atributům stranicví. Nemělo by to být tolik překvapující. Politický vývoj stále vykazoval značnou dynamiku, jeho charakteristickými rysy bylo neustálé posouvání akcentů a přechodnocování hodnot. Realitou se náhle stávalo to, co nebylo před týdnem či měsícem myšleno, co ale klíčilo, rostlo a dozrávalo pod povrchem věcí. Několikaměsíční kumulace prozatím nespojitých a skrytých faktorů vyústí na podzim v přání a požadavek většiny delegátů sněmu přeměnit hnutí ve stranu. Mezi tyto faktory budou patřit trvalá nespokojenost okresů a krajů s mocenskými praktikami a politikou centra; antikomunistická (antilevicová) mobilizace, v níž najde své nejúčinnější zdůvodnění strategie radikálního přechodu k tržní ekonomice a která bude zároveň vyhovovat okresům hledajícím účinný instrument pro boj s místními „komunistickými mafiemi“; a v neposlední řadě potřeba

charizmatického vůdce, který nahradí dosavadní nevýrazné kolektivní vedení OF.

Zesílené symptomy štěpení

Jan Urban splnil slovo dané počátkem února. Po volbách rezignoval na místo v čele hnutí a vrátil se k novinářské profesi. Vypadalo to jako gesto intelektuála, který odolal pokušení moci a dal vysoké politice vale. Z triumvirátu, který po Pithartově odchodu ze Špalíčku tvořil jádro kolektivního vedení OF, zůstali již jen Kučera a Fišera. Patřili k nejvlivnějším poslancům OF ve Federálním shromáždění. Fišera se profiloval jako neformální ideolog a obhájce Občanského fóra v jeho dosavadní podobě. Kučera byl vůdčí postavou poslaneckého klubu ve FS a duší politických jednání. Místo prvního muže hnutí zůstalo prázdné. Užší vedení Koordinačního centra se po zkušenosti z přelomu ledna a února už neodvážilo nikoho jmenovat. Tentokrát zřejmě ani prezident republiky nepřišel s žádnou iniciativou.

Nikdo z těch, kdo do této chvíle působili v rozhodujících grémiích, neměl ambici a odvahu měnit něco na zaběhaných pořádcích a nepořádcích. Spokojili se s udržováním pozic a manévrováním, vedení ideou, že politické stranictví má být překonáno a politika provozována prostřednictvím neformálních, ad hoc vytvořených kolegiálních společenství. Jenomže právě to se ukázalo jako nanejvýš problematické. Občanské fórum nebylo stabilní formací, rozkolísávaly ho odchody osobností do státních struktur a opačné dostředivé tlaky, který tento proces logicky doprovázely. Vše bylo v pohybu. Chaotický stav zakrýval nedemokratické praktiky a ospravedlňoval „představitel“ KC OF, kteří se odvolávali na pružnost struktury a osvícený politický amatérismus jako znamení doby. Po volbách nastala zvláštní situace. Vítězné politické hnutí disponovalo 245 poslanci v nejvyšších zákonodárných sborech a většinou ministrů ve federální a české vládě, aniž ovšem mělo ve svém čele nespornou politickou autoritu. Ten, který hnutí založil a vtiskl mu jeho neurčitou tvář, prodléval nyní příliš vysoko. V souvislosti s neustále přetřásaným požadavkem demokratizace se čas od času hovořilo o zřízení funkce předsedy OF. Tento názor zvolna sílil.

Sněm 16. června potvrdil Petra Kučera v roli hlavního „vyjednávače“ u koaličních rozhovorů. Na dobu neurčitou a s omezeným mandátem jmenoval hlavu hnutí. Kučera disponoval silným smyslem pro politickou realitu, patřil ke komunikativním a nejinformovanějším politikům, v rámci svých možností udržoval a kultivoval styky mezi Ob-

čanským fórem, státními institucemi, politickými stranami, byl stoupcem neokázalé politiky, která si vystačí sama. V tom také spočívala jeho slabina – neustálenou a spornou členskou základnu, reprezentovanou okresními a krajskými delegáty sněmu, bral na zřetel, až když to bylo nutné. Nebyl charizmatickým politikem s přesvědčivou vizí, jenž by dokázal hnutí v nejširším slova smyslu integrovat, ani o to neusíloval. Koordinační centrum obhajovalo status quo, naproti tomu regiony chtěly dosáhnout takových změn, které by umožnily přizpůsobit politiku OF jejich zájmům. Tyto strategie byly protichůdné. Regionální politiky a poslance OF už nebylo možné považovat za aktivisty ze sporným mandátem, jejich prestiž i sebevědomí po volbách vzrostly. Tvořili blok s vyhraněnými rysy – narůstající nespokojeností s Občanským fórem v jeho dosavadní podobě, politickým pragmatismem, antikomunismem jako politickým instrumentem. (Tento antikomunismus nebyl motivován morálně, ale skrývaly se za ním lokální politicko-ekonomické strategie. Jako příklad může posloužit záznam o vyjádření delegáta OF Praha-západ na sněmu 21. července: „... požádal sněm o uložení důkladného prošetření celé záležitosti ohledně JZD Chýně, protože řada OF v okrese i jednotlivých obcích vede marný souboj s tímto družstvem, ve kterém působí polovina bývalých vedoucích funkcionářů Okresního národního výboru.“⁵⁴⁵)

Logika polistopadového vývoje byla neúprosná. Centrum byla spjaté s politikou „kulatého stolu“, tudíž nemohlo být ani naoko antikomunistické. A tak stále očividněji zaostávalo za dynamicky se proměňujícím míněním okresů a krajů, pro něž byl základním rozlišovacím znamením postoj k místním funkcionářům a strukturám komunistické strany, především k jejich skutečným i předpokládaných ekonomickým zájmům a aktivitám.

Politolog Václav Žák výstižně popsal základní polaritu určující povahu regionální politiky v přechodném období: „Občané čekali, že ztrátu moci KSČ poznají ve svém bezprostředním okolí – tj. že z vedoucích funkcí odejdou bývalí komunisté. Pochopitelně jen málokdo byl schopen a ochoten rozlišit, který ředitel či náměstek se stal členem KSČ, aby mohl dělat kariéru, a který byl povýšen kvůli svým schopnostem a do strany vstoupil, aby svou práci mohl dělat. Často hlasitě protestovali neschopní kverulanti. ‚Vyrovnání s minulostí‘ se však... stalo v České republice politickým problémem číslo jedna. Prostoru, který začal uvolňovat stát, využily skupiny, které měly k ‚tržnímu‘ chování blízko už před revolucí: veksláci a tzv. kontrolní skupiny v podnicích. Rostoucí antikomunistické nálady samozřejmě nejvíce ovlivňovaly managementy, které rychle pochopily, že se jim otevírá životní šance na rychlé zbohatnutí. Výhled, že při dobrém hospodaření je budoucí

vlastník nechá ve funkcích, nebyl zřejmě nejsilnější motivací. Mnoho manažerů proto kladlo na první místo svoji budoucnost, ne budoucnost podniku. Chtěli se zajistit pro případ, že je antikomunistická vlna smete. Zrodila se vize ‚velkého třesku‘ – rychlého zbohatnutí za každou cenu. Způsobů byla celá řada – paralelní podnikání s produkty podniku přes soukromé firmy, prodej výrobků pod cenou a ukládání rozdílů na konta v cizině, prodej části podniků nebo inventáře za velmi nevýhodných podmínek pro podnik, ale výhodných pro management atd. Jenom málo manažerů sázelo na to, že když se jim povede podnik převést do nových podmínek bez dluhů a v dobré kondici, noví vlastníci to ocení.“⁵⁴⁶

O kumulativním účinku antikomunistických nálad v povolebním období svědčí projev zástupce politického výboru Klubu angažovaných nestraníků Alberta Prouzy z 21. července. Od Cibulkova pokusu vzkřísit revoluci nezazněla na sněmu Občanského fóra tak ostrá slova, jež by představovala realitu tak dualitně a konfrontačně. KAN byl jedním ze čtrnácti menších politických formací, jejichž nepočetní zástupci pronikli do parlamentů na kandidátkách Občanského fóra; krátce po volbách však vypověděl mateřskému hnutí loajalitu a začal je kritizovat za měkký postoj ke KSČ. Projev rozeberu podrobněji, abych vystihl sugestivitu politické agitace spočívající v jednoduché a přímočaré apelativnosti. Když Prouza charakterizoval KSČ a její strategii po ukončení „dvačtyřicetileté totalitní hrůzovlády“, odrazil se od základních volebních čísel – komunisté jsou 13% menšinou obyvatel republiky „zahanou a semknutou v koutě“, zbývajících 87 % občanů tvoří „celorepublikovou protitotalitní opozici“.⁵⁴⁷ Komunisté přišli o politickou moc, avšak o to urputněji „usilují o moc ekonomickou“. A jsou nadmíru úspěšní, neboť využívají všech zdrojů a kontaktů, jež jim měkké a nedůsledné OF ponechává v rukách: „Komunisté z podniku neodešli, jsou v nejbližším agitačním středisku, a odtud prostřednictvím hospodářských vedoucích působí na podnikovou sféru, šíří chaos a nejistotu. Hospodářské vedení má navíc stále oporu u svých kumpánů stejného ražení v centrálních orgánech a dokonce i v předsednictvu vlády. Bohužel lze konstatovat, že tato situace je obdobná ve všech resortech národního hospodářství, včetně zemědělství.“ To je podle Prouzy alarmující stav. Před reprezentanty nestranické většiny leží jediný úkol – „zbavit komunistickou mafii ekonomické moci“. Lze to učinit rychlými a důslednými „zákonnými opatřeními prosazovanými poslanci OF a VPN v parlamentu“. Jenomže to by Občanské fórum muselo chtít.

Mluvčí politického výboru KAN nepředstavil svou organizaci jako antikomunistickou, ale rovnou jako antisocialistickou a antilevico-

vou, a postavil ji do příkrého protikladu k Občanskému fóru: „V širokém politickém spektru OF převládají levicové tendence.“ / „Občanské fórum v současné době neúměrným vlivem bývalých komunistů ujíždí značně doleva, především KC OF.“ / „KAN nedělá žádných velkých rozdílů mezi komunistou reformním, současným nebo tím, kdo jakoukoliv stranickou legitimaci zahodil po 17. listopadu.“ Prouza viděl jediné východisko z neutěšeného stavu – má-li OF splnit své historické poslání, musí se stát pravicovou, antikomunistickou formací. Pravice v parlamentních volbách propadla, je třeba ji vzkřísit. A proto vyzval delegáty okresních a krajských OF (o nichž byl přesvědčen, že reprezentují „zklamanou nestranickou většinu národa“), aby se za tímto účelem spojili s místními kluby KAN. Výzva k jakési tiché politické vzpouře předznamenávala pozdější štěpení hnutí na dva politické subjekty. Bez váhání odsoudil dosavadní konsenzuální politiku OF: „Příliš mnoho prostoru i významných funkcí dostali představitelé totalitního systému.“ / „Mně bylo špatně, když jsem si uvědomil, jak [Petr Pithart] svým vystoupením posílil komunistickou mafii.“ / „Přímo se tady nabízí otázka... zda to není tím, že dr. Pithart byl v minulosti také komunistou, a jak je nám nestraníkům známo, komunista komunistu nikdy zcela neopustí, ať je bývalý, současný nebo reformní.“ Bývalé i současné „nomenklатурní kádry“ nemají v polistopadové politice co dělat. Naopak bezvýhradnými sympatiemi obdařil Prouza jménem své organizace federálního ministra financí Václava Klause, „který nikdy nebyl členem žádné politické strany působící za komunistické totality“.

* * *

V politickém referátu, s nímž vystoupil na sněmu 30. června, promluvil Kučera o koaličních jednáních a peripetiích s vytvářením vlád a předsednictev zákonodárných sborů. Vytkl dva problémy spojené se jmény Mariány Čalfy a Václava Klause. Přes odpor některých vlivných politiků Občanského fóra, které Kučera nejmenoval, prosadil prezident Havel Čalfu do funkce předsedy federální vlády. Odpůrci argumentovali Čalfovou komunistickou minulostí a tím, že předsedou vlády má být představitel vítězné politické formace – tj. někdo z OF. Nakonec ale ustoupili, protože nepovažovali za rozumné „jít do sporu se skupinou Hradu“. Větší potíže doprovázely setrvávání dosavadního federálního ministra financí ve funkci. Klaus byl nakonec jmenován i přes „ostrou kritiku“ některých členů vlády, které iritovala jeho arogance: „... problémem je jeho osobní přístup ke kolegům, způsob jeho chování k nim“. Kučera řekl, že Koordinační cen-

trum se muselo zaručit, že Klause přiměje, aby změnil „způsoby svého chování vůči svým kolegům“ a byl „kooperativní – v případě, že federální vláda dojde k určitému rozhodnutí, musí toto rozhodnutí jako její člen akceptovat“.⁵⁴⁸

Jestliže Kučera dále kladl silný důraz na dobrou kooperaci všech odpovědných představitelů OF, činil tak proto, že v přechodném období patřila k největším slabinám politické praxe. „Budeme vyžadovat, aby nám naši ministři vlád a naši poslanci zastupitelských sborů poskytovali včas informace, aby se s námi radili, aby se s námi konzultovali a společné názory tlumočili a prosazovali na svých místech.“ Povahu politické komunikace jsem zkoumal v samostatné kapitole. Víme už, že rada o této slabině od počátku února věděla a pokusila se ji odstranit, ale nebyla příliš úspěšná. Mohl po volbách stačit pouhý apel k „zodpovědnému jednání“? Kučera hovořil o nutnosti „vytvořit kamarádskou, dobrou atmosféru“ a v jeho slovech se zrcadlila nedobrá zkušenost (spojená s nepříjemnými osobními zážitky) z dosavadního sněmování. Mohla však mít jeho výzva ještě nějaký účinek?

Jakmile domluvil, začali zástupci okresů a krajů projevovat nespokojenost. Kritizovali vstřícný postoj ke komunistické straně a přílišnou „utajenost“ koaličních jednání (vzpomeňme na nespokojenost s nízkou publicitou lednových „kulatých stolů“!). „I mně osobně se zdály být rozhovory až příliš tajné,“ odpověděl Kučera a dodal, že „Václav Havel v podstatě napsal seznam lidí, kteří se mají koaličních rozhovorů účastnit.“ Byla na něm jména Petra Kučery, Vojtěcha Sedláčka, Josefa Vavrouška a Martina Palouše.

Ke kritice se připojil Daniel Kroupa – bylo to poprvé, kdy kmenový člen rady na sněmu kritizoval „představitele“ KC OF. Nejprve podotkl, že na „nesprávné“ a „nedemokratické“ věci dosud upozorňoval „kolegiálním způsobem“. Situace se však změnila – po vítězných volbách je nezbytné všechny kritické výhrady vyjadřovat veřejně. K uzavřenosti koaličních jednání směřovala první výtku. Označil Kučera za „nejlepšího vyjednávače, jakého mohlo OF získat“, avšak za vyjednávače zcela odtrženého od sněmu jako nejvyššího orgánu politického hnutí, který příliš „často necítí potřebu projednat věci s ostatními, demokraticky vytvořit vyjednávací tým“.

Více však Kroupou otřásl, že zástupci KC OF u koaličních jednání nerespektovali jednomyslnou vůli sněmu, aby se ve „vládní koalici“ neobjevil žádný komunista. Bohužel se tak stalo, neboť „do funkcí v předsednictvu Federálního shromáždění i v některých výborech“ pronikli komunisté. Je „holé neštěstí“, že místopředsedou FS a předsedou zahraničního výboru se stali komunisté, kteří budou Československo zastupovat při jednáních o jeho návratu do Evropy.

Kroupa vysvětloval, že požadovaná neúčast komunistů v parlamentních funkcích není diskriminací, neboť podle principu poměrného zastoupení jsou jmenováni do parlamentních výborů jako jejich řádoví členové. Přiznávat jim vyšší postavení, než které si reálně vydobyli ve volbách, je politická nezodpovědnost! Zcela se tím stírá „rozdíl mezi vládnoucí stranou a opozicí“; občanům, kteří ve volbách vyjádřili jednoznačnou vůli, není jasné, kdo vládne a kdo je v opozici. Vítězem voleb a vládnoucí silou je Občanské fórum, které teď musí přizpůsobit svou strukturu a proces rozhodování demokratickým principům. Musí se vyvarovat všech autoritářských či oligarchických prvků a praktik. „Nemůže se již opírat o autoritu ulice, kterou mělo ono úzké vedení v čele s Václavem Havlem v situaci totalitního režimu, kdy vystoupila skupina lidí na balkon a získala aklamaci na náměstí od milionového davu pravomoc jednat.“ Veškeré návrhy, které budou od této chvíle předkládány, je třeba posuzovat obezřetně a důkladně se zamýšlet nad jejich nedemokratickými prvky.

Počátek konce nestrannické improvizované politiky

Kroupovo závěrečné varování mohlo být replikou na Fišerův návrh uspořádání Občanského fóra, který se tvářil jako nový, ačkoli v sobě obsahoval všechny dosavadní rozpory, jež se snažil zakrýt jinou terminologií. Kroupa se ohradil proti praxi, kterou do této doby provozovalo a obhajovalo Koordinační centrum, tedy svým dílem i on sám. Vítězné volby posílily sebevědomí a zvýšily odhodlanost těch, kteří vzhlíželi ke Špalíčku s nedůvěrou, i těch, kteří dosud spoluurčovali jeho každodenní provoz. Začalo významné přeskupování sil.

Zrekapitulujme si ještě jednou volební zisky vítězného hnutí, jak se promítly do složení nejvyšších zákonodárných sborů. Ve stopadesátičlenné Sněmovně lidu Federálního shromáždění připadlo Občanskému fóru 68 mandátů; v české části Sněmovny národů obsadilo 50 z pětasedmdesáti míst;⁵⁴⁹ a konečně ve dvousetčlenné České národní radě získalo 127 mandátů. V nejvyšších zákonodárných sborech, do nichž kandidovalo, obsadilo tedy Občanské fórum 245 z celkového počtu 500 poslaneckých míst – to jest skoro polovinu. Na tomto impozantním čísle je pozoruhodné to, že zahrnovalo především poslance, kteří neměli za svým jménem uvedenu politickou příslušnost – takzvané bezpartijní. Na první pohled to budilo dojem, že na celé čáře zvítězila občanská, nestrannická a neideologická politika. Pocit, že právě pro ni většina lidí hlasovala ve volbách, byl po

volbách opravdu silný. Poslanci OF měli podle Havlovy, Kučerovy a Fišerovy představy v následujících dvou letech reprezentovat střední proud, měli vytvořit klidnou integrující, ideologicky nevyhraněnou politickou sílu. Jenomže vývoj ve společnosti i v hnutí se vyznačoval divergencí a mobilizací. Velkolepý volební výsledek uvolnil heterogenní síly z dočasného sevření daného nutností předvolební jednoty. Občanské pojetí politiky triumfovalo, avšak zároveň ztratilo perspektivu. Transformační politika už nemohla být politikou konsenzu a kompromisu. Přejícné období to dostatečně naznačilo. Občanské fórum chtělo být hybnou silou určující vývoj, a to předpokládalo programovou vyhraněnost, stranickou sounáležitost a disciplínu. Jenomže ono chtělo právě tyhle věci překonat nebo potlačit! Rozpory vepsané do jeho struktury byly zásadní a hnutí se ihned po volbách ocitlo se na pokraji rozkladu. O tom, jaký charakter a razanci budou mít síly vzešlé z diferenciačního procesu, a o tom, ko-ho tento proces odsune stranou, se rozhodne v následujících měsících.

Politický hegemon byl obrem na hliněných nohách: bez pevné struktury, bez nesporné koncepce, bez vůdčí osobnosti. Ve více či méně volnější vazbě ho reprezentovalo několik výrazných volebních lídrů a nejznámějších tváří demokratického hnutí – Václav Havel, Petr Pithart, Václav Klaus, Jiří Dienstbier, Zdeněk Jičínský, Petr Kučera, Josef Vavroušek, Bedřich Moldan, Ivan Fišera, Petr Miller, Vladimír Dlouhý ad. Jeden z nich se odhodlá vytvořit si z Občanského fóra vlastní politickou základnu. Bude to ten, kterému málem uniklo křeslo ministra financí ve federální vládě. Nechybělo mnoho a ocitl by se na nepolitickém místě guvernéra Československé státní banky (v rozhovorech o sestavení federální vlády mu tuto funkci – na žádost jeho odpůrců – nabídl prezident Havel). Tlak na vyřazení z velké politiky ohrožoval Klausovu ambici stát v čele „radikální ekonomické reformy“ a přiměl ho k intenzivní politické aktivitě. K tomu, aby uspěl se svou koncepcí, volil šikovné takticko-politické a mediální prostředky. Po volbách si uvědomil, že dosavadní taktizování nebude stačit – a že nemá-li být napříště ohrožen nějakou další vlnou mocenských poryvů, nezbyvá mu nic jiného než budovat pevnou politickou základnu.

Na sněmu 16. června se vypořádal s Kučerovým povrchním hodnocením volebního neúspěchu Občanského fóra na Moravě: „Já si nemyslím, že by KC OF podcenilo otázku Moravy, zcela jasně to dokazují úplně rozdílné výsledky voleb na severní Moravě. Vždyť kdo by před půl rokem předpokládal, že na intelektuální jižní Moravě a v Brně dopadnou volby [pro nás] mnohem hůře, než na hornické a hutnické Ostravě. Takže já si myslím, že se jedná o argumentaci

zcela chybnou, neboť krajské centrum spolu s okresními centry OF na severní Moravě dokázalo pravý opak. Řekl bych spíše, že jižní Morava podcenila v tomto případě sama sebe.⁵⁵⁰ V těchto slovech se již ohlašuje užší vazba mezi charizmatickým politikem a severomoravskými OF.

V létě 1990 si Klaus na rozdíl od většiny politiků nevezme dovolenou, ale začne objíždět okresní a krajská OF a hledat podporu pro svou ekonomickou politiku. Naváže tím na četné předvolební mítinky v Severomoravském kraji, které mu ve volbách zajistili nejvíce preferenčních hlasů ze všech lídrů OF. V polistopadové politice je to něco zcela nového. Ohrožená ambice populárního ministra se prolne s permanentní nespokojeností většiny krajských OF. Zmocnit se Občanského fóra zdola byl vskutku husarský kousek, který se nemohl podařit každému. Z perspektivy jejího „architekta“ se radikální ekonomická reforma podaří jedině tehdy, bude-li vycházet z pravicové ideologie. A z perpektivy rozčilených okresů poskytne pravicová politika nástroj k zúčtování s místními „nomenklaturními bratrstvy“ a „mafii“ (a také s „levicovou“ oligarchií Koordinačního centra). Půda pro vytvoření disciplinované pravicové strany je připravena. Spanilými jízdami muže, který pochopil, že přišel jeho čas, vstoupilo Občanské fórum do druhého poločasu své krátké, leč vysoce koncentrované existence.

Poznámky

Úvod

- 1 Z dnes již rozsáhlé literatury zmiňuji jen některé tituly. Jacques Rupnik, *Jiná Evropa*, PROSTOR, Praha 1990. Timothy Garton Ash, *Ein Jahrhundert wird abgewählt: Aus dem Zentrum Mitteleuropas 1980–1990*, Carl Hansel Verlag, Mnichov/Viedeň 1990. Roger East, *Revolutions in Eastern Europe*, Pinter Publishers, Londýn/New York 1992. J. Elvert a M. Salewski, *Der Umbruch in Osteuropa*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1993. *Eastern Europe in Revolutions*, Ivo Banac (ed.), Cornell University Press, Ithaca/Londýn 1992. Jacques Lévesque, *The Enigma of 1989. The USSR and the Liberation of Eastern Europe*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/Londýn 1997. *The Revolutions of 1989*, Vladimir Tismaneanu (ed.), Routledge, Londýn/New York 1999. Steven Saxonberg, *The Fall. A Comparative Study of the End of Communism in Czechoslovakia, East Germany, Hungary and Poland*, Harwood Academic Publishers, Uppsala/Virginia 2001.
- 2 Jan Křen, *Historické proměny češství*, Karolinum, Praha 1992. Bedřich W. Loewenstein, *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie*, Doplněk, Brno 1997. Svým způsobem sem patří kniha slovenského historika Lubomíra Liptáka (*Slovensko v 20. storočí*, Kalligram, Bratislava 1998), která sice končí rokem 1968, avšak autor na ni navazuje pozoruhodnými úvahami o vývoji slovenské společnosti až k letům 1989 a 1992. Viz *Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii*, Kalligram, Bratislava 1999, a *Slovenské tri vrchy problémov*. Príspevok z konferencie Demokratická revolúcia v Československu 1989, Praha 14.–16. října 1999.
- 3 V této souvislosti se musím zmínit o mimořádné historicko-sémiologické studii slovenského autora Milana Šútovce *Semióza ako politikum alebo „Pomlčková vojna“*. Niektoré historické, politické a iné súvislosti jedného sporu, ktorý bol na začiatku zániku česko-slovenského štátu, Kalligram, Bratislava 1999.
- 4 Je skvělé, že současná česká historiografie hledá a nachází způsoby, jak systematicky uchovat dějinám individuální příběhy. Viz Milan Otáhal a Miroslav Vaněk, *Sto studentských revolucí*. Studenti v období pádu komunismu – životopisná interview, Lidové noviny, Praha 1999.
- 5 Pierre Nora, „Mezi paměti a historií. Problematika míst“, v: Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti, *Cahiers du CeFREd*, 13, březen 1998, Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, Praha, str. 9.
- 6 Zdeněk Jičínský, *Československý parlament v polistopadovém vývoji*. Federální shromáždění mezi 17. listopadem 1989 a 8. červnem 1990, Nadas–AFGH, Praha 1993.

- 7 Rudolf Schuster, *Ultimátum*, přel. Jiří Polák, Agentura Forpex/Svoboda, Praha 1997.
- 8 Petr Pithart, *Po devětaosmdesátém: Kdo jsme? Mezi vzpomínkami a reflexí*. Texty z let 1992–1996, Kalligram/Doplněk, Bratislava/Brno 1998.
- 9 1) *Verejnost proti násilí 1989–1991*. Svedectvá a dokumenty, Nadace Milana Šimečky, Bratislava 1998; 2) *Verejnost proti násilí – Občianske fórum*. Svedectvá, Nadace Milana Šimečky, Bratislava 1999.
- 10 *Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990*. Referáty a diskusní příspěvky přednesené na semináři, který ve dnech 10. a 11. prosince 1994 uspořádala Nadace Heinricha Bölla, Listy, Praha 1995.
- 11 Jan Měchýř, *Velký převrat či snad revoluce sametová? Několik informací, poznámek a komentářů o naší taktičené něžné revoluci a jejich osudech 1989–1992*, Československý spisovatel, Praha 1999.
- 12 Petr Husák, *Česká cesta ke svobodě*. Revoluce či co?, Volvox Globator, Praha 1999.
- 13 Anthony Giddens, *Sociologie*, přel. Jan Jařab, Argo, Praha 1999, str. 471.
- 14 Soňa Szomolányi, *Klukatá cesta Slovenska k demokracii*, Stimul, Bratislava 1999.
- 15 „An *EEPS* Round Table. The Revolutions of 1989: Lessons of the First Post-Communist Decade“, v: *East European Politics and Societies*, sv. 13, č. 2, 1999, University California Press, str. 231–363.
- 16 Howard J. Wiarda, „Southern Europe, Eastern Europe, and Comparative Politics: „Transitology“ and The Need for New Theory“. v: *East European Politics and Societies*, sv. 15, č. 3, 2001, str. 485–501.
- 17 Giddens, *Sociologie*, cit. dílo, str. 470–471.
- 18 Michel Foucault, „Co je to osvícenství?“, v: *Myšlení vnějšku*, Herrmann a synové, Praha 1996, str. 227–240.
- 19 Pithart, *Po devětaosmdesátém: Kdo jsme?*, cit. dílo, str. 287.
- 20 Tamtéž, str. 288.
- 21 Ivo Možný, *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*, 2. vydání s novou předmluvou, Sociologické nakladatelství, Praha 1999, str. 27.
- 22 Zdeněk Jičínský, *Československý parlament v polistopadovém vývoji*. Federální shromáždění mezi 17. listopadem 1989 a 8. červnem 1990, Nadas–AFGH, Praha 1993.

Kapitola I

- 23 Vlasta Chramostová, *Vlasta Chramostová*, Doplněk/Burian a Tichák, Brno/Olomouc 1999, str. 12.
- 24 Rozhovor historiků Václava Kofroně, Martina Nodla, Jiřího Suka a Pavla Zemana s Radimem Paloušem, Praha, 4. října 1994, sbírka tematických rozhovorů k událostem na přelomu let 1989/1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 25 František Koudelka, *Situační zprávy ústředního aparátu KSČ: 20. listopadu–1. prosince. Pokyny a směrnice vedení KSČ nižším stranickým složkám: 19. listopadu–1. pro-*

- since 1989, Demokratická revoluce v Československu 1989, Studijní materiály, Československé dokumentační středisko/Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1999, str. 19.
- 26 Jiří Suk, *Občanské fórum*. Listopad–prosinec 1989, 2. díl, Dokumenty, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR/Doplňek, Praha/Brno 1998, str. 15–26.
- 27 Jiří Suk, *Občanské fórum*. Listopad–prosinec 1989, 1. díl, Události, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR/Doplňek, Praha/Brno 1997, str. 72.
- 28 Michal Horáček, *Jak pukaly ledy*, Ex libris, Praha 1990, str. 168–169.
- 29 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 33.
- 30 Horáček, *Jak pukaly ledy*, cit. dílo, str. 178.
- 31 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 33–34.
- 32 *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1989*, zpracoval Jiří Suk ve spolupráci s Jaroslavem Cuhrou a Františkem Koudelkou, v: Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 33, 1999, str. 51.
- 33 Andrzej Paczkowski, *Půl století dějin Polska 1939–1989*, přel. Petruška Šustrová, Academia, Praha 2000, str. 352.
- 34 Tibor Beck, „Politický tranzit v Maďarsku 1987–1990. Chronologie událostí“, v: *Soudobé dějiny*, VI/2–3, 1999, str. 254–296.
- 35 *Chronologie zániku komunistického režimu*, cit. dílo, str. 103.
- 36 Růžena Hlušíčková a Blanka Císařovská, *Hnutí za občanskou svobodu 1988–1989*. Sborník dokumentů, Ústav pro soudobé dějiny/Maxdorf, Praha 1994, str. 241–243.
- 37 Růžena Hlušíčková a Milan Otáhal, *Čas Demokratické iniciativy 1987–1990*. Sborník dokumentů, Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku, Praha 1993, str. 205–206.
- 38 Archiv KC OF, Praha, dokumenty VPN, „Návrh pre prácu akčných skupín VPN“; „Slovo k dnešku robotníkom a nielen im“; „Vnútorná organizácia VPN“, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 39 Michel Foucault, „Subjekt a moc“, v: *Myslení vnějšku*, Herrmann a synové, Praha 1996, str. 223.
- 40 *Radio Free Europe – Radio Liberty: Czechoslovak Service Monitoring, Important Events and Commentaries Broadcast by Czechoslovak Radio and Television*, č. 335, 1. prosinec 1989, str. 86–90, uloženo v Československém dokumentačním středisku, o. p. s.
- 41 Milan Otáhal – Miroslav Vaněk, *Sto studentských revolucí*. Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění, cit. dílo, str. 580.
- 42 Citováno podle Steven Saxonberg, *The Fall. A Comparative Study of the End of Communism in Czechoslovakia, East Germany, Hungary and Poland*, cit. dílo, str. 351.
- 43 *Občanské fóry*. Pražský podzim 1989, Jaromír Hořec a Ivan Hanousek (ed.), Odeon, Praha 1990, 80 str.
- 44 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 47–49.
- 45 Tamtéž, str. 51.
- 46 *Archiv Vladimíra Hanzela*, dokumentární nahrávky z 5.–30. prosince 1989, 30 devadesátiminutových audiokazet, kazeta č. 1, str. A, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

- 47 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 33–35.
 48 Tamtéž, str. 42–43.
 49 *Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990*. Referáty a diskusní příspěvky přednesené na semináři, který ve dnech 10. a 11. prosince 1994 uspořádala Nadace Heinricha Bölla, Listy, Praha 1995, str. 53.
 50 Tamtéž, str. 55.
 51 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 79.

Kapitola II

- 52 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, str. 14.
 53 Rozhovor Václava Havla s redaktorem Karlem Kašpárkem vyslaný 15. července 1989 Rádiem Svobodná Evropa, v: *Radio Free Europe*, Czechoslovak Broadcasting Department, Panorama 174, 15. července 1989, 26 str., uloženo v Československém dokumentačním středisku, o. p. s.
 54 Tisková konference Václava Havla z 19. prosince 1989 (výběr), v: *Inforum*. Informační bulletin Koordinačního centra OF, 4/1989, 22. prosince, str. 3.
 55 Karl Mannheim, *Ideologie a utopie*. Přednášky a eseje, přel. Dušan Prokop, Archa, Bratislava 1991.
 56 Václav Havel, *Moc bezmocných*, Lidové noviny, Praha 1990, str. 61–62.
 57 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 149.
 58 Vladimír Hanzel, *Zrychlený tep dějin*. Reálné drama o deseti jednáních. Autentické záznamy jednání představitelů státní moci s delegacemi hnutí Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu v listopadu a prosinci 1989, OK Centrum, Praha 1991. Viz jednání delegace OF s předsedou české vlády Františkem Pitrou 1. prosince 1989, str. 82–153.
 59 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 54.
 60 Tamtéž, s. 281.
 61 Tamtéž, s. 205–206.
 62 František Znebežánek, *Sociální hnutí. Teorie, koncepce, představitelé*, Sociologické nakladatelství, Praha 1997, str. 52–61. Viz též Jürgen Habermas, *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*, přel. Alena Bakešová a Josef Velek, Filosofie, Praha 2000, str. 9–18.
 63 Tamtéž, str. 82–92.
 64 Tamtéž, str. 40.
 65 Ralf Dahrendorf, *Moderní sociální konflikt*. Esej o politice svobody, přel. Ferdinand Pál, Archa, Bratislava 1991, str. 196–204.
 66 Alvin Toffler, *Šok z budoucnosti*, přel. Stanislav Mundil, Práce, Praha 1992. Viz kapitola *Organizace: vznikající adbokracie*, str. 66–77.
 67 Jan Keller, *Sociologie byrokracie a organizace*, Sociologické nakladatelství, Praha 1996, str. 107.
 68 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 35.
 69 Znebežánek, *Sociální hnutí*, cit. dílo, str. 39.

- 70 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 158–160.
71 Tamtéž, str. 159.
72 Tamtéž, str. 207.
73 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze sněmů KC OF, 6. ledna 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
74 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 44–46.

Kapitola III

- 75 *Chronologie zániku komunistického režimu*, cit. dílo, str. 52–53.
76 Pavel Tigrid, „Zpráva o stavu střední Evropy“, v: *Svědectví*, č. 87, 1989, str. 524–525.
77 Rozhovor Václava Havla s redaktorem Rádia Svobodná Evropa Karlem Kašpárkem, 15. července 1989, cit. dílo, uloženo v Československém dokumentačním středisku, o. p. s.
78 Blanka Cisařovská a Růžena Hlušíčková: *Hnutí za občanskou svobodu*, cit. dílo, str. 168.
79 Ze zprávy ministra vnitra ČSSR Františka Kincla o bezpečnostní situaci, kterou se 25. prosince 1989 zabývalo předsednictvo ÚV KSČ, v: *Chronologie zániku komunistického režimu*, cit. dílo, str. 81.
80 Viz monitoring z československého vysílání *Radio Free Europe*, Czechoslovak Broadcasting Department, politické bloky 289 (17. 10. 1989), 297 (25. 10. 1989), 299 (27. 10. 1989), 307 (4. 11. 1989), 312 (9. 11. 1989), 313 (10. 11. 1989), 314 (11. 11. 1989) 316 (13. 11. 1989), uloženo v Československém dokumentačním středisku, o. p. s.
81 Tamtéž, politický blok 262 (20. 9. 1989).
82 Tamtéž, politický blok 283 (11. 10. 1989).
83 Tamtéž, politický blok 294 (22. 10. 1989).
84 Tamtéž, politický blok 296 (24. 10. 1989).
85 „Terén, na který nikdy nevstoupím“, v: *Sport*. Časopis pro kulturní a společenskou informaci (samizdat), roč. 1, č. 3, září 1989, str. 6–11. Viz také *Hlasy občanské společnosti 1987–1989*. Výběr z textů a dokumentů, Jiří Suk (ed.) ve spolupráci s Milenou Janišovou a Vilémem Prečanem, Československé dokumentační středisko, o. p. s./Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1999, str. 88–95.
86 Petr Rezek, „Pohled na Václava Havla zdola“, v: *Filosofie a politika kých*. Oikoimenh, Praha 1991, str. 93–103.
87 Václav Havel, „Hodina mezi zkrachovancem a politikem“, v: *Lidové noviny* (samizdat), roč. 2, č. 10, říjen 1989, str. 1–2.
88 Karel Hvizďala, *Výslech revolucionářů z listopadu 1989*, rozhovor s Alexandrem Vondrou, Artservis, Praha 1990, str. 4.
89 Rozhovor historiků Václava Kofroně, Martina Nodla, Jiřího Suka a Pavla Zemana s Jiřím Křižanem, Praha, 3. listopadu 1994, sbírka tematických roz-

- hovorů k událostem na přelomu let 1989/1990, přepis magnetofonového záznamu, str. 10–11, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 90 Tamtéž, str. 21–22.
- 91 *Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990*. Referáty a diskusní příspěvky přednesené na semináři, který ve dnech 10. a 11. prosince 1994 uspořádala Nadace Heinricha Bölla, Listy, Praha 1995, str. 20.
- 92 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 140.
- 93 *Proměny politického systému v Československu*, cit. dílo, str. 56.
- 94 Tamtéž, str. 67.
- 95 SUK, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 55.
- 96 Tamtéž, str. 66.
- 97 Tamtéž, str. 67–69.
- 98 *Archiv Vladimíra Hanzela*, dokumentární nahrávky z 5.–30. prosince 1989, kazeta č. 8, str. A, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 99 Tamtéž, kazeta č. 8, str. B.
- 100 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 117–119.
- 101 *Archiv Vladimíra Hanzela*, kazeta č. 16, str. A.
- 102 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 157–158.
- 103 Tamtéž, str. 197–198.
- 104 Deník Radima Palouše, rukopis, str. 90, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 105 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 283.
- 106 Tamtéž, str. 206.
- 107 Archiv KC OF, Praha, rada KC OF – Petr Pospíchal, 28. 12. 1989, strojopis, 1 str., uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 108 *Proměny politického systému v Československu*, cit. dílo, str. 64.
- 109 Tamtéž, str. 59.

Kapitola IV

- 110 François Furet, *Promýšlet Francouzskou revoluci*, přel. Petr Horák, Atlantis, Brno 1994, str. 69.
- 111 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 2, str. B, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 112 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 1. díl, str. 87.
- 113 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 54.
- 114 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 2, str. B.
- 115 Hanzel, *Zrychlený tep dějin*, cit. dílo, str. 157–198. Všechny následující citáty užití v této části jsou převzaty z tohoto zdroje.
- 116 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 67–72.
- 117 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazety č. 4, str. A, B a č. 5, str. A.
- 118 Furet, *Promýšlet Francouzskou revoluci*, cit. dílo, str. 51 a 59.

- 119 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 82.
- 120 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 4, str. B.
- 121 Tamtéž.
- 122 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 5, str. A.
- 123 Hanzel, *Zrychlený tep dějin*, cit. dílo, str. 197–198.
- 124 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 7, str. A.
- 125 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 83.
- 126 Tamtéž, str. 96.
- 127 Tamtéž.
- 128 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 98.
- 129 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 7, str. A.
- 130 Tamtéž, kazeta č. 11, str. B.
- 131 Hanzel, *Zrychlený tep dějin*, cit. dílo, str. 200–232.
- 132 Tamtéž, str. 234–243.
- 133 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 7, str. B.
- 134 Tamtéž.
- 135 Nial Ferguson, *Virtuální dějiny. O „chaotické“ teorii minulosti, která je úvodem ke knize Virtuální dějiny. Historické alternativy*, přel. P. Cechl, M. Horáková, J. Pilucha, M. Prorok, S. Raková, V. Viták, Dokořán, Praha 2001, 376 str.
- 136 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 133–134.
- 137 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 7, str. B.
- 138 Tamtéž, kazeta č. 13, str. B.
- 139 SUK, *Občanské fórum*, cit. dílo, 1. díl, str. 129.
- 140 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 10, str. A.
- 141 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 1. díl, str. 108.
- 142 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 11, str. A.
- 143 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 111–112.
- 144 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 12, str. A.
- 145 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 121–122 a dále *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 12, str. A.
- 146 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 128–129 a 132–135.
- 147 Tamtéž, str. 124–125.
- 148 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 13, str. B.
- 149 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 132.

Kapitola V

- 150 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 10, str. B, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny a AV ČR.
- 151 Tamtéž, kazeta č. 15, str. A.

- 152 Tamtéž, kazeta č. 10, str. B.
 153 Tamtéž, kazeta č. 7, str. B.
 154 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 148.
 155 Tamtéž.
 156 Tamtéž, str. 149–157.
 157 Tamtéž, str. 99.
 158 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 16, str. B.
 159 Tamtéž.
 160 Tamtéž.
 161 Hanzel, *Zrychlený tep dějin*, cit. dílo, str. 294–380.
 162 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 22.
 163 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 1. díl, str. 95 a 98.
 164 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 154.
 165 Tamtéž, str. 138.
 166 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 16., str. A.
 167 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 161.
 168 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 17, str. B.
 169 Hanzel, *Zrychlený tep dějin*, cit. dílo, str. 333–341.

Kapitola VI

- 170 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 140.
 171 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 16., str. A.
 172 Magnetofonový záznam z jednání delegací OF a VPN v Bratislavě, 2. dubna 1990, v osobním vlastnictví Fedora Gála, přepis uložen v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
 173 Peter Zajac, *en o krajine*, Kalligram, Bratislava 1996, str. 9–11.
 174 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 39.
 175 Tamtéž, str. 93.
 176 *Verejnost proti násilíu 1989–1991*. Svedectvá a dokumenty, Redakce Ingrid Antalová, Nadace Milana Šimečky, Bratislava 1998, str. 75.
 177 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 116.
 178 Tamtéž, str. 69.
 179 Tamtéž, str. 167.
 180 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 18, str. B, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
 181 Rudolf Schuster, *Ultimátum*, přel. Jiří Polák, Agentura Forpex/Svoboda Praha 1997, str. 9–17.
 182 *Verejnost proti násilíu 1989–1991*, cit. dílo, str. 80.
 183 Schuster, *Ultimátum*, cit. dílo, str. 20.
 184 Tamtéž, str. 21.

- 185 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 92.
- 186 *Verejnosť proti násiliu 1989–1991*, cit. dílo, str. 80.
- 187 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 92.
- 188 *Verejnosť proti násiliu 1989–1991*, cit. dílo, str. 76.
- 189 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 167.
- 190 *Verejnosť proti násiliu 1989–1991*, cit. dílo, str. 75–77.
- 191 Schuster, *Ultimátum*, cit. dílo, str. 48–49.
- 192 *Stenografická zpráva o schůdži Slovenskej národnej rady*, 19. schůdza, 19. 12. 1989, Bratislava 1990, str. 71.
- 193 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 265.
- 194 Tamtéž, 1. díl, str. 148.
- 195 *Verejnosť proti násiliu 1989–1991*, cit. dílo, str. 157.
- 196 Rozhovor historiků Martina Nodla, Jiřího Suka a Pavla Zemana s Martinem Šimečkou a Petrem Zajacem, Bratislava, 9. června 1995, str. 25, sbírka tematických rozhovorů k událostem na přelomu let 1989/1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 197 Schuster, *Ultimátum*, cit. dílo, str. 165.
198. *Verejnosť proti násiliu 1989–1991*, cit. dílo, str. 107.
- 199 Schuster, *Ultimátum*, cit. dílo, str. 163.
- 200 *Verejnosť proti násiliu 1989–1991*, cit. dílo, str. 165.

Kapitola VII

- 201 Milan Šútovec, *Semióza ako politikum alebo „Pomlčková vojna“*, Kalligram, Bratislava 1999, st. 217–225.
- 202 Tamtéž, kapitola o symbolickém významu „dobyti“ a obsazení Pražského hradu v prosinci 1989 a lednu 1990 (*Digresia na tému „Hrad“*), str. 155–159.
- 203 Tamtéž, str. 156–157.
- 204 Jürgen Habermas, *Die nachholende Revolution*, Kleine politische Schriften VII, Suhrkamp, Frankfurt nad Mohanem 1990. Viz také slovenský překlad *Dobíhající revoluce*, cit. dílo, str. 162.
- 205 *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1990*, cit. dílo, str. 28.
- 206 Tamtéž, str. 44.
- 207 Tamtéž, str. 47.
- 208 Tamtéž, str. 62.
- 209 *Hlasy občanské společnosti 1987–1989*. Výběr z textů a dokumentů, Jiří Suk (ed.) ve spolupráci s Milenou Janišovou a Vilémem Prečanem. Československé dokumentační středisko, o. p. s./Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1999, str. 71–78.
- 210 Tamtéž, str. 83–95.
- 211 Max Weber, „Politika jako povolání“ (s. 246–296), v: *Metodologie, sociologie a politika*, vybral a uspořádal Miloš Havelka, Oikoimeneh, Praha 1998.

- 212 Petr Rezek, „Pohled na Václava Havla zdola“, v: *Filosofie a politika křesť.*, Oikoimenh, Praha 1991, str. 103.
- 213 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2.díl, str. 83.
- 214 Tamtéž, str. 85–86.
- 215 Tamtéž, str. 86–87.
- 216 Tamtéž, str. 87.
- 217 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 5, str. B, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 218 Tamtéž, kazeta č. 6., str. A.
- 219 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 97.
- 220 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 6, str. B.
- 221 Tamtéž, kazeta č. 9, str. A.
- 222 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 1. díl, str. 128.
- 223 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 9, str. A.
- 224 *Verejnost proti násilíu 1989–1991*, cit. dílo, str. 95.
- 225 Tamtéž, str. 96.
- 226 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 1. díl, str. 152.
- 227 Tamtéž, str. 156–157.
- 228 Tamtéž, 2. díl, str. 195.
- 229 Tamtéž, str. 205.
- 230 Tamtéž, 1. díl, str. 154.
- 231 Tamtéž, 2. díl, str. 171–172.
- 232 Tamtéž, str. 172–182.
- 233 Tamtéž, str. 192–200.
- 234 Tamtéž, str. 197.
- 235 Archiv KC OF, Praha, historická komise KC OF: „Stanovisko ke kandidatuře prezidenta“, 9. 12. 1989, 14.30 hod., uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 236 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 1. díl, str. 65.
- 237 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 16, str. A.

Kapitola VIII

- 238 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 183.
- 239 Tamtéž, str. 211.
- 240 *Zpráva o 17. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů*. Federální shromáždění Československé socialistické republiky, V. volební období, 12. a 13. prosince 1989, str. 8.
- 241 Tamtéž, str. 6.
- 242 *Deník Radima Palouše*, rukopis, str. 90, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

- 243 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 227.
- 244 *Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990*, cit. dílo, str. 80.
- 245 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 230.
- 246 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 6, str. B, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 247 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 245.
- 248 Václav Havel, *Projevy*. Leden–červen 1990, uspořádal Vilém Prečan, Vyšehrad, Praha 1990, str. 175–176.
- 249 *Státní ústřední archiv* – Archiv ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ: „Návrh Ústavy ČSSR, ČSR a SSR“, č. j. 132/89, 8621.
- 250 Rozhovor historiků Martina Nodla, Jiřího Suka a Pavla Zemana s Mariánem Čálfou z 5. a 20. října 1994, přepis magnetofonového záznamu, str. 10, sbírka tematických rozhovorů k událostem na přelomu let 1989/1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 251 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 169.
- 252 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 21, str. A, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 253 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze sněmů: „Setkání zástupců OF krajských a okresních měst Čech a Moravy“, 16. 12. 1989, str. 5, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 254 Jiří Suk, „K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989. Dokumenty a svědectví“, v: *Soudobé dějiny*, VI/2–3, 1999, str. 346–369.
- 255 Rozhovor s Mariánem Čálfou z 5. a 20. října 1994, cit. dílo, str. 40, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 256 Ivo Možný, *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*, druhé vydání s novou předmlouvou, Sociologické nakladatelství, Praha 1999, 140 str.
- 257 Suk, *K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta*, cit. dílo, str. 359.

Kapitola IX

- 258 Suk, *K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta*, cit. dílo, str. 352–353.
- 259 *Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990*, cit. dílo, str. 74.
- 260 Rozhovor s Mariánem Čálfou z 5. a 20. října 1994, cit. dílo, str. 40.
- 261 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 25, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 262 Suk, *K prosazení kandidatury Václava Havla*, cit. dílo, str. 355–356.
- 263 Viz exkurz „K dohodě Václava Havla a Alexandra Dubčeka o obsazení nejvyšších státních funkcí v prosinci 1989“, který je součástí recenze knihy Johna Keana „Václav Havel. Politická tragédie v šesti dějstvích“. Viz Jiří Suk, „Život Václava Havla v pětapadesáti vinětách zhotovených anglickým politologem Johnem Keaneem“, v: *Soudobé dějiny*, VII/4, 2000, str. 619–640.
- 264 *Verejnosť proti násiliu* – *Občianske fórum*. Svědectví, redakce Ingrid Antalová, Nadace Milana Šimečky, Bratislava 1999, str. 42.

- 265 *Verejnost' proti násilíu 1989–1991*. Svedectvá a dokumenty, redakce Ingrid Antalová, Nadace Milana Šimečky, Bratislava 1998, str. 98.
- 266 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 1. díl, str. 184.
- 267 *Verejnost' proti násilíu – Občanské fórum*, cit. dílo, str. 49.
- 268 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 266.
- 269 *Verejnost' proti násilíu 1989–1991*, cit. dílo, str. 97–98.
- 270 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 258–272.
- 271 Havel, *Projevy*. Leden–červen 1990, cit. dílo, str. 17.
- 272 Prozatím nesignovaný dopis přiřazen do archivu KC OF, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 273 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 195.
- 274 Tamtéž, str. 246.
- 275 Tamtéž, str. 265.
- 276 Weber, *Metodologie, sociologie, politika*, cit. dílo, str. 291.
- 277 Suk, *K prosaz ní kandidatury Václava Havla*, cit. dílo, str. 366.
- 278 Tamtéž.
- 279 Tamtéž, str. 356.
- 280 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 98.
- 281 Rozhovor s Mariánem Čálfou. cit. dílo, str. 41, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 282 Suk, *K prosaz ní kandidatury Václava Havla*, cit. dílo, str. 357.
- 283 Deník Radima Palouše, rukopis, str. 112, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 284 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 281.

Kapitola X

- 285 Petr Husák, *Česká cesta ke svobodě*. Revoluce či co?, Volvox Globator, Praha 1999, 168 str.
- 286 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 278.
- 287 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze sněmů, 6. ledna 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 288 Šutovec, *Sem íza ako politikum*, cit. dílo, str. 125–129.
- 289 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze schůzí rady, 2. ledna 1990.
- 290 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 6. ledna 1990.
- 291 Tamtéž, tisková zpráva z bratislavského jednání, 9. ledna 1990, strojopis, 1 str.
- 292 Tamtéž, „Návrh rekonstrukce zákonodárných sborů a systému voleb do těchto sborů“, Josef Vavroušek, 7. 1. 1990, strojopis, 4 str.
- 293 *Ústava Československé socialistické republiky*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972, str. 73–74.
- 294 *Verejnost' proti násilíu – Občanské fórum*, cit. dílo, str. 36; dále viz *Verejnost' proti násilíu 1989–1991*, cit. dílo, str. 119.

- 295 *Proměny politického systému v Československu*, cit. dílo, str. 97–98.
- 296 Zdeněk Jičínský, *Československý parlament v polistopadovém vývoji. Federální shromáždění mezi 17. listopadem 1989 a 8. červnem 1990*, Nadas–AFGH, Praha 1993, 176 str.
- 297 Josef Vavroušek, „Návrh na rekonstrukci zákonodárných sborů“, v: *Lidové noviny*, III, 5, 20. ledna 1990, str. 2.
- 298 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze schůzí rady, 11. ledna 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 299 *Infórum* – informační bulletin KC OF, č. 9/90, 16. ledna 1990, str. 1–2.
- 300 Archiv KC OF, Praha, tisková zpráva z 20. ledna 1990, strojopis, 1 str.
- 301 Rudolf Schuster, *Ulimátum*, přel. Jiří Polák, Agentura Forpex/Svoboda, Praha 1997, str. 94.
- 302 Václav Havel, *Projevy*. Leden–červen 1990, uspořádal Vilém Prečan, Vyšehrad, Praha 1990, str. 29–30.
- 303 *Infórum* – informační bulletin KC OF, č. 15/90, 6. února 1990, str. 3.
- 304 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze schůzí rady, 2. ledna 1990.
- 305 Tamtéž, 4. ledna 1990.
- 306 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 295.
- 307 Archiv KC OF, Praha, zápis neidentifikovaného účastníka jednání u „kulatého stolu“, 11. ledna 1990, rukopis, 4 str., uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 308 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 20. ledna 1990.
- 309 Viz článek podepsaný redakční zkratkou „wei“: „Volební systém hotov?“ v: *Informační servis* č. 41, 15. ledna 1990, str. 4.
- 310 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze schůzí rady, 29. ledna 1990.
- 311 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 3. února 1990.
- 312 *Proměny politického systému v Československu*, cit. dílo, str. 91–92.
- 313 Václav Havel, *Projevy*. Leden–červen 1990, cit. dílo, str. 24–38.
- 314 *Proměny politického systému v Československu*, cit. dílo, str. 91.
- 315 *Infórum* – informační bulletin KC OF, č. 4/1989, 22. prosince 1989, str. 2–4.
- 316 Havel, *Projevy*, cit. dílo, str. 30.
- 317 Tamtéž, str. 68.
- 318 *Proměny politického systému v Československu*, cit. dílo, str. 91 a 95. Pithartovo svědectví potvrzuje László Szigeti, v: *Verejnost proti násilí – Občanské fórum*. Svědectvá, Nadace Milana Šimečky, Bratislava 1999, str. 52–53.
- 319 Václav Havel, *Letní přemítání*, Odeon, Praha 1991, str. 38–43.
- 320 Havel, *Projevy*, cit. dílo, str. 31.
- 321 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze schůzí rady, 29. ledna 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 322 *Proměny politického systému v Československu*, cit. dílo, str. 86.
- 323 Hanzel, *Zrychlený tep dějin*, cit. dílo, str. 47.
- 324 Zdeněk Jičínský, *Československý parlament v polistopadovém vývoji. Federální shromáždění mezi 17. listopadem 1989 a 8. červnem 1990*, cit. dílo, str. 59–64.

- 325 Peter Zajac, Pět roků po..., „Spěchat, ale neuspěchat“, 9. pokračování, v: *Domino efekt*, 1994.
- 326 Rudolf Schuster, *Ultimátum*, cit. dílo, str. 68.
- 327 Suk, *Občanské fórum*, 2. díl, cit. dílo, str. 263.
- 328 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze sněmu, 20. ledna 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 329 *Zpráva o 22. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů*. Federální shromáždění Československé socialistické republiky, V. volební období, 23. ledna 1990, str. 13.
- 330 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 98.
- 331 Tamtéž, str. 206.
- 332 *Archiv Vladimíra Hanzela*, cit. dílo, kazeta č. 16, str. A, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 333 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 262.
- 334 Havel, *Projevy*, cit. dílo, str. 24–38.
- 335 *Verejnosť proti násiliu – Občianske fórum*, cit. dílo, str. 57.
- 336 Jičínský, *Československý parlament v polistopadovém vývoji*, cit. dílo, str. 106–117.
- 337 Šútovec, *Semióza ako politikum*, cit. dílo, str. 170.
- 338 Tamtéž, str. 166.
- 339 Tamtéž, str. 171.
- 340 *Zpráva o 22. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů*. Federální shromáždění Československé socialistické republiky, V. volební období, 23. ledna 1990, str. 50.
- 341 Tamtéž, str. 88.
- 342 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze sněmů, 6. ledna 1990.
- 343 Tamtéž, zápisy ze schůzí rady, 3.–29. ledna 1990.
- 344 *Verejnosť proti násiliu – Občianske fórum*, cit. dílo, str. 48–49.
- 345 Rozhovor historiků Martina Nodla, Václava Kofroně, Jiřího Suka a Pavla Zemana s Petrem Pithartem z 21. dubna 1994, sbírka tematických rozhovorů k událostem na přelomu let 1989/1990, přepis magnetofonového záznamu, 64 str., uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

Kapitola XI

- 346 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze sněmů, 3. února 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 347 Rozhovor historiků Václava Kofroně, Jiřího Suka a Pavla Zemana s Janem Urbanem z 24. května 1994, Praha, str. 31, sbírka tematických rozhovorů k událostem na přelomu let 1989/1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 348 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze schůzí rady, 1. února 1990.
- 349 Tamtéž, zápisy ze schůzí rady, 12. února 1990.
- 350 Tamtéž, zápisy ze schůzí rady, 22. února 1990.

- 351 Milan Otáhal a Zdeněk Sládek, *Deset pražských dnů (17.–27. listopad 1989)*. Dokumentace, Academia, Praha 1990, str. 577.
- 352 SUK, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 223.
- 353 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze sněmů, 23. prosince 1989.
- 354 Tamtéž, zápisy ze schůzí politické komise, 15. ledna 1990.
- 355 Tamtéž, 19. ledna 1990.
- 356 František Cigánek a kol., *Kronika demokratického parlamentu 1989–1992*, Cesty, Praha 1992, str. 49.
- 357 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze schůzí politické komise, 29. ledna 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 358 Tamtéž, 7. února 1990.
- 359 Tamtéž, 15. února 1990.
- 360 Tamtéž, zápisy ze schůzí rady, 21. února 1990.
- 361 Tamtéž, 22. února 1990.
- 362 Tamtéž, zápisy ze schůzí politické komise, 1. března 1990.
- 363 Tamtéž, zápisy ze sněmu, 3. března 1990.
- 364 Tamtéž, zápisy ze schůzí politické komise, 13. března 1990.
- 365 Tamtéž, „Příloha k zápisu ze schůze PK“, 13. března 1990.
- 366 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 17. března 1990.
- 367 Tamtéž, zápisy ze schůzí politické komise, 21. března 1990.
- 368 Tamtéž, zápisy ze schůzí rady, 26. března 1990.
- 369 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 31. března 1990.
- 370 Tamtéž, složka Volby 1990, „Kandidátní listiny Občanského fóra“.
- 371 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 17. března 1990.
- 372 Tamtéž, zápisy ze schůzí rady, 26. února 1990.
- 373 Tamtéž, „Politický program a linie OF“ – interní úvahy o místě OF v české politice.
- 374 Tamtéž, zápisy ze schůzí rady, 19. března 1990.
- 375 Tamtéž, 20. března 1990..
- 376 Tamtéž, 5. dubna 1990.
- 377 *Fórum*. Týdeník Občanského fóra, č. 12, 18. dubna 1990, str. 1.
- 378 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze schůzí rady, 23. dubna.
- 379 *Fórum*. Týdeník Občanského fóra, č. 13, 25. dubna 1990, str. 3.
- 380 SUK, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 281.
- 381 Archiv KC OF, Praha, složka Občanské fórum v Brně: „Požadavky Občanského fóra pracovníků NVmB“, 8. ledna 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 382 Tamtéž, záznam z tiskové konference v Informačním a tiskovém centru OF Brno na téma „Důvody pro a proti setrvání primátora ing. Perníci v jeho funkci“, 24. února 1990.
- 383 Tamtéž, „Připomínky a požadavky OF NVmB k vedení NVmB, radě a plenárnímu zasedání“, 23. ledna 1990.

- 384 Tamtéž, „Informační a tiskové středisko OF Brno, Mečová 5. Veřejné mínění, I, 16“, 12. března 1990, str. 7.
- 385 Furet, *Promýšlet francouzskou revoluci*, cit. dílo, str. 165–201.
- 386 Archiv KC OF, Praha, složka Občanské fórum v Brně: „Odejdi primátore“, „Občanské fórum Informačního a tiskového střediska OF, Mečová 5, Brno“, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 387 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 3. března 1990.
- 388 Archiv KC OF, Praha, složka Občanské fórum v Brně: „Zápis ze zasedání parlamentu OF Brno“, tiskové a informační centrum OF Brno, 8. března 1990.
- 389 Tamtéž, „Prohlášení rady OF města Brna k situaci v Brně“, 10. března 1990.
- 390 Tamtéž, zápisy ze schůzi rady, 12. března 1990.
- 391 Tamtéž, 15. března 1990.
- 392 Tomáš Tichák a Václav Burian, *Sedmkrát sedm krubů*. Jaroslav Šabata. Příběh paradoxního politika, Votobia, Olomouc 1997, str. 80.
- 393 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze sněmů, 17. března 1990.

Kapitola XII

- 394 Archiv KC OF, Praha, „Memorandum Občanského fóra a Verejnosti proti násilíu prezidentovi a vládám“, 13. února 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 395 Tamtéž, zápisy ze schůzi rady, 12. února 1990.
- 396 Tamtéž, 8. února 1990.
- 397 Jan Urban, „Bezmocnost mocných“, v: *Listy*, XXIII, 5, 1993, str. 3–10.
- 398 Havel, *Projevy*, cit. dílo, str. 70.
- 399 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze schůzi rady, 12. února 1990.
- 400 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 31. března 1990.

Kapitola XIII

- 401 „Krizi přežijeme, ale musíme jí projít (původní rozhovor s Václavem Havlem)“, připravili Ivan Lamper, Zbyněk Petráček a Jan Ruml, v: *Respekt* č. 6, 18.–24. dubna 1990, str. 15.
- 402 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze sněmů, 3. března 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 403 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 31. března 1990.
- 404 Schuster, *Ultimátum*, cit. dílo, str. 283–284.
- 405 *Zpráva o 26. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů*. Federální shromáždění Československé socialistické republiky, V. volební období, 2. část, 28. a 29. března 1990, str. 313.
- 406 *Verejnosť proti násilíu – Občianske fórum*, cit. dílo, str. 61.

- 407 Šútovec, *Semióza ako politikum*, cit. dílo, str. 252–317.
- 408 Magnetofonový záznam z jednání OF a VPN v Bratislavě dne 2. dubna 1990, v osobním vlastnictví Fedora Gála, přepis uložen v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 409 *Svobodné slovo*, XLIV, 75, 29. března 1990, str. 1 a 4.
- 410 *Zpráva o 26. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů*. Federální shromáždění Československé socialistické republiky, V. volební období, 2. část, 28. a 29. března 1990, str. 317.
- 411 Šútovec, *Semióza ako politikum*, cit. dílo, str. 302. Odvolává se na dílo Huberta Maxy, *Alexandr Dubček. Člověk v politice (1990–1992)*, Kalligram/Doplněk, Bratislava/Brno 1998, str. 122–123.
- 412 SUK, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 55.
- 413 Rozhovor s Petrem Pithartem z 21. dubna 1994, cit. dílo, str. 47, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 414 Rozhovor s Jiřím Křížanem z 3. listopadu 1994, cit. dílo, str. 54, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 415 Archiv KC OF, Praha, složka Federální ministerstvo vnitra, „Proč Rudé právo zveličuje sdělení mluvčího Federálního MV?“, text Oldřicha Hromádka, 25. března 1990, kopie strojopisu, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 416 Tamtéž, „Kdo opravdu kalí vodu?“, koncept veřejného prohlášení Oldřicha Hromádka, 18. dubna 1990, kopie strojopisu.
- 417 Rozhovor s Mariánem Čalfou z 5. a 20. října 1994, cit. dílo, str. 76.
- 418 Rozhovor s Jiřím Křížanem z 3. listopadu 1994, cit. dílo, str. 52.
- 419 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze schůzí rady, 4. ledna 1990.
- 420 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 6. ledna 1990.
- 421 Tamtéž, složka Federální ministerstvo vnitra, „Stanovisko Koordinačního odborového centra a Studentské stavovské unie k činnosti FMV, zejména pak v oblasti Státní bezpečnosti“, 9. ledna 1990.
- 422 Tamtéž, „Zpráva o současné situaci na úseku bezpečnosti státu“, vypracovaná členem bezpečnostní komise KC OF Oldřichem Hromádkem, 14. ledna 1990.
- 423 Tamtéž, příloha zápisu ze schůze rady, 12. února 1990.
- 424 Tamtéž, složka Federální ministerstvo vnitra, „Dopis Občanské komise při KS SNB v Plzni federálnímu ministrovi vnitra Richardu Sachrovi“, 24. dubna 1990.
- 425 Tamtéž, „Zpráva o jednání branného a bezpečnostního výboru Federálního shromáždění a o přijatých závěrech“, 6. března 1990
- 426 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 17. března 1990.
- 427 Archiv KC OF, Praha, bezpečnostní komise KC OF, 30. března 1990.
- 428 Urban, *Bezmocnost mocných*, cit. dílo, str. 8.
- 429 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze schůzí rady, 19. dubna 1990.
- 430 *Zpráva o 27. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů*. Federální shromáždění Československé federativní republiky, V. volební období, 1. část, 18. a 19. dubna 1990, str. 281–290.

- 431 Tamtéž, str. 290–301.
- 432 Václav Bartuška, Dana Emingerová a Radek John, „Boj o vnitro“, v: *Mladý svět*, duben 1990, str. 1–5. Oldřich Hromádka, „Krach jedné koncepce. Opatření ministra vnitra se zdají být neúčinná“, v: *Respekt* 4, 4.–10. dubna 1990, str. 3. Jan Ruml, „Kdo koho kryje?“, v: *Respekt* 6, 18.–24. dubna 1990, str. 3.
- 433 (br): „Jen soukromé stanovisko“, v: *Lidová demokracie* č. 87, 12. dubna 1990, str. 1.
- 434 Rozhovor s Jiřím Křižanem z 3. listopadu 1994, cit. dílo, str. 58, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 435 *Verejnosť proti násiliu 1989–1991*. Svedectvá a dokumenty, cit. dílo, str. 136.
- 436 Tamtéž, str. 133.
- 437 Tamtéž, str. 115.
- 438 Tamtéž, str. 154.
- 439 Tamtéž, str. 167.
- 440 Tamtéž, str. 115.
- 441 Tamtéž, str. 124.
- 442 Tamtéž, str. 122.
- 443 Tamtéž, str. 114.
- 444 Rozhovor s Petrem Pithartem z 21. dubna 1994, cit. dílo, str. 61–62, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 445 Rozhovor s Jiřím Křižanem z 3. listopadu 1994, cit. dílo, str. 53–55.
- 446 Rozhovor s Marianem Čálfou z 5. a 20. října 1994, cit. dílo, str. 78.
- 447 Rozhovor s Petrem Pithartem z 21. dubna 1994, cit. dílo, str. 62.
- 448 Tamtéž, str. 38–43.
- 449 *Fórum*. Týdeník Občanského fóra, roč. 1, č. 21, 27. června 1990, str. 4.
- 450 *Verejnosť proti násiliu 1989–1991*. Svedectvá a dokumenty, cit. dílo, str. 184.
- 451 Rozhovor s Mariánem Čálfou z 5. a 20. října 1994, cit. dílo, str. 77 a 78.
- 452 *Verejnosť proti násiliu 1989–1991*. Svedectvá a dokumenty, cit. dílo, str. 137.
- 453 Při rekonstrukci základních obrysů „aféry Bartončik“ jsem vycházel z tisku v období od 6. do 15. června 1990 – *Lidová demokracie*, *Svobodné slovo*, *Rudé právo*, *Lidové noviny*, *Fórum*, *Respekt*.
- 454 *Lidové noviny*, III, 83, 11. června 1990, str. 12.
- 455 *Svobodné slovo*, XLIV, 136, 12. června 1990, str. 1.
- 456 Petr Pithart: *Po devětaosmdesátém: Kdo jsme? Mezi vzpomínkami a reflexí*. Texty z let 1992–1996, Kalligram/Doplňěk, Bratislava/Brno 1998, str. 288–289.
- 457 Citováno podle Furet, Besançon a další: *Komunismus a fašismus*, uspořádal Miroslav Novák, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 2002, str. 11.
- 458 Rozhovor s Jiřím Křižanem z 3. listopadu 1994, cit. dílo, str. 21, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 459 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 203.
- 460 Tamtéž, str. 245.
- 461 *Situční zprávy ústředního aparátu KSČ* (20. listopadu–1. prosince 1989). *Pokyny a směrnice vedení KSČ nižším stranickým složkám* (19. listopadu–1. prosince

- 1989), František Koudelka (ed.) ve spolupráci s Alenou Noskovou a Vilémem Prečanem, Československé dokumentační středisko, o. p. s./Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1999, str. 106.
- 462 Suk, *Občanské fórum*, cit. dílo, 2. díl, str. 258.
- 463 *Zpráva o 22. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů*. Federální shromáždění Československé socialistické republiky, V. volební období, 23. ledna 1990, str. 64.
- 464 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze sněmů, 20. ledna 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 465 *Zpráva o 25. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů*. Federální shromáždění Československé socialistické republiky, V. volební období, 14. března 1990, str. 119–120.
- 466 Petr Jarolímek, „Zákony o navrácení majetku KSČ a SSM lidu“, v: *Soudobé dějiny IX/1*, 2002, str. 67.
- 467 Tamtéž, str. 68.
- 468 Tamtéž, str. 81.
- 469 Citováno podle Martin Nechvátal, *15. 5. 1921. Založení KSČ*. Ve službách kominterny, Havran, Praha 2002, str. 94–96.
- 470 „Paralela s fašismem. Dopis pražského městského prokurátora Ústřednímu výboru KSČ“, v: *Svobodné slovo*, XLIV, 92, 19. dubna 1990, str. 1 a 3.
- 471 François Furet: *Minulost' jednej ilúzie*. Esej o ideí komunismu v 20. storočí, přel. Jarmila Le Tohic, Jana Šmelková, Petr Solivajs, Agora, Bratislava 2000. Furetův esej vyvolal živou debatu, do níž se zapojili významní západoevropští a američtí vědci – viz Furet, Besançon a další, cit. dílo, 276 str.
- 472 „Zapomnění komunismu a pamět nacismu aneb o měření dvojím loktem“, diskuse A. Besançona s T. G. Ashem, V. Bukovským, Z. Brzezińským, J. Danielem, A. Fontainem, P. Chaunu, M. Howardem, L. Kolakowským, J. Leysorem, S. Leysem, N. Podhörtzem, M. Maliou, R. Pipesem, J.–F. Revellem, v: Furet, Besançon a další, cit. dílo, str. 169–256.
- 473 Milan Kundera, „Poznámky inspirované Náměsíčníky“, v: *Host*. Měsíčník pro literaturu a čtenáře 8/2002, str. 36.
- 474 „Krizi přežijeme, ale musíme jí projít (původní rozhovor s Václavem Havlem)“, připravili Ivan Lamper, Zbyněk Petráček a Jan Ruml, v: *Respekt* č. 6, 18.–24. dubna 1990, str. 15–16.
- 475 *Rudé právo*, č. 93, roč. 70, 20. dubna 1990, str. 3.
- 476 Karl Jaspers, *Otázka viny*. Příspěvek k německé otázce, přel. Jiří Navrátil, Mladá fronta, Praha 1991, 95 str.
- 477 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze schůzi rady, 21. dubna 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 478 „Z tiskové konference KSČ“, v: *Rudé právo*, roč. 70, č. 92, 19. dubna 1990, str. 3.
- 479 Tamtéž, str. 1.
- 480 *Zpráva o 27. společné schůzi Sněmovny lidu a sněmovny národů*. Federální shromáždění Československé federativní republiky, V. volební období, 18. dubna 1990, str. 8.

- 481 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze schůzi rady, 19. dubna 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 482 *Respekt* č. 8, 2.–8. května 1990, str. 8.
- 483 *Svobodné slovo*, XLIV, 117, 21. května 1990, str. 1.
- 484 Françoise Mayer, „Vězení jako minulost, odboj jako paměť. Konfederace politických vězňů“, v: *Soudobé dějiny* IX/1, 2002, str. 43–64.
- 485 Při hodnocení zákona o soudní rehabilitaci vycházím z výkladu Jaroslava Cuhry, podaného na Semináři pracovní skupiny pro analýzu charakteru komunistického režimu v Československu, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 5. března 2003, interní tisk, str. 18–17, www.usd.cas.cz.
- 486 Magnetofonový záznam z jednání KV VPN a KC OF v Bratislavě, 2. dubna 1990, nahrávka je v osobním vlastnictví Fedora Gála, přepis uložen Ústavu pro soudobé AV ČR.
- 487 Václav Klaus, *O tvář ztřepka (rok devadesátý)*, Pražská imaginace. Praha 1991, str. 130.
- 488 Zdislav Šulc, „Vize a skutečnost české transformace. K historii sporů o strategii přechodu k tržní ekonomice 1989–1999“, v: *Studie Národobospodářského ústavu Josefa Hlávky* 5/2002, Praha, str. 88.
- 489 *Zpráva o 24. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů*. Federální shromáždění Československé socialistické republiky, V. volební období, 2. část, 28. února a 1. března 1990, str. 241.
- 490 Šútovec, *Semióza ako politikum*, cit. dílo, str. 232–233.
- 491 Magnetofonový záznam z jednání KV VPN a KC OF v Bratislavě, 2. dubna 1990, nahrávka je v osobním vlastnictví Fedora Gála, přepis uložen Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 492 Šulc, *Vize a skutečnost*, cit. dílo, str. 27.
- 493 Archiv KC OF, Praha, složka Ekonomická reforma: „Strategie postupného přechodu k tržní ekonomice v ČSFR (druhá varianta radikální ekonomické reformy)“, předložena federální vládě pracovní skupinou ústředních orgánů pod vedením ministra pověřeného řízením Federálního cenového úřadu Ladislava Dvořáka a místopředsedy vlády České republiky Františka Vlasáka, Praha, 27. dubna 1990, č. j. 2 829/90, xerokopie strojopisu, 76 str., uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 494 Tamtéž, str. 1.
- 495 Petr Husák, *Budování kapitalismu v Čechách*. Rozhovory s Tomášem Ježkem, Volvox Globator, Praha 1997, str. 110.
- 496 Šulc, *Vize a skutečnost*, cit. dílo, str. 28–29.
- 497 Archiv KC OF, Praha, složka Ekonomická reforma, „Strategie radikální ekonomické reformy“, předložena federální vládě federálním ministrem financí Václavem Klausem a místopředsedou federální vlády – předsedou Státní plánovací komise Vladimírem Dlouhým ve spolupráci se S. Stračárem, J. Tošovským, A. Barčákem, P. Millerem a I. Šujanem, Praha, 28. dubna 1990, č. j. 90 663/90 – II, xerokopie strojopisu, 97 str., uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 498 Tamtéž, „Usnesení vlády České a Slovenské Federativní republiky o strategii postupného přechodu k tržní ekonomice v ČSFR (druhá varianta radikální ekonomické reformy)“, viz citované č. j. 2 829/90.

- 499 Zdislav Šulc, „Měla ekonomická reforma alternativu? Svědectví přímého účastníka“, v: *Listy*, XXIII, 5, 1993, str. 33–39.
- 500 Václav Klaus, *O tuář zítřka (rok devadesátý)*, Pražská imaginace, Praha 1991, str. 17.
- 501 Tamtéž, str. 21.
- 502 Richard Pipes, *Dějiny ruské revoluce*, Argo, Praha 1998, str. 35.
- 503 Šútovec, *Semióza ako politikum*, cit. dílo, str. 234.
- 504 Tamtéž, str. 234–242.
- 505 Tamtéž, str. 241–242.

Kapitola XIV

- 506 Petr Fiala a Klaus Schubert, *Moderní analýza politiky*. Uvedení do teorií a metod policy analysis, Barrister a Principal, Brno 2000, str. 87–88.
- 507 Schuster, *Ultimátum*, cit. dílo, str. 146.
- 508 Tamtéž, str. 148.
- 509 Tamtéž, str. 150 a 154.
- 510 Tamtéž, str. 157.
- 511 Tamtéž, str. 148.
- 512 Tamtéž, str. 157–158.
- 513 Tamtéž, str. 166.
- 514 Šútovec, *Semióza ako politikum*, cit. dílo, str. 224.
- 515 *Verejnosc' proti násiliu 1989–1991*. Svedectvá a dokumenty, Nadace Milana Šimečky, Bratislava 1998, str. 120.
- 516 Tamtéž, str. 117.
- 517 Schuster, *Ultimátum*, cit. dílo, str. 94.
- 518 Tamtéž, str. 97.
- 519 *Verejnosc' proti násiliu 1989–1991*, cit. dílo, str. 118–119.
- 520 Rozhovor s Mariánem Čalfou z 5. a 20. října 1994, cit. dílo, str. 43–44, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 521 *Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990*, cit. dílo, str. 97.
- 522 Rozhovor s Jiřím Křížanem z 3. listopadu 1994, cit. dílo, str. 47, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 523 Rozhovor historiků Martina Nodla a Jiřího Suka s Jánem Budajem z 6. června 1995, Bratislava, str. 70, sbírka tematických rozhovorů k událostem na přelomu let 1989/1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 524 Rozhovor s Mariánem Čalfou z 5. a 20. října 1994, cit. dílo, str. 58.
- 525 Magnetofonový záznam z jednání KV VPN a KC OF v Bratislavě, 2. dubna 1990, nahrávka v osobním vlastnictví Fedora Gála, přepis uložen Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 526 *Verejnosc' proti násiliu 1989–1991*, cit. dílo, str. 107.
- 527 Magnetofonový záznam z jednání KV VPN a KC OF v Bratislavě, 2. dubna 1990, nahrávka v osobním vlastnictví Fedora Gála, přepis uložen Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

- 528 *Verejnost' proti násilíu – Občianske fórum*, cit. dílo, str. 49.
- 529 Šútovec, *Semióza ako politikum*, cit. dílo, str. 310.
- 530 Jan Jiráček a Otakar Šoltys, „Zobrazení česko-slovenských vztahů v tisku v období 17. 11. 1989 až 31. 12. 1991 – Státoprávní uspořádání“, str. 47–48, v: Fedor Gál a kol.: *Dnešní krize česko-slovenských vztahů*, Sociologické nakladatelství, Praha 1992.
- 531 *Verejnost' proti násilíu – Občianske fórum*, cit. dílo, str. 59.
- 532 Šútovec, *Semióza ako politikum*, cit. dílo, str. 315–316.
- 533 *Verejnost' proti násilíu – Občianske fórum*, cit. dílo, str. 58.
- 534 Šútovec, *Semióza ako politikum*, cit. dílo, str. 314.
- 535 Jiráček a Šoltys, *Zobrazení česko-slovenských vztahů v tisku*, cit. dílo, str. 41.
- 536 Tamtéž, str. 43–44.
- 537 Šútovec, *Semióza ako politikum*, cit. dílo, str. 189.
- 538 Tamtéž, str. 184.

Kapitola XV

- 539 Archiv KC OF, Praha, zápisy ze sněmů, 21. dubna 1990, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- 540 Tamtéž, zápisy ze schůzí rady, 22. února 1990.
- 541 Tamtéž, zápisy ze schůzí rady, 5. dubna 1990.
- 542 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 21. července 1990.
- 543 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 16. června 1990.
- 544 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 30. června 1990.
- 545 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 21. července 1990.
- 546 Václav Žák, *Rizika mobilizační politiky*, Český spisovatel, Praha 1997, str. 33–35.
- 547 Archiv KC OF, zápisy ze sněmů, 21. července 1990.
- 548 Tamtéž, zápisy ze sněmů, 30. června 1990.
- 549 František Cigánek a kol., *Kronika demokratického parlamentu 1989–1992*, Cesty, Praha 1992, str. 84–128.
- 550 Archiv KC OF, zápisy ze sněmů, 16. června 1990.

*Chronologický přehled hlavních politických událostí
od 17. listopadu 1989 do 9. června 1990*

1989

LISTOPAD

17. listopadu

Mítink k 50. výročí boje studentů za svobodu, uspořádaný pražskými vysokoškoláky a povolený československými úřady, se proměnil v protirežimní demonstraci za účasti několika desítek tisíc lidí; demonstraci tvrdě potlačily jednotky ministerstva vnitra.

18. listopadu

Studenti pražských vysokých škol a herci pražských divadel zahájili týdenní okupační stávkou a vyzvali všechny občany a organizace k účasti na generální stávce 27. listopadu od 12 do 14 hodin. V následujících dnech se k výzvě připojovaly mimopražské školy a divadla; herci a studenti pořádali výjezdy do regionů, kde informovali o důvodech a cílech stávek.

Zahraníční média rozšířila zprávu, že při páteční demonstraci byl ubit student Matematicko-fyzikální fakulty Martin Šmíd. Až se čtyřicetihodinovým zpožděním československá režimní média prokázala, že zpráva – která mezitím významně akcelerovala stávkové hnutí – je nepravdivá.

19. listopadu

V pražském Činoherním klubu ve večerních hodinách vzniklo Občanské fórum (OF), v němž se sjednotily nezávislé iniciativy, představitelé církvi, uměleckých svazů a další občané usilující o pokojnou změnu režimu prostřednictvím vyjednávání se státní mocí. Neformální, všemi respektovanou hlavou hnutí se stal nejznámější československý disident Václav Havel.

V bratislavské Umělecké besedě se na podvečerním veřejném shromáždění zástupců uměleckých svazů, kulturních institucí a vysokých

škol ustavilo hnutí Verejnost' proti násiliu (VPN). Podobně jako Občanské fórum odsoudilo zásah proti studentské manifestaci a připojilo se ke stávce.

20. listopadu

Federální a obě republikové vlády vyzvaly herce a studenty k okamžitému návratu k práci a studiu. O den později vystoupil v televizi s podobnou výzvou generální tajemník Komunistické strany Československa Miloš Jakeš.

Na pražském Václavském náměstí spontánně demonstrovalo svůj odpor ke komunistickému režimu přes 100 tisíc občanů. Výbor Občanského fóra se na svém podvečerním zasedání usnesl, že se postaví do čela masových mítinků, a vyzval předsedu federální vlády Ladislava Adamce k zahájení politických rozhovorů státní moci s OF.

21. listopadu

Premiér Adamec poprvé jednal se zástupci protestující veřejnosti (včetně OF). Slíbil, že proti demonstracím nebude použito síly, a zdůraznil, že nastávající společenské změny nepřekročí rámec socialistického uspořádání.

21.–27. listopadu

Každý den odpoledne se v Praze, Bratislavě a postupně i v dalších městech obou republik konaly za účasti statisíců lidí pokojné protirežimní manifestace, jež v Čechách a na Moravě organizovalo OF a na Slovensku VPN. Mítinky rozhodující měrou přispěly k rychlému pádu „starého režimu“.

22. listopadu

Vedení KSC odvolalo ve večerních hodinách ozbrojené jednotky Lidových milicí, které na příkaz generálního tajemníka ÚV KSC přicestovaly z krajů do Prahy.

23. listopadu

V generálním štábu Československé lidové armády byly dokončeny přípravy k vojenskému zásahu proti opozičním centrům a demonstrujícím občanům. Vedení KSC se však o den později rozhodlo ozbrojené síly nepoužít a řešit situaci „politickými prostředky“.

24. listopadu

Na mimořádném zasedání ústředního výboru KSC rezignovalo jeho

předsednictvo v čele s generálním tajemníkem Milošem Jakešem. Na jeho místo byl zvolen neznámý aparátník (šéf Výboru pro stranickou práci v ČSR) Karel Urbánek. Nové předsednictvo, složené z větší části ze zkompromitovaných a neoblíbených politiků, veřejnost nepřijala. KSČ upadla do ještě větších personálních a koncepčních zmatků a ztratila kontakt s překotným vývojem událostí.

Přední aktivisté Verejnosti proti násilí triumfovali ve večerním televizním dialogu nad zástupci Komunistické strany Slovenska.

25. listopadu

Na žádost Občanského fóra a Verejnosti proti násilí propustil československý prezident Gustáv Husák nejznámější politické vězně. Další vězni svědomí byli propuštěni v následujících dnech a týdnech.

Vůdce OF Václav Havel vystoupil ve večerním televizním vysílání.

26. listopadu

Začaly politické rozhovory mezi delegací Občanského fóra v čele s Václavem Havlem a předsedou federální vlády Ladislavem Adamcem, které zprostředkovala iniciativa Most ustavená v létě 1989 hudebníkem Michaelem Kocábem a novinářem Michalem Horáčkem. Premiér Adamec odpoledne vystoupil na manifestaci v Praze na Letenské pláni jako host Občanského fóra, shromáždění občané však jeho projev nepřijali a vyprovodili ho nesouhlasným skandováním a pískotem.

27. listopadu

V celé republice se od 12 do 14 hodin konala generální stávka, k níž se připojila valná většina českých i slovenských institucí, podniků, organizací a jednotlivých občanů. OF a VPN jí vtiskly pečeť „neformálního referenda o vedoucí úloze KSČ ve společnosti“. Ve stávce dominovala hesla „Konec vlády jedné strany“ a „Svobodné volby“.

28. listopadu

V druhém kole rozhovorů s předsedou federální vlády Ladislavem Adamcem stupňovala delegace OF a VPN vedená Václavem Havlem své požadavky: demisi federální vlády a vytvoření přechodné vlády odborníků; vypuštění tří článků ústavy – o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a v politickém systému Národní fronty a o marxismu-leninismu jako státní ideologii; abdikaci prezidenta Gustáva Husáka do 10. prosince; propuštění všech politických vězňů; legalizaci OF

a přidělení budov a prostoru v médiích pro jeho účely; personální rekonstrukci zákonodárných sborů formou kooptací nových poslanců. Premiér Adamec odmítl požadavek demise vlády a přislíbil její zásadní rekonstrukci do neděle 3. prosince 1989. OF a VPN oznámily (a v následujících dnech několikrát opakovaly), že se nebudou podílet na vytváření nové vlády.

29. listopadu

Federální shromáždění ČSSR (FS) odhlasovalo změnu ústavy, z níž vypustilo články o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a v Národní frontě a článek o marxismu-leninismu jako státní ideologii. Ustavilo parlamentní komisi pro dohled nad vyšetřováním událostí 17. listopadu 1989 za účasti stávkujících studentů. Předseda FS Alois Indra rezignoval na svou funkci.

Občanské fórum zahájilo pravidelné každodenní vysílání na rozhlasové stanici Hvězda.

V Praze se setkaly delegace Koordinačního centra OF a Koordinačního výboru VPN. Dohodly se na úzké spolupráci: „OF a VPN se navzájem chápou jako suverénní reprezentanti českého a slovenského občanského hnutí“, jejichž „společným cílem je změna Československa na demokratickou federaci“.

30. listopadu

Slovenská národní rada (SNR) přijala demisi svého předsedy Viliama Šalgoviče a v tajném hlasování zvolila do této funkce Rudolfa Schustera (KSČ).

PROSINEC

1. prosince

Delegace OF vedená Václavem Havlem jednala v Praze s předsedou české vlády Františkem Pitrou o rekonstrukci vlády České socialistické republiky. OF požadovalo demisi pěti ministrů, do vlády však navrhlo pouze Milana Lukeše (KSČ) jako ministra kultury; souhlasilo s tím, aby rekonstruovanou vládu vedl její dosavadní předseda.

3. prosince

Veřejnosti se představila rekonstruovaná federální vláda, jejíž složení – 15 komunistů, 1 socialista, 1 lidovec, 3 nestraníci – vyvolalo ce-

lidské společnosti vlnu odporu: veřejnost začala organizovat protestní petice a mítinky. Občanské fórum pod tlakem zdola vládu rovněž odmítlo a vyzvalo premiéra Adamce, aby do 10. prosince provedl její další a důkladnější rekonstrukci.

5. prosince

Předsednictvo České národní rady jmenovalo českou vládu, složenou z 8 komunistů, 2 socialistů, 2 lidovců a 5 nestraníků. OF akceptovalo výzvu premiéra Pitry a navrhlo do ní několik nestraníků; vyjádřilo podporu osmi ministrům a uvedlo, že vláda je jistým krokem kupředu, i když její složení ještě zcela neodpovídá nové politické situaci.

Občanské fórum navrhlo 6 kandidátů do federální vlády – ministři za OF a VPN měli převzít odpovědnost za ekonomickou reformu, legislativu a mocenské nástroje státu, státní finance, zahraniční politiku, práci a sociální věci, národnostní menšiny. Premiér Adamec však návrhy odmítl a oznámil, že podá demisi. Vzápětí požádal OF a VPN o podporu své kandidatury do prezidentského úřadu.

6. prosince

Zástupci „rozšířeného krizového štábu“ KC OF se shodli na kandidatuře Václava Havla do prezidentského úřadu. Podpořila ji také delegace KV VPN, která přicestovala do Prahy v noci z 5. na 6. prosince.

Společná delegace OF a VPN předložila předsedovi federální vlády Adamcovi svou představu o složení vlády, do níž navrhla 6 ministrů. Zároveň oznámila, že OF a VPN nepodpoří Adamcovu kandidaturu do prezidentského úřadu.

7. prosince

Premiér Adamec abdikoval. OF a VPN akceptovaly jeho návrh, aby se předsedou federální vlády stal její dosavadní místopředseda Marián Čalfa (Slovák, člen KSČ), s podmínkou, že přijme jejich návrh na složení vlády a že prezidentem republiky se stane občan české národnosti a nestraník.

8. prosince

V Praze se uskutečnilo první kolo rozhovorů „rozhodujících politických sil“ o federální vládě. Zástupci OF, VPN, KSČ, Socialistického svazu mládeže (SSM), Československé strany socialistické (ČSS), Čes-

koslovenské strany lidové (ČSL), Demokratické strany (DS) a Strany slobody (SSL) se shodli na složení federální vlády. Delegation OF a VPN v čele s Václavem Havlem bez problémů prosadila všechny své požadavky.

Předsednictvo SNR přijalo demisi předsedy slovenské vlády Pavla Hrivnáka a osmi ministrů. Sestavením nové vlády pověřilo se souhlasem VPN dosavadního ministra spravedlnosti SSR Milana Čiče.

9. prosince

Designovaný premiér Marián Čalfa postupně vedl jednání s představiteli KSČ, ČSS, ČSL, Klubu za socialistickou přestavbu Obroda, OF a VPN. Dohodli se na složení federální „vlády národního porozumění“. Z celkového počtu 20 vládních funkcí obsadili 9 komunisté, 2 lidovci, 2 socialisté a 7 nestraníci. Občanskému fóru a Verejnosti proti násilíu připadlo 6 ministerských křesel (tři místopředsedové vlády, ministr zahraničních věcí, ministr financí a ministr práce a sociálních věcí).

10. prosince

Prezident republiky Gustáv Husák jmenoval na Pražském hradě novou federální vládu a abdikoval. Na manifestaci na Václavském náměstí vyhlásily OF a VPN kandidaturu Václava Havla do prezidentského úřadu. VPN podpořila kandidaturu s podmínkou, že Havel bude prezidentskou funkci zastávat pouze do červnových svobodných voleb. Byla tak nucena učinit z důvodu masové podpory Alexandra Dubčeka na Slovensku a s ohledem na skutečnost, že slovenské politické strany a státní instituce zahájily kampaň za jeho zvolení prezidentem republiky.

11. prosince

Ohlášení byli další prezidentské kandidáti – Alexander Dubček (slovenský kandidát), Ladislav Adamec (KSČ) a Čestmír Císař (ÚV SSM).

Při druhém kole jednání „rozhodujících politických sil“ navrhla KSČ (podporovaná SSM) přímou volbu prezidenta z více kandidátů. Delegation OF vedená Petrem Pithartem (podporovaná ČSL a ČSS) návrh odmítla a vyslovila se pro volbu prezidenta Federálním shromážděním v souladu s platnou ústavou.

12. prosince

Předsednictvo SNR jmenovalo vládu Slovenské socialistické republiky,

sestavenou podle návrhu designovaného premiéra Milana Čiče (KSC). Vláda byla složena z 9 nestraníků a 6 členů KSC. VPN do ní delegovala pouze místopředsedu vlády Vladimíra Ondruše jako „pozorovatele, jenž bude zprostředkovávat přímé informace“ o dění ve vládě.

13. prosince

Ve Federálním shromáždění pokračoval spor o způsob volby prezidenta. Komunističtí poslanci disponující v parlamentu absolutní většinou, podali návrh zákona o referendu, jehož součástí byla přímá volba.

Ani při třetím jednání u „kulatého stolu“ nedospěly „rozhodující politické síly“ (OF, VPN, KSC, ČSL, ČSS a SSM) k dohodě o způsobu volby prezidenta. Komunisté a svazáci trvali na přímé volbě, OF, ČSL a ČSS prosazovali volbu ve Federálním shromáždění.

15. prosince

Předseda federální vlády Marián Čalfa (KSC) inicioval tajnou schůzku s Václavem Havlem, jež se uskutečnila na Úřadu předsednictva vlády v místnosti zbavené odposlouchávacího zařízení. Čalfa nabídl Havlovi spolupráci při prosazování jeho prezidentské kandidatury. Přislíbil, že se postará o to, aby se volba uskutečnila ve Federálním shromáždění, aby parlament akceptoval Havla jako jediného prezidentského kandidáta a aby s ohledem na slovenské veřejné mínění zvolil (rovněž do konce roku 1989) Alexandra Dubčeka předsedou FS.

18. prosince

Česká národní rada zvolila za svého předsedu Jaroslava Šafaříka (ČSS). V rekonstruovaném předsednictvu ztratila KSC většinu.

19. prosince

Premiér Čalfa přednesl ve Federálním shromáždění programové prohlášení federální vlády a jménem vlády navrhl Václava Havla do prezidentského úřadu jako jediného kandidáta. Programové prohlášení i Havlovu kandidaturu parlament jednomyslně přijal.

20. prosince

V Praze byl zahájen dvoudenní mimořádný sjezd KSC, který zvolil Ladislava Adamce za předsedu a Vasila Mohoritu za tajemníka strany. Sjezd se distancoval od dosavadního vedení KSC a jeho politiky, vyloučil některé zkompromitované politiky a omluvil se „občanům, kteří byli postiženi neoprávněnými represemi“.

22. prosince

Při čtvrtém setkání u „kulatého stolu“ dospěly politické strany a hnutí k dohodě o obsazení úřadu prezidenta republiky a předsedy Federálního shromáždění – jedinými kandidáty na tyto funkce se stali Václav Havel a Alexander Dubček. Rovněž byl dohodnut klíč k obsazení uvolněných mandátů ve FS a zásady další rekonstrukce zákonodárných sborů.

23. prosince

V Praze se konal první sněm Občanského fóra za účasti zástupců krajských OF, který se zabýval otázkami vnitřní struktury a programového zaměření hnutí. Sněm OF se scházel po čtrnácti dnech.

Ministři zahraničních věcí ČSSR a SRN Jiří Dienstbier a Hans-Dietrich Genscher symbolicky přestříhli drát na československo-německé hranici a zahájili tak práce na odstranění hraničních zátarasů.

28. prosince

Na schůzi Federálního shromáždění ČSSR byla realizována první vlna kooptací do uprázdněných křesel, opuštěných nejzkompromitovanějšími poslanci starého režimu. Mezi 23 kooptanty byl i Alexander Dubček, kterého plénum vzápětí zvolilo za předsedu FS. Současně bylo zrekonstruováno předsednictvo FS tak, aby v něm KSČ neměla většinu a aby v něm byli paritně zastoupeni Češi a Slovinci a všechny politické strany a hnutí.

29. prosince

Na slavnostním zasedání Federálního shromáždění ČSSR na Pražském hradě byl Václav Havel jednomyslně zvolen československým prezidentem. Studenti vysokých a středních škol ukončili stávkou.

1990

LEDEN

1. ledna

Prezident Václav Havel přednesl novoroční projev a vyhlásil rozsáhlou amnestii.

2. ledna

Prezident Havel navštívil oba německé státy; v Berlíně a Mnichově

se setkal s jejich představiteli. Vyslovil se pro sjednocení Německa a otevřel téma česko-německých vztahů v období druhé světové války a po ní (mj. vyjádřil politování nad „divokým odsunem“ Němců z poválečného Československa).

5. ledna

Politické strany (OF, VPN, KSČ, ČSS, ČSL, DS, SSL) jednaly u „kulatého stolu“ o rekonstrukci nejvyšších zákonodárných sborů a o koncepci volebního zákona. Rekonstrukce se uskuteční formou kooptací: každá strana sama odvolá své zkompromitované poslance a navrhne nové, které pak příslušný zákonodárný sbor potvrdí aklamací. KSČ se vzdá většiny ve všech parlamentech a zastupitelstvech (ve FS odvolá 90–100 svých poslanců), volné mandáty obsadí OF a VPN. Ostatní strany si ponechají dosavadní počet křesel.

7. ledna

Člen rady KC OF Josef Vavroušek navrhl, aby se ještě před červnovými volbami uskutečnila zásadní změna ve struktuře nejvyšších zákonodárných sborů. Doporučil několik variant uspořádání (v kombinaci s různými volebními systémy), které by podle něho lépe odpovídaly politické realitě po zrušení vedoucí role KSČ, jež doposud dvoučlennou federaci mocensky sjednocovala. Iniciativu podpořili prezident Havel a nejvyšší představitel OF Petr Pithart; neztotožnili se s ní však někteří vlivní představitelé rady KC OF a posléze ji odmítla i Verejnosť proti násiliu.

11. ledna

Politické strany jednaly u „kulatého stolu“ o volebním systému, rekonstrukci a restrukturalizaci zastupitelských sborů. Shodly se na volebním systému poměrného zastoupení a termínech parlamentních a komunálních voleb (červen a listopad 1990).

12. ledna

Prezident republiky Václav Havel poprvé po svém zvolení navštívil Slovensko.

19. ledna

Představitel KC OF Petr Pithart vystoupil v televizi s projevem, v němž vyzval místní a podniková OF, aby neusilovala o živelné odvolávání managementů podniků a představitelů státní správy. „Působení občanských fór se nesmí v ničem podobat řádění akčních výborů Národní fronty po únoru 1948.“

23. ledna

Po určitých obstrukcích schválilo Federální shromáždění ČSSR zákon o odvolání a kooptaci poslanců zastupitelských sborů. Dále přijalo tzv. malý zákon o politických stranách, na jehož základě mohly vznikat nové politické strany a politická hnutí. Prezident Havel vystoupil ve FS s projevem obsahujícím návrh na změnu názvu státu (doporučil vypustit z názvu Československá socialistická republika slovo „socialistická“), změnu státních symbolů a změnu názvu Československé lidové armády (na Československá armáda).

30. ledna

Uskutečnila se hlavní a poslední vlna kooptací nových poslanců do třístapadesáticenného Federálního shromáždění. KSČ si ponechala 138 křesel, socialisté a lidovci po 18, OF a VPN obsadily dohromady 119 mandátů. O zbývající křesla se podělili nevýznamné politické strany a nestraníci.

ÚNOR

1. února

Ministr vnitra ČSSR Richard Sacher (ČSL) vydal rozkaz, jímž zrušil Státní bezpečnost.

2. února

Držitel Nobelovy ceny míru za rok 1989, 14. tibetský dalajláma Tändzin Gjamccho přicestoval do Československa jako host prezidenta Václava Havla.

6. února

Uskutečnila se personální rekonstrukce dvousetčlenné České národní rady. KSČ si ponechala 82 mandátů, socialisté a lidovci po 17, OF kooptovalo 50 poslanců, 33 mandátů zůstalo „nestraníkům“ zvoleným v minulé éře.

Předsednictvo ČNR přijalo demisi předsedy české vlády Františka Pitry (KSČ) a prvního místopředsedy Miroslava Tomanu (KSČ) a jmenovalo do těch o funkcí politiky OF Petra Pitharta a Františka Vlasáka.

7. února

Ukončena byla činnost Národní fronty, která od února 1948 do lis-

topadu 1989 fungovala jako uzavřený politický systém s dominancí Komunistické strany Československa.

9. února

Uskutečnila se rekonstrukce stopadesátičlenné Slovenské národní rady. Komunistická strana Slovenska si ponechala 65 křesel. O zbývajících 85 mandátů se zhruba napůl podělily ostatní politické strany s nestraníky. VPN kooptovala pouze 21 poslanců.

10. února

Po bouřlivé debatě parlament Občanského fóra města Brna v hlasování rozhodl, že nebude požadovat abdikaci brněnského primátora Josefa Pernici (KSČ). Rozhodnutí vyvolalo rozkol v brněnském demokratickém hnutí, které se rozdělilo na obhájce kompromisní politiky „kulatých stolů“ a na radikální antikomunisty požadující důslednou „dekomunizaci“ veřejné sféry.

13. února

Delegace KC OF a KV VPN předala prezidentu Havlovi memorandum, v němž vůdčí aktivisté obou hnutí apelovali na prezidenta a vlády, aby neprodleně zahájili dynamický „proces národní obnovy“.

14. února

Předseda SNR Rudolf Schuster – podporován dalšími slovenskými státními funkcionáři – uspořádal v Bratislavě tiskovou konferenci, na níž kritizoval Federální shromáždění za zasahování do pravomocí slovenského parlamentu.

19.–23. února

Prezident republiky Václav Havel s početným doprovodem navštívil Spojené státy americké, kde byl triumfálně přijat nejvyššími americkými představiteli v čele s prezidentem Georgem Bushem a kongresmany.

26. února

Prezident Václav Havel se v Moskvě setkal s nejvyšším představitelem SSSR Michailem Gorbačovem. Sovětský svaz vyjádřil politování nad vojenskou intervencí vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968. Ministři zahraničních věcí Jiří Dienstbier a Edvard Ševardnadze podepsali dohodu o odchodu sovětských vojsk z Československa, podle níž měl poslední sovětský voják odejít v polovině roku 1991.

27. února

Federální shromáždění ČSSR přijalo zákon o volbách do nejvyšších zákonodárných sborů; rozhodlo, že volit se bude podle systému poměrného zastoupení a že volební období bude dvouleté (červen 1990–červen 1992).

BŘEZEN

1. března

Občanské fórum pražského podniku ČKD Polovodiče vyzvalo Komunistickou stranu Československa, aby do 31. března odevzdala svůj majetek státu. Na podporu tohoto požadavku vyhlásilo na 11. dubna od 11.50 do 12.00 „výstražnou generální stávkou“. Výzvu podpořilo KC OF a všechna okresní a krajská fóra.

SNR neschválila návrh na odvolání předsedy SNR Rudolfa Schustera (KSC) a jeho nahrazení lídrem VPN Jánem Budajem. Před budovou slovenského parlamentu a na balkoně jednací síně manifestovalo několik set lidí – mezi nimiž byli z fotografií rozpoznáni někteří příslušníci bývalé Státní bezpečnosti – podporu Schusterovi („Vivat Schuster“) a odpor k Budajovi („Budaj je Maďar“). Budaj byl zvolen 1. místopředsedou SNR; slovenský parlament schválil ústavní zákon o slovenském státním znaku, státní vlajce, státní pečeti, státní hymně, a o novém názvu státu – ze Slovenské socialistické republiky se stala Slovenská republika.

6. března

ČNR změnila název České socialistické republiky na Českou republiku. O týden později schválila státní symboly ČR.

11. března

V pravidelném rozhlasovém pořadu Hovory z Lán kritizoval prezident Havel návrh názvu společného státu „Federace Česko-Slovensko“, na němž se 1. března usnesly slovenská vláda a SNR.

22. března

Vláda ČSSR vypověděla multilaterální dohody o měnových kurzech se zeměmi Rady vzájemné hospodářské pomoci.

27.–29. března

Federální shromáždění ČSSR přijalo zákony zakotvující základní ob-

čanské svobody – o sdružování občanů, o právu shromažďovacím, o právu petičním, novelu tiskového zákona a občanského zákoníku. Po sporech mezi českou a slovenskou politickou reprezentací, pro které se vžil dobový termín „pomlčková válka“, přijalo FS nový dvoj-jazyčný název společného státu – český název byl bez „pomlčky“ (Československá federativní republika) a slovenský název s „pomlčkou“ (Česko-slovenská federatívna republika). Pokus o kompromisní řešení nepřijala významná část slovenské veřejnosti požadující pomlčku v obou názvech a velké „S“ ve slově „Slovenská“. Po dalších peripetiích přijalo FS 19. dubna definitivní název Česká a Slovenská Federativní Republika.

30. března

Ústřední občanská komise a Ústřední prověřková komise, zřízené 28. února z iniciativy OF a určené pro personální očistu ministerstva vnitra, s politováním konstatovaly, že jejich aktivita zatím nevedla ke kýženým výsledkům. A to především proto, že ministr vnitra „je dosud obklopen řadou vedoucích funkcionářů ministerstva vnitra z doby před 17. listopadem 1989, kteří se jej snaží ovlivnit, blokují a filtrují tok informací a brzdí výměnu zdiskreditovaných osobností“.

DUBEN

3. dubna

Ministr zahraničních věcí Jiří Dienstbier přednesl v Královském institutu mezinárodních vztahů v Londýně projev, v němž jménem vlády ČSFR navrhl vytvořit Komisi pro bezpečnost v Evropě jako výkonný orgán celoevropské smlouvy o kolektivní bezpečnosti. Návrh předpokládal, že oba vojenské bloky – Varšavská smlouva a Severoatlantická aliance – jako symboly studené války postupně zaniknou.

10.–11. dubna

Na prvním společném jednání na zámku ve Lnářích označily česká a slovenská vláda za základní princip soužití českého a slovenského národa ve společném státě „prvotnost, svébytnost a integritu národních republik“.

17. dubna

Prokurátor pro území hlavního města Prahy Tomáš Sokol (OF) v otcověním dopise oznámil Komunistické straně Československa, že od

1. května bude její činnost v Praze posuzovat z hlediska možného naplnění skutkové podstaty trestného činu podpory a propagace fašismu a podobných hnutí. Dopis podpořila všechna krajská OF, další organizace a jednotlivci.

18.–24. dubna

Federální shromáždění ČSFR přijalo zákony o zrovnoprávnění všech forem vlastnictví; o akciových společnostech; o individuálním podnikání fyzických osob; o státním podniku; novelu zákona o podniku se zahraniční majetkovou účastí; o hospodářských stycích se zahraničím; o soudní rehabilitaci odpůrců a obětí komunistického režimu.

19. dubna

Poslanec FS ČSFR Ladislav Lis (OF) interpeloval federálního ministra vnitra Richarda Sachra ve věci nedostatečných opatření vůči Státní bezpečnosti.

21.–22. dubna

Na pozvání prezidenta Václava Havla navštívila Československo hlava římskokatolické církve papež Jan Pavel II.

25. dubna

V ČNR vystoupil český premiér Petr Pithart s projevem, v němž oznámil, jak si experti české vlády představují přechod centrálně řízené ekonomiky k tržnímu hospodářství a v čem se jejich koncept liší od konceptu vytvořeného federální vládou. Kritizoval centralistické tendence v činnosti federální vlády.

KVĚTEN

2.–9. května

Federální shromáždění ČSFR zrušilo trest smrti a přijalo sérii dalších zákonů – o soustavě základních a středních škol (9letá povinná školní docházka; 4–8letá gymnázia); o vysokých školách (rozsáhlé akademické svobody; dojtupňové, bakalářské a magisterské studium); o zemědělském družstevnictví; o Radě obrany státu; o funkčním období prezidenta a parlamentu.

3. května

Vláda ČSFR rozhodla, že radikální ekonomická reforma se uskuteční podle „scénáře“ vypracovaného federálním ministrem financí Vác-

lavem Klausem (OF) a místopředsedou federální vlády Vladimírem Dlouhým (KSC – OF). „Scénář“ vypracovaný pod vedením 1. místopředsedy české vlády Františka Vlasáka měl být do federálního materiálu integrován.

7. května

Rada Evropy udělila ČSFR statut zvláštního hosta. V Bruselu byla podepsána dohoda mezi Evropským společenstvím a ČSFR o obchodní a hospodářské spolupráci.

10. května

Podle údajů Generální prokuratury ČR stoupl oproti předcházejícímu roku počet vražd o 97 %, znásilnění o 70 % a loupeží o 241 %.

Prezident ČSFR Václav Havel přednesl projev na zasedání Evropské rady ve Štrasburku, v němž za zárodek nového bezpečnostního systému označil Severoatlantickou alianci. Varšavská smlouva bude existovat již jen jako dočasný politický nástroj odzbrojovacích jednání, a až splní tento účel, zanikne.

12. května

Na pražském Václavském náměstí se konala manifestace uspořádaná Konfederací politických vězňů, na které tisíce lidí požadovaly postavení KSC mimo zákon.

17. května

Československá sociální demokracie, Československá strana lidová, Československá strana socialistická a Demokratická strana Slovenska zveřejnily „Prohlášení historických demokratických politických stran Československa“, v němž se vyslovily pro zákaz KSC.

20. května

Na bratislavském náměstí SNP uspořádaly Slovenská národní strana, Strana slobody, Nezávislá strana Slováků, Matica slovenská, Svaz slovenských učitelů a Štúrova spoločnosť manifestaci za vyhlášení suverénního slovenského státu a uzákonění slovenštiny jako státního jazyka bez ohledu na milionovou maďarskou menšinu.

22. května

Federální vláda souhlasila s tím, aby kandidáti do zákonodárných sborů byli prověřeni z hlediska spolupráce s bývalou Státní bezpečností. Veškeré informace budou poskytnuty pouze politickým stra-

nám a hnutím a jen na nich bude záležet, jak s nimi naloží. Představitel KC OF Petr Kučera 25. května oznámil, že Občanské fórum vyzve všechny své pozitivně lustrované kandidáty k okamžitému odstoupení z kandidátní listiny. Přes počáteční nesouhlas se připojila k lustracím i Verejnosť proti násiliu.

24. května

Federální vláda rozhodla o odstranění záporné daně z obratu u potravin a zvýšení jejich maloobchodních cen v průměru o čtvrtinu původní ceny; zdražení se týkalo asi třiceti tisíc položek.

Ministr vnitra ČSFR Richard Sacher uvedl, že v listopadu a prosinci 1989 zmizelo z ministerstva vnitra na 10 tisíc spisových materiálů státní bezpečnosti.

ČERVEN

2. června

Na Staroměstském náměstí v Praze explodovala výbušnina a zranila 18 lidí. Výbuch byl vysvětlován jako teroristický akt stoupenců komunistického režimu, který měl zastrašit občany před nadcházejícími parlamentními volbami.

6. června

Náměstek federálního ministra vnitra Jan Ruml zveřejnil prohlášení, v němž označil předsedu ČSL Josefa Bartončíka, zastávajícího funkci předsedy Sněmovny lidu FS ČSFR, za „bezcharakterního člověka“ s temnou minulostí, jenž aktivně a dlouhodobě spolupracoval se Státní bezpečností.

8.–9. června

Za vysoké účasti voličů se v Čechách, na Moravě a na Slovensku po čtyřech desetiletích neomezené vlády komunistické strany konaly svobodné volby. V českých zemích zvítězilo Občanské fórum, které získalo kolem 50 % hlasů; na Slovensku Verejnosť proti násiliu s 30 %. Komunistickou stranu volilo 13 % občanů. Do zákonodárných sborů dále pronikly: Křesťansko-demokratické hnutí na Slovensku, Slovenská národní strana, Maďarské křesťansko-demokratické hnutí na Slovensku, Demokratická strana, Strana zelených, Hnutí samosprávné demokracie – Společnost pro Moravu a Slezsko, Křesťansko-demokratická unie.

Seznam použitých zkratek

AV	Akademie věd
ČDI	Československá demokratická iniciativa
ČKD	Českomoravská-Kolben-Daněk
ČNR	Česká národní rada
ČR	Česká republika
ČSAV	Československá akademie věd
ČSF	Česko-Slovenská federácia
ČSFR	Česká a Slovenská Federativní Republika; Československá federativní republika; Česko-slovenská federativna republika
ČSL	Československá strana lidová
ČSLA	Československá lidová armáda
ČSR	Česká socialistická republika
ČSS	Československá strana socialistická
ČSSR	Československá socialistická republika
ČTK	Československá tisková kancelář
ČVUT	České vysoké učení technické
DAMU	Divadelní akademie múzických umění
DS	Demokratická strana
EEPS	East European Politics and Societies (Politika a společnosti východní Evropy)
FCÚ	Federální cenový úřad
FMV	Federální ministerstvo vnitra
FS	Federální shromáždění
FÜTI	Federální úřad pro tisk a informace
HOS	Hnutí za občanskou svobodu
HPV	„holka pro všechno“
JZD	Jednotné zemědělské družstvo
KAN	Klub angažovaných nestraníků
KC	koordináční centrum
KDH	Křesťansko-demokratické hnutí
KDS	Křesťansko-demokratická strana
KDU	Křesťansko-demokratická unie
KGB	Komitět gosudarstvennoj bezopasnosti (Výbor státní bezpečnosti)
KSČ	Komunistická strana Československa
KSPO	Klub za socialistickou přestavbu Obroda
KS	krajská správa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
KV	koordináční výbor

LA	Levá alternativa
LM	Lidové milice
LN	<i>Lidové noviny</i>
MSDS	Maďarská socialistická dělnická strana
MV	ministerstvo vnitra
NDR	Německá demokratická republika
NF	Národní fronta
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nacionálně socialistická dělnická strana Německa)
NV _m B	Národní výbor města Brna
ODA	Občanská demokratická aliance
OF	Občanské fórum
OSN	Organizace spojených národů
OV	okresní výbor
PEUČM	Panevropská unie Čech a Moravy
PSDS	Polská sjednocená dělnická strana
PÚV	předsednictvo ústředního výboru
RFE	Radio Free Europe
ROH	Revoluční odborové hnutí
RSE	Rádio Svobodná Evropa
SHS	Slovenská historická spoločnosť
SD	sociální demokracie
SL	Sněmovna lidu
SMV	Slovenské ministerstvo vnitra
SNB	Sbor národní bezpečnosti
SN	Sněmovna národů
SNR	Slovenská národní rada
SR	Slovenská republika
SRN	Spolková republika Německo
SSL	Strana slobody
SSM	Socialistický svaz mládeže
SSO	Strana slovenskej obrody
SSR	Slovenská socialistická republika
StB	Státní bezpečnost
SZOPK	Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny
TV	televize
ÚV	ústřední výbor
VLK	Výbor lidové kontroly
VPN	Verejnost proti násiliu
VŠV	Vysoká škola vojenská

Jmenný rejstřík

- Adam, Milan 112
- Adamec, Ladislav 25–27, 38, 39,
43–49, 53, 56–59, 61–63, 93, 94, 96,
101, 115, 116, 118–122, 124–159,
164, 171, 174, 175, 190, 194–201, 204,
210–213, 218, 222, 228–230, 283
- Arendtová, Hannah 391
- Balcerowicz, Leszek 63
- Barčák, Andrej 404, 427
- Bartončík, Josef 30, 216, 227, 233,
234, 240, 241, 275, 291, 362,
372–375, 378–380, 448
- Bartoška, Jiří 203, 231
- Baruš, Vlastimil 215
- Batrěk, Rudolf 106, 123, 140, 149,
150, 152, 157, 269, 288, 308, 309,
315, 317, 373, 428
- Benda, Václav 98, 103, 106, 107, 122,
129, 140, 208, 260, 269, 284, 303,
304, 306, 308–310, 312–317, 379,
415
- Beneš, Edvard 188
- Bičkovský 107
- Bilák, Vasil 193, 210, 283, 399
- Blažej, Anton 215, 216, 240
- Boguszak, Jiří 260, 262, 269, 270
- Böhm, Tibor 368, 369, 395
- Bok, John 38, 106, 107
- Borecký, Jaroslav 107, 312
- Brežněv, Leonid Iljič 86
- Bubeník, Jan 218, 284
- Budaj, Ján 30, 106, 129, 133, 134,
140, 145, 156, 159, 170, 173–175,
179–186, 198, 200, 201, 203, 238,
240, 241, 244, 245, 247, 249, 260,
263, 264, 285, 290, 347, 368, 369,
375, 376, 380, 415, 424–428, 430,
435, 436, 438, 439, 441
- Buechler, S. M. 73
- Burešová, Dagmar 112, 297, 302, 362
- Burian, Petr 106, 107, 208, 373
- Bůtora, Martin 170, 237, 260, 261,
263, 352, 438
- Ceaușescu, Nicolae 53
- Cibulka, Petr 326–328, 330–336,
338–341, 386, 421, 454
- Ciklamín, Viliam 359, 368, 374–376
- Císař, Čestmír 27, 122, 200, 208, 213
- Ctibor, Tomáš 222
- Čalfa, Marián 27, 28, 30, 120–122,
126, 135, 138, 139, 141, 143, 144,
147, 148, 151–154, 159, 160, 163,
165, 167, 171, 172, 178, 180, 183,
196, 197, 203, 209, 214, 220–234,
236, 237, 239, 246–249, 281, 287,
288, 298, 356–359, 362, 366, 371,
372, 377, 388, 416, 427–430, 455
- Čarnogurský, Ján 116, 117, 121, 129,
133–135, 138, 141, 142, 148, 153,
154, 165, 172, 175, 178, 180, 201,
222, 223, 229, 231, 236, 299, 356,
357, 366, 380, 415, 430
- Čermák, Vladimír 380
- Černík, Oldřich 238
- Černý, Jiří (hudební publicista) 92,
98, 99, 105, 106
- Černý, Jiří (generální sekretář ČSL)
378, 379

- Česka, Roman 107
- Čič, Milan 30, 174–177, 181, 182, 224, 352, 368, 369, 416, 422, 426, 427, 430, 431, 434, 438, 441
- Čimo, Leonard 369
- Dahrendorf, Ralf 73
- Dejmal, Ivan 96, 104, 106, 108, 109, 229, 241–245, 248, 287, 319, 321, 361, 443
- Devátý, Stanislav 273
- Dienstbier, Jiří 99, 116, 117, 130, 143, 196, 206, 208, 223, 314, 315, 348, 369, 427, 458
- Dienstbier, Jiří, ml. 444
- Diviš, Ivan 35, 351
- Dlouhý, Vladimír 64, 115–118, 125, 130, 131, 134, 143, 288, 343, 404, 406, 429, 458
- Doležal, Bohumil 106
- Drobný, Stanislav 330
- Dřimal, Ivan 335
- Dubček, Alexander 27, 30, 51, 129, 130, 133, 141, 154, 163, 178, 179, 190–196, 198–203, 209, 211, 213, 217, 226, 227, 231, 232, 234–245, 268, 275, 284, 289, 290, 292, 294, 346, 347, 354, 355, 368, 375, 379, 412, 416, 422, 427, 437, 441
- Dvořák, Ladislav 404, 406, 407
- Dymáček, Michal 208
- Exner, Jiří 107
- Feldek, Lubomír 261
- Filková, Mária 261
- Fišera, Ivan 106, 107, 269, 270, 273, 301, 305, 306, 311–313, 318, 319, 321, 323, 324, 343, 396, 401, 402, 442–444, 449–452, 457, 458
- Flamik, Juraj 261
- Fojtik, Jan 284
- Formánek, Zdeněk 359, 365
- Foucault, Michel 20, 56
- Furet, François 110, 126, 329, 391
- Gabal, Ivan 99, 106, 107, 128, 129, 208, 269, 343
- Gál, Fedor 170, 174, 186, 238, 261, 368, 432, 436, 439
- Giddens, Anthony 18, 19
- Gindl, Eugen 368
- Gorbačov, Michail, Sergejevič 52, 82, 83, 147, 149, 191, 192, 280
- Gottwald, Klement 389, 426
- Grósz, Károly 51
- Habermas, Jürgen 72, 73, 189
- Hájek, Miloš 121, 122, 129, 373, 379
- Halada, Jan 38
- Haman, Josef 284
- Hanzel, Vladimír 91, 101, 118, 135, 141, 142, 155, 207, 208, 218, 223, 231, 237
- Hanzelka, Jiří 129, 191, 199
- Harenčár, Robert 284
- Havel, Ivan M. 96, 97, 105, 106, 225, 260, 269, 301, 308, 312
- Havel, Václav *průběžně*
- Heidegger, Martin 71
- Hejdiánek, Ladislav 362
- Helšusová, Dagmar 325
- Herman, Vladimír 284
- Honecker, Erich 53
- Horáček, Michal 45, 93, 208
- Hrabal, Bohumil 84
- Hradílek, Tomáš 284
- Hrivnák, Pavol 174–176, 182
- Hrnko, Anton 440, 441
- Hromádka, Oldřich 357, 359, 364
- Huba, Mikuláš 174, 175
- Hübl, Milan 288
- Hudec, Pavel 270, 274
- Husák, Gustáv 22, 45, 46, 49, 52, 58,

- 120, 132, 135, 151, 164, 165, 190,
192, 193, 202, 208, 213, 226
- Húska, Augustín Marián 412, 414, 439
- Husserl, Edmund 71
- Chaunu, Pierre** 391
- Chramostová, Vlasta 38
- Chudomel, Jan 321, 323–325,
443–445, 449
- Indra, Alois 45, 46, 283
- Jablonský, V. 106
- Jakeš, Miloš 39, 40, 44, 52, 53, 86,
136, 191, 193, 283
- Jan Pavel II., papež 82, 191
- Jaruzelski, Wojciech 49–51
- Jaspers, Karl 393
- Jassó, Mihály 51
- Jenerál, Jaroslav 288, 290
- Ježek, Tomáš 403
- Jičínský, Zdeněk 17, 30, 57, 91, 92,
98, 105–107, 111, 122, 124,
128–130, 140, 141, 153, 154, 167,
190, 196, 198, 200–202, 204, 205,
208–211, 240, 241, 249, 260, 262,
264, 268–271, 273–276, 279–286,
288–290, 292–294, 299, 321,
346–348, 354, 355, 362, 416, 423,
445, 458
- Jiráek, Jan 439
- Kabrhelová, Marie 284
- Kafka, Franz 253
- Kant, Immanuel 20
- Kantor, Ladislav 92, 105, 106, 299
- Kantůrek, Jiří 99
- Kapek, Antonín 283
- Katětov, Miroslav 129, 190, 191, 199
- Kavan, Jan 321, 323–325, 340, 341,
373
- Kempný, Josef 284
- Klaus, Václav 57, 63, 64, 92, 98, 107,
113, 116, 117, 125, 126, 128–131,
134, 141, 143, 148, 155, 207, 208,
223, 343, 348, 401, 403, 404,
406–412, 429, 435, 455, 456, 458,
459
- Klener, Pavel 112, 302
- Klíma, Ivan 84
- Klímeš, Stanislav 320, 340
- Kňazko, Milan 30, 133, 134, 156,
170, 173, 174, 181, 199, 201, 261,
369, 426
- Kocáb, Michael 45, 57, 58, 60, 91,
93, 118, 129, 133, 137, 138, 140,
141, 144, 146–148, 153, 155, 157,
162, 171, 196, 197, 199, 204, 208,
214, 284, 356, 362
- Kočetůch, Hviezdoň 412, 416
- Komárek, Valtr 116, 126, 127, 129,
130, 141, 148, 151, 199–201, 206,
223, 288, 343, 356, 366, 381, 401,
403, 406, 429
- Konrad, György 377
- Konvička, Libor 321, 323, 324
- Kopecký, J. 107
- Kopt, Miroslav 310–312
- Kořán, Jaroslav 106, 207
- Košta, Ladislav 421
- Kotásek 107
- Kotrč, Josef 111, 115
- Kotrlý, Zdeněk 107
- Kozelka, Jiří 107
- Krasová, N. 436
- Krejčí, Josef 152, 153, 157, 162
- Krejčí, Oskar 44, 57, 93, 119, 120,
121, 229
- Kriegel, František 337
- Kriseová, Eda 91, 130, 135, 141, 148,
222, 223, 231
- Kroupa, Daniel 103, 107, 305, 312,
313, 315, 317, 323, 324, 343, 415,
456, 457
- Křen, Jan 15, 209

- Křížan, Jiří 91–94, 98, 100, 101, 103, 105–107, 118, 135, 141, 142, 148, 162, 206, 208, 211, 231, 299, 348, 356, 357, 362, 366, 370, 371, 377–379, 381, 428
- Kubišová, Marta 41
- Kučera, Bohuslav 30, 160–162, 227, 233, 234, 240, 241, 275, 291, 299
- Kučera, Petr 38, 92, 105–107, 126, 153, 201, 207, 208, 266, 269, 270, 272–274, 276, 286, 300, 301, 303, 304, 311–314, 316, 317, 340, 343, 352, 355, 362, 363, 372, 394, 402, 429–437, 443, 444, 446–449, 451, 452, 455, 456, 458
- Kučerák, Jozef 343
- Kucharovic, Emil 163, 178
- Kukrál, Stanislav 106, 233, 234, 239, 241, 243, 354, 355
- Kundera, Milan 391, 392
- Kusý, Miroslav 127, 128, 133, 134, 143, 167, 171–173, 175, 180, 198, 201, 203, 222, 236, 380
- Kvašňák, Miroslav 98, 106, 206, 231
- Laluha, Ivan 412, 416
- Lamper, Ivan 87, 89, 90, 105–107, 193, 393
- Langoš, Ján 106, 281, 343, 354, 368, 375
- Lenin, Vladimír Iljič 58, 389
- Lévinas, Emmanuel 71
- Lis, Ladislav 99, 105–107, 124, 135, 269, 307, 313, 315, 361–365
- Lorenc, Alojz 356, 360
- Louženský, T. 106
- Lžičar, Josef 284
- Malý, Václav 47, 105, 106, 122, 269, 348
- Mandler, Emanuel 98, 107, 308, 309, 312, 313, 316, 317
- Mannheim, Karl 67
- Marvanová, Anna 106
- Marvanová, Hana 308
- Masák, Miroslav 105, 106, 124
- Masaryk, Tomáš Garrigue 89, 188, 244, 273
- Mašek, Ivan 309, 316, 317
- Maxa, Hubert 354
- Mayerová, Françoise 399
- Mazowiecki, Tadeusz 51, 63, 143
- Meadows, Dennis 74
- Mečiar, Vladimír 368, 369, 374, 375, 409
- Mejstřík, Martin 57, 233, 235
- Melluci, Albert 73
- Mencl, Vojtěch 122
- Merta, Vladimír 146, 147
- Mevald, Josef 284
- Mezník, Jaroslav 357
- Michnik, Adam 377
- Mikloško, František 388, 432, 433, 436, 437
- Mikule, Vladimír 107, 260, 269, 284
- Miller, Arthur 82
- Miller, Petr 56, 92, 103, 116, 117, 123, 125, 126, 129–131, 134, 141, 143, 164, 211, 348, 362, 404, 406, 458
- Milota, Stanislav 38, 91, 99, 208, 209, 231, 236
- Mitterrand, François 192
- Mlynář, Zdeněk 94, 210
- Mohorita, Vasil 30, 136, 158, 160, 162, 163, 165, 215, 232, 382, 416, 448
- Moldan, Bedřich 302, 458
- Motejl, Otakar 380
- Možný, Ivo 23, 228
- Mrázek, Josef 320, 324, 325
- Müller, Jiří 336, 362
- Muraško, Pavel 107, 370
- Murín, Štefan 174, 176, 182
- Nagy, Imre 51, 192
- Nauman, Pavel 106, 107, 269, 270

- Nolte, Ernst 391
Novák, Pavel 320
Novotný, Václav 99, 360, 363, 365
Obdržálek, Jan 312, 320
Oberfalzer, Jiří 106, 107
Obzina, Jaromír 215
Ondruš, Vladimír 133, 176, 201, 368
Ortega y Gaset, José 73
Padrůněk, Stanislav 359
Pajerová, Monika 141, 148
Palouš, Martin 99, 340, 348, 353, 456
Palouš, Radim 39, 64, 91, 94, 98, 100–107, 134, 160, 162, 196, 197, 199, 209, 216, 224, 250, 299
Pampůch, Ján 240
Pánek, Šimon 57, 94, 105–107, 164, 206
Pastier, Oleg 368
Pavel, Miroslav 44, 48, 119, 120, 153, 211, 218, 219
Penc, Stanislav 324, 444
Pernica, Josef 326, 327, 330, 333, 335, 338
Peroutka, Ferdinand 273
Petráček, Zbyněk 393
Petrová, Jana 98, 106, 107
Pichlík, Karel 209
Pipes, Richard 410
Pithart, Petr 17, 21, 30, 34, 61, 63, 64, 71, 77, 78, 91, 93, 94, 96, 98, 101, 103, 105–107, 109, 111, 112, 115, 116, 118–120, 127, 134, 137, 141, 142, 149, 153, 155, 160, 163, 165, 184, 200, 207–209, 211, 214, 215, 217–219, 223, 230–232, 235, 236, 255, 260, 261, 263, 265, 267, 269, 270, 272–276, 278–284, 286, 287, 291, 295, 296, 298–305, 311, 323, 326, 345, 346, 348, 349, 356, 358, 362, 367, 370, 372, 380, 382–384, 402, 415, 431, 434, 437, 450, 452, 455, 458
Pitra, František 30, 59–63, 94, 111, 114, 115, 117, 126, 183, 298, 302
Placák, Petr 308
Plachtinský, M. D. 412
Plank, Karol 432
Pleskotová, Hana 215
Popely, Gyula 134, 143
Pospíchal, Petr 99, 102, 103, 106–108, 206, 260, 269, 299
Pospišil, Jiří 320
Procházka, Jaroslav 359, 364, 365
Procházka, Kamil 261
Prouza, Albert 454, 455
Provazník, Dušan 38
Průša, Ivan 357
Rajniš, Zdeněk 99, 106, 107, 208
Reichel, František 366
Rezek, Petr 87, 90, 194
Rigo, Emil 283
Riško, Ján 288, 289
Röschová, Anna 320
Ruml, Jan 206, 208, 362, 371, 373, 374, 378–380, 393, 448
Rychetský, Pavel 92, 101, 106, 107, 116, 123, 149, 200, 208, 214, 259, 260, 269, 280, 281, 284, 346, 365, 370, 378, 379, 388, 395–398
Rynda, Ivan 63, 99, 106, 107
Ryšlinková, Jana 312, 323, 343
Říman, Josef 284
Sacher, Richard 59–61, 115, 120, 129, 138, 157–159, 162, 163, 207, 298, 299, 356–360, 362–366, 370, 371, 373, 374, 377–379, 415
Sámel, Andrej 359
Sedláček, Vojtěch 456
Schulz, Milan 87, 88, 90

- Schuster, Rudolf 17, 30, 173, 174, 176, 177, 181–186, 224, 247, 285, 286, 351, 352, 368, 369, 416, 421–424, 426, 427, 437, 438
- Schweitzer, Albert 258
- Skalník, Joska 103, 109, 206, 218, 231, 236, 241, 247
- Slánský, Rudolf 155, 208
- Sokol, Tomáš 389, 390, 392, 394–398
- Soros, George 183
- Spengler, Oswald 73
- Srp, Karel 106, 107
- Stank, Jozef 30, 239, 285, 286, 290–292, 416
- Stome, Karol 107
- Stračár, Slavomir 284, 404
- Strýko, Marcel 296
- Suchý, Pavel 107
- Svěchota, Jaroslav 368, 375
- Szigeti, László 106, 171, 174, 261, 281, 343, 377, 431
- Szomolányiová, Soňa 18
- Šabata, Jaroslav 105–107, 191, 199, 269, 284, 321, 326–341, 382, 421
- Šabatová, Anna 106
- Šafařík, Jaroslav 422
- Šalgovič, Viliam 173, 283
- Šilhán, Věnek 141, 236, 284, 416, 432, 434, 436, 439
- Šimečka, Martin 181, 261, 433
- Šimečka, Milan 202, 237
- Šimsa, Jan 337, 340
- Šimúth, Jozef 240
- Škoda, Jan 38, 123, 157–159, 161, 415
- Šlapka, Gejza 284
- Šoltys, Otakar 439
- Štafa, František 215, 290
- Štefánek, Milan Rastislav 242, 245
- Štěpán, Miroslav 43, 45, 51, 283
- Štěpová, Vlasta 112
- Štern, Jan 106, 107, 269, 270, 443–445, 449
- Štern, Jan, ml. 77, 99, 101, 105–107, 145, 208, 307, 323, 343
- Štindl, Karel 107, 269, 312, 317, 323, 444
- Štůvec, Milan 186, 189, 255, 257, 258, 292–294, 352–355, 401, 412, 413, 424, 437, 440, 441
- Švejcár, Josef 191, 199
- Tändzin Gjamccho (14. dalajláma) 492
- Tigríd, Pavel 83, 87, 88, 90, 415
- Tirpák, Ivan 412
- Toffler, Alvin 74
- Toman, Miroslav 302, 492
- Tošovský, Josef 404, 407
- Trefulka, Jan 84
- Trško, Štefan 294
- Tyl, Miroslav 107, 317
- Uhl, Petr 106, 107, 315, 343, 362, 415
- Ulčák, Martin 153, 158, 159, 215, 416
- Umlauf, Václav 331, 338, 341
- Urban, Bohumil 30, 60, 115, 116, 118, 151, 163
- Urban, Jan 98, 106, 107, 168, 301, 303–306, 317, 323–326, 330, 338, 340, 343, 345, 348–350, 362, 363, 400, 402, 415, 432–434, 436, 442–444, 450, 452
- Urbánek, Karel 44, 136, 137, 139, 143, 156, 164, 212, 230, 232, 382
- Vacek, Miroslav 299, 372
- Vaculík, Ludvík 84
- Valeš, Václav 105, 106, 223, 366, 403, 406, 429
- Vančura, Aleš 106, 107
- Vášáryová, Magda 426
- Vavrinčík 38
- Vavroušek, Josef 77, 79, 98, 105–107,

- 123, 125, 129, 130, 208, 258–267,
269, 273, 275, 280, 281, 294, 301,
345–347, 414, 421, 422, 434, 435,
444, 456, 458
- Veverka, Ota 106, 107
- Viktorín, Konstantín 284
- Vlasák, František 184, 238, 302,
403–407, 410, 412
- Vojta 107
- Vondra, Alexandr 91–94, 98, 103,
105–107, 116, 118, 125, 129, 141,
206, 208, 209, 211, 231, 299, 348,
362
- Vorlová, Milada 107, 313, 445
- Vyvadil, Jiří 415
- Wagner, Vojtěch 98
- Wałęsa, Lech 50, 82
- Weber, Max 194, 245
- Weiss, Peter 185
- Zajac, Peter 168, 170, 176, 184, 263,
264, 285, 368, 430–434, 438
- Zářiš, Juraj 261
- Žák, Ladislav 155
- Žák, Václav 58, 106, 312, 453
- Žantovský, Michael 107, 280, 299
- Žatkuliak, Jozef 441
- Žitný, Milan 369, 374–376

LABYRINTEM REVOLUCE

AKTÉRI, ZÁPLETKY A KŘÍŽOVATKY
JEDNÉ POLITICKÉ KRIZE

(od listopadu 1989 do června 1990)

JIŘÍ SUK

Vydal PROSTOR, nakladatelství, s. r. o., Týnská 21, 110 00 Praha 1,

e-mail prostor@ini.cz, www.prostor-nakladatelstvi.cz,

v roce 2003 jako svou 196. publikaci a 50. svazek edice Obzor.

Odpovědný redaktor Josef Zvoniček.

Fotografie na obálce a uvnitř publikace Pavel Štecha.

Přebal, vazbu a grafickou úpravu navrhl Aleš Lederer.

Sazba ProEL, Sudoměřská 13, 130 00 Praha 3.

Vytiskla tiskárna Finidr, 737 01 Český Těšín.

V českém jazyce vydání první.

Stran 508 + 12 stran fotografické přílohy.

Cena 499 Kč.